

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ: НА ШЛЯХУ ДО ІСТОРІЇ

ФОРУМ
МУЗЕЮ
МАЙДАНУ

НАУКОВИЙ ФОРУМ НАЦІОНАЛЬНОГО
МУЗЕЮ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ: НА ШЛЯХУ ДО ІСТОРІЇ

Збірник наукових праць

ВИДАВНИЦТВО
МУЗЕЮ
МАЙДАНУ

National Memorial to the Heavenly Hundred Heroes
and Revolution of Dignity Museum
Ukrainian Institute of National Remembrance
Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Ukrainian Catholic University

SCIENCE FORUM OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE REVOLUTION OF DIGNITY

THE REVOLUTION OF DIGNITY: ON ITS WAY TO HISTORY

Collection of research contributions

KYIV • 2020

Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні –
Музей Революції Гідності
Український інститут національної пам'яті
Інститут історії України Національної академії наук України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Український католицький університет

НАУКОВИЙ ФОРУМ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ: НА ШЛЯХУ ДО ІСТОРІЇ

Збірник наукових праць

КИЇВ • 2020

УДК 94(477)"7126"
Р 32

Революція Гідності: на шляху до історії. Відп. ред. І. Пошивайло, Л. Онишко. – К.: Національний музей Революції Гідності, 2020. – 384 с.: іл. (Збірник наукових праць).

Рецензенти:
Геннадій Боряк, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАНУ
Іван Патриляк, доктор історичних наук, професор

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Національного музею Революції Гідності (протокол № 8 від 12 жовтня 2020 р.)

ISBN 978-966-97874-9-1

Пропонований увазі читачів збірник наукових праць підготовлено за матеріалами першого наукового форуму «Революція Гідності: на шляху до історії», який відбувся у Києві 12–13 грудня 2019 року за ініціативи Національного музею Революції Гідності. Статті, написані на основі виступів на форумі, охоплюють широкий спектр питань, пов'язаних із Революцією Гідності, – від теоретико-методологічних до музеологічних. У фокусі досліджень авторів – суспільно-політичний, цивілізаційний і культурологічний виміри Майдану, проблеми формування державної політики пам'яті, комеморації та музеєфікації «складної історії».
Збірник адресовано передусім дослідникам історії України й фахівцям із дисциплін політичної, соціальної та гуманітарної сфер, викладачам і студентам вищих навчальних закладів, музейним працівникам.

This collection book presents the research papers by participants of the academic forum "Revolution of Dignity: on its way to history", which took place in Kyiv on December 12–13, 2019 at the initiative of the National Museum of the Revolution of Dignity (Maidan Museum). 27 articles by scholars from Ukraine, Great Britain, Canada and Poland cover a wide range of topics on the Euromaidan protests in Ukraine in 2013–2014 named as the Revolution of Dignity. They are published mostly in Ukrainian with English summaries and highlight various socio-political, civilizational and culturolal dimensions of the Revolution of Dignity, challenges in formation of the national policy and culture of memory, commemoration practices and musefication of a conflicted history.

НАЦІОНАЛЬНИЙ
МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС
ГЕРОЇВ НЕБЕСНОЇ СОТНІ –
МУЗЕЙ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ
NATIONAL MEMORIAL
TO THE HEAVENLY HUNDRED HEROES
AND REVOLUTION OF DIGNITY MUSEUM

ISBN 978-966-97874-9-1

© Національний музей Революції Гідності, 2020
© Автори текстів, 2020

ЗМІСТ

Ігор Пошивайло
НА ШЛЯХУ ДО ІСТОРІЇ. ВСТУПНЕ СЛОВО 9

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ 11

Олег Андрос
ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН 15

Оксана Вара
ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА СПОСОБИ МУЗЕЄФІКАЦІЇ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ НА АЛЕЇ ГЕРОЇВ НЕБЕСНОЇ СОТНІ В МІСТІ КИЄВІ 31

Володимир Головко
ПІСЛЯ ВТЕЧІ: ОСТАННІ ДНІ РЕЖИМУ ВІКТОРА ЯНУКОВИЧА. 41

Михайло Гордієнко
АКСІОЛОГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ МАЙДАНУ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОГО КАТАРСИСУ МОДЕРНОЇ НАЦІЇ. 47

Руслана Демчук
ПОСТМАЙДАННА МІФОЛОГІЯ У РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ. 63

Сергій Єкельчик
ВІД РАДЯНСЬКОЇ МОНУМЕНТАЛЬНОЇ «СПАДЩИНИ» ДО УКРАЇНСЬКОГО МЕМОРІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ. 75

Ярина Закальська
КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВА ПОЕЗІЯ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ: ТРАДИЦІЯ ТА МОДИФІКАЦІЇ 91

Олеся Ісаюк
МАЙДАН ЯК МОЖЛИВІСТЬ ПРОДУКУВАННЯ СЕНСУ У КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ВЕРТИКАЛЬНИХ І ГОРИЗОНТАЛЬНИХ КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ. . . 101

Алла Киридон
РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ: ХРОНОЛОГІЧНІ МЕЖІ ПОДІЄВОГО ДИСКУРСУ 117

Вікторія Колеснікова
ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОЛЕКЦІЇ [МАЙДАН У КНИЖКАХ] 133

Наталія Кривда
ДО ПИТАННЯ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ ПОДІЙ МАЙДАНУ ЯК ПРАКТИКИ «ВИНАЙДЕННЯ ТРАДИЦІЇ». 161

Станіслав Кульчицький
«РЕВОЛЮЦІЯ РОЗПАДУ» 1991 РОКУ Й НАСТУПНІ РЕВОЛЮЦІЙНІ СПАЛАХИ В УКРАЇНІ: ЗАКОНОМІРНОСТІ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ ДИНАМІКИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 167

Томаш Ляховський
ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ ТА В УМОВАХ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ – МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР 181

Євген Магда
ГІБРИДНА АГРЕСІЯ РОСІЇ ЯК ВІДПОВІДЬ НА РЕВОЛЮЦІЮ ГІДНОСТІ В УКРАЇНІ 199

Ольга Максименко
ЩО ПИСАЛИ ТУРЕЦЬКІ ЗМІ ПРО ПОДІЇ ЄВРОМАЙДАНУ 207

Наталія Марченко
РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ КНИЖЦІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА 215

Наталія Мусієнко
АРТПРОЄКТ «МИСТЕЦТВО МАЙДАНУ» ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ 227

Emma Murray
DIGNITY FOR ALL: CREATING AN ACCESSIBLE REVOLUTIONARY MEMORY THROUGH THE NEW MUSEOLOGY (ГІДНІСТЬ ДЛЯ ВСІХ: ТВОРЕННЯ ЗАГАЛЬНОДОСТУПНОЇ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ПАМ'ЯТІ ШЛЯХОМ МОДЕРНОЇ МУЗЕОЛОГІЇ) 237

Леся Онишко
РЕФЛЕКСІЇ ІСТОРИКІВ ПРО РЕВОЛЮЦІЮ ГІДНОСТІ 245

Ігор Пошивайло
МУЗЕЄФІКАЦІЯ «СКЛАДНОЇ ІСТОРІЇ»: ВИКЛИКИ, ПРАКТИКИ, СТРАТЕГІЇ 263

Тетяна Привалко
РЕГІОНАЛЬНІ ВИМІРИ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ 279

Катерина Романова
МУЗЕЇ, УКРАЇНСЬКІ РЕВОЛЮЦІЇ ТА РОСІЙСЬКІ МІФИ 289

Євгеній Сафар'янс
СТУДЕНТСЬКИЙ СТРАЙК 2013 РОКУ: ПОЧАТОК ЄВРОМАЙДАНУ 303

Анастасія Сокирко
МИСТЕЦЬКА КОЛЕКЦІЯ ФОНДОВОЇ ЗБІРКИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА СКЛАД 327

Олена Чебанюк
ПРОСТІР МАЙДАНУ: СИМВОЛІЧНИЙ ТА МЕТАФІЗИЧНИЙ АСПЕКТИ 353

Євгеній Шатілов
РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ В ЕКСПОЗИЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ УКРАЇНИ: (Р)ЕВОЛЮЦІЯ СЕНСІВ (2014–2019) 361

Надія Шейміна
КОМПЛЕКТУВАННЯ МУЗЕЙНОЇ КОЛЕКЦІЇ З ТЕМИ «РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ» 377

CONTENTS

Ihor Poshyvailo
ON THE PATH TOWARDS HISTORY. INTRODUCTION 9

FROM THE EDITORIAL BOARD 11

Oleh Andros
TRANSFORMATION OF UKRAINIAN SOCIETY IN THE CONTEXT OF GLOBAL CIVILIZATION CHANGES 15

Oksana Vara
THE BASIC PRINCIPLES AND WAYS OF MUSEIFICATION OF MEMORIAL SITE ON THE ALLEY OF HEAVENLY HUNDRED HEROES IN KYIV 31

Volodymyr Holovko
AFTER THE ESCAPE: THE LAST DAYS OF VIKTOR YANUKOVYCH'S REGIME 41

Mykhailo Hordienko
THE MAIDAN AXIOLOGICAL IMPERATIVES AS A FACTOR OF SOCIAL CATHARSIS OF THE MODERN NATION 47

Ruslana Demchuk
POST-MAIDAN MYTHOLOGY IN REPRESENTATION OF POLITICAL ELITE 63

Serhy Yekelchyk
FROM THE LEGACY OF SOVIET MONUMENTALISM TO UKRAINIAN MEMORIAL SPACE 75

Yaryna Zakalska
CALENDAR-RITUAL POETRY OF THE REVOLUTION OF DIGNITY: TRADITION AND MODIFICATIONS 91

Olesia Isaiuk
MAIDAN AS AN OPPORTUNITY FOR CREATING SENSES IN THE CONTEXT OF COUNTERING HYBRID WARFARE AND REINSTATING VERTICAL AND HORIZONTAL CULTURAL LINKS 101

Alla Kyrydon
THE REVOLUTION OF DIGNITY: CHRONOLOGICAL FRONTIERS OF EVENT DISCOURSE 117

Viktoriia Kolesnikova
THE SOURCE STUDY POTENTIAL OF THE [MAIDAN IN BOOKS] COLLECTION 133

Nataliia Kryvda
THE ISSUE OF MAIDAN MEMORIALIZATION AS A PRACTICE OF "INVENTING TRADITION" 161

Stanislav Kulchytskyi
THE 1991 COLLAPSE REVOLUTION AND THE NEXT REVOLUTIONARY OUTBREAKS IN UKRAINE: REGULARITIES OF THE POST-SOVIET DYNAMICS OF UKRAINIAN SOCIETY 167

Tomasz Lachowski
TRANSITIONAL JUSTICE IN UKRAINE IN THE AFTERMATH OF THE REVOLUTION OF DIGNITY AND IN THE CONDITIONS OF THE ONGOING AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION – AN INTERNATIONAL LAW PERSPECTIVE 181

Yevhen Mahda
RUSSIAN'S HYBRID AGGRESSION IN RESPONSE TO THE REVOLUTION OF DIGNITY IN UKRAINE . . . 199

Olha Maksymenko
UKRAINE'S EUROMAIDAN IN TURKISH MEDIA 207

Nataliia Marchenko
THE REVOLUTION OF DIGNITY IN THE UKRAINIAN CHILDREN'S AND YOUNG'S BOOK 215

Nataliia Moussienko
"ART OF MAIDAN" ART PROJECT AS AN INSTRUMENT OF CULTURAL DIPLOMACY OF UKRAINE 227

Емма Мюррей
ГІДНІСТЬ ДЛЯ ВСІХ: ТВОРЕННЯ ЗАГАЛЬНОДОСТУПНОЇ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ПАМ'ЯТІ ШЛЯХОМ МОДЕРНОЇ МУЗЕОЛОГІЇ 237

Lesia Onyshko
THE REVOLUTION OF DIGNITY IN THE HISTORIANS' REFLECTIONS 245

Ihor Poshyvailo
MUSEFICATION OF A CONFLICTED HISTORY: CHALLENGES, PRACTICES, AND STRATEGIES 263

Tetiana Pryvalko
REGIONAL SCOPES OF THE REVOLUTION OF DIGNITY 279

Kateryna Romanova
MUSEUMS, UKRAINIAN REVOLUTIONS, AND RUSSIAN MYTHS 289

Yevhenii Safarians
THE 2013 STUDENT STRIKE: START OF THE EUROMAIDAN 303

Anastasia Sokyrko
THE ART COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE REVOLUTION OF DIGNITY: A HISTORY OF CREATION AND COMPOSITION 327

Olena Chebaniuk
THE SPACE OF MAIDAN: SYMBOLIC AND METAPHYSICAL FEATURES 353

Yevhenii Shatilov
THE REVOLUTION OF DIGNITY IN THE EXPOSITION OF NATIONAL MILITARY HISTORY MUSEUM OF UKRAINE: (R)EVOLUTION OF CONNOTATIONS (2014–2019) 361

Nadiia Sheimina
GATHERING THE MUSEUM COLLECTION ON THE TOPIC OF THE REVOLUTION OF DIGNITY 377

НА ШЛЯХУ ДО ІСТОРІЇ

ВСТУПНЕ СЛОВО

У період геополітичних і соціальних зрушень, в умовах гібридної війни та маніпуляції свідомістю мас для українців вельми важливо плекати історичну пам'ять і віднайти правду про минуле, щоб зберегти свою ідентичність та перемогти. Це потребує часу, адже маємо із суб'єктів історії та її емоційних очевидців перетворитися на безсторонніх дослідників. І зволікати з цим не можна, бо нещодавні багатоманітні феномени боротьби українців за свободу й гідність обростають міфами та скандалами, а далі розмиваються в інформаційних потоках і забуваються.

Дивовижно, що унікальне явище, яке змінило геополітику, історичний розвиток України та самосвідомість її громадян, і досі не стало предметом системних наукових досліджень, а отже, складником сучасної історії та національної пам'яті. Для значної частини українців ця подія опинилася ніби поза історією та поза їхньою свідомістю. Така ситуація потребувала рішучих змін.

2016 року з громадської ініціативи «Музей Майдану / Музей Свободи» постав Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності. Перед ним стояли неабиякі виклики: зберегти пам'ять про героїчні та драматичні події зими 2013–2014 років, створити сучасний меморіальний простір, музеєфікувати Територію Гідності (так означили українці місце протестів у середмісті Києва) й започаткувати платформу для діалогу – своєрідний майданчик подолання травм, віднайдення порозуміння, актуалізації взаємодії.

За кілька років нам удалося окреслити обриси майбутнього Меморіалу, Музею Майдану і Дому Свободи, апробувавши їхні основні функціонально-структурні складники у сотнях комеморативних, культурних та освітніх заходів, у тимчасових і мандрівних виставках, у презентаціях та обговореннях, у стратегічних сесіях та експозиційних експериментах. Утім, на кожному кроці ми стикалися з потребою наукового осягнення різнопланових явищ, пов'язаних із майданівськими протестами, – від їхніх передумов і причин, наслідків та уроків, термінологічного визначення й контексту до правового, регіонального та аксіологічного вимірів.

При підготовці виставок та екскурсій, видань та освітніх програм, інформаційних і методичних матеріалів нам гостро бракувало результатів авторитетних наукових студій, які допомагали б ефективно знаходити об'єктивні відповіді на маловивчені чи складні питання, інтерпретувати і презентувати нашу «гарячу» історію різним аудиторіям. Так, Революція Гідності є чи не найретельніше задокументованим у світі масовим протестом початку XXI століття – у новинній хроніці ЗМІ, у документальних відео- й фотоматеріалах, у соцмережах, у відеостримах, в усноісторичних проєктах… Проте весь цей масив інформації потребує системного аналізу й неупередженої інтерпретації, критичного осмислення та зважених висновків. А ще – достатньої історичної дистанції хоча б у пів століття, щоб підходити до подій не емоційно, як безпосередні учасники, а виважено, як учені.

Та всього цього в нас не було, коли ми почали діяти. Сформували науково-дослідний підрозділ, започаткували польові експедиції, зініціювали соціологічні дослідження про Майдан та його музеєфікацію, заснували щорічний конкурс наукових студент-

ських робіт у межах відзнаки імені Героя Небесної Сотні Сергія Кемського, запустили усноісторичний проєкт «Майдан. Пряма мова» та багато іншого.

Однак і це виявилося недостатнім. Виникла потреба в активізації й синхронізації зусиль різних інституцій та окремих науковців, у широких дискусіях задля закріплення теми Революції Гідності в історичному дискурсі, у запровадженні своєрідного «майданознавства» як окремої академічної дисципліни в сучасній науці.

Тож зініційований 2019 року Національним музеєм Революції Гідності науковий форум «Революція Гідності: на шляху до історії» виявився одним із важливих кроків у цьому напрямі. Ми вдячні нашим організаційним партнерам і всім учасникам форуму, які долучилися до творення актуального історичного дискурсу, що має стати основою переосмислення складної і травматичної історії, рушієм формування історичної пам'яті, вагомим чинником зміцнення громадянського суспільства та консолідації нації. А отже, нашого впевненого поступу на шляху до історії…

Ігор Пошивайло,

кандидат історичних наук,
голова організаційного комітету наукового форуму,
генеральний директор Національного меморіального комплексу
Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідності

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Цей збірник знайомить читачів із матеріалами першого наукового форуму «Революція Гідності: на шляху до історії», який відбувся у Києві 12–13 грудня 2019 року в Будинку Федерації профспілок України на майдані Незалежності. Проведення форуму, ініційоване Національним музеєм Революції Гідності, підтримали провідні наукові й вищі навчальні заклади України, що виступили партнерами заходу, – Інститут історії України НАНУ, Український інститут національної пам'яті, Київський національний університет імені Тараса Шевченка та Український католицький університет.

Ідея форуму постала через потребу отримати загальну картину стану досліджень Революції Гідності, адже, попри наявність окремих глибоких наукових студій, цю тему досі недостатньо висвітлено й заявлено в історичному дискурсі – і через незначний часовий проміжок, і через подальші події, пов'язані з військовою агресією Росії проти України. Відповідно організатори форуму ставили перед собою дві мети. Перша – об'єднати навколо теми Революції Гідності фахівців, які мають стосунок до різних соціальних і гуманітарних наукових дисциплін, задля закріплення цієї теми в науковому, зокрема в історичному, дискурсі. Друга – проаналізувати стан дослідження подій листопада 2013-го – лютого 2014 року стосовно не тільки тих тем, які розглянуто щонайдетальніше, а й тих, які залишаються поза увагою дослідників або які недостатньо глибоко вивчено. Це, в свою чергу, має сприяти визначенню перспективних тем та актуальних проблем, для студіювання яких важливо об'єднати зусилля представників різних наукових інституцій і навіть країн. Для обговорення було запропоновано кілька ключових тем: теоретико-методологічні та джерелознавчі аспекти досліджень; суспільство та політикум під час і після Революції Гідності; ініціативи Майдану як інструмент формування громадянського суспільства; регіональні виміри Революції Гідності; Революція Гідності в контексті українських та світових революцій кінця XX – початку XXI століття; меморіалізація й комеморативні практики Революції Гідності в контексті проблем пам'яті про «складну історію» в Україні та світі; висвітлення теми Революції Гідності в музейних експозиціях.

Форум визначено найоптимальнішим форматом заходу, в якому поєдналися різні види репрезентацій та обговорення наукового доробку учасників: круглий стіл на тему **«Революція Гідності: пам'ять, осмислення, історія»,** сім тематичних панелей «**Майдан як каталізатор суспільних процесів», «Парадигма Революції Гідності та її цивілізаційні виміри», «Постреволюційне суспільство: новий формат взаємозв'язків», «Революція Гідності: політика пам'яті», «Музеєфікація та комеморативні практики», «Презентація Революції Гідності в музейному просторі», «Культурні виміри Революції Гідності»** та презентація наукових проєктів. Після завершення панельних обговорень для учасників форуму було організовано екскурсію «Назустріч свободі» в Інформаційно-виставковому центрі Музею Майдану та вуличну екскурсію «Місцями Революції Гідності».

Науковим дискусіям у перший день форуму передувало офіційне відкриття, на якому виступили генеральний директор Національного музею Революції Гідності Ігор Пошивайло і міністр культури, молоді та спорту Володимир Бородянський, після чого розпочався круглий стіл «Революція Гідності: пам'ять, осмислення, історія» під головуванням Віталія Нахмановича. Під час обговорення було порушено низку актуальних питань про причини та основні цілі українських Майданів, особливості Революції Гідності, перспективи та виклики нового Майдану в умовах російської збройної агресії

на Сході України. Більшість учасників круглого столу назвали основними причинами українських Майданів, у тому числі й Революції Гідності, комплекс політичних чинників, які супроводжували й зумовлювали геополітичний вибір українців та впливали на цивілізаційний вектор розвитку України.

Під час першої панельної дискусії (модератор Євген Магда) обговорення суспільних процесів, які стали призвідниками Євромайдану, розгорнулося навколо доповідей Володимира Головка «Українські революції у новітній період: передумови, суспільна динаміка, історичні уроки», Макара Тарана «Логічна несподіванка українського Майдану: глобальний контекст та символіка», Станіслава Кульчицького «Революція розпаду 1991 року й наступні революційні спалахи в Україні: закономірності пострадянської динаміки українського суспільства» та Яни Примаченко «Революція Гідності в контексті антиколоніального дискурсу і практик Євромайдану».

Революцію Гідності в контексті українських та світових протестних рухів кінця XX – початку XXI століття розглянуто в межах другої панельної дискусії (модератор Володимир Головко). Основними доповідачами стали Віталій Нахманович, який представив доповідь «Кольорові революції» – цивілізаційні межі глобальних процесів», Ольга Максименко, що презентувала дослідження «Віддзеркалення подій Євромайдану турецькими ЗМІ», та Євген Магда, який окреслив тему «Гібридна агресія Росії як відповідь на Революцію Гідності в Україні».

Аналіз суспільства та політикуму під час та опісля Революції Гідності стали фокусом третьої панельної дискусії (модератор Олег Турій). Основні її учасники: Олег Андрос (тема виступу «Трансформація українського суспільства у контексті глобальних цивілізаційних змін»), Томаш Ляховський (тема «Правосуддя перехідного періоду в Україні після Революції Гідності та в умовах агресії Російської Федерації: міжнародно-правовий вимір» та Олеся Ісаюк (тема «Продукування сенсу як протидія гібридній війні та відновлення вертикальних і горизонтальних культурних зв'язків»).

Перший день наукового форуму завершився презентацією наукових проєктів за модерування Яни Примаченко. Професор Сергій Єкельчик із Канади ознайомив із сучасними практиками вшанування новітніх героїв України в доповіді на тему «Нові герої – нова культура пам'яті». Тетяна Привалко розповіла про результати усноісторичного проєкту Українського інституту національної пам'яті «Регіональні виміри Революції Гідності», Леся Онишко та Євгеній Сафар'янс, співробітники Національного музею Революції Гідності, представили проміжні результати проєктів «Революція Гідності в рефлексіях істориків» і «Студентський страйк 2013 року: початок Євромайдану».

Обговорення Революції Гідності як одного з елементів національної ідентичності та її впливу на політику пам'яті в Україні розпочалося другого дня доповіддю Володимира В'ятровича «Революція Гідності й державна політика пам'яті». У межах четвертої дискусії (модератор Сергій Єкельчик) виступили також Руслана Демчук із темою «Смисли Майдану у політичній міфології правлячої «еліти», Олена Чебанюк – «Майдан як метафізичний простір (за матеріалами усних наративів учасників Революції Гідності)» та Наталія Кривда – «Місця пам'яті як складники комеморації».

Питання музеєфікації та комеморативних практик постали у фокусі наступної панельної дискусії (модератор Іван Патриляк), на якій представили свої доповіді Катерина Романова – «Музей, українські революції та російські міфи», Віталій Огієнко – «Майдан як травма: зрозуміти, щоб лікувати», Алла Киридон – «Революція Гідності: хронологічні межі подієвого дискурсу», Ігор Пошивайло – «Музеєфікація «складної історії»: виклики та стратегії».

Важливим та актуальним передусім для музейників стало обговорення теми Революції Гідності у музейному просторі (модератор Ігор Пошивайло). У межах шостої панельної дискусії своє бачення підходів до комплектування музейних колекцій артефактами Революції Гідності та побудови експозицій висвітлили Євгеній Шатілов у доповіді «Революція Гідності в експозиції Національного військово-історичного музею України: (р)еволюція сенсів (2014–2019)», музейники з Переяслава Ірина Бова, Леся Гладун, Наталія Заїка – «Визвольна боротьба у виставкових проєктах Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», Анастасія Сокирко – «Мистецька колекція фондової збірки Національного музею Революції Гідності: історія формування та склад».

Остання панельна дискусія сконцентрувалася на обговоренні культурних вимірів Революції Гідності (модератор Катерина Зайцева). Із доповідями виступили Наталія Мусієнко – «Передчуття війни у мистецтві Майдану», Ярина Закальська – «Горіла шина, палала»: модифікації фольклорних текстів під час Революції Гідності» та Вікторія Колеснікова – «Відображення пам'яті про боротьбу за свободу та незалежність у колекції [МАЙДАН У КНИЖКАХ]».

Дводенний форум зібрав понад сотню дослідників з України, Канади, Польщі, а публічний та медійний формати сприяли залученню кількатисячної аудиторії, яка мала можливість ознайомитися з науковими розробками учасників заходу та взяти участь в обговоренні найгостріших питань, пов'язаних із дослідженням теми Революції Гідності. У цьому плані можна вважати, що форум досягнув тих цілей, які було визначено його організаторами. Аналіз матеріалів форуму дає змогу говорити як про суттєвий поступ у теоретичному осмисленні поворотних для новітньої історії України подій, так і про певні лакуни в дослідженні низки проблем. Зокрема, якщо суспільно-політичні процеси, які передували Революції Гідності та супроводжували її або ж які вона спричинила, досить глибоко вивчено спеціалістами з різних соціальних та гуманітарних сфер, так само як і ширші національний та міжнародний контексти, в яких вона відбулася, то, приміром, джерелознавчі та регіональні розвідки потребують окремої уваги. Це стосується також і активізації досліджень, які спираються на методи соціальної та культурної антропології. Дальшого розвитку та поглибленого вивчення потребують питання понятійно-термінологічного апарату, який дав би змогу уникати спірних трактувань і визначень, а також проблеми меморіалізації Революції Гідності та розроблення сучасних підходів до репрезентації цієї теми як «гарячої історії» в українських музеях. Усе це – теми для нових досліджень, обговорень і дискусій, у тому числі в межах наступних форумів, які планує щороку організовувати Національний музей Революції Гідності за підтримки партнерів.

Сподіваємося, вихід у світ збірника матеріалів першого наукового форуму «Революція Гідності: на шляху до історії» сприятиме зростанню зацікавленості темою сучасної боротьби українців за свою гідність і свободу, активізуватиме системні дослідження Революції Гідності та інших Майданів, спонукатиме розпочати міждисциплінарні та міжнародні проєкти, які у найближчій перспективі дадуть змогу одержати відповіді на більшість із порушених на форумі питань.

Матеріали збірника подано за прізвищами авторів в алфавітному порядку. Кожна стаття має англомовне резюме. Дослідження канадської дослідниці Емми Мюррей (Університет Вікторія) наведено англійською мовою та доповнено розширеною анотацією українською мовою.

Опубліковані у збірнику матеріали наукового форуму стануть у пригоді дослідникам модерної української історії та фахівцям, які працюють у гуманітарній та соціальній сферах.

Відгуки, коментарі та побажання просимо надсилати на електронну поштову скриньку форуму за адресою: naukforum2020@gmail.com.

УДК [94:316.42](477)"7126"

ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН

Олег Андрос,
кандидат політичних наук,
заступник голови ГО «Спілка вільних журналістів «Природа над усе»

Описано ключові характеристики Майдану (Революції Гідності) 2013–2014 років. Майдан проаналізовано з погляду процесів глобалізації 1990–2000 років, постання соціальних мереж та інших ключових елементів інформаційного суспільства. Висвітлено роль мережевих об'єднань і низових соціальних рухів у період Майдану та постмайданних політичних процесів, роль демократичного складника ідеології Майдану у відмежуванні від ідеології російського авторитаризму.

Ключові слова: *Революція Гідності, Майдан, модернізація, глобалізація, мережеві рухи, соціальні мережі, низовий спротив, націєтворення, політична ідеологія, міф, архетип, політична нація, соціал-демократія*

Нинішню епоху характеризує те, що значні суспільно-політичні зміни та конфлікти прямо пов'язано з ідеологією, пропагандою, «оволодінням розумом» мас і це стало сферою осмислення філософії та політичної науки.

Метою статті є відстеження процесів трансформації українського суспільства під час і після Майдану 2013–2014 років через аналіз сучасних теорій із політології, філософії, соціальної історії та вплив їх на український гранд-наратив. Зазначена мета передбачає опис та аналіз таких явищ:

– переходу від модерну до постмодерну, зокрема у сфері політичних ідеологій, інституціоналізації політичних партій;

– переходу від індустріального до інформаційного суспільства (згідно з класифікацією Е. Тоффлера);

– становлення української нації з погляду основних теорій націєтворення (з акцентом на теорію політичної нації на противагу примордіалістській);

– процесу реалізації архетипів масової свідомості на рівні ритуалів і традицій.

Трансформація українського суспільства, зокрема перетворення української нації на політичну націю, є неуникним процесом, розтягнутим на десятиліття. Його можна було пригальмувати політичними рішеннями (як це сталося у 2010–2013 роках), однак цей процес є незворотним з огляду на тенденції становлення націй в Європі, описані численними дослідниками. У роботі йдеться саме про тенденції, а не про непорушні правила, однак ігнорування цих тенденцій політиками призводить до конфліктів у суспільстві.

Щодо терміна «нація», який є одним із визначальних у статті, то, на думку історика Георгія Касьянова, у науці досі існує «хаос дефініцій» нації. Якщо описувати «радянське» її визначення, то на теренах України за часів СРСР панували ідея «злиття соціалістичних націй в нову історичну спільноту – радянський народ» (фактично йшлося про зникнення «класичних націй»), яка вперше з'явилася в ідеологічному арсеналі КПРС у 60-ті роки XX століття, та паралельна ідея зникнення класових і соціальних відмінностей у процесі просування до комунізму, що знайшли втілення у формулі «спільність самосвідомості та соціальної структури» (Касьянов 1999, с. 48).

Якщо вести мову про сучасні наукові версії поняття «нація», то, згідно з визначенням американського історика Бенедикта Андерсона, нація – це уявна[1] політична спільнота *(imagined political community)*. Схоже визначення (функціоналістське) запропонував Ернест-Андре Ґелнер: люди належать до однієї нації, «коли вони належать до однієї культури, де культура означає систему ідей, символів, асоціацій та способів [соціальної] поведінки спілкування… тоді й лише тоді, коли вони *визнають*, що належать до єдиної нації» (Касьянов 1999, с. 50).

Ентоні Сміт, представник етнологічного (етніцистського) підходу в тлумаченні нації, дає їй таке визначення, як «велика соціальна група з певними законами колективної соціальної поведінки» (Касьянов 1999, с. 50); це «сукупність людей, яка має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи й історичну пам'ять, спільну масову, громадянську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки для всіх її членів» (Касьянов 1999, с. 51).

Є також суб'єктивістське розуміння поняття «нація» професора соціології Аризонського державного університету (США) Крейґа Калхуна (Craig Calhoun): «Нації швидше оформлюються через певний набір самоствердження, спосіб мовлення, думання та дії… які дають змогу створювати колективну ідентичність, мобілізовувати людей на виконання колективних задумів, розрізняти народи й відповідні види побуту». Нації знаходять свій «спосіб самоствердження» через певні визначальні риси: кордони, ідею неподільності, єдності нації, суверенність; ідею, згідно з якою влада є легітимною лише тоді, коли її підтримує народ і вона служить інтересам народу (нації); «безпосереднє членство»; культуру; уявлення про існування нації в часі, минулому й майбутньому; спільні біологічні та спадкові риси; особливе ставлення до певної історичної, іноді навіть «священної» території (Касьянов 1999, с. 51–52).

Звернемо також увагу на застереження професора соціології Каліфорнійського університету Роджера Брубейкера, який критикував есенціалістський (субстанціоналістський) підхід до нації за те, що «категорії [суспільної] практики ототожнюються з аналітичними категоріями» (Касьянов 1999, с. 53). Інакше кажучи, поняття з ідеологічної риторики не варто застосовувати як науково-аналітичні категорії.

Щодо поняття «національна ідея» наведемо визначення Василя Лісового: цей вислів «позначає: а) важливу для суспільства ідею будь-якого змісту, щодо якої існує згода більшості громадян, або принаймні таку, що здатна одержати підтримку більшості

[1] В українському перекладі твору «imagined» подано як «уявлена», ми вживатимемо дефініцію «уявна».

громадян; в обох випадках цю ідею вважають такою, що сприяє громадянському єднанню; б) ідею нації; в) особливості національної свідомості, що знаходить свій вияв в уявленні про національний ідеал, призначення нації, її місію, мрію, мету тощо» (Філософський енциклопедичний словник 2002, с. 413–414).

Поняття «архетип» означає «наскрізні символічні структури історії культури», що, за визначенням Сергія Кримського, можуть «виступати як міфологеми (на зразок фантастичних уявлень про небо, землю, пекло) чи як раціональні утвори… або як образи етико-нормативної свідомості» (Філософський енциклопедичний словник 2002, с. 39). Наприклад, терміни «Захід» і «Схід», коли вони означають демократичні та деспотичні тенденції суспільного розвитку відповідно, є архетипами. Учення про архетипи з погляду психології розробляв К.-Г. Юнг, а з погляду філософії – зокрема Гайдеґер. Особливо цікаві у контексті статті міркування Гайдеґера про «національні архетипи, які… у ментальності різних народів можуть позначатися образами типу «Дім» (символ світового довкілля, буття), «Поле» (символ життєвого топосу, джерела існування), «Храм» (символ святинь)» (Філософський енциклопедичний словник 2002, с. 39). Аналіз архетипів є евристичним засобом дослідження національної свідомості.

Значущим методологічним підґрунтям статті є класифікація ідеологій, запропонована Василем Лісовим. Він поділяв ідеології залежно від того, які групи людей вони мають об'єднувати. Зокрема вчений стверджує, що «передусім варто виокремити *ідеології-світогляди,* призначені об'єднувати великі групи людей – етноси, нації, суспільні верстви (класи) й навіть усе людство (так звана глобальна ідеологія, яка лежить в основі сучасної системи міжнародного порядку)… *Політичні ідеології* – це певні сукупності взаємопов'язаних ідей, цінностей, символів та ритуалів, призначених об'єднувати людей заради спільних політичних дій» (Лісовий 1997, с. 56).

Наступним важливим методологічним підґрунтям є підхід американських фахівців із питань оборони й національної безпеки Джона Арквілли та Девіда Ронфельдта, які пропонують поділяти масові громадянські рухи на «традиційні» та «мережеві», а також ґрунтовно аналізують поняття «мережева війна» – новий різновид соціальних конфліктів, що описує делокалізовану, децентралізовану взаємодію акторів політичного процесу, під час якої сторони конфлікту діють відмінними від «традиційних» способами. Типовими прикладами «мережевих» утворів є рух за альтернативну глобалізацію, «сапатистська армія» корінних народів у Мексиці та інші так звані постмодерні соціально-політичні утвори, передусім масові громадські рухи (Арквілла, Ронфельдт 2005, с. 20).

Модерну епоху пов'язано з кількома новітніми явищами, які неможливо розглянути без застосування сучасних методів дослідження, зокрема аналізу та синтезу.

Сучасний світ характеризується з'явою нових реалій, до яких дослідники відносять такі явища:

1. Цифрова нерівність країн та індивідуумів. Праця у сучасному першому світі є сумою знань і технологій. Досягнення «успіху» в сучасному капіталістичному суспільстві пов'язано з успішним застосуванням робітником одночасно знань і технологій. У зв'язку з цим західні соціологи активно постулюють тему «вимирання пролетаріату» й появи «прекаріату», а в останні роки – появи «ґіґ-економіки» (*gig economy*), однієї із систем вільного ринку, в якій поширено тимчасові посади, а організації наймають незалежних працівників для виконання короткострокових обов'язків. На це накладається й винесення класичної «пролетарської» праці та «брудних» виробництв із країн першого до країн третього світу.

2. Епоха Web 3.0 і соціальних мереж. У середині 2000-х ми «проскочили» епоху Web 2.0 – мереж, які наповнюються самими користувачами, та спостерігали вибухоподібний

розвиток технологій обміну інформацією, соціальних мереж, горизонтальної координації людей за допомогою інтернету. Сучасні мешканці українських міст мають за звичку бути на зв'язку, будувати бізнес і формувати робочі зобов'язання онлайн. Однак і села поступово охоплює тотальна «гаджетизація» з огляду на відносне здешевлення засобів доступу до інтернету.

Сьогодні вже став реальністю «медіа-активізм», яким захоплювалися різні автори ще в середині 2000-х. Людина зі смартфоном або фотоапаратом (а не лише людина з «коктейлем Молотова») була рушієм Майдану 2013–2014 років (далі застосовуємо це поняття як синонім Революції Гідності). Завдяки «гаджетизації» й «арабська весна» 2011 року, й український Майдан до певної міри «поширювалися онлайн». Це, відповідно, ускладнювало порушення прав людини авторитарним режимам, у тому числі українському зразка 2010–2014 років.

3. «Метаморфози влади», які досліжував Елвін Тоффлер (Тоффлер 2003, с. 39), після 2017 року отримали новий розвиток. З'явилася технологія блокчейну (послідовності блоків), а з нею – поняття «смарт-контракту» й нове значення слова «криптовалюта» (Шиитман-Володарский 2017). Чи не вперше за історію емісії валют з'явилися цифрові цінності, які засновано на суспільному консенсусі спільноти, що використовує їх. Ідеї, висловлені протягом XX століття кількома економістами, на наших очах почали втілюватися в реальність.

Майбутнє потребує створення способів ефективного управління великими та складними системами, й ані централізація, яка тяжіє до диктатури та не уникає численних помилок, ані самоорганізація та пряма демократія старого зразка, що діє в малих групах, але «зависає» при збільшенні масштабу, поки що не могли виконати це завдання. Голосування блокчейном, на думку публіцистів, дає змогу делегувати ухвалення рішень не просто активній, а й зацікавленій меншості (Шиитман-Володарский 2017). При купівлі товарів «голосування гаманцем» допоможе створити децентралізовану планову економіку, яка поєднуватиме в собі сильні сторони планової та ринкової систем й уникатиме їхніх вад.

Триває трансформація суспільства, в якому доступ до інформації – на відстані одного кліку, й у контексті статті це передовсім стосується прозорості явищ на кшталт Революції Гідності та інших подій, що мають суспільний резонанс. Інформація доступна скрізь – від індустріально розвиненої території України до охоплених громадянською війною країн Африки типу Сомалі. На це звертають увагу зокрема американські автори (Шмідт 2015). Прикметою сучасної епохи є те, як оператори мобільного зв'язку у «суспільствах, які колапсують» замінюють собою зниклу соціальну інфраструктуру, оперують фінансовими потоками й т. ін.

Поширення гаджетів політологи розглядають як чинник «прямої демократії» та впливу мас на рішення влади. Це й засіб швидкого передавання інформації, наприклад під час масових виступів, які прокотилися і Сходом (Єгипет, Туніс, Туреччина тощо) у 2010–2013 роках, й Україною у 2013–2014 роках. Прозорість, завдяки якій жоден вчинок не може бути приховано, оскільки його ретельно фіксують нині простими й відносно дешевими пристроями, став фактором побоювань із боку авторитарних режимів. «Віртуальний простір відкриває шлях інакомисленню та участі громадськості, а також гарантує захист імовірним революціонерам. Революційні рухи майбутнього охоплюватимуть більше країн і людей, аніж більшість попередніх революцій (але не всі). Вони вийдуть далеко за межі традиційних кордонів національності, етнічного походження, мови, статі й релігії» (Шмідт 2015).

У період «арабської весни» політологи мали змогу фіксувати вагому роль соцмереж у політичній мобілізації населення, яке брало участь у протестах у країнах арабського світу. У Туреччині в 2013 році протести почалися з природоохоронних вимог – захисту парку Гезі на центральному майдані Стамбула Таксимі. Досить швидко протест із локального перетворився на регіональний – з антиурядовими лозунгами по всій країні.

В Україні йшли тотожні процеси. Рух у бік інформаційного суспільства на теренах України спричинив масштабні суспільні струси – Помаранчеву революцію та Революцію Гідності. Тут варто підкреслити, що Революція Гідності не відбулась би без елементів інформаційного суспільства – соцмереж. Нині все ще актуальним залишається питання ролі ЗМІ й соціальних мереж, які вже пронизали суспільство, у майбутніх революціях та суспільних змінах.

Дослідники розглядають Майдан як постмодерне явище, оскільки його учасники, рушійні сили, причини виникнення та наслідки властиві епосі постіндустріалізму, на відміну від соціальних революцій 1917–1920 років. Однак прикметно, що саме Майдан дав змогу на рівні мейнстриму говорити про те, що таке **нація, націогенеза та націєтворення**, про роль громадянського суспільства в цьому процесі. Про це зокрема свідчить масова зацікавленість українського суспільства у процесах націогенези у 2013–2014 роках.

Як стверджує В. Лісовий, держави за етнонаціональною ознакою зазвичай поділяють на надетнічні (донаціональні), національні та багатонаціональні. Поділ націй на етнічні («культурні») та політичні («державні»), впроваджений на початку XX століття в науковий обіг Фрідріхом Майнеке, не можна недооцінювати. Тут почасти дезорієнтувальний вплив справило протиставлення «східноєвропейського» розуміння націй (як культурних, етнічних) «західноєвропейському» (як політичних, громадянських), започатковане Гансом Коном – патріархом західних досліджень націй та націоналізму. Адже творення політичних, громадянських націй в Європі передбачало творення також «етнічних націй» (Касьянов 1999, с. 13).

Георгій Касьянов дає таке трактування нації: «Історики загалом розглядають націю як історико-культурний чи історико-політичний феномен, намагаючись у процесі його дослідження дотримуватися принципу єдності об'єктивних і суб'єктивних характеристик. Політологи цікавляться проблемами буття нації в таких аспектах, як політика, державне управління тощо. Для них нація – форма організації певного народу, певної політичної спільноти» (Касьянов 1999, с. 39).

Описуючи становлення нації, самі історики та політологи не дійшли до єдиного визначення, яке в сучасному світі характеризувало б це поняття. Найчастіше дискусії виникають через протистояння між визначенням нації як спільноти, що формується на основі етносу («примордіалістська» концепція етносу), та концепцією Бенедикта Андерсона, який стверджує, що нація є уявною спільнотою (Андерсон 2001). Сам Андерсон зазначає: «в антропологічному сенсі я пропоную таке визначення нації: це уявна політична спільнота, – при тому уявна як генетично обмежена й суверенна. Вона уявна тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості своїх співвітчизників, не зустрічатимуть їх і навіть не чутимуть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ своєї співпричетності» (Андерсон 2001, с. 22). Нація є сукупністю індивідів, які не знайомі прямо, як це могло би бути, приміром, у невеличкому селі. Тому потрібен певний набір ідей, цінностей, який об'єднує величезну багатомільйонну спільноту в те, що називають політичною нацією. І саме завдяки Майдану та дальшим подіям війни стало зрозуміло, що така політична нація формується на теренах України. І вона відрізняється від суто етнічної кровної спільноти (передовсім тим, що на теренах України живе конгломерат етносів та що етнос є далеко не єдиною самоідентифікацією пострадянської людини).

Друге нагальне питання, яке порушили Майдан та інші трансформаційні події, – це **наслідки глобалізації** й нерівномірності процесів у світі загалом та в Україні зокрема.

Події останніх 30 років характеризує поняття «глобалізація». Це поєднання економічних, політичних і культурних систем абсолютно різних країн у різних частинах світу, взаємозалежність цих країн, нерівномірний економічний розвиток їх. У таку епоху, приміром, «брудні» виробництва виносять із країн першого світу до країн третього задля економічної вигоди виробників (Кляйн 1999). Робітники країн третього світу до того ж ладні працювати за меншу зарплатню. «Заробітчанство» українців 1990–2000 років – також суттєва ознака глобалізації на теренах Європейського Союзу та пострадянських країн. Тому глобалізацію не варто розглядати з пропагандистсько-оцінних позицій як однозначно позитивний чи негативний для України процес.

Використовувати термін «глобалізація» варто, аналізуючи сучасні суспільні процеси як в Україні, так і у світі.

Зокрема 2020 рік, шостий після Майдану, ми зустріли під знаком «карантинної політики» та «карантинної економіки» внаслідок пандемії COVID-19, що підштовхне в наступні роки уряди країн до ще потужнішої цифровізації, з одного боку, та практик, спрямованих проти глобалізації економіки, – з іншого. Сформовані економічні зв'язки виявилися неміцними під натиском глобальних катастроф (пандемії, шторми, землетруси, наслідки світової зміни клімату є очікуваними й регулярними явищами, які в історичній ретроспективі призводили до краху цілих цивілізацій). Світ, сформований «падінням доткомів» 2000 року, терористичними атаками у США 2001 року, війнами США у відповідь та економічною кризою 2008 року, а потім і воєнними діями РФ проти України та сирійських повстанців, на наших очах стрімко змінюється. Політичні й економічні підсумки пандемії варто буде підбивати наприкінці 2020 року й у наступні роки.

Третє явище, яке безпосередньо спричинило Майдан і дальшу трансформацію суспільства, – це **переживання та своєрідна інтерпретація «шоку майбутнього» в українських обставинах.**

Елвін Тоффлер ще в 70-х роках XX століття характеризував процеси на планеті як настання «третьої хвилі» (Тоффлер 1979). Історично, як стверджує він, існували аграрна, індустріальна й постіндустріальна стадії розвитку цивілізації. 30–70-ті роки Тоффлер описує як часи «шоку майбутнього». Західне суспільство стикнулося з тим, що поступово відмирає застаріла індустріальна система, а разом із нею – притаманні їй соціально-економічні відносини й інститут сім'ї. Світ переходить на якісно новий рівень, окреслений Деніелом Беллом та Елвіном Тоффлером як інформаційне суспільство, або суспільство послуг.

«Розрив сімейних зв'язків, коливання в економіці, параліч політичних систем, руйнування наших цінностей – на все це справляє свій вплив третя хвиля. Вона кидає виклик усім давнім владним відносинам, привілеям і прерогативам еліт нинішнього суспільства, які вимирають, і створює тло, на якому розгортатиметься основна боротьба за владу завтра» (Тоффлер 1979, с. 33).

Тоффлер зазначає, що повоєнне покоління «бебібумерів» відчуло, що зміни відбуваються надто швидко, що постіндустріальна цивілізація нарощує темп і багатьох залишає за бортом, а когось – у розгубленості; що тепер треба все життя вчитися, щоб наздогнати суспільство, яке мчить на всіх парах; що одні професії відходять у небуття, а інші з'являються; що нуклеарна сім'я може зникнути разом із «паперовим офісом», а на зміну їй прийде щось нове або виникне вакуум на місці традиційних цінностей.

«Побоювання майбутнього є не просто можливою віддаленою загрозою, а реальною хворобою, від якої страждає все більша кількість людей. Цей психобіологічний стан можна описана медичними і психіатричними термінами. Ця хвороба – страх змін» – зазначає Е. Тоффлер (Тоффлер 1997, с. 5).

«Шок майбутнього» відчувається й в Україні, але в постколоніальному контексті. Зокрема, ми ризикуємо перетворитися з держави з виробництвами повного циклу на суто сировинну країну (що заслуговує на окремий розгляд). Радикальних економічних змін через скорочення виробництва з 1991 року зазнали цілі регіони. І Майдани 2004 та 2013–2014 років – це лише одна з ознак періоду модернізації, радикальної трансформації українського суспільства та української держави. Ми пережили по-своєму етап відходу від індустріальної хвилі цивілізації й переходу до нового явища, яке можна назвати інформаційним суспільством. За іронією долі, для багатьох областей України цей перехід став відкиданням на доіндустріальний ступінь розвитку суспільства. Проте в нас так само, як і на Заході, спалахоподібно поширився інтернет у 1990–2000 роках, потім – соціальні мережі. І вони стали чинником радикальних суспільних трансформацій.

Наступне питання, яке також постало в останні 30 років, – це **реакція на процеси глобалізації з боку різних країн.** Особливої уваги це питання заслуговує з огляду на інформаційну війну, яку в 2013 році розгорнула Росія проти України.

На початку 90-х років у державі утворився вакуум ідеології. Не було ідеологічної оцінки того, що відбувається у світі, з боку як української, так і російської влади. Російська влада досить довго шукала для себе нову ідеологію. Наприкінці 2013-го – на початку 2014 року чільники Кремля нарешті винайшли те, що так довго обмірковували, – ідеологію «русского мира», за яку почали помирати російські солдати й так звані проксі, які не належать до регулярної армії, однак визнають свою підлеглість певній державі (турецькі проксі в Сирійському Курдистані, російські проксі в Україні, Молдові, Грузії та ін.).

Зокрема, в період Майдану потрапив до мейнстриму російської політичної думки Олександр Дугін, який у 2000-ні був маргінальним мислителем і самопроголошеним «класиком» російської геополітики. У вирішальний момент Майдану він став «філософськи» обґрунтовувати завойовницькі рішення російського уряду. На жаль, цей діяч не вважає Україну суб'єктом історичного процесу.

На перші ролі на території РФ вийшли ідеології, які до того були маргінальними, – неоєвразійство, так звана концепція антиглобалізму, тобто спротиву західним урядам і наддержавним структурам. Поняття «антиглобалізм» росіяни штучно апропріювали, тому що на Заході так званий альтернативний глобалізм суттєво відрізняється від консервативної ідеології «русского мира», яку пропагує Дугін у РФ.

Наступна дискутивна теза – це **роль так званого громадянського суспільства в Революції Гідності.** Чи не вперше в українській історії ми отримали цілу верству населення, так званий середній клас, який прагнув впливати на рішення чинної влади. Його не могло бути в Україні, наприклад, у 80-х роках. Через 23 роки розвитку українського суспільства з'явився прошарок людей, здатних, наприклад, полишити на певний час власний бізнес, поїхати на Майдан і виявити свою громадянську позицію, що, власне, й відбулося.

Тривають соціологічні суперечки щодо визначення понять «середній клас», «громадянське суспільство» та ін. Заведено вважати, що поняття «громадянське суспільство» набуло популярності у ЗМІ саме під час подій Революції Гідності. Раніше воно було предметом виключно академічних суперечок.

Проведемо також паралель української трансформації з «арабською весною», про яку Наталія Гуменюк каже: «Особливість арабських перетворень у тому, що йдеться

не про зміну лихої влади на добрих опозиціонерів. Мета – змінити правила гри або принаймні змусити того, хто очолить країну, грати за правилами» (Гуменюк 2015, с. 21).

Іще одне варте уваги явище, яке характеризує Майдан і трансформацію суспільства після нього, – **волонтерство.** Волонтерство й альтруїзм як ознаки громадянського суспільства не були аж надто поширені в Україні до 2013 року. Існувало волонтерство на рівні допомоги хворим дітям або безпритульним тваринам – явища, які фактично відсувалися на маргінес. Війна 2014 року поставила питання руба: існування української армії та збереження української держави як незалежної й суверенної неможливе без волонтерства. І тому багато тисяч людей присвятили себе альтруїстичній діяльності. Це те, про що могли тільки мріяти українські вчені й політики до 2013 року, те, що радикально перевернуло нашу свідомість та справило враження на інші країни.

У Гонконгу під час протестів 2019 року піднімали український прапор і повторювали гасла Майдану саме з цієї причини. Україна стала символом того, як фактично демілітаризована, позбавлена об'єднавчих ідей країна отримала об'єднавчі ідеї (згадаймо тут і постколоніальний контекст Гонконгу, і його територію як терен боротьби демократичного та авторитарного устроїв). В Україні нарешті легітимізувалася альтруїстична діяльність.

Властиві Майдану об'єднання громадян, які можна назвати низовими або горизонтальними *(grassroots)*, не є чимось новим у західній історії. Зокрема їх описано у книжці «Мережі і мережеві війни»[2] Дж. Арквілли та Д. Ронфельдта, де з погляду корпорації «Ренд» та американського уряду оцінюються явища, що спостерігалися під час протестів так званих альтерглобалістів у Сіетлі та інших містах у 2000–2001 роках (Арквілла, Ронфельдт 2005). У дослідженні йшлося про явище безлідерного спротиву. Люди настільки розчарувалися в політичних партіях і політиках, що об'єднувалися горизонтально на рівні громадських організацій, мережевих ініціатив. Завдяки таким об'єднанням вони могли ефективно протистояти урядовим військам і спецслужбам та здійснювати громадянський протест. Автори «Мереж і мережевих війн» вважають, що західним урядам треба зробити з «горизонтального спротиву» висновки й навчитися ефективно протистояти низовим мережевим ініціативам.

Майдани 2004 та 2013–2014 років оприявнили брак «низових» партій. У пострадянській Україні за останні 29 років так і не виникли політичні партії європейського типу – сформовані знизу інститути громадянського суспільства. В Україні є політичні партії як виразники інтересів великих олігархічних груп. Це стало однією з причин того, чому Майдан очолили не політики й не політичні партії, навпаки, частина Майдану намагалася відмежувати їх від сцени (в широкому сенсі). Майдан очолювали люди, які об'єднувалися завдяки горизонтальним зв'язкам, в окремих випадках представляючи громадські організації чи групи. І досі, через сім років, ми не бачимо жодної парламентської партії, яку було би сформовано в чистому вигляді завдяки низовій ініціативі.

Майдан і початок війни відіграли вирішальну роль у процесах націєтворення й формування національної міфосвідомості. Україна станом на 2013 рік гостро потребувала національного міфу й міфологізаторства. Українці здобули незалежність безкровно після путчу 1991 року в Росії та проголошення незалежності України. У цьому – суттєва відмінність пострадянського політичного процесу від

[2] В українському перекладі твору це «мережні війни», однак ми використовуємо термін «мережеві».

УНР 1917–1920 років, коли за цей новий державний утвір воювали й гинули тисячі прихильників.

До того ж у 1991 році багато громадян України ідентифікували себе як «радянські люди», а не українці. У пострадянські часи влада України не застосувала для консолідації мас прийнятного образу ворога, який політично об'єднав би суспільство (в американському суспільстві таким колективним ворогом у 2001–2003 роках став ісламський тероризм).

Українські урядовці також проігнорували потребу формування архетипів, які існують у психіці народних мас, та потребу ритуалів, зокрема ініціації. Ритуали – явища, що мали б відійти у небуття разом із доіндустріальною хвилею цивілізації нарівні з інститутами тотемів і табу. Однак потреба в них, хоч як це парадоксально, жива, й Майдан став несвідомим вивільненням, оприявленням їх для широких мас.

У розумінні націоналіста, прихильника ідеї кровної спільноти, нація й традиція – це явища, що мають тяглість крізь віки. І тому кидання «коктейлів Молотова» набуло ритуального сенсу для носія такої ідеології на Майдані. Воно стало водночас ініціацією через насильство, пересилювання себе та продовженням справи предків, які зазнали поразки. Носії такої міфосвідомості уявляли свої вчинки як ствердження духу, нематеріальної традиції в матеріальній реальності. Перед очима майданівців поставали не бійці «Беркуту» та внутрішніх військ, а абсолютний ворог, матеріалізоване зло.

Поняття «Небесна Сотня» – також різновид сакралізації жертв, віднайдення героїв, до яких апелюють, дискутуючи про політичні процеси.

Безумовно, не варто зводити мотиви майданівців виключно до націоналізму й релігійної свідомості. Цей рух був конгломератом аполітичних та політично заангажованих осіб інколи протилежних поглядів. Учасники Революції Гідності по-різному формували образ ворога у соціальних мережах: ним ставав Радянський Союз, жителі Росії, криміналітет, олігархат часів Януковича. Однак різні (та навіть протилежні) уявлення вели в кінцевому підсумку до спільних дій проти режиму.

Усі перелічені явища домодерну (ритуали, образ ворога, сакралізація жертв) не обов'язково діють на творення політичної нації в Україні. Політична нація може існувати без культу жертв та сакралізації. Однак потяг мас в Україні до міфосвідомості саме й спричинив відновлення домодерних явищ.

Однією з ознак трансформації суспільства стало те, що події Майдану та війни повністю зруйнували міф про тотожність між Росією й Україною. До президентських виборів 2019 року колективне «ми» мало чіткий поділ «свій–чужий» (після президентських і парламентських виборів, активного просування риторики «втоми від війни» дихотомія стала не такою однозначною). Поділ на «своїх» і «чужих» – лише один із наслідків Майдану.

Наслідком Майдану став і поділ за лінією «авторитаризм» і «демократія». Себто Російську Федерацію після анексії Криму можна називати авторитарним утвором, який хоче війни та поневолення всіх держав, що існують довкола нього. Першим «дзвіночком» (окрім внутрішніх та зовнішніх бойових дій Російської Федерації у 90-х роках) щодо майбутньої військової агресії була російсько-грузинська війна 2008 року, але уряд України не доклав тоді зусиль для зміцнення обороноздатності країни.

Про загрозу нападу РФ на Україну попереджали після війни у Грузії провідні фахівці, зокрема доктор політичних наук Олександр Литвиненко та академік НАН України

Володимир Горбулін: «Одним із ключових складників комплексу дій Москви є «політична війна» проти нашої країни, яка реалізується, зокрема, через активізацію проросійських громадсько-політичних структур в Україні, в тому числі парамілітарних козачих формувань, навколоцерковних об'єднань (різноманітних православних братств), а також проросійських об'єднань в середовищі етнічних меншин… У разі неефективності інших методів, зокрема непоступливості нового президента України, який буде обраний на всенародних виборах 17 січня 2010 року, не можна повністю виключити і застосування прямих силових засобів» (Горбулін, Литвиненко 2009).

Після Майдану ми можемо абсолютно чітко себе ототожнювати саме з демократичним світом і демократичними європейськими цінностями. І ця лінія пролягла тепер по державному кордону України з Росією.

Українське суспільство потребувало фронтиру, і його поява – також суттєва ознака трансформаційних процесів. Фронтиром може бути лінія на карті, точка докладання зусиль (як це, власне, і було у США на Дикому Заході), космічний або океанічний простір. Але обов'язково це місце поза «повсякденністю», де чоловіки й жінки проходять ініціацію та спільними зусиллями, жертвуючи здоров'ям і життям, рухають суспільство вперед. Наприклад, для Радянського Союзу уявним фронтиром була вся наша планета, а в перспективі – космос.

Наприкінці XX століття українське суспільство без ідеї фронтиру вступало у фазу застою та могло бути поглинуто агресивнішим російським суспільством. Однак спершу Майдан став фронтиром і водночас місцем для ініціації, потім – Донбас як поле бою та об'єкт уваги громадянського суспільства. Майдан і війна призвели до вироблення сакралізованого місця для ініціації, точки докладання зусиль, ствердження міфопростору, творення українського Міфу.

Майдан 2013–2014 років став платформою для самореалізації особистостей, які мислять у категоріях «борня», «самоствердження нації». Поки суб'єкт живе в цьому міфологічному просторі, він керується традиціями націєтворення, які в його уявленні прийшли до нас із глибини віків. І особистості – носії міфосвідомості вперше в Україні після Другої світової війни справили відчутний вплив на маси «людей, які не визначилися».

Аналізуючи основні наслідки трансформаційних подій, варто згадати увагу суспільства до потреби впровадження нових форм урядування. Загальновідомо, що владні відносини в різних країнах розвиваються нерівномірно. Європейці, наприклад, уже мають ряд ідеологічних напрацювань, й українське суспільство ще має це «надолужити». У праці Клауса-Міхаеля Маєра-Абіха «Повстання на захист природи» (Маєр-Абіх 2004) стверджується, що європейці готові перейти від соціал-демократії зразка XX століття до нового її ступеня – захисту так званого спільносвіту. Тобто новий європейський проєкт, якщо він пройде випробування пандемією 2020 року та іншими викликами, можна назвати екологічною або «зеленою» соціал-демократією.

«Завдяки відновленню зв'язку природи та права природна держава стала б порядком, який відповідав би нашій належності природі в цілому, і в цьому розумінні була б порядком злагоди з природою. Це був би світ заново віднайденої природи та здобутої свободи: новий природний стан, в якому мислення завершується діяльністю і виповнюється проєкт, закладений у нас, людях, природою» (Маєр-Абіх 2004, с. 181). На жаль, в Україні впродовж років незалежності немає дискусій на тему екологізації державної політики за сприяння політичних партій. А ця екологізація стане критично потрібною з огляду на дальші зміни клімату та втрату біорізноманіття.

Ми, однак, «розгрібаємо» наслідки нападу Російської Федерації й не до кінця зутвердженого державотворення. Воно здійснюється лише тепер, оскільки було відкладено майже на сто років. У цьому контексті «повстання на захист природи» все ще відкладене на маргінес суспільного обговорення.

Українська держава принаймні на рівні волонтерського руху почала наближатися до згаданих вище домодерних і модерних архетипів. Нарешті в жителів України виробилася традиція, яку було перервано з ліквідацією УНР. Ця традиція дає змогу багатьом українцям ототожнювати себе з носіями націєтворчих ідей, які жили сто років тому, й дає змогу Україні бути суверенною. Кордони України нарешті стали чітко окресленими.

Процес глобалізації в Україні відбувається в постколоніальних реаліях. Агресія «русского мира» щосили намагається збити громадян України з курсу на все позитивне, що пропонує технологічний і суспільний прогрес, – демократію, соціально-економічну справедливість, мирне співіснування, повагу до прав людини.

Друге десятиліття XXI століття почалося для України з війни, яка показала: хоч би як футурологи вивищували роль технологій в об'єднанні людства, важливими аспектами сучасної епохи залишаються переділ ресурсів, насильство, формування військових блоків. Саме існування кремлівського режиму стало проблемою для України та сусідніх із РФ країн, адже цей режим ґрунтується на авторитарній структурі, яка має новітнє озброєння та потужний апарат пропаганди.

Якщо оцінити зміни в політичному процесі України після Майдану, то за інформаційним шумом простежуються й позитивні тенденції – створення систем типу «ProZorro», відносне поліпшення доступу до інформації, можливостей для лобіювання суспільно корисних ініціатив та інше.

В Україні триває позиційна війна з російськими окупаційними силами – чинник, який істотно ускладнює поступ нашої країни у бік «відкритого суспільства». Під час Майдану українці обрали євроінтеграцію, європейські цінності, зокрема повагу до прав людини, демократизацію суспільного життя, подолання корупції. Це проблеми суспільства епохи модерну, що мало перетинаються із західними мріями про дослідження космосу, відновлювані джерела енергії, «технологічну сингулярність» (гіпотетичне вибухоподібне зростання швидкості науково-технічного прогресу) та інші досягнення передових технологій. Утім, у нас іще попереду «повстання на захист природи», поява «зеленої» соціал-демократії, що пророкує Маєр-Абіх. Так само ми маємо ще вибудувати «управління спільним» за термінологією нобелівської лауреатки Елінор Остром та захист «спільного блага», яким є громадський простір у містах і природні ресурси світу.

Протистояти войовничому модерну – сьогочасне цивілізаційне завдання України. Спостерігаючи, як відмирає радянський спадок та як цей вакуум заповнюється новим політичним досвідом, можна констатувати, що Україна йде попереду Білорусі та РФ. Ми на середині тривалого процесу самоусвідомлення себе європейською цивілізацією, процесу переділу як географічних, так і ментальних кордонів Європи.

Одним із вагомих завдань сучасної політичної думки є синтез знань соціальної екології, що пророкує глобальні проблеми для людства через надспоживання й вичерпання ресурсів, і соціології та власне політології, які дають нам відповіді на питання про оптимальну організацію суспільства. Від відповідей, котрі запропонує вчена спільнота, залежить виживання людства.

Підсумовуючи викладене вище, варто підкреслити, що Майдан і подальші події в Україні мали ознаки:

– переходу від модерну до постмодерну, зокрема у сфері політичних ідеологій, інституціоналізації політичних партій. Під модерном маються на увазі політична традиція існування класичних політичних партій, етноцентричних процесів формування націй, економічне прив'язування до індустріального виробництва. Постмодерн характеризують постання «інформаційного суспільства», обстоювання прав людини, відмова від колоніалізму;

– переходу від індустріального суспільства до інформаційного (згідно з класифікацією Е. Тоффлера): постання соцмереж та вплив їх на політичний процес, зокрема під час Революції Гідності;

– становлення української нації з погляду основних теорій націєтворення (з акцентом на теорії політичної нації на противагу примордіалістській); обґрунтовується теза, що Україна розвивається за принципом «надолужування», оскільки політична нація з усіма властивими їй явищами починає утверджуватися в нашій країні лише на початку XXI століття;

– процес реалізації архетипів масової свідомості на рівні ритуалів і традицій, що логічно випливає з потреби формування нації (описано як у примордіалістській концепції, так і в концепції нації як «уявної спільноти»). Українці об'єднуються як «уявна спільнота» в політичну націю, і цей процес було простимульовано саме подіями Революції Гідності.

Список використаних джерел та літератури

1. Андерсон, Б. 2001. *Уявлені спільноти. Міркування про походження й поширення націоналізму.* Київ: Критика.

2. Андрос, О. 2012. *Екологістські рухи в сучасному політичному процесі.* Київ: Стилос.

3. Андрос, О. 2016. Екологічна складова суспільства рівних можливостей і футурологія екологізму у XXI столітті. В: Бортняк, В. (ред.). Створення суспільства рівних можливостей як реальна основа патріотизму. XI Шинкаруківські читання. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 21 квітня 2016 р. Київ: Знання України, с. 114–121.

4. Андрос, О. 2018. Суперечливі соціально-екологічні процеси XXI сторіччя і виклики для України. В: Бортняк, В. (ред.). XIII Шинкаруківські читання. Проблеми людини в українських реаліях: від радянської людини до громадянина Української держави. Київ: Знання України, с. 30–36.

5. Андрос, О. 2018. Соціально-екологічні процеси XXI сторіччя і виклики для України. Університетська кафедра, 7. Київ: КНЕУ, с. 190–197.

6. Андрос, О. 2018. Майдан как полигон истории [online]. Нігіліст. Режим доступу: https:// https://www.nihilist.li/2018/12/18/majdan-kak-poligon-istorii [Дата звернення 5 травня 2020].

7. Горбулин, В., Литвиненко, А. 2009. Большой сосед определился. Что Украине делать дальше? [online]. Дзеркало тижня, 35, 18–25 вересня. Режим доступу: https://zn.ua/POLITICS/bolshoy_sosed_opredelilsya_chto_ukraine_delat_dalshe.html [Дата звернення 30 травня 2020].

8. Гуменюк, Н. 2015. *Майдан Тахрір. У пошуках втраченої революції.* Київ: Політична критика.

9. Кляйн, Н. 2016. *Змінюється все. Капіталізм проти клімату.* Київ: Наш формат.

10. Кисельов, М., Гардашук, Т., Грабовський, С. та ін. 2015. *Антропосфера: сучасні інтерпретації.* Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М.

11. Кисельов, М., Гардашук, Т., Грабовський, С. та ін. 2014. *Етика науки: виклики сучасності.* Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М.

12. Касьянов, Г. 1999. *Теорії нації та націоналізму.* Київ: Либідь.

13. Лісовий, В. 1997. *Культура – ідеологія – політика.* Київ: Видавництво імені Олени Теліги.

14. Маєр-Абіх, К. 2004. *Повстання на захист природи. Від довкілля до спільносвіту.* Київ: Лібра.

15. Тоффлер, Э. 2003. *Метаморфозы власти.* Москва: АСТ.

16. Тоффлер, Э. 1999. *Третья волна.* Москва: АСТ.

17. Тоффлер, Э. 1997. *Футурошок.* Санкт-Петербург: Лань.

18. Шиитман (Александр Володарский). 2017. Криптомогильщики: блокчейн и будущее [online]. Нігіліст. Режим доступу: https://www.nihilist.li/2017/09/08/kriptomogilshhiki-blokchejn-i-budushhee/ [Дата звернення 5 травня 2020].

19. *Філософський енциклопедичний словник.* 2002. Київ: Абрис.

20. Шмідт, Е., Коен, Д. 2015. *Новий цифровий світ.* Львів: Літопис.

References

1. Anderson, B. 2001. *Uiavleni spilnoty. Mirkuvannia pro pokhodzhennia y poshyrennia natsionalizmu.* Kyiv: Krytyka.

2. Andros, O. 2012. *Ekolohistski rukhy v suchasnomu politychnomu protsesi.* Kyiv: Stylos.

3. Andros, O. 2016. Ekolohichna skladova suspilstva rivnykh mozhlyvostei i futurolohiia ekolohizmu u XXI stolitti. V: Bortniak, V. (red.). Stvorennia suspilstva rivnykh mozhlyvostei yak realna osnova patriotyzmu. XI Shynkarukivski chytannia. Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii 21 kvitnia 2016 r. Kyiv: Znannia Ukrainy, s. 114–121.

4. Andros, O. 2018. Superechlyvi sotsialno-ekolohichni protsesy XXI storichchia i vyklyky dlia Ukrainy. V: Bortniak, V. (red.). XIII Shynkarukivski chytannia. Problemy liudyny v ukrainskykh realiiakh: vid radianskoi liudyny do hromadianyna Ukrainskoi derzhavy. Kyiv: Znannia Ukrainy, s. 30–36.

5. Andros, O. 2018. Sotsialno-ekolohichni protsesy XXI storichchia i vyklyky dlia Ukrainy. Universytetska kafedra, 7. Kyiv: KNEU, s. 190–197.

6. Andros, O. 2018. Maidan kak polyhon istorii [online]. Nihilist. Rezhym dostupu: https:// https://www.nihilist.li/2018/12/18/majdan-kak-poligon-istorii [Data zvernennia 5 travnia 2020].

7. Horbulin, V., Litvinienko, A. 2009. Bolshoi sosied opriedielilsia. Chto Ukrainie dielat dalshe? [online]. Dzerkalo tyzhnia. 35, 18–25 veresnia. Rezhym dostupu: https://zn.ua/POLITICS/bolshoy_sosed_opredelilsya_chto_ukraine_delat_dalshe.html [Data zvernennia 30 travnia 2020].

8. Humeniuk, N. 2015. *Maidan Takhrir. U poshukakh vtrachenoi revoliutsii.* Kyiv: Politychna krytyka.

9. Kliain, N. 2016. *Zminiuietsia vse. Kapitalizm proty klimatu.* Kyiv: Nash format.

10. Kyselov, M., Hardashuk, T., Hrabovskyi, S. ta in. 2015. *Antroposfera: suchasni interpretatsii.* Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M. M.

11. Kyselov, M., Hardashuk, T., Hrabovskyi, S. ta in. 2014. *Etyka nauky: vyklyky suchasnosti.* Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M. M.

12. Kasianov, H. 1999. *Teorii natsii ta natsionalizmu.* Kyiv: Lybid.

13. Lisovyi, V. 1997. *Kultura – ideolohiia – polityka.* Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy.

14. Maier-Abikh, K. 2004. *Povstannia na zakhyst pryrody. Vid dovkillia do spilnosvitu.* Kyiv: Libra.

15. Toffler, E. 2003. *Metamorfozy vlasti.* Moskva: AST.

16. Toffler, E. 1999. *Tretiaia volna.* Moskva: OOO AST.

17. Toffler, E. 1997. *Futuroshok.* Sankt-Peterburg: Lan.

18. Shyytman (Aleksandr Volodarskii), 2017. Kryptomohylshchiki: blokchein i budushchee [online]. Nihilist. Rezhym dostupu: https://www.nihilist.li/2017/09/08/kriptomogil-shhiki-blokchejn-i-budushhee [Data zvernennia 5 travnia 2020].

19. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk.* 2002. Kyiv: Abrys.

20. Shmidt, E., Koen, D. 2015. *Novyi tsyfrovyi svit.* Lviv: Litopys.

Oleh Andros,
Candidate of Political Science,
Deputy chairman of the Independent Journalists Association "Nature First"

Transformation of Ukrainian society in the context of global civilization changes

The article describes the characteristics of the Maidan (the Revolution of Dignity) of 2013–2014. The Maidan is considered in terms of the processes of globalization of the 1990–2000s, including the emergence of social networks and other key elements of the information society. The article reveals the role of network associations and grassroots social movements in the Maidan and post-Maidan political processes, the role of the democratic component of the Maidan ideology in separating it from the ideology of Russian authoritarianism.

The author provides an attempt to formulate some features of Ukrainian national idea to oppose the negative traits of the Russian information war. There are such positives like volunteering which was a spontaneous reaction of people to the realities of Maidan and war. The author describes it like unexpected altruism, completely opposite to the apathy of civil society from pre-Maidan times. Along the way, all other volunteer activities, such as helping orphans, disabled people, or homeless animals, became legitimized and were no longer viewed as an activity for marginalized eccentrics.

The article provides observation of the first glimpses of "capitalism with a human face", the capitalism of crowdfunding and start-ups, local governance, and face-to-face democracy after the Maidan. "Democratic capitalism" would be a good alternative for outright authoritarianism approaching Ukraine in the post-Soviet era. It would also bring fashionable Western-world values to Ukraine, such as pluralism of opinions, environmentalism, intersectional feminism and other its kinds, tolerance for sex minorities, etc.

The Maidan has become a testing ground for the realization of both the classical people's aspirations to mythological consciousness, familiar and understandable explanation of all things, and the desire for progress. It made the history of Ukraine move faster and tougher.

Twenty-three years of independence of Ukraine was a unique time for our state formation, insignificant from the point of view of centuries-long history, but, in fact, equal to the period of a person's growing up. This epoch made it possible for two generations to recognize themselves as belonging to the identity of "Ukrainians", to breathe a material principle into an idea that was too shaky and was held only in the minds of individual fanatics. In 2013, for the first time, many people began to take the statehood of Ukraine seriously, belonging to the community of "Ukrainians" with all its myths and attributes. Since 2014, they have also given their lives in large numbers for this statehood, which has probably not happened since World War II.

This "growing up of the nation" happened two hundred years later than the Great French Revolution and other upheavals of the modern world. The collective "we" in Ukraine didn't nearly catch up.

Ukrainian society demanded a frontier. This place is necessarily outside "everyday life", where men and women go through initiation and, by common efforts, sacrificing health and lives, move society forward. Ukrainian society without a frontier began to decay and could soon become part of another, more aggressive Russian society. At first, Maidan became such a frontier, a place for male and female initiation, then – Donbas as a battlefield.

The creation of a sacred place for initiation, the point of application of efforst, the establishment of myth space in the minds of masses, the creation of Myth — these were key features of Maidan. Those events reflected several phenomena: the survivability of archetypes and traditions from the past, the peculiarities of the "future shock" of Ukrainians, the need for a "frontier" for a society aimed at development, the need for a culture of volunteering and self-sacrifice.

Keywords: *Revolution of Dignity, Maidan, modernization, globalization, network movements, social networks, grassroots resistance, nation-building, political ideology, myth, archetype, political nation, social democracy*

УДК [94:353.853](477.411)

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА СПОСОБИ МУЗЕЄФІКАЦІЇ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ НА АЛЕЇ ГЕРОЇВ НЕБЕСНОЇ СОТНІ В МІСТІ КИЄВІ

Оксана Вара,
старший науковий співробітник
Національного меморіального комплексу
Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідності

У статті подано інформацію про пов'язану з історичними подіями Революції Гідності пам'ятку в середмісті Києві. Описано нинішній стан пам'ятки, наведено пропозиції щодо її музеєфікації.

Ключові слова: *пам'ятка, музеєфікація, консервація, споруди, визначні місця, територія пам'ятки, трасування, маркування*

Після трагічних подій зими 2014 року в новітній пам'яткоохоронній галузі виникли в певному сенсі незвичні для вітчизняної культурної спадщини пам'ятки історії – місця, пов'язані з подіями Революції Гідності. Поки що такі об'єкти є нечисленними, й роботи щодо виявлення, дослідження та обліку їх тільки розпочато. Втім, уже сьогодні маємо про що розповісти. Однією з найзнаковіших пам'яток, яка репрезентує події Революції Гідності та тісно пов'язана з її героями, є визначне місце в самому центрі столиці на алеї Героїв Небесної Сотні.

Відповідно до наказу Міністерства культури України № 869 від 15 жовтня 2014 року щойно виявлений об'єкт культурної спадщини занесли до Державного реєстру нерухомих пам'яток України під назвою «Місце бойових дій та масової загибелі громадян в районі вул. Інститутської у м. Києві під час акцій протесту у лютому 2014 року» за видом і типом «Історія» та «Визначне місце» відповідно (охоронний № 946-Кв). Об'єкт набув статусу пам'ятки місцевого значення.

Розміщено цей об'єкт у Печерському та Шевченківському адміністративних районах міста Києва в межах проїзної частини алеї Героїв Небесної Сотні (колишньої вулиці Інститутської) та на прилеглих до неї територіях. Пам'ятка охоплює частину міського ландшафту з позначеними на поверхні землі місцями загибелі учасників громадських протестів, місцями колишніх вуличних барикад,

а також нерухомими об'єктами, які зберегли на собі матеріальні свідчення історичних подій, зокрема сліди від куль. Об'єкт включає в себе споруди готелю «Україна», Міжнародного центру культури і мистецтв Федерації профспілок України (МЦКМ ФПУ) разом із частиною присадибної ділянки на схилах, частину території майдану Незалежності (включно з монументом Незалежності) тощо.

На цей час межі території пам'ятки та її складники практично не позначено на місцевості, не облаштовано належним чином охоронні знаки та інформаційні стенди. Виняток становлять хіба що окремі вуличні стенди, облаштовані переважно у верхній і нижній частинах алеї, а також виставковий простір зі змінними експозиціями на майдані довкола монумента Незалежності. Загалом територія пам'ятки зараз є невиокремленою частиною міської вулиці, мало пристосованою для відвідування як об'єкт культурної спадщини, та не має відповідного опорядження. Трагічні події 18–20 лютого 2014 року репрезентовано тут поодинокими саморобними пам'ятними знаками, стихійно встановленими в минулі роки (подекуди локально недостовірно) волонтерами або родичами загиблих протестувальників. Портрети загиблих, виготовлені переважно з нестійких матеріалів, хаотично закріплено на деревах уздовж вулиці, окремі елементи колишніх барикад та відсортовану у дні протистоянь бруківку скинуто пообіч тротуару. Частину вулиці, незважаючи на фактичну заборону, нерідко використовують для проїзду та паркування приватного автотранспорту. Порівняно впорядкований вигляд мають пам'ятний хрест у сквері біля верхнього виходу зі станції метро «Хрещатик» і так званий народний пантеон, облаштований у нижній частині алеї. Однак їх виконано без будь-якого закріплення, вони є нетривкими та вельми уразливими щодо різних чинників ризику (від погодних умов до дій вандалів), більш того, не мають загального взаємоузгодженого гармонійного вирішення.

Варто зауважити, що питання увічнення пам'яті про події Революції Гідності та її героїв почали порушувати майже відразу після закінчення протестів. Активно обговорювалася ідея створення меморіалу, тривали дискусії щодо того, де та як ушановувати загиблих. Майже чотири роки провадилася активна робота в цьому напрямі, і зрештою в лютому 2018 року після затвердження результатів Міжнародного відкритого архітектурного конкурсу й оголошення переможців стало зрозуміло, що музейно-меморіальний комплекс постане на території алеї Героїв Небесної Сотні (колишньої вулиці Інститутської) в місті Києві та охопить частково територію пам'ятки, про яку йде мова в цій статті.

З огляду на обставини, що склалися, у ситуації, коли ми маємо, з одного боку, пам'ятку, яка зараз мало відповідає критеріям збереження, захисту, музеєфікації об'єктів культурної спадщини, з іншого – вже затверджену документацію щодо реалізації ідеї меморіального простору, доцільно було б розробити концептуальне бачення, як саме зазначену пам'ятку можна музеєфікувати й узгодити з проєктом меморіалу. Концепцію музеєфікації пам'ятки підготували працівники Музею Революції Гідності разом із запрошеними експертами. Чільним спрямуванням цієї роботи стало визначення загальних засад збереження й використання пам'ятки шляхом консервації, реставрації та комплексної презентації її складників задля подальшого формулювання технічного завдання для проєктування заходів із музеєфікації пам'ятки. Далі наводимо головні ідеї, викладені в роботі.

Основними засадничими принципами музеєфікації пам'ятки історії, на думку авторів, мають бути:

– використання науково обґрунтованих даних для визначення об'єктів музеєфікації;

– створення цілісного експозиційного простору для забезпечення контекстного поєднання окремих історичних об'єктів;

– використання різних, у тому числі умовних, способів відтворення історичної топографії пам'ятки;

– музеєфікація окремих історичних об'єктів та предметів in situ або у складі експозиції Музею Майдану;

– поєднання матеріальних і віртуальних способів музеєфікації окремих об'єктів та історичного середовища;

– застосування індивідуальних способів музеєфікації та консервації для різних груп і типів об'єктів з огляду на їхні особливості, а також українського та світового досвіду музеєфікації й консервації подібних пам'яток;

– забезпечення можливості повноцінного ознайомлення з експозицією просто неба та всіма її окремими складниками індивідуально й у складі екскурсійних груп;

– широке використання сучасних цифрових засобів донесення інформації до відвідувачів;

– внесення можливих (доконечне потрібних) змін, які стосуються музеєфікації пам'ятки, до затвердженого проєкту Меморіалу Героїв Небесної Сотні.

На основі сформульованих принципів було вироблено найважливіші заходи зі збереження та використання пам'ятки. Оскільки цього разу мова йде про комплекс пам'яток (див. схему), який має неоднорідну структуру, пропозиції щодо музеєфікації та реставрації подаються відповідно до типажу внутрішньокомплексних об'єктів культурної спадщини.

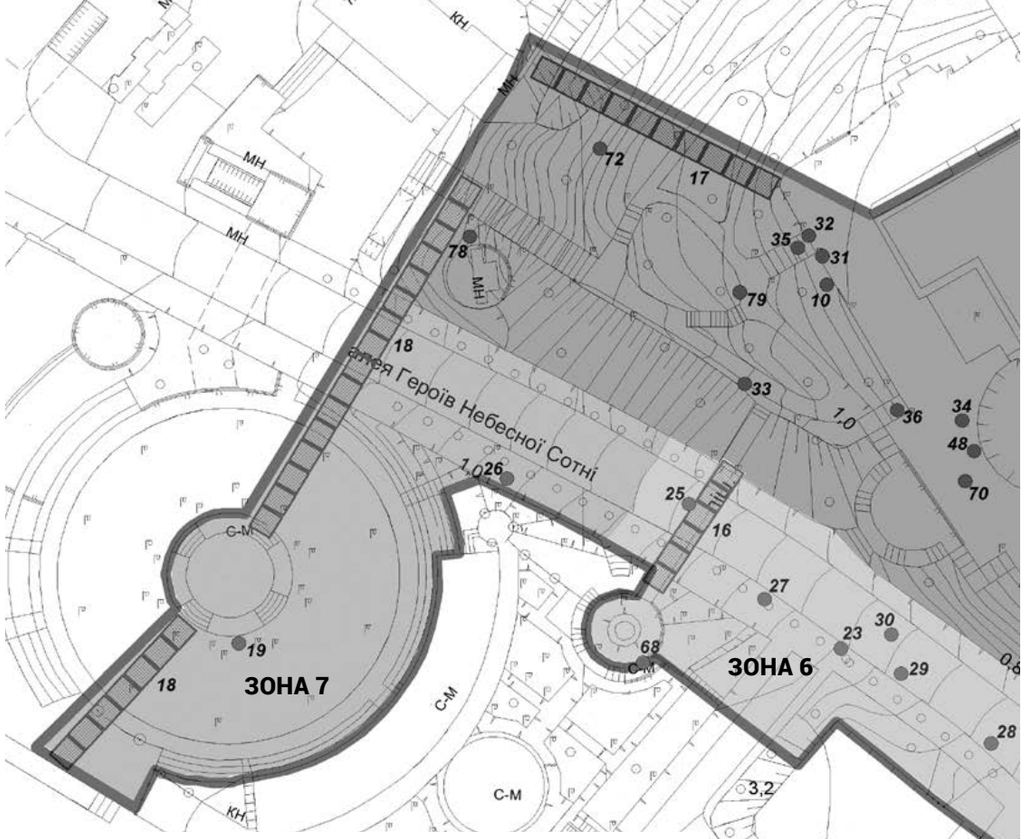
Усередині пам'ятки її складники поділяються на три групи.

Споруди – нерухомі об'єкти, переважно пов'язані з вуличним опорядженням та благоустроєм, а також з архітектурними об'єктами (ліхтарними стовпами, квітковими тумбами, монументами, фасадами будівель тощо). Ці об'єкти мають на собі матеріальні свідчення історичних подій, а саме сліди від куль та дії вогню.

Визначні місця (втрачені споруди) – місця на території пам'ятки, де стояли нині втрачені історичні споруди, пов'язані з подіями Революції Гідності (місця барикад, розташування табору студентів-протестувальників тощо). Ці об'єкти нині демонтовано й утрачено; їх на цей час жодним чином не виявлено на місцевості.

Визначні місця (місця загибелі протестувальників) – місця на території пам'ятки, де загинули протестувальники або де їх було смертельно поранено під час трагічних подій 18–20 лютого 2014 року. Зазначені об'єкти також на цей час жодним чином не виявлено на місцевості (або в деяких місцях позначено стихійними монументами чи іншим ознакуванням, зокрема наявні позначки, які залишили працівники Генеральної прокуратури України після проведення слідчих експериментів на місцевості протягом 2018–2019 років).

Нижче наводимо пропозиції щодо музеєфікації кожної із зазначених груп об'єктів, зважаючи на їхні особливості та орієнтуючись на зразки музеєфікації подібних за змістом пам'яток як в Україні, так і за її межами.

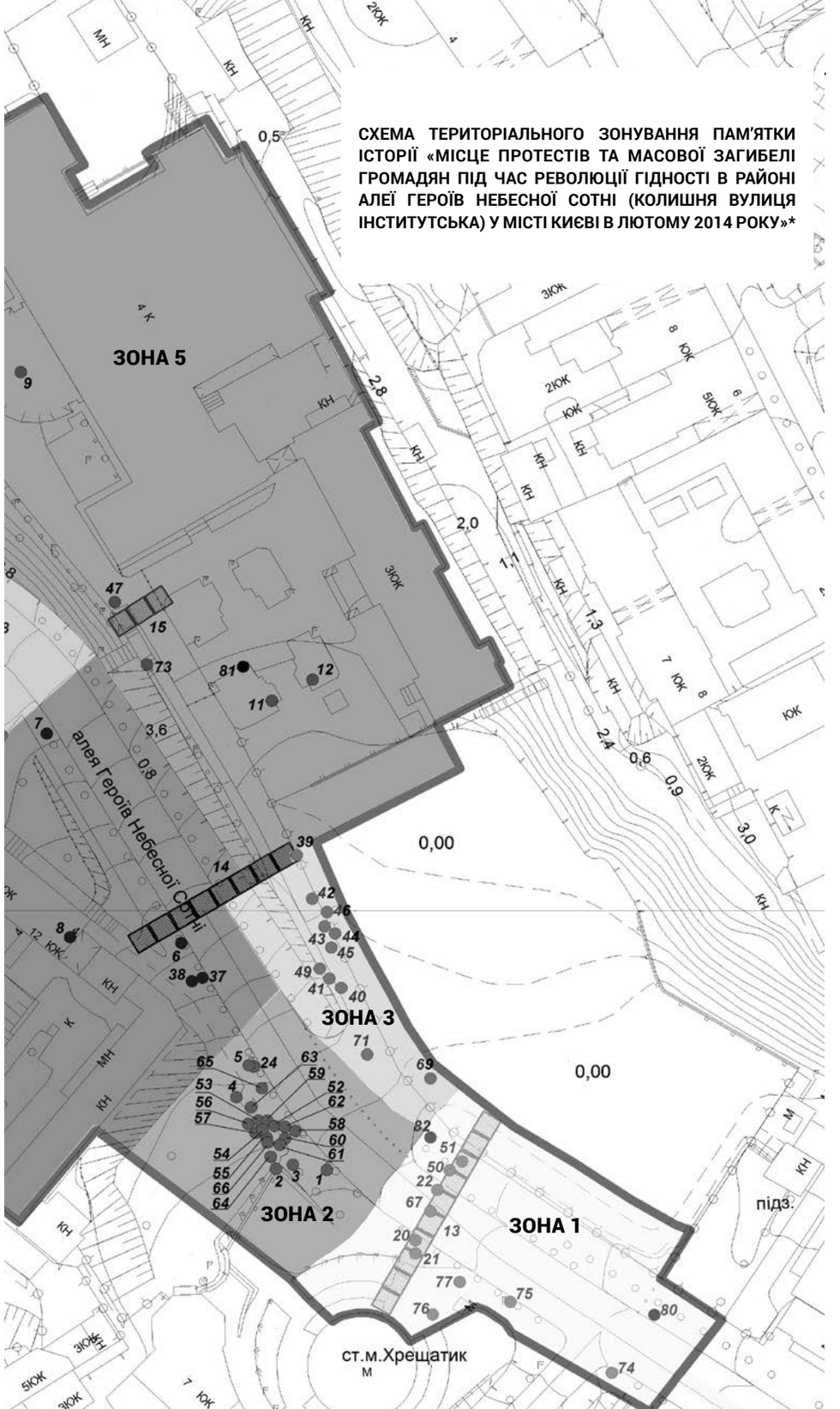

Умовні позначення

- **Зона 1**. Барикада № 8 (біля станції метро «Хрещатик»)
- **Зона 2.** «П'ятачок смерті» (біля скверу)
- **Зона 3.** Заїзд до споруди Міжнародного центру культури і мистецтв Федерації профспілок України (МЦКМ ПУ – Жовтневий палац)
- **Зона 4.** Барикада № 7 (район готелю «Україна»)
- **Зона 5.** Територія біля споруди МЦКМ ПУ
- **Зона 6.** Барикада «Львівська брама» і прилегла територія (вздовж алеї Героїв Небесної Сотні)
- **Зона 7.** Територія біля монумента Незалежності та барикади
- Територія пам'ятки «Місце протестів та масової загибелі громадян під час Революції Гідності в районі алеї Героїв Небесної Сотні (колишня вулиця Інститутська) у місті Києві в лютому 2014 року»
- Нерухомий об'єкт, складник пам'ятки «Місце протестів та масової загибелі громадян під час Революції Гідності в районі алеї Героїв Небесної Сотні (колишня вулиця Інститутська) у місті Києві в лютому 2014 року»
- Втрачений об'єкт культурної спадщини
- Місце розташування барикади, складник пам'ятки «Місце протестів та масової загибелі громадян під час Революції Гідності в районі алеї Героїв Небесної Сотні (колишня вулиця Інститутська) у місті Києві в лютому 2014 року»

** Схема підготовлена за матеріалами облікової картки (оновленої), розробленої у 2018 році і завізованої в Департаменті охорони культурної спадщини КМДА.*

СХЕМА ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ЗОНУВАННЯ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ «МІСЦЕ ПРОТЕСТІВ ТА МАСОВОЇ ЗАГИБЕЛІ ГРОМАДЯН ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ В РАЙОНІ АЛЕЇ ГЕРОЇВ НЕБЕСНОЇ СОТНІ (КОЛИШНЯ ВУЛИЦЯ ІНСТИТУТСЬКА) У МІСТІ КИЄВІ В ЛЮТОМУ 2014 РОКУ»*

Експлікація до схеми

1. Споруда – металевий ліхтарний стовп зі слідами влучання куль.
2. Споруда – кам'яна стіна з рекламою банку «Аркада» зі слідами влучання куль.
3. Споруда – кам'яна тумба для квітів зі слідами влучання куль.
4. Споруда – пам'ятник на честь загиблих протестувальників, складений з бруківки.
5. Споруда – металевий ліхтарний стовп зі слідами влучання куль.
6. Споруда – металевий ліхтарний стовп зі слідами влучання куль.
7. Споруда – металевий ліхтарний стовп зі слідами влучання куль.
8. Споруда – приміщення медичного пункту учасників спротиву у фоє готелю «Україна» та фасадна стіна готелю з численними слідами влучання куль.
9. Споруда – приміщення медичного пункту у фоє колишнього Жовтневого палацу, фасадні стіни палацу і колонада зі слідами влучання куль.
10. Споруда – ліхтарний стовп неподалік споруди колишнього Жовтневого палацу зі слідом від влучання кулі.
11. Споруда – обгорілий металевий ліхтарний стовп.
12. Споруда – обгорілий металевий ліхтарний стовп.
13. Визначне місце – місце розташування барикади № 8.
14. Визначне місце – місце розташування барикади № 7.
15. Визначне місце – місце розташування барикади з перекинутих та спалених автобуса та мікроавтобуса.
16. Визначне місце – місце розташування барикади «Львівська брама».
17. Визначне місце – місце розташування барикади «Сніжна» на схилі.
18. Визначне місце – місце розташування барикади на розі колишньої вулиці Інститутської та майдану Незалежності.
19. Визначне місце – місце розташування табору студентів-протестувальників біля підніжжя монумента Незалежності.
20. Визначне місце – ймовірне місце загибелі Дворянець Антоніни.
21. Визначне місце – ймовірне місце смертельного поранення Хурції Зураба.
22. Визначне місце – ймовірне місце смертельного поранення Плеханова Олександра.
23. Визначне місце – ймовірне місце загибелі Прохорського Василя.
24. Визначне місце – ймовірне місце смертельного поранення Черненка Андрія.
25. Визначне місце – місце загибелі Арутюняна Георгія.
26. Визначне місце – місце смертельного поранення Балюка Олександра.
27. Визначне місце – місце загибелі Вайди Богдана.
28. Визначне місце – місце загибелі Шимка Максима.
29. Визначне місце – місце загибелі Сольчаника Богдана.
30. Визначне місце – місце загибелі Саєнка Андрія.
31. Визначне місце – місце загибелі Коцюби Віталія.
32. Визначне місце – місце загибелі Братушки Олексія.
33. Визначне місце – місце смертельного поранення Ільківа Богдана.
34. Визначне місце – місце смертельного поранення Аксенина Василя.
35. Визначне місце – місце смертельного поранення Мойсея Василя.
36. Визначне місце – місце загибелі Тарасюка Івана.
37. Визначне місце – місце смертельного поранення Дмитріва Ігоря.
38. Визначне місце – місце загибелі Дигдаловича Андрія.
39. Визначне місце – місце загибелі Байдовського Сергія.
40. Визначне місце – місце загибелі Блька Івана.
41. Визначне місце – місце загибелі Войтовича Назара.
42. Визначне місце – місце загибелі Мовчана Андрія.
43. Визначне місце – місце загибелі Кемського Сергія.
44. Визначне місце – місце загибелі Дзявульського Миколи.
45. Визначне місце – місце загибелі Опанасюка Валерія.
46. Визначне місце – місце загибелі Корнєєва Анатолія.
47. Визначне місце – місце загибелі Костенка Ігоря.
48. Визначне місце – місце загибелі Бондарчука Сергія.
49. Визначне місце – місце загибелі Щербанюка Олександра.
50. Визначне місце – місце загибелі Гриневича Едуарда.
51. Визначне місце – місце загибелі Жаловаги Анатолія.
52. Визначне місце – місце загибелі Ушневича Олега.
53. Визначне місце – місце загибелі Жеребного Володимира.
54. Визначне місце – місце загибелі Варениці Романа.
55. Визначне місце – місце загибелі Точина Романа.
56. Визначне місце – місце загибелі Паращука Юрія.
57. Визначне місце – місце загибелі Ткачука Ігоря.
58. Визначне місце – місце смертельного поранення Зубенка Владислава.
59. Визначне місце – місце смертельного поранення Голоднюка Устима.
60. Визначне місце – місце загибелі Пантелєєва Івана.
61. Визначне місце – місце загибелі Гурика Романа.
62. Визначне місце – місце загибелі Котляра Євгена.
63. Визначне місце – місце смертельного поранення Паньківа Миколи.
64. Визначне місце – місце загибелі Царька Олександра.
65. Визначне місце – місце загибелі Чаплинського Володимира.
66. Визначне місце – місце загибелі Чміленка Віктора.
67. Визначне місце – місце загибелі Шілінга Йосипа.
68. Визначне місце – місце загибелі Полянського Леоніда.
69. Визначне місце – місце загибелі Храпаченка Олександра.
70. Визначне місце – місце смертельного поранення Мельнічука Володимира.
71. Визначне місце – ймовірне місце загибелі Смоленського Віталія.
72. Визначне місце – ймовірне місце травмування Бурої Ольги, що призвело до її загибелі.
73. Визначне місце – місце загибелі невідомої особи зі слідом влучання кулі у кам'яному парапеті сходів.
74. Визначне місце – місце загибелі невідомої особи.
75. Визначне місце – місце загибелі невідомої особи.
76. Визначне місце – ймовірне місце, де стався серцевий напад у Зайка Якова, що призвів до його загибелі.
77. Визначне місце – місце загибелі невідомої особи.
78. Визначне місце – ймовірне місце загибелі Прохорського Василя.
79. Визначне місце – місце загибелі невідомої особи.
80. Споруда – металевий стовп з дорожнім знаком «Пішохідний перехід», простріляний у кількох місцях, – втрачено.
81. Споруда – металевий стовп паркану зі слідами влучання куль – втрачено.
82. Споруда – металевий стовп зі скляним сітілайтом, простріляний у кількох місцях – втрачено.

МУЗЕЄФІКАЦІЯ СПОРУД

Усі споруди, які входять до складу пам'ятки, має бути збережено в їхньому автентичному вигляді *in situ*, тобто на місці, де вони стоять, без переміщення.

Усі ці споруди мають супроводжуватися певними охоронними позначками та інформаційними засобами, масштаби яких не повинні дисонувати з самими спорудами та в оточуючому середовищі.

На обстріляних металевих стовпах відповідні місця з метою збереження та захисту їх треба обробити спеціальними консерваційними розчинами з урахуванням матеріалу носія (детальну інформацію щодо технології консервації має визначити реставратор у проєкті музеєфікації).

Із метою презентації отвори може бути виділено в будь-який спосіб, передбачений проєктом музеєфікації (підсвічування, засоби доповненої реальності тощо), проте з уникненням втручання у матеріальну структуру об'єкта.

Окрему увагу треба приділити збереженню просторових осей уздовж траєкторій польоту куль, що засвідчено як найвиразніші сліди влучання їх у вуличні стовпи.

Важливими є заходи зі збереження та консервації пам'ятника, складеного з бруківки у сквері на алеї. Особливу увагу варто приділити збереженню каски, вмурованої в основу пам'ятника, оскільки її зроблено з нетривкого пластику, схильного до швидкого руйнування або механічного пошкодження. До пам'ятника має бути організовано зручний для відвідувачів доступ зі змогою не лише здійснювати огляд, а й виконувати церемоніальні дії (покладання квітів, установлення та запалення поминальних лампадок тощо).

Пошкоджені об'єкти, такі як кам'яна тумба зі слідами влучання куль і фасади (особливо колонада при вході) споруди МЦКМ ФПУ, на яких є сліди від куль, замащені будівельним розчином, має бути розчищено та законсервовано, а також за потреби ознаковано для презентації без втручання в матеріальну структуру об'єктів.

Внутрішні простори – фоє готелю «Україна» та МЦКМ ІПУ треба по змозі пристовувати для постійного або нерегулярного відвідування.

Об'єкти, на яких збереглися обгорілі частини, має бути законсервовано та збережено в максимально автентичному стані – закіптявленими та оплавленими внаслідок пожежі.

МУЗЕЄФІКАЦІЯ ВИЗНАЧНИХ МІСЦЬ

Усі визначні місця у межах пам'ятки мають зберігатися у вільному доступі, не забудованими ані капітальними спорудами, ні малими архітектурними формами, якщо це не пов'язано з меморіалізацією того чи іншого визначного місця).

Місця барикад і розташування табору студентів-протестувальників запропоновано позначити на місцевості шляхом трасування їхніх меж на поверхні у будь-який спосіб, визначений проєктом музеєфікації (за допомогою світла, різноколірної бруківки, вимощення тощо), з установленням відповідних супроводжувальних інформаційних засобів.

У місцях загибелі або смертельного поранення протестувальників запропоновано встановити на поверхні землі відповідне маркування із супроводжувальними інформаційними засобами.

Усі трасування та маркування на поверхні (ґрунту, бруківки, асфальту тощо) має бути уніфіковано, тобто виконано за певним єдиним зразком, який дасть змогу сприймати всі зазначені складники як певну цілісність.

Оскільки слідчі дії щодо масової загибелі громадян на вулиці Інститутській у лютому 2014 року тривають, точні місця локалізації об'єктів з останньої категорії можуть у перспективі дещо коригуватися. Тож при розробленні засобів маркування їх на місцевості треба передбачити можливість спрощеного переміщення маркувальних позначок цих об'єктів.

Варто здійснити заходи зі збереження не лише об'єктів – складників пам'ятки, а й інших історичних елементів середовища, які сприятимуть цілісному сприйняттю пам'ятки. На нашу думку, елементи історичного вуличного опорядження (бордюри, вулична плитка, елементи сходів тощо), які не перебувають на державному обліку, але сприяють відтворенню загальної історичної картини, може бути тимчасово демонтовано, наприклад під час заходів із благоустрою території, проте за умови маркування їх та відповідної фіксації й топоприв'язуваняя зі змогою подальшого повернення їх на місце. Особливу увагу треба приділити історичному трасуванню меж вулиці та заходам щодо збереження різних історичних елементів на майдані Незалежності біля монумента Незалежності (таких, як сходи біля ТЦ «Глобус» та гранітні підпори зі слідами кіптяви). Варто врахувати також можливість музеєфікації дерев, які було обстріляно під час подій 2014 року та які вже «загоїли» свої «рани». Для здійснення музеєфікації запропоновано максимально використовувати засоби доповненої та відтвореної віртуальної реальності.

Наостанок зауважимо, що музеєфікація пам'ятки Революції Гідності разом із меморіалізацією та комеморативними заходами є органічною частиною формування національної політики вшанування пам'яті про Революцію Гідності та її героїв.

Список використаних джерел та літератури

1. Закон України «Про охорону культурної спадщини» № 1805-III від 08.06.2000 (остання редакція від 21.01.2019).

2. Лист Генеральної прокуратури України заступнику генерального директора з будівництва Національного меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідності Моргун О. А. № 23/1-32773-14 від 22.12.2018.

References

1. Zakon Ukrainy "Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny" № 1805-III vid 08.06.2000 (ostannia redaktsiia vid 21.01.2019).

2. Lyst Heneralnoi prokuratury Ukrainy zastupnyku heneralnoho dyrektora z budivnytstva Natsionalnoho memorialnoho kompleksu Heroiv Nebesnoi Sotni – Muzeiu Revoliutsii Hidnosti Morhun O. A. № 23/1-32773-14 vid 22.12.2018.

Oksana Vara,

a Senior Research Fellow of the National Memorial to the Heavenly Hundred Heroes and Revolution of Dignity Museum

The Basic principles and ways of musefication of memorial site on the alley of Heavenly Hundred Heroes in Kyiv

Sights associated with the events of the Euromaidan have recently emerged in the conversations of conservation professionals. Unfortunately, today such sights lack proper exploration. One of the most significant monuments representing the events of the Revolution of Dignity and closely connected with its heroes is the landmark in the heart of the capital on the alley of Heavenly Hundred Heroes. On February 20, 2014, protesters who wanted to defend European integration went to the Instytutska street (an old name of this part of the street) and were killed. After those dramatic, but at the same time heroic, events, this place became sacred for many Ukrainians. Because of this, after the end of the Revolution, the named territory was isolated as a monument and set aside for the construction of the museum-memorial complex.

Almost six years have passed since the Revolution. The landmark is still just a part of the city where people often drive and park their cars, violating the ban. Such behavior, along with the acts of vandalism, had a negative impact on the objects that were witnesses of the Revolution. The tragic events of 2014 represented only by single homemade memorial signs, which were spontaneously installed in previous years. The question of how to protect, preserve, and at the same time use the monument as a cultural heritage site is still unresolved.

This article offers some proposals for the museification of the monument of the revolution. Said proposals were developed by experts in recent years to protect the cultural heritage site and ensure its proper adaptation for the sightseeing. In their report, the authorities have described the characteristic features of the monument, with the classification of its internal components and distinctive properties of each of the subgroups. They have also designated the current state of the monument and the risks of its integrity preservative, offering the basic principles of the landmark museification.

Keywords: *monument, musefication, conservation, buildings, sights, territory of the monument, tracing, marking*

УДК 35.075.31(477)"7126"

ПІСЛЯ ВТЕЧІ: ОСТАННІ ДНІ РЕЖИМУ ВІКТОРА ЯНУКОВИЧА

Володимир Головко,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
відділу спеціальних галузей історичної науки
та електронних інформаційних ресурсів
Інституту історії України Національної академії наук України

У розвідці мова йде про плани, які мав колишній президент України Віктор Янукович після того, як 21 лютого 2014 року було підписано Угоду про врегулювання кризи в Україні. Зокрема експрезидент сподівався спочатку закріпитися на Донбасі та звідти збройним шляхом відновити свою владу в Києві. Коли В. Янукович дістав відмову щодо підтримки цих планів із боку місцевих еліт, він спробував безуспішно розіграти зазначений сценарій у Криму.

Ключові слова: *Віктор Янукович, Революція Гідності, Євромайдан, громадянська війна, сепаратизм, Донбас, Крим, внутрішні війська, «Беркут»*

Одним з основних міфів російської пропаганди щодо подій Революції Гідності є твердження, що в лютому 2014 року Віктор Янукович до останнього намагався виконувати положення Угоди про врегулювання кризи в Україні та що активісти Євромайдану, відмовившись від її виконання, вчинили державний переворот. Однак згідно зі свідченнями осіб із найближчого оточення експрезидента він і не планував виконувати цю угоду. Навпаки, вона була для нього лише своєрідним інструментом, засобом виграти час, щоб зібрати сили для придушення Євромайдану.

Після вуличних боїв у центрі Києва 18–20 лютого 2014 року політичний режим Януковича почав стрімко втрачати свою легітимність. На рівні риторики президент іще продовжував демонструвати міцність своїх позицій. Зокрема на переговорах із лідерами Євромайдану він наполягав на фактичний капітуляції їх. Але вже з 20 лютого стало очевидним, що В. Янукович втрачає вплив на парламент і на місцеві адміністрації, зокрема у Києві. Як результат, він погодився 21 лютого підписати компромісну Угоду про врегулювання кризи в Україні. Із боку Євромайдану підписантами виступили Арсеній Яценюк, Віталій Кличко та Олег Тягнибок. Угоду засвідчили міністр закордонних справ Німеччини Ф.-В. Штайнмаєр, міністр закордонних справ Польщі Р. Сікорський, керівник департаменту континенталь-

ної Європи МЗС Франції Е. Фур'є. Представник Росії В. Лукін після консультацій із Москвою засвідчити цей документ відмовився (Українська правда, 21 лютого 2014). Це важливий момент, оскільки надалі офіційні представники Росії наполягатимуть на дотриманні положень саме цієї угоди.

Проєкт угоди було винесено на розгляд парламенту та Ради Майдану. Якщо депутати в цілому підтримали її, то протестувальників довелося вмовляти міністрові закордонних справ Польщі Р. Сікорському, який прямо заявив: «Якщо ви це не підтримаєте, у вас буде надзвичайний стан, буде армія. Ви всі помрете» (Українська правда, 21 лютого 2014). У підсумку Рада Майдану підтримала угоду із застереженнями про неприпустимість появи в новому уряді осіб, причетних до насильницьких дій стосовно маніфестантів.

Увечері 21 лютого почала роботу Верховна Рада, яка ухвалила повернення до парламентсько-президентської системи (згідно з Конституцією 2004 року) та відправила у відставку голову МВС України Віталія Захарченка. Також було ухвалено рішення про недопущення переслідування мітингувальників і внесено зміни у Кримінальний кодекс, що дало змогу звільнити з ув'язнення Юлію Тимошенко (Смолій 2016, с. 580–583).

Якщо для політичних лідерів Євромайдану компроміси, зафіксовані у згаданій вище угоді, перевершували їхні початкові сподівання, то для революційно налаштованих мас, шокованих розстрілами людей у центрі столиці України, цього явно було недостатньо. Вони наполягали на негайній відставці В. Януковича, не чекаючи передбачених угодою позачергових президентських виборів у грудні 2014 року. Символічна відмова Євромайдану підтримати лідерів опозиції, які пропонували погодитися на угоду, відобразилася в емоційній промові сотника Самооборони Майдану В. Парасюка: «…ніякий Янукович ніякий цілий рік не буде президентом. Завтра до десятої години він має піти геть… якщо ви завтра до десятої години ранку не виступите із заявою, щоб Янукович пішов у відставку, ми йдемо на штурм зі зброєю» (Еспресо TV, 2014). Лідери опозиції були вимушені змиритися з цим. Із початком нової доби урядовий квартал перейшов під повний контроль протестувальників.

Водночас президента В. Януковича підписана угода також не задовольняла. Уночі він вилетів спочатку до Харкова, а далі планував їхати в Донецьк. За кілька годин до цього почався стрімкий відхід силовиків із Києва. Тоді це викликало певний подив і нерозуміння в політикумі. Як згодом зазначив Арсен Аваков, команда на відхід надійшла однозначно з МВС, однак письмового наказу не було. Не давало чіткої відповіді й Управління зв'язків із громадськістю МВС. Відповідно в наукових працях як основну розглядали версію, що це була ініціатива командирів середньої ланки з огляду на втрату В. Януковичем контролю над ситуацією в країни (Смолій 2016, с. 588–589). Однак, за свідченням міністра внутрішніх справ В. Захарченка, саме він віддав наказ Внутрішнім військам та підрозділам «Беркуту» залишити Київ. Більш того, вони мали передислокуватися на Донбас. Звідти, як стверджував ексміністр, планувалося домогтися «збереження конституційного ладу» та «дати можливість президентові провести політичні зміни» (Захарченко 2016, с. 197).

З утечею В. Януковича епіцентр політичного життя остаточно перемістився до Верховної Ради. 22 лютого було переобрано керівництво парламенту. Новим спікером став Олександр Турчинов. Верховна Рада ухвалила рішення про те, що Конституція 2004 року остаточно набула чинності. Згодом було ухвалено постанову «Про взяття політичної відповідальності за ситуацію в Україні» (Верховна Рада України, 2014), в якій О. Турчинову доручалося координувати роботу Кабінету Міністрів. Також були здійснено й кадрові перестановки – виконувачем обов'язків

чільника МВС став Арсен Аваков, а генерального прокурора Віктора Пшонку відправили у відставку. Увечері парламент, базуючись на тому, що неможливо встановити, де перебуває президент, ухвалив постанову «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України» (Верховна Рада України, 2014). Виконувачем обов'язків президента України було призначено О. Турчинова, визначено дату проведення позачергових виборів – 25 травня 2014 року.

Натомість у відповідь В. Янукович із Харкова зробив відеозаяву, що не підписуватиме закони, ухвалені Верховною Радою (тобто й закони про політичні реформи), а події в Києві назвав «державним переворотом» (Янукович 2014). Іще він пообіцяв «захищати країну від розколу» та «зупинити кровопролиття», а також анонсував плани проїхатися південно-східними регіонами та спитати поради, що робити далі. При цьому зазначив, що не збирається залишати Україну.

У той же день, 22 лютого, у Харкові було проведено з'їзд депутатів усіх рівнів південно-східних областей України, АР Крим і Севастополя. Як і з'їзд у листопаді 2004 року в Сєвєродонецьку, він мав на меті надати В. Януковичу платформу для повернення до влади, спираючись на комплементарний електорат і політеліти Півдня та Сходу України. У з'їзді взяли участь російські чиновники – голови комітетів із міжнародних справ Ради Федерації та Держдуми РФ О. Пушков і М. Маргелов, губернатори прикордонних з Україною російських областей. Попри гостру риторику на адресу Євромайдану, цей захід не мав жодних наслідків. Тим більше В. Янукович на з'їзд так і не з'явився, побоюючись за свою безпеку.

Далі він вирушив у Донецьку область. В. Захарченко свідчить, що там відбулася зустріч В. Януковича «з однією відомою та впливовою людиною в Донецьку та в Україні» (з великою ймовірністю можна стверджувати, що то був Р. Ахметов). Ексміністр сподівався, що буде вироблено рішення, як «боротися з держпереворотом». Однак сепаратистські ідеї, які фактично означали початок громадянської війни, підтримано не було. Тому В. Янукович за підсумками зустрічі дав наказ пробиватися у Крим, додавши: «У Донецьку нам нема на кого розраховувати» (Захарченко 2016, с. 200). На той час також стало відомо, що внутрішні війська та «Беркут» не прибудуть на Донбас, один із заступників міністра внутрішніх справ віддав наказ повернутися в місця постійної дислокації, також силовиків частково роззброїли.

Із місцевого аеропорту В. Янукович з оточенням намагався полетіти до Росії, але прикордонники завадили цьому, оскільки не було дозволу на виліт літака. Далі було вирішено їхати в Крим, щоб перетворити його на плацдарм для повернення до влади. Кортеж переслідували правоохоронці, які перейшли на бік революційної влади. За свідченням В. Януковича, його охороні довелося відстрілюватися. Увечері разом з оточенням вивезли російськими військовими вертольотами на територію Росії. Там екпрезидент провів нараду із силовим блоком (екссекретарем РНБОУ А. Клюєвим, В. Захарченком, ексголовою СБУ О. Якименком, ексначальником Генштабу ЗСУ Ю. Ільїним та іншими). Наступного дня літаком В. Янукович прибув у Крим на авіабазу Чорноморського флоту РФ у Гвардійському.

В експертному середовищі та серед силовиків у ті дні часто звучала думка, що Крим може стати для В. Януковича базою силового придушення революції в Києві або встановлення у країні двовладдя. 23 лютого той справді прибув на півострів і почав віддавати накази блокувати «Беркутом» сполучення з «великою Україною». Він сподівався закріпитися у Криму, а далі «відновлювати законну владу по всій Україні» (Захарченко 2016, с. 207–208). За наказом В. Януковича В. Захарченко зв'язався з керівниками міліції АРК та міста Севастополя й запросив їх на зустріч,

на якій мав бути присутній голова Ради міністрів АР Крим А. Могильов. Однак експрезидентові повідомили, що Могильов уже виїхав із півострова, а місцеві міліцейські чільники ухилялися від зустрічі з В. Януковичем. Оточення також висловилося скептично щодо його занадто амбітних планів, нібито кримське населення підтримає сепаратистські ініціативи. Залишалася надія лише на військову допомогу з боку В. Путіна, але в того на Крим були власні плани. Росія запустила сценарій окупації півострова (Головко 2016). 24 лютого на військовому кораблі ЧФ РФ В. Янукович знову повернувся до Росії.

Уже з Росії експрезидент спробував виправдатися та 28 лютого дав прес-конференцію з Ростова-на-Дону. Зокрема він заявив, що залишив Україну через небезпеку для власного життя, не пояснивши, що йому загрожувало у Криму. Також зазначив, що з Донецька намагався вилетіти до Луганська, а не до Росії. Про наказ В. Захарченка щодо переведення «вірних» військ на Донбас не згадував. В. Янукович називав себе легітимним президентом, прогнозував, що український народ не захоче жити «у такій державі», та планував повернутися в Україну. Великого резонансу набув епізод, коли В. Янукович, просячи «пробачення в українського народу» за страждання через «націоналістів та бандерівців», зламав авторучку.

Історія не знає умовного способу. Але промоделюємо ситуацію в разі, якби плани В. Януковича підтримали регіональні еліти, а внутрішні війська та «Беркут» (до речі, на той період найбоєздатніші озброєні підрозділи в країні) прибули на Донбас. Вочевидь, це було би початком громадянської війни, не кажучи вже про військову підтримку з боку Росії: ми зараз знаємо і про «зелених чоловічків» в українському Криму, і про російський «воєнторг», «відставників» укупі з путінськими «шахтарями та трактористами» на українському Донбасі. Як мінімум, це могло призвести до розколу країни по путінській «Новоросії», а як максимум – до встановлення кривавого авторитарного режиму в усій Україні після придушення Революції Гідності. Тому як не радіти, що історія все ж таки не знає умовного способу.

Список джерел та літератури

1. Головко, В. 2016. *Оккупация Крыма.* Киев: COOP-Media.

2. Захарченко, В. 2016. *Кровавый евромайдан – преступление века.* Санкт-Петербург: Питер.

3. На Майдані поставили ультиматум Януковичу до 10-ї ранку [online]. 2014. Espreso TV. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=eU5Bx3IrgRk [Дата звернення 16 травня 2020].

4. Посланець Путіна до Януковича пояснив, чому не підписав угоду [online]. 2014. Українська правда. Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/21/7015586 [Дата звернення 16 травня 2020].

5. Пресс-конференция Виктора Януковича в Ростове-на-Дону 28 февраля 2014 года [online]. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=GkFyw6AtEUg [Дата звернення 16 травня 2020].

6. Про взяття політичної відповідальності за ситуацію в Україні [online]. 2014. Сайт Верховної Ради України. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-18 [Дата звернення 16 травня 2020].

7. Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України [online]. 2014. Сайт Верховної Ради України. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757-18 [Дата звернення 16 травня 2020].

8. Сікорські, вмовляючи Раду Майдану, сказав, що інакше всі помруть [online]. 2014. Українська правда. Режим доступу: https://www.pravda.com.ua/news/2014/02/21/7015576 [Дата звернення 16 травня 2020].

9. Смолій, В. (ред.). 2016. *25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави.* Київ: Ніка-Центр.

References

1. Holovko, V. 2016. *Okkupatsiia Kryma.* Kiev: COOP-Media.

2. Zakharchenko, V. 2016. *Krovavyi yevromaidan – priestuplieniie vieka.* Sankt-Peterburg: Piter.

3. Na Maidani postavyly ultymatum Yanukovychu do 10-i ranku [online]. 2014. Espreso TV. Rezhym dostupu: https://www.youtube.com/watch?v=eU5Bx3IrgRk [Data zvernennia 16 travnia 2020].

4. Poslanets Putina do Yanukovycha poiasnyv, chomu ne pidpysav ugodu [online]. 2014. Ukrainska pravda. Rezhym dostupu: http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/21/7015586 [Data zvernennia 16 travnia 2020].

5. Press-konferentsiia Viktora Yanukovycha v Rostove-na-Donu 28 fevralia 2014 goda [online]. Rezhym dostupu: https://www.youtube.com/watch?v=GkFyw6AtEUg [Data zvernennia 16 travnia 2020].

6. Pro vziattia politychnoi vidpovidalnosti za situatsiiu v Ukraini [online]. 2014. Sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-18 [Data zvernennia 16 travnia 2020].

7. Pro samousunennia Prezydenta Ukrainy vid vykonannia konstytutsiinykh povnovazhen ta pryznachennia pozacherhovykh vyboriv Prezydenta Ukrainy [online]. 2014. Sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757-18 [Data zvernennia 16 travnia 2020].

8. Sikorski, vmovliaiuchy Radu Maidanu, skazav, shcho inakshe vsi pomrut [online]. 2014. Ukrainska pravda. Rezhym dostupu: https://www.pravda.com.ua/news/2014/02/21/7015576 [Data zvernennia 16 travnia 2020].

9. Smolii, V. (red.). 2016. *25 rokiv nezalezhnosti: narysy istorii tvorennia natsii ta derzhavy.* Kyiv: Nika-Centr.

Volodymyr Holovko,

PhD (Candidate of Historical Sciences), Senior Researcher of the Department of Special Branches of Historical Science and Electronic Information Resources of the Institute of History of National Academy of Science of Ukraine

After the escape: the last days of Viktor Yanukovych's regime

A key myth of Russian propaganda about the Revolution of Dignity is the assertion that Victor Yanukovych tried to abide by the "Agreement on Crisis Resolution in Ukraine", signed on February 21, 2014. However, according to the testimony of his closest circle, he did not plan to do so.

According to the Minister of Internal Affairs V. Zakharchenko, on February 21 internal troops and Berkut were ordered to leave Kyiv and redeploy to Donbas. From there, it was planned to work on "preserving the constitutional order" and "enabling the president to make political changes". On the evening of the same day, V. Yanukovych flew to Kharkiv. There he made a video-statement that he would not sign the laws passed by Verkhovna Rada (including the one about political reformation). He also called events in Kyiv "coup d'etat".

After that, he went to the Donetsk region. According to V. Zakharchenko, Yanukovych had a meeting with "one very famous and influential person for Donets and for Ukraine" (with high probability we can say that it was R. Akhmetov). The ex-minister hoped that it would be decided to "fight the coup". However, the separatist ideas that actually meant the start of the civil war were not supported. Therefore, after the meeting, Viktor Yanukovych ordered to make the way to the Crimea, adding: "We have no one to count on in Donetsk". At the same time, it became clear that internal troops and Berkut would not arrive to Donbas: one of the Deputies of the Minister of Internal Affairs ordered that they should be returned to their places of permanent deployment and partially disarmed.

Similarly, the situation was repeated in Crimea – local security forces and the Prime Minister of the ARC A. Mohylov avoided communication with the ex-president. Especially since Russia has already launched an operation to occupy the peninsula. V. Yanukovych was no longer needed in Ukraine. On February 24th he left for Russia. That was the end of his political regime.

Keywords: *Viktor Yanukovych, Revolution of Dignity, Euromaidan, civil war, separatism, Donbas, Crimea, internal troops, Berkut*

УДК [94:316.42](477)"7126"

АКСІОЛОГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ МАЙДАНУ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОГО КАТАРСИСУ МОДЕРНОЇ НАЦІЇ

Михайло Гордієнко,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри соціальної роботи та соціології
Яготинського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом

У статті досліджено феномен Майдану як чинник радикальної трансформації світоглядних засад та ціннісних орієнтирів української спільноти. Досвід Майдану показує, що українці краще інтегруються на основі горизонтальних зв'язків, шляхетної етики, довіри, аніж за допомогою вертикальної субординації та примусу. Зроблено висновок, що, пройшовши Майдани та війну, українська нація в екстремальних умовах гартує демократичні цінності, зміцнює соціальний імунітет, робить селекцію добірної еліти для утвердження відкритого суспільства.

Ключові слова: *свобода, Майдан, цінності, мораль, революція, духовність, держава*

Нинішньому поколінню наших співвітчизників випало жити в час епохальних змін, докорінних трансформацій політичних реалій в Україні та бути дотичними до масштабної конвергенції міжнародної системи координат. Ми не тільки є свідками колосальних зсувів зовнішніх форм суспільно-політичних явищ та процесів, а й причетні до титанічних зламів світоглядних рецепцій, що спричиняють кореляцію ціннісних орієнтацій, морально-етичних і політичних пріоритетів. Після періоду радянської стагнації та застою наприкінці XX століття Україна утверджує свої державницькі атрибути, розширює форми соціальної комунікації та стає знаковим суб'єктом політичних відносин новітньої доби. Часи романтичного піднесення й ейфорії від здобуття незалежності України було швидко погамовано суворою реальністю посткомуністичного транзиту від тоталітаризму з його ідеологічними догмами й етатизованим способом життя до розбудови моделі національної держави неокапіталістичного формату. Набуття досвіду ринкових відносин і здійснення демократичних практик у реаліях постімперії відбувалося у формі дикого накопичення первісного

капіталу, становлення тіньової економіки, розгулу криміналу, відсутності правового поля для утвердження прозорої конкуренції. Тому й на сучасному етапі буття української спільноти відчутно брак довіри до влади, замалу кількість моральних авторитетів, засилля невігластва й уседозволеності, обмеженість демократії та свободи. Упродовж своєї історії українська нація загартовувалася щодо жорстких умов життя. Вона може стоїчно терпіти економічну кризу та бідність, але рішуче налаштована боронити свою свободу, честь і гідність.

В умовах глобалізованого світу, який наповнено інформаційними потоками, соціальними мережами та віртуальними комунікаціями, треба швидко й адекватно реагувати на виклики часу. Однак у посттоталітарній фазі українського державотворення домінують такі тренди, як популізм, недолуга приватизація й утвердження кланово-олігархічної системи управління. Від цього країна виснажується й деградує. Наростає невдоволення правлінням корумпованої влади, яка стрімко втрачає довіру народу. Українці змушені були шукати поліпшення елементарних стандартів свого життя через акції непокори та масові протести. «Саме протест, відомий як Революція Гідності, активізував та артикулював потребу жити по-новому, що стало озвучуватись політиками словом «реформи». У цьому випадку протест опосередковано був за реформи, як мінімум, стимулював зусилля у цьому напрямку, але сам протест у такому форматі, як соціальний спалах раз на десять років, не здатний забезпечити якість і поступальність реформ. Виявилося, що в Україні відбулося кілька Майданів – політичних протестів (1990 р., 2004 р., 2013 р.) з періодом близько 10 років, а це говорить, що виросло ціле нове покоління. Спільна риса цих Майданів у тому, що кожен з них, узагальнюючи, вказував на потребу модернізації (реформ)» (Майборода 2018, с. 88). Національно-демократичні революції новітньої доби свідчать про те, що українці не згодні довго миритися зі злочинною й дилетантською владою та радикально налаштовані на її ротацію через горнило Майдану.

У цьому дослідженні артикулюється феномен Майдану як чинник радикальної трансформації світоглядних засад і ціннісних орієнтирів української спільноти. Алгоритм постімперського буття української нації програмується соціальною парадигмою, що сягає часів романтичної ейфорії утвердження суверенітету та проходить по лінії становлення кланово-олігархічного режиму й утрати територіальної цілісності держави. Утома суспільства від беззаконня та корупції чинної влади переважила український конформізм. Точкою біфуркації новітньої України є Майдан, де пасіонарна воля народу формує матрицю буття модерної нації та якісно нову візію міжнародної політики. Чільний представник когорти майданівців В. В'ятрович вважає, що «загалом Майдан був антирадянським повстанням. Влада хотіла повернути нас у радянське минуле всіма тими страшними судами, сваволею, викраданням людей, цензурою. Люди проти цього повстали. На Майдані для мене відбулося повторне відкриття. Приблизно таке ми бачили під час помаранчевого Майдану: наскільки більшою мірою проявилася жертовність людей, наскільки люди були готові платити своїм здоров'ям і навіть життям, щоб перемогти, – наскільки люди здатні об'єднатися» (В'ятрович 2015, с. 84). Як свідчить досвід Майдану, українці спроможні об'єднатися на основі горизонтальних зв'язків, шляхетної етики й довіри. Після Революції Гідності стало зрозуміло, що чимало проблем суспільства можна вирішити за допомогою ініціативи та доброї волі людей без вертикальної субординації й жорсткого примусу. Це дає підстави висловити позитивні конотації щодо української перспективи. Адже реконструкція держави, що здійснюється на хвилі всенародного патріотичного піднесення, рано чи пізно дасть позитивні результати.

За короткий час існування Майдану було засвідчено той факт, що соціум без партійних вождів і політиків – це унікальна форма народного волевияву, апофеоз постмодерної комунікації. Інтелектуальний авторитет нації, відомий філософ М. Попович зауважує: «Якби не було Майдану, зокрема й помаранчевого, у нас тут була б брежнєвська епоха, тільки з кров'ю. Ми підійшли до червоної риски і переступили через неї. Майдан – це був той момент переходу, який назавжди зробив нашу психіку здатною подолати мертвотну атмосферу, що її створює безмежна влада» (Попович 2015, с. 312). Очевидним для всіх було те, що систему координат запізнілого націєтворення України треба мобілізувати пасіонарною енергією громадян. Каналом її надходження став Майдан. Його заслуга в тому, що патерналізм українського суспільства заміщується майданною демократією та громадянською зрілістю. Самоорганізація Майдану генерує альтернативні смисли, уособлює великий порив до гідності, започатковує прообраз постмодерної спільноти, що базується на редукції людського духу, а не на технологічних проєктах. Тому Євромайдан моделює формування суб'єктності України, апелюючи до таких цінностей, як свобода, справедливість, мораль, духовність, культура, історія, релігія тощо.

Патологічні інстинкти кланово-олігархічного режиму щодо непомірного збагачення шляхом узурпації влади, приватизації ЗМІ, монополізації капіталу, феодального гноблення наших громадян, в яких традиційно загострене відчуття свободи та гідності, детермінують майданні революції. Вони стали не лише точками біфуркації української політичної системи, а й чинником національної консолідації. «Якби було інакше, – стверджує Д. Десятерик, – не потребувалися б революції, які у нас розвиваються за ескалацією насильства. Спочатку – «Граніт» 1990 року – окупаційний страйк на Майдані без перекриття центру. Через 14 років – перекриття центру, захоплення будівель і часткова блокада урядового кварталу. Через 10 років – спочатку за помаранчево-гранітним сценарієм, потім – «молотови», стрілянина, бої, понад сто загиблих, захоплення адміністрацій на місцях, однак без розгону попередніх структур влади – очільники розбіглися, структури залишилися. Легко виступати натовпом проти очевидного зла. Набагато важче дотримуватися певних цінностей і керуватися ними в щоденному житті. Наприклад, регулярно й ретельно контролювати владу, а ще вміти дивитися крізь красиві обіцянки. Тому невезіння триває. Обрали те, що обрали, маємо те, що маємо. Якщо так далі піде, то наступне повстання буде набагато кривавішим – зі штурмом урядового кварталу, розпуском владних установ, тимчасовим урядом. Про ситуацію з цілісністю країни в такому варіанті навіть думати не хочеться. Цього всього дуже хотілося б уникнути. Але нема на те ради. Україна раз за разом упускає шанси на еволюційне поліпшення, бо їй не щастить з народом. Всі, хто хоче реальних змін і робить їх, постійно залишаються в меншості» (Десятерик 2020, с. 6). Отже, на основі цих рефлексій ми констатуємо: всі три Майдани не спромоглися розірвати систему феодально-олігархічних відносин української вертикалі влади, яка залишилася в зоні власного комфорту й періодично апелює до суспільства заради своєї легітимації. Тому вирішальна битва людей української візії з компрадорськими силами ще попереду.

Зазначені факти дають підстави стверджувати, **що політична еволюція українського соціуму в форматі Майдану набуває перманентного характеру.** Стала аксіоматичною теза про незавершеність української революції, яка розтягнулася в часі на кілька поколінь. У цьому контексті ми висловлюємо такі міркування. За наявності конгломерату значущих проблем у державі революційні протести не треба табуювати, однак їх необхідно адаптовувати в легітимну площину. Революція – це індикатор наявності соціальних проблем та антагоністичних суперечностей. Революцію звершують пасіонарії з чіткою візією майбутнього, але користуються її плодами негідники. Цю тезу підтверджують такі рефлексії: «Знаємо, раби не бунтують: на захист гідності встають люди, для яких свобо-

да є цінністю. Майдан став ареною протистояння між народом та корупційною владою негідників, для яких ані людина-громадянин, ані інтереси нації не були пріоритетними. За перемогу Майдану заплачено найдорожчим – життям сотень кращих синів та дочок народу, тисячами поранених. Це – велика ціна, проте, на жаль, в історії людства інакше не буває. Ми перемогли на цьому етапі важкої дороги до свободи. Але за свободу, за гідність треба боротися щодня – інших шляхів немає» (Фінберг 2016, с. 9). Рівень свободи людей визначається дихотомією політичного режиму й громадянського суспільства. Політична система буде стабільною за умови комунікації між народом і владою, яка повинна забезпечувати комфортне середовище буття своїм громадянам.

Соціальні протести накопичуються там, де ігнорується воля людей. Наразі відчуження влади від народу характерне для посткомуністичної України. Наявність антагонізму між верхами й низами поглиблює соціальну кризу. Мобілізацію антикризових заходів треба починати з урегулювання проблем окремих соціальних страт (шахтарів, «чорнобильців», «афганців») і потім артикулювати консолідовані запити нації. Цей імператив спроможне реалізувати зріле громадянське суспільство, яке має ресурси й досвід організації протестів у межах правового поля, дисципліни та порядку. Тоді в перспективі Майдан не треба буде усувати силовими методами. Він виконуватиме ритуальну функцію, адже проростатиме з новітньої генерації українців, що сповідують ідейний плюралізм, адаптовані до конкуренції та спроможні вести легітимну комунікацію з владою. Це неодмінно усуватиме накопичені виклики й корелюватиме з національними інтересами держави.

Упродовж своєї історії українська нація зазнала багато Руїн, які долала та ставала сильнішою. Революції та війни приносять не тільки страждання, біль, утрати. Вони завжди мобілізують соціум до змін і дають сили всупереч обставинам жертовно виборювати свою суб'єктність. Вихід України з імперської орбіти (кінець XX століття) не лише породив ейфорію від успіху, а й спричинив багато проблем. Це дало підстави говорити про новітню Руїну. Але українці знову спромоглися до мобілізації у формі Майдану й вигнали владу колаборантів. Відтоді пасіонарні модуси скривджених злочинною владою громадян не сублімуються в безглузду конфронтацію, а спрямовуються в державотворчу візію нації. Саме екзистенційний порив Майдану мобілізує добровольців та волонтерів на фронт для героїчної боротьби з путінською ордою. Ми наголошуємо: реальну небезпеку асиміляції держави відчувають не вітчизняна квазіеліта та кримінальний олігархат, а патріотичні верстви українського соціуму. Наші громадяни ціною власного життя зупинили наступ неоімперії. Але внутрішній «левіафан» – корупція продовжує підривати державу зсередини. Наразі українці свідомі того, що суспільство не може бути солідарним у корупції й аморальності. Коли спільноту наскрізь пронизано корупцією, а громада не чинить активного спротиву цьому, вона поділяє відповідальність і часто розплачується втратою суверенітету. У цьому контексті треба зазначити, що Майдан загострив відчуття правди, справедливості, свободи та зміцнив антикорупційні настрої людей. Тепер цю жертовність громадян треба культивувати як державотворчі атрибути та закріплювати засобами пропаганди й освітньої діяльності.

Для гармонійного розвитку суспільства потрібна перманентна комунікація влади й народу. Коли наростала мітингова активність на Майдані, ніхто з перших осіб держави не наважився вийти до народу для відвертої комунікації й угамування пристрастей. Натомість на Євромайдані регулярно відбувалися народні віча, на яких виступали громадські діячі, політики, духовні особи та приймалися резолюції. У них було артикульовано актуальні меседжі тодішніх політичних реалій. В одній із резолюцій було сказано: «Ми втомилися від зрад, розчарувань, злиднів та безправ'я. Ми втомилися від сірості, безнадії, продажності чиновників і суддів. Ми хочемо жити в нормальній, цивілізованій європейській державі, де панують свобода слова, повага до людини та її прав, де всі рівні перед законом. Докорінним чином змінити ситуацію та розпочати реальні зміни в Україні, запровадити європейські стандарти життя дозволяла Угода про асоціацію з Європейським Союзом, за підписання якої виступає більшість громадян України. Але злочинною відмовою від підписання угоди було виконано замовлення Кремля й розпочато поворот нашої держави в минуле, у бік Митного союзу та реставрації радянської імперії» (Резолюція віча 2013). У резолюції народного віча засуджується поведінка тодішньої влади, що своєю недолугою політикою мотивувала людей до рішучих дій.

Сучасний мистецтвознавець, історик і публіцист В. Скуратівський каже: «Я зрозумів, що все-таки на цій території, попри все, зберігалися тисячолітні інтелектуальні інстинкти віча. Коли виникала якась криза, то всі кияни збиралися… і показували своєму князеві на двері або навпаки. Продовження цієї традиції віч – козацькі ради, чорні ради, на які не тільки козацька старшина збиралася. А далі була козацько-аристократична рада» (Скуратівський 2016, с. 288). Можна переконливо стверджувати, що вічеві зібрання – це ексклюзивна форма української демократії, яку треба практикувати не лише під час майданних протестів, а й у поточній політиці. Вітчизняна політична еліта на Майдан ходить переважно задля піару й поліпшення свого рейтингу. Як тільки стихають масові протести та зникає трибуна для артикуляції популістської риторики, наша кон'юнктурна еліта переходить у звичний для себе режим кулуарної політики. Тому принципово важлива обставина для перманентного існування Майдану полягає в потребі змусити наш політичний істеблішмент завжди перебувати й діяти у публічному просторі.

Ключова проблема посттоталітарної України, яка тісно корелює з революційними подіями, – відсутність харизматичного лідера, досвідченого в міжнародній політиці, здатного мислити національними категоріями та спроможного інтегрувати суспільство навколо спільних цінностей. Коли немає політичного лідера такого масштабу, лідером стає колективний суб'єкт нації – Майдан. Він виходить на авансцену політичного життя тоді, коли з'ясовується, що вітчизняна псевдоеліта здатна демонструвати лише свої політичні амбіції та егоїстичну меркантильність, а не створювати середовище можливостей для конструктивного державотворення. Тому наша країна з її значними природними ресурсами, родючою землею, інтелектуальною потугою та наявністю ядерного потенціалу швидкими темпами знівелювала свої активи. У корумповано-олігархічному середовищі новітньої України формується соціальний запит на демократичні трансформації та європейські цінності. Особливість української політогенези полягає в тому, що громадянське суспільство, а не меркантильна квазіеліта стало ініціатором та активним рушієм національного державотворення. Соціальним простором для сублімації пасіонарної енергії українців став Майдан. Це ексклюзивна територія усвідомленого й організованого виступу громадян проти свавілля влади та для захисту своєї гідності, а не місце екзальтованого бунту натовпу з його брутальною агресією, хаосом та анархією. Ми переконані, що сучасна влада буде успішною лише в тому разі, якщо зможе конвертувати жертовність Майдану в державотворчу площину. Людська гідність у постмайданній Україні стала універсальним критерієм, яким вимірюються політичні стратегії та громадянські комунікації.

Принципово важливе значення Революції Гідності полягає не лише у радикальній зміні політичного режиму та виборі європейського вектора розвитку, а й у трансформації ціннісних пріоритетів людей, витісненні рабської свідомості громадянськими чеснотами й духовними архетипами. Фактично на теренах України розгортаються мало не біблійні сюжети боротьби добра і зла, в яких Майдан обстоює ціннісну парадигму добра. Це випробування ми пройшли гідно. Загалом, за словами Я. Грицака, «Україна має істотно поважні проблеми не з ідентичностями, а з цінностями. Бо ідентичності в Україні, хай там як, забезпечують її існування як стабільної політичної спільноти. Однак набір цінностей, які сповідує більшість українського населення – і то байдуже, на Заході чи на Сході, не дає змоги проводити в Україні радикальні політичні й економічні реформи. Це є цінності так званого закритого суспільства, що в ньому панує почуття страху і недовіри, а головним бажанням мешканців є знайти безпеку для себе і для своєї родини. Тому кожен відповідальний політик чи відповідальна партія, які коли-небудь прийдуть до влади, повинні подбати про зміну ціннісного клімату в Україні. Ці зміни забезпечуються у першу чергу піднесенням економіки. Але це господарське зростання не буде сталим, якщо не приділити достатньо уваги гуманітарним чинникам» (Грицак 2014, с. 93). На думку історика, окрім того, що в Україні домінують цінності «виживання», помітно й виразний рух до утвердження політичної суб'єктності. Недаремно євромайданівці називають свій протест революцією вартостей або Революцією Гідності. Наголосимо, що саме узгодження ціннісних орієнтацій соціуму, знаходження спільної ціннісної парадигми у формі національної ідеї забезпечують тривалу й надійну консолідацію соціального організму.

Коли ми рефлексуємо об'єктивну істину про те, що Майдан подолав зловісну еру Януковича, то це треба інтерпретувати не тільки як заперечення кримінально-одіозних методів управління державою, а й як прагнення жити в новому ціннісно-екзистенційному просторі свободи. Після Помаранчевої революції у нас був шанс здійснити реконструкцію суспільства на нових ціннісних засадах, однак політичний клас іще не виріс до рівня державницького мислення та спромігся лише посилити анархію й непотизм, наслідком чого стала диктатура біло-блакитних. У політичному реванші донецького клану винне й саме українське суспільство, в якому все ж таки домінує патерналістське мислення. Злам старих цінностей та утвердження нової етики політичних відносин і способу життя започатковується жертовністю Небесної Сотні. Про її значущість М. Слабошпицький сказав: «Може, й гріх так говорити, але коли йдеться про якісь історичні події і коли намагаєшся на це з погляду історії подивитися, то розумієш, що ці жертви, Небесна Сотня – це як… як щось у фундамент справжньої України. Ми живемо в інформаційному суспільстві, але свідомість людей і самоідентифікація залишаються у постіндустріальному, бо і сьогодні, й за часів Януковича в ієрархії цінностей інтелект, знання, талант – десь там, далеко внизу, на першому ж місці – бабло, те, наскільки ти «рішала» у цьому суспільстві. А Майдан мав запити інтелектуально-духовні, і якась твоя… інтелектуальна сміливість – вона тебе ставила у ряди дисидентів і вела туди. Був запит на креатив, просвітництво, бажання поділитися із суспільством» (Слабошпицький 2016, с. 50). У постмайданний період ми бачимо багато розчарувань, скепсису, песимізму, які породжує бездарна влада, що за всіма параметрами поступається нашому суспільству. Але сакральна верства Небесної Сотні – люди, сильніші за свій страх, завжди будуть імперативом героїзму, мужності, свободи й добра. Маргінальну владу забудуть швидко, наче страшний сон, а жертовність Небесної Сотні житиме вічно. Щоб невблаганний час не зітер із пам'яті подвиг героїв Майдану, треба втілювати в життя ті цінності, за які вони віддали своє життя.

Дуже часто Майдан асоціюють з антагоністичною боротьбою, непримиренним протистоянням одних груп людей з іншими, що спричиняє ворожнечу, ненависть та атомізацію суспільства. Певна річ, під час Революції Гідності стикнулися поляризовані верстви соціуму, але агресію мирним демонстрантам було нав'язано аморальною владою. Справжній дух Майдану передбачав абсолютно щиру й толерантну комунікацію. «Майдан – це таке явище, яке збурило всю Україну, перемішало між собою захід і схід, тут усі познайомилися одне з одним, познайомилися з Україною. На Майдані ми зрозуміли, що це таке – та Україна, про яку в книжках пишуть, що то таке українська література. Ми зрозуміли, що це все живе, що ми – нащадки козаків, що наша історія – вона в нас, що українська кров – у нас. <…> Завдяки Майдану наше суспільство, по-перше, подолало комплекс меншовартості, «бідності-нещасності». По-друге, з'явилася самоорганізація – те, чого нам бракувало найбільше, у чому ми зараз потроху починаємо набирати обертів, з'явилося те, що тримає сьогодні українську армію, – наше волонтерство. І зараз у суспільстві починає втілюватися дуже багато цікавих ініціатив» (Навроцька 2016, с. 148–151). До цього треба додати, що через Майдан Україна починає повертати свою автентичність, утрачену в жорнах тоталітарних режимів. Сьогодні ми інтегруємося в лоно європейської цивілізації, що відповідає нашому духовному корінню й ментальному єству.

Оскільки майданні революції уособлюють дихотомію боротьби добра і зла, то оцінки наслідків цієї боротьби є амбівалентними. Найперша соматична та свідома реакція адекватної особи на загибель людей асоціюється з горем, стражданням, співчуттям тощо. Наприклад, С. Жадан щиро признається: «Для мене Майдан – це передовсім загиблі люди, це величезна трагедія, якої, на превеликий жаль, не вдалося уникнути. Та кількість загиблих людей мусить нас спонукати до якоїсь подальшої роботи – щоб ми не забували, з чого все починалося. Мені здається, що це страшенно важливо. Треба пам'ятати про тих, хто загинув, з тим щоб робити користь для тих, хто далі живе» (Жадан 2016, с. 299). З іншого боку, існує розуміння невідворотності людських утрат під час радикальної трансформації політичного устрою. Заслужений артист України Є. Романенко зазначає: «Можливо, хтось вважатиме блюзнірством те, що я скажу, але, на мою думку, для української нації, для української держави цей великий подвиг, ці смерті наших хлопців, наших побратимів були дуже потрібні. Я й раніше казав, що ми ніколи не будемо цінувати свою незалежність, бо нам її подарували. Поки ми її не завоюємо, поки не заплатимо високу ціну, ми її не цінуватимемо. Тому для нації, для держави це очищення кров'ю потрібне було. Тепер у нас спала полуда з очей. Ми чудово розуміємо, що, як би не змінювалася влада у наших сусідів, вони як були загарбниками, так загарбниками і залишаться. Завжди так було, є і буде» (Романенко 2015, с. 199). А українці, які пройшли це випробування, апріорі не будуть безхребетними рабами. Майдан засвідчив нашу правду та зміцнив віру в перемогу.

У гібридному протистоянні, яке активно розгортає на наших теренах кремлівська пропаганда, виграє той, кому вдасться завоювати свідомість якомога ширших верств населення. У цьому сенсі українська революція триває, але трансформується у бік соціально-культурного фронту. «Культура ніколи не може бути осторонь будь-яких форм боротьби, включаючи й війну. Ніколи не буває так, що країна веде війну, а культура перебуває поза війною. Культура, якщо вона справжня, народна, національна, зобов'язана воювати у війні на боці осмисленості, перспективи, всезагального добра. Тривалий час чимало діячів культури залишалися осторонь Майдану, осторонь гібридної війни Росії з Україною, роблячи вигляд, ніби вони не беруть участь у цьому конфлікті, ніби вони вищі за це, в їхньому розумінні – це дрібне протистояння. Та так не може

бути. Бо протистояння українського революційного пориву російському імперському режиму не є звичайним, воно має історичне і цивілізаційне коріння. Це протистояння свободи, правди, доброї волі українських вояків, волонтерів та милосердя української громади імперській кабалі, злій волі російсько-терористичних бойовиків та істеричній агресії зомбованої російською пропагандою частини населення окупованого Криму та не контрольованої українською владою території Донбасу аж ніяк не можна назвати простим протиборством. Немає сенсу бути над зіткненням добра і зла. Бути над сутичкою добра і зла – означає бути на боці зла» (Калакура та ін. 2015, с. 454). Отже, в умовах війни неможливо залишитися осторонь і байдуже спостерігати за її перебігом. Тут існує така дилема: або бути прихильником імперської культури та стати ворогом України, яка веде національно-визвольну війну, або всіляко підтримувати культурні цінності України й тим самим сприяти зміцненню її цілісності та державної незалежності.

Існують різні версії обґрунтування причин путінської інтервенції в Україну. Ми схильні вважати, що в цьому питанні треба відкинути всяку конспірологію та визнати очевидний факт: анексія Криму й війна на Донбасі – це помста Путіна українцям за Майдан. Засобами гібридної війни кремлівський деспот прагне раз і назавжди впокорити Україну та втягнути нас в орбіту неоімперії. Однак ані потужною пропагандою, яка задурманює свідомість нашого народу, ані мілітарними засобами українців не вдалося зламати. Московські політтехнологи в українському питанні припускаються стратегічної помилки. Бліцкригу не відбулося. Замість капітуляції перед путінською ордою українська нація об'єдналася й мужньо тримає фронт. Більше того, ми не занепали духом, і «з 2014 року українці щорічно відзначають 21 листопада як День Гідності та Свободи, усвідомлюючи, що гідність, честь і свобода – це ті високі цінності, які пронизують всю історію українського народу і які невіддільні від життя кожної людини. У ментальному полі української цивілізації ці цінності виступають як символи багатовікової і незламної боротьби за волю і незалежність України, як індикатор її європейського вибору на шляху до гідного майбутнього. Майдан 2013–2014 років – це революція цінностей, він став логічним продовженням трансформації національної свідомості українського суспільства, його ментальності, виявом боротьби за самозбереження і внутрішнього протесту проти політики олігархічно-кланового режиму В. Януковича, замішаного на корупції і криміналітеті, проти зневаги, блюзнірства, приниження, брехні. Заради відстоювання європейських цінностей загинули українці, продемонструвавши силу духу, стійкості і громадянської мужності» (Калакура та ін. 2017, с. 477). Пройшовши суворі випробування комуністичного терору та путінського варварства, українські цінності не деформувалися. Гідність, воля й патріотизм знову ведуть людей на барикади, кличуть до захисту рідної землі.

Ключовим маркером відкритості та демократичності українського суспільства є можливість народу апелювати до влади через Майдан, змушувати її проводити назрілі реформи, постійно вдосконалюватися й модернізуватися відповідно до викликів часу. Незаперечним є твердження, що політичні реалії сьогодення пронизано суперечностями есхатологічного характеру. Алгоритм буття в умовах глобалізації визначається парадигмою соціального дарвінізму, за якою виживає найсильніший. Стосовно вітчизняних реалій це означає те, що наша країна не витримує конкурентної боротьби із сильними державами й із кожним роком здає свої позиції, робиться слабшою та занепадає. Спочатку назвемо внутрішні чинники цього занепаду. Найперше зазначимо те, що формальне утвердження української державності дало не стартовий капітал для прогресу, а комплекс антагоністичних суперечностей. Серед обтяжливих чинників української політогенези треба виокремити анахронічний комплекс національної меншовартості, утвердження олігархічно-кланового режиму, розгул тотальної корупції, вихолощення закону й права, засилля анархії та злочинності. Із цього випливає така закономірність: чим більше Україна під впливом олігархічного капіталу й тотальної корупції деградує, тим активніше здійснюється тиск із боку сильніших держав на її суверенітет і територіальну цілісність.

Інший комплекс чинників, які підривають політичну суб'єктність України, – це зовнішня агресія путінського неоімперіалізму та підтримка його політики деякими союзниками з європейської спільноти. На жаль, наша країна межує з такою одіозною державою, як Росія. Для неї Україна завжди була й залишиться об'єктом експансії, підкорення та асиміляції. Із давніх-давен російський деспотизм прагне нав'язати свої ідеологеми, загарбати території, приватизувати нашу історію. Сьогодні Московія використовує технологію гібридної війни, спрямовану на штучну руйнацію нашої національної державності та блокування європейського вектора розвитку. На думку сучасної письменниці й культуролога О. Пахльовської, «є цілком конкретна хронологічна межа, відколи Росія почала відверто провадити антизахідну політику: це, власне, 2004 рік. Так, Помаранчева революція поклала початок рішучому повороту Росії в антиєвропейському і загалом антизахідному напрямку… Отже, після Помаранчевої революції Росія перестала бути і «нормальною», і «європейською», а головне – «розумово повноцінною»? Бо не хоче в НАТО. А головне – не хоче відпустити туди Україну. Бо в такому разі безповоротно її втрачає. У цьому сенсі конфронтація Росії з Україною є насправді конфронтацією Росії з Європою та Америкою, з Заходом як простором демократії. Чим більше приховує Росія реальний сенс цієї конфронтації, тим вищу ціну за неї платить Україна» (Пахльовська 2008, с. 572). Отже, Помаранчева революція стала маркером виявлення справжнього імперіалізму Росії, консолідувала її антиєвропейські сили. Стало очевидним, що спрямування України у бік Заходу означає тотальний провал ідеї російської імперськості.

Як тільки українська нація стала на шлях утвердження своєї суб'єктності, відразу активізуються неоімперські сили, що прагнуть реваншу. У цьому контексті сучасний політолог Т. Літковець справедливо зауважує: «Україна кинула виклик багаторічному бажанню Московії бути «третім Римом» і прапороносцем усього слов'янського світу! Це були часи, коли присутність Кремля в Україні дійшла до того, що громадяни РФ обіймали перші керівні посади в Україні, навіть не намагаючись замаскувати своє презирство до всього українського. А президентом був справжній кримінальний злочинець із справжнім кримінальним кланом. Шість років тому українці, принижені владою кримінальних авторитетів, піднялись на Революцію Гідності проти наруги над усім українським. Масові протести були не за зарплату, ціни, безробіття чи інші матеріальні блага, а саме за людську Гідність. А це ну зовсім не вписувалось у розуміння кремлівських сидільців, і Москва з її досвідом гібридних воєн кинулась рятувати «русский мир» в Україні. Проте не танки і не «зелені чоловічки» спочатку з'явились у Криму та на сході, а кремлівська пропаганда. Нагадаю, що в ті часи практично весь вітчизняний інформаційний простір був добровільно відданий на поталу Москві. Дійсно, що спочатку було слово. Щоправда, російське і на українській землі. Дивно, але величезна Росія не може існувати без України, вважаючи себе без нас неповною» (Літковець 2020, с. 4). Значно спрощують утвердження путінської деспотії на українських теренах наші міжусобні протистояння різних політичних сил, що рельєфно виявляються під час виборчих кампаній. Якщо доречний в умовах війни імператив «Армія, мова, віра» було висловлено політичним опонентом, то це не привід його заперечувати. Якщо пріоритет державних

інтересів буде вищим за політичну кон'юнктуру, тоді шанси розбудови успішної країни збільшуються.

Досліджуючи сьогоднішні процеси українського державотворення, аналітики часто висловлюють докори на адресу українського народу через його хибний вибір політичного істеблішменту. Нам таке твердження видається надто категоричним, адже в нинішніх умовах немає належного субстрату для здійснення якісної селекції політичної еліти. Добірне товариство досвідчених і відважних дисидентів, які боролися проти радянської імперії й за утвердження незалежної України, фактично завершило свою активну політичну діяльність. Пострадянська номенклатура має кон'юнктурний вишкіл і прагне привласнювати національні ресурси, а не збагачувати державу та захищати її суверенітет. Постмайданна влада теж виявилася не готовою до ефективного управління державою. На останніх виборах відбулося фасадне оновлення влади, яка за своїми ідеологічними сентенціями репрезентує не стільки прогресивно-реформістську парадигму політики, скільки сервільну модель космополітичного дилетантизму. Чинний уряд не запропонував якісної альтернативи попередньому режиму, але реваншистський вектор дружніх відносин із «братнім» російським окупантом знову піднімають на щит.

Якщо політика реваншу набиратиме обертів, тоді знову треба очікувати активізації радикального Майдану. Нинішня влада може дозволити собі «політику легкої поведінки» не тому, що її підтримав високий відсоток електорату, а тому, що у нас наразі слабке громадянське суспільство. Має рацію І. Вегеш, коли стверджує, що «неможливо за три місяці Майдану сформувати громадянське суспільство, як неможливо це зробити й за кілька років. Цей процес триватиме десятиліттями, як тривав він у країнах із розвиненою демократією. Майдан лише означив, провів пунктиром ключові контури громадянського суспільства, започаткував процес формування громадянської культури, зародив новий тип політичної свідомості, яка базується на тенденціях до національного самовизначення, свободи та самоорганізації. В цьому контексті жертви Майдану були недаремними, адже завдяки їм удалося відстояти право вибору власного розвитку. Після цієї перемоги дуже важко наших громадян знову загнати в тотальний конформізм, змусити бути покірними владі. Можна припустити, що свого часу помаранчевий Майдан допоміг вибороти свободу слова як одну з ключових передумов до існування громадянського суспільства, а Майдан 2013–2014 років дав змогу новонародженому громадянському суспільству утвердитися як активній та постійно діючій силі в суспільно-політичних процесах України. Так, безумовно, це суспільство ще досить кволе… але водночас воно не перестає виявляти активність, а це засвідчує його бажання вижити в складних політичних перипетіях, що постійно випадають на долю нашої країни» (Вегеш 2020, с. 4). Справді, життєво важливим для нинішнього існування української держави є її комунікація з громадянським суспільством, яке вже має досвід боротьби з диктаторським режимом і спроможне колективними зусиллями захищати свій суверенітет.

Пройшовши горнило Майдану та пекло гібридної війни, українська нація в екстремальних умовах гартує демократичні цінності, зміцнює соціальний імунітет, робить селекцію добірної еліти для утвердження відкритого суспільства. Майдан став не лише зручним майданчиком для висловлення думок, почуттів, емоцій, переживань, пропозицій, рефлексій різними верствами української спільноти, а ще й уособлює сакральне місце боротьби нації за свою свободу, долання диктатури й сублімації пасіонарних модусів народу. Тому майданні протести мають стати легітимним атрибутом української держави. Голос Майдану

Є. Нищук вважає, що «ці події завжди мають вшановуватися. Початок Майдану – як День Гідності й Свободи. Масовий розстріл – як сакральна історія, що має вийти за межі просто роковин. І подальша наша історія має творитися во славу цих хлопців та дівчат. Це має стати нашою славною легендою. І цю легенду треба нести. Ми – її сучасники, і від нас залежить, якою вона прийде до наступних поколінь» (Нищук 2015, с. 91). Українці добре навчилися обстоювати свою гідність, зміщувати одіозну владу. Тепер настав час навчитися захищати свій вибір. І український народ неодмінно це зробить, розбудує квітучу державу, адже за неї пролито кров на Майдані й на теперішній війні.

У процесі боротьби з олігархічно-клановим режимом українська нація проходить чистилище Майданом і виробляє нову модель політичного устрою та суспільних відносин. Ця модель формується не згори, не інституційними важелями, а проростає знизу, йде від соціальних запитів громадян, які спроможні піднятися вище від своїх меркантильних інтересів і здатні на самопожертву для захисту національних інтересів держави й непорушності свободи. Щоб збагнути значущість для нашого народу свободи, треба розглядати сутність цього феномена в контексті української історії. «Українське слово «воля», – каже М. Вітер, – має два значення: одне – незалежність, свобода, а друге – зусилля, прагнення. Волелюбність закладена у нас на генетичному рівні. Століття боротьби за свободу і незалежність сформували великий пласт історичного й духовного досвіду, моральних принципів нашого народу: русичі, козаки, гайдамаки, січові стрільці, молоді оборонці Крут, УПА, холодноярські партизани та багато інших. Упродовж усієї своєї вікової історії українці змушені були боротися за свою свободу. Половці, печеніги, монголи, татари, поляки, москалі – скільки було зазіхань, загарбницьких походів на нашу землю, які митарства витримав наш гордий і свободолюбивий народ. І здавалось, що уже перейдена та межа виживання, але він наперекір ворогам виживав. З приходом до влади у 2010 році бандитсько-корпоративного клану на чолі з Януковичем в Україні почала формуватись азіатсько-ординська система управління державою… І очевидно, що питання народного бунту було лише питанням часу. Поштовхом для нього стали дії, точніше бездіяльність, української влади під час організації укладання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. 21 листопада 2013 року, за кілька днів до запланованого підписання цієї угоди на Вільнюському саміті східного партнерства, Кабінет Міністрів України вирішив призупинити цей процес. Влада вкотре плюнула в лице своїм громадянам. Україну, яка з древніх часів була європейською державою, хотіли затягти в російсько-азійське ярмо» (Вітер 2017, с. 9). Із цього об'ємного цитування робимо такий лаконічний висновок: феномен свободи закладено Творцем в український генетичний код, він є найбільшою аксіологічною домінантою нашого народу. Хто заміряється на свободу українця, той апріорі руйнує його онтологічну сутність та отримує адекватну реакцію.

Насамкінець зазначимо: у постколоніальному суспільстві, що перебуває на етапі транзиту своєї зрілості, відчутно бракує матриці самовдосконалення. Саме майданні ініціативи започатковують принципово важливі й концептуальні проєкти соціальних трансформацій нашого соціуму. Якби не було антинародного режиму Януковича та путінської агресії, їх, мабуть, треба було б вигадати. Адже без цих викликів українська модерна нація навіть не здогадувалась би, на що вона здатна. Пройшовши екзальтований період розвитку, постмайданне суспільство стоїть перед викликом прогресивних змін. Це породжує великий запит на кризовий менеджмент. Поки що його немає: у країні замість порядку й добробуту панують анархія та хаос. Щоб започаткувати реформаційні процеси, потрібні альтернативні проєкти, системні зусилля, перманентна жертовність.

Інформаційна доба радикально змінює світ. Але константою мають залишитися магістральні алгоритми Майдану. Найперше Майдан уособлює незламність українського духу, пасіонарні носії якого змогли приборкати страх задля цілісності нації. Загострене почуття гідності й поклик національного духу мотивують людей Майдану боротися заради цінностей, а не бути маріонетками політичного режиму. У цьому ексклюзивність Революції Гідності. Інший стратегічний алгоритм Майдану полягає в тому, що він створив пантеон національних героїв, який закарбовано в нашій історичній пам'яті й затребувано державотворчими процесами. Ми, спадкоємці Майдану, не маємо права забувати його аксіологічні імперативи – сакральну жертовність та відвагу. Забування подвигу Майдану означає відступ і зраду. Актуальним питанням для нинішнього етапу розвитку України є потреба конвертувати здобутки Майдану в докорінне оновлення політичного устрою держави, консолідації нації та забезпечення гідних умов життя громадян. Наша історія доводить: українці – мужня нація, сильний народ. Жертовність та втрати у перманентній боротьбі за свою політичну суб'єктність не вичерпують онтологічний потенціал українського етносу, а підносять його до вершин досконалості.

Список використаних джерел та літератури

1. Вегеш, І. [інтерв'ю]. 2020. «Майдан лише означив, провів пунктиром ключові контури громадянського суспільства». Про «кардіоцентризм» українського виборця. День, 9, с. 4.

2. Вітер, М. 2017. *Літопис Революції Гідності.* Львів: ЛА «Піраміда».

3. В'ятрович, В. [інтерв'ю]. 2015. В: Майдан від першої особи. 45 історій Революції Гідності. Ковтунович, Т., Привалко, Т. (упоряд.). Київ: К.І.С, с. 78–84.

4. Грицак, Я. 2014. Україна витримає і це випробування. В: Мухарський, А. (автор і куратор). Майдан. (Р)еволюція духу: Мистецько-культурологічний проект. Київ: Наш формат, с. 91–97.

5. Десятерик, Д. 2020. З народом не пощастило. День, 5, с. 6.

6. Жадан, С. [інтерв'ю]. 2016. В: Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах. Вип. 2. Ковтунович, Т., Привалко, Т. (упоряд.). Київ: К.І.С, с. 291–299.

7. Калакура, Я. С., Рафальський, О. О., Юрій, М. Ф. 2015. *Українська культура: цивілізаційний вимір.* Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАНУ.

8. Калакура, Я. С., Рафальський, О. О., Юрій, М. Ф. 2017. *Ментальний вимір української цивілізації.* Київ: Генеза.

9. Літковець, Т. [інтерв'ю]. 2020. «Системний клановий олігархат в Україні фактично грає першу скрипку у внутрішній і зовнішній політиці». Про «кардіоцентризм» українського виборця. День, 9, с. 4.

10. Майборода, О. 2018. *Національна єдність у конкурентному суспільстві: аналітична доповідь.* Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАНУ.

11. Навроцька, О. [інтерв'ю]. 2016. В: Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах. Вип. 2. Ковтунович, Т., Привалко, Т. (упоряд.). Київ: К.І.С, с. 145–152.

12. Нищук, Є. [інтерв'ю]. 2015. В: Майдан від першої особи. 45 історій Революції Гідності. Ковтунович, Т., Привалко, Т. (упоряд.). Київ: К.І.С, с. 85–91.

13. Пахльовська, О. 2008. «Антипроєкт Росії»: «Reductio ad unum». В: Пахльовська, О. Ave, Europa! Київ: Пульсари, с. 543–591.

14. Попович, М. В. [інтерв'ю]. 2015. В: Майдан від першої особи. 45 історій Революції Гідності. Ковтунович, Т., Привалко, Т. (упоряд.). Київ: К.І.С, с. 307–312.

15. Резолюція народного віча «За європейську Україну!» [online]. 2013. iPress. Режим доступу: https://ipress.ua/news/rezolyutsiya_narodnogo_viche_za_ievropeysku_ukrainu_povnyy_tekst_33755.html [Дата звернення 24 січня 2020].

16. Романенко, Є. [інтерв'ю]. 2015. В: Майдан від першої особи. 45 історій Революції Гідності. Ковтунович Т., Привалко Т. (упоряд.). Київ: К.І.С, с. 194–199.

17. Скуратівський, В. [інтерв'ю]. 2016. В: Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах. Вип. 2. Ковтунович, Т., Привалко, Т. (упоряд.). Київ: К.І.С, с. 284–291.

18. Слабошпицький, М. [інтерв'ю]. 2016. В: Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах. Вип. 2. Ковтунович, Т., Привалко, Т. (упоряд.). Київ: К.І.С, с. 47–56.

19. Фінберг, Л. 2016. Передмова. В: Фінберг, Л., Головач, У. (ред.). Майдан. Свідчення. Київ, 2013–2014 роки. Київ: Дух і Літера, с. 9–12.

References

1. Vehesh, I. [interviu]. 2020. "Maidan lyshe oznachyv, proviv punktyrom kliuchovi kontury hromadianskoho suspilstva". Pro "kardiotsentryzm" ukrainskoho vybortsia. Den, 9, s. 4.

2. Viter, M. 2017. *Litopys Revoliutsii Hidnosti.* Lviv: LA "Piramida".

3. Viatrovych, V. [interviu]. 2015. V: Maidan vid pershoi osoby. 45 istorii Revoliutsii hidnosti. Kovtunovych, T., Pryvalko, T. (uporiad.). Kyiv: K.I.S, s. 78–84.

4. Hrytsak, Ya. 2014. Ukraina vytrymaie i tse vyprobuvannia. V: Mukharskyi, A. (avtor i kurator). Maidan. (R)evoliutsiia dukhu: Mystetsko-kulturolohichnyi proiekt. Kyiv: Nash format, s. 91–97.

5. Desiateryk, D. 2020. Z narodom ne poshchastylo. Den. 5, s. 6.

6. Zhadan, S. [interviu]. 2016. V: Maidan vid pershoi osoby. Mystetstvo na barykadakh. Vyp. 2. Kovtunovych, T., Pryvalko, T. (uporiad.). Kyiv: K.I.S, s. 291–299.

7. Kalakura, Ya. S., Rafalskyi, O. O., Yurii, M. F. 2015. *Ukrainska kultura: tsyvilizatsiinyi vymir.* Kyiv: IPiEND im. I. F. Kurasa NANU.

8. Kalakura, Ya. S., Rafalskyi, O. O., Yurii, M. F. 2017. *Mentalnyi vymir ukrainskoi tsyvilizatsii.* Kyiv: Heneza.

9. Litkovets, T. [interviu]. 2020. "Systemnyi klanovyi oliharkhat v Ukraini faktychno hraie pershu skrypku u vnutrishnii i zovnishnii polityts i". Pro "kardiotsentryzm" ukrainskoho vybortsia. Den, 9, s. 4.

10. Maiboroda, O. 2018. *Natsionalna yednist u konkurentnomu suspilstvi: analitychna dopovid.* Kyiv: IPiEND im. I. F. Kurasa NANU.

11. Navrotska, O. [interviu]. 2016. V: Maidan vid pershoi osoby. Mystetstvo na barykadakh. Vyp. 2. Kovtunovych, T., Pryvalko, T. (uporiad.). Kyiv: K.I.S, s. 145–152.

12. Nyshchuk, Ye. [interviu]. 2015. V: Maidan vid pershoi osoby. 45 istorii Revoliutsii hidnosti. Kovtunovych, T., Pryvalko, T. (uporiad.). Kyiv: K.I.S, s. 85–91.

13. Pakhlovska, O. 2008. "Antyproiekt Rosii": "Reductio ad unum". V: Pakhlovska, O. Ave, Europa! Kyiv: Pulsary, s. 543–591.

14. Popovych, M. V. [interviu]. 2015. V: Maidan vid pershoi osoby. 45 istorii Revoliutsii hidnosti. Kovtunovych, T., Pryvalko, T. (uporiad.). Kyiv: K.I.S, s. 307–312.

15. Rezoliutsiia narodnoho vicha "Za yevropeisku Ukrainu!" [online]. 2013. iPress. Rezhym dostupu: https://ipress.ua/news/rezolyutsiya_narodnogo_viche_za_ievropeysku_ukrainu_povnyy_tekst_33755.html [Data zvernennia 24 sichnia 2020].

16. Romanenko, Ye. [interviu]. 2015. V: Maidan vid pershoi osoby. 45 istorii Revoliutsii hidnosti. Kovtunovych, T., Pryvalko, T. (uporiad.). Kyiv: K.I.S, s. 194–199.

17. Skurativskyi, V. [interviu]. 2016. V: Maidan vid pershoi osoby. Mystetstvo na barykadakh. Vyp. 2. Kovtunovych, T., Pryvalko, T. (uporiad.).. Kyiv: K.I.S, s. 284–291.

18. Slaboshpytskyi, M. [interviu]. 2016. V: Maidan vid pershoi osoby. Mystetstvo na barykadakh. Vyp. 2. Kovtunovych, T., Pryvalko, T. (uporiad.). Kyiv: K.I.S, s. 47–56.

19. Finberh, L. 2016. Peredmova. V: Finberh, L., Holovach, U. (red.) Maidan. Svidchennia. Kyiv, 2013–1014 roky. Kyiv: Dukh i Litera, s. 9–12.

Mykhailo Hordienko,

Candidate of Political Science, Associate Professor,
Department of Social Work and Sociology, IAPM (Interregional Academy of Personnel Management, "MAUP") Yagotyn Institute

The Maidan axiological imperatives as a factor of social catharsis of the modern nation

After a period of Soviet stagnation in the late twentieth century, Ukraine has embarked on the path of establishing national statehood, building the attributes of democracy, and expanding international relations. The times of romantic uplift and euphoria of Ukraine's independence were quickly dampened by rampant anarchy and chaos. In the post-totalitarian phase of the Ukrainian state-building, things such as populism, the conduct of subtle privatization, and the assertion of clan-oligarchic power became dominant trends. It has emerged that our pseudo-elite is only capable to demonstrate their political ambitions and own mercenarily, not creating an environment of opportunity for progress. As a result, the country was being depleted and degraded. Dissatisfaction with the rule of a corrupt government was growing, people were quickly losing their trust in the politicians. Ukrainians were forced to seek improvement in the basic standards of their lives through riots and mass protests. The large-scale protest known as the Revolution of Dignity testified that our nation did not agree to reconcile with the criminal and amateur authorities and sought to rotate it through the Maidan.

Another set of factors that impedes the revolutionary activity of Ukrainians is the outward aggression of Putin's neo-imperialism. The Kremlin's odious policies have always envisioned the expansion, subjugation, and assimilation of the Ukrainian nation. From time immemorial, Russian despotism has sought to impose its ideologies, conquer territories and privatize our history. After the Orange Revolution, Moscovia is stepping up hybrid warfare technology to destroy Ukraine's national statehood and block its European vector of development. There is no doubt that the annexation of Crimea and the war in the Donbass are Putin's revenge on the Ukrainians over the Maidan. Through hybrid war, the Kremlin despot seeks to once and for all humble Ukraine and drag us into the orbit of the neo-empire. Despite this, through the Maidan, Ukraine is beginning to regain its identity lost in the mill of totalitarian regimes.

The article considers the Maidan phenomenon as a factor in the radical transformation of worldviews and values of the Ukrainian community. The fatigue of society from the lawlessness and corruption of the incumbent authorities has outpaced Ukrainian conformism. The point of bifurcation of modern Ukraine is the Maidan, where the passionate will of the people forms the matrix of being a modern nation and a qualitatively new vision of international politics. According to the experience of the Maidan, many problems of society can be solved without vertical subordination and rigid coercion. Ukrainians are able to unite on the basis of horizontal ties, noble ethics, and trust. In the short time of the Maidan existence, the fact that the society without party leaders and politicians was a unique form of popular expression, the apotheosis of postmodern communication, was attested.

The paternalism of Ukrainian society is being replaced by democracy and civil maturity. The Maidan embodies the indomitable nature of the Ukrainian spirit, whose passionate carriers were able to curb fear for the integrity of the nation. The great impulse to dignity is based on the conversion of the human spirit, not on technological projects. If in the system of a globalized world, the main motive of communication is interest, then Maidan fought for values. That is its exclusivity. Another strategic algorithm of the Maidan is that it has created a pantheon of national heroes, which is etched in our historical memory and in demand by the state-making processes. We are as the inheritors of the Maidan, have no right to forget his axiological imperatives-sacred sacrifice and bravery. Consequently, having passed the Maidans and the Russian-Ukrainian war, the Ukrainian nation under extreme conditions revitalizes democratic values, strengthens social immunity, makes the selection elite for the establishment of an open society.

Keywords: *freedom, Maidan, values, morality, revolution, spirituality, the state*

УДК [291.13:130.2:329](477)"2014/2019"

ПОСТМАЙДАННА МІФОЛОГІЯ У РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

Руслана Демчук,

доктор культурології, доцент кафедри культурології
Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Реміфологізація є характерною рисою сучасної масової культури. У статті аналізується політична та медійна міфологія постмайданної правлячої еліти у період президентства Петра Порошенка та передвиборчої кампанії Володимира Зеленського з огляду на колізії гуманітарної політики у процесі державотворення.

Ключові слова: *Революція Гідності, політична еліта, політичний міф, міфологема, кліпова свідомість, медіаміфологія, Петро Порошенко, Володимир Зеленський*

Євромайдан (2013–2014 роки) став осередком кардинальних змін, не лише внутрішніх – соціокультурних, а й зовнішніх – геополітичних. Провідним смислом Революції Гідності був цивілізаційний вибір, адже відмова від євроінтеграції означала неминуче входження до євразійського політичного та економічного простору. Саме Майдан завадив маріонетковому режиму В. Януковича остаточно за гроші РФ трансформувати країну у кримінальну автократію з перспективою поповнити клуб тандемократій, демократур та східних деспотій. Проте українське суспільство дозволило собі повірити у політику неминучості (до того ж двічі, вперше після розпаду СРСР, коли Україна відіграла роль детонатора), що історія рухається лише в одному напрямі – до демократії та розбудови Української незалежної держави, про яку під колоніальним гнітом мріяли десятки поколінь українців. Т. Снайдер назвав це телеологією (Снайдер 2017, с. 137) – хибним уявленням, що час плине до певної мети, здебільшого бажаної, в чому переконував і комуністичний режим, після краху якого серед тріумфаторів Заходу навіть виник міф про кінець історії (звісно, не подієвої, а ідеологічної) (Фукуяма, 2007). Приставши на логіку неминучості, ми сподівалися, що революційні надбання стануть незворотними, принаймні не зазнають ревізії. Зазвичай суспільна пильність утрачається разом з історичною пам'яттю, як це демонструє невловна втрата смислів Майдану.

Революцію Гідності влаштували пасіонарні українці, які ладні були здобувати свободу та обстоювати незалежність ціною власного життя, що корелюється з історіософською концепцією А. Тойнбі: головним двигуном цивілізаційного прогресу є кількісно незначна, однак активна меншість, яка надихає соціальну систему новим життям, зумовлюючи її розвиток, «розвиток цивілізацій – це справа рук творчих індивідів або творчих меншин, що має своєю передумовою те, що нетворча більшість залишається позаду, аж поки

першопрохідці винайдуть спосіб підтягнути ар'єргард до власних далеко висунутих уперед позицій» (Тойнбі 1995, с. 218). Проте в кожній, навіть розвиненій цивілізації основна маса народу так і не виходить зі стану застою або ентропії, тож значною мірою нічим не відрізняється від людини примітивного суспільства. Проблема полягає в тому, як саме активній меншості підтягнути інертну більшість до усвідомлення або хоча б пристосування до цивілізаційних надбань, інакше їх буде втрачено, зокрема у справі подальшої розбудови держави. Дослідник пропонує два шляхи вирішення проблеми: ідеалістичний (через просвітництво, але не можна достукатися до кожного, отже, він є обмеженим) та практичний (через мімезис – природну здатність людини до імітації, наслідування зразків, тож він є масовим) (Тойнбі 1995, с. 219–220). Проте нереальний, на думку Тойнбі, перший шлях був таким лише на момент діяльності дослідника, яка припала на період індустріального суспільства. Нині в інформаційному суспільстві, коли таки можна дійти до кожного, зокрема через інтернет, саме цей шлях просвітництва є, на нашу думку, дієвим, натомість маси наслідують не лише суспільні зразки, а й вади відповідно до специфіки постмодерної моралі.

Соціоформівною ідеєю проєкту розбудови будь-якої держави виступає національна ідея, яка здебільшого заглиблена в контекст національного міфу. Серед французьких консерваторів минулого століття набув поширення вислів, що французьку революцію породили літератори (Шестов 2005, с. 165). Справді, з огляду на довірливість масового споживача щодо друкованого слова роль публіцистики та художньої літератури в ідеологічній міфогенезі важко переоцінити. Така апологія художнього тексту була характерною для модерних європейських соціумів, зокрема й для творчості українських митців, які перебували на території різних державних об'єднань. Тож репрезентативні постаті письменників і поетів, що стали як модераторами, так і маркерами української ідентичності, варто досліджувати з позиції продукування «авторського міфу» в річищі активації ними античних і біблійних міфологем. Недаремно провідних українських митців позначено архетиповими ідентифікаторами, зокрема Тарас Шевченко – «Кобзар», Іван Франко – «Каменяр», Леся Українка – «Кассандра».

Міф не лише не втратив своєї актуальності у сучасному світі, а й отримав нові імпульси, здатні стати сенсотвірними в певних різновидах соціальної комунікації та ідентифікації на несвідомому рівні.

На відміну від архаїчного міфу – універсального, який відповідає космологічній моделі світу, політична міфологія репрезентує соціальну модель. Тож якщо завдання архаїчного міфу полягало в тому, щоб будь-яка соціальна дія відтворювала космогонічну модель світу, тобто реконструювала світогляд, то культурне завдання політичного міфу полягає у відтворенні соціальної картини світу, порушеної через соціальні катаклізми. Тут функції архаїчного й політичного міфів збігаються, адже вони ґрунтуються на архетипах, укорінених у менталітеті народів: «Політичний міф «записує архетипи» у формі натхненних та мобілізувальних ідей, які перетворюються на переконання соціальних груп і мас» (Кольев 2005, с. 219).

Навіть пропаганда стає ефективноюлише тоді, коли вписується у певну міфологічну систему: «В інформаційній боротьбі перемагає той, хто зуміє нав'язати власну «картину світу» цільовій аудиторії» (Цуладзе 2003, с. 21). У політичній міфопоетиці має бути точка відліку (війна, революція, поразка, перемога тощо), яка стає підвалиною конструкта політичного міфу, що зумовлює та легітимізує подальші події. Проблема пропаганди полягає лише в тому, щоб знайти слова, які пробуджують архетип, а разом із ними – мотивацію, пов'язану з політичним вибором. Успішним стане той лідер чи група, що у духовно-моральних імперативах оформить і висловить ідею, яка відобразить зміст колективного несвідомого. Оскільки висхідний міфологічний сюжет може заднім числом накладатися практично на будь-який подієвий ряд, політичний міф стає шифром соціального проєкту.

Можна стверджувати, що «маса» завжди перебуває під впливом політичного міфу, який узято нею за єдино можливу соціальну реальність, що загалом надає політиці ірраціонального виміру. Ідеологія виступає як політичний міф (або комбінація їх) у межах політико-міфологічного простору суспільства, що отримав санкцію політичного інституту, або є штучним конструктом дослідника, що ідеологічно позначив певні міфологічні уявлення, які історично циркулювали в свідомості соціуму.

Кластером політичного міфу виступають міфологеми (Демчук 2017). Н. Коновалова визначає смислові рівні міфологеми: «По-перше, вона обернена у минуле, її основу становлять традиції… по-друге, вона відображає сьогодення, реальність сучасної культурної ситуації» (Коновалова 2013, с. 210). Тож міфологеми є рухливою культурною формою, не лише ретрансляцією міфологічного патерну, а й зародком нового міфологічного наративу. Кризова ситуація трансформації суспільства сприяє продукуванню міфологем. Міфологема залежить від культурного середовища, де вона увиразнює соціально значущі тексти, несвідомо пробуджуючи архетипи. Пошук національного коріння ідентифікаційних міфологем має вже ту принципову перевагу, що здійснюється з позиції факту (який уже не викликає сумніву) історичної єдності простору та часового континууму тривання українського історико-політичного процесу. Почасти політичний процес організовується у формі активації давніх міфологем («Україна – нова Троя» І. Котляревського, «Україна – земля обітована» І. Франка»), які несвідомо формувалися на архетиповому патерні «Святої землі». Як зазначив А.Кольєв, політична міфологія «поєднує мову архаїки та сучасності, тим самим створюючи щось на кшталт «прогресистської архаїки» або метаархаїки, на підставі якої універсалістський проєкт модернізації-вестернізації заміщуватиметься новою фундаментальною парадигмою розвитку цивілізації» (Кольев 2003, с. 77). Зокрема, міфи домодерних суспільств («Москва – третій Рим» чи «возз'єднання братніх народів») стають конкурентоспроможними політичними технологіями, адже реципієнти за всіх часів вирізняються інфантильністю, тобто несвідоме домінує. Історична специфіка моменту змінювала вигляд міфологічної конструкції, проте не її смислову/просторову екстраполяцію від «Святої землі» через «Країну Рад» до «держави Смартфонії».

Отже, сучасна міфологічна свідомість тільки формально відрізняється від традиційної, хоча й у кризовій випадковості політичного міфу закладено раціональне підґрунтя. Інтерес до міфу, його спонтанне відтворення або усвідомлене конструювання визначають сучасну культурну динаміку.

Головним у процесі державотворення є не приростання територій, а національна ідея, підтримана громадянами, що разом із владою дає старт і шанс розбудові держави, для чого передусім треба мати систему національної освіти, медіа, культурні інституції, а не користуватися чужими послугами та контентом. Сучасною національною ідеєю (ейдосом державотворення) в українському варіанті мають стати формування тожсамості українського народу, його трансформація в сучасну політичну націю у межах власної держави. Втім, українці традиційно виступають руйнівниками імперій, а не розбудовниками держави. Тривале перебування в межах інших державних утворень створило стійку неприязнь до представників правлячої еліти як до колонізаторів або їхніх посібників-колаборантів. Зокрема російська еліта[1], перебуваючи над власним народом, вибудувала квазікастове суспільство, проте дотепер викликає в народі захопливі відчуття. Натомість наша еліта, яку протягом століть витискали з України, щоб наповнювати державницькі проєкти Речі Посполитої/Росії/СРСР, генерується народом і є тісно з ним пов'язаною, але традиційно засуджується у мейнстримі подолання посттравматичного синдрому.

Становлення незалежної Української держави стало топосферою продукування міфологем як реакції на виклики часу, пошуків засобів культурної адаптації. Проте політика

[1] Ми застосовуємо відрефлексований (В. Парето, М. Кастельс) термін «еліта» в метафоричному значенні, адже у пострадянських реаліях мається на увазі правлячий клас.

давно перетворилася на секулярну форму релігії, а політики – на медіумів, які віртуозно володіють технікою міфу. Президентові Л. Кравчуку забракло історичного часу для розбудови України, а президент Л. Кучма розумів державотворення по-марксистськи як формування економічного базису державності, що, на його думку, автоматично гарантувало правильну гуманітарну надбудову, в тому числі вирішення заплутаної національної проблеми. Однак ця політика зазнала провалу, що стало однією з передумов Помаранчевої революції 2004 року. Автор виокремив три міфологеми, які циркулювали у соціумі в міжреволюційний період (2004–2014 роки) й зумовлювали політичний обрій президентства В. Ющенка («Україна – Аратта»), В. Януковича («Україна – УРСР») та прем'єрства Ю. Тимошенко («Україна – Батьківщина в небезпеці»).

На часі – постмайданні міфологеми, зокрема «Україна – Європа», ретрансльована П. Порошенком, яка є модифікацією теми «Україна – захисниця Європи», що ґрунтується на семантичній опозиції Добра і Зла, походить із часів навали кочовиків та експлікується через «козацький міф» до сьогодення у реалізації Операції об'єднаних сил. Гасло «Армія, мова, віра» у відповідній редакції відсилає до тих етапів української історії, коли українці діяли у парадигмі цивілізаційного захисту від ворожого Степу, що й сформувало яскраво виявлений культурний патерн. Зазначена міфологема вкорінена у минуле, проте набуває зовнішньополітичної трансляції, афілійованої до відповідних епох. Саме так удалося мобілізувати проукраїнський електорат і нівелювати електорат проросійський – символічно у модусі реінкарнації протистояння Київської Русі й Золотої Орди. Адже Революція Гідності спричинила інтервенцію з боку Росії.

Константою зазначеної міфологеми виступає армія (дружина, військо). За президентський термін П. Порошенка було зупинено активну російську агресію (ніхто не очікував, що російська армія перетне український кордон 24 серпня 2014 року), переоснащено ППО (разом зі створенням розгалуженої системи укриттів у Києві), у тому числі за рахунок коштів компанії «Рошен» (Сохар 2018); утворено міжнародну антипутінську коаліцію, запроваджено економічні важелі стримування Путіна. Від Заходу отримано новітню зброю, зокрема комплекси «Джавелін», що загнали ворожу техніку в капоніри; кораблі країн НАТО заступили на бойове чергування у Чорному морі. А 7 лютого 2019 року конституційна більшість Верховної Ради закріпила у Конституції курс України на вступ до ЕС і НАТО, тобто узаконила євроатлантичну інтеграцію, що було вимогою революційного Майдану.

Проте антикорупційне розслідування стосовно «Укроборонпрому», оприлюднене напередодні виборів у телепрограмі Д. Бігуса «Наші гроші» (25 лютого 2019 року), коштувало П. Порошенкові другого президентського строку, адже у постмайданній Україні не було нічого святішого за свіжі солдатські могили. Це журналістське розслідування, розпочате на підставі анонімного листа, все ще очікує всебічної юридичної експертизи.

Утім, в Україні, на думку автора, головною проблемою є не корупція (задля боротьби з цим інтернаціональним явищем в Україні вперше було створено антикорупційну інфраструктуру НАБУ 14 жовтня 2014 року), а окупація, що потребує консолідації суспільства для боротьби зі спільним ворогом, який загрожує самому існуванню держави.

Окремо варто зупинитися на питанні мови як складника передвиборчої тріади Порошенка: не всі, хто спілкується однією мовою, становлять одну націю (зокрема іспанці й мексиканці, німці й австрійці, серби й хорвати, англійці й американці тощо). За Е. Ренаном, «мова запрошує до єднання, а не змушує до нього» (Ренан 2010, с. 259). Проте жодна нація не мислиться без спільної мови, що є її візитівкою. Українці, на щастя, мають власну мову, яку не було втрачено впродовж століть бездержавності та примусової асиміляції, як багато етнічних мов за подібних обставин, а яка натомість стала основою високої літератури, що розвивалася за вкрай несприятливих умов, проте завадила асиміляції українців.

За часів незалежності характерна для СРСР диглосія на теренах України трансформувалася у білінгвізм, тому що так звані російськомовні громадяни насправді є зрусифікованими, що не виключає їхньої ідентифікації з українською політичною нацією (як і етнічних росіян, татар, євреїв, поляків, угорців тощо), чому сприяє «Закон про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року. Проте проросійська пропаганда активно використовує сам факт наявності такого закону з деструктивною метою задля активізації сепаратистських настроїв у зонах фронтиру. Мова вербально окреслює кордони нації, адже території, де домінували громадяни, агресивно налаштовані щодо української мови, нині загарбано.

Стосовно «вибору віри» (архетипової ситуації від часів Київської Русі) варто зазначити, що сучасне постатеїстичне суспільство ще не осмислило важливості цієї події, спрямованої на дистанціювання від «русского мира». Подеколи отримання Томосу про автокефалію 6 січня 2019 року сприймається як міжцерковна чвара. Тим паче мав місце історичний прецедент, коли наслідки визвольних змагань Б. Хмельницького 1648–1654 років розмежували уніатську та православну Русь державним кордоном. Гетьман і його оточення протягом перших років війни трансформували мотивацію козацького повстання від суто світської (захисту корпоративних прав і «вольностей») до релігійної, яка створювала можливість для легітимації спротиву владі Речі Посполитої. Освячення опозиції православною церквою надало перебігу повстання забарвлення «релігійної війни» (що було характерним для ранньомодерної Європи), під гаслами якої формувалася ідея тотожності «руської» та «православної» ідентичностей, тим самим знімалася дратівлива ситуація конфесійного розподілу «Русі» (Plokhy 2001, с. 236–273). На підросійському Лівобережжі українське козацтво було ліквідовано вже у XVIII столітті, а Українська православна церква у лоні Російської імперії позбулася багатьох конфесійних прав, ставши рядовим бюрократичним підрозділом у Російській імперії. Проте церковна унія Київської метрополії з Римом (1596 рік) виявилася вдалою, адже УГКЦ стала заслоною латинізації, полонізації, русифікації (навіть коли Польща зникла з мапи Європи на 123 роки) та «совєтизації» (завдяки досвіду виживання у підпіллі від 1946 року) у справі збереження української ідентичності. У межах Австро-Угорської імперії чинна влада підтримувала УГКЦ, а її парафіяни мали право обирати віденський рейхстаг, що породило в РФ міф про австрійську інтригу формування української нації. Збережена українська ідентичність стала підвалиною проголошення УНР у листопаді 1917 року третім Універсалом Центральної Ради. Отже, для Західної України, переважно греко-католицької, значення здобутого Томосу не було таким засадничим, як для Центральної, мешканці якої в більшості підтримували самопроголошений Київський патріархат. На перший погляд гасло «Армія, мова, віра» начебто звузило аудиторію виборців П. Порошенка, що позначилося на кінцевому результаті. Проте отриманням Томосу від Вселенського патріарха є не лише відновленням єдності із вселенським православ'ям у річищі історичного вектора «Константинополь – Київ», а й відновленням універсальних смислів, адже 988 року сталося обрання кафоличного християнства ще до офіційного поділу на православ'я та католицизм (схизма 1054 року), що втілювало ідею софійності як еклезійної мрії єдності обох церков у Христі. Таким чином, наданий Томос лише посилив інтеграційні інтенції України, недаремно церковний Собор символічно відбувся у Софії Київській.

Тож гасло «Армія, мова, віра» – правильна формула національної ідентичності, адже позбавлене ідентичності суспільство є лише населенням у територіальних межах; саме осмислена ідентичність формує успішні держави. Гостре питання вибору цивілізаційної ідентичності обернулося боротьбою двох моделей соціального існування у контексті східноєвропейського простору. Україна запропонувала відмінну від Росії модель, яку має бути реалізовано через шлях до європейського дому. «Україна – Європа» – меседж, сформульований суспільством під час Революції Гідності та артикульований світовій спільноті П. Порошенком, але наперед пророкований пригнобленому українському наро-

дові в поезіях Т. Шевченка «Заповіт» (Шевченко 2014, с. 174), І. Франка «Мойсей» (Франко 2014, с. 76–77) як неминуче долучення до кола вільних народів.

Проте пролонгацію заявленої зовнішньої політики не лише було призупинено через програш команди П. Порошенка на президентських виборах, а її здобутки (у тому числі оплачені життям та здоров'ям військових і волонтерів) нівелюються, приміром, слоган передвиборчої кампанії Зеленського про «партію війни» озвучив В. Путін на пресконференції саміту Великої двадцятки в Буенос-Айресі 1 грудня 2018 року (Венкина 2018 року) що дискредитувало міжнародну підтримку України. Уперше за три століття ми з нації-жертви («України-Катерини» Т. Шевченка, який замінив «чоловічий» етнокреативний міф на пасивний «жіночий») реально стали нацією воїнів у мейнстримі відновленого «козацького міфу» (поширене порівняння Майдану 2013/2014 років із Запорозькою Січчю, лінгвістично позначене тим, що гумористичні «селюки-хохли» перетворилися в імперському дискурсі на зловісних «укрів», «укропів»). Проте нині символічний код нації воїнів («кіборгів») руйнується, адже позиціонована нескореність є несумісною з «комікократією» як державною системою. Зокрема, у новорічному (2019/2020 роки) посланні українського Президента українську армію навіть не було згадано.

Тож, абстрагуючись від передвиборчої змови олігархів (нині Україна є очевидною конкурентною олігархією), варто проаналізувати медіаміфологію, що забезпечила перемогу В. Зеленському. Одразу треба зазначити, що Зеленський у підсумку не запропонував *нове,* він запропонував *інше*. Незаперечним фактом є те, що останнє історичне покоління (25 останніх років) фактично відлучене від книжної культури, яка лінійно структурувала думки за принципом послідовності друкованого тексту. Проте нині вона поступилася місцем медіакультурі з її «кліповим», дискретним типом свідомості (Гиренок 2016, с. 8–19). Лінійне мислення у формі потоку, що дає змогу послідовно аналізувати інформацію, нині заміщується імпульсивним типом мисленням, коли посилання адресується уяві. Лінійний тип свідомості передбачає наявність цілісності й певної структури – інтелектуальної схеми, відповідно до якої людина сприймає, переробляє та зберігає інформацію про довкілля. Кліп є партикуляцією та деструктуризацією цілого, виокремленням обмеженого об'єкта/події. На думку дослідників, кліпова свідомість – це «здатність миттєвого й кольорового сприйняття світу через стислий яскравий посил, утілений у формі відеокліпу або в іншому аналогічному вигляді» (Митягина, Долгополова 2009, с. 53). Для такої «мозаїчної» свідомості характерними є візуальність, іманентність, емоційність, асоціативність, проте бракує аналітики та зосередженості на деталях (в яких «криється диявол» відповідно до поширеної ідіоми). Адже секундні мікроплани кліпу хоча й здатні збільшувати кількість повідомлень, які спалахують у свідомості, проте не встигають осмислюватися. «Люди із таким типом свідомості не здатні до послідовного процесу мислення, їм важко проаналізувати ту чи іншу ситуацію, утримувати в пам'яті образи, концентруватися на одній думці» (Голубенко 2017, с. 39). Хаотична свідомість сприяє тому, що людина втрачає здатність критично аналізувати інформацію. Нині вже не людина контролює інформаційні потоки – навпаки, комунікаційні технології створюють нову людину зі зміненим/адаптованим станом свідомості, зокрема завдяки сприянню віртуальної міфології.

Медіаміф є імітаційним міфом (псевдоміфом), коли співпереживання імітується шляхом впливу якогось подразника. Коли подразник зникає, зникає й переживання, тож медійні міфи є випадковими, вони не спираються на традиційний патерн. Ключовою фігурою сучасності стає журналіст, який професійно конструює сенсації шляхом добирання, комбінації, інтерпретації фактів, отож ЗМІ перетворюються на самостійний політичний чинник. Почасти новини стають імітаційними міфами, бо формують «картину світу» шляхом маніпуляції свідомістю людей, коли «реальним» у світі є лише те, що потрапляє в добірку новин. Всевладдя ЗМІ призводить до продукування міфологічних сюжетів, позначених нами як «смажені снігурі» (термін, запозичений із медіаміфів війни на Донбасі, – алюзія на професійний термін «інформаційна качка»). Власне, медійними засобами будь-якому персонажеві можна надати багатозначність символу тимчасової міфології. Приміром, сумнозвісний «розіп'ятий хлопчик у трусиках» спонукав мешканців російської глибинки масово їхати на Донбас, щоб убивати українців. Проте медіаміфи неспроможні створити цілісний політичний міф, що саморозвивається, а лише мікст або нарізку з фрагментарних міфосюжетів за критерієм «подієвості». За допомогою їх суспільство можна мобілізувати лише на нетривалий проміжок часу, допоки гостросюжетна подія не обернеться суцільною брехнею, бо не ґрунтується на культурних патернах, а є відволікальним «білим шумом». Тому новини повинні зачаровувати, щоб привабити телеглядачів; отже, новини стають казками, в яких культурний герой бореться зі злом, а глядач йому максимально симпатизує. Іде залучення телеглядача до постійного споживання новин відповідно до того, як «підсідають» на серіали, й це «сприяє породженню інтерпретацій і реінтерпретацій того, що відбувається, що є результатом породження хаосу (в головах. – *Авт.*)» (Почепцов 2016, с. 285).

Поза реальністю, ніби в тенетах архаїчного міфу, перебуває людина дозвілля, що задовольняється примітивним продуктом попкультури на кшталт «мильних опер» або розважальних шоу. Такий «цивілізований шаманізм» здійснюється через телевізор – аналог ритуальних заклинань у сучасній формі репрезентації, коли вплив спрямовується до тих глибин несвідомого, де архетип утрачає культурну визначеність, наближаючись до інстинкту. Обиватель зазвичай атомізований, позбавлений соціальної активності, уникає будь-яких громадських об'єднань, перебуває у штучному світі медіаобразів. Сам термін «телебачення» означає «бачення на відстані», у чарівних казках так могли бачити іншу реальність за допомогою чарівної тарілочки. Тепер таку «казкову» можливість має кожна людина, що дивиться на телеекран. Популярний жанр *talkshow* із мільйонною аудиторією дає пересічному мешканцеві ілюзію співпричетності до вирішення суспільно значущих проблем, які його не зацікавили б за звичайних умов. Політичні токшоу відбуваються із продуманими колізіями, легалізованою скандальністю, ретельним добором учасників і студійною масовкою та зрежисованою реакцією на політичну дискусію. Г. Набокова зазначає: «Аналіз значного обширу фактичного емпіричного матеріалу дав змогу зробити висновок про те, що чим більше телеглядачі під час перегляду суспільно-політичних передач будуть зорієнтовані на розваги, тим розважальнішою вважатимуть вони політику як справу малосерйозну» (Набокова 2013, с. 155–156). Остаточна «шоуїзація» політики відбулася завдяки передачі С. Шустера «Свобода слова» (телеканали «ICTV», «Інтер», «Україна»). Глядач захоплюється нестандартними особистостями, політичними фриками (у Росії це В. Жириновський, який віддавна розкручує образ «клоуна», а в Україні має іміджевих наслідувачів – О. Ляшка, І. Киву) та із задоволенням голосує за них на виборах, адже вони не виголошують довгих промов, а лише розважають влучними спічами з телеекранів. У підсумку акцентована розважальність телебачення заохочує споживачів до мисленнєвої незрілості, плекає інфантильність.

Із боку клінічної психології вже давно йдеться про «медіазалежність», проте це не вироблення власного бачення, а нав'язаний погляд «іншого»: «Телебачення – це не просто посередник між міфотворцем і глядачем. Це особливе середовище, яке має низку унікальних властивостей, що перетворюють його не лише на канал доставляння міфів, а й на фабрику вироблення їх» (Цуладзе 2003, с. 251).

Так це сталося із передвиборною кампанією шоумена В. Зеленського (до речі, Д. Трамп свого часу вів шоу на телебаченні протягом тривалого часу), який започаткував успішні гумористичні проєкти. Актор передусім залежить від аплодисментів, його завдання – особисто сподобатися публіці, на відміну від президента, чиє завдання полягає у тому, щоб сподобалися його рішення та справи.Телебачення, яке, на відміну від кіно й театру, охоплює своїм впливом практично все населення, формує у телезірок «лайкозалежність» від глядачів.

Передчасно оцінювати президентство В. Зеленського, яке триває, але цілком можливо – передвиборчу кампанію, що закінчилася. Кандидат у президенти спілкувався з ви-

борцями переважно якісними кліпами з телеекрана. Тому «передвиборчий» Зеленський став віртуально порожнім знаком, адже кожний виборець за браком інформації наповнював його телеобраз власними фантазіями та очікуваннями. Відповідно до антропологічних спостережень людина, *Homo sapiens*, не пристосована до простого задоволення. Щастя людини менше залежить від об'єктивних умов, а більше – від наших очікувань» (Харарі 2018, с. 67). Тому політтехнологічний проєкт полягав у сублімації власної мрії виборця, чим скористалися кріейтори кандидата.

Спічрайтери з «95 кварталу» роками писали гумористичні тексти, у тому числі на тему актуальної політики, які В. Зеленський талановито озвучував, адже телеактор «не повинен випинати ані свій голос, ані самого себе… акторська гра на телебаченні, зважаючи на особливу залученість глядача у довершення або «заповнення» телевізійного образу, є вкрай інтимною настільки, що актор повинен досягати високого ступеня спонтанності…» (Маклюен 2003, с. 363). Тож уся передвиборча кампанія була віртуозним фокусом, що співвідноситься з казковим мотивом на кшталт «Чарівника Смарагдового міста», адже політичний міф, позбавлений концепції, обертається на казку. Усе буде добре, якщо надіти зелені окуляри. За плечами у В. Зеленського 15-річна медіаісторія на головних каналах країни у сфері розваг, до того ж його прихована виборча кампанія велася п'ять років завдяки «мильному» серіалу «Слуга народу». Втім, застосована технологія була вже загальновідомою завдяки образу ведмедика Волдо (серіал Ч. Брукера «Чорне дзеркало», 2 сезон, 3 серія «Момент Волдо»). Показово, що кандидат у президенти вийшов до публіки після оголошення екзитполів другого туру якраз під саундтрек зі «Слуги народу». Проте у нехитрому сценарії цієї медіаісторії глобальною проблемою виступала внутрішня корупція, тому-бо Зеленський, не виходячи з образу вчителя Голобородька, так наполегливо вимагав ув'язнити попередню «владу бариг», що імпонувало суспільству споживачів. Однак сьогодні тема корупції на тлі нових корупційних скандалів переважно зникла з урядового дискурсу, незважаючи на анонсовані «посадки попередників». Проте зсування акцентів із зовнішньої політики на внутрішню залишилося провладним трендом.

У телесеріалі «Слуга народу» не передбачено війну, тому реальну війну, яка від 2014 року триває на Сході України, наразі винесено за дужки. «Більшовики» як ситуативний політичний проєкт явно вийшли на рівень, де вони є некомпетентними та інтелектуально неспроможними (приміром, заявляючи, що війна тривала, бо на ній збагачувалися корупціонери, тож достатньо «просто перестати стріляти»). Подібна риторика могла би бути доречною, якби в Україні стався внутрішній конфлікт, а не зовнішня агресія з анексією територій. Тож «серіальна» політика виявилася лише пародією на реальну, що провокує підміну понять – природне прагнення миру обертається на фактичну капітуляцію. Хибна оцінка цілей Путіна заважає усвідомити, що Україні оголошено війну й ця війна – на десятиліття. До того ж протистояння України з Росією в різних формах триває майже чотириста років, що влучно передали через біблійну міфологему «виходу з полону» видатні українські письменники Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, К. Устинович, С. Руданський, П. Куліш (Бетко 1999)

Нині тактика відчутно домінує над стратегією, адже безглуздо замирюватися, коли тебе знищують. На часі активна оборона від агресора: «Я не мир принести прийшов, а меча» (Мт. 10:34). Тож Україну варто відстоювати всіма мовами за сприянням різних релігійних конфесій, як це вже було на Майдані 2013–2014 років.

Людство й далі житиме в міфі, бо несвідомо прагне ідеального суспільства та щасливого майбутнього. Великою мірою Євромайдан виробив у комеморативних практиках власний міф про «Небесну Україну» – гідну й вільну, де наразі перебуває Небесна Сотня та «Бог кожну сльозу з очей їхніх зітре, і не буде вже смерті, ані смутку, ані крику, ані болю…» (Об. 21:4). Проте нині, навпаки, виникає інший тренд – знецінення набутих смислів, що відбувається у тому числі через позбавлення відповідальності осіб, які вбивали українських громадян під час Революції Гідності. Смисли завжди акумулюються в символах, які закодовано у мнемотопах, візуалізовано в монументах. І, навпаки, нівеляція символів тягне за собою руйнацію смислів, що у підсумку призводить до суспільної амнезії. Тож стратегічної ваги набуває усвідомлена політика пам'яті, спрямована на збереження смислів і символів Майдану, щоб не зрадити життя, які вже було принесено та які приносяться сьогодні на вівтар свободи та незалежності.

Список використаних джерел та літератури

1. Бетко, І. 1999. *Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX – початку XX століття.* Zielona Gora-Kijov: Б/в.

2. Венкина, Е. 2018. Меркель и Путин договорились задействовать «нормандский формат» в керченском кризисе [online]. Deutsche Welle. Режим доступу: https://www.dw.com/ru [Дата звернення 5 січня 2020].

3. Гиренок, Ф. И. 2016. *Клиповое сознание.* Москва: Прогресс.

4. Голубенко, М. М. 2017. Трансформація часосприйняття в умовах миттєвої комунікації. Актуальні проблеми художньої культури, 39, с. 34–43.

5. Демчук, Р. 2017. Міфологема в контексті моделювання національної ідентичності. Культурологічна думка, 11, с. 53–59.

6. Кольев, А. Н. 2003. *Политическая мифология: Реализация социального опыта.* Москва: Логос.

7. Коновалова, Н. И. 2013. Мифологема как свернутый сакральный текст. Политическая лингвистика, 4, с. 209–215.

8. Маклюен, М. 2003. *Понимание медиа: внешние расширения человека.* Москва–Жуковский: Канон-пресс-Ц, Кучково поле.

9. Митягина, Е. В., Долгополова, Н. С. 2009. Клиповое сознание» молодежи в современном информационном обществе. Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия «Социальные науки», 3, с. 53–59.

10. Набокова, Г. В. 2013. Жанрові формати розважальної телевізійної культури. Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури, 31, с. 154–160.

11. Почепцов, Г. 2016. *Смисли і війни: Україна і Росія в інформаційних і смислових війнах.* Київ: ВД «Києво-Могилянська академія».

12. Ренан, Е. 2010. Що таке нація? В: Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Ґелнера: антологія. Київ: ВД «Простір», Смолоскип, с. 253–263.

13. Снайдер, Т. 2017. *Про тиранію. Двадцять уроків двадцятого століття.* Київ: Медуза.

14. Сохар, О. 2018. Інтерв'ю з міністром оборони України С. Полтораком [online]. Обозреватель. Режим доступу: https://www.obozrevatel.com/ukr/crime/poprosiv-u-sshane-tilki-javelin-poltorak.htm [Дата звернення 5 січня 2020].

15. Тойнбі, А. Дж. 1995. *Дослідження історії.* Т. 1. Київ: Основи.

16. Франко, І. 2013. Мойсей. В: Украдене щастя. Харків: Фоліо, с. 76–118.

17. Фукуяма, Ф. 2007. Конец истории и последний человек. Москва: АСТ.

18. Харарі, Ю. Н. 2018. *21 урок для 21-го століття;* Київ: BookChef, Форс Україна.

19. Цуладзе, А. 2003. *Политическая мифология.* Москва: ЭКСМО, «Алгоритм».

20. Шевченко, Т. Г. 2014. Заповіт. В: Кобзар. Повне зібрання. Харків: Школа, с. 174.

21. Шестов, Н. И. 2005. *Политический миф теперь и прежде.* Москва: ОЛМА ПРЕСС.

22. Plokhy, S. 2001. *The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine.* New York: Oxford University Press.

References

1. Betko, I. 1999. *Bibliini siuzhety i motyvy v ukrainskii poezii XIX – pochatku XX stolittia.* Zielona Gora–Kijov: B/v.

2. Vienkina, E. 2018. Mierkiel i Putin dohovorilis zadieistvovat «normandskii format» v kierchienskom krizisie. Deutsche Welle [online]. Rezhym dostupu: https://www.dw.com/ru/ [Data zvernennia 5 sichnia 2020].

3. Hirienok, F. Y. 2016. *Klipovoie soznaniie.* Moskva: Progress.

4. Holubenko, M. M. 2017. Transformatsiia chasospryiniattia v umovakh myttievoi komunikatsii. Aktualni problemy khudozhnoi kultury, 39, s. 34–43.

5. Demchuk, R. 2017. Mifolohema v konteksti modeliuvannia natsionalnoi identychnosti. Kulturolohichna dumka, 11, s. 53–59.

6. Koliev, A. N. 2003. *Politicheskaia mifolohiia: Realizatsiia soczialnogo opyta.* Moskva: Lohos.

7. Konovalova, N. I. 2013. Mifologiema kak svernutyi sakralnyi tekst. Politichieskaia lingvistika, 4 (46), s. 209–215.

8. Maklliuien Marshall, 2003. *Ponimaniie miedia: vnieshniie rasshirieniia chielovieka.* Moskva–Zhukovskii: Kanon-press-Cz, Kuchkovo pole.

9. Mityagina, E. V., Dolgopolova, N. S. 2009. "Klipovoie soznaniie" molodezhi v sovriemiennom informaczionnom obshhestve. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo. Seriia "Soczialnye nauki", 3(15), s. 53–59.

10. Nabokova, H. V. 2013. Zhanrovi formaty rozvazhalnoi televiziinoi kultury. Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury, 31, s. 154–160.

11. Pocheptsov, H. 2016. *Smysly i viiny: Ukraina i Rosiia v informatsiinykh i smyslovykh viinakh.* Kyiv: VD "Kyievo-Mohylianska akademiia".

12. Renan, E. 2010. Shcho take natsiia? V: Natsionalizm. Teorii natsii ta natsionalizmu vid Yohana Fikhte do Ernesta Gelnera: antolohiia. Kyiv: VD "Prostir", Smoloskyp, s. 253–263.

13. Snaider, T. 2017. *Pro tyraniiu. Dvadtsiat urokiv dvadtsiatoho stolittia.* Kyiv: Meduza.

14. Sokhar, O. 2018. Interviu z ministrom oborony Ukrainy S. Poltorakom [online]. Obozrevatel. Rezhym dostupu: https://www.obozrevatel.com/ukr/crime/poprosiv-u-ssha-ne-tilki-javelin-poltorak.htm [Data zvernennia 5 sichnia 2020].

15. Toinbi, A. Dzh. *Doslidzhennia istorii.* T. 1. Kyiv: Osnovy, 1995.

16. Franko, I. 2013. Moisei. V: Ukradene shchastia. Kharkiv: Folio, s. 76–118.

17. Fukuiama, F. 2007. *Koniets istorii i posliednii chieloviek.* Moskva: AST.

18. Kharari, Yu. N. 2018. *21 urok dlia 21-ho stolittia;* Kyiv: BookChef, Fors Ukraina.

19. Czuladze, A. 2003. *Politicheskaia mifologia.* Moskva: EKSMO, "Algoritm".

20. Shevchenko, T. H. 2014. Zapovit. V: Kobzar. Povne zibrannia. Kharkiv: Shkola, s. 174.

21. Shestov, N. I. 2005. *Politichieskii mif tiepier i priezhdie.* Moskva: OLMA PRESS.

Ruslana Demchuk,
Doctor of Cultural Studies, Associate Professor, Department of Culture,
National University of Kyiv-Mohyla Academy

Post-Maidan mythology in representation of political elite

Euromaidan (2013–2014) became the epicenter not only of internal – sociocultural but also external – geopolitical cardinal changes, related to civilization choice. It was started by passionate Ukrainians, who were ready to gain freedom and defend independence with their lives. However, even in a developed country, most people remain in a state of stagnation or entropy, that is why the vast majority, to a large extent, don't differ from an archaic society person. The problem is, exactly how the active minority can make the inert majority aware of civilization challenges in the field of further development of the state. Hence, the governing elite fully uses political mythology, since the mass of nation always stays within the scope of diverse mythologemes. Even propaganda becomes more effective only when it fits into some mythological system.

The mythologeme of Maidan "Ukraine – Europe", articulated to the world community by P. Poroshenko, is a modification of the topic "Ukraine – the defender of Europe", which is based on the semantic opposition of Good and Evil. It comes from the invasions of steppe nomads during the times of Kyivan Rus and is transmitted through the "cossack myth" till today's Joint Forces Operation (JFO). The motto "Army, language, faith" refers to those stages of Ukrainian history when Ukrainians acted in the paradigm of civilization defense from the hostile Steppe, which has formed a pronounced cultural pattern. The thorny issue of the choice of civilization identity turned into a struggle between two models of social existence in the context of an Eastern Europe area. Ukraine, unlike Russia, proposed a model, which must be implemented through the path to the House of Europe, previously predicted in the poetry of T. Shevchenko and I. Franko to oppressed Ukrainian people.

During the election campaign, V. Zelenskyi offered the voters the image of teacher Holoborodko – the main character of the "Servant of the People" series played by himself. Thus, the real candidate became a virtual and empty sign, since each voter filled his TV-image with his or her fantasies and expectations. The election campaign of Zelenskyi was a virtuoso trick, which generally correlates with a fairy tale motif like "The Wizard of the Emerald City" because a political myth without a concept turns to a fairy tale. However, the technology used has been already well-known since 2013 thanks to the image of bear Waldo ("Black Mirror" series by Charlie Brooker).

Keywords: *Revolution of Dignity, the political elite, political myth, mythology, clipart consciousness, media-mythology, Petro Poroshenko, Volodymyr Zelenskyi*

УДК [725.945:94](477)"19/20"

ВІД РАДЯНСЬКОЇ МОНУМЕНТАЛЬНОЇ «СПАДЩИНИ» ДО УКРАЇНСЬКОГО МЕМОРІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

Сергій Єкельчик,

доктор історичних наук, професор,
Університет Вікторії (Канада)

У статті розглянуто традиції увічнення пам'яті визначних осіб та подій у міському ландшафті України XX–XXI століть і проблему винайдення нової меморіальної естетики для Небесної Сотні як героїв революції нового типу. Автор вказує на важливість використання західного досвіду абстрактних архітектурних форм та пам'ятника як місця рефлексій.

Ключові слова: *Революція Гідності, Небесна Сотня, комеморація, пам'ятники, меморіальний простір*

Справа меморіалізації Революції Гідності опинилася в центрі суспільної уваги вже з перших днів після її перемоги. Жвава дискусія щодо шляхів увічнення подвигу Героїв Небесної Сотні не припиняється й сьогодні, адже ці питання прямо пов'язано з визначенням змісту самої революції й долі революційних ідеалів у сучасній Україні. Однак серед багатоголосого хору коментаторів на цю злободенну тему бракує історичного аналізу тієї комеморативної традиції, з якої виросли перші спроби увічнити нових українських героїв. Небагато й наукових праць про меморіальний ландшафт України, що пропонують нові архітектурні вирішення та комеморативні практики (Гирич 2007; Денисенко 2016; Симоненко 2009). Так само недостатньо обговорюється еволюція світових практик меморіалізації історичних подій і символічного значення монументів нового типу.

Революційне «проєктне завдання». Уже в перших, значною мірою спонтанних спробах увічнити пам'ять Героїв Небесної Сотні можна побачити три важливі моменти. Це насамперед усвідомлення того, що загиблі віддали життя за нову Україну, яку ще належало збудувати, а отже, вона потребувала нових символічних маркерів. Їх могло бути вироблено шляхом переосмислення вже

знайомих елементів національної спадщини, як-от винайдення нових традицій прощання із загиблими героями (ідеться насамперед про широке використання народної пісні «Пливе кача» як жалобного мотиву), переосмислення гасла «Слава Україні!» й відповіді «Героям слава!» як таких, що стосуються саме цих сучасних героїв. Вибіркове запозичення елементів національної спадщини різних історичних періодів (згадаймо також козацьку червону китайку та свічки, які вже були усталеним символом пам'яті про Голодомор) творило нову традицію, що асоціювалася власне з Революцією Гідності.

Другою значущою рисою була важливість увічнення всіх Героїв Небесної Сотні індивідуально – з їхніми обличчями, іменами та біографіями. Тут можна вбачати зв'язок із новим розумінням суспільства як такого, що складалося з рівних громадян, кожен з яких приймав своє свідоме рішення стати на прю за нову Україну. Підкреслено індивідуалізовані герої стали реакцією на безликих «солдатів революції» радянського часу, які юрмилися на монументах за спинами вождів. Нарешті третьою важливою рисою була присутність народної традиції поховання та означення могил чи місць загибелі рідних. Ця традиція є гетерогенною – вона включає у себе різноманітні практики від традиційних хрестів та могильних каменів із портретами на кладовищах радянського й пострадянського часу до букетів і портретів на стовпах ліхтарів обіч шосе, але її сприймали загалом як народну, не пов'язану з якимось владним режимом. Зазначену традицію можна також аналізувати як символічну протилежність радянським монументам вождів, знищення яких стало важливим аспектом Революції Гідності, принаймні в Центральній і Східній Україні, де вони ще залишалися у 2013 році (Гайдай 2018).

Іще одним істотним моментом можна вважати не завжди чітко висловлене, але широко усвідомлене розуміння того, що попередня українська влада не виробила адекватну монументальну естетику для втілення ідеалів нової доби в національній історії – доби боротьби громадянського суспільства за європейську Україну. Монумент Незалежності на майдані в Києві (скульптор Анатолій Кущ, архітектори Сергій Бабушкін, Олександр Комаровський, Руслан Кухаренко та Олег Стукалов, 2001 р.), незважаючи на його барокові архітектурні алюзії, асоціювався переважно з добою пізнього Кучми – зі зневагою до закону, з розкраданням державного майна, «розпилом» земельних ділянок у Києві, відсутністю в можновладців художнього смаку. Спершу скульптура берегині вгорі викликала в популярній культурі хвилю сатиричних коментарів і визначень. Сприйняття цієї частини майдану Незалежності змінилося після того, як її опалило полум'я революційних змагань 2013–2014 років. У перші роки після Революції Гідності під монументом-колоною прощалися із загиблими воїнами АТО, організовували політичні мітинги. Останнім часом її значення як частини меморіального простору Майдану підкреслюють виставкові щити Національного музею Революції Гідності. Колона Незалежності стала невід'ємною частиною Майдану як меморіального простору, що спрямовує людей на рефлексії над значенням подвигу Небесної Сотні та ідеалів нової України. Але з цього не випливає, що естетика самого пам'ятника почала асоціюватися з революцією чи новою українською ідентичністю. Так само скульптури козака Мамая та засновників Києва неподалік від колони, які раніше критикували як зразок культурного кічу часів президента Леоніда Кучми й мера Олександра Омельченка, тепер сприймаються як «учасники» героїчних подій 2013–2014 років, хоча естетично такі пам'ятники деінде й досі сприймались би як пострадянський кіч.

Окрім того, маємо приклад співзвучних пам'ятників у Харкові, де 2001 року також постала схожа колона, але із соколом нагорі й дівчинкою в образі України біля підніжжя (скульптор Олександр Рідний, архітектор Юрій Спасов). Автори хотіли обіграти тему ймовірного походження тризуба з давнього князівського символу – сокола, але більшість глядачів сприймали сокола просто як хижого птаха. До того ж розміщення пам'ятника посеред транспортної розв'язки не створювало можливості публічного «освоєння» його як простору підтвердження української ідентичності, а сама природа харківської влади того часу не давала змоги серйозно сприймати цей, так би мовити, монументальний жест. У 2012 році міська влада знесла цей пам'ятник, бо він начебто був тимчасовим, і збудувала натомість на іншій площі монумент Незалежності за проєктом того ж самого скульптора у співавторстві з Ганною Івановою. Новий витвір також розкритикували за стандартність художнього вирішення. Для харків'ян обидва пам'ятники асоціювалися насамперед із корупційними схемами міської влади (Гайдай 2018а, с. 136). Новий пам'ятник за проєктом «Україна, що летить», витриманий у неокласичній естетиці, зображує алегоричну фігуру крилатої Ніки, яка стоїть на кулі з вінком у руці, – стандартна естетика оздоблення палацових годинників наполеонівського часу. Проте в Харкові цей пам'ятник асоціювався з естетикою тодішньої влади, адже у 2012 році, коли його відкривали під акомпанемент симфонічного оркестру перед натовпом зігнаних із різних установ бюджетників, приїздив президент Віктор Янукович. Не дивно, що локацією харківського Майдану став пам'ятник Тарасові Шевченку, датований 1935 роком (скульптор Матвій Манізер, архітектор Йосип Лангбард). Хоч і виконаний у радянській естетиці, він усе ж таки краще надавався до ролі символічного місця висловлення відданості Україні, аніж «новоробки» корумпованої влади.

Київська колона Незалежності набула нового символічного значення через розміщення на майдані Незалежності, а не завдяки архітектурному вирішенню чи сприйняттю цієї художньої естетики як такої, що найбільше відповідає ідеалам революції. Нову естетику увічнення Революції Гідності ще належало виробити – і виробляти в діалозі з народною практикою комеморації та національною культурною традицією. Очевидним джерелом натхнення для цієї нової естетики увічнення мала стати світова практика останніх десятиліть, але це потребувало певної готовності української аудиторії. На жаль, ані радянська традиція так званої монументальної пропаганди, ані архітектурні проєкти української влади перших десятиліть незалежності не готували широку публіку до сприйняття сучасної західної естетики меморіального простору. На це були об'єктивні причини, які варто простежити.

Радянська монументальна «спадщина». Новочасна історія українського пам'ятника недовга. Російська імперія, яка до останнього свого дня чинила опір установленню в Києві пам'ятника Кобзареві, привчила своїх громадян до тодішньої світової практики фігуративних статуй на високому постаменті, що «диктували» згори офіційну версію минулого. Глядач унизу мав бути слухачем і послідовником героїв на постаменті, а не самостійним шукачем істини в комеморативному просторі. Рідкісні винятки, як-от можливість сатиричного прочитання кінної статуї Олександра III роботи Паоло Трубецького, що постала в Петербурзі 1909 року, тільки підтверджували це правило. Царський уряд був проти встановлення цього монумента, але вдова Олександра III підтримала скульптора.

Падіння самодержавства відкрило нові шляхи в монументальній естетиці. Українські уряди у 1917–1920 роки не мали ані часу, ані засобів для побудови пам'ятників, однак ненависного Столипіна було прибрано з теперішнього майдану Незалежності, а кінну статую Богдана Хмельницького – «переосмислено» завдяки пов'язуванню на булаву жовто-синього прапора й відбиванню двох літер із напису на постаменті: тепер Хмельницькому була вдячна не «неделимая», а «делимая» Росія. Ми можемо тільки здогадуватися, якими шляхами розвивалось би українське монументальне мистецтво, якби УНР зберегла свою державність, проте активна залученість у тогочасне українське мистецьке життя Георгія Нарбута й Михайла Бойчука свідчила про можливість вироблення революційного українського монументалізму також і в скульптурі. Можна навіть уявити якщо не повернення з Парижа славетного киянина Олександра Архипенка, то принаймні широке сприйняття його своєрідної версії кубізму.

Більшовики зняли в Києві статуї Миколи I перед університетом та Олександра II біля філармонії, однак не відмовилися від фігуративності пам'ятників. Всесвітньо відомий український абстракціоніст польського походження Казимир Малевич висловив свого часу неортодоксальну ідею, що найліпшим пам'ятником Леніну мав би стати геометричний куб угорі піраміди зі станків та сільськогосподарського приладдя, оскільки йшлося не про людину-вождя, а про ідею революції (Papadakis 1990, c. 62). Відомо, що після другого завоювання Києва в 1919 році більшовицька влада встановила в місті кілька погрудь, виконаних у кубістичній манері, – Маркса на теперішньому майдані Незалежності, Леніна й Троцького на Софіївській, Шевченка – на теперішній Європейській площі, але вже за кілька місяців їх зруйнували білогвардійці. Тільки пам'ятник Марксу було відновлено на попередньому місці знову ж таки в стилі кубізму (погруддя на двох великих кубах). Його автором був скульптор Йосип Чайков, який, імовірно, створив і бюсти 1919 року. Цей пам'ятник Марксу прибрали у 30-ті роки минулого століття саме через таке стилістичне вирішення.

Соціалістичний реалізм у сфері пам'ятникобудування утверджується дуже рано. Уже 1919 року радянська влада затверджує стандартний «реалістичний» бюст Леніна в розмірі, більшому за натуральний, для якого «скромний» вождь більшовиків позує московському скульпторові Георгію Алексєєву. Він 1923 року виконав і новий варіант – також у гіпсі з фарбуванням під бронзу й так само призначений головно для державних установ (Кудинов 2015).

Дослідники українського модернізму добре знають три пам'ятники роботи Івана Кавалерідзе: дивом збережений бронзовий Шевченко в Ромнах (1918 р.) – чи не єдиний поза Західною Україною зразок стилю артдеко, конструктивістський Кобзар у Полтаві (1926 р.) і величезний кубістичний Артем у Святогірську (1927 р.), дальше існування якого викликає тепер дискусії. Менш відомо, що Кавалерідзе також виконав у 1924 році реалістичний бюст Леніна, схвалений для масового виробництва.

Уже в другій половині 20-х років утверджується уявлення про фігуративний пам'ятник на постаменті як основну модель радянської «монументальної пропаганди». Це пов'язано з розвитком культу Леніна, а потім і Сталіна, коли наявність їхніх статуй стає важливим маркером політичного простору. Із часом п'єдестали стають дедалі вищими – й дедалі ближчими до неокласицизму в архітектурному плані. У Києві важливим прецедентом стало встановлення 1937 року п'ятиметрової бетонної статуї Сталіна на тому ж самому місці, де колись стояв пам'ятник Олександрові II, – на початку Хрещатика й так само

спиною до парку, на вершечку сходів, якими трудящі піднімалися до монумента (скульптор Григорій Пивоваров). Але його було зруйновано німцями й відновлено після війни у формі тимчасової гіпсової статуї, яку так ніколи й не замінили постійним пам'ятником. Першим постійним ідеологічним монументом у післявоєнному Києві став гранітний Ленін скульптора Сергія Меркурова та архітекторів Олександра Власова і Віктора Єлізарова навпроти Бессарабського ринку (1946 р.). Стилістично лаконічніший, аніж більшість пам'ятників повоєнної доби, він усе ж таки утверджував на додачу до фігуративності вже усталений радянський принцип домінування над публічним простором. Сама постать Леніна сягала трьох із половиною метрів, а стояла вона на п'єдесталі майже 7 метрів заввишки.

Післявоєнний розвиток так званого сталінського ампіру зумовив багатше архітектурне оформлення п'єдесталів, що добре видно на прикладі пам'ятників Щорсу та Ватутіну в Києві. Постамент монумента генерала Ватутіна (скульптор Євген Вучетич, архітектор Яків Бєлопольський, 1948 р.) виконано в незвичній формі усіченої піраміди й декоровано барельєфами зі сценами взяття Києва та виявами вдячності його жителів. Унизу – кольорові мозаїчні композиції та симетричні гірлянди з дубового й лаврового листя, що відсилають до неокласичної традиції (тепер частину з них знято). Постамент пам'ятника Щорсу (скульптори Василь Бородай, Микола Суходолов, Михайло Лисенко, архітектори Олександр Власов та Олексій Заваров, 1954 р.) так само прикрашено барельєфом зі сценами з радянської версії «громадянської війни» в Україні. Прикметно й те, що загальна висота фігури становить близько 14 метрів, і те, що використано кінну статую (на той час в Європі кінні статуї давно вже втратити популярність).

Отже, йдеться про умовну, дуже своєрідну фігуративність радянських пам'ятників, адже зазвичай не передбачалися скульптури натурального розміру. Навіть найпоширеніша з них – затверджений стандартний дизайн пам'ятника загиблим воїнам Червоної армії, який зазвичай установлювали в 60-ті роки на братських могилах часів Другої світової війни в селах і невеличких містах (солдат із прапором та автоматом у руках схиляє голову над полеглими), – була більшою за натуральний розмір і стояла на п'єдесталі. Вияви так званого романтизму в скульптурі повоєнного часу помітні й у деяких відомих пам'ятниках, особливо у двох «тачанках», встановлених у Херсоні (скульптори Лев Родіонов, Юрій Лоховилін, Леонід Михайльонок, архітектор Євген Полторацький, 1967 р.) разом із «Дівчиною в шинелі» та біля Олеська у Львівській області (скульптор Валентин Борисенко, архітектор Анатолій Консулов, 1975 р.). Проте цей романтизм (і навіть помітний відхід від соціалістичного реалізму в пам'ятнику бійцям Першої кінної армії біля Олеська) не мав камерного, інтимного звучання. Він не кидав виклику принципові домінування офіційної ідеології, яка потребувала велетенських пам'ятників.

Окрім того, радянський режим принципово відкидав мову сучасного мистецтва. Єдиним винятком було сприйняття західного культу невідомого солдата й відповідних нефігуративних форм, як-от стел та вічного вогню, що спонукали до абстрактного мислення (вічний вогонь було також розраховано на інтеракцію з відвідувачами через покладання квітів). Це сталося наприкінці 50-х років під час хрущовської відлиги й засвідчило рідкісний за часів Радянського Союзу момент відвертого запозичення західної традиції без засудження якихось її елементів. Уявлення про стелу як належне архітектурне вирішення для пам'ятника Невідомому солдатові (наприклад, у парку Вічної слави в Києві – скульптор Іван Першудчев, архітектори Авраам Мілецький, Володимир Бакланов,

Лев Новиков, 1957 р.) до певної міри спиралося на радянську традицію 20-х років, також запозичену з Європи, й відповідало естетиці стандартного надмогильного військового пам'ятника на кладовищах – маленької стели із зіркою нагорі, прозваної в народі «тумбочкою».

Однак найважливішим символічним моментом щодо парку Вічної слави у Києві було заперечення сталінської моделі пам'ятання, в якій головним місцем пам'яті про війну був пишно оздоблений пам'ятник сталінському полководцеві. Шлях до стели й вічного вогню проходив між могилами вибраних загиблих, але це тільки підкреслювало переважання символічного, абстрактного над індивідуальним. За часів Брежнєва головним українським пам'ятником, пов'язаним із подіями Другої світової війни, стала величезна статуя Батьківщини-Матері (скульптор Василь Бородай, 1981 р.). Показово також, що вона потребувала набагато більшого за масштабом вічного вогню, розрахованого на споглядання здалеку, а не на покладання квітів чи іншу форму взаємодії людей і пам'ятника.

Показовим є також гігантизм рідкісних утілень пам'яті про загибле чи потерпіле мирне населення – лише одна секція зображень згорьованих жінок і дітей на горельєфі в коридорі під вічним вогнем, через який відвідувачі проходять на шляху до музею й скульптури Батьківщини-Матері (початковий проєкт Євгена Вучетича передбачав більше місця для теми цивільного населення та спалених сіл). Те ж саме бачимо в радянському пам'ятнику в Бабиному Ярі (скульптори Михайло Лисенко, Віктор Сухенко, Олександр Вітрик, архітектори Анатолій Ігнащенко та інші, 1976 р.), де цивільних витіснено на другий план, а на перший виведено героїчних бійців і взагалі чоловіків.

Чи не єдиним прийнятним відступом від загального фігуративного принципу були так звані голови – понадрозмірні «пам'ятники-ідеї» у вигляді голови її носія. Найцікавіша в мистецькому плані голова Маркса роботи Льва Кербеля, яка стоїть у Хемніці (1971 р., тодішня НДР), а от його пам'ятник Марксові на Театральній площі у Москві значно традиційніший. Набагато реалістичніша величезна голова Леніна в Улан-Уде, що є найбільшим у світі пам'ятником такого типу. Із часом зазначений підхід поширився на військові монументи. Голова та плечі солдата наче виростають із необробленої брили на пам'ятнику захисникам Брестської фортеці; великий металевий барельєф із головами солдатів колом охоплює пам'ятник на Кургані Слави в Мінську. Найвідоміші київські «голови» пов'язано з одним із найненависніших монументів міста. Це пам'ятник чекістам роботи скульптора Василя Бородая на Либідській площі, який упродовж десятиліть зазнавав виявів політичного вандалізму – аж до його знесення у 2016 році.

Непоганим прикладом суперечностей і компромісів у пізньорадянській монументальній естетиці є пам'ятник Дружбі народів у Києві (скульптор Олександр Скобликов, архітектори Ігор Іванов, Сергій Миргородський і Костянтин Сидоров, 1982 р.). Металева арка вважалася добре впізнаваним і знаним, а тому прийнятним абстрактним символом. Скульптурна композиція з граніту, присвячена Переяславській раді, має ознаки модерністського художнього мислення, яке здавалося припустимим для зображення подій далекого минулого. Натомість бронзові скульптури російського та українського робітників, які тримають руками величезний орден Дружби народів, виконано в реалістичнішій манері.

Людина і пам'ятник. Чи була альтернатива радянському монументальному канонові? Безперечно, вона завжди існувала як у публічному просторі, так і у приватній практиці. Поширилася народна традиція висміювання офіційних меморіалів, особливо споруджених за часів Брежнєва, за якою арка дружби ставала «ярмом», а Батьківщина-Мати – «залізною бабою» чи «Лаврентьєвною» (через її розміщення поблизу Києво-Печерської лаври). Приватні практики поминання зберігали помітні елементи християнської традиції, а боротьба влади з хрестами на кладовищах мала обмежений успіх, та й велася вона здебільшого у великих містах.

Але найважливіше те, що влада не могла контролювати символічне значення поставлених нею ж таки пам'ятників. Під пам'ятником Шевченкові біля університету його імені в Києві (скульптор Матвій Манізер, архітектор Євген Левінсон, 1939 р.) збиралися українські шістдесятники, яких там фотографувало КДБ. Репутацію неортодоксального місця пам'яті в 60-ті роки мала й камерна статуя Лесі Українки в Маріїнському парку (скульптор Василь Бородай, 1965 р.). Із відкриттям на березі Дніпра «неідеологічного» пам'ятника засновникам Києва (Василь Бородай, архітектор Микола Фещенко, 1982 р.) серед молодят негайно виникла мода на покладання квітів саме там, а не в парку Вічної слави. Українські художники-шістдесятники Алла Горська, Віктор Зарецький і Борис Плаксій створили для меморіального комплексу «Нескорені» в Краснодоні мозаїчне панно, яке виходить за межі соціалістичного реалізму й може прочитуватися як узагальнений символ боротьби молоді. Але водночас 1982 року влада наказала залити бетоном Стіну пам'яті роботи Ади Рибачук і Володимира Мельниченка на Байковому кладовищі в Києві за використання в цьому горельєфі універсальних архетипів та есхатологічних тем – невеличкий фрагмент його було відчищено тільки у 2018 році.

У цей час у світі відбувався відхід від традиції пам'ятників, що домінували над публічним простором, а водночас і прийняття абстрактної форми як найвідповіднішої для залучення публіки до осмислення історичної події, про яку йдеться. Найвідомішим зразком цієї традиції у Північній Америці став меморіал В'єтнамської війни у Вашингтоні (1982 р.) – величезна стіна з чорного граніту у формі літери «V», на якій у хронологічній послідовності зазначено імена загиблих. Народжена в Америці скульпторка й архітекторка китайського походження Майя Лін виграла національний конкурс на дизайн цього пам'ятника у 21 рік, коли була ще студенткою Єльського університету. Цей пам'ятник викликав палкі дискусії, адже в ньому не було закладено однозначної ідеологічної оцінки війни та втрат у ній. Уже сама відмова від узвичаєних форм комеморації стала викликом як естетичним, так і політичним традиціям. У такому сенсі це був пам'ятник нового типу, який створював можливість діалогу з минулим і давав слово громадянському суспільству. Згодом до меморіалу було додано традиційнішу скульптурну групу, але Стіна пам'яті Майї Лін залишається центральним елементом комплексу. Її прийняли як рідні загиблих, так і ветерани незалежно від їхнього теперішнього ставлення до цієї контроверсійної війни. Але найістотніше те, що цей меморіал утвердив навіть для головних національних пам'яток США функцію місця рефлексій про минуле та можливість мати абстрактну форму (Gill 2013).

Не менш значущим західним пам'ятником став Меморіал замордованих євреїв Європи в Берліні (архітектор зі США Пітер Айзенман, 2005 р.), дизайн якого було в основних рисах розроблено ще наприкінці 90-х років. Це величезне поле цементних блоків, що згори може сприйматися як лабіринт чи зібрання тисяч трун, стало тріумфом абстрактного в побудові меморіального простору. Пам'ятник розкритикували з різних позицій, із часом до нього було додано підземне музейне приміщення зі списком імен загиблих, але він став

вагомим прецедентом щодо наступних меморіалів у всьому світі. Вплив цієї моделі можна побачити в архітектурному вирішенні меморіалу «Простір синагог» у Львові на руїнах синагоги «Золота Роза» (архітектор із Німеччини Франц Решке, 2016 р.), де простір заповнено невеличкими вертикально встановленими, немовби пам'ятники на кладовищі, гранітними плитами з написами, які розповідають про єврейське життя в довоєнному Львові. Відвідувачі можуть обійти ці плити по колу за периметром колишнього будинку синагоги. Там навіть стоять лави, де можна сидіти, при цьому гранітні стели опиняються на рівні очей. Стримана стилістика доречна тут саме тому, що вона залишає простір для рефлексій відвідувачів, хоча розміщення, дизайн і написи спрямовують їхні думки в певному напрямі.

Однак перехід до абстрактного архітектурного мислення не одразу став альтернативою пізньорадянській монументальній естетиці. Так само, як у політиці руйнування радянської системи почалося з утвердження права людини на власний політичний вибір, естетичною відповіддю на радянський канон насамперед стало зображення людини в натуральному розмірі, як у пам'ятнику воїнам-«афганцям» у Києві (скульптори Микола Кислий та Микола Олійник, 1999 р.), чи практично без постаменту на одному рівні з пішоходами, як у пам'ятнику В'ячеславові Чорноволу в Києві (скульптор Богдан Мазур, 2006 р.). На той час такі підходи до комеморації вже тривалий час практикувалися на Заході, де вони стали важливою ознакою так званих контрмонументів, які увічнювали людей чи події без використання принципу домінування над публічним простором. Зазвичай вони були також гуманістичною естетичною й ідеологічною відповіддю на попередні величні пам'ятники, які втілювали героїчні наративи держави, однак могли так само по-новому презентувати героїв, що раніше заслуговували б традиційнішого монумента. Так, відвідувачі Музею польських євреїв «Полін» (2009–2014 рр.) – дуже цікавого зразка архітектури постмодернізму бачать скульптуру Яна Карського, який першим повідомив на Заході про Голокост, у зовсім негероїчній позі на лаві (скульптор Кароль Бадина, 2016 р.).

Така комеморативна естетика через певні причини має обмежений потенціал в Україні. Із кінця 90-х років XX століття в українських містах розвивається жанр паркової та міської скульптури, присвячений популярним персонажам книжок і кінофільмів і також запозичений. Якщо в Європі він мав відверто гумористичне забарвлення, то на післярадянському політичному просторі почав виконувати функцію маркера спільної радянської попкультури. Така роль не є політично безневинною – вона імпліцитно протиставляє спільну радянську спадщину, за якою стоїть путінська Росія, відновленим або новим українським героям. Причому навіть скульптурна група Голохвастова й Проні Прокопівни, героїв фільму «За двома зайцями» (скульптори Володимир Щур та Віталій Сивко, архітектор Володимир Скульський, 1999 р.), при всіх її проукраїнських подвійних смислах, що тільки тепер стають зрозумілими, виконує ту ж саму функцію. Вона завжди була популярною в російських туристів, які прочитували фільм як підтвердження своїх стереотипів малоросійства.

Саме тому в українському культурному просторі початку XXI століття нефармальна скульптура в натуральному чи наближеному до нього масштабі не дуже надається для комеморації як героїчних, так і трагічних подій. Пам'ятник Петлюрі у Вінниці (скульптори Володимир, Роман та Андрій Оврахи, 2017 р.), встановлений коштом місцевого українського бізнесмена, критикували за невдале розміщення на території колишнього єврейського кварталу. І навіть Путін не пропустив нагоду особисто засудити цей пам'ятник як начебто свідчення українського антисемітизму. Та насправді сама естетика цього пам'ятника в українських умовах сприймається як виразно антигероїчна, хоча сюжет і ґрунтується на відомій історичній фотографії Петлюри на лаві. Скульптори додали Петлюрі карту України з позначенням Вінниці, щоб у такий спосіб підкреслити значення цього міста як тимчасової столиці УНР (тричі впродовж 1918–1920 років). Але камерність обраного жанру не відповідала ані драматизмові боротьби за українську державність, ані складнощам осмислення українсько-єврейських стосунків.

Український меморіальний простір. Досі ми обговорювали можливі альтернативи радянській практиці комеморації та монументальної пропаганди, які спиралися би на принципово нове художнє вирішення та пропонували б перспективні нові шляхи розвитку українського ландшафту пам'яті. Проте в історичній реальності українське суспільство не чекало на нове слово від скульпторів чи архітекторів. Утвердження нового історичного наративу, нових уявлень про права людини й нації відбувалося в бурхливому процесі боротьби проти пам'яток та апології й апологетів колишнього режиму. Поява нових пам'ятників також не була координованим процесом, особливо в 90-ті роки. Процес поступового заповнення українського меморіального простору декларувався його учасниками як відновлення історичної пам'яті, хоча насправді йшлося про вироблення комеморативної культури для нової України. Але помітний елемент «відновлення» виявлявся насамперед у поверненні до публічного простору християнської символіки як у традиційній формі (хрести), так і в модерністському осмисленні.

Невеличкий, однак естетично довершений пам'ятний знак жертвам Голодомору біля стіни тоді ще не відбудованого Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві (скульптор Василь Перевальський, 1993 р.) є зразком саме повернення релігійного символізму в модерній формі. О. Веселова зауважує, що українська діаспора відіграла значну роль у становленні в 90-ті роки традицій комеморації Голодомору, зокрема стосовно пам'ятників (Веселова 2005, с. 169–179). До того часу в українській діаспорі існувала вже важлива традиція встановлення пам'ятників жертвам Голодомору, зазвичай невеликих за розміром, іноді модерністських за художнім вирішенням. Це зокрема стосується пам'ятних знаків в Едмонтоні та Вінніпезі в Канаді, які постали у 1983–1984 роках. Завдяки контактам із діаспорою ця модерна художня мова скульптурної комеморації ставала доступною та прийнятною й в Україні.

Але мине певний час, поки пам'ятники Голодомору буде сприйнято широкими верствами українського суспільства як центральні символи нової історичної пам'яті й навколо них вибудуються нові комеморативні ритуали, як-от запалення свічок пам'яті чи жалобна хода. На початку 90-х років об'єднавчу роль для української нації відігравала козацька міфологія, яка певною мірою спиралася й на відповідні елементи радянського канону. Пам'ятні знаки та пам'ятники козацьким героям чи гетьманам з'являлися в різних кінцях країни, тоді ж виникають перші плани відтворення Січі на Хортиці.

За часів президентства Кучми українська влада фактично закріпила відцентровий розвиток комеморативної культури в різних регіонах України. Головним маркером було ставлення до радянських ритуалів, пов'язаних із «Великою Вітчизняною війною», але в ширшому сенсі йшлося про ставлення до радянської спадщини загалом. Ця ситуація не сприяла виробленню нової естетики пам'ятників, оскільки одна сторона, по суті, виступала за збереження радянських монументів і традицій, а друга – намагалася їх заперечити в

найрадикальніший спосіб. На території Західної України це іноді приводило до заміни пам'ятників Леніну пам'ятниками Бандері, причому виконаними в дуже подібній стилістиці. Однак треба зазначити цілу низку пам'ятників жертвам репресій, які з'являлися в різних куточках України та вирішувалися в різній естетиці. Пам'ятник жертвам комуністичних злочинів на площі Шашкевича у Львові (скульптори Петро Штаєр та Роман Сивенький, 1997 р.) примушує згадати художню мову монументалізму українських художників-шістдесятників; його темою є радше нескореність духу, аніж трагізм утрати. Схожий за звучанням і художнім вирішенням пам'ятний знак жертвам спецслужб тоталітарних режимів із символічним хрестом установлено через дорогу від нього. Натомість пам'ятник на Рутченківському полі в Донецьку (скульптор Олександр Порожнюк, 2005 р.) зображує виснажену людину в динаміці (й також на тлі хреста), яка дає натяк глядачеві й на акт розпинання, й на момент скидання тіл у рів. А на повороті з шосе до заповідника «Биківнянські могили» під Києвом стоїть статуя зажуреного в'язня ГУЛАГу, що скинув капелюха, вшановуючи пам'ять загиблих (скульптор Володимир Чепелик, 1995 р.).

Лише за президентства Віктора Ющенка спільні зусилля держави й громадянського суспільства привели до побудови у столиці першої черги Національного музею «Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні» з пам'ятником загиблим (Гриценко 2017, с. 689). 2015 року назву офіційно змінено й «Голодомор» поставлено в однині, але на пам'ятнику зазначено також дати інших голодоморів. Розміщення меморіального комплексу в парку Вічної слави переозвучило символічне значення самого парку. Тепер уже йшлося про вшанування пам'яті не тільки полеглих на війні солдатів, а й жертв злочинів тоталітаризму. Монумент «Свічка пам'яті» став ландшафтною й ідеологічною відповіддю на стелу Невідомого солдата. У діалозі з меморіалом Голодомору навіть «воєнна» частина парку тепер набуває більш гуманістичного звучання, адже масштаб воєнних утрат сталінського режиму в Другій світовій війні також відбивав злочинне ставлення влади до життя своїх громадян.

Сама «Свічка пам'яті» (автор ідеї – художник Анатолій Гайдамака, 2008 р.) використовує традиційну християнську та фольклорну символіку у вигляді маленьких віконець-хрестиків, що нагадують про українську вишивку, а якщо поглянути зблизька – про душі загиблих. Великі чорні хрести з боків свічки натомість є візуальним посиланням на колючий дріт, а журавлі, які чи то розіп'яті на них, чи то відлітають у небо, вказують на фольклорну й літературну символіку смерті. Прекрасним вирішенням проблеми масштабу та звучання пам'ятника є включення до меморіалу невеличкої бронзової статуї зомореної дівчинки, яка тримає колоски (скульптура «Гірка пам'ять дитинства», скульптор Павло Дроздовський, 2008 р.). Завдяки цьому відвідувачі сприймають насамперед трагедію в її людському вимірі, а не велич монумента, розміщення статуї дівчинки між зажуреними «ангелами» на вході до парку та візуально домінантною «Свічкою пам'яті» від початку визначає трагічне звучання невеличкої статуї та унеможливлює її сприйняття як іще одного зразка жанру пострадянської паркової скульптури. Уже після відкриття першої черги меморіального комплексу у Києві копії цієї бронзової скульптури було встановлено в Торонто й Вінніпезі.

Меморіал добре сприйняла українська громадськість, і завдяки цьому розвинулися нові традиції комеморації, насамперед хода до Дня пам'яті жертв Голодомору та встановлення запалених свічок у вікні. Це нове місце пам'яті вдало поєднало різні традиції й символи скорботи, які одразу сприймалися відвідувачами (хоча не всі з них зауважували, наприклад, «жорна долі» навколо невеличкого майданчика, на якому стоїть фігура дівчинки). Але при цьому меморіальний простір постійно скеровує думки й емоції відвідувачів у конкретному напрямі, він майже не містить абстрактних компонентів.

До нової культури пам'яті. Революція Гідності дала Україні нових героїв і поставила проблему належного увічнення їхньої пам'яті. Ішлося про те, як утілити в пам'ятниках ідею нової України, в ім'я якої вони загинули, – не просто незалежної, а справді демократичної, країни для людей, а не для чиновників, в якій громадянське суспільство контролювало би владу й корупції не було б місця. Як передати в камені чи бронзі багатошарові смислові навантаження європейського вибору України, що виявився у відкиданні не лише радянсько-російської авторитарної традиції, а й фальшивої риторики українських еліт, які йшли в політику, щоб наживатися або просувати олігархічні інтереси? Чи достатньо буде традиційного набору національної символіки та поетичних метафор, щоб означити, про яку саме Україну йшлося Героям Небесної Сотні?

На першому етапі вироблення комеморативної традиції самі загиблі стали символом нової України. Причому це одна з визначальних рис нової культури пам'яті: від початку їх ушановували як сукупність індивідуальностей, створюючи своєрідний іконостас зі світлин героїв. Такий само підхід виявився у традиції репрезентації загиблих воїнів АТО й ООС на Стіні пам'яті біля головного входу до Михайлівського монастиря в Києві. Обличчя й імена героїв були важливими саме тому, що в авторитарній або популістській традиції вони важливими не були б. Отже, такий підхід підкреслював демократичний вимір українського вибору.

Окрім того, це потребувало нової художньої мови для майбутніх пам'ятників. Обличчя й імена героїв були присутні в публічному просторі, отже, будь-який фігуративний монумент прочитувався б як непотрібне дублювання чи навіть «неавтентична» репрезентація героїв Революції Гідності. Так само перший етап спонтанної народної комеморації уже використав характерні для початку XXI століття масові уявлення про оформлення могил (хрест чи невеличкий гранітний пам'ятник) та місць загибелі (стрічки й портрети на деревах або ліхтарних стовпах, часто з вінками) (Wanner 2019, с. 328–335). У багатьох випадках гранітні меморіальні дошки окремим героям було встановлено в місцевостях, звідки вони походили. Узагальнене символічне зображення Героїв Небесної Сотні як ангелів, озброєних щитами й палицями (переосмисленими як мечі), що використали при художньому оформленні ордена Героїв Небесної Сотні, не дуже пасувало для дизайну пам'ятників, адже в цьому контексті воно здавалось би повторенням старосвітської могильної скульптури в західноєвропейській християнській традиції.

Отже, до яких вирішень у світлі таких обставин вдалися автори найпомітніших пам'ятників Небесній Сотні? Не ставлячи за мету повне охоплення всіх пам'ятників та пам'ятних знаків, спробуємо окреслити основні тенденції репрезентації революції, війни та подвигу новітніх героїв України.

Насамперед традиційна реалістична фігуративність відчутна тільки в незначній кількості пам'ятників, зазвичай вона поєднується із зображенням героїв у натуральному розмірі. Також це здебільшого не абстрактні фігури, а реальні особи, які загинули на Майдані. У такому разі фігуративність прочитується як автентичність. Скажімо, в Луцьку це бронзові зображення семи волинян, шести з них – у вигляді барельєфа на невеличкій гранітній стелі, а поряд статуя Героя України Василя Мойсея у півоберті до своїх товаришів (скульптор Ірина Дацюк, 2015 р.). У стелі використано християнську символіку та епізоди Євромайдану.

Стилістично схожий бронзовий пам'ятник постав у Тячеві. На пам'ятнику місцевим Героям Небесної Сотні у Хмельницькому (скульптори Микола Мазур, Роман Абдул, 2017 р.) велика бронзова стела виростає з крил голуба, який сидить на відрубаній голові ворона, а на стелі проступають реалістично зображені обличчя десяти Героїв Небесної Сотні. В Яворові пам'ятник Небесній Сотні та загиблим бійцям АТО (скульптори Василь Здреник та Павло Бондар, архітектор Любомир Новосілець, 2016 р.) має в центрі реалістичну скульптуру майданівця натурального розміру. Натомість у Житомирі (скульптори Юлія Герез-Гладка та Петро Герез, 2017 р.) людські постаті підкреслено нереалістичні – передня скульптура повністю прозора, а постаті протестувальників на трьох металевих щитах за нею умовні, двовимірні, але на них прорізано по вертикалі імена героїв. Усю композицію розраховано на сприйняття при підсвічуванні ввечері та вночі. Іще умовніші напівокреслені постаті на стіні-меморіалі в Івано-Франківську (скульптор Володимир Семків, архітектор Юлія Семків, 2017 р.).

На Правобережжі й у Західній Україні пам'ятні знаки на честь Героїв Небесної Сотні часто включають традиційні фігури ангелів. У Рівному затверджений проєкт пам'ятника (скульптор Володимир Шолудько, архітектор Микола Шолудько) має форму каплиці, а постаті ангелів зображено в динаміці, вони неначе виборсуються з каменя та сприймаються як символи подвигу, а не звичні елементи кладовищної скульптури (Шолудько 2018, с. 136–144). Традиційного ангела з вінком слави бачимо вгорі десятиметрового пам'ятника в Тернополі (скульптор Роман Вільгушинський, архітектор Іван Жовнич, 2016 р.), хоча постать героя внизу виконано в естетиці радше модернізму, аніж неокласицизму. Усю нижню частину пам'ятника, яку можна тлумачити як промені полум'я чи як два крила, присвячено розробленню теми метафоричного піднесення. Пам'ятник Небесній Сотні в Миколаєві (автори – художник Сергій Іванов і скульптор Володимир Цісарик, 2015 р.) відкрито спирається на символіку крил і птахів. Він складається з двох масивних крил із фігурами голубів угорі. Порівняно невеличкий пам'ятний знак Небесній Сотні та героям АТО у Вінниці (архітектор Владислав Головащенко, 2015 р.) дуже цікавий своїм художнім вирішенням. За обрисами він нагадує язики полум'я вічного вогню, але у формі тризуба, на якому зображено бронзового сокола в падінні. Іще оригінальнішим є великий пам'ятник Небесній Сотні у Вінниці – «Дерево свободи» (скульптор Борис Данилюк, 2018 р.): гранітна карта України, з якої виростають бронзова вишня та металеві стійки з «квітами», що навіть удень нагадують промені світла, спрямовані в небо (уночі вони світяться). Лампи на деревах і стійках – це 107 квіток, які символізують Героїв Небесної Сотні.

Як бачимо, пошук художньої мови, що відповідала б ідеям Євромайдану, вже окреслив основні символічні засоби таких пам'ятників. Домінують теми світла, птахів, полум'я, перемоги добра над злом, нової України, яка твориться завдяки подвигу Небесної Сотні. Це також певний тип реалістичної фігуративності з принциповою відмовою від радянського гігантизму, породженою прагненням до автентичності. Не треба забувати, що в багатьох випадках ці пам'ятники не заміщували собою галерею портретів Небесної Сотні, а сприймалися у співіснуванні з нею (портрети іноді встановлювали на щитах коло пам'ятника). Отже, йдеться про співіснування культу конкретних героїв, людей із відомими та впізнаваними обличчями й іменами, та ідеї нової України, яка потребує символічного втілення.

Чим більшим за розміром планувався пам'ятник, тим дужчою ставала небезпека, що традиційні засоби художнього мислення зроблять його естетично «радянським», таким, що домінує над публічним простором і диктує глядачам

певну інтерпретацію. Саме тому, коли почалося планування та спорудження великих меморіалів у найбільших містах України, дедалі помітнішою ставала присутність абстрактних форм і західної традиції комеморації як рефлексії людини у відкритому меморіальному просторі. Причому навіть у цих модерністських чи постмодерних архітектурних вирішеннях з'являються вже визначені у колективному досвіді комеморації Небесної Сотні символи світла, піднесення, польоту. У харківському проєкті це абстрактний «журавлиний ключ» зі сталі на висоті 11 метрів, також важливу роль відіграють підсвічення композиції та принципова відмова від бордюрів на парковій площі під інсталяцією. У Києві це використання ландшафту колишньої вулиці Інститутської, метафоричних «могил», з яких виростають червоні клени, а також променів світла, спрямованих у небо. У Львові (перша черга меморіалу: архітектори Андрій Лесюк, Марія Яструбчак, Христина Пундак, 2019 р.) це насамперед простір рефлексії для відвідувачів, меморіальний парк, в якому абстрактний мінімалістський дизайн хідників і стели-стіни не домінує над простором, а відкриває його. Але до цього дизайну добре вписано й таблички з обличчями 107 героїв, тобто авторам удалося гармонійно поєднати абстрактну ідею та пам'ять про конкретних героїв.

Головним висновком нашого аналізу є теза про виникнення дуже продуктивної української меморіальної стратегії, яка здолала довгий і нелегкий шлях відмови від радянської естетики пам'ятників і характеризується в її найкращих зразках поєднанням абстрактного, символічного мислення, що відбиває ідею нової України, з ушануванням індивідуальних особистостей героїв, які полягли в її ім'я.

Список використаних джерел та літератури

1. Веселова, О. 2005. Пам'ятні знаки і пам'ятники жертвам голоду-геноциду 1932–1933 рр. в Україні. В: Проблеми історії України: факти, судження, пошуки, 13, с. 434–441.

2. Гайдай, О. 2018. *Кам'яний гість. Ленін у Центральній Україні.* Київ: К.І.С.

3. Гайдай, О., Склокіна, І. 2018. *Політика і пам'ять. Дніпро – Запоріжжя – Одеса – Харків. Від 1990-х до сьогодні.* Львів: ФОП Шумилович Б. М.

4. Гирич, І. 2007. «Історичний шлях» у київських монументах: спадок минулого і сьогочасні проблеми. Пам'ятки України. Історія та культура, 1, с. 122–138.

5. Гриценко, О. 2017. *Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994–2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати.* Київ: К.І.С.

6. Денисенко, Г., Денисенко, О. 2016. Меморіальний простір України у формуванні історичної пам'яті. Україна XX століття: культура, ідеологія, політика, 21, с. 187–199.

7. Кудинов, Д. 2015. Первые памятники Ленину [online]. Режим доступу: http://lenin.tilda.ws/pervye-pamyatniki-leninu [Дата звернення 13 лютого 2020].

8. Симоненко, І. 2009. Меморіальний простір України: кризовий стан та шляхи оздоровлення. Стратегічні пріоритети, 4, с. 53–63.

9. Шолудько, М. В., Шолудько, М. М. 2018. Пам'ятний знак воїнам АТО та Героям Небесної Сотні на бульварі Незалежності у м. Рівному як синтез образотворчого мистецтва і архітектури в міському середовищі. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія «Технічні науки», 1, с. 136–144.

10. Abousnnouga G, Machin D. 2013. *The Language of War Monuments.* London: Bloomsbury Academic.

11. Papadakis A. C. 1990. *Malevich.* New York: St. Martin's.

12. Wanner C. 2019. Commemoration and the New Frontiers of War in Ukraine. Slavic Review, 78/1, p. 328–335.

References

1. Veselova, O. 2005. Pamiatni znaky i pamiatnyky zhertvam holodu-henotsydu 1932–1933 rr. v Ukraini. V: Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky, 13, s. 434–441.

2. Haidai, O. 2018. *Kamianyi hist. Lenin u Tsentralnii Ukraini.* Kyiv: K.I.S.

3. Haidai, O., Sklokina, I. 2018. *Polityka i pamiat. Dnipro – Zaporizhzhia – Odesa – Kharkiv. Vid 1990-kh do sohodni.* Lviv: FOP Shumylovych B. M.

4. Hyrych, I. 2007. "Istorychnyi shliakh" u kyivskykh monumentakh: spadok mynuloho i sohochasni problemy. Pamiatky Ukrainy. Istoriia ta kultura, 1, s. 122–138.

5. Hrytsenko, O. 2017. *Prezydenty i pamiat. Polityka pamiati prezydentiv Ukrainy (1994–2014): pidgruntia, poslannia, realizatsiia, rezultaty.* Kyiv: K.I.S.

6. Denysenko, H., Denysenko, O. 2016. Memorialnyi prostir Ukrainy u formuvanni istorychnoi pamiati. Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka, 21, s. 187–199.

7. Kudinov, D. 2015. Pervye pamiatniki Leninu [online]. Rezhim dostupu: http://lenin.tilda.ws/pervye-pamyatniki-leninu [Data zvernennya 13 lyutogo 2020].

8. Symonenko, I. 2009. Memorialnyi prostir Ukrainy: kryzovyi stan ta shliakhy ozdorovlennia. Stratehichni priorytety, 4, s. 53–63.

9. Sholudko, M. V., Sholudko, M. M. 2018. Pamiatnyi znak voinam ATO ta Heroiam Nebesnoi Sotni na bulvari Nezalezhnosti u m. Rivnomu yak syntez obrazotvorchoho mystetstva i arkhitektury v miskomu seredovyshchi. Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia. Seriia "Tekhnichni nauky", 1, s. 136–144.

Serhy Yekelchyk,
PhD (Doctor of Historical Science), Professor,
University of Victoria (Canada)

From the legacy of Soviet monumentalism to Ukrainian memorial space

The Revolution of Dignity in Ukraine (2013–2014) produced heroes of a new type, the finest representatives of Ukrainian civil society. It was widely understood that the martyrs of the revolution, known as the Heavenly Hundred, could not be memorialized the same way as Soviet heroes. In order to perpetuate the spirit of the Euromaidan, new types of monuments and new commemorative practices had to be developed for them. However, Ukrainian society was not prepared for the creation of new commemorative aesthetics. Although the Soviets briefly encouraged modernist artists and sculptors after the Bolshevik Revolution, they soon settled on a realistic figurative form of monuments and returned to the practice of tall pedestals that placed a hero high above the audience, thus ensuring the ideological domination of public space. Meanwhile, the West developed the concept of memorial space as an open space of reflection and monuments designed to encourage the viewer's engagement with ideas rather than dictate them. Abstract architectural forms became an important tool in producing such new markers of memory.

During the Revolution of Dignity, spontaneous memorialisation of the Heavenly Hundred took the form of symbolic grave markers and shrines displaying the portraits of the entire group. The principle of commemorating them as a group of individuals with their own names and faces was important for preserving the revolution's democratic impulse. It also meant that any subsequent monuments honouring the Heavenly Hundred had to use a more abstract artistic language. The article surveys Ukrainian monuments and memorials dedicated to the Heavenly Hundred and discusses how their designs reflect the new symbolic language and develop the notion of a Ukrainian memorial space.

Keywords: *Ukraine, the Revolution of Dignity, Heavenly Hundred, commemoration, monuments, memorial space*

УДК 398"7126"

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВА ПОЕЗІЯ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ: ТРАДИЦІЯ ТА МОДИФІКАЦІЇ

Ярина Закальська,

провідний фольклорист Центру фольклору та етнографії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено фольклорному аспектові Революції Гідності, зокрема календарно-обрядовій поезії. Проаналізовано колядки, щедрівки та засівання періоду Революції Гідності. Показано, які з них зберегли традиційні риси, а які – зазнали певних модифікацій.

Ключові слова: *фольклор, Революція Гідності, календарно-обрядова поезія, традиція, модифікація, трансмісія*

Обстоюючи право на гідне життя, вибираючи європейські цінності, учасники Революції Гідності водночас захищали своє, питомо українське, зокрема традиційну культуру. Часовий проміжок Революції Гідності збігся з періодом зимових свят, які в українській звичаєвості представлено чи не найширше. Цілком очевидно та зрозуміло, що революційні події зими 2013–2014 років віддзеркалилися в жанрах календарно-обрядової поезії зимового циклу, зокрема засіваннях, колядках і щедрівках.

Мета цієї статті – комплексно проаналізувати тексти календарно-обрядової поезії зимового циклу, в яких конвертовано сакральні та суспільно-політичні мотиви як вияв стихійної креативності спільноти, об'єднаної спільною ідеєю.

Для досягнення такої мети було визначено низку завдань:

1) зібрати й зафіксувати тексти календарно-обрядової поезії зимового циклу періоду Революції Гідності;

2) дослідити мотивно-образну парадигму текстів колядок, щедрівок і засівань, які набули поширення під час Революції Гідності;

3) простежити процес актуалізації традиційних і виникнення нових мотивів в аналізованих текстах; виявити в них статичні та модифікаційні елементи;

4) охарактеризувати жанр колядки-пародії.

Об'єктом цього дослідження є тексти календарно-обрядової поезії, що актуалізуються та постають унаслідок буремних подій Революції Гідності зими 2013–2014 років.

Предмет дослідження – тематичні особливості колядок, щедрівок і засівань періоду Революції Гідності, їхні статичні та модифікаційні елементи, а також функціональне призначення.

Джерельною базою дослідження стали тексти календарно-обрядової поезії зимового циклу, записані авторкою статті безпосередньо під час масових акцій протесту взимку 2013–2014 років та зафіксовані в мережі «Інтернет» упродовж грудня 2013-го – січня 2014 року.

Календарно-обрядова поезія, як і коломийки, паремії та анекдоти, чи не найбільше схильна до модифікацій та швидко реагує на виклики часу в різні періоди вітчизняної історії. Іще Володимир Антонович і Михайло Драгоманов у своїй відомій праці «Історичні пісні малоросійського народу» виокремили серед пісень дружинного та княжого періоду широкий пласт колядок і щедрівок (Антонович, Драгоманов 1874). Володимир Гнатюк в «Етнографічному збірнику» серед колядок хлопцеві виділяє жовнірську колядку, в якій сказано, що жовнір служить і Богові, і Божій Матері, і цісареві, і всьому краю (Гнатюк 1914, с. 134). Воєнні мотиви в колядках досліджував також Філарет Колесса. Учений зазначав, що «в колядках, співаних парубкові, перше місце займають воєнні мотиви – живий відгомін лицарської та ранньої княжої доби» (Колесса 1938, с. 44). Учений із діаспори Степан Килимник, класифікуючи колядки-щедрівки, виділяв лицарсько-дружинні, історичні та національно-патріотичні. Появу національно-патріотичних колядок фольклорист пояснює тим, що «з часом українці не могли вдовольнитися лише євангельськими мотивами в колядках, вони хотіли відчувати в них, зображати національне життя. Тому колядки релігійного змісту починають вбирати національно-політичне та господарське-економічне забарвлення» (Килимник 1964, с. 108). Зібравши значний масив пісень періоду існування Українських січових стрільців (УСС), Оксана Кузьменко уклала збірник «Стрілецькі пісні», в якому виділяє пісні зі стрілецькими мотивами, приурочені до обрядів, зокрема колядки та гаївки (Кузьменко 2005). У 25-му томі видання «Літопису Української повстанської армії. Пісні УПА» Зеновій Лавришин оприявнив велику кількість повстанських колядок на різні біблійні мотиви (Лавришин 1996–1997). Роман Кирчів, який значну увагу приділяв пісням періоду УПА, зокрема повстанським колядкам, зауважував, що «приуроченість до різдвяно-новорічної обрядовості і виконання в процесі традиційних святочних обходів значно посилювали пропагандистські можливості жанру коляди» (Кирчів 2010, с. 380). Власне, повстанські колядки набули значного поширення та популяризувалися завдяки Революції Гідності. Так, узимку 2013–2014 років активно побутувала колядка «Нова радість стала, яка не бувала. Над полями України пташечка літала». Відомі виконавці разом із дитячими фольклорними гуртами зняли на цей текст кліп, відеорядом до якого стали події, що відбувалися на Євромайдані. Цю повстанську колядку ще 2003 року записав фольклорист Валерій Гладунець у селі Космач Косівського району Івано-Франківської області від Явдохи Рожканюк. Це, на нашу думку, варіант колядки, яка побутувала в період існування УСС. Адже у збірнику «Стрілецькі пісні» Оксана Кузьменко опублікувала колядки «Нова радість стала, яка не бувала. Над степами України пташечка літала», «Нова радість стала, яка не бувала. Над полями України зірка засіяла», однак персонажами в них постають січові стрільці, які стали на захист України. Тобто ці пісні є хронологічно більш ранніми, ніж варіант, який поширився завдяки Євромайдану. Отже, Революція Гідності була не лише чинником консолідації нації, а й платформою для глибшого ознайомлення із замовчуваним тривалий час фольклором XX століття, зокрема фольклором Українських січових стрільців та Української повстанської армії. Важливу роль тут відіграла комунікація в соціальних мережах. У цьому разі можемо говорити про непряму (опосередковану) трансмісію. Маємо підтвердження того факту, що фольклорний текст зрештою знаходить свого реципієнта.

Аналізуючи текст згаданої колядки, треба сказати, що образ птаха в ній узагальнений, не диференційований на окремі орнітоніми, як-от зозуля, ластівка, лелека. Зазначимо, що саме птах посідає одне з центральних місць у символьно-образній системі української словесності. У міфології та фольклорі функціональне навантаження птаха – провісництво: він може приносити й лихі, й добрі звістки. Так, в аналізованому тексті новина оптимістична: «пташечка літала, нам звістку принесла, що Вкраїна не пропала, Україна вскресла». Для різдвяно-новорічних пісень повстанського циклу характерними є мотивема радості у зв'язку з народженням Христа й мотивема смутку, «бо вороги хочуть взяти від нас Україну». Попри те, що в тексті прочитується мотивема туги, його сповнено оптимізму: «український тризуб, українське поле – вже не буде в Україні неволі ніколи». Звернення-прохання до вищих сил, зокрема Богородиці, є однією з прикметних особливостей повстанських колядок і щедрівок, що й простежуємо в аналізованій колядці: «О Пречиста Діво, глянь на нас із неба та дай же нам ту свободу, якої нам треба». Ця колядка не зазнала модифікацій під час Революції Гідності.

Колядки та щедрівки під час Революції Гідності лунали не лише зі сцени Майдану, а й у Будинку профспілок, у КМДА, біля «йолки», будівлі МВС, тощо, зрештою в усій Україні. Тобто фольклорний текст Революції Гідності функціонує не лише у вузькому локальному місці, а й у просторовому континуумі дії. У такий спосіб колядники колективно прославляли народження Ісуса Христа й виявляли єдність з усіма протестувальниками. Отже, можемо говорити про консолідаційну функцію колядки. Колядки, які найчастіше звучали на Майдані, були добре знані: «Добрий вечір тобі, пане господарю», «Нова радість стала», «Небо і земля», «По всьому світу». Важливим є також і той факт, що гурти «Божичі», «Буття», «Орелі», ансамбль «Роксоланія», учасники «Бурси фольклору» співали зі сцени Майдану автентичні колядки, які записали раніше під час експедицій у різних регіонах України. Ці знання, які молоді дослідники-фольклористи й етнографи здобули раніше від старшого покоління, передавалися протестувальникам різного віку, яких могло бути не залучено раніше до традиційного середовища. Тобто спостерігаємо цікавий факт: якщо зазвичай традиційні знання передаються від старшого покоління молодшому, то тут фіксуємо трансмісію «старше покоління→молодь→старше покоління».

Однак фіксуємо також тексти цього періоду, зміни в яких зумовлено тогочасними подіями. Традиційні тексти, пророщуючи нові, актуальні для спільноти смисли, виступають як реакція на злободенні суспільно-політичні запити:

ЗАСІВАННЯ

Сію-вію, посіваю,
з України вимітаю
комуняку, москаляку,
Януковича-собаку...
Щоб той кінь його поніс
десь у тундру, десь у ліс
і там скинув: «Іго-го!»
Заслужили ми того!
Отоді ми погуляєм,
вип'єм чарку, заспіваєм,
танцювати будем скоком...
З новим щастям! З Новим роком!

Наведений вище текст за жанром є засіванням із традиційними формулами: (зачином: «Сію-вію, посіваю» та кінцівкою-привітанням: «З новим щастям! З Новим роком!»). Головне призначення засівання – «запрограмувати» на добро. Аналізований текст актуалізується в напружених умовах Революції Гідності, учасники якої вбачали найбільшим лихом України (на той час) злочинну владу Януковича. Отже, з'являється нехарактерний для цього жанру образ ворога, який проходить кілька етапів трансформації – від найдавнішого до сучасного («москаляка» – «комуняка» – Янукович). Усі згадані образи семантично валентні, мають яскраво виражену негативну конотацію. Ворога зіставляють із собакою, який часто асоціюється з чимось лихим, недобрим і підступним. Отже, крім того, що використання такого пейоративного зооморфного образу підсилює негативацію образу ворога, в аналізованому засіванні прочитується віра в те, що український народ переможе, Януковича буде усунено від влади. У тексті також згадується ще один зооморфний персонаж – кінь як універсальний персонаж календарної обрядовості. Загалом його культ притаманний багатьом етносам, зокрема й українському. Образ коня є одним із найчастотніших у вітчизняному фольклорі: він присутній у казках, легендах, баладах, ліричних піснях тощо, символізуючи відданість, працьовитість, відвагу, звитягу та лицарство, тобто маркований позитивно. Лідія Дунаєвська зазначає, що «образ коня є одним із центральних образів помічників-добротворців, його походження дослідники пов'язують не лише з господарською роллю, а й з релігійними уявленнями про службу в потойбічному світі» (Дунаєвська 2009, с. 138). У ситуації Майдану кінь повинен віднести злотворця (Януковича) у «чужий» міфологічний простір – «десь у тундру, десь у ліс», які, на думку Олесі Наумовської, є «локусами горизонтального вектора (→): «ліс», «дорога», «степ/поле», «чужа земля» («десяте царство» тощо), що найчастіше наділені семантикою потойбіччя» (Наумовська 2018, с. 208). Припускаємо, що в досліджуваних віншуваннях ліс може розглядатися також не лише як реальна територія, а радше як простір-метафора. Іще однією причиною появи коня в наведеному тексті є той факт, що 2014 рік був роком Коня за східним календарем. Саме в рік Коня добро повинне було торжествувати над злом, саме кінь як архаїчний помічник мав допомогти обманутому українському народові прогнати Януковича. У тексті показано, що український народ готовий до боротьби зі злочинною владою, адже для нього характерне одвічне прагнення до волі та свободи.

Про фольклорний характер цього засівання свідчить його варіантність:

> Сію-вію, посіваю…
> З України вимітаю
> комуняку, беркутяку,
> Путіна – лиху собаку…

Ми зафіксували такі відмінності:

1. Замість Януковича в другому варіанті згадується Путін. Варто наголосити на тому, що в обох варіантах ворог персоніфікований. Також до зооморфного образу чужинця додано епітет «лихий».

2. Замість «москаляки» в другому варіанті присутній інший ворог – «беркутяка». Семантичне навантаження цього образу аналогічне з образом «москаляки». Однак для українського фольклору цей образ є абсолютно новим і з'являється вже під час Революції Гідності. Замість того, щоб охороняти український народ, спецпідрозділ «Беркут» атакував протестувальників. Тому народна свідомість відразу зараховує його до «інакшого» (за національністю – свій, але за ментальністю – інший).

КОЛЯДКИ І ЩЕДРІВКИ

Одні з основних ознак фольклорного тексту – прирощення смислів і динамічність – підтверджуються й при аналізі «революційної» колядки «Коляд-коляд-колядниця, Януковичу – в'язниця»:

> Коляд-коляд-колядниця,
> Януковичу – в'язниця.
> Щоб до нас оте «зека»
> Більш не пхало п'ятака.

Зачин – традиційний для жанру колядки. Із колядки зрозуміло, що тодішній український президент –злочинець, його місце – у в'язниці. У тексті застосовано стилістичний прийом каламбуру, який базується на використанні омонімії (повних омонімів). Якщо в традиційній колядці йдеться про винагороду за колядування (п'ятак – гроші): «Дайте, дядьку, п'ятака», то в «революційній» під п'ятаком мається на увазі свиняче рило, що вжито для ще більшої негативації образу ворога. Народна уява саме зі свинячим рилом зображала часто чорта. Отже, відбувається прирощення «революційних» смислів. Головне бажання «колядника» – щоб Янукович залишив Україну.

Значно менших модифікацій зазнала колядка «Я маленький хлопчик»:

> Я маленький хлопчик,
> виліз на стовпчик,
> в «ригів» не купляю.
> Христос ся рождає!

Колядка відповідає актуаліям того часу, коли велася потужна кампанія із закликами не купувати товари в людей, які мають стосунок до Партії регіонів: «в «ригів» не купляю».

Нам також удалося зафіксувати модифіковані в період Революції Гідності щедрівки. Щедрівка – жанр календарно-обрядової поезії, в якому, на відміну від колядки, прославляється не Ісус Христос, а господар із родиною. У модифікованій «революційній» щедрівці є рефрен, традиційний для цього жанру: «Щедрий вечір! Добрий вечір!». Однак, окрім звичного бажання увесь рік прожити в гараздах, є заклик бойкотувати товари «регіоналів». Тобто якщо в традиційній щедрівці є заклик до господаря: «Вийди, вийди, господарю, подивися на кошару», до господині: «Що ти, бабо, напекла? Неси скоріш до вікна» (оскільки колядники, як і щедрувальники, – гості з «того» світу, вони зазвичай щедрують біля вікна), то в модифікованій щедрівці є заклик до всіх українців. В аналізованій щедрівці немає звичного для цього жанру прохання винагороди «Щедрик-ведрик, дайте вареник»:

> Щоб регіонали студентів не били.
> Щедрий вечір! Добрий вечір!
> Не купуймо в «ригів» ні сала, ні мила.
> Щедрий вечір! Добрий вечір!
> Щоб злодійська влада в нас не панувала.
> Щедрий вечір! Добрий вечір!
> Не купуй нічого у «регіонала».
> Щедрий вечір! Добрий вечір!
> Добрим людям на здоров'я.

У низці новотворів, що виникли під час Революції Гідності, застосовуються цікаві художньо-стилістичні прийоми для увиразнення комунікативного впливу на учасників протесту. Зокрема, значного поширення набули мовні ігри, які за своєю природою не є новим явищем. Наталія Лисюк, яка досліджує мовні ігри Революції Гідності й АТО на Сході України, поділяє їх на три групи: 1) візуальні (парономазія, анаграми, усічення, неологізми, антонімія); 2) суто візуальні, власне, графіко-орфографічні; 3) ігри з абревіатурами (Лисюк 2015, с. 24). Так, щедрівка «Щедрик-щедрик, щедрівочка, прилетіла ластівочка» модифікується на варіант «Щедрик-щедрик, щедрівочка, прилетіла лИстівочка». Тут маємо справу з явищем парономазії (заміна слова «ластівочка» на «листівочка» із графічним підкресленням літери «и»). Отже, мовну гру в цій щедрівці можемо віднести до першої групи згідно з класифікацією Н. Лисюк. Як і інші аналізовані нами «революційні» щедрівки, ця щедрівка через листівки закликає до бойкоту «регіоналів». Як і в традиційному варіанті, в аналізованій щедрівці є образ «господаря» (алюзія на Януковича): «Нам не треба господаря, що сидів раніш на нарах». Якщо в первинному варіанті згадується чорноброва жінка господаря, то в «революційному» варіанті – чорноброві українці. Стверджується також віра в краще майбутнє: «Будуть жить в країні новій українці чорноброві».

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
не мила нам та ковбасочка.
А господар та й не файний,
людей не шанує,
щиру правду зневажає,
совістю гендлює.

Зачин звичний для щедрівки. Однак адресат не уславлюється, як у традиційній щедрівці, а, навпаки, зазначаються його недобрі вчинки. Інша відома всім ізмалку щедрівка «Щедрик-ведрик, дайте вареник» у період Революції також зазнає майданних змін і модифікується на варіант «Щедрик-ведрик, летить «Беркут».

Порівняємо також щедрівку «Прийшли щедрувати до вашої хати» (інваріант і модифікований варіант) за допомогою таблиці:

«Прийшли щедрувати до вашої хати»	**«Прийшли щедрувати до вашої хати»**
Інваріант	***Модифікований варіант***
Прийшли щедрувати до вашої хати. Щедрий вечір, добрий вечір! Тут живе господар – ***багатства володар.*** Щедрий вечір, добрий вечір! А його багатство – ***золотії*** руки. Щедрий вечір, добрий вечір! А його потіха – ***хорошії*** діти! Щедрий вечір, добрий вечір!	Прийшли щедрувати до вашої хати. Щедрий вечір, добрий вечір! Тут живе господар із «регіонів», Щедрий вечір, добрий вечір! А його багатство – ***кривавії*** руки, Щедрий вечір, добрий вечір! А його потіха – ***побитії*** діти! Щедрий вечір, добрий вечір!

Модифікований «революційний» варіант постає як реакція на події 30 листопада, коли спецпідрозділ «Беркут» розігнав мирний студентський мітинг. Якщо в інваріанті господар прославляється: працьовитий, багатий, руки золоті, діти хороші, то в модифікованому варіанті господар зневажається: руки у крові, «а його потіха – побитії діти». У тексті показано, що всі, хто мав стосунок до Партії регіонів, причетні до побиття студентів. Отже, лише заміною одного слова, прирощуючи «революційні» смисли, колективний/анонімний автор продукує новий текст. Відповідно й функція продукту текстотворення кардинально нова. Десакралізація «продиктована революційною прагматикою»: поляризувати суспільство, вибудувати чітку дихотомію «свій/чужий». У полі традиційної аксіології мислиться «свій» герой, а заперечення традиційних смислів – поле розгортання образу антигероя з перевернутою аксіологічною системою координат.

Наведені вище зразки є певною мірою пародіями на традиційні засівання, колядки та щедрівки. Зауважимо, що про цей тип, зокрема пародійні колядки, писав іще Іван Франко у праці «Галицько-руські народні приповідки» (Франко 2006). Учений зазначав, що поява таких колядок пояснюється поступовою втратою первинного «магіко-сакрального ореолу» та переходом у площину розважальної народної поезії» (Пилипчук 2014, с. 165). Значний масив колядок-пародій і жартівливих колядок зафіксував також і Володимир Гнатюк (Гнатюк 1914). Дослідник розмежовував такі тексти на два різновиди: до першого відносив перероблені колядки на відомі мотиви («Нова радість стала», «Бог предвічний», «Ой на річці на Йордані» тощо), до другого – жартівливі новотвори (Гнатюк 2014). З огляду на таку класифікацію Гнатюка також визначаємо «модифіковані» тексти календарно-обрядової поезії Революції Гідності як колядки – щедрівки – пародії. З одного боку, вони відповідають святочній прагматиці, з іншого ж – прагматиці революційної боротьби та виконують розважальну й часто попереджувальну функції.

Отже, висновковуємо: Революція Гідності засвідчила, що в час екстремальної напруженості пробуджується креативна потуга народу, що наповнює революційними смислами традиційні жанри фольклору, зокрема засівання, колядки та щедрівки. Такі тексти виконують низку функцій, важливими серед яких є розважальна, інформативна, попереджувальна та консолідаційна. У період Революції Гідності, окрім модифікованих, завдяки зусиллям фольклорних колективів і науковців відродилися також автентичні колядки та щедрівки. Різножанровий фольклорний текст, що твориться в умовах екзистенції межових ситуацій, демонструє чіткий зв'язок із попередньою традицією фольклоротворення, актуалізує нові суспільні мотиви та є значущим елементом культуросфери Революції Гідності.

Список використаних джерел та літератури

1. Антонович, В., Драгоманов, М. 1874. *Исторические песни малорусского народа.* Киев: Типография М. Фрица.

2. Гнатюк, В. 1914. *Колядки і щедрівки.* Т. 2. Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка.

3. Дунаєвська, Л. Ф. 2009. *Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій.* Вид. 2-е. Київ: ВПЦ «Київський університет».

4. Килимник, С. 1964. *Український рік у народних звичаях в історичному освітленні.* Т. 1 (Зимовий цикл). Вінніпег–Торонто: Український національний видавничий комітет.

5. Кирчів, Р. 2010. *Двадцяте століття в українському фольклорі.* Львів: Інститут народознавства НАНУ.

6. Колесса, Ф. 1938. *Українська усна словесність.* Львів: Фонд «Учітеся, брати мої».

7. Кузьменко, О. 2005. *Стрілецькі пісні.* Львів: Інститут народознавства НАНУ.

8. Лавришин, З. 1996–1997. *Літопис УПА. Пісні УПА.* Т. 25. Торонто: Видавництво «Літопис УПА», Львів: Спільне українсько-канадське підприємство «Літопис УПА».

9. Лисюк, Н. 2015. Мовні війни 2014 року. Народна творчість та етнологія, 1, с. 23–31.

10. Наумовська, О. В. 2018. Локуси потойбіччя в українській народній чарівній казці. Лінгвістика. Лінгвокультурологія. 12/2, с. 203–214.

11. Пилипчук, С. 2014. *Фольклористична концептосфера Івана Франка: монографія.* Львів: ЛНУ ім. Івана Франка.

12. Франко, І. 2006. *Галицько-руські народні приповідки.* Т. 1. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка.

References

1. Antonovych, V., Drahomanov, M. 1874. *Istoricheskiie pesni malorusskogo naroda.* Kiev: Tipografiya M. Fricza.

2. Hnatiuk, V. 1914. *Koliadky i shchedrivky.* T. 2. Lviv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka.

3. Dunaievska, L. F. 2009. *Ukrainska narodna proza (lehenda, kazka). Evoliutsiia epichnykh tradytsii.* Vyd. 2-e. K.: VPTs "Kyivskyi universytet".

4. Kylymniak, S. 1964. *Ukrainskyi rik u narodnykh zvychaiakh v istorychnomu osvitlenni.* T. 1 (Zymovyi tsykl). Vinnipeh–Toronto: Ukrainskyi natsionalnyi vydavnychyi komitet.

5. Kyrchiv, R. 2010. *Dvadtsiate stolittia v ukrainskomu folklori.* Lviv: Instytut narodoznavstva NANU.

6. Kolessa, F. 1938. *Ukrainska usna slovesnist.* Lviv: Nakladom fondu "Uchitesia, braty moi".

7. Kuzmenko, O. 2005. *Striletski pisni.* Lviv: Instytut narodoznavstva NANU.

8. Lavryshyn, Z. 1996–1997. *Litopys UPA. Pisni UPA.* T. 25. Toronto: Vydavnytstvo "Litopys UPA", Lviv: Spilne ukrainsko-kanadske pidpryiemstvo "Litopys UPA".

9. Lysiuk, N. 2015. Movni viiny 2014 roku. Narodna tvorchist ta etnolohiia, 1, s. 23–31.

10. Naumovska, O. V. 2018. Lokusy potoibichchia v ukrainskii narodnii charivnii kaztsi. Linhvistyka. Linhvokulturolohiia. 12/2, s. 203–214.

11. Pylypchuk, S. 2014. *Folklorystychna kontseptosfera Ivana Franka:* monohrafiia. Lviv: LNU im. Ivana Franka.

12. Franko, I. 2006. *Halytsko-ruski narodni prypovidky.* T. 1. Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU im. Ivana Franka.

Yaryna Zakalska,
Leading Folklorist of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Calendar-ritual poetry of the Revolution of Dignity: tradition and modifications

The participants of the Revolution of Dignity defended their right for a dignified life, their choice of European values and at the same time, they defended something of their very own. They defended Ukrainian culture. The period of the Revolution of Dignity coincided with the period of winter holidays, which are perhaps most widely represented in the Ukrainian customs. It is quite obvious and understandable that the events of the Revolution of Dignity were reflected in the genres of calendar-ritual poetry of the winter cycle, including koliadkas and shchedrivkas (the Christmas carols).

The article aims to discover the texts of the calendar-ritual poetry of the Revolution of Dignity and compare authentic and modified "revolutionary" versions. The object of the article is koliadkas and shchedrivkas of the Revolution of Dignity. The subject is their poetic peculiarities, functions, and mechanisms of transmission.

The author of the article claims that calendar-ritual poetry quickly responds to the challenges of time in different periods of national history. It correlates with the studies done by Drahomanov, Antonovych, Kolessa, Hnatiuk, and others, discovering the historical content in koliadkas. According to Volodymyr Hnatiuk modified "revolutionary" koliadkas and shchedrivkas are called parodies. The author also analyzes rebellious koliadka which became widespread due to the Revolution of Dignity.

Therefore, the Revolution of Dignity proved that in conditions of extreme tension the creative power of the people is awakened, which fills the traditional genres of folklore with "revolutionary" meanings, in particular in koliadkas and shchedrivkas. Such texts perform several important functions, among which are entertaining, informational, warning, and consolidating. In addition to modified texts, there were also authentic Christmas carols during the Revolution of Dignity.

Keywords: *folklore, the Revolution of Dignity, calendar-ritual poetry, tradition, modification, transmission*

УДК [124.2:316.454.3:94]"7126"

МАЙДАН ЯК МОЖЛИВІСТЬ ПРОДУКУВАННЯ СЕНСУ У КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ВЕРТИКАЛЬНИХ І ГОРИЗОНТАЛЬНИХ КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Олеся Ісаюк,

доктор філософії,
молодший науковий співробітник
Національного музею-меморіалу
«Тюрма на Лонцького»

У статті проаналізовано Революцію Гідності у контексті, з одного боку, подолання тоталітарної травми, з іншого – відновлення внутрішніх культурних зв'язків як інструменту протидії інформаційному складнику гібридної війни. Основними інструментами водночас обох процесів є формування монополії на прийняття учасниками протестів рішень і формування та збереження власної системи поглядів на все, що відбувається. Полем для втілення обох згаданих дій є щоденний побут, в якому виявляються ознаки культурної ідентичності та належності до конкретної спільноти. У статті, базуючись на сукупності поглядів Б. Беттельгайма, В. Франкла, Д. Гроссмана, М. Білліга, Т. Едензора та інших дослідників, розглянуто механізми повсякдення на прикладі Революції Гідності.

Ключові слова: *Революція Гідності, гібридна війна, тоталітарна травма, колоніальна деформація, простір щоденності, культурні зв'язки*

Революція Гідності запустила відразу два процеси: стала каталізатором деколонізації та подолання тоталітарної травми на суспільному й особистісному рівнях та свого роду запуском української національної революції за зразком національних модернізаційних революцій у Західній Європі XVII–XVIII століть і державотворчих та водночас модернізаційних революцій у Центрально-Східній Європі в XX столітті, зокрема у 1917–1921 роках (включно з Українською революцією, яка тоді зазнала поразки).

У всіх цих процесах Україна стикнулася з протидією колишньої метрополії в особі Російської Федерації, яка розгорнула проти України гібридну війну з метою відновити статус-кво перед 1991 роком, що означало повернення України назад до складу імперії – якщо й не прямо, то у вигляді сателіта. Видимою частиною цієї війни були бойові дії на Донбасі, але основним фронтом гібридної війни став інформаційний фронт.

Звична для воєнних конфліктів відкрита форма у вигляді бойових дій у разі гібридної війни є тільки частиною ширшої агресії, основним засобом якої є інформаційні методи. Їхня мета – посіяти в таборі противника невпевненість, страх, тривогу, спровокувати внутрішні конфлікти, змусити протилежну сторону сумніватися у своїх цінностях, демотивувати щодо боротьби, позбавити сенсу дії, породити нові внутрішні конфлікти та загострити вже наявні. Остаточним очікуваним результатом є хаос у стані противника. Обов'язковим елементом хаосу як такого є втрата ціннісних орієнтирів, стирання меж прийнятного, руйнація стрункої ієрархії пріоритетів, чіткого уявлення про себе та своє місце у світі, знецінення того, що становить для людини сенс існування.

Події Революції Гідності стали однією з основних мішеней гібридної війни, власне, через свою потужну сенсотвірну дію та генерування символів, що різко розмежовують «українців» і «радянський народ», в якому приховано російську домінацію за колоніальними лекалами.

Зважаючи на тривалий колоніальний досвід України у політичних утворах під російською політичною домінантою (в Російській імперії та в СРСР), сучасну гібридну війну Росії проти України, видимою/«фізичною» частиною якої є бойові дії на Донбасі, цілком припустимо розглядати Революцію Гідності в категоріях війни за національне визволення та вважати її першою фазою чергового етапу національного усамостійнення й модернізації. Якщо гібридна війна йде за сенси, то, відповідно, конкретним утіленням цього сенсу є система уявлень українців про самих себе, відносини зі світом і зокрема про значення Революції Гідності.

Окрім згаданого вище постколоніального контексту, винятково важливою деталлю є те, що стосовно Революції Гідності йдеться не просто про визволення з-під влади тоталітарної імперії. Адже тоталітарна структура характеризується зокрема домінацією ідеологічної конструкції, яка підпорядковує собі все внутрішнє життя країни та стосунки із зовнішнім світом; прерогативою держави на прийняття рішень щодо громадянина; неприпустимістю інших поглядів та альтернативних соціальних структур, окрім офіційно дозволених; суворою, наскільки це можливо, регуляцією життя окремої особистості та спільноти загалом; жорсткою ієрархічністю. У контексті дихотомії «незалежна Україна – імперія» йдеться про придушення жорсткими тоталітарними методами національної самобутності на користь імперського центру

Наслідки деколонізації та подолання плодів тоталітаризму взаємно невіддільні, оскільки імперія, тобто СРСР, на останньому етапі свого існування послуговувалася тоталітарним інструментарієм із метою позбавити українців як політичну націю власного сенсу й логіки існування, а гібридна агресія її спадкоємиці – РФ має на меті розвінчання сенсу існування та знецінення українських цінностей.

Сформульований дуалізм тоталітарного й колоніального досвіду України закономірно тягне за собою дуалізм вибудовування протидії гібридній війні. Основне завдання цієї протидії полягає у відновленні й формулюванні власного сенсу в контексті національної ідентичності. Ситуація гібридної війни колишньої метрополії проти колишньої колонії, включення якої до складу імперії супроводжувалося фактичним геноцидом, ставить Україну перед завданням реставрації власного сенсу, відновлення національної традиції та культурної тяглості як першого етапу вибудовування власного сенсу

існування, повернення монополії на власне інформаційне поле та систему символів, а також подолання тоталітарної травми через усвідомлення й відновлення національної ідентичності. Відповідно, національна модернізація передбачає відновлення суспільних структур і моделей поведінки, а це невіддільне від деколонізації та національної модернізації.

Для вирішення цього завдання автор пропонує зіставити дослідження, присвячені стратегіям виживання людини в умовах тоталітаризму з усім його репресивним апаратом, із працями теоретиків націоналізму, які вважають, що основним механізмом збереження та тривання ідентичності є повсякденні повторювані побутові практики, притаманні конкретній спільноті у буденних її проявах, на прикладі Революції Гідності, під час якої було використано символи, що корелюються з попередніми етапами національної історії.

Такий методологічний підхід дає змогу проаналізувати умовиводи вчених, які наголошують на важливості дрібних повторюваних щоденних дій, максимально незалежних від зовнішніх впливів та інерції системи у процесі уникнення руйнівних для психіки наслідків тоталітаризму й фактичної втрати власного сенсу існування на користь пропонованої противником ідеологічної схеми. У цьому ключі важливими є погляди М. Білліга на так званий банальний націоналізм, який може стати успішною протидією гібридній війні, що веде проти України посттоталітарна російська імперія, використовуючи колективні травми українців, а також дослідження Б. Беттельгайма та В. Франкла, в центрі яких стоїть саме поняття сенсу в умовах хронічної загрози, що походить із тоталітарної системи.

Якщо порівняти психологічний портрет «маленького українця» та опис особистості в'язня, звільненого з концтабору, можна побачити чимало збігів. На думку дослідника психологічних деформацій, для бранців концтаборів, яких, за Б. Беттельгаймом, називали «старими номерами» (в'язнів із тривалим «стажем»), характерні інфантилізація, обмеженість горизонту планування, відсутність довгострокових цілей, схильність перекладати відповідальність на когось іншого, втрата контролю над подіями та небажання поновлювати цей контроль, загальна пасивність, зрештою наростання фрустрації, що виявлялося у скептицизмі стосовно зовнішнього світу та агресивності (Bettelheim 1991, p. 168–169).

Сучасна дослідниця теми Ірина Рева, підсумовуючи висновки ряду досліджень колективного психологічного портрета українців, фіксує атомізованість українського суспільства, недовіру та негативізм щодо зовнішнього світу, пасивність, конформізм, переконаність у тому, що світ засадничо ворожий і непривітний, патерналізм, апріорне передавання компетенцій та відповідальності зовнішнім силам (Рева 2018, с. 11–12). Важко не помітити взаємну схожість описів психологічних портретів «маленького українця» та колишнього в'язня концтабору. Окрім того, для пострадянського українського суспільства характерно, що поширеність деструктивних поведінкових моделей, а з ними й соціальних проблем, досить чітко корелює з тривалістю перебування у складі СРСР. Вочевидь, у західних регіонах країни, де тоталітарний період тривав із 1944 до 1991 року, ситуація явно краща порівняно з тими регіонами, де радянська влада утвердилася із самого початку свого існування, тобто з 1918–1919 років (Рева 2018, с. 23).

Основним полем відстеження механізмів, через які події Революції Гідності набувають сенсотвірного значення та стають відправною точкою відновлення й вибудови власного сенсу, єдиного для всієї української національної спільноти, є простір щоденності. Це є наслідком не тільки згаданої вже стихійності формування символів-реплік із попередніх періодів національної історії, що яскраво виявилася у повсякденні Майдану й потім увійшла у щоденність великої маси людей, а й того, що повсякдення

стало жертвою хронічного деформування у тоталітарний період і також, за М. Біллігом та іншими теоретиками націоналізму (Billig 1995; Андерсон 2001; Сміт 2009), тим поживним середовищем, на основі та за участі якого формуються так звані великі прояви національної ідентичності. З іншого боку, тільки побутовий простір в умовах тоталітарного режиму давав змогу все ж таки зберігати повторювані елементи національної ідентичності за логікою «банального націоналізму». Тут варто згадати спостереження Ірини Реви про те, що саме постійна співучасть у щоденних процесах на побутовому рівні ставала вагомим чинником формування співпричетності до подій Революції Гідності й усвідомлення їхнього значення (Рева 2018, с. 123–124).

Революція Гідності в такому контексті виступає свого роду з'єднувальною ланкою між утраченими та більшою чи меншою мірою відновленими сенсами й матеріальними їх носіями та стає об'єктом відстежування того, в який спосіб сенс у вигляді символічних конструкцій, моделей поведінки, розміщення себе та інших у символічному просторі та на матеріальних носіях бере на себе роль різних «нагадайок» для загалу та стає елементом вибудовування нації за принципом «щоденного плебісциту» (Edensor 2007, p. 47).

Перш ніж перейти до наведення конкретних прикладів, які ілюструють описані вище явища та процеси, треба коротко представити систему поглядів Б. Беттельгайма щодо деформації особистості в умовах постійної загрози (до них належать і тривале перебування в умовах тоталітарного режиму, протистояння руйнації особистості), а також доктрину М. Білліга щодо ролі повторюваних щоденних ритуалів у підтриманні, а в конкретній ситуації й відновленні ідентичності та належності до спільноти.

Центральною позицією та спільною відправною точкою в міркуваннях як Б. Беттельгайма, так і В. Франкла є принципова важливість збереження цілісності власної особистості та власного контролю над оцінкою ситуації задля виживання. На думку дослідників, основна специфіка ситуації «хронічної загрози» полягає не стільки в можливості фізичної смерті, скільки в постійній загрозі душевного зламу як наслідку перебування в такій атмосфері, незмозі вплинути на ситуацію в будь-який спосіб і невпинного спостерігання на перший погляд абсолютно позбавленого сенсу насильства. Іншою особливістю такої ситуації є відрив від будь-яких традиційних джерел «порядку» та видимого раціонального принципу, аби лишень можна було б вижити.

Роблячи спроби все ж таки пристосуватися до травматичних умов, особистість набуває інфантильних ознак, починає підсвідомо асоціювати себе з особою, яка створила або підтримує травматичну ситуацію, поволі поступаючись власною прерогативою рішень щодо себе та звужуючи горизонт планування (Bettelheim 1991, p. 101–102). Відповідно, суть виживання полягає в тому, щоб зберегти власний контроль над прийняттям рішень хоча б у дрібницях та виробити власне ставлення до того, що відбувається, яке відрізнялось би від нав'язуваного.

Беттельгайм перелічує ряд методів, які дають в'язневі змогу зберегти власну автономність у питанні прийняття рішень та оцінки конкретної ситуації, а саме: раціоналізація факту перебування в концтаборі, що передбачає формулювання причини, яка робила в'язня небезпечним для влади; позиціонування себе як мученика задля інтересів інших; емоційне відсторонення від усього, що відбувалося; вибіркова непам'ять стосовно не тільки поточного перебування в концтаборі, а й попереднього життя, що передбачало тримання у пам'яті лише того, що потрібно для виживання; мрії про прийдешнє як спосіб формування візії майбутнього; постійна турбота про збереження їжі, якщо вдавалося її роздобути; постійне збереження анонімності (тобто уникання особистого контакту з представниками табірної адміністрації); розмови з іншими в'язнями (Bettelheim 1991, p. 103–106).

Щоб ці мотивації діяли, в умовах тоталітарного режиму (за винятком ситуацій із прямою фізичною загрозою на кшталт розстрілу чи останньої стадії виснаження) принципово важливою є наявність певних характеристик та обставин:

1) власної етичної системи поглядів, яка слугує мотиватором до дій і визначає поведінку в конкретній ситуації;
2) уміння розмістити перебування в концтаборі у логічній системі «причина–наслідок» через формулювання адекватної відповіді на питання «Чому я тут?»; надання сенсу подіям, які розгортаються;
3) сприйняття перебування в концтаборі як виклику або перешкоди, яку треба подолати;
4) існування мети, часто ірраціональної в принципі й напевне ірраціональної як на умови концтабору;
5) здатності до прийняття рішень, базованих на власній системі переконань і власних уявленнях, що добре, а що – ні;
6) збереження власної монополії на прийняття рішень на рівні щоденного побуту;
7) візії власного майбутнього;
8) наявності невеличкої групи, поєднаної глибокими емоційними зв'язками, яка виступає «групою підтримки» у контексті власних переконань;
9) внутрішньої солідарності;
10) регламентації на підставі морального імперативу поведінкових патернів (Bettelheim 1991, p. 177–230).

Ряд цих передумов було фактично реалізовано під час Революції Гідності. Утім, міркування Беттельгайма стосуються умов не лише тоталітарної держави, а й масового суспільства. У своїх працях Беттельгайм постулює, що з погляду збереження сенсу й монополії на мислення та рішення як передумови психологічної рівноваги умови масового суспільства порівнювані із ситуацією концтабору, тому що це звужує простір для прийняття рішень і більшість проблем вирішує наперед. Це запускає вже згадані вище процеси інфантилізації. За Беттельгаймом, далі рівень зовнішнього контролю тільки зростатиме, оскільки інфантилізовані члени суспільства не дають собі ради на особистому рівні.

Другою частиною пропонованого підходу є теорія «банального націоналізму», сформульована М. Біллігом. Вона непогано пояснює, яким чином відбувається подолання тоталітарної спадщини на побутовому рівні в поєднанні з національною модернізацією, а також яким чином національна ідентичність усе ж таки збереглася майже протягом століття перебування в умовах тоталітарного режиму, який переслідував будь-які прояви національної ідентичності, а там, де це було неможливо, вписував національні маркери у власну ідеологічну схему.

У центрі поглядів Білліга – комплекс понять і поведінкових моделей, які він означує терміном «банальний націоналізм» (Billig 1995). Під цим визначенням маються на увазі вияви ідентичності на побутовому рівні, на які зазвичай не звертають уваги. Для пояснення своїх поглядів М. Білліг використовує дотепну асоціацію з прапором. За його спостереженням, ми – і обиватели, й дослідники – зауважуємо прапор, який майорить на вітрі під час національних маніфестацій чи відзначення якихось важливих дат, й асоціюємо його з національним почуттям, але нам не спаде таке на думку, коли ми бачимо прапор, який спокійно звисає з будинку якоїсь державної інституції (Billig 1995, p. 38–40).

Білліг, апелюючи до ренанівського визначення нації як «щоденного плебісциту» (Ренан 2006, с. 253–263) та поглядів А. Сміта щодо культурних коренів націоналізму (Сміт 2009), доводить, що ідентичність у своєму звичному стані є «прихованою» та виявляє себе у так званих *salient situations,* тобто таких ситуаціях, коли носій ідентичності стикається з іншими й ситуація потребує маніфестування власної ідентичності, чи то щоб підтвердити: «Я – свій», чи то щоб відмежуватися (Billig 1995, p. 69). Такі ситуації є частиною ширшого ритму життя в сучасній «нації-державі», вони формують тло та основу для постійних несвідомих проявів ідентичності у щоденному житті.

На думку Білліга, саме щоденні практики є основою національної ідентичності, їхня роль – провокувати рефлекторне неусвідомлене «пригадування» про спільноту, до якої належиш, «освоювання» території, позначення її як «своєї» (Billig 1995, p. 43). Вони не потребують постійної свідомої включеності, рефлексування власної ідентичності й усвідомленого обґрунтування за принципом «Я чиню так тому, що належу до певної спільноти», але вони сильні повторюваністю, яка надає їм онтологічної цінності (Billig 1995, p. 69; Edensor 2007, s. 119).

Як зауважує дослідник ідентичності в контексті «банального націоналізму» Т. Еденсор, якби було інакше, національна ідентичність не могла би втриматися, оскільки офіційна її частина обмежена й у часі, й у дії (Edensor 2007, s. 119–120).

Загальний висновок Білліга звучить так: національна ідентичність є не що інше, як сукупність поведінкових моделей на щодень, яка передбачає самовизначення та психологічні аспекти ідентичності, але не є ототожнювана з ними (Billig 1995, p. 69–70). Саме масив щоденних практик – форма отого «щоденного плебісциту», який Е. Ренан вважав суттю нації (Billig 1995, p. 95), включає в себе звичаєві практики, ідентифікацію «своєї» групи й відтворення себе як «народу» (Billig 1995, p. 95). На практичному рівні йдеться про величезний комплекс «технік і технологій, практичних інтерналізованих кодів, що являють собою вказівки стосовно поведінки в певному оточенні. Вони спільні для членів суспільства й допомагають осягнути функціональний консенсус…» (Edensor 2007, p. 120). Підставою такого комплексу є спільні цінності й культура, яких «вчаться» в дитинстві та зрештою засвоюють до такої міри, що на момент «вступу в дорослість» ці навички стають автоматичними й не потребують рефлексії. Саме ці обставини, як зауважує Т. Еденсор, є причиною того, що вкрай складно видати себе за члена того чи іншого народу, просто «навчившись» мови та звичаїв (Edensor 2007, p. 121). З іншого боку, треба зазначити, що вони таки провокують утрату ідентичності в людини, яка змалку виховувалася в іншому оточенні, аніж її батьківська спільнота.

Зрештою матеріал для так званих великих національних церемоній беруть із масиву щоденних культурних і побутових практик, характерних для тієї чи іншої етнічної спільноти, яка виконує роль «титульної нації» (Billig 1995, p. 49).

Особливу роль у контексті «банального націоналізму» відіграють місце та матеріальні носії. «Місце» є простором, який «освоюють» за допомогою повторюваних побутових практик (Edensor 2007, p. 58–71), а речі є частиною культурних зв'язків, що відповідають за взаємозв'язки й підтримують ідентичність (Edensor 2007, p. 137). Зрештою дії переважно є спрямованими на речі або відбуваються за участі речей, які мають своєрідне значення й розміщені у відповідний спосіб, що, у свою чергу, теж є елементом ідентичності.

У контексті теми Майдану «банальний націоналізм» має значення з огляду на стихійність та багаторазову повторюваність певних речей, поведінкових моделей, способів вибору та облаштування місць, які виникли та сформувалися в період Революції Гідності та безпосередньо у стосунках учасників Майдану та початкового етапу війни на Донбасі й дотепер присутні в публічній сфері. Характерно, що все вищеперелічене

відтворювалося на побутовому рівні, тільки з часом частина цього стала елементами публічних церемоній, присвячених Революції Гідності.

Логіка – з одного боку Беттельгайма та його послідовників і з іншого – концепції «банального націоналізму» сходиться в моменті важливості щоденного повторення дрібних дій і ритуалів, доцільність яких виростає із власного «порядку дій» та які водночас формують і підтримують ідентичність.

Усі попередні періоди боротьби за національну державність аналогічно створювали поведінкові моделі, матеріальні речі та способи облаштування простору, що з часом набували символічного значення, але не були присутніми в публічних церемоніях і переважно зберігалися на тому рівні, на якому сформувалися, – на рівні щоденності. Присутність таких поведінкових моделей, матеріальних речей та способів облаштування простору під час Революції Гідності створює ефект повторення як на рівні етапу боротьби, так і на суто побутовому рівні, наприклад при взаємодії окремих учасників, налагоджені системи постачання, допомозі місцевого населення учасникам боротьби тощо. Повторення всього цього на обох рівнях установлює спадкоємність, а через масове повторення на мікрорівні також формує онтологічну символічну цінність на предметному рівні за моделлю Білліга, в якій Революція Гідності є однією великою *salient situation,* багаторазово підсиленою на мікрорівні окремих учасників революції. На переконання Б. Беттельгайма, всі вони також забезпечують утримання монополії на власні рішення та прийняття рішень на побутовому рівні, що і є одним із найкращих запобіжників хаотизації засобами гібридної війни, сприяє відновленню через повторення національної ідентичності у контексті подолання наслідків тоталітаризму й у майбутньому формуватиме власний оригінальний наратив, у тому числі в контексті протистояння гібридній війні

Якщо виходити із сукупності поглядів М. Білліга та Т. Еденсора, то перелік сфер вияву «банального націоналізму» охоплюватиме національні символи у щоденному просторі, місця, облаштування місць, спосіб організації щоденної діяльності, облаштування простору навколо себе, різноманітну побутову активність, масову культуру. Оскільки формат статті не дає змоги охопити всі без винятку форми вияву «банального націоналізму» та проаналізувати їх на предмет відповідності аналогічним прийомам попередніх періодів боротьби за національну самостійність, обмежимося трьома виявами, які видаються найістотнішими, – символікою в буденному просторі, локацією та способами організації щоденного побуту.

Надактивне стихійне використання учасниками Революції Гідності національної символіки – прапора, герба, просто національних кольорів у будь-якому контексті й ситуації є найочевиднішим символічним елементом Революції Гідності, який відразу умоглядно прив'язує її до попередніх етапів боротьби за національну незалежність.

На думку М. Білліга, це є класичною ситуацією «одомашнення» локації та загального контексту шляхом постійної присутності у просторі національної символіки (Billig 2007, p. 38, p. 43). Її присутність означає «нормальність» ситуації, її відсутність або ж присутність у «неналежному» місці чи контексті – сигнал про ненормальність ситуації.

Треба послідовно розрізняти, за Біллігом, дві «позиції прапора» – «прапор, який має бути» та «прапор у буденності». «Великий» прапор на сцені Майдану, прапори, якими вкривали тіла полеглих Героїв Небесної Сотні, прапори на зайнятих позиціях чи на українському танку, який мчить проспектом звільненого Маріуполя, – приклад «прапора, який має бути», тобто елементу націоналізму в його стандартній формі та функції – мобілізації національної єдності, в тому числі перед загрозою. А двоколір на сумці, на автомобілі тощо, одяг у кольорах національного знамена – це приклад «націоналізму щоденності», безрефлексивного відтворення певного елементу щоден-

ності, який об'єктивно демонструє належність до національної спільноти й поділяння її цінностей та уявлень про себе. Та ж сама логіка застосовна до герба та звичаєвого співу славня за відповідних обставин.

Зворотним боком «націоналізму щоденності» стала боротьба за прапор. На противагу широкому використанню національного штандарту в найрізноманітніших ситуаціях, прихильники Антимайдану, а дещо пізніше – псевдодержавних утворів «ДНР» та «ЛНР» масово зривали національні прапори. Своєрідним апофеозом такого символічного протистояння стала доля шістнадцятирічного Степана Чубенка, якого терористи закатували за синьо-жовту стрічку на одязі (Книга пам'яті 2018). Інший приклад такої доведеної до екстремуму щоденності – історія Петра Зубаря з Артемівська, нині Бахмута, що переховував зображення українського національного герба (В Артемівську 2014).

Іншим елементом повсякденності, що значуще асоціюється на масовому рівні з попередніми етапами боротьби, доповнивши собою ланцюжок повторень на рівні спільноти, що, у свою чергу, складається із сукупності тисяч мікродосвідів, став простір. Насамперед це локація самого Майдану, який апелював у різних тлумаченнях до мітингів на площах у роки національної революції 1917–1921 років, до традицій козацької ради та навіть до подій періоду монгольської навали, коли територія сучасного Майдану стала однією з вузлових точок оборони Києва від монгольських військ. Ця паралель надійно зафіксувалася на рівні очевидного символу завдяки збігові, неодноразово акцентованому як на рівні особистих спогадів, так і в публікаціях аналітичних видань, – дзвони Михайлівського Золотоверхого монастиря били вночі на сполох уперше з часів монгольської навали (ВРП 2017).

Локація сама по собі була мало не єдиним елементом щоденності, який апелював до більш віддалених хронологічно, аніж XIX–XX століття, періодів національної історії, а саме періоду ранньомодерної козацької державності. Територія, виокремлена більш чи менш надійними укріпленнями, нагадувала те, чим була Запорозька Січ на початковому етапі свого існування, тобто укріплену фортецю. Про те ж саме свідчила й форма Майдану, яка нагадувала видовжене коло. Автономністю постачання й організації Євромайдан умовно тяжів до традицій Запорозької Січі як самоврядної організації вільних людей без жодних зобов'язань перед номінальною владою. Також змушували згадати давні традиції характерні для Майдану егалітаризм і принцип рівності всіх щодо спільних правил. До козацької епохи відсилає й традиція бити у дзвони під час тривоги (В ночь «чистки» 2013). Свого часу це був один з основних прийомів оповіщення, який ми сьогодні пов'язуємо з цивільною обороною.

Причому сама по собі «адресація» такого плану має двоїстий характер: з одного боку, це певне повторення, так би мовити, технології спротиву, а з іншого – «вписування» Майдану в лекала ранньомодерної доби, що, вочевидь, є продовженням традиції апелювати до козацького періоду як напівлегендарного втілення «українського духу», який постав іще на початковому етапі національного культурного відродження.

Особливо характерним у контексті такого асоціювання локації через невід'ємну функціональну роль її у повсякденні Майдану є Михайлівський Золотоверхий монастир. Сам монастир став одним із ключових місць революції після того, як у його стінах знайшли прихисток учасники студентського Євромайдану. Згодом у монастирі розмістився польовий шпиталь для учасників Революції Гідності, а його ченці були поміж численних духівників Майдану.

Своєрідну роль відіграв епізод із биттям на сполох у монастирські дзвони, коли виникла загроза розгону Майдану. Цей жест отця Івана Сидора, одного з братії монастиря, співвідноситься з традиційним у домодерну добу способом зчинити тривогу, який в окремі моменти не втратив свого значення й у XIX–XX століттях, про що говорять, на-

приклад, численні свідчення про скликання громади за допомогою дзвонів у ситуації «наскоків» продзагонів у 1919–1921 роках (Горліс-Горський 2017, с. 56–57) та під час повстань, якими супроводжувалися колективізація та початок Голодомору (Тиліщак 2016).

Поступово у свідомості загалу сформувалася звичка до того, що тривожні моменти супроводжуються дзвоном, і закріпилася асоціація, хоч як дивно, з періодом XVI–XVII століть, коли дзвони попереджали про наближення ворога.

Утім, основним простором формування несвідомих асоціацій із попередніми етапами національно-визвольної боротьби стала повсякденність Революції Гідності, відповідно саме в конкретних механізмах організації щоденного побуту треба шукати асоціації та зв'язки з попередніми етапами протистояння з імперією.

Зрозуміло, що значною мірою подібність механізмів була наслідком схожості ситуації на побутовому рівні й універсальності підходів самоорганізації в разі протистояння між суспільством і владою (суспільством окупованої країни та владою окупантів як варіант), але навіть у такому разі схожість власного досвіду й досвіду учасників попередніх етапів боротьби за незалежність однозначно провокувала асоціативні ряди, а повторення побутових практик не тільки надавало цінності досвіду та пов'язаним із ним подіям, тобто Революції Гідності, а й закріплювало як саму асоціацію, так і символічну цінність морального спадку попередніх етапів боротьби за національне самовизначення. Таким чином формувався своєрідний великий ланцюг повторення, яке надає цінності. Треба також зазначити, що серед учасників Революції Гідності, а пізніше війни на Донбасі не бракувало людей, у чиїх родинах були учасники спротиву радянській окупаційній владі, і це стосується вихідців із різних частин України[1].

Загальноприйнятим є твердження, що організація побуту учасників Революції Гідності, зокрема харчування та ночівлі, стала можливою завдяки мобілізації тисяч киян і жителів інших регіонів та міст України. Ось який вигляд це мало на практиці: «Ходила на Майдан, в основному коли треба [було]. Отут же почула, що сказали, що треба білизна для жінок… Кажу: «Ось пішла купила білизну». Там для жінок це ж треба було, це ж вони там були вічно, без кінця. Треба передіватися. Вона каже: «Почекайте, я зараз тоже принесу». Приносить мені тоже чотири пари запакованих трусіків. Ну, прийшла тоді до хлопців, кажу: «Хлопці, отут не кидайте в цю всю кучу, а це, – кажу, – чистесеньке все для жінок, осьо два пакета» (Майдан. Пряма мова 2019, с. 51).

Вельми схожий вигляд мала й організація харчування та ночівлі: «Особисто пекла картошку і замотувала її у багато-багато одіял для того, щоб вона була теплою. Разом із картошечкою носила огірки закриті… сало. Часто дуже носила теплий чай. Коли була Масляна, ми з донечкою напекли цілу вареницю млинців. Млинці носили… Навіть тої ночі брала сюди на свою квартиру на ночівлю… Один раз брала двох діток, сім'я приїхала. А після брала – хвора така, сорок вісім років, ну, людина ще юна, я вважаю, сорок вісім років. Але він захворів, така простуда, дак я його брала до себе для того, щоб допомогти» (Майдан. Пряма мова 2019, с. 58–59). Причому така допомога надавалася з перших днів Революції Гідності: «Вони й на Михайлівську… теж зразу після п'ятниці, от після побиття в суботу пішли і там уже й продуктами допомагали, їжу і гроші приносили» (Майдан. Пряма мова 2019, с. 55) і залишалася постійним явищем до кінця протистояння: «Сім'я – молода, десь років, може, по двадцять п'ять, ну так плюс-мінус, хлопчинка з ними, років чотири. Сумка – «мєчта окупанта». Кажуть: «У вас дров же немає». На метро привезли дров, чотири ота-а-акі корки… Кияни на метро привезли нам дров» (Майдан. Пряма мова 2019, с. 133).

[1] Одна зі знайомих волонтерок із групи, яка допомагає Львівському госпіталю, якось зауважила: «Ми усі тут куркуляки».

Із часом сформувалися більш-менш постійні механізми забезпечення побутових потреб учасників Революції Гідності: «Зранку встали, розтопили, ми завжди тут… наприклад, Степан, він привозив з дому… дві свині, наприклад, за свій рахунок… То завжди було свіже м'ясо, завжди багато було таких продуктів. Готували… Ми намагалися так, щоб люди мали свіже. Навіть в день штурму – свіже і гаряче… Ми почали десь о четвертій ранку готувати сніданок, одразу після цього ми почали готувати обід. Зварили бульйон, підсмажили м'ясо і підтримували все це в гарячому, в теплому стані, щоб люди прийшли – і за двадцять хвилин їм видати…» (Майдан. Пряма мова 2019, с. 129–130).

Для того, щоб уявити собі рівень залученості цивільного населення в цій ситуації, варто порівняти щоденне життя Майдану з усіма його механізмами із широкою підтримкою населенням Дієвої армії УНР щодо забезпечення побутових потреб і розбудови інфраструктури, а також підтримкою українського націоналістичного підпілля в період його активності та боротьби Української повстанської армії (Патриляк 2012; Стародубець 2006).

Ось такий вигляд в описі Юрія Горліса-Горського мало сприяння з боку населення учасникам Першого зимового походу: «Нога розпухла, і не можна взутися. В Головківці почуваю себе дуже погано і лежу в селянській хаті, оточений сердешною опікою господарів… Під вечір я розхворівся зовсім. Прийшов лікар, поставив термометр – 39,2°. Лікар розводить руками… В кожному разі в похід, на мороз, небезпечно, а група завтра виступає… Заживаю залишену лікарем «аспірину», господиня частує малинкою і заганяє спати на гарячу піч у просо…» (Горліс-Горський 2017, с. 23).

Стосовно націоналістичного підпілля побутові деталі були дещо інші: «…принесли мене до хати. В печі горів вогонь, що слабо освічував простору кімнату. Поклали мене на м'якій соломі, що була грубо постелена біля стола… Господар і «Крамаренко» приготовляли для мене ліки… Вийшла з цього яскраво-жовта мазюка. Лік був готовий. Тепер настала моя черга. Зняли з мене лахміття… Мочили льняні шмати, що подавала мені господиня, в тютюновім виварі й обмивали мої рани…» (Гарасимів 1999, с. 123–124).

Особливо важливою була допомога з боку прихильників у питаннях, які стосувалися організації та надання медичної допомоги, оскільки ця сфера в кожному разі потребує дотримання певних умов. Загальне уявлення про те, як на рівні конкретних учасників і ситуацій функціонувала Медична служба Майдану, можна сформувати на підставі спогадів учасників Революції Гідності: «Ми ж також частково використовували якесь обладнання, яке спочатку закупалося на гроші людей, які просто приносили гроші і віддавали їх нам у руки. І ми на ці гроші купували інвентар, ноші, бинти, еластичні переважно, от, термогрілки оці» (Майдан. Пряма мова 2019, с. 102); «…з наступного дня з командою людей… ми вийшли двома групами на перше патрулювання. Це патрулювання виявлялося в таких задачах, які ми самі собі ставили, – надавати допомогу людям, кому погано або хтось щось поранив…» (Майдан. Пряма мова 2019, с. 96).

Спогади одного з лікарів УПА змальовують подібну картину, зрозуміло, з поправкою на матеріальні можливості й загалом матеріальну базу того часу, в якому відбувалася дія: «В одній сільській хаті у двох світлих, відносно просторих кімнатах було організовано операційну. Стіни і стеля були добре вибілені вапном, підлога чисто вимита, а посередині кімнати поставили продовгуватий вузький стіл, що служив за операційний, з пристосованими для фіксації хворого пасами і простирадлами. На цьому столі лежав підголовник, обшитий цератою. Збоку стояли два малі квадратні столи для інструментів та перев'язочний матеріал… Звідкись доставили нам великий комплект німецького хірургічного інструментарію… Розміщенням поранених до і після операцій опікувався прикріплений до нас санітарний персонал…» (Зеленюк 2001, с. 149–151).

Узагалі практика організації медпунктів створює чи не найяскравішу асоціацію з попередніми періодами боротьби за незалежність: «Були медпункти, зроблені нашими товаришами буквально на квартирах, де лежало по десять-двадцять чоловік…» (Майдан. Пряма мова 2019, с. 69).

У цій практиці явно проглядається несвідоме повторення механізму переховування та догляду за пораненими повстанцями: «…дістала від «Монети» (Катерини Зарицької. – *Авт.*) доручення знайти відповідне помешкання для своєрідного шпиталика у якоїсь свідомої родини, не пов'язаної з підпіллям, куди можна було б час від часу поселяти для лікування хворого чи пораненого. Кілька разів я отримувала адреси людей, у яких вже лежав підпільний пацієнт. У більшості випадків я опікувалася хворими згідно з розпорядженнями лікаря, але часто доводилося розраховувати тільки на свої власні сили і знання. Не масово, але час від часу важко хворі чи поранені вояки УПА потрапляли на лікування у хірургічну клініку… Лікування учасників українського підпілля було великим ризиком для лікарів та дирекції лікарні» (Стецько 2001, с. 76).

Попри очевидні аналогії, які напрошуються вже під час ознайомлення з текстами спогадів з обох епох, цей текст було би позбавлено сенсу, якби схожість обмежувалася поверхневими асоціаціями на рівні символів. Насправді йдеться про повторення ряду характерних моментів, які ще під час Революції Гідності почали виконувати також роль ідентифікатора «своїх».

Насамперед уся організація базувалася на горизонтальних людських контактах, які часто сягали ще часів «до підпілля» чи «до Майдану». Окрім того, добре видно те, що основним методом організації тут є побутова імпровізація, й це особливо яскраво виявлялося на прикладі організації медичної допомоги. Характерними в обох випадках є схильність ділитися побутовими речами та надавати простір власного житла для побутових потреб «своєї» сторони. Особливо яскраво проаналізовану паралель видно на прикладі все ж таки нетривіального на тлі Майдану явища, яким були вуличні бої. Учасник вуличних боїв у Києві 1918 року помітив одну прикметну деталь: «…оборонці Центральної Ради билися, розходилися по домах, щоб відпочити, і знов приходили битися. Билися ось так: озброєна юрба високо патріотичних, іноді геройських одиниць» (Кучабський 2004, с. 45). У цій короткій цитаті можна помітити дві питомі особливості щоденного життя Майдану через сто років: позмінна організація на горизонтальному рівні та «вплетеність» нетривіальних подій у буденність столиці, принаймні її центру.

Якоюсь мірою апелює до спадщини ОУН як попередників УПА акція бойкоту російського виробника, яка розпочалася взимку та триває дотепер (Економічний бойкотний рух. Режим доступу: https://www.facebook.com/groups/LvivBoycott). Бойкот у 30-х роках минулого століття розглядали не тільки як засіб вияву незгоди з політикою офіційної влади, а й як спосіб боротьби з окупантом економічною зброєю (Мірчук 2007, с. 335–337). Аналогічні функції виконує актуальна кампанія бойкоту.

Прикметно, що смисловий паралелізм, перекладений на послідовність добровільних неухильних дій у побуті, характерний також для протилежної сторони, тобто влади, хоча в цьому разі немає можливостей простежити всі деталі на побутовому рівні. Прикладом такого негативного, «виворітного» відтворення була спроба влади заборонити священникам УГКЦ проводити богослужіння на Майдані, аргументувавши це «масовістю релігійних зібрань у непристосованих для цього місцях». Цей епізод

став відомим як «заборона на молитву» і породив рух «Зателефонуй у Міністерство культури, спитай дозволу на молитву» серед учасників Революції Гідності та людей, які співчували їй, особливо у західних регіонах, де вельми поширена УГКЦ. Заодно таким кроком Мінкульт реанімував колективні спогади про гоніння на УГКЦ протягом радянського періоду.

Із цього погляду окремим асоціативним елементом стала масова участь у протистоянні із боку Антимайдану кримінальних та маргіналізованих елементів, яких для цього завозили спеціально (Козлюк 2018). Для обізнаних з історією визвольних змагань із побутового боку напрошувалася така аналогія: «У рукопашних боях слабо зорганізовані большевицькі повстанці не видержували ніде» (Кучабський 2004, с. 55).

Але реакція на такі кроки влади геть не вписувалася в тоталітарний сценарій, який несвідомо актуалізували чиновники. Окрім уже згаданого «дозволу на молитву», поширилися жартівливе вітання греко-католиків із несподіваним і мимовільним «дисидентством»[2] і загалом іронічне сприйняття ситуації, пов'язаної з колективними спогадами про переслідування церкви та вірян. Такий дисонанс між атмосферою колективних спогадів про переслідування церкви та реакцією на спробу бодай обмежити її досить чітко вкладається в універсальну модель спротиву Беттельгайма («Чини не те, чого від тебе очікують») з обґрунтуванням власної моделі світу й подій, з якою логічно узгоджується все, що відбувається (Bettelheim 1991, p. 34).

Якщо аналізувати щоденність Революції Гідності під кутом подолання тоталітарної травми у контексті тверджень Б. Беттельгайма, то досить легко зафіксувати мотиваційну систему поглядів, побутову монополію на оцінки та дії, базовані на власних переконаннях, автономність цієї системи незалежно від зусиль супротивника, вибудовування власного порядку денного до дрібниць і, коли доходить до гострого протистояння чи силових дій із боку влади, послідовне виконання принципу «Чини не те, чого від тебе очікують» – вочевидь, у системі координат супротивника.

Цілком логічним психоемоційним наслідком цього є зміна внутрішнього світовідчуття й навіть ідентифікації, що прекрасно простежено в аналізі Ірини Реви (Рева 2018, с. 111–207), яка зазначає, що вагомими чинниками такої зміни стали факт співучасті особи в масових діях і демонстрація постійної дрібної непокори (Рева 2018, с. 121).

Вельми характерним у цьому плані є вибудовування матеріальної основи власного «порядку денного», тобто формування пресцентру Майдану, релігійні практики, поміж яких виявилося чимало так званого народного християнства, зокрема сповідь «на смерть» (Обличчя Майдану 2018).

Найголовнішим, хоч і не завжди очевидним наслідком переведення теми Майдану та війни на Сході України в парадигму творення, формування та збереження власної монополії на сенси й рішення буде те, що Майдан практично відразу «впишеться» в логіку не тільки українських визвольних змагань, а й модернізаційних національних революцій у Західній Європі. Таким чином, вирішується одразу кілька завдань – відновлення ланцюжка традиції, а отже, ідентичності, й повернення України в європейську парадигму розвитку, тобто туди, де їй і належить бути.

[2] Особисто мені знайомий зателефонував із Києва та «привітав» із належністю до УГКЦ словами: «Вітаю, ти крута, вашу церкву знов заборонили» .

Список використаних джерел та літератури

1. Андерсон, Б. 2001. *Уявлені спільноти. Міркування щодо поширення й походження націоналізму.* Київ: Критика.

2. В Артемівську хлопець переховував вдома герб України, котрий терористи скинули з міськради [online]. 2014. Galinfo/ Режим доступу: https://galinfo.com.ua/news/v_artemivsku_hlopets_perehovuvav_vdoma_gerb_ukrainy_kotryy_terorysty_skynuly_z_miskrady_169918.html [Дата звернення 19 травня 2020].

3. В ночь «чистки» Майдана в Михайловской церкви звонил набатный колокол [online]. 2013. Подробности. Режим доступу: https://podrobnosti.ua/947935-v-noch-chistki-majdana-v-mihajlovskoj-tserkvi-zvonil-nabatnyj-kolokol.html [Дата звернення 19 травня 2020].

4. ВРП не звільнила суддю, який наказав розігнати Майдан [online]. 2017. Українська правда. Режим доступу: https://www.pravda.com.ua/news/2017/05/16/7144023 [Дата звернення 19 травня 2020].

5. Гарасимів, І. («Палій»). 1999. З юнацьких мрій – у ряди УПА. Літопис УПА. Т. 29. Львів–Торонто: Літопис УПА.

6. Горліс-Горський, Ю. 2017. *Холодний Яр.* Харків: Клуб сімейного дозвілля.

7. Зеленюк, О. («Пастер»). 2001. Моя дорога в УПА. Спогад лікаря. В: Літопис УПА. Т. 32. Торонто–Львів: Літопис УПА.

8. Книга пам'яті полеглих за Україну. Степан Чубенко [online]. 2018. Режим доступу: memorybook.org.ua/27/chubenko.htm [Дата звернення 19 травня 2020].

9. Козлюк, С. 2018. Від 800 грн до $200 тис. За що платили тітушкам під час Майдану [online]. Тиждень.ua. Режим доступу: https://tyzhden.ua/Society/217167 [Дата звернення 18 травня 2020].

10. Конквест, Р. 1993. *Жнива скорботи. Радянська колективізація та Голодомор.* Київ: Либідь.

11. Кучабський, В. 2004. Від первопочинів до Проскурівського періоду. В: Золоті ворота. Історія Січових стрільців 1917–1919. Львів: Рочестер.

12. *Майдан. Пряма мова.* 2019. Книга 1. Київ: НМРГ.

13. Мірчук, П. 2003. *Нарис історії ОУН.* Львів: Б/в.

14. «Обличчя Майдану»: священник згадує, як проводжав в останню путь героїв Революції Гідності [online]. 2018. Укрінформ. Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2586169-oblicca-majdanu-svasenik-zgadue-ak-provodzav-v-ostannu-put-geroiv-revolucii-gidnosti.html [Дата звернення 19 травня 2020].

15. Патриляк, І. 2012. *Встань і борись! Слухай і вір…* Львів: Часопис.

16. Рева, І. 2018. *Місія третього покоління.* Київ: Темпора.

17. Ренан, Е. 2006. Що таке нація? В: Націоналізм: антологія. Київ: Смолоскип, с. 107–120.

18. Сміт, А. 2009. *Культурні основи націй: ієрархія, заповіт і республіка.* Київ: Темпора.

19. Стародубець, Г. 2006. *Українське повстанське запілля (друга половина 1943 – початок 1946 рр.).* Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка».

20. Стецько, А. 2001. *Спомини референтки Українського підпільного Червоного Хреста.* Торонто–Львів: Літопис УПА.

21. Тиліщак, В. 2018. 1930. *УСРР. Повстання.* Київ: Смолоскип.

22. Bettelheim, B. 1991. *Informed heart. A study of the psychological cinsequenses of living under extreme fear and terror.* London: Penguin Books.

23. Billig, M. 1995. *Banal nationalism.* London: SAGE.

24. Edensor, T. 2007. *Tożsamość narodowa, kultura popularna i zycie codzienne.* Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego.

References

1. Anderson, B. 2001. *Uiavleni spilnoty. Mirkuvannia shchodo poshyrennia i pokhodzhennia natsionalizmu.* Kyiv: Krytyka.

2. V Artemivsku khlopets perekhovuvav vdoma herb Ukrainy, kotryi terorysty skynuly z miskrady [online]. 2014. Galinfo. Rezhym dostupu: https://galinfo.com.ua/news/v_artemivsku_hlopets_perehovuvav_vdoma_gerb_ukrainy_kotryy_terorysty_skynuly_z_miskrady_169918.html [Data zvernennia 19 travnia 2020].

3. V noch "chistki" Maidana v Mikhailovskoi tserkvi zvonil nabatnyi kolokol [online]. 2013. Podrobnosti. Rezhym dostupu: https://podrobnosti.ua/947935-v-noch-chistki-majdana-v-mihajlovskoj-tserkvi-zvonil-nabatnyj-kolokol.html [Data zvernennia 19 travnia 2020].

4. VRP ne zvilnyla suddiu, yakyi nakazav rozihnaty Maidan [online]. 2017. Ukrainska pravda. Rezhym dostupu: https://www.pravda.com.ua/news/2017/05/16/7144023 [Data zvernennia 19 travnia 2020].

5. Harasymiv, I. ("Palii"). 1999. Z yunatskykh mrii – u riady UPA. Litopys UPA. T. 29. Lviv–Toronto: Litopys UPA.

6. Horlis-Horskyi, Yu. 2017. *Kholodnyi Yar.* Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia.

7. Zeleniuk, O. ("Paster"). 2001. Moia doroha v UPA. Spohad likaria. V: Litopys UPA. T. 32. Toronto–Lviv: Litopys UPA.

8. Knyha pamiati polehlykh za Ukrainu. Stepan Chubenko [online]. 2018. Rezhym dostupu: memorybook.org.ua/27/chubenko.htm [Data zvernennia 19 travnia 2020].

9. Kozliuk, S. 2018. Vid 800 hrn do $200 tys. Za shcho platyly titushkam pid chas Maidanu [online]. Tyzhden.ua. Rezhym dostupu: https://tyzhden.ua/Society/217167 [Data zvernennia 18 travnia 2020].

10. Konkvest, R. 1993. *Zhnyva skorboty. Radianska kolektyvizatsiia ta Holodomor.* Kyiv: Lybid.

11. Kuchabskyi, V. 2004. Vid pervopochyniv do Proskurivskoho periodu. V: Zoloti vorota. Istoriia Sichovykh striltsiv 1917–1919. Lviv: Rochester.

12. *Maidan. Priama mova.* 2019. Knyha 1. Kyiv: NMRH.

13. Mirchuk, P. 2003. *Narys istorii OUN.* Lviv: B/v.

14. "Oblychchia Maidanu": sviashchennyk zhaduie, yak provodzhav v ostanniu put heroiv Revoliutsii Hidnosti [online]. 2018. Ukrinform. Rezhym dostupu: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2586169-oblicca-majdanu-svasenik-zgadue-ak-provodzav-v-ostannu-put-geroiv-revolucii-gidnosti.html [Data zvernennia 19 travnia 2020].

15. Patryliak, I. 2012. *Vstan i borys! Slukhai i vir…* Lviv: Chasopys.

16. Reva, I. 2018. *Misiia tretoho pokolinnia.* Kyiv: Tempora.

17. Renan, E. 2006. Shcho take natsiia? V: Natsionalizm: antolohiia. Kyiv: Smoloskyp, s. 107–120.

18. Smit, A. 2009. *Kulturni osnovy natsii: iierarkhiia, zapovit i respublika.* Kyiv: Tempora.

19. Starodubets, H. 2006. *Ukrainske povstanske zapillia (druha polovyna 1943 – pochatok 1946 rr.).* Lviv: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika".

20. Stetsko, A. 2001. Spomyny referentky Ukrainskoho pidpilnoho Chervonoho Khresta. Toronto–Lviv: Litopys UPA.

21. Tylishchak, V. 2018. *1930. USRR. Povstannia.* Kyiv: Smoloskyp.

Olesia Isaiuk,
Doctor of Philosophy,
Junior Researcher of the National Museum-Memorial "Prison on Lontskoho"

Maidan as an opportunity for creating senses in the context of countering hybrid warfare and reinstating vertical and horizontal cultural links

The article analyzes the Revolution of Dignity in the context of overcoming totalitarian trauma and restoring internal cultural ties as tools to counter the information component of hybrid warfare. Analyze is based on the dualist character of the Soviet period in Ukrainian history, which is presented in a continuation of the empire with its totalitarian methods. Lately, Ukraine has been under double pressure, both as a national community and as a structured society with a unique culture. The first one was threatened by empire and the second was suppressed by totalitarianism.

Such a state determined the dualist character of collective traumatic deformations, which are postcolonial and post-totalitarian at the same time, with usual postcolonial deformations manifesting themselves through post-totalitarian deformation. This situation was common for people, who lived under the pressure of "death risk" for a long time. Maidan is analyzed as a way to overcome totalitarian trauma through methods of violence and overcoming the threat trauma. The theoretical ground is based on the set of B. Bettelheim, W. Frankl, D. Grossman, M. Billig, T. Edensor, and other researchers' views, and describes the mechanisms grounded on the example of everyday life during the Revolution of Dignity.

The main tools of Maidan as a "double overcoming" are the foundation of a monopoly on decision-making and preservation of their own system of views on everything that happens, together with overcoming the main result of a totalitarian regime. The field for the implementation of both of these actions in daily life, which shows signs of cultural identity and belonging to a particular community.

Keywords: *the Revolution of Dignity, hybrid war, totalitarian trauma, colonial deformation, space of everyday life, cultural links*

УДК [94:316.423.3](477)"7126"

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ: ХРОНОЛОГІЧНІ МЕЖІ ПОДІЄВОГО ДИСКУРСУ

Алла Киридон,

доктор історичних наук, професор,
директор державної наукової установи
«Енциклопедичне видавництво»

Часова віддаленість події актуалізує й уможливлює окреслення операційного простору для діагностики явища та інтерпретації не лише подієвого складника, а й діагностування та аналізу причин і чинників (внутрішніх та зовнішніх), мотивації дій і вчинків, здобутків та втрат тощо. Хронологічний діапазон Революції Гідності потребує окреслення з огляду на неоднозначність потрактувань сутнісних характеристик та статусу події, які увиразнюють не лише змістовий складник, а й відповідний часовий діапазон.

Ключові слова: *Майдан, Євромайдан, Революція Гідності, хронологічні межі, методологія*

Боротьба громадян України за свої права, яка отримала назву Революція Гідності або третій Майдан (з відповідним поділом протестувальників на Євромайдан та Антимайдан), стала наймасштабнішою подією в новітній історії України, засвідчивши також нові зсуви в колективній свідомості суспільства. Сума подій і зусиль, що становили основу феномена Євромайдану, не мають сьогодні однозначного тлумачення й оцінки, але, безумовно, можна констатувати: Майдан став осередком кардинальних змін у країні. Він запустив процес трансформації не лише політичної сцени, а й соціальних і культурних перетворень.

Часова віддаленість події актуалізує й уможливлює фокусування ззовні, окреслення операційного простору не лише для визначення явища та інтерпретації подієвого складника, а й для виявлення та аналізу причин і чинників (внутрішніх та зовнішніх), мотивації дій і вчинків, здобутків та втрат тощо. Проблема дослідження подій, які розпочалися в листопаді 2013 року, багатофакторна. Тому у пропонованій науковій розвідці метою дослідження є увиразнення лише хронологічного діапазону події в теоретико-методологічному дискурсі.

Хронологічний діапазон Революції Гідності потребує окреслення з огляду на неоднозначність потрактувань сутнісних характеристик та статусу події, які увиразнюють не лише змістовий складник, а й відповідний часовий діапазон. Оцінка будь-якого явища чи події залежить від характеру запитань до об'єкта дослідження та предметного поля дослідження. Так, звужено предметний підхід пропонує вписування Революції Гідності в кількамісячний діапазон: на думку дослідника А. Ткачука, Революцією Гідності називається тримісячний період в історії

України від 21 листопада 2013 року до 22 лютого 2014 року (Ткачук 2014, с. 323). Таке ж саме маркування у статті Г. Білик: «Революція Гідності (Євромайдан, або Майдан-2) – це тримісячний період із недалекої нашої минувшини (від 22 листопада 2013 року до 22 лютого 2014 року), який сьогодні трактується вченими як перший етап чергового змагання українського народу за свою державну незалежність» (Білик 2015, с. 22).

Є й таке маркування події: Революція Гідності – осінь-зима 2013–2014 років (Куц 2018, с. 159). Найзагальніше окреслення хронологічного діапазону часто зводиться не до маркування темпоральних меж, а до використання узагальненої назви-коду події як метафоричної форми існування громадянського суспільства («Євромайдан», «Майдан», «Революція Гідності») – відомої константи без зазначення хронологічних меж.

Порушена проблема важлива з огляду на оцінку статусу події: Революція Гідності все ще пролонгована чи отримала статус «меморіальної революції»? Відповідно коригуватимуться хронологічний і подієвий діапазони (з урахуванням покрокового досягнення цілей), а отже, верхня хронологічна межа.

На нашу думку, розширення контексту та розгляд Революції Гідності як *віхи у становленні українського суспільства* потребує відповідного розширення хронологічного діапазону, починаючи відлік щонайменше від революційних зрушень 1989–1991 років, Революції на граніті та Помаранчевої революції. Зокрема, запаралеленість подій 1991 року та Революції Гідності було увиразнено Президентом П. Порошенком у виступі 29 грудня 2014 року: «Країна, для якої незалежність у 1991 році безкровно впала з неба та яка була змушена платити надзвичайно високу ціну за друге народження своєї незалежності в лютому 2014 року. Коли сотня найкращих українських хлопців і дівчат незалежно від того, якої вони були національності та громадянами якої країни вони були, віддали своє життя для того, щоб народилися нова країна і новий народ» (Виступ 2014).

Предметний характер розгляду події дещо звужує діапазон хронологічних меж. Однак для осмислення хронологічних меж важливо увиразнити характер та статус події (Майдан, Євромайдан, Революція Гідності), а також її пролонгованість чи меморіалізацію.

За характером Євромайдан/Майдан був революцією, отож невипадково ці події називають іще Революцією Гідності. С. Дацюк виокремлює кілька основних складників-характеристик Революції Гідності:

1) геополітичний;
2) антиколоніальний;
3) антиолігархічний;
4) національний;
5) громадянський;
6) соціально-економічний.

Чотири з цих революцій є процесуальними – геополітична, національна, громадянська, соціально-економічна (бо щодо них можна вести мову лише про якісь проміжні результати). Дві з цих революцій є становими, тобто такими, що фіксують стан, – антиколоніальна (Україна є колонією чи вже ні) та антиолігархічна (домінує вплив олігархів чи його немає) (Дацюк 2017).

Вочевидь, до аналізу події та осмислення статусу Революції Гідності варто аплікувати положення теорії П. Штомпки стосовно п'яти парадоксів революцій, до яких він зараховує:

– складну комбінацію різноманітних чинників виникнення революцій;
– парадокс революційної мобілізації народних мас;
– питання впливу спадщини попередніх революцій на наступні;
– різницю між наслідками революцій та задумами революціонерів, що демонструє саморуйнівну природу їх і замість героїчних міфів та надій породжує несправедливість та розчарування;
– проблему непередбачуваності будь-яких революцій (Штомпка 1996).

Гіпотезу пропонованої наукової розвідки побудовано на маркуванні пролонгованості Революції Гідності, її незавершеності (з огляду на неповне виконання вимог протестувальників). Поділяємо думку щодо розгляду Євромайдану та Майдану в онтологічно єдиному ланцюгу: Євромайдан став поштовхом та ідейним попередником Майдану. Ця ідейна спадкоємність оприсутнилася в розширенні вимог стосовно майже всіх сфер життя та в оформленні протестного руху як антикорупційного, спрямованого проти свавілля правоохоронних органів і соціальної нерівності, причиною яких була урядова політика. У межах Майдану протестний рух глибинно трансформувався в протисистемний, антиурядовий та революційний (Кривітченко 2014, с. 70).

Нижня межа (початок подій) – 21 листопада 2013 року (події почалися в ніч на 22 листопада 2013 року) (Бурлакова 2014, с. 14); інший варіант відліку – із 26 листопада 2013 року (Киридон 2015). Верхню межу станом на березень 2020 року не увиразнено. У цьому хронологічному діапазоні умовно виокремлено кілька етапів (критерієм поділу є зміна сутнісних характеристик подієвого ряду, векторів розвитку, характеру вимог, вплив зовнішніх чинників тощо).

Отже, І етап – 21–29 листопада 2013 року. Це період очікування громадянами України курсу на євроінтеграцію, мирних акцій протесту проти рішення уряду відтермінувати підписання Угоди про асоціацію з ЄС на Вільнюському саміті. Особливості: лозунги за євроінтеграцію України, прапори України та ЄС, орієнтація на цінності, а не на лідера. Із 26 листопада – активна участь студентства. Відсутність чіткої ієрархічної системи відносин (існувала вільна сцена для проговорення проблем, виступів).

Основним *приводом* до виступу 21 листопада стало згортання владою курсу на підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Фактично оприявнювалися двоїстість ситуації щодо перспектив подальшого розвитку України та потреба ідентифікаційного виміру суспільства. Загалом *причин*а Революції Гідності аналогічна причині Помаранчевої революції – категоричне неприйняття подвійних політичних стандартів (Куц 2018, с. 162). У масовій свідомості пересічного українця курс України у напрямі ЄС означав справжню, а не фасадну розбудову демократичних інституцій та демонтаж олігархічно-кланової моделі політичних відносин.

Серед причин Майдану – традиційне й систематичне нехтування потребами та проблемами як окремих громадян, так і громадянського суспільства в цілому, неповага до нього з боку влади, загострення економічної, політичної та соціальної криз. Схожі причини привели й до подій 2004 року (Рубцов 2018, с. 38).

Зростання протестних настроїв у суспільстві зафіксували соціологи ще з жовтня 2012 року. Через рік кількість людей, які готові були виходити на вулиці, зросла

на 5%, і значно зменшилася кількість тих, хто точно не збирається протестувати, – з 51 до 36% (за даними фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва»).

Проте саме відтермінування асоціації змусило людей вийти на площі міст. Перша акція відбулася 21 листопада 2013 року під гаслом євроінтеграційних вимог. На майдан Незалежності вийшли близько 1500 осіб (переважно журналісти, громадські активісти та опозиційні політики). Згодом до них приєдналися студенти закладів вищої освіти з усієї країни. Саме ввечері 21 листопада 2013 року в соціальних мережах хтось з учасників уперше використав слово «Євромайдан». Цей хештег майже одразу потрапив у тренди соціальної мережі «Твітер». До 22 листопада його використали понад 21000 разів. Головними вимогами мітингувальників стали відставка Кабміну, а також проведення позачергових виборів президента й уряду. Для реалізації цих цілей було оголошено загальнонаціональний страйк. Мирний період Євромайдану завершився дуже швидко. Демонстративне побиття студентів, показане всіма медіа, налаштованими як за, так і проти президента, спричинило масову реакцію.

II етап – 30 листопада – 11 грудня 2013 року. Рубікон було перейдено під час побиття демонстрантів 30 листопада (ця дата – рубіжний маркер). Уже 1 грудня 2013 року акція переросла в масовий протестний рух – на майдані Незалежності зібралося понад 100 тисяч осіб, а 8 грудня кількість учасників протесту збільшилася до 1 мільйона.

Характеризуючи громадянський рух в Україні 2013–2014 років, як, утім, і періоду 2004 року, не можна не згадати про появу іншого протестного феномена – Антимайдану, який виник на противагу основному, європейському рухові. Власне, його виникнення лише після початку протестів на майдані Незалежності дає змогу припустити його штучний характер і кон'юнктурність щодо влади (такі протести часто називають «проплаченим натовпом»). Водночас не можна відкидати того факту, що частина учасників цього опозиційного до Майдану руху брала в ньому участь не через можливе стимулювання чи тиск із боку влади, а через ідеологічні суперечності з проєвропейським рухом (Яновська 2018, с. 47).

Вочевидь, саме такі дії влади – намагання силою придушити масовий ненасильницький рух – мали зворотний ефект, тобто зіграли проти неї самої. Репресії проти мирних активістів спричинили зростання внутрішньої солідарності всередині руху, збільшення його підтримки ззовні та перехід колишньої пасивної групи до активних дій. Репресії проти мирних мітингувальників зумовили зростання внутрішньої солідарності всередині руху, збільшення його підтримки ззовні та перехід колишньої пасивної групи до активних дій.

10 грудня 2013 року В. Янукович у присутності іноземних дипломатів публічно пообіцяв не застосовувати силу проти мирних зібрань. Однак тієї ж самої ночі силові підрозділи напали на євромайданівців. 11 грудня 2013 року – початок подій на вулиці Михайла Грушевського. Протестний рух оформився як антикорупційний, спрямований проти свавілля правоохоронних органів та соціальної нерівності, причиною яких є урядова політика. Відбувся штурм Адміністрації Президента (АП) на вулиці Банковій 30 листопада 2013 року, почалися повалення пам'ятників Леніну з 8 грудня 2013 року (Хроніка 2013), захоплення адміністративних будівель. Позицією церков переважно була підтримка протестувальників.

Розмежувалися поняття «Євромайдан» та «Майдан» через зміну акцентів у риториці протестувальників: після 30 листопада 2013 року основна вимога щодо підписання асоціації з ЄС змінюється на вимогу відставки уряду, звільнення заарештованих учасників Майдану, припинення репресій. Змінилася форма протестів – із ненасильницької на насильницьку. Учасники Євромайдану налаштовані були досить рішуче: 74% готові звідти піти лише у разі виконання всіх вимог Майдану. Іще 28,5% готові були задовольнитися виконанням кількох основних вимог.

III етап – 11 грудня 2013 року – 16 січня 2014 року. Це фаза активних дій на вулиці Михайла Грушевського та розширення території Майдану (вулиця Інститутська). Увиразнюється національно-патріотична спрямованість протестних дій. За Ю. Габермасом, на цьому етапі можна говорити про те, що «революційний проєкт виходить за межі самої революції; він не вміщується у власні концепції революції» (Habermas 1998, p. 471). Формується Автомайдан.

Рубіжною датою цього етапу стало 16 січня 2014 року, коли Верховна Рада ухвалила пакет законів, які посилювали відповідальність за окремі правопорушення й водночас збільшували захист суддів та представників правоохоронних органів, також було прийнято низку інших законів.

Ухвалення Верховною Радою України законів 16 січня 2014 року в цілому було негативно сприйнято більшістю жителів України. Висловили схвалення зазначених законів тільки 21,6% опитаних, тоді як не підтримали їх понад 50% опитаних, причому більша частина з них висловилася категорично проти цих законів («повністю не підтримую») (табл. 1, рис. 1). Показово, що ухвалення законів 16 січня 2014 року негативно оцінили не лише прихильники Євромайдану, а й значна частина його противників, особливо поміркованих (тих, хто швидше не підтримує, аніж підтримує Євромайдан). Тільки серед категоричних противників Євромайдану ухвалення законів 16 січня 2014 року було оцінено переважно схвально.

Таблиця 1.

Розподіл відповідей на запитання «Як ви ставитеся до прийняття Верховною Радою України 16 січня 2014 року пакета законів, які посилюють відповідальність за окремі правопорушення, збільшують захист суддів і представників правоохоронних органів, та ряду інших законів?» (відсоток від кількості респондентів, які відповіли на запитання)

Варіанти відповіді	Січень 2014 р.
Повністю підтримую	8,8
Швидше підтримую, аніж не підтримую	12,8
Швидше не підтримую, аніж підтримую	10,5
Повністю не підтримую	41,1
Нічого не знаю (дуже мало знаю) про ухвалення цих законів та про зміст їх	19,2
Важко відповісти	7,6

IV етап – 16 січня – 21 лютого 2014 року. Окремо варто виділити проміжок часу 18–20 лютого. Якщо говорити про Революцію Гідності з погляду її функціональних та організаційних трансформацій, то впродовж майже чотирьох місяців протестний рух не залишався гомогенним і пройшов певні етапи – від Майдану-мітингу до Майдану-січі та Майдану як спроби громадянського контролю за владою (Яновська 2018, с. 48).

Закони 16 січня 2014 року миттєво перетворювали країну на диктатуру, на «тоталітарну державу» (Виступ 2014). Їх можна було застосувати до учасників Євромайдану як до злочинців, щоб притягнути їх до кримінальної відповідальності.

І навіть після ухвалення цих законів, як засвідчило дослідження «Оцінка жителями України соціально-політичної ситуації в країні станом на січень 2014 року», проведене 16–30 січня 2014 року (польовий етап – із 19 до 24 січня) Інститутом соціальних технологій «Соціополіс» на замовлення Агентства моделювання ситуацій (Оцінка 2014), у січні 2014 року 41,3% опитаних виступали за мирне врегулювання конфлікту (тобто переговори влади з протестувальниками й часткове виконання їхніх вимог).

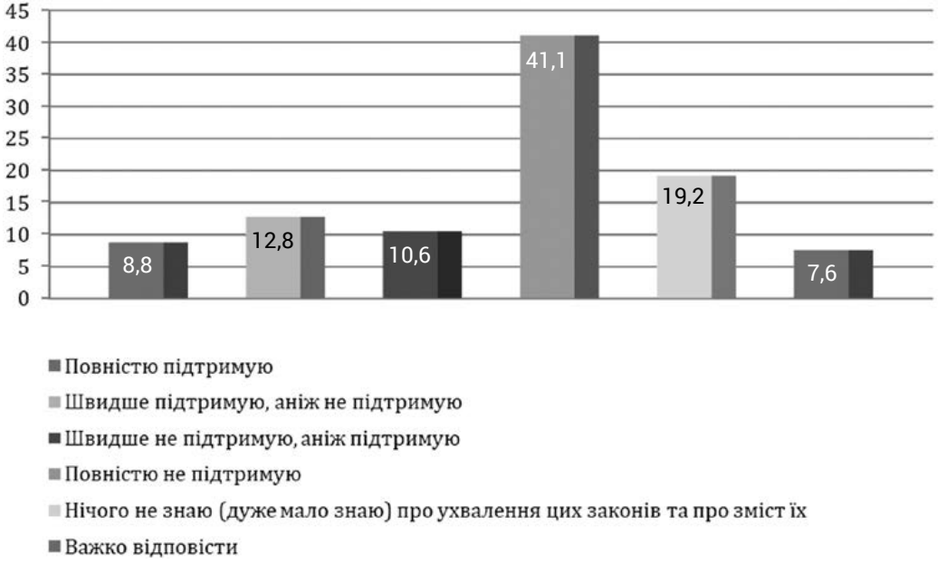

Рис. 1. Розподіл відповідей на запитання «Як ви ставитеся до ухвалення Верховною Радою України 16 січня 2014 року пакета законів, які посилюють відповідальність за окремі правопорушення, збільшують захист суддів і представників правоохоронних органів, та ряду інших законів?» (відсоток від кількості респондентів, які відповіли на запитання)

Таблиця 2.

Розподіл відповідей на запитання «Як, на вашу думку, має відреагувати чинна влада на вимоги Євромайдану?» (відсоток від кількості респондентів, які відповіли на запитання)

Варіанти відповіді	Січень 2014 р.
Виконати всі основні вимоги протестувальників	26,3
Піти на переговори з протестувальниками й частково виконати їхні вимоги	41,3
Силовим шляхом розігнати Євромайдан і притягти його організаторів до відповідальності	15,8
Ігнорувати Євромайдан та його вимоги	7,4
Ваш варіант	2,8
Важко відповісти	6,4

Рис. 2. Розподіл відповідей на запитання «Як, на вашу думку, має відреагувати чинна влада на вимоги Євромайдану?» (відсоток від кількості респондентів, які відповіли на запитання)

У цих умовах серед жителів України існувала невизначеність щодо того, чим закінчиться Євромайдан. За результатами опитування п'ять можливих сценаріїв завершення Євромайдану, запропонованих респондентам, набрали приблизно однакову кількість голосів, і жоден із них не було названо як найімовірніший значною кількістю опитаних (табл. 3). Незважаючи на те, що понад 40% респондентів вважали оптимальним вирішення ситуації з Євромайданом шляхом переговорів та компромісів між сторонами конфлікту, лише 18,5% опитаних вважали такий сценарій найімовірнішим. 18,3% опитаних висловлювали припущення щодо розгону учасників Майдану силовим шляхом.

Таблиця 3.

Розподіл відповідей на запитання «Чим, на вашу думку, закінчиться Євромайдан?» (відсоток від кількості респондентів, які відповіли на запитання)

Варіанти відповіді	Січень 2014 р.
Протестувальники доб'ються від влади виконання своїх основних вимог	13,5
Вимоги протестувальників буде виконано частково, після чого Євромайдан розійдеться	18,5
Євромайдан розійдеться внаслідок внутрішніх суперечностей і втрати інтересу суспільства до нього; вимоги протестувальників не буде виконано владою	16,2
Євромайдан у «скороченому» вигляді збережеться на тривалий час, при цьому влада ігноруватиме його	11,2
Євромайдан буде розігнано силовим шляхом	18,3
Ваш варіант	5,9
Важко відповісти	16,4

19 січня 2014 року – віче на майдані Незалежності (протест проти так званих диктаторських законів). 19–21 січня – протистояння на вулиці Михайла Грушевського поблизу стадіону «Динамо» імені Валерія Лобановського (проти беззбройних людей бійці підрозділу «Беркут» і внутрішніх військ застосували не лише кийки та щити, а й сльозогінний газ, травматичну автоматичну зброю). З'явилися поранені та обморожені. Задля захисту від куль беркутівців мітингарі почали підпалювати автомобільні шини. Апогей протистояння – 22 січня 2014 року (поранень зазнали понад тисячу мітингарів, убито громадянина України вірменського походження Сергія Нігояна, етнічного білоруса Михайла Жизневського та смертельно поранено Романа Сеника).

18–20 лютого 2014 року – посилення протистояння. Штурм силовиками Євромайдану, розстріл майданівців (вулиця Інститутська, Будинок профспілок). Небесна Сотня.

21 лютого на переговорах з опозицією за участі представників Франції, Німеччини й Польщі В. Янукович погодився негайно відновити чинність Конституції 2004 року, яка обмежувала права президента, й восени цього ж самого року провести дострокові президентські вибори. 22 лютого 2014 року – втеча В. Януковича.

Рис. 3. Розподіл відповідей на запитання «Чим, на вашу думку, закінчиться Євромайдан?» (відсоток від кількості респондентів, які відповіли на запитання)

Таким чином, на завершення цього періоду серед здобутків Революції Гідності можна зазначити:

- збереження державного суверенітету України;
- ліквідацію диктатури в результаті скасування так званих диктаторських законів, відновлення основних демократичних свобод;
- ліквідацію корумпованого режиму В. Януковича;
- відновлення руху України до європейських стандартів життя й демократичних свобод;
- презентацію України у світі як країни громадян із високим почуттям гідності;
- посилення ідей патріотизму та солідарності серед громадян України;
- подолання у суспільстві страху перед тиранією та репресіями;
- прискорене завершення формування української політичної влади та громадянського суспільства (Революція Гідності 2015, с. 29–31).

V етап – 21 лютого – 1 вересня 2017 року (незавершеність). 21 лютого 2014 року Верховна Рада України визнала В. Януковича таким, що у неконституційний спосіб самоусунувся від здійснення конституційних повноважень.

Політична ситуація в Україні після перемоги Євромайдану розвивалася під впливом кількох чинників:

– зміни найвищого керівництва держави;

– формування нової парламентської більшості;

– зміни конституційної моделі (відновлення Конституції зразка 2004 року);

– складної економічної ситуації;

– зовнішньої агресії з боку Російської Федерації;

– очікування радикальних суспільно-політичних та соціально-економічних змін;

– переформатування ідентичностей (плюралізація ідентичностей) – виникнення складних суспільств із «гібридною», множинною, змішаною ідентичністю громадян.

Особливість етапу – анексія Криму. Водночас із подіями в Криму Росія намагалася дестабілізувати ситуацію у східних та південних областях України. Зоною бойових дій стали Донецька й Луганська області. У таких умовах у середині квітня 2014 року виконувач обов'язків президента України О. Турчинов оголосив проведення антитерористичної операції (АТО). У травні 2014 року російські спецслужби та місцеві колаборанти імітували проведення «референдумів» щодо «державної самостійності» територій, захоплених російськими військами й терористичними організаціями «ЛНР» («Луганська народна республіка») та «ДНР» («Донецька народна республіка») (Революція Гідності 2015).

25 травня 2014 року відбулися вибори президента України й міських голів у Києві, Одесі, Миколаєві, Сумах та інших містах. Наприкінці серпня 2014 року указом Президента було припинено повноваження Верховної Ради та призначено позачергові вибори народних депутатів України. Позачергові парламентські вибори відбулися 26 жовтня 2014 року.

Таким чином, вимоги Євромайдану було частково реалізовано в 2014 році. Нагадаємо, що підписання Угоди про асоціацію між ЄС та Україною планувалося на 28 листопада 2013 року, але через дії української влади не вдбулося. 21 березня 2014 року прем'єр-міністр України А. Яценюк підписав політичну частину Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом. 27 червня 2014 року у Брюсселі Президент України П. Порошенко підписав економічну частину Угоди про асоціацію. 16 вересня 2014 року Верховна Рада України та Європейський парламент одночасно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. За це проголосували 355 народних депутатів України. У повному обсязі Угода про асоціацію набула чинності з 1 вересня 2017 року. З огляду на початок подій під лозунгами ЄС можна говорити про завершеність процесу. Однак під час революції відбулася трансформація характеру вимог.

Таким чином, події Майдану дали потужний імпульс подальшим суспільним змінам в усіх сферах суспільного життя. Самоорганізація громадян під час Євромайдану та розвиток волонтерського руху спричинили зростання довіри громадськості до організацій громадянського суспільства. Сталися глибокі зрушення у свідомості народу, перетворення його на суб'єкт політики, здатний впливати на владу. Під час Революції Гідності маси/суспільство спричинили зміну політичної влади, що відбувалося за їхньої участі. Водночас спостерігається й зміна політичної свідомості мас. Суспільство внаслідок тогочасних подій (Майдан, анексія Криму Росією, війна на Сході України) взяло на себе значну частину функцій, властивих переважно державним інститутам. Зокрема, йдеться про сферу національної безпеки, якою почало опікуватися українське суспільство, розуміючи слабкість держави у цій царині. Таку слабкість передусім було зумовлено надмірною бюрократизацією та зокрема корумпованістю державного апарату, що призводило до надто повільної реалізації державно-управлінських рішень (Куц 2018, с. 162). Окрім того, громадський сектор не висунув консолідованої програми подальших політичних перетворень для країни, не було сформовано й дієвих механізмів постійного громадського контролю за діяльністю органів влади. Тому в умовах політичного транзиту – зміни владної команди українське громадянське суспільство, а надто формат його відносин із державою, потребують якісного та комплексного «перезавантаження» (Громадянське суспільство 2019).

Досвід Майдану оприявнив мобілізаційний потенціал українського суспільства. Серед позитивних чинників, які впливали на його стан, – досить високий рівень здатності громадян до консолідації в умовах актуалізованої небезпеки (це засвідчують феномени волонтерства та створення добровольчих батальйонів у період 2014–2015 років); високий рівень освіченості українських громадян; установки на цінності індивідуалізму серед активних вікових груп, що сприяє прийняттю оперативних рішень у надзвичайних умовах; достатній рівень політичної активності; досвід адаптації в трансформаційні та кризові періоди політичного й економічного розвитку тощо.

Серед негативних чинників, які послаблювали мобілізаційний потенціал суспільства, можна назвати певну дисфункцію політичної системи, спричинену кризою 2013–2014 років; неефективність правової системи; тенденції депопуляції; бюрократизацію, спотворення та гальмування політичних рішень; високий рівень недовіри суспільства до влади; вияви абсентеїзму, ретретизму та «надіндивідуалізму» в суспільстві тощо (Безрук 2019, с. 36–37).

Водночас Революція Гідності внесла істотні корективи в уявлення про місце України серед держав, які зазнають інституційних змін у політичній та економічній сферах суспільного життя.

Однією із сутнісних характеристик віхових революційних змін стало переформатування ідентичностей (плюралізація ідентичностей) – виникнення суспільства з «гібридною», множинною, змішаною ідентичністю громадян.

Однак, на нашу думку, Революцію Гідності не завершено з огляду на нереалізованість суспільних запитів у постмайданному політичному процесі України, що поглибило нерозуміння між владою та суспільством, загостривши доволі непрості відносини. Від 2014 року Україна стала на амбітний шлях структурних реформ. Однак прогрес у реформуванні не характеризується систематичністю. У той час як прогресу було досягнуто у сферах децентралізації, макроекономічної стабілізації та державних закупівель, поліпшення в судовій сфері, правоохоронних органах, галузі охорони здоров'я, освіти та державної служби, а також у багатьох інших усе ще не відбулося. Рівень реформ в Україні досі не відповідає очікуванням міжнародних партнерів і, що важливіше, багатьох громадян, які ще не відчули конкретних змін. Так, лише 3% помічають позитивні ефекти реформ (Хомей 2019, с. 17).

На думку більшості населення, Революція Гідності не досягла поставлених цілей. За результатами дослідження, проведеного у грудні 2016 року, так вважали 85,4% опитаних громадян України. Респонденти називали головні критерії такої негативної оцінки: відсутність позитивних змін в економіці, у боротьбі з корупцією, проведенні реформ; зрощення влади та бізнесу й незмінність влад-

ної верхівки; незавершеність процесів люстрації; повільна інтеграція України в ЄС (Про стан розвитку 2017, с. 6). Після Революції Гідності не сталося значного «перезавантаження» політичної системи або зміни складу політичних еліт (Муляр 2019, с. 99). Революція Гідності не спричинила кардинальних і системних змін суспільних відносин в Україні. Постмайданний політичний процес характеризується суттєвим загостренням відносин між владою та суспільством. Революція Гідності та гібридна російсько-українська війна зумовили потребу кардинального переформатування цих відносин (Куц 2018, с. 160).

Із-поміж іншого дослідники констатують перетворення України на «гібридну державу», для якої характерне поєднання решток старої тоталітарної системи та нових економічних і політичних інституцій. Політичний процес у такій державі позначено застоєм, корупцією та домінуванням еліт, які дають мало користі країні та мають слабку підтримку населення (Отдєлєнцев 2016, с. 123–124). Для гібридних держав характерні такі ознаки:

1) інтереси громадян беруться до уваги не повною мірою або ігноруються;

2) рівень політичної активності у період між виборами є низьким;

3) правових норм часто не дотримуються, порушують їх;

4) вибори дають неправдиві результати й тому фактично є нелегітимними;

5) довіру населення до державних інститутів максимально зменшено;

6) функціонування держави загалом є незадовільним (Вонсович 2013, с. 290–291).

Завищені очікування суспільства, повільний рух реформ, військова агресія сусідньої держави та інші чинники спричинили ефект розчарування й оприявнили готовність організованої громадськості обстоювати політичні здобутки попередніх років. Так, на думку відомого українського вченого-соціолога Є. Головахи, навесні 2019 року відбувся своєрідний «електоральний Майдан» на шляху України до цивілізованого світу, «спроба змінити систему і політичну еліту» (Головаха 2019).

Нині саме час осмислити ситуацію в усій її складності, багатоаспектності й невизначеності. Варто насамперед шукати відповідь на запитання: чому так бездарно розтрачено потужну енергію масового спротиву? І чим узагалі небезпечна революційна екзальтація, базована на очікуванні раптових позитивних змін? (Нагорна 2014, с. 54). Звернення до праць теоретиків революції свідчить про неминуче розчарування наслідками будь-якої революції. Підсумовуючи свого часу уроки революцій, Х. Арендт зауважувала: «У підсумку народ або повинен упасти в летаргію як передвісницю смерті публічної свободи», або «зберегти дух спротиву» до будь-якого обраного ним уряду, адже єдина влада, яка залишається у людей, – це «резервна влада революції» (Arendt 1990, p. 269).

Допоки революція не досягла своїх цілей, не виконала всі свої завдання, не одержала бажані для більшості оцінки, вона не може отримати статус «меморіальної». Найширший хронологічний діапазон Революції Гідності: 1989/1991 роки – до теперішнього часу (2020 рік). Хронологічний діапазон Євромайдану артикулюється відповідними вимогами євроінтеграційного курсу: 21 листопада 2013 року – 1 вересня 2017 року (набуття чинності в повному обсязі Угодою про асоціацію). Відлік подій Революції Гідності (маркованої так у комунікативному просторі) іде від 21 листопада 2013 року. Але з огляду на фактичну нереалізацію вимог протестувальників можна стверджувати, що Революція Гідності триває.

Список використаних джерел та літератури

1. Безрук, О. О. 2019. Мобілізаційний потенціал суспільства ризику: політологічний аспект. Сучасне суспільство, 1, с. 28–37.

2. Білик, Г. М. 2015. Хронотопічний образ Революції Гідності в українському письменстві 2013–2015 рр. В: Журавльова С. С. (ред.-упор.). «Над берегами вічної ріки»: темпоральний вимір літератури. Бердянськ: ФОП Ткачук О. В., с. 22–24.

3. Бурлакова, В. 2014. Хроніки Гідності. Український тиждень, 23, с. 14.

4. Виступ Президента Петра Порошенка на пресконференції 29 грудня 2014 року [online]. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=I-wFfU5nNII [Дата звернення 25 лютого 2020].

5. Вонсович, С. Г. 2013. *Політична транзитологія: історія, методологія.* Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка; Кам'янець-Подільський: Вид. ПП Зволейко Д. Г.

6. Головаха, Є. 2019. Феномен Зеленського – своєрідний «електоральний Майдан» [online]. Українська правда. Режим доступу: https://www.pravda.com.ua/articles/2019/04/18/7212520 [Дата звернення 25 лютого 2020].

7. Корнієвський, О. А., Тищенко Ю. А., Яблонський В. М. (заг. ред.). 2019. *Громадянське суспільство України: політика сприяння та залучення, виклики та трансформації.* Київ: НІСД.

8. Дацюк, С. 2017. Статус революції [online]. Українська правда. Режим доступу: https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5a1415e684447 [Дата звернення 26 березня 2020].

9. Киридон, А. М. 2015. Євромайдан/Революція Гідності: причини, характер, основні етапи. Історична пам'ять, 33, с. 17–32.

10. Кривітченко, О. О. 2014. Євромайдан – майдан як біополітичні спільності нового типу, що самоорганізуються. Грані, 6, с. 69–74.

11. Куц, Г. 2018. Влада і суспільство в постмайданній Україні: діагностика відносин. Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАНУ, 2, с. 159–171.

12. Муляр, В. 2019. Громадянське суспільство в Україні: до питання про політичну інституціоналізацію. Історичні і політологічні дослідження, 2, с. 96–106.

13. Нагорна, Л. 2014. Від революційної екзальтації до соціальної деструкції: криза традиційних параметрів соціально-конфліктологічної діагностики. Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАНУ, 4–5, с. 51–64.

14. Отдєлєнцев, Є. О. 2016. Аспекти та особливості демократизації України. Сучасне суспільство, 1, с. 118–127.

15. Оцінка жителями України соціально-політичної ситуації в країні станом на січень 2014 року [online]. Соціополіс. Режим доступу: https://sociopolis.ua/news_item/174 [Дата звернення 18 вересня 2017].

16. Полянський, П. (ред.). 2015. *Революція Гідності 2013–2014 рр. та агресія Росії проти України: наук.-метод. матер.* Київ: Ун-т ім. Б. Грінченка.

17. Рубцов, В. 2008. Всеукраїнський Майдан як віха у становленні українського суспільства. Наукові записки Острозької академії. Серія «Політичні науки», 3, с. 37–43.

18. Ткачук, А. 2014. «Революція гідності»: політологічний аналіз. Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 5, с. 323–327.

19. Хомей, О. Д. 2019. Актуальні проблеми розвитку громадянського суспільства та його вплив на реформи задля забезпечення національної безпеки в Україні. Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології», 35, с. 13–20.

20. Хроніка 8 грудня 2013 року: мільйонне віче на Майдані, в Києві повалили Леніна [online]. 2013. 24 канал. Режим доступу: https://24tv.ua/hronika_8_grudnya_2013_milyonne_viche_na_maydani_v_kiyevi_povalili_lenina_n518287 [Дата звернення. 21.02.2020].

21. Штомпка, П. 1996. *Социология социальных изменений.* Москва: Аспект Пресс.

22. Яблонський, В. М., Балакірева, О. М., Бондар, Т. В. та ін. 2017. *Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні.* Київ: НІСД.

23. Яновська, О. В. 2018. Громадянські протестні практики в Україні: від Помаранчевої революції в Україні до Революції Гідності. Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології», 33, с. 44–49.

24. Arendt, H.1990. *On Revolution.* London: Penguin Books.

25. Habermas, J. 1998. *Between Facts and Norms. Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy.* Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

References

1. Bezruk, O. O. 2019. Mobilizatsiinyi potentsial suspilstva ryzyku: politolohichnyi aspekt. Suchasne suspilstvo, 1, s. 28–37.

2. Bilyk, H. M. 2015. Khronotopichnyi obraz Revoliutsii Hidnosti v ukrainskomu pysmenstvi 2013–2015 rr. V: S. S. Zhuravlova (red.-upor.). "Nad berehamy vichnoi riky": temporalnyi vymir literatury. Berdiansk: FOP Tkachuk O. V., s. 22–24.

3. Burlakova, V. 2014. Khroniky Hidnosti. Ukrainskyi tyzhden, 23, s. 14.

4. Vystup Prezydenta Petra Poroshenka na preskonferentsii 29 hrudnia 2014 roku [online]. Rezhym dostupu: https://www.youtube.com/watch?v=I-wFfU5nNII [Data zvernennia 25 liutoho 2020].

5. Vonsovych, S. H. 2013. *Politychna tranzytolohiia: istoriia, metodolohiia.* Kyiv: KNU im. Tarasa Shevchenka; Kamianets-Podilskyi: Vyd. PP Zvoleiko D. H.

6. Holovakha, Ye. 2019. Fenomen Zelenskoho – svoieridnyi "elektoralnyi Maidan" [online]. Ukrainska pravda. Rezhym dostupu: https://www.pravda.com.ua/articles/2019/04/18/7212520 [Data zvernennia: 25 liutoho 2020].

7. Korniievskyi, O. A., Tyshchenko, Yu. A., Yablonskyi, V. M. (zah. red.). 2019. *Hromadianske suspilstvo Ukrainy: polityka spryiannia ta zaluchennia, vyklyky ta transformatsii.* Kyiv: NISD.

8. Datsiuk, S. 2017. Status revoliutsii [online]. Ukrainska pravda. Rezhym dostupu: https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5a1415e684447 [Data zvernennia: 26 bereznia 2020].

9. Kyrydon, A. M. 2015. Yevromaidan/Revoliutsiia Hidnosti: prychyny, kharakter, osnovni etapy. Istorychna pamiat, 33, s. 17–32.

10. Kryvitchenko, O. O. 2014. Yevromaidan – maidan yak biopolitychni spilnosti novoho typu, shcho samoorhanizuiutsia. Hrani, 6, s. 69–74.

11. Kuts, H. 2018. Vlada i suspilstvo v postmaidannii Ukraini: diahnostyka vidnosyn. Naukovi zapysky IPiEND im. I. F. Kurasa NANU, 2, s. 159–171.

12. Muliar, V. 2019. Hromadianske suspilstvo v Ukraini: do pytannia pro politychnu instytutsionalizatsiiu. Istorychni i politolohichni doslidzhennia, 2, s. 96–106.

13. Nahorna, L. 2014. Vid revoliutsiinoi ekzaltatsii do sotsialnoi destruktsii: kryza tradytsiinykh parametriv sotsialno-konfliktolohichnoi diahnostyky. Naukovi zapysky IPiEND im. I. F. Kurasa NANU, 4–5, s. 51–64.

14. Otdielientsev, Ye. O. 2016. Aspekty ta osoblyvosti demokratyzatsii Ukrainy. Suchasne suspilstvo, 1, s. 118–127.

15. Otsinka zhyteliamy Ukrainy sotsialno-politychnoi sytuatsii v kraini stanom na sichen 2014 roku [online]. Sociopolis. Rezhym dostupu: https://sociopolis.ua/news_item/174 [Data zvernennia 18 veresnia 2017].

16. Polianskyi, P. (red.). 2015. *Revoliutsiia Hidnosti 2013–2014 rr. ta ahresiia Rosii proty Ukrainy: nauk.-metod. mater.* Kyiv: Un-t im. B. Hrinchenka.

17. Rubtsov, V. 2008. Vseukrainskyi Maidan yak vikha u stanovlenni ukrainskoho suspilstva. Naukovi zapysky Ostrozkoi akademii. Seriia "Politychni nauky", 3, s. 37–43.

18. Tkachuk, A. 2014. "Revoliutsiia Hidnosti": politolohichnyi analiz. Visnyk Lvivskoho universytetu. Filosofsko-politolohichni studii. Lviv: LNU im. Ivana Franka, 5, s. 323–327.

19. Khomei, O. D. 2019. Aktualni problemy rozvytku hromadianskoho suspilstva ta yoho vplyv na reformy zadlia zabezpechennia natsionalnoi bezpeky v Ukraini. Visnyk KhNU im. V. N. Karazina. Seriia "Pytannia politolohii", 35, s. 13–20.

20. Khronika 8 hrudnia 2013 roku: milionne viche na Maidani, v Kyievi povalyly Lenina [online]. 2013. 24 kanal. Rezhym dostupu: https://24tv.ua/hronika_8_grudnya_2013_milyonne_viche_na_maydani_v_kiyevi_povalili_lenina_n518287 [Data zvernennia: 21 liutoho 2020].

21. Shtompka, P. 1996. Sotsiologiia sotsialnyh izmienienii. Moskva: Aspekt Press.

22. Yablonskyi, V. M (ta in.). 2017. *Pro stan rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini.* Kyiv: NISD.

23. Yanovska, O. V. 2018. Hromadianski protestni praktyky v Ukraini: vid Pomaranchevoi revoliutsii v Ukraini do Revoliutsii Hidnosti. Visnyk KhNU im. V. N. Karazina. Seriia "Pytannia politolohii", 33, s. 44–49.

Alla Kyrydon,
Doctor of History, Professor,
a Director of the State Scientific Institution “Encyclopedic Publishing House”

The Revolution of Dignity: chronological frontiers of event discourse

The sum of the events and efforts that formed the basis of the Euromaidan phenomenon do not have an unambiguous interpretation and evaluation today. However, it is certainly possible to state: Maidan has become the epicenter of fundamental changes in the country. It initiated the process of transformation not only of the political scene but also of social and cultural areas.

The temporal remoteness of the event actualizes and makes it possible to delineate the operating space for diagnosing the phenomenon and interpreting not only events but also for diagnosing and analyzing causes and factors (internal and external), the motivation of actions, gains and losses, etc. The problem of investigating the events that began in November 2013 is multifactorial. Therefore, the proposed scientific exploration aims to express only the chronological range of events in the theoretical and methodological discourse.

The hypothesis of the proposed scientific exploration is based on the marking of the prolongation of the Revolution of Dignity, its incompleteness (given the lack of met requirements). We share the view of considering Euromaidan and Maidan in an ontologically united chain: Euromaidan became the impetus and ideological predecessor of Maidan. This ideological continuity has emerged in the expansion of demands on almost all spheres of life and in the formulation of a protest movement as anti-corruption, anti-arbitrary law enforcement and social inequalities, which were caused by the government policy. Within the Maidan, the protest movement has profoundly transformed itself into anti-system, anti-government and revolutionary.

The events of the Maidan gave a powerful impetus to further social changes in all spheres of public life. According to the majority of the population, the Revolution of Dignity did not reach its goals. Since the Revolution of Dignity, there has been no significant “resetting” of the political system or change in the composition of political elites. The Revolution of Dignity did not cause major and systematic changes in social relations in Ukraine. Until the revolution has achieved its goals, has fulfilled all its objectives, received the most desirable for the majority, it cannot obtain the status of “memorial”. The widest chronological range of the Revolution of Dignity – 1989/1991 – to date (2020). Given the onset of events under the EU’s slogans, one can speak of the process being completed (21.11.2013 – 01.09.2017). However, during the revolution, a transformation of character and demands took place. The Revolution of Dignity is not complete given the unfulfilled public demand in Ukraine’s post-Maidan political process.

Keywords: *Maidan, Euromaidan, the Revolution of Dignity, chronological frames, methodology*

УДК 002(477)"7126".001.32

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОЛЕКЦІЇ [МАЙДАН У КНИЖКАХ]

Вікторія Колеснікова,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник Національного меморіального комплексу
Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідності

Актуальна суспільна потреба осмислення подій Революції Гідності виявляється ще й у появі досить великої кількості різноманітних видань, присвячених цій темі. Метою статті є аналіз джерелознавчого потенціалу опублікованого в Україні масиву видань, які повністю або частково стосуються подій Майдану 2013–2014 років. Основою для дослідження є колекція [МАЙДАН У КНИЖКАХ], яка зберігається у книгозбірні Національного музею Революції Гідності. Проаналізовано 158 видань, опублікованих в Україні впродовж 2013–2020 років. Досліджувані публікації розглянуто як один із різновидів писемних джерел. Аналіз здійснено на підставі методологічних принципів і підходів джерелознавства. Видання систематизовано за допомогою типологічного класифікування за ознакою «соціальне призначення літератури». Виокремлено десять груп, кожну з яких проаналізовано з погляду їхньої інформативності як джерела для подальших наукових досліджень. Визначено, видання яких типів мають найбільший джерельний потенціал із-поміж досліджених. З’ясовано, які особливості характерні для всіх груп досліджуваних джерел.

Ключові слова: *видання, Революція Гідності, Майдан, джерела, інформація*

Однією з особливостей осмислення Революції Гідності 2013–2014 років є поява значної кількості літературних творів, присвячених цим значущим для історії України подіям. Перші книжки про Майдан з’явилися ще навесні 2014 року. Сьогодні їхня кількість наближається вже до 200 найменувань (опубліковано в Україні та за її межами) й постійно зростає. Серед них є й тритомні фоліанти, й невеличкі книжки, є віршовані, художні, документальні, публіцистичні та інші твори. Серед авторів – як відомі особи, так і звичайні люди. Широкою є й географія видань. Така кількість та розмаїття творів, присвячених темі Революції Гідності, засвідчує актуальну суспільну потребу осмислення цього явища.

Метою цієї статті є аналіз джерелознавчого потенціалу опублікованого в Україні масиву видань, які повністю або частково стосуються подій Майдану 2013–2014 років.

Основою для дослідження є колекція [МАЙДАН У КНИЖКАХ][1]. Ідея цілеспрямовано збирати видання, присвячені подіям Революції Гідності, як і назва цієї колекції, належать волонтерам громадської ініціативи «Бібліотека Майдану», яка із січня 2014 року діяла в Українському домі. У листопаді 2014 року до першої річниці Революції Гідності колекцію, що мала тоді близько 40 книжок, презентували на двох виставках – до річниці Майдану в Українському домі та «Творчість Свободи» у Національному центрі народної культури «Музей Івана Гончара».

Із кінця 2017 року надбання громадської ініціативи «Бібліотека Майдану» продовжило своє існування як книгозбірня Національного музею Революції Гідності (далі НМРГ). Детальніше з історією Бібліотеки Майдану можна ознайомитися у статті В. Колеснікової (Колеснікова 2019). Наразі книжковий фонд постійно примножується новими публікаціями, у тому числі власними виданнями музею. На сайті НМРГ представлено бібліографічний список, оцифровані обкладинки та анотації значної частини цієї колекції (режим доступу: https://www.maidanmuseum.org/uk/galereya/biblioteka-muzeyu-maydanu).

Уже 2014 року на різних ресурсах з'явилися огляди книжок на тему Революції Гідності. Здебільшого їхні автори характеризували якусь кількість творів чи аналізували конкретне видання (Нестерович 2014; ТОП-15 2014; Ославська 2014; Сім книг 2015; Цупко 2015; Левчук 2017; 10 книжок 2018; Братущик-Хома 2020; Хук 2020; Николенко 2020 тощо). Інформацію щодо своїх зібрань книжок про Майдан оприлюднювали й регіональні бібліотеки (Літературна хроніка 2014; Літературна хроніка 2016; Майдан у книгах 2018).

Зустрічаються також інтерв'ю з авторами книжок, наприклад з Андрієм Курковим (Габриелян 2014), Марсі Шор (Левкова 2018), Оленою Захарченко (Капнік 2016), або з літературними критиками (Якісних текстів 2016). Такі інтерв'ю містять досить детальну інформацію про конкретні твори, авторські чи фахові погляди на обставини постання їх, поштовх до написання, вплив на аудиторію тощо, зокрема й про значення цих видань для подальших досліджень, Історики, які через двадцять років досліджуватимуть ці події, а з часом сприйняття змінюється, «будуть мати значно більший матеріал, ніж про революцію 2004 року» (Якісних текстів 2016).

Частину публікацій присвячено окремим тематичним виданням. Так, у часописі «Українське релігієзнавство» зібрано низку відгуків на книжки відповідної тематики (Проблема 2015). Проблематику відображення подій Революції Гідності у творах для дітей частково розкрито у статті Н. Марченко (Марченко 2017).

У 2015 році в регіональному виданні було опубліковано статтю Г. Білик, об'єктом дослідження якої стали близько 50 українських книжок, розглянутих із погляду особливостей художнього виформування в них образу Революції Гідності. Авторка поділила аналізовані твори на майданну лірику, майданний епос, хроніки Майдану, книги пам'яті та публіцистику (Білик 2015). Тим самим роком датовано ще одну статтю, яку частково присвячено аналізові літературного спадку Майдану (Поліщук 2015).

2019 опубліковано невелику за обсягом розвідку авторки цієї статті, в якій колекція [МАЙДАН У КНИЖКАХ] аналізується з погляду її статистичних характеристик – розподілу за роком видання, мовою, жанром, наявністю дарчих написів тощо. Досліджено було всі видання, наявні в колекції на момент підготовки тексту, опубліковані як в Україні, так і за кордоном (Колеснікова 2019а).

На сьогодні відомо одне монографічне дослідження, де наведено літературознавчий аналіз кількох десятків творів різного жанру, основною темою яких є події на Майдані.

[1] Саме таку назву (все написано великими літерами та взято у квадратні дужки) отримала колекція 2014 року, коли її почали збирати волонтери громадської ініціативи «Бібліотека Майдану». Тому далі використовуємо цю оригінальну назву.

Книжка «Словами очевидців: література від Євромайдану до війни» є науковою роботою, виконаною кандидатом філологічних наук Н. Герасименко. У розділі, присвяченому творам про Майдан, авторка виділяє й детально характеризує три теми: поезію Євромайдану, розслідування Євромайдану та романи про Майдан (Герасименко 2019).

Об'єктом розгляду цієї статті є видання колекції [МАЙДАН У КНИЖКАХ], опубліковані в Україні впродовж 2013-го – на початку 2020 року. Проаналізовано 158 видань: 1 видання вийшло друком 2013 року, 60 – 2014-го, 38 – 2015-го, 21 – 2016-го, 10 – 2017-го, 17 – 2018-го, 10 – 2019-го, 1 – 2020-го року.

Завданнями розвідки є аналітико-інформативний огляд комплексу опублікованих джерел, його походження, історії, змісту джерел як історичного факту, оцінка їх як носія достовірної інформації, встановлення значущості вивченого комплексу джерел для подальших наукових досліджень. Зазначені книжки (публікації) розглянуто як один із різновидів писемних джерел. Аналіз здійснено на підставі тісно пов'язаних між собою методологічних принципів і підходів джерелознавства: конкретно-історичного підходу (історизму), принципу об'єктивності, принципу всебічності й цілісності джерела або групи джерел чи джерельних комплексів (Головко 2002, с. 33). Визначено, які різновиди джерельної інформації характерні для різних типів видань. «Джерельна інформація – це сукупність наявних у джерелі типів інформації та стійких зв'язків між ними, які забезпечують його цілісність і здатність слугувати основою для отримання наукового фактичного знання» (Головко 2002, с. 79). Така інформація визначається як «відкрита, закрита (латентна) або прихована (навмисно, ненавмисно), пряма, непряма (побічна), актуалізована, потенційна» (Головко 2002, с. 79).

Досліджуваний комплекс джерел систематизовано за допомогою типологічного класифікування за ознакою «соціальне призначення літератури». Це комплексний критерій типологічної класифікації літератури. Класотвірною ознакою тут є відповідність типу видання певній формі суспільної свідомості – політиці, праву, науці, мистецтву, релігії тощо (Швецова-Водка 1999, с. 22). Весь досліджуваний масив розподілено на десять типів.

Таблиця

Кількісно-якісний розподіл книжок за типом і роком видання та мовою твору

Тип	Усього	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Мова укр./рос.
1. Художні поетичні видання	37	–	25	6	2	–	3	1	–	37/0
2. Публіцистичні видання	27	–	13	5	4	2	3	–	–	24/3
3. Художні прозові видання	19	–	4	7	4	–	2	2	–	16/3
4. Наукові видання	15	–	2	6	3	1	–	3	–	14/1
5. Мемуаристичні видання	15	1	2	5	3	1	3	–	–	12/3
6. Науково-мемуаристичні (усноісторичні) видання	12	–	2	2	2	1	2	2	1	11/1
7. Біографічні видання	12	–	3	3	1	2	2	1	–	12/0
8. Візуальні видання	9	–	3	3	1	1	1	–	–	9/0
9. Релігієзнавчі видання	8	–	4	–	1	2	1	–	–	6/2
10. Художні дитячі видання	4	–	2	1	–	–	–	1	–	4/0
Усього	**158**	**1**	**60**	**38**	**21**	**10**	**17**	**10**	**1**	**145/13**

Рис. 1. Розподіл видань за мовою

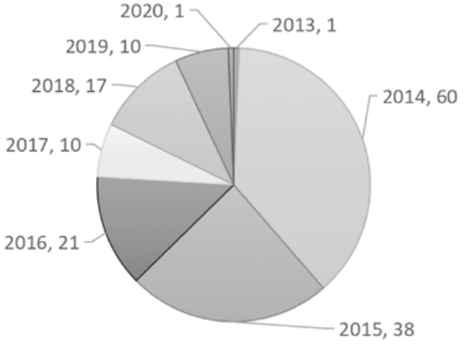

Рис. 2. Розподіл видань за роками

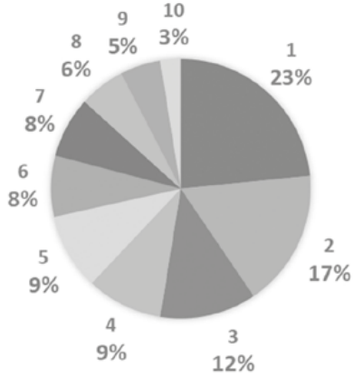

Рис. 3. Розподіл видань за типами

Зауважимо, що наведений розподіл є умовним, адже межі типів перетинаються. Наприклад, є поетичні твори, які розповідають про життя Героїв Небесної Сотні, тож їх можна було б віднести й до біографічних. Публіцистичні твори можуть межувати з художніми, науковими, мемуаристичними тощо. Однак такий розподіл із погляду формального підходу зумовлено потребою класифікувати джерела перед дальшим аналізом інформативного складника.

ХУДОЖНІ ПОЕТИЧНІ ВИДАННЯ

Поетичні твори переважають у комплексі аналізованих видань. Колекція [МАЙДАН У КНИЖКАХ] налічує 37 поетичних збірок. Поетичні твори були першими та наймасовішими з-поміж усіх присвячених Майдану книжок,які вийшли друком 2014 року.

Поезія – перші спроби зрозуміти, що відбулося після того, як люди пережили шок від кривавих подій, «гнів помсти» й «холоднокровність оборони» та почалося глобальне структурне осмислення нової дійсності, – йдеться в анотації до книжки «Євромайдан. Лірична хроніка», опублікованої видавництвом «Discursus» 2014 року (Євромайдан. Лірична хроніка 2014).

Серед поетичних видань є як збірки одного автора (їх переважна більшість), так і зібрані під однією обкладинкою вірші різних людей. І це не лише професійні поети, серед них чимало аматорів і тих, хто взявся до віршування чи не вперше. Однак із погляду джерелознавчого потенціалу цього масиву видань поетична майстерність авторів не є ключовою характеристикою. Як справедливо зазначає у своєму огляді літератури про Майдан Г. Цупко, «найпершим літературним відбитком Майдану стали вірші. Художня цінність деяких поетичних рефлексій навряд чи витримає фахову критику, але вони важливі як частинки колективної пам'яті» (Цупко 2015).

Широкою є географія видань. Регіональність подекуди простежується навіть у назвах поетичних збірок, як-от книжки «До барикад. Збірка кіровоградської революційної поезії» (До барикад 2014). Вона цікава ще й тим, що при оформленні обкладинки використано малюнок «Хлопчик на барикаді» – символ Бібліотеки Майдану (детальніше про цю символіку див. Колеснікова 2019).

Переважна більшість поетичних творів є відбиттям вражень безпосередніх учасників подій, що частково відображено у назвах: «Мій Майдан» (Прухницький 2014); «Не умолкай, Майдан, не умолкай! (Революція Гідності очима херсонця)» (Залевський 2014); «Вірші з Майдану» (Павличко 2014).

Досить часто автори включають до своїх збірок не лише вірші, народжені на Майдані чи під його впливом, а й більш ранні твори, які вважають тематично пов'язаними з Революцією Гідності. Це дає змогу простежити розвиток авторського бачення у ширшому хронологічному та історичному контекстах.

Чималу кількість поетичних творів повністю чи частково присвячено Героям Небесної Сотні (Домашенко 2014; Корнійчук 2014; Гонтарук 2015; Поетична 2016; Дудка 2019).

Частина образів отримала подальше життя за межами віршованих збірок. Як стверджує поетеса Тетяна Домашенко, слова «Небесна Сотня», які згодом вона використала у назві своєї збірки «Небесна Сотня воїнів Майдану», вихопилися в неї мимохіть удень 21 лютого, коли на Майдані прощалися із загиблими. «Я стою спереду, біля решітки коло сцени, – згадує вона. – Дивлюсь у небо, а там – зграя голубів. «Боже, – кажу, – та це ж – Небесна Сотня!» (Руденко, Сарахман 2020). За словами

поетеси, люди відразу підхопили цей образ. А в неї попід сценою народилися такі рядки, які потім увійшли до першої збірки поезій авторки про Майдан:

Небесна Сотня воїнів Христа
З мечем архистратига Михаїла,
З молитвою за волю на устах
У вічність із Майдану відлетіла
(Домашенко 2014, с. 18–19).

Почуття та переживання автора поетичної збірки «Герої не вмирають. Рядки, народжені війною та революцією» Олега Побережного знайшли відгук у музикантів: вірш «А мене вбили на Майдані» став піснею (Побережний 2014).

Аналізуючи поетичні твори з погляду часу створення їх, Н. Герасименко поділяє їх за змістовим наповненням залежно від етапу протистояння. Вона виділяє три етапи у цьому поетичному пласті. До появи перших загиблих у віршах переважають «карнавальна» стихія свободи та протест проти надмірної жорстокості силовиків. Зразком такої поезії є збірка Д. Павличка «Вірші з Майдану», підписана до друку ще наприкінці 2013 року (Павличко 2014). Другий етап починається після 19 січня, й головною темою стає боротьба. З'являються нові терміни «екстреміст», «коктейль», «бруківка»:

Мамо, я екстреміст
Нас вчора труїли газом
Та я не боявся впасти –
У мене тепер є вісь
(Викрадення Європи 2014, с. 54).

І зовсім інакшою стає поезія Майдану після масової загибелі героїв 18–20 лютого. Провідним мотивом тепер є тема жертви, вшанування пам'яті загиблих (Герасименко 2018, с. 14–16).

Зазначимо й той факт, що інколи написані під час Майдану вірші передають не лише емоційний стан, а й дрібні деталі:

Пити багато води і не піддаватися паніці.
Мати паспорт і каску. Перегинати палиці
(Викрадення Європи 2014, с. 91);
Я стою на Майдані, на жовто-блакитній вулиці.

Поряд сивий дідусь потирає очі й чоло.
І нічого, здається, більше не має значення.
Тут і сльози, і усмішки, лід і гарячий чай
(Викрадення Європи 2014, с. 120).

Отже, коректно стверджувати, що джерельна інформація, яку можна отримати за допомогою аналізу поетичних збірок, є доволі різноплановою. Її можна віднести до інформації особистісної; з іншого боку, тут наявна як відкрита, так і прихована інформація, пряма й непряма, актуалізована та потенційна.

Поетичні твори, присвячені Майдану, є джерелом, що відбиває певну епоху, з позицій якої можуть осмислюватися й висвітлюватися події та явища періоду Революції Гідності, водночас вони можуть слугувати й джерелом для отримання конкретних безпосередніх деталей, побутових моментів, емоційного стану людей тощо. Поетичні рядки фіксують або впроваджують вислови, які стають певними культурними кодами. Тож поезія цінна не лише прихованою, опосередкованою інформацією, а й конкретною фактологічною.

ПУБЛІЦИСТИЧНІ ВИДАННЯ

Публіцистичні видання за кількістю є одними з найчисленніших. Наразі їх налічується 27. Саме визначення публіцистики має цілу низку тлумачень і різночитань (Титаренко 2007). У цій статті орієнтуємося на таку дефініцію цього терміна: «Публіцистика (латин.) – рід літературної творчої діяльності, що оперативно досліджує, узагальнює й трактує з авторських позицій актуальні проблеми дійсності з метою збудження громадської думки, оперуючи при цьому засобами логічного мислення та емоційного впливу» (Вартанов 2005). Не дивно, що значна частина публіцистичних видань межує з іншими – мемуаристикою, мистецькими виданнями (фотоальбоми), науковими, усноісторичними тощо.

Більшість авторів та/чи упорядників видань – це професійні журналісти, письменники тощо (В. Портников, О. Забужко, Соня Кошкіна, брати Капранови, М. Слабошпицький, А. Мухарський, Д. Павличко тощо). У низці випадків це проєкти окремих ЗМІ (газета «День», «ТСН», «Репортер», «Viva»). Серед творів переважають колективні роботи, які є результатом співпраці різних авторів чи упорядників, що надає цим публікаціям більшої об'єктивності (Літопис 2014; Мухарський 2014; #EUROMAIDAN 2014; Фантомная 2014; Чижов 2018).

За поодинокими винятками книжки означеного типу опубліковано у київських видавництвах. Майже половина публікацій побачила світ одразу після Майдану 2014 року, що є закономірним для творів такого роду.

Для частини публіцистичних видань характерна така новаторська ознака, як використання як першоджерела дописів із соціальних мереж (Літопис 2014; Фантомная 2014, Мухарський 2014; Чижов 2018). У «певній своїй частині вона (книжка. – *Авт.*) сформована як гіпертекст – із постів у соціальних мережах, блогів, колонок, стримів, фрагментів виставлених в інтернеті художніх творів, статей, документів, створених у реальному часі авторизованими чи анонімними дописувачами – «свідками» історії... Це відповідає екзистенціальній меті видань: сформувати максимально правдивий, деталізований, багатоголосий образ Євромайдану» (Білик 2015, с. 122). С. Алексієвич у передмові до «Літопису самовидців» зазначає: «Це писалося для друзів, це писалося для себе і не збиралося стати історією, але стало» (Літопис 2014, с. 3).

Кілька книжок із цієї добірки знайомлять із поглядами закордонних фахівців на українські події: це бачення фінських журналістів (Лаурен 2016), польської письменниці (Квятковська-Москалевич 2017) або ж американської дослідниці (Шор 2018) – поглядами сторонніх, але не чужих для нас спостерігачів.

Загалом автори та упорядники публіцистичних творів – відомі літератори, блогери, журналісти, користувачі мережі, часто сховані за ніками, публічні особи, знані інтелектуали, громадські діячі, філософи, історики, письменники, художники та інші митці фіксують події; реагують на них так, як може відгукуватися кожен українець; публікують блоги й дописи із соцмереж, одкровення відомих українців; простежують, у хронологічній послідовності, зміну настроїв і глибинні психологічні трансформації в українському суспільстві; змальовують як звичайних і водночас неймовірних людей, так і узагальнений портрет Майдану та колективний портрет «народження нації»; передають емоції без купюр і деталі, що залишилися «за кадром» для медіа; публікують версії причин і наслідків Майдану,

«білих плям» і таємничих збігів у подіях листопада 2013 –лютого 2014 року; документують і досліджують Революцію Гідності як історичну подію, як вибір спільних цінностей, як приклад самоорганізації та як художнє явище; нотують і «фотографують» цілий період у складній історії України.

Саме вони найкраще передають дух подій Майдану, яким судилося потрапити до підручників історії. Це початок осмислення величезної теми, це свідчення, з яких у майбутньому історики складуть «пазл». Публіцистика має виразний джерелознавчий потенціал, містить різну, переважно відкриту, пряму й актуалізовану джерельну інформацію.

ХУДОЖНІ ПРОЗОВІ ВИДАННЯ

В аналізованій колекції налічується 19 художніх творів. Лише одна з публікацій є збіркою різних авторів (Євромайдан 2014), решта – індивідуальні роботи. Серед авторів як відомі письменники, так і початківці, більшість – учасники та свідки описуваних подій. Досить широкою є географія видань. Більшість творів побачила світ упродовж 2014–2016 років. Написано їх переважно українською мовою (16 з 19).

Художні твори є різними за жанром – романи, повісті, новели, драми тощо. Проте в них є спільна риса: герої творів – учасники історичних подій зими 2013–2014 років, а сюжети справжніх драм і звичайних людських стосунків розгортаються довкола чи на тлі Майдану. Автори знайомлять читача з життям столиці, зміненим революційними подіями, з різними дійовими особами та свідками цих подій. Дія художніх творів відбувається на вулицях і площах Києва, у майданівських та антимайданівських наметах. Автори передають складну мозаїку емоцій, що вирували й на Майдані, й у Маріїнському парку, й навіть під шоломом бійця «Беркуту». У вирі «вогняної зими» існує межа «не-повернення», адже ті, хто виживе, уже ніколи не будуть такими, як раніше. Від книжок віє «димом палаючих шин», вони «обпікають вогнем», з їхніх сторінок «чути грюкіт бруківки і скажений ритм серцебиття. Тут люблять, борються і страждають по-справжньому» (Кокотюха, 2015, с. 5).

Майдан у цих творах часто постає ретельно деталізованим. Звучить чимало прямої мови, старанно фіксуються артефакти й топографія. Автори майстерно відтворюють тогочасні події, роблячи читача фактично учасником їх.

Ось що ми бачимо очима героїні роману «Ґудзик-2»:

«Всі тут – ввічливі. Напрочуд – ввічливі. Підтримують під лікоть у такому хаосі, де в інші часи затоптали б без жодного вибачення. Двоє хлопців принесли з гастроному порожні пляшки з-під пива – в таких мирних пластикових ящиках. «Що робити?» – «Розливайте!» Стала в ряд з такими ж «пані» в шубках, на підборчиках: розливала» (Роздобудько 2015, с. 258); «…короткочасне перебування вдома стискало її серце невимовним страхом – від почутих по телевізору новин, від думок про тих, хто лишився в наметах. Страх зникав лише там, на Майдані» (Роздобудько 2015, с.265).

А от ситуація з книжки «Майданний семестр», коли на Майдані зустрічаються викладач та його студент:

«В кафе вошел запыхавшийся и закопчённый молодой человек с палкой металлической арматуры и в черно-красной полосатой балаклаве. «О, Павле Петровичу! Добре, що я вас побачив через вітрину. Я ж з питанням бігаю…»

Тарасик сел рядом с Мурашко и полез в сумку. Там стояли упакованные в полиэтилен бутылки; запахло бензином. Студент извлек из-под бутылок книжку под названием «Политическая конфликтология». «Так ось, я тут по курсовій не зрозумів…» (Галушко 2015, с. 292).

Отже, прозові твори є своєрідним джерелом, яке за допомогою художніх засобів відображає конкретні історичні події періоду Революції Гідності. Оцінки, трактування, методика реконструкції подій за допомогою художнього слова далеко не завжди збігаються, наприклад, із науковими. Тому цей тип видань як джерело цінний не стільки фактами, тобто прямою інформацією, скільки прихованою (закритою) інформацією, що проливає світло на конкретно-історичні обставини написання твору. Водночас міра правдивості та достовірності відображених у проаналізованих творах подій, явищ, осіб тощо є достатньо високою, що зумовлено як часом написання твору (по живих слідах), так і особистою залученістю автора до описуваного ним. Застереженням може бути лише те, що відрізнити реальні факти та обставини від творчої фантазії під силу буде лише учасникам означених подій. Тому з часом потенціал прямої інформації знижуватиметься, а сама інформація потребуватиме додаткової верифікації.

НАУКОВІ ВИДАННЯ

До видань цього типу входять як наукові фахові публікації з різних дисциплін (історичні, юридичні, літературознавчі, мовознавчі, мистецтвознавчі тощо), так і навчально-методичні видання. За роки після Майдану таких тематичних видань до колекції надійшло 15.

Як уже зазначалося, напрям досліджень наукових тем, пов'язаних із Майданом, доволі широкий. Авторами є вочевидь фахові дослідники. Серед видань – індивідуальні й колективні монографії та збірники наукових праць. Географія видань різна, проте це свідчить передусім про вибір автором певного видавництва. Значна частина видавничих організацій спеціалізується на друці наукової літератури («Кліо», «Дух і Літера», «Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», «Критика» тощо).

Наукові публікації можна поділити на кілька груп.

Частина видань (4) має ширший хронологічний та/чи тематичний діапазон, де присвячені Майдану розділи є лише одним зі складників. Це дає змогу розглядати події Революції Гідності у ширшому контексті, простежувати причинно-наслідкові зв'язки. Серед таких видань – «Україна: що пішло не так і як це виправити». Автор Андерс Аслунд, провідний спеціаліст з економічної політики країн Східної Європи, пропонує свій варіант стратегії реформ. Третя частина книжки починається з розділу, присвяченого Євромайдану та падінню режиму Януковича (Аслунд 2015). Книжка «25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави», підготовлена авторським колективом Інституту історії НАН України, є однією з перших праць, в яких подано науковий аналіз Революції Гідності з погляду ключових історичних подій сьогодення. Новітній період розглянуто під кутом активності українського суспільства, піки якої припадали на три революції – Революцію на граніті, Помаранчеву та Революцію Гідності. Автори показали визрівання політичної кризи після 2010 року, що привела до революційної зміни влади 2014 року (Смолій 2016). У дослідженні «Сучасне українство: цивілізаційні виклики та відповіді» висвітлено проблему консолідації українства як передумову цивілізаційного поступу України. Феномен Революції Гідності показано в контексті теорії рекурентного революційного процесу; проаналізовано події Євромайдану як акту цивілізаційного вибору українства; вивчено майданний фольклор та образотворчість Євромайдану як вияв спротиву владі під час Революції Гідності (Обушний 2019). Авторка книжки «Революция (Охота на правду)» розглядає

дві яскраві події в історії України – два Майдани (2004та 2013–2014 років) і дає власні відповіді на питання, що таке революція, чим вона відрізняється від державного перевороту тощо (Семенченко 2015).

Наступні три видання мають схожі назви, проте насправді різне спрямування. В об'ємній колективній монографії «Українська Революція Гідності, агресія РФ і міжнародне право» наведено міжнародно-правовий аналіз подій в Україні з кінця листопада 2013 року до літа 2014 року. Значну увагу приділено захисту прав і свобод громадян під час цих подій (Задорожний 2014). Дві ж значно менші за обсягом книжки – науково-методичні матеріали та навчально-методичний посібник, об'єднані однією назвою «Революція Гідності 2013–2014 рр. та агресія Росії проти України», – це одна з перших спроб включити важливі епізоди новітньої історії України до навчального процесу (Революція 2014).

Кілька книжок присвячено студіюванню ментального складника українського Майдану. Видання «Майдан і українська національна ідея» пропонує читачеві аналіз рушіїв і ключових особливостей загальнонародного протесту, що випливають з етнічної психології українців, національної ідеї, втіленої в тисячолітній культурі України (Кравченко 2015). У двох дослідженнях одного автора «Події – свідчення – менталітет» і «Менталітет Майдану. Хроніка подій – свідчення очевидців» на підставі аналізу поведінки учасників руху спротиву та пересічних громадян, що підтримали або не підтримали Майдан, зроблено висновки, які саме риси української ментальності під час екстремальної ситуації виявили себе найбільшою мірою, а які – залишилися «незадіяними» (Стражний 2016, 2016а).

Блок видань культурологічного спрямування включає книжки, присвячені мистецтву Майдану, аналізу риторики протестних рухів та аналізу літератури, присвяченої подіям на Майдані та війні на Сході України. У книжці «Мистецтво Майдану» досліджено вибух мистецької креативності під час Революції Гідності 2013–2014 років у Києві. Для автора стало очевидним, що разом із формуванням Майдану створювався могутній художній простір (Мусієнко 2015). Авторка видання «Разом – сила!»: риторика українського спротиву» аналізує понад вісімсот слоганів українського спротиву періоду Євромайдану 2013–2014 років та дальших подій у сучасній Україні. Дослідниця простежує, як мова формує ідентичність та цінності, відображає суспільні зміни, якою є динаміка революційної риторики (Трач 2015). Видання «Словами очевидців: література від Євромайдану до війни» присвячено аналізу літературних творів різних жанрів, основною темою яких були події на Майдані й російсько-українській війні та які побачили світ упродовж 2014–2018 років. (Герасименко 2019).

Іще два видання мають дуже своєрідне спрямування. Книжку «Від Майдану до АТО: українські мусульмани в умовах військово-політичної кризи (2013–2016)» присвячено висвітленню ролі мусульман у подіях Революції Гідності, підтримці українських військових на початку окупації Криму та в Антитерористичній операції на Донбасі. На основі різних джерел показано, що мусульмани брали активну участь у боротьбі за єдність України та захисті держави від агресора (Якубович 2017). У науково-публіцистичному виданні «Праві двері зліва. Німецька радикальна лівиця і революція та війна в Україні» проаналізовано зміни у політичній поведінці німецьких ліворадикальних сил у зв'язку з їхнім ставленням до процесів, які в цьому середовищі називають «українською кризою», – Революції Гідності й анексії Криму та російсько-української війни на Донбасі (Ткаченко 2019).

Наукова й навчально-методична література має низку особливостей. Передусім це історіографічне джерело, оскільки такі видання відбивають рівень знань і сферу по-

бутування їх у суспільстві на час створення, суспільно-політичні та ідейні погляди авторів. Інколи наукова література може бути носієм оригінальних даних, особливо тоді, коли носії первинної інформації втрачено (Джерелознавство 2002, с. 112). Без широкого залучення наукової літератури як джерела неможливо здійснити будь-яке історіографічне дослідження, підготувати працю з будь-яких гуманітарних дисциплін. Тематичне розмаїття наукових видань, присвячених Майдану, є добрим тому підтвердженням. Джерельна інформація видань цього типу є переважно відкритою, прямою й непрямою (побічною), актуалізованою та потенційною.

МЕМУАРНІ ВИДАННЯ

Видання, які належать до мемуаристики, – це опубліковані щоденники, дописи в соціальних мережах, друковані спогади, розповіді, описи подій від учасників чи свідків Революції Гідності. Таких видань у колекції [МАЙДАН У КНИЖКАХ] налічується 15. За роками видання розподіляються досить рівномірно – два-три виходило щороку. Географія видавництв доволі широка: окрім київських, є чимало регіональних. За обсягом книжки різні, але зазвичай не дуже об'ємні. Серед авторів різні люди – і добре відомі професійні письменники (А. Курков, М. Матіос), і науковці, і звичайні громадяни, для яких письменство не є професійною діяльністю.

Свою причетність до подій автори подеколи передають через вислів «мій Майдан», який зустрічається зокрема у назвах творів. Це свідчить не лише про власний погляд, а й про відчуття причетності, залученості до творення своєї країни. Описані у книжках події відбувалися переважно за участі авторів або ж автори спостерігали їх на власні очі. Видавництво «Дуліби» у передмові до одного з таких творів визначило це як новий літературний жанр – timeline-роман (Орлова 2014).

Історичну правду без прикрас і фантазій відверто та прямо подано з погляду звичайного українця, що сповідує принципи демократії, справедливості та людяності. Завдяки таким книжкам читач із перших вуст дізнається, що люди думали, як жили, чим керувалися, в ім'я чого ризикували життям. Ці твори передають не лише конкретні факти, а й атмосферу часу, який у них описано, включають читача в емоційний та психологічний контекст.

У характеризованих виданнях може описуватися перебіг подій протягом усього Майдану (Орлова 2014; Матіос 2015; Щербак 2015; Курков 2018; Стецик 2018), вони знайомлять із повсякденням окремих осередків Майдану (Вітер 2017; Трайдакало 2018) або з конкретними епізодами (Сердюк 2016).

Водночас спогади як оповідне джерело вирізняються значною суб'єктивністю, зумовленою тим, що вони повніше відбивають індивідуальність автора, його симпатії та антипатії. Особливість мемуарів полягає у тому, що в них стрижнем подання інформації, організації її структури й форми подання виступає сам автор. І крізь призму його поглядів, систему цінностей та громадянську позицію оцінюються всі факти та події, свідком чи учасником яких автор був (Головко, с. 113).

Таким чином, мемуаристика має доволі високий джерельний потенціал. Вона може містити як фактологічну інформацію, так і контекстну, передавати емоційну атмосферу тощо. Проте треба зважати на те, що джерельна інформація, яку містять видання цього типу, є виразно особистісною та потребує верифі-

кації. Водночас ця джерельна інформація переважно є відкритою, прямою та актуалізованою.

НАУКОВО-МЕМУАРНІ (УСНОІСТОРИЧНІ) ВИДАННЯ

Оригінальним типом видань, виокремленим у межах досліджуваного комплексу, є публікації усноісторичних (повністю чи значною мірою) проєктів. Кількість їх наразі не дуже велика (12), однак з огляду на те, що деякі проєкти анонсовано як продовжувані, найближчим часом можемо очікувати поповнення видань цього типу. За географією більшість їх надруковано в Києві, окрім одного – опублікованого у Варшаві результату спільного польсько-українського проєкту (УІНП та видавничого центру «Карта»). Усі означені джерела є досить великими за обсягом книжками. Здебільшого (лише за трьома винятками) їх підготували фахові упорядники та/або відомі видавничі організації: УІНП (серія «Майдан від першої особи»), видавництво «Дух і Літера» (серія «Майдан. Свідчення»), НМРГ (Серія «Майдан. Пряма мова»). Відповідно інтерв'ю, опубліковані у цих виданнях, проведено з використанням належних методик. Усі вони містять записані наживо враження/спогади/інтерв'ю учасників Революції Гідності, які представляли різні служби, підрозділи та течії Майдану. Респонденти – люди різні за статтю, віком, віросповіданням, мовою та формою участі у протестних акціях. Ці публікації є лише частиною великого масиву інтерв'ю, записаних у межах різноманітних усноісторичних проєктів (Вогонь 2015, Майдан від першої 2015; Фінберг 2016; Майдан від першої 2017; Фінберг 2018; Майдан від першої 2018; Майдан. Пряма мова 2019; Берлянд 2020).

Іще три видання, в основі яких також лежать кілька десятків інтерв'ю з учасниками Майдану, підготовлено на ініціативу активістів (окремих осіб – «Слово Майдана», «Майдан… Хто, якщо не я?!» чи групи упорядників – «Нехай росте») (Виноградов 2014; Розуменко 2014; Нехай росте 2019).

Серед цих книжок є видання, сформовані як за тематичною («Допомога постраждалим», «Польська солідарність з Майданом» тощо), так і за регіональною ознакою («Майдан. Регіональний вимір»). Подекуди фрагменти спогадів доповнено джерелами документального характеру, дописами із соціальних мереж, світлинами, агітаційними матеріалами.

Окремо варто зупинитися на книзі першій із серії «Майдан. Пряма мова», яка має кілька особливостей. У цього видання статус наукового, інтерв'ю записано фахівцями за чітко визначеними методиками. Згідно із засадами усної історії як наукового методу інтерв'ю наведено зі збереженням мовних і стилістичних особливостей оповідей: «В якийсь день на Мальтійську кухню прийшло з Інституту літератури кілька людей, докторів наук, кандидатів наук. Вони сиділи в оцій заледенілій палатці, чистили мерзлу моркву і цибулю і при цьому вели наукову дискусію з літературознавства…» (Майдан. Пряма мова 2019, с. 278). Книжка містить зокрема й повторні інтерв'ю з тими самими респондентами, проведені через кілька років після перших, зроблених по живих слідах іще 2014 року. Це дає змогу простежити динаміку спогадів учасників: перехід від фактів та емоцій до оцінних суджень і висновків. Іще однією особливістю видання є можливість прослухати деякі інтерв'ю, перейшовши за QR-кодами, розміщеними на сторінках видання.

З огляду на велику кількість проведених усноісторичних інтерв'ю, широту охоплення респондентів та час проведення (у перші місяці після завершення активної фази подій на Майдані) можна вважати, що ці джерела є одними з найдостовірніших, адже фіксують індивідуальну історичну пам'ять. Попри те, що вони особистісні

та мають істотний компонент суб'єктивності, джерельну інформацію, яка є в них, цілком можна оцінювати як пряму, відкриту й актуалізовану.

БІОГРАФІЧНІ ВИДАННЯ

До цього типу видань віднесено книжки, присвячені Героям Небесної Сотні. Таких у колекції налічується 12. Розподіл за роками доволі рівномірний – дві-три книжки щороку. Кілька з цих видань (3) з'явилися вже 2014 року.

Серед біографічних можна виокремити кілька різновидів видань: твори, присвячені всім Героям Небесної Сотні (кількісні показники загиблих осіб у різних виданнях розбігаються залежно від дати публікації, оскільки офіційний перелік загиблих коригувався впродовж 2014–2015 років) (Меморіальне 2014; Небесна 2014; Пам'яті 2015; Терейковська 2018); твори, присвячені певному колу загиблих осіб (зазвичай за регіональним принципом) (Небесна 2015; Львівські 2017); твори, присвячені окремим загиблим особам (Бондарчук 2014; Прядко 2015; Віктор Швець 2017; Веремій 2018; Бирич 2019). Книжки знайомлять із біографіями Героїв Небесної Сотні, обставинами загибелі, життєвими історіями, спогадами друзів, знайомих, родичів. Обсяг інформації дуже різний і залежить від типу публікації. У виданнях першого різновиду зазвичай подаються стислі відомості, другого та третього – ширші оповіді.

Серед авторів та упорядників переважають не фахівці, а громадські активісти, родичі, друзі загиблих, подеколи є й журналісти. Власне, це й зумовлює своєрідність подання інформації. З одного боку, вона може містити деталі та подробиці життя, відомі лише близьким людям, і це робить опубліковану інформацію надзвичайно цінною. З іншого – досить часто переважає емоційний складник, замало конкретних фактичних даних (точного місця народження, назв навчальних закладів, отриманої спеціальності, місць роботи тощо). У виданнях, що містять біографічні описи всіх Героїв Небесної Сотні, трапляються суперечливі, неперевірені, недостовірні дані. Особливо це стосується публікацій 2014 року. Іще одним суттєвим моментом, на який варто зважати, є відчутне бажання героїзувати загиблих, що може призводити до саморецензури, приховування деяких деталей, розмитості в зображенні та певної шаблонізації особистості загиблого.

Отже, джерельна інформація, що міститься у виданнях біографічного типу, має ознаки прямої, відкритої й актуалізованої, але водночас доволі суб'єктивної. Попри достатньо велику кількість книжок, присвячених життєписам Героїв Небесної Сотні, вони подекуди містять неперевірену та необ'єктивну інформацію. Тому при використанні у подальших дослідженнях ця джерельна інформація потребує критичного аналізу та верифікації.

ВІЗУАЛЬНІ ВИДАННЯ

Видань, згрупованих за типом «візуальні», налічується 9. Вони досить різні за формою та змістом. У цій категорії об'єднано фотоальбоми, добірки різних малюнків, поштові листівки, своєрідну «антологію» творів учасників «Мистецького Барбакану» тощо. Публікації містять як твори, що народилися під час революційних подій, коли мистецтво вийшло на барикади й фактично сам Майдан був приголомшливим за масштабами та силою артефактом (Мусієнко 2015, с. 12), так і твори, на які авторів надихнув Майдан, але які з'явилися вже після його завершення.

Хронологічно більшість цих видань опубліковано в перші два роки після Майдану, 3 – 2014 року та 4 – 2015 року. Майже всі твори, віднесені до типу мистецьких, друкували у київських видавництвах.

Авторами та/чи упорядниками цих видань є люди, які стояли на Майдані взимку 2013–2014 років, фізично та емоційно включені в ці події, були не лише свідками, а й активними учасниками Майдану.

Фотоальбомів у добірці два – «Майдан. Революція Гідності. 2013–2014. Фотолітопис у трьох блоках» та «Майдан. Більше ніж життя і смерть» (Майдан. Революція 2015; О'Браєн 2017). Перший об'єднує велику кількість фотографій різних авторів, другий є поглядом британського фотографа на українську революцію. Цілком зрозуміло, що опубліковані фотографії – лише невеличка частина того неосяжного масиву фотодокументів, який з'явився за часи Революції Гідності. Тому тут ми маємо тільки приклади оприлюднення цього джерела, й у першому разі читач може простежити за допомогою світлин хронологію подій Майдану, у другому – подивитися на ці події через об'єктив стороннього спостерігача.

Мистецькі твори різножанрові, це малюнки, колажі, плакати, карикатури, каталоги виставок тощо: «Світ Майдану» (2014), «Каріка-дурка» (Журавель 2014), «Повстанська абетка» (2014), «Обличчя Майдану. Живопис, графіка» (Соченко 2015), «Мистецький Барбакан. Трикутник дев'яносто два» (2015), «Київський щоденник» (Ралко 2016), «Майдан: простір творчості» (2018). У таких творах унаочнюється авторське бачення митцями епізодів, облич, асоціативних образів Майдану тощо. Ці видання знайомлять також із доволі своєрідними способами фіксації візуальних образів Майдану – через поштову листівку та абетку (стосовно абетки маємо ще й термінологічний словник).

Візуальні твори є своєрідним та оригінальним джерелом з історії Майдану. Спалах мистецької активності, який супроводжував буремні події та який водночас було викликано й актуалізовано ними, залишив по собі величезну кількість прикладів і професійної, й аматорської творчості. Тільки незначну частину цього контенту опубліковано. Візуальні твори є своєрідним та оригінальним джерелом щодо історії Майдану. Візуальні джерела не тільки фіксують реальні об'єкти, а й передають емоцію, контекст, виявляють ставлення до того чи іншого епізоду, створюють певні образи, які потім стають впізнаваними. Наприклад, серед шаржів Ю. Журавля – «Студент на барикаді», «Пекло», «Небесна Сотня» (Журавель 2014), серед листівок Пошти Майдану – «Йолка», «Бруківка», «Намет», «Шина» тощо (Світ 2014). Мистецтво «назавжди закарбувало щемні спогади київської зими 2013–2014 рр., яка відкрила нову епоху України і ще довго надихатиме митців на її осмислення та художнє відображення» (Мусієнко 2015, с. 7).

Візуальні твори є об'ємним та різноплановим джерелом, що може містити усі різновиди джерельної інформації – відкриту й закриту (латентну) або приховану, пряму й непряму (опосередковану), актуалізовану та потенційну – і стати в пригоді як в історичних, так і в культурологічних, філософських, психологічних та інших дослідженнях.

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ ВИДАННЯ

Окремий пласт видань про Майдан становить література, присвячена присутності церкви та Бога на Майдані. У колекції представлено 8 таких книжок. Як і в багатьох інших випадках, основний масив цих публікацій побачив світ уже 2014 року – ситуація фіксувалася по свіжих слідах, що посилює достовірність та якість джерельної інформації.

Серед авторів видань цього типу немає випадкових людей – це або вчені-релігієзнавці, або ж церковні чини різних конфесій. На останньому наголосимо окремо, бо це засвідчує одну з яскравих ознак Майдану – його поліконфесійність і толерантність:

«На Майдані у Києві постійно чергують священники різних конфесій. Від самого початку на Майдані діє молитовний намет, де люди моляться, спілкуються та гріються в люті морози. Кожна нічна година на Майдані розпочинається гімном України та міжконфесійним молебнем. Тобто всю ніч на Майдані тривають молитви. Також священники постійно моляться на «лінії вогню» на вулиці Грушевського, щоб припинити кровопролиття…» (Проблема, 2015, с. 246).

Аналізовані видання різні за обсягом, утім, переважають досить об'ємні. Два з них опубліковано Українським католицьким університетом (Димид 2014; Бог 2018). Певна річ, не лише видання релігійного змісту засвідчують роль церкви на Майдані, оскільки церква у різних своїх проявах супроводжувала Майдан від першого до останнього дня: це не лише молебні, а й місце прихистку та відпочинку, надання медичної допомоги, відправ за загиблими.

З усього масиву видань релігієзнавчого типу найінформативнішими з погляду джерелознавчої інформації є три: «Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка» (Майдан і церква 2014), «Боже, спаси Україну...» (Єпископ 2014), «Церковь на Майдане» (Гордеев 2015).

У виданні «Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка» (Филипович 2014) група вітчизняних академічних релігієзнавців відобразила, як цей аспект Майдану безпосередньо фіксувався в інформаційному просторі та в експертній аналітичній оцінці саме в той момент, коли відбувалися ті чи інші події. Ключовими методологічними вимогами були ідеологічно-конфесійна незаангажованість і подієво-проблемна включеність. Значний обсяг поточних ілюстративних документів та експертних думок забезпечив багатогранність висвітлення. У збірнику наведено хронологію подій, офіційні документи Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій, окремих релігійних об'єднань, звернення та заклики релігійних лідерів до народу й до влади, неофіційні висловлювання та коментарі звичайних вірян і церковників, експертні оцінки політиків, державних діячів та релігієзнавців. Ця книжка є своєрідним літописом присутності церкви на Майдані стосовно відображення конкретних подій і фахової інтерпретації їх із боку експертів.

Прикладом служіння незалежній Україні стала також активна позиція римо-католицької церкви. У виданні «Боже, спаси Україну...» у хронологічній послідовності подано матеріал ЗМІ католицьких медіацентрів, в яких викладено історію служіння Богу й Вітчизні єпископів, священників, сестер-черниць і простих мирян під час Революції Гідності. Автор книжки, єпископ Римо-католицької церкви в Україні С. Широкорадюк, сам регулярно був на Майдані та проводив там меси й читав молитви (Єпископ 2014).

Іще одну спробу вловити й зафіксувати плинний досвід щоденного перебування на Майдані вірян здійснено у книжці «Церковь на Майдане» (Гордеев 2015). Концептуально в основу її покладено 28 інтерв'ю з різними людьми, переважно представниками протестантсько-євангельських конфесій, які брали активну участь у житті Майдану. Дослідження має характер «живої історії» і дає змогу простежити зміну настроїв та соціальну динаміку на різних етапах Майдану.

Серед релігійних видань, присвячених Майдану, можна знайти безцінні колекції першоджерел, зібраних по живих слідах історичних подій. Вони засвідчують гармонійну співпрацю священників, конфесійну та релігійну єдність. Джерельну інформацію, що міститься у цих виданнях, можна характеризувати як відкриту, пряму й актуалізовану. Ці матеріали є важливим джерелом для подальших релігієзнавчих, суспільствознавчих, історичних досліджень.

ХУДОЖНІ ДИТЯЧІ ВИДАННЯ

Дитячі книжки є найменш репрезентативним типом серед усього масиву книжок про Майдан. Тому й у колекції НМРГ цей тип представлено лише 4 виданнями. Три з них з'явилися практично віддразу після буремних подій: «Казка про Майдан» (Лукащук 2014) та «Я з Небесної Сотні» (Рудневич 2014) побачили світ 2014 року, «Мій тато став зіркою» (Кирпа 2015) – 2015 року. Графічну новелу «Історія з Майдану» (2019) опубліковано наприкінці 2019 року. Таку невелику кількість видань швидше за все зумовлено тим, що висвітлення подій складної/трагічної історії для дитячої та підліткової аудиторії є дуже непростим завданням.

Книжки побачили світ у найвідоміших спеціалізованих видавництвах країни – «Видавництві Старого Лева» та «А-ба-ба-га-ла-ма-га». Автори – професійні письменники різного віку. Заявлена аудиторія читачів – від молодшого віку до підлітків.

Події зими 2013–2014 років в усіх означених виданнях передаються в казковій, алегоричній чи художній формі:

«Із крові героїв посеред Майдану проросло нове дерево. Воно розростається на пів світу. У затінку його могутньої крони визріває нове життя. А вгорі – у синьому-синьому небі – кружляють божі голуби» (Лукащук 2014, с. 22); «Коли увечері небо всипає зірками, ми з мамою сидимо на веранді й дивимося на небо. Десь там – наш тато. Якщо довго дивитися, то можна помітити, як одна зірка моргає. Напевно, то мій тато. Він завжди моргав, щоб мене посмішити» (Кирпа 2015, с. 22).

Джерельна інформація, яку містить дитяча література, є найменш актуалізованою. За своїм змістом вона здебільшого прихована, опосередкована, непряма, описує дійсність художніми засобами. Її роль як джерела визначається насамперед своєрідним поглядом на явища певного історичного періоду, з позиції якого осмислюються та висвітлюються події. Можна визначити дві основні тенденції, які охарактеризують це своєрідне джерело: 1) дитяча література в Україні намагається шукати нові форми розповіді для ознайомлення дітей і підлітків з явищами складної історії, фактично історії сьогодення, зі складними/трагічними та водночас доленосними подіями української історії; 2) у сучасній українській дитячій книжці формується образ новітнього героя, що має безпосередній вплив на формування особистості. Обидва ці напрями безпосередньо пов'язано з процесами творення суспільної історичної пам'яті.

Книжки всіх проаналізованих типів видань із колекції [МАЙДАН У КНИЖКАХ] містять джерельну інформацію, яку можна використовувати під час подальших досліджень подій Революції Гідності у різних сферах гуманітарного знання. Найбільший потенціал серед досліджених мають видання усноісторичного та публіцистичного типів. Особливістю всіх видань, що значно підвищує їхню значущість як джерел, є час публікації (дві третини видань побачили світ у 2014–2015 роках, решта – в 2016–2019 роках, тобто вони фіксують події по живих слідах) та авторство видань (найдраматичніші події новітньої української історії описано свідками й учасниками Майдану, що підвищує надійність цих джерел, достовірність та детальність зображених подій).

Суспільство мало відрефлексувати, пережити складну історію через друковане слово. Кількість та якість проаналізованої літератури свідчить, що це було зроблено. На часі черговий етап осмислення подій – науковий аналіз їх, бачення у глобальному контексті, визначення місця їх в історії. Можна сміливо стверджувати, що друковані джерела містять розлогу різнорівневу інформацію, яка використовуватиметься в дальших наукових дослідженнях.

Список використаних джерел та літератури

1. 10 книжок про революцію на Майдані. 2018. Режим доступу: https://bookforum.ua/10-knyzhok-pro-revolyutsiyu-na-majdani [Дата звернення 30 березня 2020].

2. Аслунд, А. 2015. *Україна: що пішло не так і як це виправити.* Київ: ВД «Києво-Могилянська академія».

3. Берлянд, І., Фінберг, Л., Андреєва О. (ред). 2020. *Польська солідарність з Майданом.* Київ: Дух і Літера.

4. Бирич, Б. 2019. *Лицар Майдану.* Дрогобич: Посвіт.

5. Білик, Г. 2015. Особливості зображення Революції Гідності в українській літературі 2013–2015 років. Альманах Полтавського національного педагогічного університету «Рідний край», 2 (33), с. 118–124.

6. Бондарчук, Т. 2014. *Кохання, розстріляне снайпером.* Хмельницький: Поліграфіст-2.

7. Братущик-Хома, М. 2020. Революція Гідності: культурний вимір [online]. Тиждень.ua. Режим доступу: https://tyzhden.ua/Culture/240757 [Дата звернення 30 березня 2020].

8. Вартанов, Г. І. 2005. Засоби масової інформації. Короткий словник термінів і понять. Київ: Грамота.

9. Веремій В'ячеслав. Правда життя журналіста. 2018. Київ: Криниця.

10. *Віктор Швець (08 жовтня 1955 року – 19 лютого 2014 року). Людина з великим серцем, теплою сонячною душею і великим почуттям відповідальності.* 2017. Київ: Б/в.

11. *Викрадення Європи. Поетична антологія.* 2014. Київ: Електрокнига.

12. Виноградов, О. 2014. *Слово Майдана.* Киев: Издатель Корбуш.

13. Вітер, М. 2017. *Літопис Революції Гідності.* Львів: Піраміда.

14. *Вогонь Майдану. Щоденник революції.* 2015. Варшава: Карта.

15. Габриелян, Е. 2014 Андрей Курков: «Евромайдан дает сильный толчок для написания новых романов». RFI. Режим доступу: http://www.rfi.fr/ru/ukraina/20140327-andrei-kurkov-evromaidan-daet-silnyi-tolchok-dlya-napisaniya-novykh-romanov-0 [Дата звернення 30 березня 2020].

16. Галушко, К. 2015. *Майданный семестр. Революционные хроники киевского препода.* Чернівці: Книги-XXI.

17. Герасименко, Н. 2019. *Словами очевидців: література від Євромайдану до війни.* Тернопіль: Джура.

18. Головко, С. (ред.). 2002. *Історичне джерелознавство.* Київ: Либідь.

19. Гонтарук, Л. 2015. *Лицарі звитяги.* Київ: Золоті ворота.

20. Гордеев, А. 2015. *Церковь на Майдане.* Киев: Книгоноша.

21. Димид, М. (ред.). 2018. *Бог і Майдан: аналіз і свідчення.* Львів: Український католицький університет.

22. Димид, М., Димид, К. 2014. *Каміння Майдану.* Львів: Свічадо.

23. *До барикад.* Збірка кіровоградської революційної поезії. 2014. Кіровоград: ПВЦ «Мавік».

24. Домашенко, Т. 2014. *Небесна Сотня Воїнів Майдану.* Київ–Вишневе: Духовна вісь.

25. Дудка, Г. 2019. *Небесна Сотня:* поезія. Харків: Фоліо.

26. *Євромайдан. Лірична хроніка.* 2014. Брустурів: Discursus.

27. Єпископ Станіслав Широкорадюк. 2014. *Боже, спаси Україну…* Луцьк: ПП Іванюк В. П.

28. Журавель, Ю. 2014. *Каріка-дурка.* Луцьк: Ініціал.

29. Задорожний, О. (ред.). 2014. *Українська Революція Гідності, агресія РФ і міжнародне право.* Київ: К.І.С.

30. Залевський, В. 2014. *Не умолкай, Майдан, не умолкай! (Революція Гідності очима херсонця): поезії.* Чернівці: Букрек.

31. *Історія з Майдану. Епізод.1. Графічна новела.* 2019. Київ: НМРГ.

32. Капнік, О. 2016. Олена Захарченко у своєму романі описала два виміри Майдану [online]. Україна молода. Режим доступу: https://www.umoloda.kiev.ua/number/3055/164/104071 [Дата звернення 30 березня 2020].

33. Квятковська-Москалевич, К. 2017. *Вбити дракона. Українські революції.* Львів: Видавництво Львівського медіафоруму.

34. Кирпа, Г. 2015. *Мій тато став зіркою.* Львів: Видавництво Старого Лева.

35. Кокотюха, А. 2015. *Вогняна зима.* Харків: КСД.

36. Колеснікова, В. 2019а. Бібліотека Майдану: шлях від революційної читальні до бібліотеки Музею Революції Гідності. Бібліотечний вісник, 2, с. 24–32.

37. Колеснікова, В. 2019. Колекція [МАЙДАН У КНИЖКАХ] як відображення пам'яті про боротьбу за свободу в новітній історії України. X Львівський міжнародний бібліотечний форум «Нова бібліотека – відповідальність кожного»: збірник матеріалів. Електронне видання. Київ: УБА.

38. Корнійчук, Н. 2014. *Небесна Сотня.* Луцьк: Волинська обласна друкарня.

39. Коцарев, О. Сім книг про Майдан і Війну. Ще не осмислення, але ретельна фіксація реальності [online]. 2015. ТЕКСТИ.org.ua. Режим доступу: https://texty.org.ua/articles/62544/Sim_knyg_pro_Majdan_i_Vijnu_Shhe-62544 [Дата звернення 30 березня 2020].

40. Кравченко, А. 2014. *Майдан і українська національна ідея.* Тернопіль: Джура.

41. Курков, А. 2018. *Дневник Майдана.* Харьков: Фолио.

42. Лаурен, А., Луденіус, П. 2016. *Україна. На межі.* Львів: ЛА «Піраміда».

43. Левкова, А. 2018. Марсі Шор: «Майдан це ностальгійне нагадування про часи, коли люди вірили в правду» [online]. Тиждень.ua. Режим доступу: https://tyzhden.ua/Culture/222043 [Дата звернення 30 березня 2020].

44. Левчук, Я. 2017. «Золотий письменник України» написав жорстку й відверту розповідь про Майдан [online]. Друг читача. Режим доступу: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/47696 [Дата звернення 30 березня 2020].

45. Літературна хроніка Майдану. 2014, 2016 [online]. Режим доступу: https://zounb.zp.ua/node/4509 [Дата звернення 30 березня 2020].

46. *Літопис самовидців: Дев'ять місяців українського спротиву.* 2014. Київ: Комора.

47. Лукащук, Х. 2014. *Казка про Майдан.* Львів: Видавництво Старого Лева.

48. *Львівські лицарі Небесної Сотні:* матеріали обласної пошуково-дослідницької експедиції «Герої не вмирають». 2017. Львів: Світ.

49. *Майдан від першої особи. 45 історій Революції Гідності.* 2015. Ковтунович Т., Привалко Т. (упоряд.). Вип. 1. Київ: К.І.С.

50. *Майдан: простір творчості:* каталог виставки. 2018. Київ: Б/в.

51. *Майдан. Пряма мова. Книга 1.* 2019. Київ: НМРГ.

52. *Майдан. Революція Гідності. 2013–2014. Фотолітопис у трьох блоках.* 2015. Київ: ВД «Ін Юре».

53. Майдан у книгах. Запорізька обласна бібліотека для юнацтва [online]. 2018. Режим доступу: http://younglibzp.com.ua/ukrainski-knigi-pro-majdan [Дата звернення 30 березня 2020].

54. Марченко, Н. 2017. «Образ героя» та усвідомлення «іншого» у новітній книзі для дітей України. В: Maresz T., Grysińska-Jarmuła R. (redakcja naukowa). Historia kluczem do zrozumienia w spólczesny chrelacjimięd zysąsiedzkich. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.

55. Матіос, М. 2015. *Приватний щоденник. Майдан. Війна.* Львів: ЛА «Піраміда».

56. *Меморіальне видання. Небесна Сотня.* Книга-реквієм. 2014. Львів: Б/в.

57. *Мистецький Барбакан. Трикутник дев'яносто два.* Антологія. 2015. Київ: Люта справа.

58. Мусієнко, Н. 2015. *Мистецтво Майдану.* Київ: Майстер-принт.

59. Мухарський, А. 2014. *Майдан. (Р)еволюція духу: мистецько-культурологічний проект*. Київ: Наш Формат.

60. *Небесна сотня.* 2014. Харків: Фоліо.

61. *Небесна Сотня: історія нескорених. Жива історія героїв.* 2015. Нововолинськ: Формат.

62. Нестерович, Є. 2014. Менше пафосу: українські книги про Майдан [online]. LB.ua. Режим доступу: https://lb.ua/culture/2014/09/04/278312_menshe_pafosu_ukrainski_knigi_pro.html 2014 [Дата звернення 30 березня 2020].

63. *Нехай росте! Десять небайдужих. Усні історії Майдану.* 2019. Київ: Альтерпрес.

64. Николенко, О. 2020. Як зрозуміти Майдан. Найкращі книжки, фільми та поезія на тему Революції Гідності [online]. Суспільне мовлення України. Режим доступу:

https://suspilne.media/15343-ak-zrozumiti-majdan-krasi-knizki-filmi-ta-poezia-na-temu-revolucii-gidnosti [Дата звернення 30 березня 2020].

65. О'Браєн, Д. 2017. *Майдан. Більше ніж життя і смерть.* Київ: Б/в.

66. Обушний, М. (ред.). 2019. *Сучасне українство: цивілізаційні виклики та відповіді.* Київ: Міленіум.

67. Орлова, Ю. 2014. *111 дней Майдана: записки киевлянки.* Київ: Дуліби.

68. Ославська, С. 2014. Крістіна Бердинських. Єлюди. Теплі історії з Майдану [online]. Критика. Режим доступу: https://krytyka.com/ua/reviews/ielyudy-tepli-istoriyi-z-maydanu [Дата звернення 30 березня 2020].

69. Павличко, Д. 2014. *Вірші з Майдану: поезії.* Київ: ВЦ «Просвіта».

70. *Пам'яті Небесної сотні.* 2015. Івано-Франківськ: Б/в.

71. Побережний О. 2014. *Герої не вмирають. Рядки, народжені війною та революцією.* Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД».

72. *Повстанська абетка.* 2014. Київ: Б/в.

73. *Поетична енциклопедія. Герої Майдану.* 2016. Т. І. Івано-Франківськ: Б/в.

74. Поліщук, Я. 2015. Ефект Євромайдану і література. Слово і час, 10, с. 3–17.

75. Полянський, П. (ред.). 2015. *Революція Гідності 2013–2014 рр. та агресія Росії проти України:* наук.-метод. матеріали. Київ: Київський ун-т ім. Б. Грінченка.

76. Полянський, П. (ред.). 2015. *Революція Гідності 2013–2014 рр. та агресія Росії проти України:* навч.-метод. посібник. Київ: Київський ун-т ім. Бориса Грінченка.

77. Привалко, Т. (ред.). 2017. *Майдан від першої особи. Регіональний вимір. Вип. 3. Ч. 1. АР Крим – Луганська область.* Київ: К.І.С.

78. Привалко, Т. (ред.). 2018. *Майдан від першої особи. Регіональний вимір. Вип. 3. Ч. 2. Львівська – Чернігівська області.* Київ: К.І.С.

79. Проблема «Церква–Майдан» в її осмисленні. 2015. Українське релігієзнавство, 74–75, с. 222–243.

80. Прухницький, В. 2014. *Мій Майдан.* Львів: Б/в.

81. Прядко, Л. 2015. *Герой.* Гнідин: Б/в.

82. Ралко, В. 2016. *Київський щоденник.* Київ–Канів: ArtHuss.

83. Роздобудько, І. 2015. *Ґудзик-2. Десять років по тому.* Київ: Нора-Друк.

84. Розуменко, В. 2014. *Майдан… Хто, якщо не я?!* Київ: ФОП Чальцев О. В.

85. Руденко, Є., Сарахман, Е. 2020. Культурний код Майдану. Хто придумав «Небесну Сотню», «Революцію Гідності», і як «Плине кача» стала другим гімном [online]. Режим доступу: https://www.pravda.com.ua/articles/2020/02/21/7241172 [Дата звернення 30 березня 2020].

86. Рудневич, М. 2014. *Я з Небесної Сотні.* Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА.

87. *Світ Майдану.* 2014. Київ: Б/в.

88. Семенченко, Н. 2015. *Революция (Охота на правду).* Киев: Саммит-книга.

89. Сердюк, О. 2016. *День провокатора. Спогади учасників Першогрудневого повстання 01.12.2013.* Київ–Мена: Домінант.

90. Смолій, В. (ред.). 2016. *25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави.* Київ: Ніка-Центр.

91. Соченко, М. Цвід, А 2015. *Обличчя Майдану. Живопис, графіка. Клич Майдану. Літопис самовидця.* Поема. Київ: Український пріоритет.

92. Стецик, В. 2018. *Розворот: 21 листопада 2013 – 1 березня 2014. Хроніки Майдану.* Київ: Смолоскип.

93. Стражний, О. 2016. *Майдан. Події – свідчення – менталітет.* Київ: Дух і Літера.

94. Стражний, О. 2016а. *Менталітет Майдану: Хроніка подій – свідчення очевидців.* Київ: Дніпро.

95. Терейковська, С. 2018. *Небесна Сотня. Життєписи. Книга 1.* Київ: НМРГ.

96. Титаренко, М. 2007. Феномен публіцистики: проблема дефініцій. Вісник Львівського ун-ту. Серія «Журналістика», 30, с. 41–50.

97. Ткаченко, К. 2019. *Праві двері зліва: Німецька радикальна лівиця і революція та війна в Україні.* Київ: Критика.

98. ТОП-15 українських книжок про Євромайдан [online]. 2014. Еспресо. Режим доступу: https://espreso.tv/article/2014/09/19/top_15_ukrayinskykh_knyzhok_pro_revolyuciyu_hidnosti [Дата звернення 30 березня 2020].

99. Трайдакало, О. 2018. *Майдан. Погляд зсередини.* Київ: Book Express.

100. Трач, Н. 2015. *«Разом – сила!»: риторика українського спротиву.* Київ: Кліо.

101. Филипович, Л., Гаркуша, О. (ред.). 2014. *Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка.* Київ: Саміт-книга.

102. Фінберг, Л., Головач, У. (ред.). 2016. *Майдан. Свідчення. Київ, 2013–2014 роки.* Київ: Дух і літера.

103. Фінберг, Л., Берлянд, І., Андреєва, О. (ред.). 2018. *Майдан. Свідчення. Допомога постраждалим. Міжнародна солідарність.* Київ: Дух і Літера.

104. Хук, Т. 2020. Главы истории, в которой мы будем с вами. 5 лучших книг о Революции Достоинства [online]. Begemot.media. Режим доступу: https://begemot.media/persons/maidan-main-books [Дата звернення 30 березня 2020].

105. Цупко, Г. 2015. #Єкниги: стадії осмислення Майдану в документальній та художній літературі [online]. Медіакритика. Режим доступу: https://www.mediakrytyka.info/ohlyady-analityka/yeknyhy-stadiyi-osmyslennya-maydanu-v-dokumentalniy-ta-khudozhniy-literaturi.html [Дата звернення 30 березня 2020].

106. Чижов, Г. Мосенцева, Т., Самохвалова, Л., Швец, Л. 2018. *Страницы украинской революции.* Киев: Лаурус.

107. Швецова-Водка, Г. 1999. *Типологія книги.* Київ: Книжкова палата України.

108. Шор, М. 2018. *Українська ніч. Історія революції зблизька.* Київ: Дух і Літера.

109. Щербак, В. 2015. *Мій Майдан.* Київ: ЗН УА.

110. Якісних текстів про Майдан ще недостатньо – Ростислав Семків [online]. 2016. Громадське радіо. Режим доступу: https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/yakisnyh-tekstiv-pro-maydan-shche-nedostatno-rostyslav-semkiv [Дата звернення 30 березня 2020].

111. Якубович, М. 2017. *Від Майдану до АТО: Українські мусульмани в умовах військово-політичної кризи (2013–2016)*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», ТОВ «СІК Груп Україна».

112. *#EUROMAIDAN – History in the Making.* 2014. Київ: Основи.

113. *Гантомная боль. #maidan.* 2014. Киев: Издательство «o4i.today».

References

1. 10 knyzhok pro revoliutsiiu na Maidani. 2018. Rezhym dostupu: https://bookforum.ua/10-knyzhok-pro-revolyutsiyu-na-majdani [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

2. Aslund, A. 2015. *Ukraina: shcho pishlo ne tak i yak tse vypravyty.* Kyiv: VD Kyievo-Mohylianska akademiia.

3. Berliand, I., Finberh, L., Andreieva O. (red). 2020. *Polska solidarnist z Maidanom.* K.: Dukh i Litera.

4. Byrych, B. 2019. *Lytsar Maidanu.* Drohobych: Posvit.

5. Bilyk, H. 2015. Osoblyvosti zobrazhennia Revoliutsii Hidnosti v ukrainskii literaturi 2013–2015 rokiv. Almanakh Poltavskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu "Ridnyi krai", 2 (33), s. 118–124.

6. Bondarchuk, T. 2014. *Kokhannia, rozstriliane snaiperom.* Khmelnytskyi: Polihrafist-2.

7. Bratushchyk-Khoma, M. 2020. Revoliutsiia Hidnosti: kulturnyi vymir [online]. Tyzhden.ua. Rezhym dostupu: https://tyzhden.ua/Culture/240757 [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

8. Vartanov, H. I. 2005. Zasoby masovoi informatsii. Korotkyi slovnyk terminiv i poniat. Kyiv: Hramota, s. 62.

9. *Veremii Viacheslav. Pravda zhyttia zhurnalista.* 2018. Kyiv: Krynytsia.

10. *Viktor Shvets (08 zhovtnia 1955 roku–19 liutoho 2014 roku). Liudyna z velykym sertsem, teploiu soniachnoiu dusheiu i velykym pochuttiam vidpovidalnosti.* 2017. Kyiv: B/v.

11. *Vykradennia Yevropy. Poetychna antolohiia.* 2014. Kyiv: Elektroknyha.

12. Vynohradov, O. 2014. *Slovo Maidana.* Kiiev: Izdatel Korbush.

13. Viter, M. 2017. *Litopys Revoliutsii Hidnosti.* Lviv: Piramida.

14. *Vohon Maidanu. Shchodennyk revoliutsii.* 2015. Varshava: Karta.

15. Gabrielyan, E. 2014 Andrei Kurkov: Yevromaidan daiet silnyi tolchok dlia napisaniia novykh romanov". RFI. Rezhim dostupu: http://www.rfi.fr/ru/ukraina/20140327-andrei-kurkov-evromaidan-daet-silnyi-tolchok-dlya-napisaniya-novykh-romanov-0 [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

16. Galushko, K. 2015. *Maidannyi siemiestr. Rievoliutsionnyie khroniki kievskogo priepoda.* Chernivtsi: Knyhy-XXI.

17. Herasymenko, N. 2019. *Slovamy ochevydtsiv: literatura vid Yevromaidanu do viiny.* Ternopil: Dzhura.

18. Holovko, S. (red.). 2002. *Istorychne dzhereloznavstvo: Pidruchnyk.* Kyiv: Lybid.

19. Hontaruk, L. 2015. *Lytsari zvytiahy.* Kyiv: Zoloti vorota.

20. Gordeev, A. 2015. *Czerkov na Maidane.* Kiev: Knyhonosha.

21. Dymyd, M. 2018. *Boh i Maidan: Analiz i svidchennia.* Lviv: Ukrainskyi katolytskyi universytet.

22. Dymyd, M., Dymyd, K. 2014. *Kaminnia Maidanu.* Lviv: Svichado.

23. *Do barykad. Zbirka kirovohradskoi revoliutsiinoi poezii.* 2014. Kirovohrad: PVTs "Mavik".

24. Domashenko, T. 2014. *Hebecna Sotnia Voiniv Maidanu.* Kyiv–Vyshneve: Dukhovna vis.

25. Dudka, H. 2019. *Nebesna Sotnia: poeziia.* Kharkiv: Folio.

26. *Yevromaidan. Lirychna khronika.* 2014. Brusturiv: Discursus.

27. Yepyskop Stanislav Shyrokoradiuk. 2014. *Bozhe, spasy Ukrainu...* Lutsk: PP Ivaniuk V. P.

28. Zhuravel, Yu. 2014. *Karika-durka.* Lutsk: Initsial.

29. Zadorozhnyi, O. (red). 2014. *Ukrainska Revoliutsiia Hidnosti, ahresiia RF i mizhnarodne pravo.* Kyiv: K.I.S.

30. Zalevskyi, V. 2014. *Ne umolkai, Maidan, ne umolkai! (Revoliutsiia Hidnosti ochyma khersontsia): poezii.* Chernivtsi: Bukrek.

31. *Istoriia z Maidanu. Epizod.1.* Hrafichna novela. 2019. Kyiv: NMRH.

32. Kapnik, O. 2016. Olena Zakharchenko u svoiemu romani opysala dva vymiry Maidanu [online]. Ukraina moloda. Rezhym dostupu https://www.umoloda.kiev.ua/number/3055/164/104071. [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

33. Kviatkovska-Moskalevych, K. 2017. *Vbyty drakona. Ukrainski revoliutsii.* Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho mediaforumu.

34. Kyrpa, H. 2015. *Mii tato stav zirkoiu.* Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva.

35. Kokotiukha, A. 2015. *Vohniana zyma.* Kharkiv: K.S.D.

36. Kolesnikova, V. 2019a. Biblioteka Maidanu: shliakh vid revoliutsiinoi chytalni do biblioteky Muzeiu Revoliutsii Hidnosti. Bibliotechnyi visnyk, 2, s. 24–32.

37. Kolesnikova, V. 2019. Kolektsiia [MAIDAN U KNYZHKAKH] yak vidobrazhennia pamiati pro borotbu za svobodu v novitnii istorii Ukrainy. *X Lvivskyi mizhnarodnyi bibliotechnyi forum "Nova biblioteka – vidpovidalnist kozhnoho": zbirnyk materialiv.* Elektronne vydannia. Kyiv: UBA, s.72–74.

38. Korniichuk, N. 2014. *Nebesna Sotnia.* Lutsk: Volynska oblasna drukarnia.

39. Kotsarev, O. Sim knyh pro Maidan i Viinu. Shche ne osmyslennia, ale retelna fiksatsiia realnosti [online]. 2015. Texty. Rezhym dostupu: https://texty.org.ua/articles/62544/Sim_knyg_pro_Majdan_i_Vijnu_Shhe-62544 [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

40. Kravchenko, A. 2014. *Maidan i ukrainska natsionalna ideia.* Ternopil: Dzhura.

41. Kurkov, A. 2018. *Dnievnik Maidana.* Kharkov: Folio.

42. Lauren, A., Ludenius, P. 2016. *Ukraina. Na mezhi.* Lviv: LA "Piramida".

43. Levkova, A. 2018. Marsi Shor: "Maidan — tse nostalhiine nahaduvannia pro chasy, koly liudy viryly v pravdu" [online]. Tyzhden.ua. Rezhym dostupu: https://tyzhden.ua/Culture/222043 [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

44. Levchuk, Ya. 2017 "Zolotyi pysmennyk Ukrainy" napysav zhorstku y vidvertu rozpovid pro Maidan [online]. Druh chytacha. Rezhym dostupu: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/47696 [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

45. Literaturna khronika Maidanu. 2014, 2016 [online]. Rezhym dostupu: https://zounb.zp.ua/node/4509 [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

46. *Litopys samovydtsiv: Deviat misiatsiv ukrainskoho sprotyvu.* 2014. Kyiv: Komora.

47. Lukashchuk, Kh. 2014. *Kazka pro Maidan.* Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva.

48. *Lvivski lytsari Nebesnoi Sotni: materialy oblasnoi poshukovo-doslidnytskoi ekspedytsii "Heroi ne vmyraiut".* 2017. Lviv: Svit.

49. *Maidan vid pershoi osoby. 45 istorii Revoliutsii hidnosti.* 2015. Kovtunovych, T., Pryvalko, T. (uporiad.). Kyiv: K.I.S.

50. *Maidan: prostir tvorchosti:* Kataloh vystavky. 2018. Kyiv: B\v.

51. *Maidan. Priama mova.* 2019. Knyha 1. Kyiv: NMRH.

52. *Maidan. Revoliutsiia Hidnosti. 2013–2014.* Fotolitopys u trokh blokakh. 2015. Kyiv: VD "In Yure".

53. Maidan u knyhakh. Zaporizka oblasna biblioteka dlia yunatstva [online]. 2018. Rezhym dostupu: http://younglibzp.com.ua/ukrainski-knigi-pro-majdan/ [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

54. Marchenko, N. 2017. "Obraz heroia" ta usvidomlennia inshoho u novitnii knyzi dlia ditei Ukrainy. V: T. Maresz, R. Grysińska-Jarmuła (redakcja naukowa). Historia kluczem do zrozumienia w spólczesny chrelacjimięd zysąsiedzkich. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, s. 122–141.

55. Matios, M. 2015. *Pryvatnyi shchodennyk. Maidan. Viina.* Lviv: Piramida.

56. *Memorialne vydannia Hebesna Sotnia.* 2014. Knyha-rekviiem. Lviv: B\v.

57. *Mystetskyi Barbakan. Trykutnyk devianosto dva. Antolohiia.* 2015. Kyiv: Liuta sprava.

58. Musiienko, N. 2015. *Mystetstvo Maidanu.* Kyiv: Maister-prynt.

59. Mukharskyi, A. 2014. *Maidan. (R)evoliutsiia dukhu: Mystetsko-kulturolohichnyi proekt.* Kyiv: Nash Format.

60. *Nebesna Sotnia.* 2014. Kharkiv: Folio.

61. *Nebesna Sotnia: istoriia neskorenykh. Zhyva istoriia Heroiv.* 2015. Novovolynsk: Format.

62. Nesterovych, Ye. 2014. Menshe pafosu: ukrainski knyhy pro Maidan [online]. LB.ua. Rezhym dostupu: https://lb.ua/culture/2014/09/04/278312_menshe_pafosu_ukrainski_knigi_pro.html 2014 [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

63. *Nekhai roste! Desiat nebaiduzhykh. Usni istorii Maidanu.* 2019. Kyiv: Alterpres.

64. Nykolenko, O. 2020. Yak zrozumity Maidan. Naikrashchi knyzhky, filmy ta poeziia na temu Revoliutsii hidnosti [online]. Suspilne movlennia Ukrainy. Rezhym dostupu: https://suspilne.media/15343-ak-zrozumiti-majdan-krasi-knizki-filmi-ta-poezia-na-temu-revolucii-gidnosti/ [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

65. O'Braien, D. 2017. *Maidan. Bilshe nizh zhyttia i smert.* Kyiv: B\v.

66. Obushnyi, M. (red). 2019. *Suchasne ukrainstvo: tsyvilizatsiini vyklyky ta vidpovidi.* Kyiv: Milenium.

67. Orlova, Yu. 2014. *111 dniei Maidana: Zapiski k*

iievlianki. Kiiev: Duliby.

68. Oslavska, S. 2014. Kristina Berdynskykh. Yeliudy. Tepli istorii z Maidanu [online]. Krytyka. Rezhym dostupu: https://krytyka.com/ua/reviews/ielyudy-tepli-istoriyi-z-maydanu [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

69. Pavlychko, D. 2014. *Virshi z Maidanu: poezii.* Kyiv: BTs Prosvita.

70. *Pamiati Nebesnoi sotni.* 2015. Ivano-Frankivsk: B\v.

71. Poberezhnyi O. 2014. *Heroi ne vmyraiut. Riadky, narodzheni viinoiu ta revoliutsiieiu.* Vinnytsia: TOV "Nilan-LTD".

72. *Povstanska abetka.* 2014. Kyiv: B\v.

73. *Poetychna entsyklopediia. Heroi Maidanu.* 2016. T. I. Ivano-Frankivsk: B\v.

74. Polishchuk, Ya. 2015. Efekt Yevromaidanu i literatura. Slovo i chas, 10, s. 3–17.

75. Polianskyi, P. (red). 2015. *Revoliutsiia Hidnosti 2013–2014 rr. ta ahresiia Rosii proty Ukrainy: nauk.-metod. mater.* Kyiv: Kyivskyi un-t im. B. Hrinchenka.

76. Polianskyi, P. (red). 2015. *Revoliutsiia Hidnosti 2013–2014 rr. ta ahresiia Rosii proty Ukrainy : navch.-metod. posib.* Kyiv: Kyivvskyi un-t im. B. Hrinchenka.

77. Pryvalko, T. (red). 2017. *Maidan vid pershoi osoby. Rehionalnyi vymir. Vyp. 3. Ch. 1. AR Krym – Luhanska oblast.* Kyiv: K.I.S.

78. Pryvalko, T. (red). 2018. *Maidan vid pershoi osoby. Rehionalnyi vymir. Vyp. 3. Ch. 2. Lvivska – Chernihivska oblasti.* Kyiv: K.I.S.

79. Problema "Tserkva–Maidan" v yii osmyslenni. 2015. Ukrainske relihiieznavstvo, 74–75, s. 222–243.

80. Prukhnytskyi, V. 2014. *Mii Maidan.* Lviv: B\v.

81. Priadko, L. 2015. *Heroi:* B\v.

82. Ralko, V. 2016. *Kyivskyi shchodennyk.* Kyiv–Kaniv: ArtHuss.

83. Rozdobudko, I. 2015. *Hudzyk-2. Desiat rokiv po tomu.* Kyiv: NoraDruk.

84. Rozumenko, V. 2014. *Maidan… Khto, yakshcho ne ya?!* Kyiv: FOP Chaltsev O.V.

85. Rudenko, Ye., Sarachman, E. 2020. Kulturnii kod Maidanu. Khto prydumav “Nebesnu Sotniu”, “Revolyucziiu Hidnosti” i yak “Plyne kacha” stala druhym himnom [online]. Ukrainska Pravda. Rezhym dostupu: https://www.pravda.com.ua/articles/2020/02/21/7241172 [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

86. Rudnevych, M. 2014. *Ya z Nebesnoi Sotni.* Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA.

87. *Svit Maidanu.* 2014. Kyiv: B\v.

88. Semenchenko, N. 2015. *Revoliutsiia (Okhota na pravdu).* Kiiev. Sammit-kniga.

89. Serdiuk, O. 2016. *Den provokatora. Spohady uchasnykiv Pershohrudnevoho povstannia 01.12.2013.* Kyiv–Mena: Dominant.

90. Smolii, V. (red.). 2016. *25 rokiv nezalezhnosti: narysy istorii tvorennia natsii ta derzhavy.* Kyiv: Nika-Tsentr.

91. Sochenko, M. Tsvid, A 2015. *Oblychchia Maidanu. Zhyvopys, hrafika. Klych Maidanu. Litopys samovydtsia. Poema.* Kyiv: Ukrainskyi priorytet.

92. Stetsyk, V. 2018. *Rozvorot 21 lystopada 2013 – 1 bereznia 2014. Khroniky Maidanu.* Kyiv: Smoloskyp.

93. Strazhnyi, O. 2016a. *Maidan. Podii – svidchennia – mentalitet.* Kyiv: Dukh i Litera.

94. Strazhnyi, O. 2016. *Mentalitet Maidanu: Khronika podii — svidchennia ochevydtsiv: nove vydannia.* Kyiv: Dnipro.

95. Tereikovska, S. 2018. *Nebesna Sotnia. Zhyttiepysy. Knyha 1.* Kyiv: NMRH.

96. Tytarenko, M. 2007. Fenomen publitsystyky: problema definitsii. Visnyk Lvivskoho un-tu. Seriia “Zhurnalistyka”, 30, s. 41–50.

97. Tkachenko, K. 2019. *Pravi dveri zliva: Nimetska radykalna livytsia i revoliutsiia ta viina v Ukraini.* Kyiv: Krytyka.

98. TOP-15 ukrainskykh knyzhok pro Yevromaidan [online]. 2014. Espreso. Rezhym dostupu: https://espreso.tv/article/2014/09/19/top_15_ukrayinskykh_knyzhok_pro_revolyuciyu_hidnosti [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

99. Traidakalo, O. 2018. *Maidan. Pohliad zseredyny.* Kyiv: Book Express.

100. Trach, N. 2015. *“Razom – syla!”: rytoryka ukrainskoho sprotyvu.* Kyiv: Klio.

101. Fylypovych, L., Harkusha, O. (red). 2014. *Maidan i Tserkva. Khronika podii ta ekspertna otsinka.* Kyiv: Samit-knyha.

102. Finberh, L., Holovach, U. (red). 2016. *Maidan. Svidchennia. Kyiv, 2013—2014 roky.* Kyiv: Dukh i Litera.

103. Finberh, L., Berliand, I., Andreieva, O. (red). 2018. *Maidan. Svidchennia. Dopomoha postrazhdalym. Mizhnarodna solidarnist.* Kyiv: Dukh i Litera.

104. Khuk, T. 2020. Glavy istorii v kotoroi my budem s vami. 5 luchshych knig o Revoliutsii Dostoinstva [online]. Begemot.media. Rezhym dostupu: https://begemot.media/persons/maidan-main-books/ [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

105. Tsupko, H. 2015. #Yeknyhy: stadii osmyslennia Maidanu v dokumentalnii ta khudozhnii literaturi [online]. Mediakrytyka. Rezhym dostupu: https://www.mediakrytyka.info/ohlyady-analityka/yeknyhy-stadiyi-osmyslennya-maydanu-v-dokumentalniy-ta-khudozhniy-literaturi.html [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

106. Chizhov, G. i dr. 2018. *Stranitsy ukrainskoi rievoliutsii. Kiiev*: Laurus.

107. Shvetsova-Vodka, H. 1999. *Typolohiia knyhy.* Kyiv: Knyzhkova palata Ukrainy.

108. Shor, M. 2018. *Ukrainska nich. Istoriia revoliutsii zblyzka.* Kyiv: Dukh i Litera.

109. Shcherbak, V. 2015. *Mii Maidan.* Kyiv: ZN UA.

110. Yakisnykh tekstiv pro Maidan shche nedostatno – Rostyslav Semkiv [online]. 2016. Hromadske radio. Rezhym dostupu: https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/yakisnyh-tekstiv-pro-maydan-shche-nedostatno-rostyslav-semkiv [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

111. Yakubovych, M. 2017. *Vid Maidanu do ATO: Ukrainski musulmany v umovakh viiskovo-politychnoi kryzy (2013–2016).* Vinnytsia: TOV "Nilan LTD", TOV “SIK HRUP UKRAINA”.

112. *#EUROMAIDAN – History in the Making.* 2014. Kyiv: Osnovy.

113. *Fantomnaia bol. #Maidan.* 2014. Kiiev. Izdatelstvo “o4i.today”.

Viktoriia Kolesnikova,
PhD (Candidate of Historical Sciences),
Research Fellow of the National Memorial to the Heavenly Hundred Heroes and Revolution of Dignity Museum

The source study potential of the [MAIDAN IN BOOKS] collection

The actualized public need in reflections on events of the Revolution of Dignity can be clearly seen through the emerge of many editions dedicated to the topic. The article deals with a potential source analysis of the editions published in Ukraine, which completely or partly related to the Maidan of 2013–2014. The research is based on the [MAIDAN IN BOOKS] collection, which is a part of the National Memorial to the Heavenly Hundred Heroes and Revolution of Dignity Museum book collection. 158 editions published in Ukraine during 2013–2020 were analyzed. The researched books are scrutinized as a written source type. The analysis is carried out on the basis of the source study methodological principles and approaches. The editions are systematized by genre and ten groups are identified. The groups are examined in terms of their source informational contents for further research. It is determined which genres have the greatest source potential among the studied ones. The genre's characteristic features are defined.

Keywords: *editions, books, the Revolution of Dignity, Maidan, collection, research sources, informational contents*

УДК [316.752:94]"7126"

ДО ПИТАННЯ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ МАЙДАНУ ЯК ПРАКТИКИ «ВИНАЙДЕННЯ ТРАДИЦІЇ»

Наталія Кривда,

доктор філософських наук,
професор кафедри української філософії та культури
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто підходи до практики «винайдення традиції» (за Е. Гобсбаумом), власне, культурні практики ритуального або символічного характеру, метою яких є виявити належність до спільноти та прищепити певні цінності й норми через зв'язок із минулим у поєднанні із сучасними підходами до меморіалізації подій Революції Гідності.

Ключові слова: *«винайдення традиції», комеморація, практики, Революція Гідності, пам'ять*

Декомунізація українського соціокультурного буття супроводжується пожвавленням зацікавленості щодо культурної спадщини та історичного минулого спільноти як засобів консолідації суспільства. Вони найчастіше вибудовуються на тлі ідеї про «національне відродження» спільноти, що сформувалася на початку XX століття й не змогла втриматися на політичній арені світу не через власне безсилля, а внаслідок зовнішнього впливу тоталітарної системи радянської Росії. Утім, зазначений концепт не мав цілковитої підтримки серед населення України, свідченням чого є не тільки притаманна українцям ностальгія за радянським минулим, а й відносно високий рівень лояльності до Росії навіть в умовах довготривалого військового протистояння.

Такі суспільні настрої є прямим свідченням того, що в сучасній Україні поки що не відбулося «винайдення традиції» (Гобсбаум 2005). Вона має постати завдяки свідомо сформованій системі суспільних практик і громадських проєктів, орієнтованих на розроблення та впровадження цінностей, притаманних сучасним суспільно-політичним реаліям України, лояльність до яких розмиватиме різновекторні геополітичні орієнтації українців, тим самим закладаючи міцне підґрунтя для постання української політичної нації (Hobsbawm 1983, с. 1–2). Зазначимо, що практична відсутність або невизначеність державної мнемополітики призводить до того, що історія України, розрахована на масову аудиторію, «постає у вигляді різноспрямованих любительських вправ з орієнтацією на «задавнення» витоків, суцільне «опозитивлення», етноексклюзивність» (Нагорна 2014, с. 264–265).

Треба зазначити, що «винайдення традиції» нерозривно пов'язане з «вигадуванням» історичної спадковості «шляхом створення давнього минулого, яке досить часто не має прямого зв'язку зі справжньою історичною спадковістю» (Eley с. 7). Тобто «винайдення традиції» не передбачає зведення воєдино всього історичного досвіду спільноти, оскільки «сума подій за час існування людства – не традиція, а швидше генеалогія суспільства» (Штомпка с. 90–91), натомість цей процес є практикою свідомого формування системи цінностей відповідно до потреб і прагнень нинішньої ситуації. Через це «вигадування традиції» зазвичай супроводжується переосмисленням окремих, найчастіше знакових історичних подій заради формування «уявного» або навіть «ідеального» образу минулого.

«Винайдення традиції», яка відповідає потребам часу, є одним з основних засобів подолання стереотипів і практик, які вважаються застарілими й невідповідними покладеній на них функції – консолідації суспільства. Ідеї, символи та «місця пам'яті», які у процесі переосмислення одержують нове змістове наповнення, сприяють руйнуванню тих соціальних моделей, що підтримувалися давньою традицією, руйнуючи її саму. Інакше кажучи, «винайдення традиції» завжди відбувається через звернення до історичного минулого, яке у процесі переосмислення набуває нового змістового навантаження. Завдяки цьому, вважає П. Нора, «історична пам'ять – завжди сьогодення» (Nora 1994, с. 289). Здійснюючи вибір подій і способів увічнення минулого, національні еліти одночасно обирають майбутнє спільноти. «Нація, – зауважують Р. Суні та Дж. Елі, – артикулюється за допомогою складного процесу культурної інновації, який пов'язано із серйозною ідеологічною роботою, інтенсивною пропагандою та який потребує творчого підходу. Важливу роль у цьому процесі відіграють формування й дальше використання особливих уявлень про минуле, що мають слугувати підставою для вимог культурної автономії та в кінцевому підсумку політичної незалежності» (Eley 1996, с. 7–8). Саме тому в процесі конструювання традиції перш за все береться до уваги те, що суголосне сучасності, актуалізується нею й відповідає поставленим політичним цілям епохи, натомість «забувається» те, що перешкоджає досягненню їх. Зважаючи на це, політика пам'яті, яка полягає у «винайденні традиції», відіграє амбівалентну роль. З одного боку, вона конструює такі проєкти минулого, які забезпечать консолідацію суспільства та визначать вектор соціокультурного й політичного розвитку спільноти, а з іншого – актуалізує практику вибіркового забуття.

Конструювання традиції, яка виявляється у вигляді своєрідного символічного універсуму спільноти та ритуально-обрядової практики, яка йому відповідає, часто супроводжується ідеалізацією та/або певною фальсифікацією минулого. Для опису тих численних способів «виробництва пам'яті», за допомогою яких у суспільстві закріплюється, зберігається й передається пам'ять про минуле, П. Нора запроваджує поняття «комеморація» (Nora 1994, с. 19). У найвужчому значенні цей термін позначає увічнення пам'яті про події: спорудження пам'ятників, організацію музеїв, визначення важливих дат, свят, масових заходів, а також різного роду артефакти, ідеї та тексти, які визначають меморіальну діяльність. У ширшому значенні термін «комеморація» позначає все те, що єднає людину або спільноту з минулим.

Комеморативна практика набуває особливої актуальності в періоди гострих соціальних криз. Вони спонукають суспільство повертатися до минулого та відшукувати в ньому не тільки найактуальніший для сьогодення образ власного «Ми», а й значущий образ «Вони». Завдяки цьому відбувається «демаркація» кордонів відповідно до перевизначення спільної для певної соціальної групи історії. Саме в минулому кожна спільнота намагається знайти відповідь на запитання «Хто ми?» й тим самим окреслити вектор подальшого розвитку. Минуле в такому разі стає своєрідним стандартом, з яким порівнюють та за яким оцінюють діяння сучасників.

Утім, не варто забувати, що колективна пам'ять і політична традиція дієві тільки тоді, коли вони живуть та змінюються, коли дають змогу зрозуміти світ політики, яка застосовується для актуальної практичної політичної діяльності. Історична пам'ять та історіографія підпорядковують минуле «тим проєктам, якими люди зайняті у сучасному» (Нагорна 2014, с. 229). Не варто забувати, що, коли «пишеться» колективна пам'ять, вона відображає певну політичну та суспільну кон'юнктуру, а не «об'єктивно» оповідає про давні або недавні події. Бо ж, як стверджує М. Фуше, «минуле має сенс лише на основі його застосування в сучасних умовах. Воно криє в собі невичерпне джерело уявлень та аргументів, які може бути мобілізовано або, навпаки, вчасно забуто» (Фуше 1999, с. 12). Історія «багатошарова», а історична пам'ять має складну організацію, що робить її безцінним символічним ресурсом, тому національна ідентифікація може ґрунтуватися на будь-якому історичному шарі, який із погляду політичної еліти є найактуальнішим та/або найвигіднішим «тут і зараз».

В Україні процес декомунізації йде в поєднанні з трансляцією в сучасну суспільну свідомість дорадянської історичної та інтелектуальної спадщини. Остання, спираючись передусім на інтелектуальну спадщину М. Грушевського, акцентувала увагу на понятті «народ», що розглядався як споконвічна несвідома даність, яка через вплив різних історичних колізій і перипетій припинила власний політичний розвиток. Представники цієї парадигми вірять, що, тільки-но просвіта пробудить свідомість народу, він одразу ж вийде з політичного небуття та швидкими й незмінними темпами почне рухатися до так званого світлого майбутнього.

Такий підхід демонструє різку відмову від тоталітарного минулого і, на перший погляд, може видатися ефективнішим порівняно з радянською суспільною практикою, яку й досі транслює сучасна українська політична еліта. Проте насправді повернення до інтелектуальної спадщини XIX століття може мати (й має) згубні наслідки для українського соціуму. Це зумовлено, по-перше, тим, що інтелектуальна думка цього періоду оберталася навколо концепту єдності православних «слов'яно-руських народностей», отже, її позначено високим рівнем ворожості до католицького Заходу, який сьогодні є цивілізаційним орієнтиром України. Власне, такий рівень ворожості підтримується російською пропагандистською тезою про «єдність братніх народів». По-друге, інтелектуальний дискурс XIX століття, а також національний рух початку XX століття зосереджувалися на конструюванні етнічної нації, що в той час було цілком закономірним, оскільки це найдієвіший спосіб формування територіальної ідентичності. Утім, у соціокультурних умовах сьогодення практичне впровадження такого підходу може викликати багатоманітні суспільні конфлікти, зумовлені різнорідними колективними спогадами українського суспільства. «Чутлива до всіляких трансферів, проєкцій, заборон, пам'ять підвладна, – зазначає Л. Нагорна, – найрізноманітнішим використанням і маніпуляціям» (Нагорна 2014, с. 226).

Наявність в українському суспільному світогляді двох різновекторних символічних капіталів є свідченням кризи української ідентичності. Подолати її можна у процесі конструювання певної сукупності «суспільних практик, зазвичай обмежених відкрито або мовчазно визнаними правилами ритуального чи символічного характеру та спрямованих на прищеплення певних цінностей і норм поведінки шляхом повторення, яке автоматично має на увазі спадкоємність минулого» (Hobsbawm 1983, с. 1–2). Інакше кажучи, сьогодні в Україні назріла гостра потреба у «винайденні традиції», яку не буде зведено до всього історичного досвіду спільноти, а яка постане практикою свідомого формування системи цінностей відповідно до потреб і прагнень нинішньої ситуації. Бо ж «винайдення традиції» – це не що інше,

як свідоме й цілеспрямоване переосмислення подій минулого, у результаті чого виникає образ «уявного» або часто навіть «ідеального минулого».

Зауважимо, що «винайдення традиції», яка консолідуватиме суспільство, передбачає не тільки звернення до далекого минулого, а й осмислення та увічнення всього того, що залишається жити у суспільних спогадах. Найяскравішою в цьому сенсі є пам'ять про Майдан, що наразі існує не лише як частина офіційної «історичної пам'яті народу», а й у вигляді приватних споминів очевидців. Така індивідуальна пам'ять на довгі десятиліття визначає ставлення суспільства до тієї чи іншої події, тим самим істотно корегуючи не тільки офіційні спогади спільноти, а й вектор її політичної діяльності. Саме у зв'язку з цим цілком закономірно постає питання, чи зможуть образний ряд і вибудований наратив Музею Майдану та інших меморіальних споруд / просторів / художніх творів «замкнути» пам'ять про таку знакову суспільно-політичну подію на кількох локаціях, сторінках, екранах та чи набуде такий наратив загального визнання.

З огляду на велику роль приватних спогадів про значущі для суспільства події, в тому числі й криваві дні 2014 року на Майдані, збирання ментальних карт учасників цієї події є важливим і навіть доконечне потрібним. Завдяки цьому зростає значущість альтернативних історій, місць і версій подій у місті для розгортання приватної пам'яті. Особистий досвід учасників Революції Гідності не тільки визначає альтернативний хронотоп пам'яті про переломні події у житті країни, а й розвиває офіційний наратив, проблематизує його, іноді кидаючи виклик певній версії подій. Сьогодні згадування травмувального минулого виплекано канонами «культури горя» й непрощення, але поступово проростає «канон слави та звитяги». Залишається питанням, чи повинні / зможуть чинні стратегії комеморації з часом сформувати якісні можливості для риторики примирення.

Поява та збереження хрестів, меморіальних знаків / табличок, конструкцій із шин тощо на місці загибелі майданівців також можуть мати множинну інтерпретацію. Символічна інтерпретація, потреба зберегти хрести / меморіальні знаки заради пам'яті про загиблих можуть конфліктувати з неприйняттям міста як кладовища. Таке ставлення фіксує традиційне уявлення про відокремлення простору смерті від простору життя. Проте вважаємо таку альтернативу недоречною. Хрести, знаки, банери символізують матеріальність спогадів, актуалізуються в офіційному дискурсі та спогадах про Майдан і події на Сході України. Важливо, що вони «діють» не лише як «візуалізовані спогади», а й як маркери залученості та відданості, «фундаментальне право місць пам'яті на існування забезпечується зупинкою часу й блокуванням роботи забуття» (Нагорна 2014, с. 378), вони відсилають до пам'яті як до цілого.

«Місця пам'яті» є символічним елементом спадщини пам'яті певної спільноти. Вони стають «точками дотику» рівнів реального й уявного міського простору. Канонічні місця та музеї мають збагачуватися приватною пам'яттю учасників подій. Близькість подій і причетність до них тисяч городян дають особистісний і глибоко емоційний вимір. Першорядну важливість меморіалізації подій на Майдані викликано потребою насичення сенсами конструкту державності й незалежності. Музеї, ЗМІ, наукова та громадянська спільноти мають свідомо продовжувати цілеспрямовану роботу з містом як простором і вмістилищем колективної пам'яті.

Загалом формування історії Майдану сьогодні є одним із найважливіших етапів конструювання («вигадування» за Гобсбаумом) української традиції. Адже саме він чітко й однозначно показав ціннісні пріоритети переважної більшості українського суспільства, тим самим ставши ключовим моментом формування політичної нації та активізації національної консолідації. За умови відсутності політичних спекуляцій історичним минулим спогади про Євромайдан і Революцію Гідності могли би стати одним із пунктів того минулого, яке, з одного боку, забезпечує внутрішню легітимність спільноти, а з іншого – визначає напрям її розвитку. Попри це, в українському суспільному світогляді дедалі виразніше проглядається заміщення колективних споминів про Майдан як один із ключових моментів сучасної української історії буденними, а подекуди навіть побутовими речами. Натомість збереження того ціннісного осердя, яке дав Майдан і яке потребує цілеспрямованої та свідомої підтримки держави, поступово перетворюється на справу небайдужих активістів. Очевидно, що за такої ситуації надзвичайно складно говорити про існування цінностей, здатних об'єднати суспільство. Утім, завдяки музеям і спільнотам активістів, які підтримують спогади про Майдан, його консолідаційний потенціал не вичерпується.

Список використаних джерел та літератури

1. Гобсбаум, Е., Рейнджер, Т. (ред). 2005. *Винайдення традиції*. Київ: Ніка-Центр.

2. Нагорна, Л. 2014. *Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАНУ.

3. Фуше, М. 1999. *Европейская республика. Исторические и географические контуры*. Москва: Международные отношения.

4. Штомпка, П. 1996. *Социология социальных изменений.* Москва: Аспект-пресс.

5. Eley, G., Suny, R. (eds.). 1996. *Becoming national.* Oxford: Oxford University Press.

6. Nora, P. 1994 Between memory and history: Les lieux de memoire. In: *History and memory in African – American culture.* New York, Oxford: Oxford University Press, p. 7–24.

7. Hobsbawm, E., Ranger, T. (eds). 1983. *The Invention of Tradition.* Cambridge: Cambridge University Press.

References

1. Hobsbaum, E., Reindzher, T. (red). 2005. *Vynaidennia tradytsii.* Kyiv: Nika-Tsentr.

2. Nahorna, L. 2014. Istorychna kultura: *kontsept, informatsiinyi resurs, reflectyvnyi potentsial.* Kyiv: IPiEND im. I. F. Kurasa NANU.

3. Fushe, M. 1999. *Yevropieiskaia riespublika. Istorichieskiie i gieografichieskiie kontury.* Moskva: Mezhdunarodnyie otnosheniia.

4. Shtompka, P. 1996. *Sotsiologiia sotsialnykh izmienienii.* Moskva: Aspekt-press.

Nataliia Kryvda,
PhD (Doctor of Philosophical Sciences),
Professor of the Ukrainian Philosophy and Culture Department
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

The issue of Maidan memorialization as a practice of “inventing tradition”

The essay considers approaches to the practice of “the inventing of tradition” (according to E. Hobsbawm), in fact, cultural practices of ritual or symbolic nature, which aim to express belonging to the community and instil certain values and norms through connection with the past, combined with modern approaches to the memorialization of the Revolution of Dignity events.

Allowing for the current socio-cultural situation in Ukraine in terms of “inventing tradition”, the author concludes that this process in our country has not completed yet, as we do not have a consciously formed system of social practices and public projects, focused on the development and implementation of values that meet the modern socio-political realities of Ukraine and place a solid foundation for the emergence of an established Ukrainian political nation.

There is important to understand that the “invention of tradition” does not involve the unification of the entire historical experience of the community, but this process is the practice of consciously forming a system of values in accordance with the needs and aspirations of the current situation. Because of this, the “inventing of tradition” is usually accompanied by a rethinking of individual, usually significant, historical events in order to form an “imaginary” and often even “ideal” image of the past.

There is the practice of commemoration (perpetuation of the memory of events: construction of monuments, organization of museums, determination of important dates, holidays, mass events, as well as various objects, ideas, and texts that define the memorial activity) as one of the ways of “production of memory” by which the memory of the past is fixed, preserved and transmitted in society. These practices have become especially relevant in periods of social crisis. For modern Ukraine, the perpetuation of the memory of the Maidan is the most relevant in this sense. The paramount importance of the memorialization of the events on the Maidan is caused by the need to saturate the construct of statehood and independence with meaning.

Keywords: *the invention of tradition, commemoration, practices, the Revolution of Dignity, memory*

УДК [316.423.3:94](477)”1991/2014”

«РЕВОЛЮЦІЯ РОЗПАДУ» 1991 РОКУ Й НАСТУПНІ РЕВОЛЮЦІЙНІ СПАЛАХИ В УКРАЇНІ: ЗАКОНОМІРНОСТІ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ ДИНАМІКИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Станіслав Кульчицький,
доктор історичних наук,
головний науковий співробітник,
професор Інституту історії НАН України

Представлено основні закономірності пострадянського розвитку в хронологічних межах 1991–2019 років. Після «революції згори», яку здійснив Михайло Горбачов, ця революція неочікувано для Кремля переросла у «революцію знизу». Радянський Союз не зміг протистояти викликам, які постали перед комуносоціалізмом радянського типу на новому історичному етапі. Використовуючи проблемно-хронологічний метод, проаналізовано таке явище, як революційні Майдани, які стали відповіддю українського громадянського суспільства на спроби панівних кіл Російської Федерації відновити в інших формах колишню радянську імперію.

Ключові слова: *«революція розпаду», Помаранчева революція, Євромайдан, Революція Гідності, Майдан, радянський, пострадянський, СРСР*

Кожна революція оригінальна по-своєму. Проте технологія революційних змін завжди мала одну спільну рису: сили, які визрівали всередині політичного ладу, руйнували його, щоб створити новий.

Революція 1989–1991 років, яка покінчила з диктатурою вождів КПРС і спричинила зникнення російсько-радянської імперії, відрізнялася від попередніх тим, що була «революцією розпаду». Вона зруйнувала партію, в силовому полі якої перебувала ця імперія, але не створила ні нового соціально-економічного ладу, ні адекватного йому соціально-політичного устрою. Новий суспільно-економічний лад почав визрівати на порожньому місці. Необхідною умовою для його визрівання був розпад ленінської держави-комуни. Процес визрівання тривав кілька десятиліть. Колишні союзні республіки по-різному розпорядилися цим історичним часом.

Щоб зрозуміти, як розпорядилася ним Україна, треба охарактеризувати той спотворений світ «розвиненого соціалізму», в якому жило від народження останнє покоління радянських людей. І, певна річ, треба з'ясувати причини розпаду ракетно-ядерної наддержави, існуванню якої не загрожували ані зовнішні, ані внутрішні вороги.

СПОТВОРЕНИЙ СВІТ КОМУНОСОЦІАЛІЗМУ

Володимир Ленін був винахідником двоканальної системи влади з двома вертикалями – позаконституційною компартійною та конституційною радянською. Організаційно розмежовані, партія й ради являли собою одну політичну силу, тому що ради складалися з комуністів, поповнених безпартійними громадянами, які їм співчували («блок комуністів і безпартійних»). Персональний склад рад визначався парткомами й органами державної безпеки, після чого легітимізувався на контрольованих ними ж таки виборах. Радянські органи мали повноту управлінської влади, але в кожній ланці підпорядковувалися парткомам. Обидві владні вертикалі будувалися на засадах «демократичного централізму» з безумовною підпорядкованістю нижчих ланок вищим. Це означало, що влада, яку назвали радянською, насправді являла собою політичну диктатуру найвищого партійного керівництва.

Однак В. Леніна не влаштовувала тільки політична диктатура. Повернувшись з еміграції, він поставив перед своєю партією завдання створити «державу-комуну», покликану здійснювати комуністичне будівництво в дусі ідей революційного марксизму середини XIX століття. Під гаслом «експропріації експропріаторів» ця держава-комуна за два десятиліття (1918–1938 роки) експропріювала засоби виробництва у власності всіх класів суспільства й доповнила політичну диктатуру вождів диктатурою економічною.

Засоби виробництва, які мали громадяни, робили їх власниками одержаного продукту, тобто ставили державу в економічну залежність від суспільства. Експропріація суспільства, здійснювана під облудними назвами «націоналізації» та «усуспільнення»(!), ставила громадян в економічну залежність від держави-комуни.

Соціально-економічні перетворення міжвоєнного періоду, здійснювані під гаслом будівництва соціалізму, зосередили майже всі засоби виробництва (за винятком присадибного господарства колгоспників) у держави. Не втрачаючи ознак приватності, державна власність під благозвучними назвами загальнонародної та колгоспно-кооперативної опинилася в руках купки найвищого партійного керівництва.

Категорія власності має три функції, які може бути розведено, – володіння, розпорядження й користування. Політбюро ЦК КПРС здійснювало функцію володіння: затверджувало розподіл виробленого продукту між нагромадженням і споживанням, містом і селом, галузями виробництва, регіонами тощо. Функцію розпоряджання виконувала компартійно-радянська номенклатура. Вона не була новонародженим класом, тому що розпоряджання власністю являло собою функцію номенклатурної посади, а не людини, яка її обіймала. Функцію користування здійснював позбавлений власності пролетаріат: робітники, що були пролетарями від початку, селяни, які працювали в колгоспах і радгоспах, технічна інтелігенція. Через це виникла зворотна залежність держави від суспільства.

Ця залежність була наслідком експропріації суспільства державою, але не становила загрози для партійного керівництва. Адже створена В. Леніним держава не піднімалася над суспільством, як усі інші, а заглиблювалася в нього обома владними вертикалями з усіма контрольованими ними інституціями. Компартійна вертикаль пронизувала товщу суспільства комітетами багатомільйонної партії та підпорядкованими їй ветеранськими, жіночими й національними організаціями, комітетами

ще численнішого комсомолу з організаціями піонерів та жовтенят і комітетами державної безпеки з мільйонами навербованих у суспільстві інформаторів. Радянська вертикаль вторгалася в суспільство державними та профспілковими структурами, кооперативними та громадськими організаціями.

Підпорядковані обом вертикалям влади органи, організації та їхні структури теж будувалися на засадах «демократичного централізму». Унаслідок цього суспільство вертикалізувалося. Незалежні від влади організації горизонтального типу, на основі яких мало би розвиватися громадянське суспільство, було ліквідовано або вертикалізовано.

Практичне злиття держави із суспільством означало, що працівники всіх сфер матеріального виробництва мали користуватися державними засобами виробництва (простіше кажучи, працювати) так, як вимагали парткоми, профкоми, господарські органи, органи державної безпеки тощо. Коли вони саботували працю, держава їх карала, не зупиняючись перед геноцидом (Голодомор 1932–1933 років в Україні й на Кубані). Щоб вони працювали з ентузіазмом, держава іноді включала механізм матеріальної зацікавленості, наприклад на перших етапах стахановського «руху».

Ленінсько-сталінська держава-комуна впродовж десятиліть здійснювала селекцію суспільства. Перше покоління радянських громадян було знищене або «лягло» під владу. Друге й третє покоління вирощувалося «в пробірках». Воно вже не знало іншого світу, окрім спотвореного, а тому вважало його нормальним. Позбавлені приватної власності й горизонтальних зв'язків між собою, розпропаговані від дитячого садка до кінця життя громадяни були безпорадними перед тоталітарним монстром. Цей монстр пильно стежив за життям кожної людини від її народження в державному пологовому будинку до поховання на державному кладовищі.

РОЗПАД РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

Як бачимо, існуванню російсько-радянської імперії не загрожували внутрішні політичні сили, бо їх не існувало. Проте вона розпалася.

Радянську економіку називали директивною або командною. Із моменту утворення вона була мертвою, оживаючи тільки тоді, коли ззовні надходили команди. Чимало людей від робітників до міністрів намагалися використати внутрішні резерви, щоб поліпшити продуктивність праці і якість продукції. Однак їхні намагання найчастіше сходили нанівець, тому що командна економіка позбавлена життя.

Провідні країни після Другої світової війни ввійшли у фазу постіндустріального розвитку, яка характеризувалася безперервністю науково-технічної революції. Радянський Союз залишився на індустріальній фазі, в якій превалювала економіка вугілля та сталі. Намагаючись пристосуватися до нових світових трендів, керівництво країни розгорнуло видобуток нафти й газу, щоб реалізувати енергоносії на зовнішньому ринку та здобути валюту для фінансування військово-промислового комплексу, імпорту сільськогосподарської продукції, допомоги країнам «соціалістичної співдружності», які не можна було втримати в межах імперії тільки силовими засобами (Албанію та Румунію не втримали), залучення в орбіту російського комунізму країн «третього світу». Однак гонка озброєнь, яка виснажувала народне господарство, зовнішньополітичні авантюри починаючи з війни в Афганістані, Чорнобильська катастрофа, падіння світових цін на енергоносії, вимивання колосальних сум із бюджету внаслідок невдалої антиалкогольної кампанії та багато інших чинників підводили наддержаву на межу економічної катастрофи. Ставало очевидним, що партійне керування господарством, за якого ті, хто давав директиви, не відповідали за наслідки господарювання, заводило країну в глухий кут. Здійснена

1987 року економічна реформа, яка не йшла далі звичних уявлень про вдосконалення управління підприємствами, провалилася, після чого процеси розбалансування економіки поглибилися. У наукових колах почали висувати ідеї роздержавлення народного господарства, плюралізму форм власності й переходу до вільного ринку.

Беручи курс на «революцію згори», що практикувалися з часів Петра I, М. Горбачов спирався на ту політичну силу, яку очолював. За чотири роки «перебудови» він увів до політбюро ЦК КПРС 12 нових діячів, тобто вигнав усіх геронтократів і повністю оновив найвищий орган влади. Однак установлений у 1917 році політичний режим залишався недоторканним. У ситуації неминучого краху генеральний секретар ЦК зробив наголос не на безнадійних спробах трансформувати економічну систему, створену свого часу під політичний режим, а на тому, щоб пристосувати режим під нову економічну реальність, яка виникла у світовому господарстві після Другої світової війни («повновладдя рад»).

М. Горбачов належав до другого, вже «пробіркового» покоління радянських людей *(homo sovieticus),* яке не сприймало навколишню дійсність як спотворений світ. На відміну від попередників на посаді генерального секретаря, він не сприйняв ідею «повновладдя рад» як катастрофічну для ленінсько-сталінського режиму. Передавання всієї влади радам означало розрив зв'язки «партія–ради», яка перетворювала їх на одну політичну силу. Тим часом тільки силове поле партійної диктатури утримувало в межах російсько-радянської імперії країни «соціалістичної співдружності» та республіки Радянського Союзу.

Можна здогадатися, що ідею «повновладдя рад» заронив у світогляд М. Горбачова Олександр Яковлєв. Із 1953 року він працював в апараті ЦК КПРС, з 1966 року завідував відділом пропаганди ЦК, а з 1973-го був послом у Канаді. 1983 року Горбачов побачився з ним під час візиту до Канади та зрозумів, що їхні погляди збігаються. Подібно до Яковлєва, Горбачову остогиділо правління геронтократів у політбюро ЦК КПРС. Тим більше, що як наймолодший член найвищого органу влади він мав шанси здобути пост генерального секретаря ЦК й таки здобув його в 1985 році. За підтримки Горбачова Яковлєв повернувся до Москви та знов очолив відділ пропаганди ЦК КПРС. Коли Горбачов став генсеком, він зробив Яковлєва членом ЦК КПРС і секретарем ЦК, а в 1987 році – членом політбюро ЦК КПРС.

Яковлєв ніколи й нікому не розкривав своїх поглядів до кінця. Тільки в 1999 році у передмові до російського видання спільної праці міжнародного колективу авторів під керівництвом Стефана Куртуа «Чорна книга комунізму» він признався, що «понад сорок років тому зрозумів, що марксизм-ленінізм – це не наука, а публіцистика – людожерська й самоїдська». А в інтерв'ю «Независимой газете» від 2 грудня 2003 року, приуроченому до його 80-річчя, визнав: «Задля справи доводилося й відступати, і кривити душею. Я сам грішний: лицемірив не раз. Казав про «оновлення соціалізму», а сам знав, до чого справа йде».

Ідею «повновладдя рад» М. Горбачов запропонував XIX партконференції (червень-липень 1988 року). Ішлося про те, щоб залишити за КПРС «керівну й напрямну» роль у суспільстві, але позбавити її директивних функцій та зосередити повноту влади в радах. «Керівна й напрямна» роль партії мала реалізуватися через обрання партійних функціонерів до рад та їхньої подальшої роботи у виконкомах рад. Розрахунок був на те, що КПРС як монопольна політична сила витримає випробування вільними виборами, збагатиться керівними працівниками, висунутими не апаратом, а населенням, і посилить свій вплив на суспільство.

Делегати партконференції не побачили небезпеки в ідеї «повновладдя рад». Адже впродовж попередніх десятиліть існувала практика «обрання» партійних функціонерів на посади відповідного рівня у представницькій (тобто не виконавчій) частині радянської вертикалі влади. Важко було уявити собі першого секретаря обкому КПРС, який не обіймав би посади в обласній раді, щоб спрямовувати її діяльність із висоти свого партійного поста.

Партконференція схвалила ідею «повновладдя рад» і винесла її на позачергову сесію Верховної Ради СРСР (листопад-грудень 1988 року), яка затвердила цю конституційну реформу. Законодавці другого й частково третього покоління радянських людей не уявляли собі, якими сюрпризами можуть обернутися вільні вибори до рад, коли їм поверталася вся повнота законодавчої та виконавчої влади. Адже останні вільні вибори відбулися задовго до народження цих законодавців. Ніхто не замислився над тим, що радянському електоратові поверталося право наділяти владою державних службовців найвищого рангу, яке узурпували більшовики після розгону обраних у 1917 році Установчих зборів.

Перші вільні вибори на з'їзд народних депутатів СРСР у 1989 році та до Верховних і місцевих рад союзних республік у 1990 році дали перевагу комуністам. Якраз на це й розраховували ті, хто санкціонував конституційну реформу. Однак виборці провалили багатьох ортодоксів і послали в парламенти чимало комуністів, налаштованих на реформи. У Галичині, яка перебувала під компартійною диктатурою два, а не три покоління, комуністи програли вибори. Тут виник дивний феномен – антикомуністична радянська влада.

Багатьох опозиційних комуністам депутатів провели в органи влади неформальні організації, які почали множитися з кінця 80-х років. Неформальними їх назвали через те, що вони виникали без дозволу парткомів КПРС і КДБ. В Україні найпотужнішою неформальною організацією став Народний рух, з якого й почалося формування громадянського суспільства.

Конституційна реформа 1988 року започаткувала переростання «революції згори» в «революцію знизу». У революційній ситуації національно-демократичні сили скористалися докорінною різницею між формою та суттю Радянського Союзу, яку було закладено під час його утворення. Прагнучи послабити тиск національно-визвольного руху, засновники централізованої тоталітарної держави створили її у формі союзу вільних та рівноправних республік із конституційною нормою про можливість кожної з них вийти із союзу та створити незалежну державу. Назву «Росія» усунули з назви об'єднаної держави, щоб не дратувати «рівноправні» з Російською Федерацією національні республіки. Парткоми РРФСР було підпорядковано безпосередньо ЦК ВКП(б) – КПРС, щоб не створювати в Москві двох конкурентних центрів влади.

Тим часом вибори 1990 року в союзних республіках створили 15 нових центрів влади, які перебували у незрозумілих відносинах з очолюваним М. Горбачовим загальносоюзним центром. Безкомпромісний противник Горбачова Б. Єльцин успішно зіграв на суперечностях між формою та суттю Радянського Союзу. З'їзд народних депутатів РРФСР ухвалив 12 червня 1990 року Декларацію про державний суверенітет. Його приклад наслідували інші союзні республіки. Спроби Горбачова укласти новий союзний договір виявилися безрезультатними. Путч керівних діячів загальносоюзних структур влади у серпні 1991 року прискорив крах СРСР. Комуністичні ортодокси, які становили більшість у Верховній Раді УРСР, перетворилися на суверен-комуністів. У погодженні з опозиційною меншістю вони майже одноголосно прийняли 24 серпня Акт про державну незалежність України. 30 серпня Президія Верховної Ради, яка теж складалася переважно з комуністів, заборонила діяльність Компартії України. На референдумі 1 грудня 1991 року українські громадяни переважною більшістю схвалили Акт проголошення незалежності України. Ця історична подія стала вирішальною у розпаді Радянського Союзу. Через тиждень після українського референдуму керівники Російської Федерації, України та Білорусі зібралися

під Мінськом і заявили, що СРСР як суб'єкт міжнародного права та геополітична реальність припиняє існування.

Із першими вільними виборами 1989–1990 років Радянський Союз утратив ознаки тоталітарної держави. Виявилося, однак, що він міг існувати тільки як тоталітарна держава.

ВИЗРІВАННЯ ПОСТРАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЛАДУ

Чому став можливим такий парадокс, як суверен-комуністи в ролі рушійної сили антикомуністичної революції? Річ у тім, що суверен-комуністи насправді не були рушійною силою революції 1989–1991 років. Вона виявлялася у вигляді саморозпаду ладу, який вичерпав свій життєвий ресурс. У тоталітарній державі могла існувати лише одна організована в національних масштабах сила – компартійно-радянська номенклатура. Під час революції вона керувалася тільки одним бажанням – зберегти владу та привласнити державну власність на засоби виробництва, яка стала нічийною після зникнення ЦК КПРС.

Частина номенклатури, переважно старшого покоління, поступилася керівними посадами, не маючи змоги витримати конкурентну боротьбу на вільних виборах. Інша частина, скориставшись високим становищем у господарських структурах, започаткувала прошарок банкірів, біржовиків, власників підприємств. Представники номенклатури, які пішли в політику, стали «партією влади» – «безпартійною» після заборони КПУ.

Щоб насправді відокремитися від Росії, треба було ідентифікувати незалежну Україну з антикомуністичною УНР. Тому суверен-комуністи в оточенні першого президента Л. Кравчука перехопили в націонал-демократів їхні гасла разом із політичними діячами, які спокусилися владою, й поставили на службу незалежній Україні державну символіку УНР.

Основу «партії влади» заклали фахівці різних галузей економіки й культури, ретельно відібрані свого часу компартійними комітетами для керівної роботи. Без таких фахівців держава не могла б нормально функціонувати. Разом із тим управлінці радянської доби внесли у владну корпорацію такі риси, як клановість, кругова порука, цинічний прагматизм і безпринципність. До цього букета додалася корумпованість, викликана, з одного боку, неспроможністю держави забезпечити гідний рівень життя для своїх чиновників, а з іншого – прагненням багатьох із них перетворити ефемерну владу на матеріальні цінності.

Політичне структурування посткомуністичного суспільства започаткували ліві партії. У жовтні 1991 року з'явилася Соціалістична партія України (СПУ) на чолі з О. Морозом. Намір її засновника використати соціал-демократичну ідеологію зазнав невдачі. За ідеологією вона мало відрізнялася від колишньої КПРС. У 1992 році міністр сільського господарства О. Ткаченко організував Селянську партію України (СелПУ). Фактично вона складалася з голів колгоспів і директорів радгоспів, які хотіли зберегти комуністичну організацію сільського господарства. У червні 1993 року відбувся «відновлювальний» з'їзд КПУ. Цю партію очолив маловідомий за радянських часів партпрацівник П. Симоненко.

У правому секторі політичних сил панував Народний рух України, який у грудні 1992 року оформився в політичну партію на чолі з В. Чорноволом. Незважаючи на нечисленність та слабку організацію, інтелектуальний внесок націонал-демократів в антикомуністичну революцію був колосальним. Вони проклали місток між винищеним у сталінську добу поколінням будівників УНР та останнім радянським поколінням, яке не знало своєї історії.

Користуючись політичною безпорадністю призвичаєного до державного патерналізму суспільства, «партія влади» мала намір розбудувати замість диктаторської компартійної вертикалі таку саму радянську вертикаль. Депутати парламенту не хотіли виконувати лише законодавчу роботу. Їх, так само як депутатів місцевих рад, приваблювали функції виконавчої влади, які давали змогу розпоряджатися матеріальними цінностями. У таку систему влади президентська вертикаль не вписувалася. Усі роки президентства Л. Кравчука було позначено протистоянням із Верховною Радою. У парламенті задавали тон ліві партії, які практично повністю заблокували ринкові реформи. За 1991–1993 роки у приватну власність перейшло тільки 3,6 тисячі підприємств, переважно дрібних.

Протистояння президента з парламентарями на тлі всеохопної економічної кризи закінчилося рішенням обох сторін достроково припинити повноваження та звернутися до виборців із проханням підтвердити мандати. Реагуючи на бездіяльність влади у кризовій ситуації, виборці відмовили в довірі чинному президенту та обрали на цю посаду представника радянського директорату Л. Кучму. Переважну більшість народних депутатів попереднього скликання не було переобрано.

Блок лівих партій у новообраному парламенті посів чільне місце, але не спромігся здобути контрольний пакет депутатських мандатів. Загроза «червоного» реваншу змусила прагматичну частину управлінців згуртуватися навколо нового президента. Радянська вертикаль закріпила би стан хаосу, в чому були зацікавлені тільки ліві. Прийти до влади в цілком благополучній країні вони не мали шансів.

Л. Кучма звернувся до Верховної Ради з посланням «Про основні засади економічної та соціальної політики», в якому окреслено стратегію ринкових реформ включно з широкою приватизацією засобів виробництва. Тривала боротьба з лівими партіями закінчилася ухваленням у червні 1996 року Конституції України, яка наповнила президентську посаду реальними повноваженнями. Політичні й ринкові реформи, які стали можливими після виборів 1994 року, здійснювалися «в пакеті». За підтримку в побудові сильної президентської вертикалі Л. Кучма платив такими реформами, які сприяли інтересам колишньої компартійно-радянської номенклатури. За короткий строк вагому частку продуктивних сил країни було поділено між кількома кланами олігархів. Виникли могутні фінансово-промислові групи, які об'єднували технологічно пов'язані між собою підприємства та банки, що працювали з ними.

Яку державу побудував в Україні створений Л. Кучмою політичний режим? На Заході її назвали державою вишукувачів ренти *(rent seekers state)*. Рентою у специфічному посткомуністичному значенні терміна вважалися доходи, які багатократно перевищували прибуток, одержуваний від підприємництва в конкурентному середовищі. Такі доходи отримували від підприємництва, захищеного пільгами та преференціями, від миттєво переведених в іноземну валюту державних субсидій, які не було потреби повертати внаслідок галопування інфляції, від необкладуваних податками посередницьких операцій, від різниці валютних курсів за наявності ексклюзивного доступу до вигіднішого курсу. Та основними шляхами збагачення представників «партії влади» було надання їм або їхнім родичам у власність за символічну ціну великих підприємств, а також одержання ними в обмін на «сприяння» в підприємницькій або політичній діяльності готівки в іноземній валюті.

Ті, хто будував державу вишукувачів ренти, не чекали, поки хтось здогадається дати їм хабаря. Їхня стратегія була сплавом цілковитої економічної свободи з численними обмеженнями, дотримання яких ретельно відстежувалося. Зафіксовані порушення з дальшим залякуванням давали очікуваний ефект. Тому іноземні спостерігачі назвали побудовану в Україні державу шантажистською *(blackmail state)*.

Чи можна звинувачувати конкретних політичних діячів та всю управлінську корпорацію в тому, що на початку нового століття вони побудували на рештках суспільно-економічного ладу, який самозруйнувався, олігархічну державу? Можна, звісно, але було б дивно, якби державні службовці на високих посадах забули про власні інтереси й почали дбати про народний добробут без жодного тиску з боку своїх виборців. А тиску не було, тому що виборці залишалися радянськими людьми, які звикли до державного патерналізму. Вони були навіть вдячні тим, хто привласнив засоби виробництва, хоч сам процес привласнення назвали «прихватизацією». Адже їм дали змогу користуватися засобами виробництва, тобто працювати й одержувати заробітну платню. Оглядаючись на минуле, ми теж маємо подякувати олігархам, бо вони заблокували «червоний» реванш, який заводив Україну в глухий кут.

ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ

Суспільно-економічні відносини, на одному з полюсів яких була олігархічна держава, а на іншому – безпорадне атомізоване суспільство, не могли залишатися стабільними за визначенням. Адже пострадянське суспільство мало електоральну зброю, щоб обстоювати свої інтереси у протистоянні з олігархами. Результат протистояння між державою та суспільством залежав від того, як виборці поведуться на виборах: чи візьмуть вони до уваги власні інтереси, чи голосуватимуть «за гречку»?

Тим часом створені олігархами політичні партії робили все можливе, щоб законсервувати залишки попередньої епохи навіть у топоніміці. Для них було важливо, щоб колишні радянські люди не відчували відповідальності за майбутнє й не усвідомлювали себе громадянами незалежної держави. Тоді вони голосували б, як треба, тобто за президентів – виразників волі олігархів, за олігархічні партії, які одержали назву центристських (між уламками колишньої КПРС – КПУ й СПУ та націонал-демократами, передусім Народним рухом України). Проте після звільнення з тоталітарних обіймів російсько-радянської наддержави в Україні виникли об'єктивні передумови для формування громадянського суспільства. За півтора десятиліття починаючи від появи перших «неформальних» організацій громадянське суспільство зміцніло, хоча його соціально-економічну опору у вигляді середнього класу дискримінували олігархічні клани.

Інститут соціології НАН України з 1992 року провадив моніторинг соціальних змін в українському суспільстві. Судячи з відповідей на запитання «Ким ви себе передусім вважаєте?», за 1992–2004 роки істотних змін у свідомості електорату не відбулося. Відсоток опитуваних, які вважали себе передусім громадянами України, впав із 45,6% (після ейфорії 1991 року) до 44,2%. Відсоток тих, хто вважав себе мешканцем села, міста або регіону (передусім електорат лівих партій чи конкурентної олігархічної Партії регіонів), зріс із 30,8% до 37,2%. Відсоток тих, хто визнавав себе громадянином колишнього Радянського Союзу, впав із 12,7% до 10,7% (унаслідок природного скорочення цього контингенту).

Історики й політологи, які вивчають таке специфічне явище української дійсності, як Майдани, після кожного з них з ентузіазмом дивилися у майбутнє. Коли дійсність не виправдовувала їхніх сподівань, вони звинувачували в неефективному управлінні чергового президента. Однак в українському суспільстві, якому тяжко було попрощатися зі спотвореним світом комуносоціалізму, президенти були обмежені у своїх діях. Волею обставин вони спиралися на силу, яка формувалася активніше, аніж осередки громадянського суспільства, – на олігархів.

У Росії, де олігархічний капітал формувався з не меншою інтенсивністю, знайшлася сила, яка спромоглася поставити його під контроль, – державна бюрократія. На початку нового століття до влади прийшов виразник інтересів колишніх органів державної безпеки В. Путін, який швидко розправився з олігархами, а заодно й із породженою «революцією розпаду» демократією. В Україні, яка відкинула радянську модель державності, щоб відокремитися від Росії, олігархи не зустріли противників, а різноспрямованість їхніх інтересів сприяла збереженню демократичних цінностей, у тому числі вільних виборів до органів влади.

Щоб знову залучити Україну в лоно імперії, панівні кола Росії повернулися до дореволюційної риторики про один народ. Уникаючи поглинення Росією й водночас зберігаючи добрі відносини з нею (в тому була зацікавлена більшість олігархічних кланів), Л. Кучма видав у Москві 2003 року під своїм прізвищем об'ємну книжку з промовистою назвою «Україна – не Росія». Однак це не перешкодило зростанню активності російських ЗМІ, які переконували українське населення у доконечній потребі посилення інтеграції з Росією.

На початку нового століття всередині української «партії влади» стали помітними зміни, спричинені процесом самоорганізації суспільства. Свідченням невідворотного визрівання громадянського суспільства стала нова розстановка політичних сил напередодні парламентських виборів 2002 року та президентських виборів 2004 року. Суперечності в лівих партіях, які поступово назрівали, зазнали якісної зміни: уперше комуністи й соціалісти опинилися по різні боки барикад. Наростали суперечності й у «партії влади». Уперше вона поділилася на політиків, які підштовхували Україну в бік Росії, та на тих, хто віддавав перевагу її європейському вибору.

За Конституцією Л. Кучма не міг претендувати на третій президентський строк. Конституційний Суд «намалював» йому дозвіл балотуватися на виборах 2004 року, але внаслідок стрімкого падіння міжнародного та внутрішнього рейтингу в нього не було шансів конкурувати з лідером опозиційних сил В. Ющенком. Однак за роки перебування на посаді президента Кучма показав, що вміє створювати ситуації, в яких майже автоматично прийматимуться завчасно продумані ним самим рішення. 2002 року він відправив у відставку А. Кінаха, який добре працював на посаді прем'єр-міністра, та представив парламенту на затвердження кандидатуру голови Донецької облдержадміністрації В. Януковича. У 2004 році він порекомендував пропрезидентським партіям висунути кандидатуру Януковича на пост президента України.

Відповідаючи на запитання, чому Кучма зробив ставку на Януковича, В. Горбулін, який працював із чинним президентом десятки років, сказав: «Мабуть, він мав якийсь розрахунок, стратегічний план». І справді, під час президентських перегонів хтось регулярно вкидав в інтернет разючу інформацію про кримінальне минуле кандидата в президенти. Ефект, звісно, був, але не той, на який розраховували. На Заході не могли зрозуміти, як може балотуватися на найвищу посаду в державі людина з кримінальним минулим. Однак українське суспільство всупереч очікуванням Кучми сприймало компромат спокійно. У радянські часи через в'язниці та колонії пройшли мільйони людей.

Упродовж трьох місяців президентських перегонів ані темні плями в біографії, ані належність до олігархів, ані низька базова підготовка не завадили В. Януковичу утримувати свій рейтинг нарівні з рейтингом В. Ющенка. Л. Кучма не наважився втрутитися у виборчу кампанію навіть тоді, коли Янукович відкрито й нахабно використав «адміністративний ресурс» прем'єр-міністра під час другого туру й виграв вибори. Різниця між офіційними даними ЦВК та даними екзит-полів перевищувала десятивідсоткову позначку.

Безпрецедентна фальсифікація волі виборців обурила українське суспільство. На майдан Незалежності у Києві вийшли сотні тисяч громадян. Протестна акція тривала з 22 листопада до 8 грудня 2004 року. Рішення ЦВК про перемогу Януковича

було скасовано Верховним Судом України, який ухвалив провести повторне голосування другого туру 26 грудня. При повторному голосуванні В. Ющенко одержав 52%, а В. Янукович – 44,2% голосів. Під час виборів український електорат поділився на дві частини. На заході й у центрі боротьба йшла під помаранчевими прапорами, на сході та півдні – під біло-блакитними прапорами Партії регіонів.

У світлі всього, що трапилося в Україні за півтора десятиліття після Помаранчевої революції, можна стверджувати, що вона мала характер соціального вибуху, неорзривно пов'язаного з «революцією розпаду». Ця електоральна революція не змогла внести вирішальні корективи у формування суспільно-економічного ладу, але відіграла велику роль у подоланні радянської ментальності українського соціуму. Проте очолювані В. Януковичем політичні сили й далі спиралися на міцну електоральну підтримку східних і південних регіонів країни та використовували всебічну допомогу панівних кіл Російської Федерації, щоб перекрити Україні шлях до Євросоюзу та НАТО.

ЄВРОМАЙДАН І РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ

На запитання «Ким ви себе передусім вважаєте?» під час щорічного моніторингу Інституту соціології 44,2% опитуваних у 2004 році відповіли, що вважають себе громадянами України. У 2005 році так відповіли 54,6% опитуваних. Натомість кількість тих, хто вважав себе передусім мешканцем села, міста або регіону, скоротилася з 37,2% до 31%. Такими були підсумки Помаранчевої революції. Українське суспільство долало наслідки «совковості». Дедалі більше людей відчували свою згуртованість, усвідомлювали себе громадянами незалежної держави, перетворювали задекларовані в Конституції права з примари на реальність і показували олігархічній Україні, хто в домі господар. Однак революційного помаранчевого потенціалу забракло, щоб радикально змінити світобачення багатьох людей із покоління, яке народилося в СРСР.

З обранням президентом України В. Ющенка очікувалися реформи, які змінили б її обличчя. Однак за гучними фразами про торжество демократії та загальнолюдських цінностей у державній політиці не проглядалася конструктивна стратегія просування країни євроінтеграційним курсом. За патріотичною риторикою про зміцнення національної державності не відчувалося бажання шукати шляхи консолідації суспільства, поділеного на прибічників помаранчевого та біло-блакитного кольорів. Лідери Помаранчевої революції пересварилися між собою, й у липні 2006 року створена в парламенті «антикризова коаліція» призначила на посаду прем'єр-міністра В. Януковича. У лютому 2010 року його було обрано президентом України.

Діючи протизаконними методами, Партія регіонів на чолі з Януковичем здобула контроль над Конституційним Судом і почала скуповувати незалежних народних депутатів. У парламенті утворилася більшість, яку журналісти презирливо назвали «коаліцією тушок». Під час Помаранчевої революції створена Л. Кучмою президентсько-парламентська республіка стала парламентсько-президентською. Однак у вересні 2010 року вона знову перетворилася на президентсько-парламентську. Під час виборів у жовтні 2012 року опозиційні сили («Батьківщина», УДАР, «Свобода») одержали половину голосів, але більша частина депутатів-мажоритарників під тиском президента приєдналася до провладної коаліції. Регіонали спромоглися сформувати пропрезидентську більшість і в облрадах (окрім трьох областей).

Узурпація державної влади супроводжувалася репресіями, спрямованими на залякування громадянського суспільства. На запитання соціологів «Чи можуть сьогодні люди в Україні вільно висловлювати свої політичні погляди?» негативну відповідь у 2012–2013 роках давав кожен третій.

Обраний президентом України колишній кримінальник побудував кримінальний політичний режим. У відомствах та областях з'явилися «смотрящие», зобов'язані надсилати йому доларовий хабар. Лакуни, які виникли в нещадно розграбовуваному бюджеті, заповнювалися рублевими ін'єкціями. У відповідь В. Путін вимагав, а В. Янукович здійснював підрив української армії, безперешкодне проникнення російських банків в економіку, розгортання активної пропагандистської роботи російських ЗМІ в українському інформаційному просторі.

Як прем'єр-міністр в уряді позбавленого найважливіших повноважень В. Ющенка Янукович відклав приєднання України до Плану дій щодо членства в НАТО, а на посаді президента подовжив строк присутності Чорноморського флоту РФ у Криму на 25 років – до 2042 року. Перемовини щодо асоціації України з Євросоюзом тривали з 2007 до 2012 року. Угоду про асоціацію Янукович мав підписати в листопаді 2013 року на зустрічі голів урядів Євросоюзу у Вільнюсі. Однак під тиском Путіна він відмовився підписувати її, що стало відомо за лічені дні до саміту.

Ця новина збурила громадянське суспільство. 21 листопада на майдані Незалежності зібралися півтори тисячі протестувальників. Цього дня у соціальних мережах уперше з'явився термін «Євромайдан». Наступного дня акції протесту почалися в Донецьку, Львові та інших містах. 24 листопада в Києві відбулася протестна маніфестація за участі 150 тисяч громадян. На майдані Незалежності було встановлено брезентові намети. У ніч на 30 листопада Євромайдан оточили загони особливого призначення МВС «Беркут», які знищили намети й жорстоко побили всіх, хто там перебував. Зафіксовані мобільними телефонами кадри обійшли всю планету.

1 грудня на майдани та вулиці Києва вийшли від 500 тисяч до 1 мільйона громадян. До столиці почали з'їжджатися десятки тисяч протестувальників із різних міст. 8 грудня поваленням пам'ятника Леніну на Бессарабській площі в Києві в Україні розпочався «ленінопад». Суспільство прощалося з матеріалізованими рештками радянської епохи.

Понад місяць Янукович утримувався від активних дій, побоюючись реакції світової спільноти. 16 січня 2014 року контрольована ним більшість народних депутатів ухвалила пакет із 10 законів, які суттєво звужували права та свободи громадян. Сотні тисяч протестувальників, які користувалися конституційним правом на проведення мітингів і демонстрацій, опинилися перед загрозою кримінального переслідування. За цих умов вимога підписати угоду про асоціацію з Євросоюзом відійшла на другий план. Євромайдан почав перероста ти в Революцію Гідності.

22 січня 2014 року, в День Соборності України снайпери «Беркуту» застрелили п'ятьох протестувальників. Пішов відлік жертв режиму, пізніше названих Небесною Сотнею. Протестувальники відповіли захопленням будівель адміністрацій і вимогою відставки президента. У ситуації, що загострювалася дедалі більше, парламент почав виходити з-під його контролю. 22 лютого Верховна Рада ухвалила постанову «Про засудження застосування насильства, що призвело до загибелі мирних громадян України» та зобов'язала силові підрозділи повернутися в місця постійного базування. Виконуючи цю вказівку, міліція зняла 22 лютого охорону будівлі Адміністрації Президента України, після чого Янукович залишив її і незабаром опинився в Росії. Верховна Рада констатувала, що він самоусунувся від виконання президентських обов'язків, і постановила провести позачергові вибори президента України 25 травня. Переможцем уже в першому турі став П. Порошенко. Громадяни розуміли, що в умовах анексії Криму та збройної агресії Росії на сході країна не може довго залишатися без глави держави. 26 жовтня відбулися позачергові парламентські вибори. Найчисленнішою фракцією парламенту став Блок Петра Порошенка. Отже, відновлення зруйнованої революцією владної вертикалі тривало 10 місяців.

Петро Порошенко зосередив зусилля на створенні коаліції країн Євросоюзу та США, щоб відновити боєздатність зруйнованої Януковичем армії та організувати санкційну протидію російській агресії. Проте під впливом олігархів давно назрілі реформи у повсякденному житті громадян зайшли в глухий кут, унаслідок чого їхнє матеріальне становище почало стрімко погіршуватися. Російська агресія викликала спалах патріотичних почуттів, і тест на громадянськість в українському соціумі показав разючу динаміку – 50,6% у 2013 році та 64,4% у 2014-му. Певну роль у такій динаміці відіграло те, що за межами опитування Інституту соціології опинилися анексований Крим та істотна частина Донбасу. Однак 2018 року цей показник знизився до 58,6%. Немало людей відмовилися вважати себе передусім громадянами, тому що Україна поставала перед ними у вигляді олігархічної держави. Питома вага тих, хто вважав себе передусім мешканцем села, міста, регіону, скоротилася із 36,4% у 2013 році до 24,1% у 2014, але 2018 року підвищилася до 29,8%.

На чергових виборах у квітні 2019 року президентом України став В. Зеленський. Його підтримали 73,2% тих, хто взяв участь у голосуванні. На позачергових парламентських виборах президентська партія «Слуга народу» набрала 43,2% голосів, опозиційна платформа «За життя» – 13,1%, «Батьківщина» (Ю. Тимошенко) – 8,2%, «Європейська солідарність» (П. Порошенко) – 8,1%, «Голос» (С. Вакарчук) – 5,8%. У мажоритарних одномандатних округах президентська партія здобула 130 мандатів, «Опозиційна платформа «За життя» – 6, «Голос» – 3, «Батьківщина» та «Європейська солідарність» – по 2. Із попереднього складу в новому скликанні парламенту залишився тільки 81 народний депутат (40 – за списками партій і 41 – за мажоритарною системою). Партія «Слуга народу» обійшлася без створення коаліції при затвердженні кандидатури прем'єр-міністра й усього складу уряду.

Під час Революції Гідності, так само як і під час Помаранчевої революції, Україна перетворювалася з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську республіку. Під час електоральної революції 2019 року нашвидкуруч створена партія «Слуга народу» захопила всю вертикаль влади. Український соціум максимально переконливо висловив недовіру діячам усіх політичних напрямів і довірив свою долю недосвідченим людям, які вийшли з покоління ровесників «революції розпаду».

Деякі політологи, погоджуючись із визначенням підсумків виборчих кампаній 2019 року як електоральної революції, все ж таки беруть цей термін у лапки. Мовляв, невідомо, як команда В. Зеленського покаже себе у зовнішній і внутрішній політиці, куди вона заведе Україну. Проте електоральну революцію здійснив не Зеленський, а мільйони українських громадян. Не змовляючись, вони таким чином протестували проти сваволі олігархів.

Зосередивши в своїх руках усю повноту влади, В. Зеленський узяв на себе величезну відповідальність. Якщо його курс не відповідатиме сподіванням більшості громадян, його чекає новий Майдан. Під час Помаранчевої революції як зброю протестувальники використовували каміння з бруківки, під час Євромайдану – пляшки з «коктейлем Молотова». У країні, яка воює вже шість років, у нелегальному користуванні з'явилися автомати.

Однак пульсування Майданів у країні, проти якої путінська Росія веде гібридну війну, загрожує втратою державності. Важливо, щоб це усвідомлювали обидві сторони – «партія влади», яка звузилася до постаті однієї людини, та суспільство, що має суверенні права на владу й не збирається відмовлятися від них.

Stanislav Kulchytskyi,
Doctor of History, Chief Research Fellow, Professor,
Institute of History of National Academy of Science of Ukraine

The 1991 collapse revolution and the next revolutionary outbreaks in Ukraine: regularities of the post-Soviet dynamics of Ukrainian society

To evaluate the Revolution of Dignity that happened in 2014 properly, we need to put it into a historical context. However, it should not be confined to the laws of post-Soviet development in the chronological limits of 1991–2019. "Revolution from above" started by Gorbachev in 1985, was one of those, experienced by Russia at different times, since the era of Peter I. Nevertheless, after the constitutional transformation in 1988 it was, quite unexpectedly for the CPSU leadership, turned into a "revolution from below", which led to the collapse of the Russian-Soviet empire. The 1988–1991 revolution was different from the previous revolutions as it was the collapse revolution that did not create a new socio-economic order or adequate social and political system. The new socio-economic system began to mature in an empty place. The collapse of the Lenin-Stalinist order, created by the Bolshevik forces in 1917, was a necessary condition for its maturation.

The collapse of the Communist Party of the Soviet Union (CPSU) and the Russian-Soviet empire, which could only exist under the Communist dictatorship power, had all the signs of self-destruction. The Soviet Union was not threatened by either external or internal danger. However, it collapsed because it could not resist the challenges of Soviet-style communist socialism at a new historical period. After the Second World War, the leading countries entered a phase of post-industrial development characterized by a nonstop scientific and technological revolution. Meanwhile, the USSR was in the industrial phase, where the coal and steel economy prevailed. Being directive, the Soviet economy could not compete on an equal footing with a market-type economy. As a result, it's lagging behind in terms of production efficiency was steadily increasing.

After Ukraine proclaimed its independence, the development of civil society, the emergence of political nation and the formation of market economy became possible. Yet, all these processes took place under constant pressure from the Russian Federation, which has found a niche in the world economy, offering other countries energy and other raw materials. The funds from their implementation were used primarily by the Russian leadership to make the economic dependency of the former national Soviet republics stronger. Seeking to rebuild the collapsed empire in other forms, they found some groups of residents in the Ukrainian society who were ready to give up a course on strengthening democracy and relations with European countries. Revolutionary Maidans have become the response of Ukrainian civil society to the attempts of re-enslaving.

Keywords: *the collapse revolution, the Orange revolution, Euromaidan, the Revolution of Dignity, Maidan, Soviet, post-Soviet, USSR*

УДК [34:94](477)"714"

ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ ТА В УМОВАХ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ – МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Томаш Ляховський,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права
та міжнародних відносин факультету права та адміністрації
Лодзького університету (Республіка Польща)

Цю статтю присвячено аналізу потреби прийняття Україною всебічної стратегії щодо механізмів правосуддя перехідного періоду (transitional justice) з метою, по-перше, дати оцінку своєму минулому та засудити тоталітарні/авторитарні практики як Радянського Союзу, так і періоду правління Віктора Януковича, що було предметом вимог протестувальників на Майдані під час Революції Гідності; по-друге, створити механізми для припинення міжнародного збройного конфлікту на Донбасі, засудження винних у злочинах під час бойових дій та реінтеграції суспільства після завершення агресії Російської Федерації проти України. Ці питання вивчаються з погляду міжнародного права, яке є відповідним інструментом юридичного оцінення збройних конфліктів та їхніх наслідків, а також прикладом нормативного ядра концепції правосуддя перехідного періоду

Ключові слова: *Україна, Революція Гідності, правосуддя перехідного періоду, агресія, Російська Федерація, міжнародне право*

Революція Гідності, яка тривала з 21 листопада 2013 року до 22 лютого 2014 року, є новим переломним моментом у новітній історії незалежної України. З одного боку, в результаті втечі колишнього президента Віктора Януковича на територію Російської Федерації вектор розвитку Української держави змістився в бік євроатлантичного. З іншого боку, продемонстроване на київському майдані Незалежності прагнення

українців перебудовувати свою державу – включно із засудженням свого недемократичного минулого – стикнулося з жорстокою реакцією РФ, яка не хотіла випустити Україну зі сфери свого впливу. Як наслідок, із кінця лютого 2014 року до теперішнього часу Росія продовжує безперервний акт агресії, спрямований проти України, дальшими проявами якого стали анексія Кримського півострова, початок збройного конфлікту на Донбасі з використанням проросійських сепаратистів, створення нелегальних псевдодержавних утворів, іншими словами, незаконних збройних формувань – так званих Донецької та Луганської народних республік на території України, незаконний арешт 24 українських моряків і трьох суден Збройних сил України у листопаді 2018 року під час подій у Керченській протоці та інші протиправні дії.

Цю статтю присвячено аналізу потреби створення та прийняття Україною всебічної стратегії щодо використання механізмів правосуддя перехідного періоду (*transitional justice*) з метою, по-перше, порахунку з минулим та засудження тоталітарних/авторитарних практик як часів колишнього СРСР, так і періоду правління В. Януковича, що також було предметом вимог протестувальників на Майдані; по-друге, створення механізмів для припинення збройного конфлікту на Донбасі, засудження винних у злочинах під час бойових дій та реінтеграції суспільства після завершення російської агресії.

Варто підкреслити, що після подій 2014 року перед Україною постало складне завдання впровадження механізмів правосуддя перехідного періоду, характерне як для поставторитарної (тоталітарної/комуністичної) держави, так і для держав, в яких відбувається збройний конфлікт. Ситуацію ускладнює той факт, що цей процес є результатом нападу зовнішнього суб'єкта – Російської Федерації й він триває в умовах постійного акту агресії. Тому ці питання доцільно аналізувати з погляду міжнародного права, яке є відповідним інструментом юридичного оцінення збройних конфліктів та їхніх наслідків, а також прикладом нормативного ядра концепції правосуддя перехідного періоду.

Оскільки досліджувана проблема є багатогранною, ми не ставимо перед собою завдання проаналізувати її всебічно, а лише хочемо окреслити найважливіші її елементи, актуальні для України, яка після Революції Гідності стала жертвою агресії з боку РФ.

ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ – ПОНЯТТЯ, ВИЗНАЧЕННЯ ТА МЕХАНІЗМИ

Поняття «правосуддя перехідного періоду» («перехідне правосуддя») з'явилося в науковому дискурсі на рубежі 1980–1990 років та було окреслено в канонічних працях Ніла Крітца (Kritz 1995) та Руті Тайтел (Teitel 2000) у наступному десятилітті. Воно стосувалося оцінки трансформації поставторитарних держав і Південної Америки, що з 80-х років минулого століття почали трансформуватися від часто військових диктатур до демократії, і Центральної та Східної Європи, що скинули ярмо комунізму та «зривали» із себе політичну залежність від Радянського Союзу, який руйнувався. І хоча в цьому контексті поняття *transitional justice* застосовувалося в країнах, де відбувався перехід від тоталітаризму/авторитаризму до демократії, подібність проблем і викликів означала, що про використання механізмів перехідного правосуддя мова йде, власне, у двох планах – у вищезгаданому поставторитарному, а також у постконфліктному, тобто за умови закінчення бойових дій.

Основною метою *transitional justice* є створення правових інструментів (та узгодження з ними політичної й соціальної діяльності), орієнтованих на врегулювання масових і структурних порушень прав людини та основоположних свобод включно з міжнародними злочинами під час як організованих репресій недемократичної держави, так

і воєнних дій (Roht-Arriaza 2006, p. 2). Дослідники теми, аналізуючи практику, зміст і контекст зазначених заходів перехідного правосуддя, вказують щонайменше на два можливі варіанти їхнього застосування: *transitional justice* у вузькому сенсі стосовно подій, що безпосередньо передували раптовим (нерідко бурхливим) суспільно-політичним змінам у відповідній країні, й так звана post-*transitional justice*, в межах якої підлягають оцінці події, що призводять до масових порушень прав або політики структурних репресій, віддалених за часом, – їхнє попереднє врегулювання було неможливим через політичну ситуацію (Bachmann, Lyubashenko 2017, p. 299). Якщо йдеться про Україну, то до першої групи належать заходи, спрямовані на притягнення до відповідальності винних у злочинах під час протестів на Майдані, а також заходи, орієнтовані на порахунок із недемократичним правлінням В. Януковича (наприклад люстрація); до другої – передусім діяльність у сфері декомунізації, спрямована на остаточний розрив із радянським минулим України.

Спочатку і в науковому, і в практичному аспекті щодо вивчення цієї теми акцентувалася переважно потреба реакції на порушення політичних, громадянських чи особистих прав. У нинішній час зростає тенденція до застосування перехідного правосуддя у відповідь на порушення соціальних, економічних або культурних прав, що має гарантувати найефективнішу реконструкцію (перебудову) суспільства, яке зазнало певної форми структурного насильства (Gready, Robins 2014, p. 339–361). Відповідно до того, поставторитарне чи постконфліктне суспільство (держава) прагне після своєї зміни побудувати демократичну державу на основі принципу верховенства права (*rule of law*), що зможе гарантувати уникнення системи структурного насильства у майбутньому (Sharp 2013, p. 149–150). Зазвичай у своєму класичному вигляді *transitional justice* орієнтується на фіксацію порушень прав у минулому (*backward-looking justice* або парадигма *dealing with the past*), однак сучасна практика свідчить, що механізми перехідного правосуддя можуть застосовуватися навіть під час збройних конфліктів, які тривають (*forward-looking justice*). Ці механізми повинні передбачати врегулювання серйозних злочинів та реінтеграцію постконфліктного суспільства після закінчення воєнних дій – це означає, що заходи перехідного правосуддя певною мірою можуть бути відображенням і доповненням механізмів побудови миру (*peace-building*). Таким прикладом є звернення Верховної Ради України (ВРУ) до Міжнародного кримінального суду (МКС) у Гаазі щодо початку розслідування скоєних на Донбасі та в Криму злочинів, які спостерігаються в зоні збройних дій і належать до юрисдикції цього суду, що впливає на оцінку діяльності МКС не лише із погляду суто правового, а й як засобу політичного тиску на країни, котрі беруть участь у конфлікті (Engstrom 2013). Треба зазначити, що цей елемент також є надзвичайно важливим стосовно ситуації в Україні.

Інші можливі дії міжнародної спільноти (після закінчення збройного конфлікту) – це створення тимчасових адміністрацій під егідою ООН (як, наприклад, UNTAES для Східної Славонії, Барані та Західного Срему в 1996 році або місії UNMIK для Косова та UNTAET для Східного Тімору в 1999 році, створені на основі резолюцій Ради Безпеки ООН) із широким мандатом, який охоплює притягнення до відповідальності винних осіб за порушення прав і свобод людини та скоєння міжнародних злочинів, а також діє у площині встановлення істини та створення умов для примирення (Stahn 2008).

Передбачено, що інструменти перехідного правосуддя поділяються на механізми судового та позасудового характеру (UN Secretary-General 2004, par. 8). До першої групи здебільшого належить використання кримінального судочинства для притягнення до відповідальності винних у найтяжчих злочинах, засудження яких насамперед є вимогою міжнародного права, а по-друге, символічне відокремлення «часу репресій і порушень» від демократичного порядку. Друга група включає інструменти у царині встановлення істини та примирення (наприклад комісії правди та примирення, характерні перш за все для Африки, зокрема відповідна комісія в Південно-Африканській

Республіці) (Hayner 1994, p. 604), репараційні програми, люстраційні та верифікаційні механізми (у ширшому значенні – декомунізація стосовно регіону Центральної та Східної Європи), інституційні реформи (реформа юстиції, поліції та інших державних служб тощо), а також символічні заходи, такі як створення музеїв чи меморіальних місць, що впливають на особливості історичної політики поставторитарної або постконфліктної держави.

Інший поділ запропонувала Руті Тайтел, підкреслюючи, що *transitional justice* складається з кількох компонентів: кримінальне (ретрибутивне) правосуддя, конституційне правосуддя, адміністративне правосуддя та відновне (реституційне) правосуддя (Teitel 2000, p. 6–9). Важливо, однак, як підкреслено у звіті Генерального секретаря ООН за 2004 рік, що ці механізми взаємодоповнюють один одного (UN Secretary-General 2004, par. 8), тобто жоден не повинен вважатися важливішим за інший, якщо ця обставина не ґрунтується на міжнародному праві (наприклад зобов'язання притягнути до відповідальності винних у найтяжчих злочинах). Це, окрім іншого, дає змогу зробити висновок, що прийнятий в українському правознавстві та суміжних науках (у політології або в теорії міжнародних відносин) переклад англомовного поняття *transitional justice* як «правосуддя перехідного періоду» не зовсім відповідає змісту обговорюваного явища, позаяк зосереджує увагу лише на одному з механізмів, а саме на кримінальному судочинстві.

На наше переконання, доцільніше вживати цей термін у значенні «справедливість перехідного періоду» (як, наприклад, він виступає у польській науковій літературі) (Krotoszyński 2017, p. 35–42; Lachowski 2018, p. 26), що передбачає комплексний підхід до досліджуваних питань. Певним підтвердженням цієї тези є також постулати експертів, які вказують на потребу «від'юридизації» *transitional justice*, що могло б ефективніше вплинути на соціально-правову легітимізацію реалізованих механізмів (Bell 2009, p. 6), а також на сприйняття громадськістю цього складного процесу.

Варто також звернутися до суб'єктивного боку аспекту перехідного правосуддя. Перш за все сама держава, яка стоїть на шляху від авторитаризму до демократії чи від війни до миру, є головним суб'єктом не лише в політичному, а й у юридичному сенсі щодо вжиття заходів у сфері перехідного правосуддя. Це пов'язано з тим, що найчастіше проблема того чи іншого суспільства, яке бореться з історичною несправедливістю, має внутрішній характер (наприклад характер громадянської війни). Можна навести нечисленні приклади, коли міжнародна спільнота у відповідь на міжнародний конфлікт ініціювала створення трибуналів, скажімо, Міжнародного військового трибуналу (МВТ) в Нюрнберзі після Другої світової війни або Міжнародного кримінального трибуналу у справах колишньої Югославії (МТКЮ) внаслідок війни на Західних Балканах у першій половині 90-х років минулого століття. Така міжнародна практика є радше винятком, а не правилом (Teitel 2003).

У цьому контексті український випадок, насамперед з огляду на напад зовнішнього суб'єкта – Російської Федерації, не відповідає повністю класичній ситуації для механізмів перехідного правосуддя, що залишається серйозним викликом для Української держави. Певна інтернаціоналізація процесу врегулювання щодо колишніх злочинів, вочевидь, відома у світовій практиці (наприклад створення тимчасових адміністрацій ООН у постконфліктних зонах), однак найчастіше це результат політичного консенсусу відповідних держав, а також відсутності спротиву з боку наймогутніших гравців на міжнародній арені, що в контексті України наразі неможливо здійснити. Адже Росія є постійним членом Ради Безпеки ООН. Окрім того, всередині самої держави поряд із найприроднішим суб'єктом для створення певної стратегії *transitional justice*, тобто публічною владою, на зміст інструментів правосуддя перехідного періоду можуть (і повинні) впливати як неурядові та експертні організації, так і самі жертви порушень, чітко визначаючи свої очікування та потреби (Arthur 2009, p. 324).

Тут варто підкреслити, що дослідження проблематики правосуддя перехідного періоду протягом трьох десятиліть та аналіз механізмів, які застосовувалися на практиці, сприяли появі нормативного ядра аналізованого явища (Lyubashenko 2017, p. 33). Це ядро виросло з міжнародного права – як договірного (наприклад, із конвенцій про права людини та про гуманітарне право), так і звичаєвого, що визнає зобов'язання держав щодо притягнення до відповідальності винних у найтяжчих злочинах, які називають міжнародними злочинами *(delicta juris gentium* як геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини чи злочини агресії, до яких не застосовуються строки давності й винуватців яких можуть переслідувати на підставі універсальної юрисдикції, що також є виявом «спадщини Нюрнберга»), визначення та виявлення схеми порушень прав і створення механізмів репарації (Seibert-Fohr 2009, p. 3–4). Із ними співвідносяться такі права жертв, як право на справедливість, право на правду та право на репарацію (відшкодування) (Lachowski 2018, p. 157–158), засновані на необмежених правах, гарантованих конвенціями про права людини (це, наприклад, право на життя, свобода від катувань або право на незалежний суд).

Безсумнівно, зміст перелічених обов'язків держави та відповідні права жертв було визначено судами та правозахисними органами, зокрема Міжамериканським судом із прав людини (МСПЛ), Європейським судом із прав людини (ЄСПЛ) або Комітетом ООН із прав людини. У цьому плані важливо підкреслити, що така поставторитарна або постконфліктна держава обирає окремі інструменти *transitional justice*, що на практиці є політичним рішенням (Elster 2004, p. 84–89). Однак зазначене вище нормативне ядро перехідного правосуддя регулює правову базу та вказує, які дії може бути здійснено державою на практиці (чи, навпаки, йдеться про її бездіяльність). Тому дії, несумісні з міжнародно-правовим ядром перехідного правосуддя, які є або прикладом політичної помсти, або нехтуванням потребами жертв, має бути виключено з можливих інструментів *transitional justice* (Krotoszyński 2017, p. 225–268). Як приклад можна назвати інституцію амністії, безумовно, доконечне потрібну в разі припинення збройного конфлікту й активності щодо реінтеграції післявоєнного суспільства, проте її не може бути застосовано до винних у злочинах, описаних вище.

У регіоні Центральної та Східної Європи було створено аналогічний стандарт, заснований на юриспруденції ЄСПЛ, стосовно інструменту люстрації. Люстрація в принципі є припустимою як засіб урегулювання щодо недемократичного минулого, але водночас не може порушувати право на суд або право на приватність особи, котра підлягає цьому люстраційному законові, оскільки є інструментом, подібним до «полювання на відьом» і непропорційним щодо участі конкретної людини у структурі тоталітарного/авторитарного режиму (Horne 2014, p. 225–254).

Нагляд за процедурами має гарантувати успіх процесу врегулювання стосовно недемократичного минулого (або збройного конфлікту), побудову або реконструкцію суспільства, що функціонує в державі, створеній на основі принципу демократії, прав людини та *rule of law*. Урешті-решт посилання на міжнародне право та стандарти прав людини підкреслює, що на практиці найважливішим завданням перехідного правосуддя є визначення відповідальності передусім самої держави, а також конкретних фізичних осіб, що означає не тільки юридичне, а й символічне (моральне) відокремлення злочинних або тоталітарних практик від бажаної в демократичній державі поведінки.

ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ ПРИ ПОДОЛАННІ СПАДЩИНИ ТОТАЛІТАРНОГО МИНУЛОГО В УКРАЇНІ

Разом із розвитком протестів узимку 2013–2014 років на київському Майдані та повільною трансформацією Євромайдану, головним об'єднавчим чинником якого був спротив щодо відмови підписання Януковичем угоди про асоціацію з Європейським

Союзом під час Вільнюського саміту Східного партнерства в листопаді 2013 року, в Революцію Гідності, змінювалися вимоги та очікування протестувальників (Фінберг, Головач 2016; Wynnyckyj 2019). Прикметним для цього процесу стало повалення пам'ятника Леніну на Бессарабській площі в Києві 8 грудня 2013 року, з чого розпочався так званий ленінопад майже по всій території України.

Важливо підкреслити, що після здобуття незалежності в 1991 році Україна, як і інші колишні республіки СРСР, не вирішила питання щодо створення механізмів, спрямованих на врегулювання та засудження свого тоталітарного минулого (відсутність декомунізації, люстрації чи кримінального переслідування щодо порушників прав людини й ініціаторів репресій у радянській Україні). Нечисленні заходи, такі як декомунізація де-факто публічного простору у трьох західних областях, мали, безумовно, більш ситуативний характер, аніж системний підхід до питання застосування перехідного правосуддя (винятки включали, наприклад, Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 року). Треба сказати, що перші два президенти, Леонід Кравчук та Леонід Кучма, були представниками істеблішменту *ancien régime* (Stan 2009, p. 238), а тому майстерно вплітали комуністичну (радянську) ностальгію у національний наратив уже незалежної України, що особливо виразно відчувалося у змісті історичної політики до 2004 року (Касьянов 2018, с. 105–109). Лише Помаранчева революція та перемога Віктора Ющенка у повторному другому турі президентських виборів поклали початок спробам засудження злочинного минулого радянської України.

Віктор Ющенко підтримав створення Українського інституту національної пам'яті (УІНП) 2006 року й зосередив свої політичні зусилля на Голодоморі (Великому Голоді) як на головному пункті історичної політики пам'яті України, впливаючи (опосередковано) на ухвалення ВРУ Закону «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» 28 листопада 2006 року, який офіційно визнає Голодомор геноцидом. Ухвалення цього закону сприяло визнанню Голодомору геноцидом окремими країнами світу на міжнародній арені. Крім того, Голодомор як злочин геноциду, скоєний радянською владою проти українського народу, визначено також у вироку Апеляційного суду міста Києва у спеціальному судочинстві від 13 січня 2010 року (Микуляк 2016, с. 137–138).

Однак В. Ющенко не провадив ширшої діяльності стосовно люстрації, декомунізації або, наприклад, відкриття архівів, тобто застосування механізмів, характерних для посткомуністичних країн. Інструменти *dealing with the past* з'явилися лише як наслідок Революції Гідності.

Тут варто виокремити закони, які є виявом адміністративного правосуддя, спрямованого на очищення структур держави від осіб, пов'язаних передусім із режимом Януковича та з радянським минулим України (наприклад через роботу в КДБ). До цієї групи треба віднести Закон «Про очищення влади» та Закон «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», ухвалені 2014 року.

Перший із зазначених вище законів викликав багато критики та сумнівів юридичного плану, зокрема щодо забезпечення права на суд осіб, які підлягали чинності закону про люстрацію, права на приватність та санкції, що передбачають вилучення з публічного життя на деякий час, а також певного поєднання механізмів люстрації із заходами боротьби з корупцією та економічним насильством (Zabyelina 2017, p. 55–78). Ці сумніви поділяли Венеціанська комісія у висновках 2014 та 2015 років, хоча, в принципі, вона підтвердила слушність і законність люстрації як такої, та ЄСПЛ (справа «Полях та інші проти України» 2019 року), який зазначив, що положення Закону «Про очищення влади» порушили ряд прав, гарантованих Європейською конвенцією про права людини (ЄКПЛ), а саме право на суд, право на повагу до приватного та сімейного життя. Разом із тим варто згадати, що Конституційний Суд України (КСУ) має

вирішити питання щодо конституційності цього закону, відповідна скарга чекає на розгляд.

По-друге, виявом кримінального правосуддя мали стати розслідування злочинів, скоєних під час Революції Гідності, чого вимагали протестувальники (Lyubashenko 2017, p. 34–43). Нагадаємо, що в лютому 2014 року, через три дні після втечі Януковича до Росії, Верховна Рада України звернулася з проханням згідно з пунктом 3 статті 12 Римського статуту до МКС по допомогу стосовно притягнення до відповідальності винних у злочинах на Майдані, які могли б досягти рівня злочинів проти людяності (хоча у звіті за 2015 рік прокурор МКС виключив таку можливість). Однак початковий ентузіазм стикнувся з проблемами системного, бюрократичного та політичного характеру, що значною мірою спричинило затягування слідств у справах Майдану, а декого з підозрюваних у злочинах або вже обвинувачених було передано до РФ у межах обміну полоненими (Grytsenko, Sukhov 2020).

Така ситуація порушує права жертв (родичів загиблих під час протестів на Майдані) включно з правом на справедливість та правом на правду, що може спричинити скарги проти України до ЄСПЛ на підставі насамперед процесуальних зобов'язань держави, які випливають зокрема зі статей 2 та 3 ЄКПЛ і, відповідно, зобов'язують державу розпочати кримінальне провадження, провести його в розумний строк та притягнути до кримінальної відповідальності в разі підтвердження провини обвинувачених. У позаправовому полі це послаблює національну пам'ять про Майдан, дискредитуючи Революцію Гідності та її учасників.

По-третє, основним елементом історичного правосуддя поряд з іншими заходами в межах історичної політики (створенням музеїв, меморіалів чи місць пам'яті, наприклад Музею Революції Гідності) стала політика декомунізації, юридичною основою якої є пакет декомунізаційних законів від квітня 2015 року. Її координаційним органом обрано УІНП (Olszański 2017). Ухвалені на той час чотири закони створили підґрунтя для нової історичної політики та наративу України, побудованих навколо національних цінностей (хоча критики вказували швидше на цінності, пов'язані з націоналізмом). Відповідно до законів про декомунізацію міста, вулиці, площі, сквери тощо було перейменовано (декомунізація публічного простору), зміцнено правовий статус борців за незалежність України, розсекречено й відкрито архіви радянських спецслужб, замінено радянський наратив стосовно історії Другої світової війни, яку до 2015 року в Україні називали за радянським зразком «Великою Вітчизняною війною», та заборонено поширення тоталітарної символіки (комуністичної та націонал-соціалістичної).

Протягом п'яти років після ухвалення вищезгаданого пакета законів декомунізацію було здійснено значною мірою успішно (за винятком тимчасово окупованих Криму та частини Донбасу), якщо брати до уваги проблему зміни назв у публічному просторі. Однак декомунізацію всього суспільно-політичного життя треба розглядати як тривалий і досі не завершений процес (В'ятрович 2017, с. 101–111).

Водночас пакет законів про декомунізацію викликав низку правових і політичних обговорень. Опонентів непокоїли насамперед можливе обмеження свободи слова, виникнення неоднозначних публічних дискусій про минуле, нечіткість визначення пропаганди тоталітарної символіки, а також спосіб запровадження декомунізації на рівні окремих регіонів України, наприклад через відсутність консультацій із місцевими громадами (Kozyrska 2016, p. 135–138; Касьянов 2018, с. 147–150).

Велика палата КСУ своїм рішенням від 16 липня 2019 року підтвердила конституційність Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». КСУ зазначив, що правове та моральне засудження режимів, дії яких торкнулися основних прав людини та демократичних цінностей, відповідають Конституції України

та державному інтересу як певне «доповнення» вироку МВТ у Нюрнберзі, який зі зрозумілих причин не розслідував злочини Радянського Союзу. Окрім того, у рішенні було враховано також контекст тривалої агресії РФ та окупації частини української території й використання радянської символіки (наприклад представниками «ДНР/ЛНР»). Однак тут не можна виключати низку скарг, які може бути подано до ЄСПЛ проти України щодо потенційного порушення статті 10 ЄКПЛ, яка гарантує свободу слова.

Беззаперечно, зусилля щодо засудження радянського (недемократичного) минулого треба сприймати як абсолютно можливий і законний механізм *transitional justice*, що представляє волю суверенної держави, просування прав людини та демократичних цінностей, особливо в умовах постійної агресії зовнішнього суб'єкта, тобто РФ. Росія і в юридичному, і в політично-ідеологічному сенсі є наступником і спадкоємцем СРСР, а концепцію «русского мира» треба розглядати як мутацію комуністичної ідеології для забезпечення радянського/російського домінування над сусідніми країнами (Якубова 2018). У цьому ключі варто розглядати інші механізми, що значною мірою лежать у межах інституційних реформ, наприклад децентралізацію та реформи юстиції чи навіть ухвалення Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року, найперше як зміцнення української національної ідентичності у важкий перехідний період, аніж як суто історичне правосуддя у вигляді частини *transitional justice*. Однак цей процес повинен повністю відповідати нормативному ядру правосуддя перехідного періоду, встановленому міжнародним правом, та стандартам охорони прав людини, гарантуючи, що не відбудеться акту політичної помсти та подальших репресій осіб, які не поділяють позицію чинної влади щодо способу проведення трансформації.

ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА ДОНБАСІ

Безперечно, в суспільному сприйнятті саме контекст проведення поточних воєнних операцій на Донбасі визначає сьогодні розуміння інструментів перехідного правосуддя (та потреби їх) в Україні (Lyubashenko 2017, p. 42–43; Балабанюк 2017, с. 417). Однак треба дуже чітко підкреслити, що вищезгадані заходи у плані порахунку з минулим не може бути повністю відокремлено від *transitional justice*, реалізованої в конфліктних та постконфліктних ситуаціях: в Україні ці два аспекти взаємопроникають і доповнюють один одного. Окрім того, треба пам'ятати, що збройний конфлікт на Сході України, який триває й досі, має міжнародний характер і є наслідком російської агресії, що принципово впливає на сприйняття інструментів перехідного правосуддя. Тому варто спочатку вельми точно визначити роль та правові наслідки присутності Росії у подіях в Україні починаючи з 2014 року.

По-перше, з 20 лютого 2014 року, коли в Криму з'явилися так звані зелені чоловічки (російські спецпризначенці без знаків державної належності), із початком спецоперації РФ проти України, метою якої було незаконне відокремлення Кримського півострова від України, стався акт агресії Росії проти України, яка триває дотепер (Czapliński, Dębski Tarnogórski, Wierczyńska 2017). Унаслідок цього чимало норм міжнародного права було порушено Росією стосовно Української держави (наприклад договорів щодо базування Чорноморського флоту Російської Федерації у Криму 1997 і 2010 років або Договору між Україною та Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 року) включно з Будапештським меморандумом 1994 року, який, хоча сам по собі не був юридично зобов'язувальним документом, став відображенням звичаєвої норми, що забороняє застосування збройної сили державою проти іншої держави, подібно до Декларації про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 року (Zadorozhnii 2016, p. 224). Агресія – це поняття міжнародного права. Його визначено лише резолюцією незобов'язального характеру Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року як таке, що юридично тлумачить заборону застосування сили, врегульовану пунктом 4 статті 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй, отже, імперативну норму *jus cogens* міжнародно-правового порядку. Таку кваліфікацію поведінки РФ можна знайти в резолюціях багатьох міжнародних організацій, наприклад ОБСЄ, ПАРЄ, хоча, оскільки Росія є постійним членом Ради Безпеки ООН, з очевидних причин це не могло бути схвалено одним із головних органів ООН. Однак повноваження Ради Безпеки ООН не мають нормотворчого характеру в площині стверджування акту агресії, який існує об'єктивно й незалежно від рішень цієї ради.

По-друге, з весни 2014 року на Донбасі триває збройний конфлікт, який на основі міжнародного гуманітарного права належить характеризувати як міжнародний збройний конфлікт Росії з Україною (Merezhko 2018, p. 111) починаючи із серпня 2014 року, коли на Донбасі з'явилися батальйонні тактичні групи регулярних російських військ (Mitrokhin 2015, p. 219–249). Більш того, вищезгадані воєнні дії є черговим елементом акту агресії, яка триває, і не повинні розглядатися у відриві від незаконної анексії та окупації Криму, а також конкретних подій, таких як збиття літака MH17 біля Донецька у липні 2014 року або затримання українських моряків у Керченській протоці в листопаді 2018 року (Короткий 2019, с. 139).

Підбурювання й заохочення сепаратистів Росією не тільки шляхом матеріально-технічної, фінансової чи військової підтримки, а також через пряму присутність і віддання наказів та інструкцій російськими військовими командирами дає змогу приписувати дії прокремлівських бійців Росії за міжнародним правом відповідно до статті 8 проєкту статей Комісії з міжнародного права про відповідальність держав за міжнародні протиправні діяння від серпня 2001 року, яка відображає звичаєву норму. Класифікація подій на Донбасі як міжнародного збройного конфлікту підтверджується у щорічних звітах прокурора МКС (ICC Prosecutor 2019), який із метою закріплення кримінальної відповідальності фізичних осіб веде мову про паралельний міжнародний конфлікт, коли доведено наявність російських військ чи командувачів, і неміжнародний (внутрішній) збройний конфлікт (за відсутності такої змоги), що, однак, не дозволяє погодитися з російською тезою про громадянську війну на території України.

По-третє, порушення фундаментальних норм міжнародного права (заборони застосування сили, заборони збройного вторгнення та порушення суверенітету й територіальної цілісності України) тягне за собою зобов'язання всіх членів міжнародної спільноти не визнавати правомірною протиправну ситуацію та не надавати допомогу задля збереження такої ситуації відповідно до пункту 2 статті 41 вищезгаданого проєкту статей (Dawidowicz 2010, p. 676–686). Вони включають перш за все незаконну окупацію Криму Росією, створення на території України самопроголошених квазідержав («ДНР/ЛНР») або будь-яке інше діяння, що є наслідком цього (наприклад незаконну паспортизацію, проведену серед жителів окупованого Донбасу). Через це присутність Росії в Криму та на Донбасі (на Донбасі на базі штучно створеного сепаратизму навіть попри те, що, за словами Тараса Кузя, протягом багатьох років за допомогою спершу радянської влади, а потім донецьких олігархів «серед населення Донбасу набув поширення синдром зачарування минулим») (Кузьо 2018, с. 280) має бути класифіковано як стан постійної окупації відповідно до міжнародного гуманітарного права з усіма обов'язками РФ як держави-окупанта. Зокрема це неможливість змінити правовий статус окупованої території та охопити окуповану територію своїм суверенітетом, адже нинішня поведінка Росії в Криму порушує положення IV Гаазької конвенції 1907 року.

Вищезазначений юридично-міжнародний контекст є надзвичайно важливим із погляду оцінення мирного процесу, що відбувається в межах «нормандського формату» за участі України, Росії, Франції та Німеччини, і двох Мінських домовленостей («Мінськ-1» від 5 вересня 2014 року, «Мінськ-2» від 12 лютого 2015 року), а отже, чинитиметься подальше запровадження механізмів перехідного правосуддя в Україні після завершення бойових дій. Мінські угоди є суто політичним інструментом, а не прикладом міжнародного договору між Україною та Росією (Wittke 2019). Це важлива застрога, якщо взяти до уваги, що «Мінськ-2» за своїм змістом передбачає охоплення всіх бійців повною амністією незалежно від ступеня та масштабу скоєних злочинів і перехід до «конституційного діалогу» щодо форми майбутньої української політичної системи. Саме про це говорить так звана формула Штайнмаєра, прийнята Україною у вересні 2019 року як політичний інструмент. У її межах передбачено проведення місцевих виборів на тимчасово окупованих територях, офіційно позначених у правочинстві України як «окремі райони Донецької та Луганської областей», ОРДЛО. В разі їхньої повної відповідності українському законодавству та міжнародним стандартам дві самопроголошені проросійські незаконні «республіки» має бути ліквідовано. Поза тим, «формула Штайнмаєра» передбачає ухвалення нового закону, що має забезпечити особливий статус Донбасу (чинність теперішнього Закону «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», ухваленого у 2014 році, продовжено до 31 грудня 2020 року). У цьому разі насправді не має значення, буде ця автономія результатом проєкту «федералізації» чи «децентралізації», оскільки нинішній перебіг політичних переговорів свідчить про те, що її створення допомагатиме реалізації планів Кремля щодо Києва (Lachowski 2019).

Тут важливо підкреслити, що навіть у «нормандському форматі», не особливо сприятливому для Києва, Росія офіційно виступає стороною міжнародного конфлікту, а не посередником у ньому (посередниками є Франція та Німеччина), хоча постійно намагається так себе представляти. Тому Україні треба не припиняти свої зусилля щодо притягнення Росії до відповідальності міжнародними судами (належні провадження тривають у Міжнародному суді в Гаазі, ЄСПЛ, Міжнародному трибуналі ООН із морського права та різних арбітражних судах) (Nieczypor 2018) та наголошувати на безпосередній причетності Росії до збройного конфлікту на Донбасі дипломатичними, політичними й іншими засобами, а також продовжувати Операцію об'єднаних сил України (ООС) на Сході країни як протидію можливому військовому наступу з боку Росії або незаконних збройних формувань, які залишаються під контролем Кремля, згідно із Законом «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 року. 30 квітня 2018 року ООС прийшла на зміну АТО (Антитерористичній операції).

Зусилля України в цьому напрямі допоможуть зберегти єдину правову позицію Української держави, уникнути фактичної легалізації незаконних «ДНР/ЛНР», що може статися в результаті виконання Києвом вимог «формули Штайнмаєра», а в майбутньому дадуть змогу вимагати репарації від РФ включно з реконструкцією пошкодженого війною Донбасу та окупованого Криму. Можливості створення не лише тимчасової адміністрації ООН (за моделлю UNTAES, що часто підкреслюють при експертному аналізі), яка потребує резолюції Ради Безпеки ООН (Gowan 2018), а навіть міжнародної мирної місії видаються дещо менш перспективними, оскільки потребують згоди з боку Кремля.

Вищенаведений аналіз потрібен для визначення умов, за яких Україна має сформулювати свою стратегію *transitional justice* після закінчення збройного конфлікту на Донбасі *(post-conflict justice)*. Однак варто зазначити, що нинішня діяльність Києва в цьому плані не дає підстав для оптимізму, бо вже перший спрямований на деокупацію та реінтеграцію Донбасу закон, котрий визначав РФ як агресора та окупанта, ВРУ ухвалила тільки в січні 2018 року, тобто майже через чотири роки після збройного нападу Росії. У зв'язку з цим заплановану реінтеграцію Донбасу (а в майбутньому й Криму) має бути зумовлено притягненням до відповідальності винних у міжнародних злочинах і злочинах проти людяності, скоєних на Донбасі. До цього списку треба внести лідерів «ДНР/ЛНР», які не повинні бути суб'єктом, що веде переговори з офіційною владою в Києві про майбутнє України (до чого фактично призводять Мінські домовленості, якщо прочитати їх уважно), незалежно від їхнього громадянства. Отже, й громадяни РФ, які перебувають під територіальною юрисдикцією України, також мають бути поза переговорним процесом.

Водночас варто осмислити ідею про використання інституції амністії для тих, хто не скоїв тяжких злочинів, а своєю поведінкою сприяв припиненню військових дій і надавав українській владі інформацію про дії сепаратистів або російських окупаційних військ («умовної амністії»). Така умовна амністія є прикладом не слабкості, а, навпаки, сили та відповідальності держави (Мартиненко 2020).

Ухвалення повної та безумовної амністії, постульованої Мінськими домовленостями, є не лише несприятливим для Києва з політичного погляду, а ще й тим, що може розглядатися як порушення міжнародного права щодо зобов'язання переслідувати та карати винних у скоєнні тяжких злочинів і сприяти дотриманню Українською державою прав жертв на справедливість та правду. Поки що Україна веде низку кримінальних проваджень щодо скоєння терористичних злочинів під час бойових дій на Донбасі (Bachmann, Lyubashenko 2017, p. 310) включно також зі злочинами агресії, приклад яких було показано під час судового процесу над Олександром Александровим та Євгеном Єрофєєвим, громадянами РФ та бойовиками незаконних збройних формувань «ЛНР», у 2016 році (Sayapin 2018) або процесу над колишнім президентом України В. Януковичем, якого в січні 2019 року суд першої інстанції заочно визнав винним за статтею «Державна зрада» й засудив за сприяння Росії у веденні агресивної війни проти України.

Співпраця Києва з МКС буде важливим складником процесу досягнення кримінального правосуддя у справах щодо міжнародних злочинів, для чого найліпшим рішенням є ратифікація Україною Римського статуту МКС (Marchuk 2016). Гаазький суд спостерігає за ситуацією в Україні в результаті другого звернення ВРУ до МКС від 4 лютого 2015 року згідно з пунктом 3 статті 12 Римського статуту.

Відповідно до рекомендацій експертних кіл (Centre for Research of Donbas Social Perspectives 2018) прийнятним механізмом сприяння реінтеграції тимчасово окупованих територій могло би стати ухвалення спеціального закону про колаборацію, що виключає з публічного життя осіб, які свідомо співпрацювали з адміністрацією незаконних самопроголошених «ДНР/ЛНР» або російськими окупаційними силами, що, по суті, було би певною формою люстрації. Окрім того, треба створити загальну програму репарації для тих, хто потерпів через конфлікт, а також ефективну систему повернення до своїх домівок внутрішньо переміщених осіб.

У цьому ключі варто також розглянути можливість запровадження деяких механізмів щодо констатації істини та примирення. Оскільки сепаратистський рух на Донбасі було штучно створено Москвою, існують певні розбіжності щодо причин самого конфлікту та подальшого розвитку України як у зовнішньому, так і у внутрішньому аспектах (Nuzov 2017, p. 150–153). Однак видається можливим створення внутрішньоукраїнської комісії для досягнення примирення, яка може почати діяти після закінчення акту агресії РФ та завершення збройного конфлікту на Донбасі (Lachowski 2020). В іншому разі таку комісію може використати Кремль для поширення російської пропаганди про громадянську війну в Україні.

Зрештою постконфліктний складник перехідного правосуддя варто розглядати як частину ширших дій України, з одного боку, задля порахунку зі своїм недемократичним радянським минулим на основі процесу декомунізації, а з іншого – задля зміцнення національної ідентичності українців. Тут ідеться про ширше запровадження процесу дерадянізації з метою нейтралізації концепції «русского мира», яка є одним із дієвих інструментів в арсеналі засобів гібридної війни Росії проти України й передбачає військове вторгнення, тиск у сфері енергетики, втручання в електоральні процеси та інформаційну війну (Магда 2017, с. 69–95; Кузьо 2018, с. 389).

Більш того, після реінтеграції Донбасу та Криму закони про декомунізацію вже не лише де-юре, як нині, а й де-факто охоплюватимуть згадані території. І це, у свою чергу, поставить перед українською владою (включно з УІНП) вимогу враховувати регіональну диференціацію українського суспільства й, відповідно, різні очікування щодо змісту історичної політики, яка має цілковито відповідати як зазначеним вище законам, так і національним інтересам України.

У цьому плані повна реалізація «формули Штайнмаєра», яка припускає ліквідацію «ДНР/ЛНР», не наголошуючи на кримінальній відповідальності винних осіб за найтяжчі злочини, на практиці може зруйнувати процес *transitional justice* в Україні (Lachowski 2019). Як видається, Україні варто зосередитися на виробленні всебічної стратегії перехідного правосуддя, використовуючи тісну співпрацю всередині виконавчої гілки влади (наприклад Міністерства юстиції та Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України), спеціалізованих органів (наприклад УІНП), неурядових та експертних організацій (зокрема Української Гельсінської спілки з прав людини), а також зовнішніх гравців, починаючи від МКС та закінчуючи різними експертними інституціями.

Підсумовуючи викладене, варто підкреслити, що в результаті Революції Гідності, одним із наслідків якої стала агресія Російської Федерації проти Української держави, Україна ввійшла до групи країн, які або прагнули впровадження деяких механізмів правосуддя перехідного періоду як вияву власної суверенної волі, або були вимушені до того зовнішніми обставинами – із погляду як урегулювання порахунку з минулим (*dealing with the past*), так і заходів, орієнтованих на конфліктні та постконфліктні ситуації (*conflict/post-conflict justice*).

Немає сумніву, що з політичних причин Україна після проголошення незалежності в 1991 році, окрім дій більше символічних, аніж правових (наприклад декомунізації публічного та громадського простору в західних областях України), не зуміла створити механізми, спрямовані на засудження свого радянського минулого, наприклад здійснення люстрації колишніх службовців і співробітників спеціальних органів УРСР (на чолі з КДБ), або на ширшу декомунізацію. Помаранчева революція та президентство Віктора Ющенка внесли певні корективи в цей процес, зокрема навколо питання пам'яті про Голодомор та юридичної оцінки подій 1932–1933 років. Однак лише Революція Гідності спричинила відчутне прискорення у світлі порахунку з минулим – почалися декомунізація, спроба люстрації представників режиму Віктора Януковича тощо.

Водночас після подій на київському майдані Незалежності Російська Федерація почала постійний акт агресії проти України, незаконно «відтинаючи» від неї Крим та розпалюючи збройний конфлікт на Донбасі за допомогою штучно виплеканого сепаратизму. Це призвело до того, що Україна водночас стала посттоталітарною (радянське минуле) й поставторитарною державою (часи правління В. Януковича). Це, у свою чергу, спонукало протестувальників вийти на головну площу Києва. У підсумку країна стала стороною збройного конфлікту через російську агресію. Попри те, що ці факти взаємопов'язано, боротьбу за повний суверенітет України та протидію російським окупантам на Сході України можна інтерпретувати як чергову частину тривалої та незавершеної Революції Гідності.

У цьому аспекті *transitional justice* є лише одним із доконечне потрібних засобів протидії російській агресії на судовому, дипломатичному та політичному рівнях поряд із безпосередньою обороною територіальної цілісності. Для цього треба розробити всеосяжну стратегію перехідного правосуддя включно з тісною співпрацею між відповідними сегментами українських виконавчих і спеціалізованих органів (наприклад УІНП), співпрацю з неурядовими організаціями, експертними колами та жертвами злочинів і порушень прав як на окупованому Донбасі, в Криму, так і під час Революції Гідності в самому Києві.

У цьому разі залучення механізмів міжнародного права видається доконечне потрібним. Хоча в кінці обговорення варто ще акцентувати, що успіх описаних заходів залежить головно від політичної волі не лише Кремля, а насамперед Києва та від його рішучості припинити збройний конфлікт, реінтегрувати Донбас, Крим і побудувати демократичну правову державу на основі принципу *rule of law*. Останнє зауваження стосується також конструкції тих орієнтованих на порахунок із тоталітарним/авторитарним минулим України інструментів державного законодавства (таких як декомунізація чи люстрація), які не відповідають усім стандартам міжнародного права у сфері прав людини, хоча, безумовно, і є цілком можливим та законним виявом волі суверенної посттоталітарної держави до засудження свого недемократичного минулого.

Список використаних джерел та літератури

1. Балабанюк, Ж. 2017. Можливі шляхи/моделі переходу від збройного конфлікту до постконфліктного періоду для України. В: Бущенко А. П., Гнатовський М. М. (ред.). Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні. Київ: РУМЕС, с. 417–420.

2. В'ятрович, В. 2017. Декомунізація: важливий процес, не лише результат [інтерв'ю]. Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій, 2, с. 101–111.

3. Касьянов, Г. 2018. *Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди.* Київ: Laurus, Антропос-Логос-Фільм.

4. Короткий, Т. 2019. Кваліфікація подій під Іловайськом відповідно до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року. Український часопис міжнародного права, 3, с. 135–137.

5. Кузьо, Т. 2018. *Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет.* Київ: Дух і Літера.

6. Магда, Є. 2017. *Гібридна агресія Росії: уроки для Європи.* Київ: Каламар.

7. Мартиненко, О. 2020. Непростий діалог про амністію: з чого починати? [online]. Дзеркало тижня. Режим доступу: https://zn.ua/ukr/LAW/neprostiy-dialog-pro-amnistiyu-z-chogo-pochinati-340947_html [Дата звернення 14 березня 2020].

8. Микуляк, В. 2016. Застосування міжнародного звичаєвого та договірного права для правової кваліфікації Голодомору 1932–1933 років в Україні. В: Василенко В.,

Антонович М. (ред.). Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду згідно з міжнародним правом. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», с. 137–160.

9. Фінберг, Л., Головач, У. (ред). 2016. *Майдан. Свідчення.* Київ: Дух і Літера.

10. Якубова, Л. 2018. *«Русский мир» в Україні: на краю прірви.* Київ: Кліо.

11. Arthur, P. 2009. How "Transitions" Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice. Human Rights Quarterly, 31/2, p. 321–367.

12. Bachmann, K., Lyubashenko, I. 2017. The Puzzle of Transitional Justice in Ukraine. International Journal of Transitional Justice, 11/2, p. 297–314.

13. Bell, C. 2009. Transitional Justice, Interdisciplinarity and the State of the "Field" or "Non-Field". International Journal of Transitional Justice, 3, p. 5–27.

14. Centre for Research of Donbas Social Perspectives. 2018. Introduction of the International Provisional Administration in the temporarily occupied territories of the Donetsk and Luhansk oblasts as part of a peacekeeping strategy for Ukraine. Kyiv: Centre for Research of Donbas Social Perspectives.

15. Czapliński, W., Dębski, S., Tarnogórski, R., Wierczyńska, K. 2017. *The Case of Crimea's Annexation Under International Law.* Warszawa: Scholar.

16. Dawidowicz, M. 2010. The Obligation of Non-Recognition of an Unlawful Situation. In: Crawford, J., Pellet, A., Olleson, S. (eds.). The Law of International Responsibility. Oxford: Oxford University Press, p. 676–686.

17. Elster, J. 2004. *Closing the Books: Transitional Justice in Historical Perspective.* Cambridge: Cambridge University Press.

18. Engstrom, P. 2013. Transitional Justice and Ongoing Conflict. In: Sriram, C. L., García-Godos, J., Martin-Ortega, O., Herman, J. (eds.). Transitional Justice and Peacebuilding on the Ground: Victims and Ex-Combatants. London: Routledge, p. 41–61.

19. Gowan, R. 2018. Can the United Nations Unite Ukraine? [online]. Hudson Institute. Retrieved from: https://s3.amazonaws.com/media.hudson.org/files/publications/UkraineJan29.pdf [Accessed 14 March 2020].

20. Gready, P., Robins, S. 2014. From Transitional to Transformative Justice: A New Agenda for Practice. International Journal of Transitional Justice, 8, p. 339–361.

21. Grytsenko, O., Sukhov, O. 2020. 6 years on, EuroMaidan investigations are unlikely to bring justice [online]. KyivPost. Retrieved from: https://www.kyivpost.com/ukraine-politics/6-years-on-euromaidan-investigations-are-unlikely-to-bring-justice.html [Accessed 14 March 2020].

22. Hayner, P. B. 1994. Fifteen Truth Commission – 1974 to 1994: A Comparative Study. Human Rights Quarterly, 16, p. 597–655.

23. Horne, C. M. 2014. Lustration, Transitional Justice, and Social Trust in Post-Communist Countries. Repairing or Wresting the Ties that Bind? Europe-Asia Studies, 66/2, p. 225–254.

24. ICC Prosecutor. 2019. Report on Preliminary Examination Activities 2019 [online]. Retrieved from: https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/191205-rep-otp-PE.pdf [Accessed 14 March 2020].

25. Kozyrska, A. 2016. Decommunisation of the Public Space in Post-Euromaidan Ukraine. Polish Political Science Yearbook, 45, p. 130–144.

26. Kritz, N. J. (ed.). 1995. *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes.* Washington DC: US Institute of Peace Press.

27. Krotoszyński, M. 2017. *Modele sprawiedliwości tranzycyjnej.* Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

28. Lachowski, T. 2019. Droga do kapitulacji czy sprytny manewr prezydenta Zełenskiego? Formuła Steinmeiera w świetle prawa międzynarodowego [online]. Komentarze IEŚ, 66. Dostępne na stronie: https://ies.lublin.pl/pub/publikacje/komentarze/ies-komentarze-66-66-2019.pdf [Na dzień 14 marca 2020].

29. Lachowski, T. 2018. Perspektywa praw ofiar w prawie międzynarodowym. Sprawiedliwość okresu przejściowego (transitional justice). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

30. Lachowski, T. 2020. The Reintegration of Donbas into Ukraine Exercised Through the Means of Post-Violence Reconstruction and Accountability. An International Law Perspective. In: Shelest H., Rabynovych M. (eds.). Decentralization, Regional Diversity, and Conflict. The Case of Ukraine, Palgrave Macmillan.

31. Lyubashenko, I. 2017. *Transitional Justice in Post-Euromaidan Ukraine: Swimming Upstream.* Frankfurt am Mein: Peter Lang Publishing Inc.

32. Marchuk, I. 2016. Ukraine and the International Criminal Court: Implications of the Ad Hoc Jurisdiction Acceptance and Beyond. Vanderbilt Journal of Transnational Law, 49, 2, p. 323–370.

33. Merezhko, O. 2018. International Legal Aspects of Russia's War Against Ukraine in Eastern Ukraine. In: Sayapin, S., Tsybulenko, E. (eds.). The Use of against Ukraine and International Law: Jus Ad Bellum, Jus In Bello, Jus Post Bellum. Berlin: T.M.C. Asser Press/Springer, p. 111–121.

34. Mitrokhin, N. 2015. Infiltration, Instruction, Invasion: Russia's War in the Donbass. Journal of Soviet & Post-Soviet Politics & Society, 1, 1, p. 219–249.

35. Nieczypor, K. 2018. For justice and compensation. Ukraine takes Russia to the international courts [online]. OSW Commentary. Retrieved from: https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/commentary_271_0.pdf [Accessed 14 March 2020].

36. Nuzov, I. 2017. The Dynamics of Collective Memory in the Ukraine Crisis: A Transitional Justice Perspective. International Journal of Transitional Justice, 11, p. 132–153.

37. Olszański, T. A. 2017. The great decommunisation. Ukraine's wartime historical policy [online]. OSW Point of View. Retrieved from: https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_65_great_decommunisation_net_0.pdf [Accessed 14 March 2020].

38. Report of the UN Secretary-General. 2004. The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies. UN Doc, S/2004/616, United Nations Security Council.

39. Roht-Arriaza, N. 2006. The New Landscape of Transitional Justice. In: Roht-Arriaza, N., Mariezcurrena, J. (eds.). Transitional Justice in the Twenty-First Century: Beyond Truth Versus Justice. Cambridge: Cambridge University Press.

40. Sayapin, S. 2018. A Curious Aggression Trial in Ukraine. Some Reflections on the Alexandrov and Yerofeyev Case. Journal of International Criminal Justice, 16, p. 1093–1104.

41. Seibert-Fohr, A. 2009. *Prosecuting Serious Human Rights Violations.* Oxford: Oxford University Press.

42. Sharp, D. N. 2013. Interrogating the Peripheries: The Preoccupations of Fourth Generation Transitional Justice. Harvard Human Rights Journal, 26, p. 149–178.

43. Stahn, C. 2008. *The Law and Practice of International Territorial Administration: Versailles to Iraq and Beyond.* Cambridge: Cambridge University Press.

44. Stan, L. 2009. *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union: Reckoning with the Communist Past.* New York, London: Routledge.

45. Teitel, R. 2000. *Transitional Justice.* Oxford: Oxford University Press.

46. Teitel, R. 2003. Transitional Justice Genealogy. Harvard Human Rights Journal, 16, p. 69–93.

47. Wittke, C. 2019. The Minsk Agreements – more than "scraps of paper"? East European Politics, 35, 3, p. 264–290.

48. Wynnyckyj, M. 2019. *Ukraine's Maidan, Russia's War: A Chronicle and Analysis of the Revolution of Dignity.* Stuttgart: Ibidem Press.

49. Zadorozhnii, O. 2016. *International Law in the Relations of Ukraine and the Russian Federation.* Kyiv: K.I.S.

50. Zabyelina, Y. 2017. Lustration Beyond Decommunization: Responding to the Crimes of the Powerful in Post-Euromaidan Ukraine. State Crime Journal, 6, 1, p. 55–78.

References

1. Balabaniuk, Zh. 2017. Mozhlyvi shliakhy/modeli perekhodu vid zbroinoho konfliktu do postkonfliktnoho periodu dlia Ukrainy. V: Bushchenko A. P., Hnatovskyi M. M. (red.). Bazove doslidzhennia iz zastosuvannia pravosuddia perekhidnoho periodu v Ukraini. Kyiv: RUMES, s. 417–420.

2. Viatrovych, V. 2017. Dekomunizatsiia: vazhlyvyi protses, ne lyshe rezultat [interviu]. Misto: istoriia, kultura, suspilstvo. E-zhurnal urbanistychnykh studii, 2, s. 101–111.

3. Kasianov, H. 2018. *Past continuous: istorychna polityka 1980-kh – 2000-kh. Ukraina ta susidy.* Kyiv: Laurus, Antropos-Lohos-Film.

4. Korotkyi, T. 2019. Kvalifikatsiia podii pid Ilovaiskom vidpovidno do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku. Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava, 3, s. 135–137.

5. Kuzo, T. 2018. *Viina Putina proty Ukrainy. Revoliutsiia, natsionalizm i kryminalitet.* Kyiv: Dukh i Litera.

6. Mahda, Ye. 2017. *Hibrydna ahresiia Rosii: uroky dlia Yevropy.* Kyiv: Kalamar.

7. Martynenko, O. 2020. Neprostyi dialoh pro amnistiiu: z choho pochynaty? [online]. Dzerkalo tyzhnia. Rezhym dostupu: https://zn.ua/ukr/LAW/neprostiy-dialog-pro-amnistiyu-z-chogo-pochinati-340947_. [Data zvernennia 14 bereznia 2020].

8. Mykuliak, V. 2016. Zastosuvannia mizhnarodnoho zvychaievoho ta dohovirnoho prava dlia pravovoi kvalifikatsii Holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini. V: Vasylenko, V., Antonovych, M. (red.). Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini yak zlochyn henotsydu zhidno z mizhnarodnym pravom. Kyiv: Vydavnychyi dim Kyievo-Mohylianska akademiia, s. 137–160.

9. Finberh, L., Holovach, U. (red.). 2016. *Maidan. Svidchennia.* Kyiv: Dukh i Litera.

10. Yakubova, L. 2018. *"Russkyi myr" v Ukraini: na kraiu prirvy.* Kyiv: Klio.

Tomasz Lachowski,

Doctor of Law, Associate Professor, Department of International Law and International Relations, Faculty of Law and Administration, Lodz University, (Poland)

Transitional justice in Ukraine in the aftermath of the Revolution of Dignity and in the conditions of the ongoing aggression of the Russian Federation – an international law perspective

Paper is devoted to the issue of implementation of transitional justice strategy in Ukraine in the aftermath of the Revolution of Dignity and in the conditions of the ongoing Russian aggression against Ukraine.

It is argued that as a result of the 2014 events – on the one hand, the victory of the Revolution of Dignity on the Independence Square in Kyiv, while on the other Russia's incursion into Ukraine, illegal annexation of the Crimean Peninsula and the unlawful creation of the so-called "Donetsk" (DNR) and "Luhansk Peoples Republic(s)" (LNR) on the Ukrainian soil – Ukraine joined the group of states partially willing to, partially being forced to use the transitional justice tool-kit, at the same time aimed at reckoning with historical injustices (including the Soviet legacy) and at applying post-conflict justice at the end of hostilities.

Moreover, it is necessary to underline that even though transitional justice is mostly applied by a post-authoritarian or post-conflict society after a rapid socio-political change in an internal context, the Ukrainian situation differs, due to the external military intervention by the Russian Federation. That is why, creation of a comprehensive transitional justice strategy, especially in the "conflict" and "post-conflict justice" pillar shall be supported by the state activities to overcome the consequences of the Russian aggression. At the same time, the Ukrainian efforts to come to terms with past evils (for instance, on the basis of decommunization; backward-looking justice) needs to be construed as a part of a wider process of future reintegration of the seized parts of Donets Basin and Crimea, occupied by the Russian Federation with the use of the so-called pro-Russian separatists in Donbas, and opposition to the concept of "russkiy mir" ("русский мир", "the Russian world"), the highly politicized and ideological instrument of the Kremlin policy towards its closest neighbors.

Last but not least, the Ukrainian strategy shall be based on the normative anchor of transitional justice, fully in compliance with human rights standards that can foster the process of institutional reforms and creation of a democratic state grounded on the principle of rule of law.

Keywords: *Ukraine, the Revolution of Dignity, transitional justice, aggression, the Russian Federation, international law*

УДК [355.01:94](470+571:477) "7126"

ГІБРИДНА АГРЕСІЯ РОСІЇ ЯК ВІДПОВІДЬ НА РЕВОЛЮЦІЮ ГІДНОСТІ В УКРАЇНІ

Євген Магда,

кандидат політичних наук,
доцент Видавничо-поліграфічного інституту
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті проаналізовано причини та передумови російської гібридної агресії проти України. Висувається теза, що гібридна агресія стала відповіддю на перемогу Революції Гідності в Україні, що унеможливило сценарій поступової втрати суверенітету та відмови від євроатлантичної інтеграції.

Ключові слова: *гібридна агресія, Україна, Революція Гідності, Донбас, Крим, Російська Федерація*

Існує нагальна потреба окреслити головні причини, передумови та мотиви гідридної агресії Росії проти України, яка почалася у 2013 році та у 2014 році набула форм відкритого збройного протистояння. Значну увагу варто приділити плацдарму агресії – чому для цього було обрано саме Крим та Донбас і чи було це рішення наперед визначеним? Насамкінець спробуємо окреслити українські рецепти виживання, а отже, й перемоги в цій неоголошеній, довгій, виснажливій гібридній війні.

Головна мета Росії у протистоянні з Україною – цілковите підпорядкування її своєму контролю при формальному збереженні незалежності, мінімізація міжнародної суб'єктності України. Є й інша мета – усунення будь-якої альтернативи умовному/уявному «російському шляху», тим більше успішного демократичного проєкту. Тож українські демократичні та євроатлантичні стремління є прямою загрозою як режимові В. Путіна, так і самій ідеї існування російської держави як імперії, адже як національна держава Росія, вочевидь, іще не постала й нескоро постане (Торбаков 2012).

Тож гібридна агресія Росії проти України не була випадковою, вона стала логічним продовженням російської політики на пострадянському просторі. Кремль був по-своєму послідовний у прагненні підпорядкувати Україну своїм інтересам іще з початку 2000-х років після приходу до влади Володимира Путіна.

УКРАЇНА: ЗГАЯНІ ШАНСИ

Українська держава, здобувши в 1991 році незалежність, пішла шляхом державотворення. У його процесі було припущено чимало помилок, які врешті призвели до створення для агресора сприятливого плацдарму.

Інтелектуальна традиція розгляду України як моста між Сходом і Заходом, зокрема між Росією та Європою, диктувала відповідну стратегію й тактику зовнішньої політики. Офіційний Київ довго намагався її дотримуватися – часто на шкоду власним інтересам. Українській політичній еліті забракло мужності від перших років незалежності обрати європейський шлях розвитку та відповідний напрям інтеграції. Сформульована й утілена в часи другого президента Леоніда Кучми багатовекторність перетворилася на некомфортний геополітичний шпагат для Віктора Януковича. Спроба здійснювати зовнішню політику на принципах рівновіддаленості-багатовекторності обернулася для України втягуванням в орбіту впливу Російської Федерації. Ні політичної волі, ні ресурсів, щоб нав'язати Москві свій порядок денний, в офіційного Києва на початку 90-х років XX століття не було та й у майбутньому не з'явилося.

У часи Леоніда Кучми (його, до речі, нині позиціонують як одного з найефективніших, на думку українців, президентів, що є додатковою ілюстрацією причин відносної успішності гібридної агресії – нерозуміння більшістю українців глибинних причин агресії) (Рік президента Зеленського 2020), визначилася ще одна важлива причина слабкості української держави – олігархізація економіки. Це призвело до мінімізації ролі малого та середнього бізнесу в економіці країни, а отже, й до гальмування формування середнього класу. Мова йде про створення екстрактивних економічних інститутів, які жодним чином не сприяють становленню демократичної суверенної держави (Аджемоґлу, Робінсон 2016, с. 34–40).

Додатковим чинником, який зумовив агресію, стала слабкість українських Збройних сил, які практично від часів проголошення незалежності випали з переліку стратегічних напрямів державотворення. Хоча формально українська армія вважалася однією з найбільших в Європі та мала значний арсенал, її реальні бойові можливості були мізерними. Бойова техніка та озброєння в масі своїй застаріли, навіть розташування військ передбачало виключно агресивні дії із західного напрямку, тоді як на Донбасі перебували здебільшого підрозділи ППО.

Українська армія продовжувала потерпати через недофінансування своїх основних потреб, що безпосередньо впливало на її боєздатність. Бюджетні асигнування на переоснащення ЗСУ та підтримку технічної готовності їхніх систем і комплексів озброєння на той час не було віднесено до пріоритетів бюджетної політики, й велика частина їх припадала на негарантовані кошти спеціального фонду фінансування (Військово-технічна та оборонно-промислова політика України в сучасних умовах 2013, с. 45–67).

Навіть драматичні події навколо острова Тузла восени 2003 року не змусили національну еліту реалізувати декларовану багатовекторність на практиці, прийняти якісно нову військову доктрину й забезпечити ефективне розміщення військових об'єднань по всьому периметру українського кордону. Для Збройних сил України потенційний противник, як і в «давні добрі» радянські часи, був на Заході. Можливість війни з північним сусідом та й узагалі потенційна втрата частини суверенної території практично не розглядалися як реальна загроза.

Українські підприємства ВПК були здатні виробляти не більш ніж 8% загальної номенклатури озброєння. Попри це, значна частина їхніх виробничих потужностей простоювала. Устаткування застарівало, але коштів на його оновлення бракувало: статус експортера зброї не забезпечував належних прибутків, та й, скажемо відверто, розуміння важливості інвестування в модернізацію промисловості не було. Високий рівень залежності від критичного імпорту – питома вага імпортних матеріалів становила до 25% – дався взнаки вже під час гібридної агресії, коли замінники комплектувальних складників із РФ доводилося терміново шукати, а в деяких випадках це завдання було фактично нездійсненним (Військово-технічна та оборонно-промислова політика України в сучасних умовах 2013, с. 87–90).

Помаранчевий Майдан 2004 року серйозно налякав російське керівництво. Починаючи з 2005 року в російській політичній риториці з'явився й дедалі частіше звучав вислів «Україна – держава, яка не відбулася, неповноцінна держава (*failed state*)». Власне, й дотепер ця теза залишається на порядку денному російської політики. Не меншу небезпеку для планів Кремля щодо України становив і Євромайдан.

В українському випадку треба розглядати події Революції Гідності як важливу частину російської гібридної війни проти України, своєрідну розвідку боєм, яку проводили не «зелені чоловічки», а представники українських правоохоронних органів, що вже перебували під зовнішнім управлінням. Не виключено, що у лавах українських правоохоронців були присутні громадяни РФ. І розгін студентів у ніч на 30 листопада 2013 року, й дальші зіткнення на Банковій 1 грудня того самого року, й загибель Небесної Сотні в сьогоднішніх умовах сприймаються як беззаперечні складники гібридної війни.

Отже, підсумуємо причини гібридної агресії проти України, які лежать у площині внутрішньої політики – як української, так і російської.

1) Вибухонебезпечна та критична несумісність поглядів українців і російської політичної еліти на майбутнє України.

2) Зовнішньополітичні амбіції російського керівництва, підкріплені історичною традицією побудови імперії та значним накопиченням матеріальних ресурсів завдяки продажу енергоресурсів.

3) Привабливість України як жертви й трофею – нереформована держава зі слабкою армією, неефективною економікою та корумпованою елітою біля керма.

4) Потреба Росії в «маленькій переможній війні», здатній згуртувати російське суспільство навколо політичного керівництва країни, яке хоче ще довго залишатися незмінним.

5) Понад те, Україна – єдиний реальний конкурент Росії на пострадянському просторі, і знищення її суверенітету дасть потужний негативний сигнал країнам Центральної та Східної Європи, Балтії щодо центру сили в регіоні. Приємним бонусом для Кремля при цьому стає використання ресурсів України для посилення російського впливу.

ПЛАЦДАРМИ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ

У цьому разі мова йде про ті території, з яких почалася та на яких іще досі триває гібридна агресія або які є тимчасово окупованими – про півострів Крим та частину території Донбасу. Після 2014 року вийшло чимало праць, в яких аналізуються глибинні історичні причини саме такого стану речей на Донбасі та які покликано пояснити, як так сталося, що маємо квазідержави «ЛНР/ДНР». Та й сам феномен квазідержав було потужно висвітлено в українській політичній науці від початку гібридної агресії (Шапошніков 2018, Асланов 2015).

Крим і Донбас перебували на периферії державної політики України та в російському інформаційному полі – це не єдина, але, можливо, першорядна причина агресії.

У Криму ситуація погіршувалася за рахунок тривалого перебування там Чорноморського флоту (спершу СРСР, а потім РФ). Російський контингент впливав не лише на соціально-демографічну структуру півострова, а й на політичні вподобання його населення.

Додаткові чинники напруженості виникали й унаслідок повернення кримських татар на історичну батьківщину та неврегульованості майнових і мовних питань, а також питань історичної пам'яті. Показово, що ані в Сімферополі, ані в Києві киримли не сприймали як союзників у процесі державотворення та зміцнення державницьких позицій на півострові. Нині ситуація змінюється, але чи будуть спроби використати чинник корінних народів Криму в справі його повернення до складу України, – відкрите питання.

Ситуація з Донецькою та Луганською областями також не була простою. Згадана вже олігархізація економіки, застаріла промисловість, загалом невисокі заробітки та традиційні проросійські настрої в частині цих областей (ми, наприклад, виключаємо загалом проукраїнську Старобільщину), потужна російська інформаційна присутність – це далеко не повний перелік причин, які врешті перетворили Донбас на зручний плацдарм для гібридної агресії (Кульчицький, Якубова 2019).

ПРОЯВИ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ

Прояви російської гібридної агресії є істотними – від тактики поширення чуток до корупції на найвищих рівнях європейської політики. На деяких напрямах Україні вдається виставити гідну оборону, зокрема мова йде про створення автокефальної Православної церкви України, зусилля щодо підтриманняки чинності пакетів міжнародних санкцій проти РФ та успішні дії стосовно диверсифікації джерел постачання природного газу. Природа ж інших напрямів робить боротьбу дуже схожою на сізіфову працю – і тут мається на увазі, наприклад, використання соціальних мереж для вкидання фейків, для нагнітання почуття тривоги, страху, невпевненості, недовіри владі та одне одному. Утім, основні прояви гібридної агресії лежать у таких площинах:

1) інформаційна політика та політика дезінформації;

2) дискредитація України в очах Заходу;

3) потужні інформаційні атаки та фейки в соціальних мережах;

4) економічні утиски та санкції;

5) енергетичний тиск;

6) гуманітарна політика – мовне питання, спекуляції на болісних історичних питаннях, «культурна агресія».

Зазначимо, що цей перелік не є вичерпним. Простір для завдання точкових ударів та застосування тактики тисячі дрібних порізів у разі українсько-російського протистояння є надзвичайно широким. Доводить це, приміром, тактика використання історії як зброї у гібридній війні, що останнім часом застосовує Кремль. Російське керівництво знаходить нові історичні теми для маніпуляцій і методи використання суперечливих та болісних подій/епох для досягнення зовнішньополітичних цілей. Вони залишаються незмінними – дискредитація Польщі, України, країн Балтії в очах єврейських кіл у США та Західній Європі, створення нових ліній розколу в Європейському Союзі, послаблення європейського співтовариства через роз'ятрювання історичних суперечностей, нагнітання внутрішньої напруженості в державах через поширення та посилення побутового антисемітизму тощо, а також делегітимація історичної тяглості української державності. Також до мотивів Росії варто віднести бажання в такий спосіб компенсувати іміджеві втрати, яких РФ зазнала після анексії Криму та початку гібридної агресії на Донбасі.

Ми вважаємо можливим говорити про сформовані засади та впровадження нової історичної політики Кремля, спрямованої на досягнення геополітичних цілей Росії. Ось одне з підтверджень цієї тези.

Наприкінці січня 2020 року під час Форуму пам'яті жертв Голокосту в Єрусалимі, організованого значною мірою з прицілом на участь у ньому Володимира Путіна, російський президент висловив чільну тезу. Він наголосив, що Голокост здійснювали не лише нацисти, а також і їхні посібники на окупованих територіях. Далі прозвучала фраза про 1,4 мільйона євреїв, знищених в Україні, та практично повне знищення євреїв у Латвії під час Другої світової війни (Форум «Сохраняем память о Холокосте, боремся с антисемитизмом» 2020). Цю фразу можна назвати зразком кремлівської постправди, коли вправно змішуються правдивий історичний факт та його фальшива інтерпретація.

Путін і машина російської пропаганди надзвичайно вміло використовують низку чинників. По-перше, величезні жертви під час Голокосту потребують постійного осмислення, і воно відбувається у ряді постсоціалістичних країн протягом останніх років, посилюючи суспільний інтерес до проблеми. По-друге, масштаб трагедії дає Кремлю змогу майстерно маніпулювати та якщо не відбілювати нацистів, то здійснювати гібридизацію Голокосту, перекладаючи провину за знищення євреїв на жителів окупованих територій. По-третє, Росія прагне наголосити на власній ролі у перемозі над нацизмом і намагається її роздути. Урешті Україна та країни ЄС іще мають знайти відповідь на цей гібридний виклик.

УКРАЇНСЬКІ РЕЦЕПТИ ПЕРЕМОГИ

Простих рецептів перемоги не буває, тим більше коли мова йде про гібридне протистояння. Проте найважливіші складники перемоги відомі.

– Створення сильної армії та спецслужб можна вважати першочерговим завданням, адже загроза збройної ескалації конфлікту є дуже високою нині та залишатиметься такою найближчим часом. Українська армія протягом десяти останніх років була однією з найавторитетніших державних інституцій. Розвиток Збройних сил та приведення їх у відповідність зі світовими й натовськими стандартами видається найлогічнішим і найзакономірнішим кроком після скасування позаблокового статусу України. Ефективна робота спецслужб здатна посилити оборонний потенціал країни та зменшити інструментарій гібридного впливу.

– Демократичні вибори й цінності народовладдя мають залишатися в основі розвитку держави. Не секрет, що саме демократичні цінності є мішенню російських атак в європейському інформаційному просторі.

– Підтримка розвитку автокефальної Православної церкви України дасть змогу мінімізувати вплив Російської православної церкви, яка також є інструментом гібридного впливу.

– Ухвалення загальнодержавної стратегії повернення Криму та Донбасу створить стратегічну рамку для всіх тактичних дій (безумовно, її вироблення й ухвалення були доконечне потрібні ще кілька років тому).

– Деолігархізація та розвиток малого й середнього бізнесу не лише зроблять українську економіку стійкішою перед можливими кризовими явищами, а й посилить інститути громадянського суспільства. Представники малого й середнього бізнесу, які були «гвардією Помаранчевої революції», сьогодні стали ударним загоном України в гібридній війні. Не має принципового значення, російською чи українською мовою вони говорять у побуті, бо їхня небайдужість врятувала й рятує державність найбільшої європейської країни. Саме розвиток малого й середнього бізнесу сприятиме деолігархізації країни та оновленню політичної еліти в Україні.

– Побудова ефективного образу країни для зовнішнього світу має стати постійним елементом зовнішньої політики. Зазначимо, що інтерес до України у світі істотно зріс, наша країна більше не здається «сірою зоною» в центрі Європи.

Продовження європейської та євроатлантичної інтеграції стане запорукою не лише економічного поступу, а й зміцнення суверенітету України.

Тому гібридна агресія Російської Федерації проти України є складним багатоаспектним процесом, зумовленим багатьма чинниками. Безпосереднім поштовхом до активізації гібридних агресивних дій стала Революція Гідності. Її успіх означав провал сценарію повільного позбавлення України зовнішньополітичного суверенітету та відвернення її європейської інтеграції (що, безумовно, відбулось би за умови поразки революції).

Список використаних джерел та літератури

1. Аджемоґлу, Д., Робінсон Дж. 2016. *Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності.* Київ: Наш Формат.

2. Асланов, С. 2015. Невизнані квазідержавні утворення як фактор етнополітичної нестабільності в Україні. Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 1, с. 207–216.

3. *Військово-технічна та оборонно-промислова політика України в сучасних умовах. Аналітична доповідь.* 2013. Київ: НІСД.

4. Кульчицький, С., Якубова, Л. 2019. *Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини.* Київ: Кліо.

5. Рік президента Зеленського: оцінки громадян [online]. 2020. Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/god_prezidenta_zelenskogo_ocenki_grazhdan.html [Дата звернення 28 травня 2020].

6. Торбаков, І. 2012. Розвилка. Російська імперська держава та русський націоналізм в історичній перспективі [online]. Критика. Режим доступу: https://krytyka.com/ua/articles/rozvylka-rosiyska-imperska-derzhava-ta-russkyy-natsionalizm-v-istorychniy-perspektyvi [Дата звернення 28 травня 2020].

7. У ЗСУ назвали російські запчастини, яких потребує армія [online]. 2019. Слово і діло. Режим доступу: https://www.slovoidilo.ua/2019/03/11/novyna/bezpeka/zsu-nazvaly-rosijski-zapchastyny-yakyx-potrebuye-armiya [Дата звернення 28 травня 2020].

8. Форум «Сохраняем память о Холокосте, боремся с антисемитизмом» [online]. 2020. Режим доступу: http://kremlin.ru/events/president/news/62646 [Дата звернення 28 травня 2020].

9. Шапошніков, А. 2018. *Квазідержава як феномен сучасної політики:* Автореферат дисертації канд. політ. наук. КНУ ім. Тараса Шевченка.

References

1. Adzhemoglu, D., Robinson, Dzh. 2016. *Chomu natsii zanepadaiut. Pokhodzhennia vlady, bahatstva ta bidnosti.* Kyiv: Nash Format.

2. Aslanov, S. 2015. Nevyznani kvaziderzhavni utvorennia yak faktor etnopolitychnoi nestabilnosti v Ukraini. Naukovi zapysky IPiEND im. I. F. Kurasa, 1, s. 207–216.

3. *Viiskovo-tekhnichna ta oboronno-promyslova polityka Ukrainy v suchasnykh umovakh.* 2013. Kyiv: NISD.

4. Kulchytskyi, S., Yakubova, L. 2019. *Trysta rokiv samotnosti: ukrainskyi Donbas u poshukakh smysliv i Batkivshchyny.* Kyiv: Klio.

5. Rik prezydenta Zelenskoho: otsinky hromadian [online]. 2020. Rezhym dostupu: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/god_prezidenta_zelenskogo_ocenki_grazhdan.html [Data zvernennia 28 travnia 2020].

6. Torbakov, I. 2012. Rozvylka. Rosiiska imperska derzhava ta russkyi natsionalizm v istorychnii perspektyvi [online]. Krytyka. Rezhym dostupu: https://krytyka.com/ua/articles/rozvylka-rosiyska-imperska-derzhava-ta-russkyy-natsionalizm-v-istorychniy-perspektyvi [Data zvernennia 28 travnia 2020].

7. U ZSU nazvaly rosiiski zapchastyny, yakykh potrebuie armiia [online]. 2019. Slovo i dilo. Rezhym dostupu: https://www.slovoidilo.ua/2019/03/11/novyna/bezpeka/zsu-nazvaly-rosijski-zapchastyny-yakyx-potrebuye-armiya [Data zvernennia 28 travnia 2020].

8. Forum "Sokhraniaem pamiat o Kholokoste, boremsia s antysemytyzmom" [online]. 2020. Rezhym dostupu: http://kremlin.ru/events/president/news/62646 [Data zvernennia 28 travnia 2020].

9. Shaposhnikov, A. 2018. *Kvaziderzhava yak fenomen suchasnoi polityky:* Avtoreferat dysertatsii kand. polit. nauk. KNU im. Tarasa Shevchenka.

Yevhen Mahda,

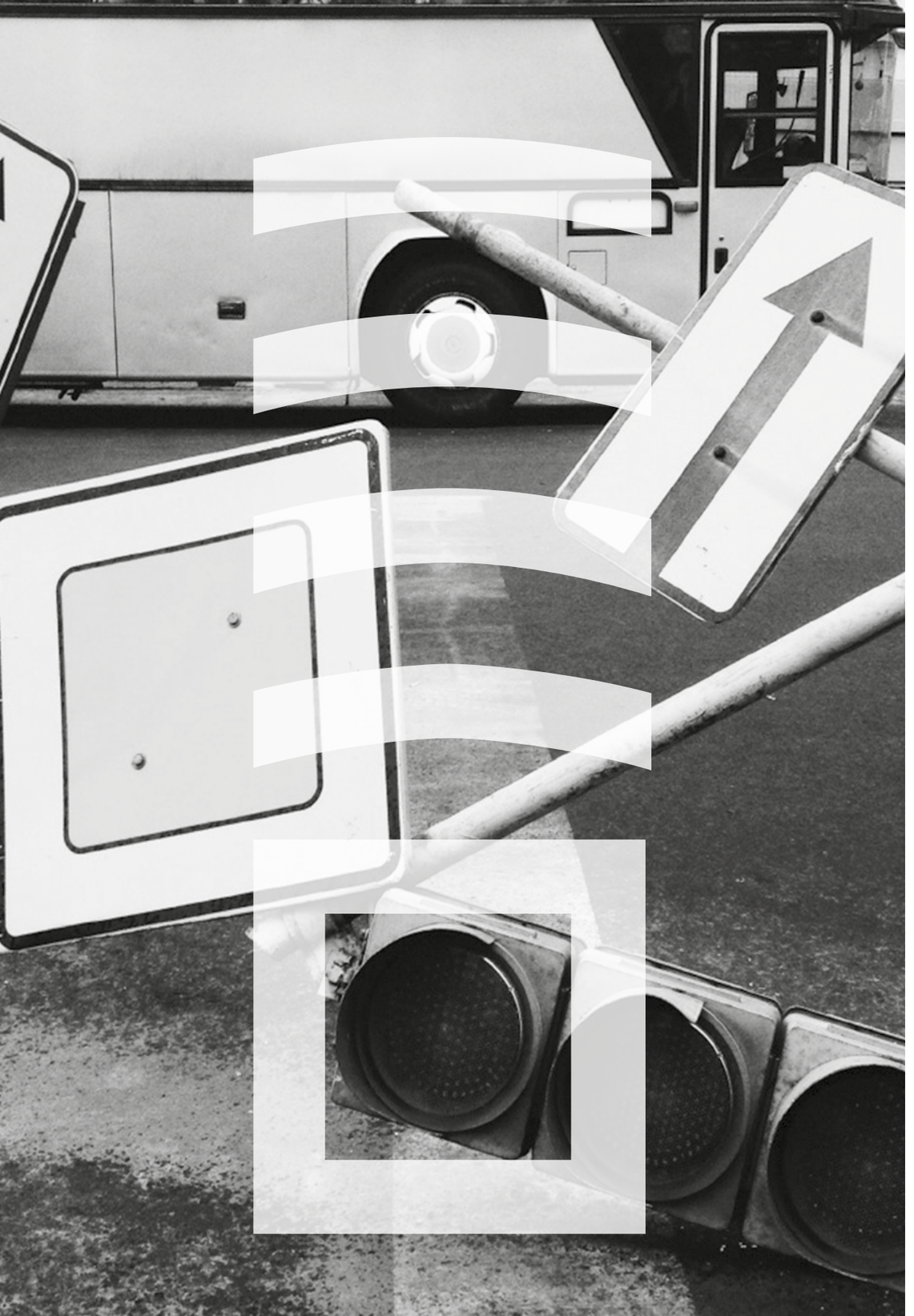
Candidate of Political Science, Associate Professor of the National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

Russian's hybrid aggression in response to the Revolution of Dignity in Ukraine

The article is devoted to some key aspects of Russian hybrid aggression against Ukraine. The key goal of the aggressor is highlighted – the wish to subordinate Ukraine to its control over the formal preservation of independence, minimizing the international subjectivity of Ukraine. There is another goal – the destruction of any successful democratic project in the post-Soviet space. The author claims that hybrid aggression was a response to the victory of the Revolution of Dignity in Ukraine, which made impossible the scenario of the gradual loss of sovereignty and abandonment of Euro-Atlantic integration. The author touches upon such aspects as the reasons for the hybrid aggression, the displays of it highlight the problem of the foothold of the aggression (in particular, why it became possible to separate Crimea and create quasi-states in Donbas region). The author also gives a quick view of how hybrid aggression may threaten the potential perspective of European integration.

The essayist points out the background and the main methods used by Russia against Ukraine. The article finishes with some suggestions on how hybrid aggression may be countered. Among them are: constructing a strong army and secret services, democratic elections and the values of democracy must remain as the ground for the state's development, support for the development of the autocephalous Orthodox Church of Ukraine, adoption the strategy for the reintegration of Crimea and Donbas, deoligarchization and development of small and medium-sized businesses, rebuilding an attractive international image of the country, the continuation of Euro-Atlantic integration.

Keywords: *hybrid aggression, Ukraine, Donbas, Crimea, the Revolution of Dignity, the Russian Federation*

УДК [94:316.774](477+560)"7126"

ЩО ПИСАЛИ ТУРЕЦЬКІ ЗМІ ПРО ПОДІЇ ЄВРОМАЙДАНУ

Ольга Максименко,

магістр психології, провідний соціолог
відділу методології та методів соціології
Інституту соціології НАН України

Євромайдан, якому судилося стати переломним моментом в історії незалежної України, безперечно, не міг не привернути уваги світової спільноти. Численні засоби масової інформації широко висвітлювали масові протести, які почалися в Києві у листопаді 2013 року й невдовзі поширилися далеко за межі столиці. Ця стаття є спробою порівняльного аналізу стосовно опису та інтерпретації української Революції Гідності турецькими новинними джерелами.

Ключові слова: *Євромайдан, Туреччина, свобода слова, громадянські свободи, незалежні засоби масової інформації, проурядові газети, висвітлення новин*

Сьогодні будь-яка значуща подія в суспільному житті нашої країни неодмінно має відгук у світовій пресі. Євромайдан, якому судилося стати поворотним пунктом у новітній історії України, теж не є винятком у цьому аспекті[1].

Поданий матеріал присвячено відображенню подій Євромайдану турецькими засобами масової інформації. Інтерес автора до цієї теми зумовлено кількома причинами. По-перше, це можливість простежити зміцнення позицій Туреччини на міжнародній арені у першому та другому десятиліттях XXI століття, стрімкий розвиток економічних і культурних зв'язків між Туреччиною та Україною. По-друге, це особливості процесу інтеграції Туреччини до європейського простору (нагадаємо, що Туреччина підписала Угоду про асоціацію з Євросоюзом ще 1963 року, Угоду щодо зони вільної торгівлі з ЄС – 1996-го, крім того, вона є членом НАТО з 1952 року, однак поки що залишається у статусі кандидата на вступ до Європейського Союзу, оскільки її членство блокується низкою європейських держав, які цілком правомірно вважають, що Анкара не дотримується ключових демократичних стандартів Євросоюзу). По-третє, надзвичайно важливо проаналізувати роль засобів масової інформації – соціального інституту, здатного викликати як абсолютну довіру, так і цілковиту недовіру, як об'єднати суспільство, так і розколоти його. Насамкінець це власний досвід роботи автора перекладачем із турецької мови та співробітни-

[1] Докладніше див.: Maksymenko, O. 2016. Ukraine's Euromaidan in Turkish media. Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2, с. 162–173.

ком одного з турецькомовних новинних порталів в Україні («TurkHaber – Ukrayna Haberleri», тобто «Новини про Україну турецькою»)[2].

Для створення більш-менш цілісної картини інтерпретації подій Євромайдану турецькими медіа було проаналізовано близько 20 матеріалів із різних інформаційних джерел, зокрема газет «Cumhuriyet» («Республіка»), «Milliyet» («Нація»), «Hurriyet» («Свобода»), інтернет-видань «Avrasya Haber» («Новини Євразії»), «Ozgur Gundem» («Вільний порядок денний») та ін. Аналіз подій на Євромайдані, які пізніше отримали назву «Революція Гідності», охоплював такі аспекти: причини виникнення масових протестів, як безпосередні, так і глибинні; колективний портрет учасників – їхній зовнішній вигляд, поведінка, політичні погляди, пояснення мотивів участі у протестних виступах; характер протестів (і те, як він змінювався протягом усього періоду Євромайдану); сили, які, на думку авторів матеріалів, підтримували масові виступи; наслідки й можливі прогнози протестних дій. Також зроблено спробу порівняти Євромайдан / Революцію Гідності з аналогічними акціями громадянської непокори в Україні (передусім із Помаранчевою революцією) та світі.

Як відомо, поштовхом до початку акцій протесту на майдані Незалежності стала відмова тодішнього президента України Віктора Януковича від підписання Угоди про асоціацію України з ЄС на саміті Східного партнерства, який відбувся через кілька днів після початку Євромайдану у Вільнюсі (28–29 листопада 2013 року). Ось як ці події інтерпретує, наприклад, газета «Turkiye» («Туреччина») в статті під назвою «Київ тимчасово зупинив процес європартнерства»: «Київ тимчасово зупинив процес європартнерства, оскільки не було отримано якогось знаку стосовно того, що збитки, яких зазнає Україна від Євросоюзу, компенсують» («Avrupa Birligi'nden Ukrayna'nin zararlarinin telafi edilecegine iliskin bir isaret alinamamasindan dolayi Kiev Avrupa ortakligi surecini durdurdu»). Певна річ, наводити весь текст новин немає сенсу, оскільки невиправдано збільшиться обсяг публікації. Тому зупинимося лише на найістотнішому. Це, по-перше, акцент на ослабленні торгових зв'язків України з Росією та іншими країнами СНД за чотири останні місяці (тобто із серпня 2013 року), на збитках, яких зазнала внаслідок цього українська економіка та від яких свідомо намагалися відвернути увагу; по-друге, на ще більших збитках для української економіки в разі продовження політики зближення з Євросоюзом (закриття підприємств, зростання безробіття), які звісно, неможливо компенсувати (Turkiye Gazetesi 2013)[3].

Якщо в Україні заява Кабінету Міністрів щодо припинення підготовки до підписання Угоди про асоціацію з ЄС викликала народне невдоволення, то російський політикум поставився до такого рішення досить схвально. Про це йде мова у матеріалі під заголовком «Москва задоволена рішенням України розвивати співпрацю з Росією та іншими країнами СНД» (сайт радіостанції «Голос Росії», турецька версія). Також підкреслено, що Європейський Союз розчарований рішенням України тимчасово зупинити процес підготовки до євроінтеграції та вважає, що цей крок викличе негативні емоції в українському суспільстві. Однак «м'яч поки що на боці України» («top Ukrayna'nin sahasinda»), й вона сама має визначити, який шлях обрати.

Наступна стаття (з цього ж сайту) починається словами: «Європейські країни чинять тиск на Україну та шантажують її» (цитата з відповіді президента Російської Федерації Володимира Путіна кореспондентові інформаційної агенції «Інтерфакс» на запитання, поставлене ним на пресконференції)[4]: «Насправді ми чули погрози з боку наших європейських партнерів на адресу України – аж до того, що заохочуватимуть масові акції протесту. Це тиск, це шантаж» («Aslinda, Avrupali ortaklarimiz tarafından Ukrayna'ya yonelik, kitlesel protesto eylemlerini tesvik etmeye kadar varan tehditleri duyduk. Bu bir baski, bu bir santajdir»). Президент РФ також підтвердив, що Росія готова до тристоронніх переговорів із питань торговельно-економічної співпраці за участі України та ЄС і назвав ці перемовини іспитом для європейських партнерів.

Матеріал під назвою «Рішення України відкласти Угоду про асоціацію з ЄС очима російських та європейських експертів» («Ukrayna'nin AB ile Ortaklik Anlasmasi'ni rafa kaldirma karari Rus ve Avrupali uzmanlarin gozuyle»), опублікований на сайті «TurkHaber – Ukrayna Haberleri», містить оцінки можливих наслідків неприєднання України як до Євросоюзу, так і до Митного союзу, утвореного Росією, Казахстаном та Білоруссю.

Деніз Берктай, автор статті під заголовком «Нова Помаранчева революція?» («Yeni bir Turuncu Devrim mi?»), надрукованої в газеті «Cumhuriyet» 8 грудня 2003 року, аналізуючи причини виникнення нового Майдану, на передній план виносить економічний аспект справи, а саме: зниження життєвого рівня пересічних українців унаслідок кризи 2008 року, послаблення інтересу до політичного життя, сподівання на те, що інтеграція з Євросоюзом зможе покласти край економічним негараздам, сприйняття раптової зміни політичного курсу українського уряду як краху всіх надій і прагнень: «Віктор Янукович, який перешкоджав приходу до влади прозахідних «помаранчевих» сил у 2004 році, переміг на президентських виборах у 2010-му. Політичні кризи у період після Помаранчевої революції, а на додачу ще й глобальна економічна криза 2008 року настільки охолодили інтерес народних мас до політики, що навіть західноукраїнські виборці, які ніколи не відчували до Януковича будь-яких симпатій, сказали собі: «Та хай уже буде, хто буде...» Унаслідок цього ні арешт та засудження до ув'язнення експрем'єра Юлії Тимошенко, ні інші події не змогли вивести на вулиці міста велику кількість людей. Проте, коли українська економіка знову почала переживати застій, підтримка владної еліти значно знизилася. На тлі всіх цих негараздів і влада, й опозиція змальовували райдужні перспективи європейського вибору, представляли євроінтеграцію засобом від усіх бід («her derde deva»). І коли у відносинах з ЄС Україна зробила крок назад, цього вистачило, щоб народ масово вийшов на вулицю... Таким чином, віжки внутрішньої політики України опинилися в руках Брюсселя».

Журналіст зазначає, що подальший перебіг подій залежить радше від зовнішніх сил: «Ті, хто робив Помаранчеву революцію, змогли досягти мети лише тому, що західні країни цілком відкрито підтримували українську опозицію. Так само і з сьогоднішніми протестами. Чи триватимуть вони й далі, чи вщухнуть, залежить не так від Києва, як від торгів на відтинку Київ–Брюссель або ж у трикутнику Київ–Брюссель–Москва» (Berktay 2013).

А чому Україною так цікавляться і Захід, і Росія? Над цим розмірковує кореспондент онлайн-видання «Ozgur Gundem» Мурат Чакир (стаття вийшла в світ 1 лютого 2014 року). Для Росії, на його думку, життєво важливе значення мають морські порти Одеса й Севастополь, останній – ще й як база для Чорноморського флоту РФ. Проте для Євросоюзу Україна становить неабиякий інтерес – передусім як транзитна країна, оскільки 80% нафти й природного газу, який транспортується з Центральної Азії та Росії до Європи, проходить через українські трубопроводи. До того ж Україна багата на сировинні ресурси. Зокрема, на Донбасі міститься близько 109 млрд тонн вугілля та природного газу. Східна Україна – це також величезна житниця. Україна посідає третє місце в світі серед експортерів зерна після США та всіх країн Євросоюзу загалом. Міжнародні продовольчі монополії, як-от «Monsanto», «Cargill» та «Kraft Foods», уже давно, так би мовити, поклали на неї око. Запаси залізної руди, граніту, графіту, солі розпалюють апетити європейських виробників металу, порцеляни та продуктів хімічної промисловості. Лише цих даних достатньо, щоб зрозуміти, чому до України виявляють такий значний інтерес (Cakir 2014).

[2] Назви газет, заголовки статей та цитати з матеріалів не перекладено дослівно. Деякі турецькі літери подано без діакритичних знаків.

[3] Для підтвердження цієї думки наводиться цитата з виступу тодішнього віцепрем'єр-міністра України Юрія Бойка.

[4] Зазначена пресконференція відбулася після четвертого засідання Ради співпраці найвищого рівня між Росією й Туреччиною (Санкт-Петербург, 22 листопада 2013 року).

Автор також звертає увагу на зубожіння українського народу та суспільну несправедливість, яка вже досягла граничної фази («Halkin yoksullasmasi ve adaletsizlik had safhada»). Люди, вимагаючи демократії, соціальної справедливості та громадянських свобод, виходять на вулицю, що є цілком природним. Однак навряд чи можна сказати, що основна маса людей на Майдані – це справді «народна опозиція» («gercek bir halk muhalefeti»). Тут є й представники ультранаціоналістичних партій, які своїм галасуванням відвертають увагу від обґрунтованих вимог народу («Asiri milliyetci ve fasist partilerin cikarttiklari gurultu, halkin hakli taleplerinin ustunu ortuyor»). Такий стан речей грає на руку Заходу, який прагне «змінити режим» в Україні («Ve bu durum, «rejim degisikligi» pesinde olan Bati'nin isine geliyor»). Зрештою українці стають жертвами війни інтересів, розв'язаної головними імперіалістичними силами («Sonucta Ukraynalilar emperyalist guclerin cikar savaslarina kurban ediliyor»).

Цю тему журналіст продовжує в публікації під назвою «Україна як осередок імперіалістичних суперечностей» («Emperyalist celiskiler odagi Ukrayna»), звертаючи увагу на існування серйозного конфлікту між США та Євросоюзом (особливо Німеччиною). На доказ цього факту наводяться уривки з підслуханої та оприлюдненої телефонної розмови між заступником Держсекретаря США у справах Європи та Євразії Вікторією Нуланд і послом США в Україні Джефрі Паєтом, в якій пані Нуланд висловлювала надію, що ООН допоможе США «провчити ЄС».

«Маніфестацією націоналістів» («milliyetci» bir tezahur»), в яку вилилося рішуче бажання українців позбутися російського панування, називає події на Євромайдані кореспондентка незалежного інтернет-видання «T24», яка пише під псевдонімом «Ex Libris». Стаття починається словами: «Хто не скаче, той любить росіян» («Ziplamayan herkes Ruslari seviyor»). Слово «націоналіст» узято в лапки. «Українці, які сьогодні вважаються найбіднішим народом в Європі після жителів Косова й Молдови, опинилися перед вибором європеїзуватися або бути вівцями, яких поганятиме Москва» («Halen Avrupa'nin, Kosovalilar ve Moldavlardan sonra en fakir halki sayilan Ukraynalilar, Moskova tarafından koyun misali gudulmek ile Avrupalilasmak arasinda bir tercihle karsi karsiyalar»), – зауважує авторка. Її увагу привертають постери, де портрет Януковича розміщено поруч із портретами Сталіна й Гітлера, що, на її думку, символізують старий устрій («eski duzen»), тобто гегемонію Росії над Україною, яка триває ще з радянських часів і від якої українці прагнуть звільнитися. Водночас журналістку начебто дивує той факт, що прихильники євроінтеграції (якими вона вважає зокрема симпатиків Юлії Тимошенко) опинилися на одному боці барикад з ультраправою «Свободою», яка має багато фашизоїдних рис («fasizan cizgiler»). Впадає в око й агресивний зовнішній вигляд деяких протестувальників – узутих у чорні шкіряні чоботи м'язистих молодиків, які походжають між рядами наметів із ланцюгами та уламками бруківки в руках (Ex Libris 2013).

Про колективний портрет учасників протестів також ішлося у статті Аху Оз'юрт «Наслідувачі Ґезі на Майдані» («Gezi'ye ozenen cocuklar Maydan'da»), опублікованій 15 грудня 2013 року на сайті газети «Hurriyet». Порівнюючи їх, авторка зазначає, що учасники демонстрацій у парку Ґезі вирізнялися своєю багатомовністю, тоді як на Майдані було мало тих, хто міг більш-менш вільно розмовляти англійською, навіть серед молоді (принаймні настільки, щоб чітко сформулювати свої запити). «Ми хочемо жити краще, ми хочемо такої ж свободи, як у Європі», – це все, що вони могли сказати («Gencler sadece «Daha iyi yasamak istiyoruz, Avrupa'daki gibi ozgurluk istiyoruz.» diyorlar). Водночас кореспондентка відчуває симпатію до України, яка зруйнувала стіну страху («korku duvarini yikti») так само, як і Туреччина (Ozyurt 2013).

Мустафа Ялчинер, автор матеріалу «Стамбул – Ґезі, Київ – Майдан, Каракас...» *(«Istanbul – Gezi, Kyiv – Maidan...»),* порівнює події, що відбувалися на київському Майдані, у столиці Венесуели Каракасі та на площі Таксим у центрі Стамбула. Приводом для протесту в парку Ґезі стало рішення уряду розпочати реконструкцію площі Таксим, що передбачало створення пішохідної зони, підземних транспортних розв'язок та будівництво торговельно-розважального центру. Усе це потребувало вирубування дерев у парку, який був єдиним зеленим острівцем у тому районі. Однак насправді (ця думка є найпоширенішою) основною причиною протестів було стрімке зростання невдоволення пересічних громадян, передусім мешканців великих міст, політикою уряду Реджепа Тайїпа Ердогана, який на той час обіймав посаду прем'єр-міністра Туреччини. Невдоволення зокрема стосувалося курсу на послідовну ісламізацію Туреччини, яка завдяки проголошеній Мустафою Кемалем Ататюрком політичній стратегії є світською державою ще з 20-х років XX століття. Окрім того, виконання проєкту реконструкції площі було пов'язано з комерційними структурами, близькими до Партії справедливості та розвитку[5], лідером якої був Р. Т. Ердоган. Протести на площі Таксим почалися 28 травня 2013 року та тривали до 30 серпня, поширившись на інші райони Стамбула та майже всі великі міста Туреччини. Поліція, намагаючись знести наметове містечко, застосовувала проти демонстрантів сльозогінний газ і водомети.

«Ми знаємо Ґезі зблизька. Ми це пережили, – підкреслює М. Ялчинер. – Гаслами були: «Уряд у відставку! Тайїпа у відставку!» Добре, але що насправді нас спонукало? Любов до довкілля? Дерева? Так, це було. Проте, як свого часу зазначив Ертугрул Озкок, відомий турецький журналіст і науковець, який протягом 20 років був відповідальним за випуск газети «Hurriye», причиною була позиція прем'єра «Все вирішую я»; те, що він абсолютно не зважав на думки й почуття жителів міста, яких називав «черню» («ayak takimi») та «мародерами» («capulcu»)... Ось звідси й вибухнув демократичний гнів» («Demokratik ofke buradan patladi»).

Отже, протестні дії в Туреччині було викликано незадоволенням громадян стилем керівництва тодішнього прем'єр-міністра – тим, що він усе вирішує одноосібно. Україна ж, на думку автора статті, просто хоче відійти від контролю Росії та рухатися в бік Заходу, тобто відбувається зміна геополітичних пріоритетів. На площі Таксим головною рушійною силою протестів був «народ» узагалі, а на Євромайдані – прозахідно налаштовані українці, зокрема прихильники Юлії Тимошенко (Yalciner 2014).

Вищезгадана газета «Hurriyet» також приділяє багато уваги деяким активним учасникам Євромайдану, особливо співачці Руслані, яка погрожувала скоїти самоспалення, якщо всі вимоги мітингувальників не буде виконано. Матеріал вийшов у світ 7 грудня 2013 року – якраз через тиждень після розгону спецпризначенцями підрозділу «Беркут» наметового містечка та побиття протестувальників (Hurriyet Gazetesi 2013). Ці події, які, власне, поклали початок наступного етапу Євромайдану, досить докладно описав кореспондент інформаційної агенції «Cihan» («Світ») в Україні Юнус Ердогду в статті «Втручання поліції в український Євромайдан» («Ukrayna'da Euro Meydan'a polis mudahalesi»). Інша публікація цього автора («Євромайдан має тривати до 2015 року» – «Meydan 2015 yilina kadar devam etmeli») теж варта уваги. Тут наведено слова Арсенія Яценюка, який тоді очолював опозиційну партію «Батьківщина». Політик був переконаний, що виступи на Майдані мають тривати до 2015 року, тобто до часу, коли намічалося проведення чергових президентських виборів в Україні: «У нас є цілий рік, щоб підготуватися до виборів. Сотні людей, які зараз на Майдані, працюватимуть на виборах спостерігачами, а в ніч, коли підраховуватимуться голоси, захищатимуть на дільницях вибір мільйонів українців... Акції, що відбуваються в центрі Києва, мають продовжуватися – як символ свободи в Україні. Лише тоді, коли ці акції охоплять усю Україну від заходу до сходу, лише тоді ми виграємо» («Bir senemiz var secimlere hazirlanmak icin. Meydan'daki yuzlerce insan secimde komisyonlarda, gozlemciler olarak calismali ve oy sayiminin yapilacagi gece milyonlarca secmen secim bolgelerine gidip Ukraynalilarin secimini korumali... Kiev'in merkezindeki eylemler Ukrayna'da ozgurlugun

[5] Партія влади в Туреччині з 2002 року.

bir sembolu olarak kalmaya devam etmeli. Yalniz bu eylemler ne zaman tum Ukrayna'yi, Bati'dan ve Dogu'ya kadar kusatirsa biz o zaman kazanacagiz»).

На жаль, за цей виграш заплачено людськими життями… «На першому Майдані обійшлося без втрат, однак на другому загинуло понад сто осіб», – із сумом констатує Деніз Берктай у статті під заголовком «Дискусії в Україні щодо нової революції» («Ukrayna'da 'yeni devrim' tartismalari»)[6].

Як відомо, постмайданні реалії виявилися не менш жорстокими. Збройний конфлікт на Сході України, що спалахнув навесні 2014 року, триває й досі. Людські втрати вимірюються вже не сотнями, а тисячами життів, а кількість покалічених доль узагалі не піддається обрахунку. Ідеологічні розбіжності продовжують розколювати не тільки українське суспільство в цілому, а й окремі родини. Точиться інформаційна війна, і основна зброя в ній – знов-таки медіа.

Засоби масової інформації у сучасному світі відіграють істотну роль насамперед як джерело об'єктивної та оперативної інформації. Не менш важливим є вміння критично оцінювати прочитане (або побачене по телевізору), порівнювати різні думки та стилі викладення матеріалу. Також бажано брати участь у ключових суспільно-політичних подіях принаймні як спостерігач, щоб якоюсь мірою запобігти формуванню викривленої картини реальності. Вельми слушну думку щодо цього висловив правозахисник Малкольм Ікс: «Якщо ви не будете уважними, то газети зроблять так, що ви ненавидітимете пригноблених і любитимете гнобителів».

Список використаних джерел та літератури

1. Berktay, D. 2013. Yeni bir Turuncu Devrim mi? [online]. Cumhuriyet Gazetesi. Access mode: http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/16943/Yeni_bir_turuncu_devrim_mi_html [Retrieved 8 December 2013].

2. Berktay, D. 2014. Ukrayna'da "yeni devrim" tartismalari [online]. Al Jazeera Turk. Access mode: http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/ukraynada-yeni-devrim-tartismalari [Retrieved 24 November 2014].

3. Cakir, M. 2014. Neden Ukrayna? [online]. Yeni Ozgur Politika Gazetesi. Access mode: http://www.yeniozgurpolitika.org/index.php?rupel=nivis&id=5293 [Retrieved 1 February 2014].

4. Ex Libris. 2013. Kiev'den notlar. Avrupalilasmak ile gudulmek arasinda… [online]. T24 Bagimsiz Internet Gazetesi. Access mode: http://t24.com.tr/yazarlar/ex-libris/kievden-notlar-avrupalilasmak-ile-gudulmek-arasinda,7973 [Retrieved 5 December 2013].

9. Kiev, Avrupa ortakligi surecini durdurdu [online]. 2013. Turkiye Gazetesi. Access mode: http://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/105270.aspx [Retrieved 21 November 2013].

6. Maksymenko, O. 2014. "Biz Ukraynalilar ucuruma yuvarlanmaya ramak kala durabiliriz". Euro Meydan hakkindaki izlenim ve dusunceler [online]. TurkHaber – Ukrayna Haberleri. Access mode: http://turkhaber.com.ua/biz-ukraynalilar-ucuruma-yuvarlanmaya-ramak-kala-durabiliriz [Retrieved 13 March 2014].

7. Ozyurt, A. 2013. Gezi'ye ozenen cocuklar Maydan'da [online]. Hurriyet Gazetesi. Access mode: http://www.hurriyet.com.tr/pazar/25304986.asp [Retrieved 15 December 2013].

[6] Матеріал було опубліковано 24 листопада 2014 року, тобто в першу річницю Революції Гідності.

5. Ruslana: Kendimi yakarim [online]. 2013. Hurriyet Gazetesi. Access mode: http://www.hurriyet.com.tr/dunya/25292725.asp [Retrieved 7 December 2013].

8. Rusya'nin Sesi Radyosu. 2013. Putin: Avrupa ulkeleri Ukrayna'ya baski ve santaj yapiyor [online]. Access mode: http://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2013_11_22/Putin-Avrupa-ulkeleri-Ukraynaya-baski-ve-santaj-yapiyor [Retrieved 22 November 2013].

10. Yalciner, M. 2014. Istanbul – Gezi, Kiev – Maidan, Caracas… [online]. Ozgur Gundem Gazetesi. Access mode: http://www.ozgur-gundem.com/yazi/99008/istanbul-gezi-kiev-maidan-caracas [Retrieved 12 February 2014].

Olha Maksymenko,

MA in Psychology, Leading Sociologist at the Department of the Methodology and Methods of Sociology, Institute of Sociology of Ukraine's National Academy of Sciences

Ukraine's Euromaidan in Turkish media

Euromaidan, also known as the Revolution of Dignity, is undoubtedly an epoch-making event in the history of independent Ukraine. The mass protests, which began in Kyiv as a response to the government's sudden decision to abandon the planned signing of landmark agreements with the EU and a short time later spread far beyond the capital of Ukraine, could not but capture the global community's attention. Numerous media outlets widely covered those historic events. Turkey, whose political life has always been full of contradictions, did not stand aside either. The paper provides a comprehensive picture of how different Turkish newspapers portrayed the Euromaidan events and what they put special emphasis on. The following aspects have come to the fore: a) what caused mass protests in Kyiv's Independence Square (both immediate and remote causes were being explained); b) who were Euromaidan participants, how they looked and behaved, how they described their political views and explained their own motives for participation in anti-government protests; c) what was the character of protests and how it changed over time; d) what forces contributed to the continuation of protests; e) the outcomes of the Revolution of Dignity; f) predictions about what "a post-Maidan Ukraine" will look like in the near future. In total, about 20 newspaper articles from various sources ("Cumhuriyet" – "The Republic", "Milliyet" – "The Nation", "Avrasya Haber" – "Eurasian News", "Ozgur Gundem" – "The Free Agenda", etc.)[7] have been analyzed. The findings were initially presented at an international conference "The Maidan Phenomenon in Ukrainian Society: Sociological Interpretations" held in memory of an eminent Ukrainian sociologist Nataliia Panina (Kyiv, Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 10 December 2014)[8].

Keywords: *Euromaidan, Turkey, freedom of speech, civil liberties, independent media outlets, pro-government newspapers, news coverage*

[7] The analysed newspapers had different political leanings.

[8] Originally published in "Sociology: Theory, Methods, Marketing", 2016, 2, p. 162–173.

УДК [316.423.3:82-93](477)

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ КНИЖЦІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА

Наталія Марченко,

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського

Книжка для дітей та юнацтва посідає окремішнє місце у процесах формування історичної пам'яті та ідентичності. Аналіз книжок для дітей про події Революції Гідності засвідчив формування в українській дитячій літературі нового типу героя та пошук новітніх, заснованих на самоідентифікації особистості форм оповіді про героїку та травматичний історичний досвід.

Переломні для самоідентифікації українського суспільства події 2014 року створили принципово інший порівняно з попереднім вітчизняний гуманістичний дискурс і кардинально змінили форми та способи письма для дітей. Велику роль у цьому процесі відіграло також постмодерне мислення, для якого визначальним є імператив реінтерпретації.

Ключові слова: *книжка для дітей, дитяча література, Революція Гідності, ідентичність, історична пам'ять, стратегії інтерпретації історії для дітей*

Нам дуже важливо не запізнитися
з чарівною «формулою героя» історії,
розказаної дитині.

Маріанна Кіяновська

Внутрішня логіка трансформації постколоніальних спільнот веде до постійного зростання інтересу до дитини та дитинства як соціокультурного явища. Бо саме «дитяча» царина синтезує у собі всю сферу культурної діяльності, найповніше та найпрозоріше виявляючи істинні, а не декларовані цілі й ідеали суспільства та моделюючи зміни, що відбуваються в «дорослому» світі. Отож маємо визнати, що книжка для дітей як культурний феномен посідає окремішнє місце у проце-

сах формування історичної пам'яті та ідентичності особистості. Простеживши, як саме вона реагує на карколомні історичні події сучасного, помітимо, в якому напрямі відбувається ціннісно-мотиваційний розвиток суспільства загалом. Найяскравішими маркерами в такому разі є образи «героя» та «іншого», формула творення яких обов'язково має засадничі риси ідентичності.

Відразу треба зауважити, що в цій роботі ми зосередимо увагу лише на виданнях, які від самого початку було орієнтовано саме на юного читача, не торкаючись так званого кола дитячого читання, що передбачає як відповідні віку художні, пізнавальні та навчальні книжки, так і твори, які ввійшли до кола дитячого читання з дорослої літератури чи які створено безпосередньо дітьми.

Мета нашого дослідження – виявити серед книжок для дітей та юнацтва в Україні з 2014 року й донині видання, безпосередньо присвячені подіям і постатям Революції Гідності, та з'ясувати, що принципово нового з'явилося у вітчизняному дискурсі літератури для дітей.

Джерельну базу дослідження становить вибірка *de vizo* з обсягу книжок, представлених у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі НБУВ) та Національної бібліотеки України для дітей станом на 1 жовтня 2019 року.

На жаль, проблематика відображення подій Революції Гідності у книжці для дітей сьогодні не є предметом системних наукових досліджень, її означено лише на рівні рецензування окремих видань, дискусій у громадському просторі тощо. Частково її проаналізовано, зокрема щодо досвіду й тенденцій розвитку біографіки як сфери наукової та літературної біографічної творчості, в публікаціях Інституту біографічних досліджень НБУВ. Ідеться найперше про окремі розділи колективних монографій «Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання» (Попик та ін. 2016, с. 131–148, 221–248) та «Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи» (Історична біографіка 2019, с. 99–109, 217–225). Частково торкаються цієї проблематики Тетяна Качак у монографії «Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI ст.» (Качак 2018, с. 86–89), а також Наталія Марченко в статті «Образ героя» та усвідомлення іншого у новітній книзі для дітей України» (Марченко 2017).

Нині науковці сходяться на думці, що українська дитяча література та книжка сформувалися й довго існували в тіні ворожих їм, але панівних «державних» чужорідних кодів, тому звикли приховувати та виінакшувати власні, що травмувало й травмує нині нові покоління українців. Тому в новітній українській дитячій літературі тривалий час продовжував домінувати архаїчний герой – радянський чи просвітянський, «добра» дитина, варта кращого. Герой-пасіонарій, позбавлений будь-яких рис меншовартості чи засторог щодо власної української ідентичності, ввійшов у літературний канон лише наприкінці 2000-х із появою у видавництві «А-ба-ба-га-ла-ма-га» знакових творів В. Рутківського про джур та низки повістей серії «Українська сила» у «Видавництві Старого Лева» авторства О. Гавроша, М. Морозенко, С. Зубченка. Саме у цих книжках також уперше йшлося без пафосу чи нарочитої зловорожості про «інших»: турки й поляки, росіяни й американці, євреї й німці постають негативними чи позитивними персонажами за логікою характеру, а не співвідносно до своєї віри чи національності, і герой-українець виявляється спроможним без ідеологічних засторог відверто шанувати чи ненавидіти, визначаючи своє ставлення раціональними потребами співжиття чи протистояння. Як наслідок, «з десяток дуже важливих у сенсі смислотворення книжок утворили у

2007–2014 роках ту критичну масу, яка вплинула на соціокультурне формування цілого покоління нинішніх студентів – тих, хто 21 листопада 2013 року розпочав Євромайдан» (Кіяновська 2014).

Важливо, що здебільшого авторами новітніх текстів для дітей про драматичні події сучасного є представники сформованого протестними акціями українства останніх десятиліть покоління, які мислять себе лише і тільки вільними людьми незалежної держави з великим минулим та перспективним майбуттям.

Перші видання, орієнтовані на користувача-дитину та безпосередньо присвячені подіям і постатям Революції Гідності, почали з'являтися ще у січні 2014 року. Так, із метою «пояснити діткам, що таке Майдан, чому тато ночує не вдома, що таке права людини, як захищатися від сльозогінного газу і т. ін., словом, пояснити різні речі, необхідні для життя в сучасній Україні», поетка Вікторія Черняхівська створила й виготовила розвивальну гру для дітей «Іван та Марічка йдуть на Майдан», яку можна було вільно завантажити за посиланням в інтернеті, розфарбувати, вирізати та гратися (Іван та Марічка 2014).

Цей проєкт мав суто прикладну мету, не передбачав високої мистецької чи літературної цінності та наближався до практик самвидаву за досвідом утілення. Тому, хоча його було помічено та застосовано у суспільній практиці майданівського буття, проєкт не став культурним явищем.

Такою знаковою подією натомість стала «Казка про Майдан» Христини Лукащук, видрукувана львівським «Видавництвом Старого Лева» у травні 2014 року (Лукащук 2014). Книжка також була безпосередньою реакцією авторки на тогочасні події й водночас першою вітчизняною спробою говорити з дошкільнятами та молодшими школярами про надскладні речі сьогодення традиційними виражальними засобами дитячої книжки. «Від першого разу, коли поїхала на Майдан на початку грудня, зрозуміла, що це не мітинг за вступ до ЄС, не революція за Ідею і навіть не за Націю… Це – значно більше. Це – війна між Добром і Злом… Основна ідея, яку хотілося б донести, – думка про те, що добро перемогло зло. Аби все відбулося, мусимо кожен на своєму місці щодня, щоміти до цього докластися. Перекладати відповідальність на чужі плечі більше не вдасться» (Побачить світ 2014).

Мисткиня створила й сам текст, і дуже символічні, сповнені архетипних образів та глибинних сенсів малюнки, виконані у стилі примітивізму. На обкладинці книжки – авторська ікона Романа Зілінка «Покрова», яка має стати дітям ще й оберегом у цей скрутний час. Видання покликане дати малюкові відчуття захищеності та безпеки, а також запропонувати йому спосіб осягнути глобальні зміни, що відбуваються в країні. Книжка вельми життєствердна. Значну її частину становить легенда про створення й розквіт українського народу, міць його духу та багатства української землі. Події Майдану змальовано як битву Світла з Тьмою, в якій спадкоємці найкращих чеснот українства, навіть гинучи, утверджують Божу справу в світі та Добро на своїй землі. Такий спосіб викладу події дає дитині зрозуміти: її захистять люди й «ангели», що пролили кров за свою вітчизну та справедливість, але й вона повинна рости гідною цього захисту та світлих перспектив, які він дає.

Важливо наголосити, що Революція Гідності актуалізувала кодові щодо нації архетипні символи та уявлення (скажімо, «Воїни Світла» як новітнє лицарство, нащадки князівських воїнів-богатирів і славного козацтва зі своїм кодексом честі та абсолютною легітимністю дій, наданої Майданом як Собором духу та чинним

народним вічем, «Небесна Сотня» як усенародна жертва та Небесні Захисники кожного, хто потребує захисту, «Кобзар» як Живе Слово, що нарешті очистилося й почуте народом тощо), а це, в свою чергу, стало природним і, по суті, найлегшим шляхом творення оповіді про ці складні події для дітей.

Тому логічно, що й перша книжка для читача-підлітка – психологічно-філософська повість Дзвінки Матіяш «День Сніговика», випущена видавництвом «Дискурсус» 2014 року, за жанром була фентезійною антиутопією з яскравим символічно-казковим образним рядом (Матіяш 2014). Авторка також активно «проживала» Майдан і так само вклала у книжку власні враження та досвід: «Книгу я писала в хаотично-спазматичному темпі, відчуваючи, що я рятую нею себе і, можливо, когось іншого… Довколишня реальність діяла на мене дуже погано. Я не спеціаліст із виготовлення «коктейлю Молотова», я не могла б його кинути в людину, «беркут» це чи ні. Я багато чого не могла і була абсолютно безсила перед тим, що в моєму місті гинуть люди. Це те, до чого неможливо бути готовим. Тому я мусила себе рятувати» (Матіяш, Савчин 2014). Саме оце «рятування», намагання зберегти серед холоду й люті власну сердечність як ідентичність є головним у її книжці. Письменниця сприймає власну творчість як наповнення світу любов'ю. «Текст треба було наповнювати любов'ю, бо простору мого міста в січні-лютому її бракувало. Були люди, які намагалися це шатро любові розпинати над Майданом, вулицею Інститутською, Європейською площею. Кожен мав вносити свою лепту» (Матіяш, Савчин 2014). Водночас Дзвінка Матіяш розуміє, що Майдан назавжди її змінив, як і всіх нас, і ми тільки зараз починаємо окреслювати межі цієї нової ідентичності.

У повісті «День Сніговика» все універсальне та символічне – часопростір, диктатор і народ, навіть імена (у позитивних персонажів вони починаються з літери «л», як і «любов», а в негативних – якісь недоладні, кострубаті, як-от Прозазакій). Велике місто на Медовій річці втрачає свої емоції, свою теплоту й сердечність, стає сірим. Так себе виявляє Зло. Усі, хто вирізняється із сірої маси, – «інші». Жителі країни думають, що «інших» забирають на «лікування», але насправді їх присипляють ліками, годують і присипляють знову, аж поки ті не стануть, як усі, «сірими мишками». Зло зникає завдяки Сніговикові – істоті з чистоти та абсолюту (адже білий колір містить у собі всі кольори веселки). А диктатор тікає, бо не захотів робити те, до чого мав хист, а то були садівництво та прибирання. Головний імператив книжки – подолання своїх страхів заради звільнення. Власне, йдеться про перетворення людей, які одномоментно вийшли за межі «системи», осягнули стан абсолютної свободи – і кожен став неповторною особистістю.

Також варто зазначити, що саме в цій книжці вперше з'являється модель «міста Людяності й Творчості, що протистоїть Невідворотному», яка згодом стала ключовою у знаковій, а також одній із найбільш титулованих вітчизняних книжок-картинок «Творчої майстерні «Аґрафка» Андрія Лесева та Романи Романишин – «Війна, що змінила Рондо», випущеній «Видавництвом Старого Лева» у 2015 році (Лесів, Романишин 2015).

У 2014 році з'являються й перші зразки реалістичного письма, витвореного у стилістиці «бунтівної» західноєвропейської молодіжної прози минулого століття. Якщо згадані вище книжки відображають Революцію Гідності у символічних площинах, то роман-білінгва (українською та російською мовами) Марка Рудневича «Я з Небесної Сотні» видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» (Рудневич 2014) розгортає перед читачем реальне буття старших підлітків в Україні під час тих доленосних подій. Це відверта, дуже деталізована розповідь дев'ятнадцятирічного хлопця про своє життя до Майдану та про останні сім днів буття на Майдані. Від початку ми бачимо героя як середньостатистичного українського студента зі Сміли, який нічим не вирізняється з-поміж ровесників. Але поступово у хлопця проступають бунтівничі риси Холдена Колфілда з повісті Селінджера «Над прірвою у житі». Макс шукає відповідей на запитання. І саме це приводить його на Майдан. Життя наметового містечка, показане очима далекого від політики та публічності хлопця, чимось нагадує молодіжний табір: побудка, сніданок, зарядка, конкурси та змагання тощо, але водночас це протистояння тиску ззовні, яке постійно наростає, це страх, який доводиться долати щомиті, це духовне дорослішання й відкриття в собі Любові.

Один із найбільших успіхів молодого автора (твір значною частиною автобіографічний) полягає в тому, що йому вдалося художньо зафіксувати, як саме під постійним тиском ізовні в духовному просторі Майдану відбувалося перетворення аполітичної, аморфної, «як усі», молодої людини на відповідальну сильну особистість, для якої головним рушієм духовного вивищення стає гасло «Якщо не я, то хто?» Герой гине. Стає «одним із Небесної Сотні». За короткі сім днів він проживає ціле життя, достатнє, щоб стати Небесним Заступником свого народу. Власне, йдеться про переродження та відродження людини, нехай і для життя вічного…

Дещо згодом, у 2015 році, з'явилися перші спроби осмислення подій і людей Майдану авторами – представниками старших поколінь. Зокрема, вони першими спробували розповідати дітям про конкретних героїв Революції Гідності. Але й тут у перших зразках біографічного письма митці звернулися до жанрів, які давали найбільше можливостей для романтизації персонажа й уникнення прямого звернення до його життєпису. Так, активна учасниця Майдану Тетяна Пакалюк опублікувала у чернігівському видавництві «Десна Поліграф» віршоване оповідання «Янгол з Небесної Сотні» (Пакалюк 2015) про долю Назара Войтовича, наймолодшого Героя Небесної Сотні, який позиціонується авторкою як уособлення нової української молоді, котра виросла за часів незалежності на голову вищою у своїх патріотичних пориваннях за старші покоління (фактично перетворюється письменницею на символ). Тому, попри щирість намагань Т. Пакалюк, твір позначено надлишковим пафосом та дидактизмом, навіть формально стилістично він перегукується з панегіричними текстами радянських часів про «юних героїв».

Про подібний трагічний і водночас величний досвід самопожертви й чину (осмислюваний, щоправда, від особи маленької дівчинки, тато якої загинув на Майдані) йдеться також у книжці знаної української письменниці та перекладачки Галини Кирпи «Мій тато став зіркою», опублікованій «Видавництвом Старого Лева» (Кирпа 2015). Авторка належить до ще одного покоління, яке щонайактивніше та свідомо долучилося нині до творення дитячих книжок про травмувальні досвіди сьогодення, – до «дітей війни», тих, хто юним пережив жахіття Другої світової й опинився перед лицем нової катастрофи разом із власними онуками. Саме тому ця книжка не про боротьбу Добра і Зла й навіть не про віднайдення героя в собі, а про самовідновлення, примирення та прощення. Авторка природно та глибоко проживає з маленькою героїнею драматичний шлях утрати найріднішої людини – тата, який пішов на Майдан і загинув, «став зіркою». Вона поступово відстежує, як під зовнішніми впливами (батькова відсутність, тривога в родині через його зникнення, реакція дорослих на звістку про смерть) руйнується внутрішній світ дитини, та як він самовідновлюється, вбираючи в себе новий досвід (вшанування загиблих на Майдані, смерть інших людей, барикади, «Гради», біженці,

війну на Сході тощо), спогади, оповіді рідних, роздуми й фантазії. Але це вже інший світ, що виходить далеко за межі її кімнати чи родини. Тато – «зірка» в небі робить героїню причетною до буття всієї країни та всіх, кого він боронив на Майдані. На думку Тетяни Качак, цим твором Галина Кирпа довела, що «література для дітей не потребує спрощення, замовчування, оскільки діти переживають проблему свого життя психологічно гостріше, ніж дорослі» (Качак 2018, с. 88).

У книжці напрочуд удалий зоровий ряд, створений художницею Оксаною Булою. Малюнки у м'яких холодних тонах, стилізовані під дитячі, створюють дивовижне відчуття присутності світла й увиразнюють найцікавіші образи: Пречиста пере ризи на Йордані, човники Небесної Сотні плинуть у нічному небі тощо.

Книжка важлива ще й тим, що поряд із проблематикою Майдану відобразила драматичні події війни на Сході, яка розгорталася для багатьох як пряме його продовження, трагічна, але послідовна стадія становлення модерної нації в Україні. Так, батько двоюрідного брата маленької героїні воює в АТО, а тато сусідської дівчинки-біженки подався в ополченці «і там мов крізь землю провалився».

Діти намагаються дати раду світові, який занапащає себе, у буквальному розумінні стираючи написане на піску прутиком слово «війна» («Нехай хтось скаже, що там було щось написано!»). Звісно, дівчинка розуміє, що війну не так легко «стерти», але водночас ніщо не має такої сили, як Слово та Віра, й ні одна душа не потребує їх так сильно, як душа дитяча.

Бачимо, що провідним у творах для дітей про Революцію Гідності на 2015 рік став мотив перетворення, оновлення. Герої цих текстів – звичайні люди, які у складній ситуації не змаліли до нікчемності від страху, а, навпаки, вилюдніли, переросли самих себе. Навіть трагізм цих книжок життєствердний.

Власне, ось цим стислим переліком вичерпується список моновидань для дітей, присвячених безпосередньо подіям Революції Гідності. Далі окремі тексти про Майдан і майданівців (зазвичай про Небесну Сотню) різних жанрів входили здебільшого до збірників патріотичного спрямування, скажімо, «Дванадцять місяців» (настільна книга-календар 2016 року) видавництва «Веселка» чи «Незалежність України» видавництва «Мамине сонечко» того самого року. Персонажі, які «були на Майдані», та згадки про події того часу присутні в низці книжок, таких як «Героям слава! Розповіді для дітей про героїв фронту і тилу» видавництва «Мамине сонечко» 2015 року, «Уроки мужності» М. Кашницького видавництва «Саміт-Книга» 2016 року, а також у підліткових книжках і збірниках, наприклад «Марта з вулиці Святого Миколая» Дз. Матіяш та «Лепрекони» В. Захабури «Видавництва Старого Лева», «16 весна» В. Теремка видавництва «Академія» тощо.

З'явився також перший дитячий комікс «Українські супергерої», створений письменницею Л. Воронюк із Чернівців та художницею С. Розуменко з Києва (Воронюк 2015), головні персонажі якого Кіборг, Кобзар, Кріп і волонтерка Віра прямо асоціюються з Майданом і знаковими постатями війни на Сході України. Ідея втілення цього проєкту виникла у творчих молодих мам, коли вони побачили, що, попри величезну кількість чудових книжок, українська дитина практично не має героїчних взірців, сучасних персонажів для наслідування. Комікси чорно-білі (задля зниження собівартості), і їх можна використати як розмальовку. Розраховано ці книжки на дітей від чотирьох років[1].

Сам образ Майдану як символічного місця сили / вододілу / лінзи бачення реальності тощо також увійшов у дитячі книжки, починаючи з цілком реального історичного місця на карті, як, приміром, у створеній групою авторів і художників «Книзі-мандрівці. Україна» 2017 року видавництва «Книголав», та завершуючи художньо-символічними площинами у знакових виданнях для різних вікових груп, найперше йдеться про вже згадану вище «Війну, що змінила Рондо» та «Дитя песиголовців» Володимира Аренєва видавництва «АССА» 2018 року. Нині Майдан побутує у книжці для дітей як реальне «місце пам'яті» та як символічний сталий об'єкт «українського світу» у міфопоетичному, ігровому та власне інформаційному просторі.

Також події Майдану та дальша війна активізували появу в українській літературі для дітей низки досі фактично відсутніх у ній тематичних кластерів, наприклад теми рівноправ'я в житті суспільства дітей з особливими потребами та «нестандартними» проблемами, теми смерті близьких людей і її переживання, булінгу та самогубства тощо. Зрештою предмет розмови з дітьми загалом відчутно «подорослішав», сама розмова стала значно відвертішою та менш табуйованою щодо тем і правдивості відображення життя.

Маємо також наголосити, що в новітній книжці для дітей після 2014 року активно впроваджуються нові форми письма, суголосні сучасній інформаційній парадигмі та запитам читачів (неординарна розстановка смислових акцентів, виокремлення основних, суттєвих моментів, фактів, наголошення мотиваційного складника тощо).

Як бачимо, навіть вузькотематичний огляд книжок для дітей засвідчує значні зрушення, що сталися та далі відбуваються у свідомості української спільноти, яка нині переживає один із найскладніших, можливо, визначальний цивілізаційний злам у власній самоідентифікації. Українська дитяча книжка цих кількох років змінюється кардинально. На тлі реальних подій сучасні автори намагаються запропонувати героїв та наративи, варті наслідування не лише українцями, а й людиною цивілізованою назагал, «автори експериментують із художньою ідентичністю простору і часу», щоб увиразнити цілісність і гармонію людського в людині як такого, що долає межі будь-якої «інакшості» (Баран 2016).

На нашу думку, основним рушієм цих змін у дитячому дискурсі стала «проблема героя», яку Майдан зробив незворотно очевидною для української гуманітаристики. Дуже чітко її означила М. Кіяновська: «Чи формула героя Майдану передбачає те, що він неодмінно має бути українцем? Чи може він бути російськомовним українцем? Чи може він бути вірменином (адже Нігоян був вірменином!)? А євреєм? А ромом? А неповносправною людиною? Чи може він бути багатим власником іграшкової фабрики? А бідним селянином із Прикарпаття? Нам дуже, дуже важливо не запізнитися з чарівною «формулою героя» історії, розказаної дитині» (Кіяновська 2014).

Водночас події після Майдану – анексія Криму та війна на Сході України проклали символічні містки між вагомими для українства культурними міфами. Найперше «замкнулося коло поколінь»: «діти війни» Другої світової стали свід-

[1] Коли статтю вже було написано, Національний музей Революції Гідності представив власний графічний проєкт, адресований старшим підліткам – графічну новелу Богдана Солов'яна, Микити Губського та Рейхан Аксу «Історія з Майдану. Епізод І» (у Києві презентували 2020).

ками появи в Україні новітніх «дітей війни» – своїх онуків і правнуків. Перед лицем їхніх страждань втрачає актуальність ідеологія протистояння «радянських воїнів» і «бандерівців». Водночас значна внутрішня міграція попри все руйнує вибудуваний пропагандою міф про «історичність» регіонального поділу української спільноти (прийшло усвідомлення, що є «українці» та «інші» – байдужі до цієї землі та держави люди й не місце проживання, етнічна чи релігійна належність визначають цей поділ). Стало зрозуміло, що «російськомовний простір» не ідентичний «пострадянському», оскільки країни, які входили колись до так званої соціалістичної співдружності, та низка колишніх республік СРСР (скажімо, країни Балтії) сприймаються в Україні як органічна частина цивілізованого світу.

По суті, події Майдану спричинили кардинальний переворот у свідомості українства: ідентифікувати себе з Україною стало обов'язковим, якщо людина співвідносить себе з ВІЛЬНИМИ людьми, якщо готова вести будь із ким діалог на рівних. Нині ми вчимося відстоювати свої кордони, свою єдність та гідність кожного у цих межах.

Список використаних джерел та літератури

1. Баран, У. 2016. Підлітковий роман. Репрезентанти німецького постмодерну [online]. ЛітАкцент. Режим доступу: http://litakcent.com/2016/04/05/pidlitkovyj-roman-reprezentanty-nimeckoho-postmodernu. [Дата звернення 12 січня 2020].

2. Воронюк, Л., Розуменко, С. 2015. *Українські супергерої.* Чернівці: Букрек.

3. Іван та Марічка йдуть на Майдан [online]. 2014. ЛітАкцент. Режим доступу: http://litakcent.com/2014/01/24/ivan-ta-marichka-jdut-na-majdan. [Дата звернення 12 січня 2020].

4. Качак, Т. 2018. *Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI ст.* Київ: Академія.

5. Кіяновська, М. 2014. Вірастюк, Мамай, Майдан, або У пошуках героя нашого часу [online]. ЛітАкцент. Режим доступу: http://litakcent.com/2014/11/25/virastjuk-mamaj-majdan-abo-u-poshukah-heroja-nashoho-chasu. [Дата звернення 12 січня 2020].

6. Кирпа, Г. 2015. *Мій тато став зіркою.* Львів: Видавництво Старого Лева.

7. Лесів, А., Романишин, Р. 2015. *Війна, що змінила Рондо.* Львів: Видавництво Старого Лева.

8. Лукащук, Х. 2014. *Казка про Майдан.* Львів: Видавництво Старого Лева.

9. Марченко, Н. 2017. «Образ героя» та усвідомлення «іншого» у новітній книзі для дітей України. В: Maresz, T., Grysińska-Jarmuła, K. (redakcja naukowa). Historia kluczem do zrozumienia współczesnych relacji międzysąsiedzkich. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, c. 122–141.

10. Матіяш, Дз. 2014. *День Сніговика.* Брустурів: Дискурсус.

11. Матіяш, Дз., Савчин, Р. «День Сніговика» – це певний рубіж у моїй літературній діяльності [online]. Вголос. Режим доступу: https://vgolos.com.ua/articles/dzvinka-matiyash-den-snigovyka-tse-rubizh-v-moyij-literaturnij-biografiyi_161129.html [Дата звернення 12 січня 2020].

12. Пакалюк, Т. 2015. *Янгол з Небесної Сотні.* Чернігів: Десна Поліграф.

13. Побачить світ «Казка про Майдан» [online]. 2014. BaraBooka. Режим доступу: http://www.barabooka.com.ua/pobachit-svit-kazka-pro-majdan. [Дата звернення 12 січня 2020].

14. Попик, В. (ред.). 2016. *Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання.* Київ: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.

15. Попик, В. (ред.). 2019. *Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи.* Київ: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.

16. Рудневич, М. 2014. *Я з Небесної Сотні* / Я из Небесной Сотни [книжка-білінгва]. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА.

17. У Києві презентували комікс про події Революції Гідності [online]. 2020. НМРГ. Режим доступу: http://maidanmuseum.org/uk/node/940. [Дата звернення 17 лютого 2020].

References

1. Baran, U. 2016. Pidlitkovyi roman. Reprezentanty nimetskoho postmodernu [online]. LitAktsent. Rezhym dostupu: http://litakcent.com/2016/04/05/pidlitkovyj-roman-reprezentanty-nimeckoho-postmodernu. [Data zvernennia 12 sichnia 2020].

2. Voroniuk, L., Rozumenko S. 2015. *Ukrainski superheroi.* Chernivtsi: Bukrek.

3. Ivan ta Marichka ydut na Maidan [online]. 2014. LitAktsent. Rezhym dostupu: http://litakcent.com/2014/01/24/ivan-ta-marichka-jdut-na-majdan. [Data zvernennia 12 sichnia 2020].

4. Kachak, T. 2018. *Tendentsii rozvytku ukrainskoi prozy dlia ditei ta yunatstva pochatku XXI st.* Kyiv: Akademvydav.

5. Kiianovska, M. 2014. Virastiuk, Mamai, Maidan, abo U poshukakh heroia nashoho chasu [online]. LitAktsent. Rezhym dostupu: http://litakcent.com/2014/11/25/virastjuk-mamaj-majdan-abo-u-poshukah-heroja-nashoho-chasu. [Data zvernennia 12 sichnia 2020].

6. Kyrpa, H. 2015. *Mii tato stav zirkoiu.* Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva.

7. Lesiv, A., Romanyshyn, R. 2015. Viina, shcho zminyla Rondo. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva.

8. Lukashchuk, Kh. 2014. *Kazka pro Maidan.* Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva.

9. Marchenko, N. 2017. “Obraz heroia” ta usvidomlennia inshoho u novitnii knyzi dlia ditei Ukrainy. V: Maresz, T., Grysińska-Jarmuła K. (redakcja naukowa). Historia kluczem do zrozumienia współczesnych relacji międzysąsiedzkich. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, s. 122–141.

10. Matiiash, Dz. 2014. *Den Snihovyka.* Brusturiv. Dyskursus.

11. Matiiash, Dz., Savchyn R. “Den Snihovyka” – tse pevnyi rubizh u moii literaturnii diialnosti [online]. Vholos: https://vgolos.com.ua/articles/dzvinka-matiyash-den-snigovyka-tse-rubiz_20161129.html8usd=AOvVaw1Wpq3blFIVsuN2onzNoltD [Data zvernennia 12 sichnia 2020].

12. Pakaliuk, T. 2015. *Yanhol z Nebesnoi Sotni.* Chernihiv: Desna Polihraf.

13. Pobachyt svit “Kazka pro Maidan” [online]. 2014. BaraBooka. Rezhym dostupu: http://www.barabooka.com.ua/pobachit-svit-kazka-pro-majdan. [Data zvernennia 12 sichnia 2020].

14. Popyk, V. (red.). 2016. *Vitchyzniani resursy biohrafichnoi ta biobibliohrafichnoi informatsii: problemy formuvannia y vykorystannia.* Kyiv: Natsionalna biblioteka im. V. I. Vernadskoho.

15. Popyk, V. 2019. *Istorychna biohrafika v Ukraini: problemy, zavdannia i perspektyvy rozvytku doslidzhen, vydavnychoi ta informatsiinoi roboty.* Kyiv: Natsionalna biblioteka im. V. I. Vernadskoho.

16. Rudnevych, M. 2014. *Ya z Nebesnoi Sotni / Ya iz Niebiesnoi Sotni* [knyzhka-bilinhva]. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA.

17. U Kyievi prezentuvaly komiks pro podii Revoliutsii Hidnosti [online]. 2020. NMRH. Rezhym dostupu: http://maidanmuseum.org/uk/node/940 [Data zvernennia 17 liutoho 2020].

Nataliia Marchenko,

PhD (Candidate of Historical Sciences),
Senior Researcher at the Institute of Biographical Studies of the Vernadskyi National Library of Ukraine

The Revolution of Dignity in the ukrainian children’s and young’s book

The logic of transformation of post-colonial communities leads to increased interest in the child and childhood as a socio-cultural phenomenon. The Children’s Book holds a special place in the processes of forming historical memory and identity.

An analysis of books for children about the events of the Revolution of Dignity showed the formation of a new type of hero in Ukrainian children’s literature and finding new forms of storytelling about heroics and traumatic historical experiences. These forms are based on self-identification of the individual.

The archaic hero has long dominated into the Ukrainian children’s literature. The new hero-passionarium entered the literary canon with the emergence of V. Rutkivsky’s trilogy “Dzhury” (2007). The basic symbolic context has finally changed since the Maidan. The turning points for self-identification of Ukrainian society in 2014 created a fundamentally different, compared to the previous, national humanist discourse and radically changed the forms and ways of writing for children. A significant role in this process was played by postmodern thinking, for which the imperative of reinterpretation is crucial.

The Revolution of Dignity created the newest type of hero and the environment at the same time. The characters of the books were specific participants in the Maidan, an autobiographical hero or a fictional character. The Maidan was included in the children’s book as a true “place of memory” and as a symbolic permanent object of the mythopoetic space of the “Ukrainian world”.

The archetypal, nation-wide symbols and ideas that were later preserved in Ukrainian teen dystopia and comics were updated.

Today, “the circle of generations is closed” (“children of war” are facing the newest “children of war”, “heroes / veterans / victims of war” belong to all age groups). Migration destroys the myth of the “historicity” of the regional division of the Ukrainian community. We have realized that there are “Ukrainians” and “others” (people who are indifferent to this land and state) and that it is not the place of residence, ethnicity or religion that determines this division. Identification of oneself with Ukraine has become obligatory if the child considers himself / herself a part of the free world, enters into an educated community with critical thinking and is ready to engage in an equal dialogue with anyone.

Keywords: *children’s book, children’s literature, the Revolution of Dignity, identity, historical memory, strategies for interpreting history for children*

УДК [7.091.8:341.76]"7126"

АРТПРОЄКТ «МИСТЕЦТВО МАЙДАНУ» ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ

Наталія Мусієнко,

кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник
Інституту проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України,
заслужений діяч мистецтв України

Артпроєкт «Мистецтво Майдану» розглянуто як інструмент культурної дипломатії України для її зовнішнього та внутрішнього векторів, проаналізовано два складники проєкту – книжку «Мистецтво Майдану» та присвячену Майданові мандрівну виставку українських художників, яку було презентовано у 18 локаціях чотирьох країн – України, США, Нідерландів, Великої Британії.

Ключові слова: *мистецтво Майдану, культурна дипломатія, мандрівна виставка, українські митці*

Відстань у часі від буремної зими 2013–2014 років дає змогу здійснити ґрунтовний аналіз і різнобічну рефлексію щодо впливу Революції Гідності на українське суспільство та на міжнародну спільноту. Зокрема, вплив відбувався через мистецтво Майдану, яке пройшло шлях від карнавального до сакрального, органічно поєднавши в собі елементи авангарду, масової культури та високої класики. На Майдані були митці різних художніх напрямів, різних видів і жанрів мистецтва, із різними політичними вподобаннями, різного віку та статі. Були співаки, музиканти, диригенти, композитори, письменники, поети, графіки, дизайнери, карикатуристи, стрит-артисти, кінематографісти, скульптори, архітектори, артисти театру, кіно та цирку. Майдан об'єднав їх усіх і став територією мистецтва, показав усьому світові творчий потенціал сучасної України, акцентував її європейський цивілізаційний вибір. У вирі подій Революції Гідності народжувалися постери, графіті, інсталяції, скульптура, перформанс, пісні, поезії, а також кіно від об'єднання «Вавилон'13» та ін. Фотографи й художники влаштовували виставки своїх робот на Майдані просто неба. Революція Гідності масово й масивно просунула декомунізацію української культури, породила нові наративи та сучасних героїв, які серед нас.

У мистецтві Майдану промовисто постає художнє передбачення війни на Донбасі. Його можна простежити вже від січня 2014 року після перших жертв на вулиці Михайла Грушевського, коли трагічний елемент починає домінувати в різних видах

і жанрах народжених на Майдані творів. Мистецтво Майдану допомагає вивченню цивілізаційних зламів в Європі на початку XXI століття, які сталися й в Україні. Саме єдність наукового аналізу та мистецького бачення дають правильний підхід до розуміння Революції Гідності, дослідження якої лежить у фокусі міждисциплінарних досліджень. Важливу роль у цьому відіграють Бібліотека Музею Майдану, яка збирає присвячені йому твори, а також конкурс студентських наукових робіт імені Сергія Кемського, що заохочує молодь до академічних студій цієї тематики. На окрему увагу заслуговують дослідження, зроблені іноземними мовами. Їхніми авторами є як українські, так і зарубіжні вчені (Bertelsen 2016, Dyczok 2016, Kozak 2017, Marples 2015, Mills 2015, Montgomery 2016, Moussienko 2014, Pylynskyi 2015, Sonevytsky 2019, Stepanenko 2015). Аналіз Революції Гідності у контексті світових подій, поширення інформації про неї, зокрема про її мистецький складник, є дієвим чинником культурної дипломатії.

Культурна дипломатія передбачає активну участь держави й суспільство у формуванні свого іміджу, національного образу. Це сприяє обміну інформацією, ідеями, цінностями з метою вироблення переваг на тривалий час або підтримки національних інтересів і посилення соціокультурних зв'язків (Cultural Diplomacy 2003). Завданням культурної дипломатії є розвиток каналів і мереж спілкування між представниками творчих, наукових, бізнесових та інших кіл різних країн (Bound at. al. 2007).

В Україні культурна дипломатія привернула до себе увагу державних інституцій, учених і практиків із 2014 року. Потреба формування та донесення нового іміджу держави після Революції Гідності та в умовах російської агресії змобілізувала митців, дипломатів, громадських активістів. Культурна дипломатія опинилася в центрі обговорення соціальних медіа та стала популярною, навіть модною темою і сферою (Розумна та ін. 2016). Значення культурної дипломатії як потужного ресурсу досягнення взаєморозуміння підкреслюється як на національному, так і на міжнародному рівнях, а взаємозв'язок її внутрішнього та зовнішнього напрямів стає магістральним для держави. Сучасному мистецтву належить провідна роль у культурній дипломатії – створення модерного іміджу держави неможливе без нього. Культурні проєкти допомагають пояснити світу, чим є Україна й чого вона прагне. Через мистецтво передаються не просто óбрази, а сенси. Прикладом може слугувати артпроєкт «Мистецтво Майдану», який із 2014 року успішно реалізують Програма міжнародних академічних обмінів імені Фулбрайта в Україні, асоціація її випускників – благодійна організація «Українське Фулбрайтівське коло», Інститут Кеннана, а також Інститут проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України у тісному та плідному партнерстві з Міністерством закордонних справ України, зокрема посольствами України у США, Німеччині, Великій Британії, Нідерландах, Португалії та Ватикані.

Артпроєкт «Мистецтво Майдану» став дієвим інструментом культурної дипломатії України. Його двома взаємодоповнювальними складниками є книжка «Мистецтво Майдану», а також присвячена Майданові мандрівна виставка українських художників (Мусієнко 2015). Концепцію досліджень мистецтва Майдану, від якої, власне, й походить цей артпроєкт, було презентовано вперше в Інституті проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України в Києві 31 січня 2014 року, а в травні 2014 року – в Міжнародному центрі підтримки вчених імені Вудро Вілсона у Вашингтоні[1] та в Українському інституті модерного мистецтва у Чикаго[2].

[1] https://www.wilsoncenter.org/event/euromaidan-art.

[2] http://uima-chicago.org/art-of-the-barricadesvoice-of-ukraine.

Рис. 1. Обкладинка англійського перекладу книжки Наталії Мусієнко «Мистецтво Майдану»

Книжка Наталії Мусієнко «Мистецтво Майдану» вийшла українською (Мусієнко 2015), англійською (Moussienko 2016) та німецькою (Moussienko 2017) мовами. Дизайнером книжки й артменеджером проєкту «Мистецтво Майдану» став художник Мар'ян Лунів. Книжка є розповіддю самовидця подій і не претендує на всеохопність. Утім, академічну енциклопедію мистецтва Майдану треба створити обов'язково. Таке серйозне дослідження потребує ресурсів – наявності коштів і професійної команди дослідників та митців. Адже Майдан і його мистецтво є не тільки історією та вагомим складником іміджу України, а ще й новітньою культурною спадщиною.

Перша презентація книжки відбулася наприкінці 2015 року в Міжнародному центрі підтримки вчених імені Вудро Вілсона у Вашингтоні, потім – у Національному музеї історії України, в Комітеті закордонних справ ВР України, на засіданні Ради європейської організації із захисту культурної спадщини «Europa Nostra»[3] в Люксембурзі. Книжку було презентовано безпосередньо автором і надіслано провідним університетам та бібліотекам України, а також за кордон, зокрема до Бібліотеки Конгресу у США, бібліотек вищих навчальних закладів Вільнюса, Тарту, Тбілісі, Праги, Кенту,

[3] https://www.europanostra.org.

Колумбійського університету, шотландського Університету Сент-Ендрюса тощо. Відбулися також презентації видання для школярів Києва (середня школа № 129, квітень 2016 року) та Лісабона (культурно-освітній центр «Дивосвіт», Португалія, листопад 2018 року). Після презентації книжки в межах «Cultdipclub»[4] у Музеї історії Києва в березні 2016 року й за кілька днів в Амстердамському університеті стала очевидною потреба перекладу її англійською мовою, що було невдовзі реалізовано за підтримки Міжнародного фонду «Відродження».

Англійський переклад книжки презентували вперше на науковому конгресі у Ватикані у вересні 2016 року й уже через місяць на Франкфуртському міжнародному книжковому ярмарку, де виник задум німецького перекладу, втілений у життя у грудні 2017 року. Його перша презентація відбулася у посольстві Німеччини в Україні[5] в лютому 2018 року. Нові переклади книжки супроводжувалися новими дослідженнями й утворенням нових локацій мандрівної виставки українських художників.

Присвячена Майдану мандрівна виставка українських художників із 2014 до 2018 року демонструвалася у 18 локаціях в Україні (10), США (5), Великій Британії (2), Нідерландах (1). У проєкті взяли участь 17 українських художників: Юлія Бєляєва, Гліб Вишеславський, Антон Гаук, Олена Голуб, Мар'яна Гончаренко, Андрій Єрмоленко, Микита Завілінський, Мар'ян Лунів, Олекса Манн, Роман Михайлюк, Анастасія Некипіла, Марія Павленко, Іван Семесюк, Андрій Сидоренко, Тетяна Русецька, Ірена Хованець, Оксана Чепелик. Усі ці митці були безпосередніми учасниками Майдану.

Концептуальною основою виставки є представлення у формі плаката художніх робіт, виконаних у різних техніках, таких як живопис, асамбляж, колаж, фотографія, відео, вишивка. Звернення до плакатної форми – символічне звернення до часів Майдану, адже саме креативний революційний плакат набув тоді щонайбільшої популярності, попри розвій практично всіх видів та жанрів мистецтва. Мова плаката надає роботам нового звучання, дає змогу мобільно розгорнути виставку в різних містах, університетах, установах, уникаючи витрат на транспортування та страхування. Нові технології вможливлюють експонування виставки водночас у кількох локаціях, адже сторона, яка її приймає, може сама видрукувати собі виставку. У такій дигітальний спосіб виставка дісталася США та продовжила мандри країною за підтримки посольства України у Вашингтоні. В Україні у той самий час демонстрували інший варіант експозиції, зроблений у Києві. Навчальні заклади Великої Британії друкували виставку кожен для себе. Частина оригіналів проєкту, а саме роботи Гліба Вишеславського та Івана Семесюка, зберігаються в Національному музеї Революції Гідності.

Виставка у 2014 року стартувала під назвою «Досвід єднання. Майдан 2013–2014»; у 2015 року вона пересувалася Україною під назвою «Правдиві свідчення: мандрівна виставка українського мистецтва від Революції Гідності до сьогодення». Для закордонних локацій назву вточнили: «Revolition of Dignity Art Exhibit. Images from Ukraine's Maidan 2013–2014»[6] (Мусієнко 2015, с. 52, 56, 59). У посольстві Німеччини в Україні виставка пройшла під назвою «Wanderausstellung der Kunst des Maidan»[7].

США. Після успішного дебюту у вересні 2014 року завдяки Програмі імені Фулбрайта у Києві виставку прийняв Міжнародний центр підтримки вчених імені Вудро Вілсона у Вашингтоні. Співорганізаторами виставки у США виступили Американсько-українська ділова рада, приватні спонсори, а також посольство України. Виставку відкрили безкоштовно для широкої публіки 18 лютого 2015 року, і, хоча спершу її планували завершити 18 березня, вона тривала до 30 квітня 2015 року. Після центру Вілсона мандрівну виставку було представлено у травні 2015 року в посольстві України у США у Вашингтоні, потім із серпня до листопада 2015 року – у Правничій школі Арканзаського державного університету, а з вересня до грудня 2016 року – в Українському культурному центрі в Балтиморі (Moussienko 2016, с. 54–82). Український музей у Нью-Йорку приймав виставку у лютому-червні 2017 року. У цій локації її теж продовжували двічі, що свідчить про зацікавленість і темою, й сучасним українським мистецтвом. Окрема цінність артпроєкту «Мистецтво Майдану» полягає у можливості звернення до різних аудиторій. Засобами сучасного мистецтва він розповідає про Україну модерну. Водночас українські дипломати завдяки сучасному мистецтву отримали інструменти культурної дипломатії, той самий контент, про який так багато сьогодні дискутують.

Нідерланди. У березні 2016 року мандрівна виставка за сприяння Міжнародного фонду «Відродження» вирушила до Нідерландів на запрошення Амстердамського університету. Там її було презентовано у межах наукового семінару «Пам'ять і медіа в контексті кризи в Україні». Це стало ще однією спробою культурної дипломатії стосовно донесення позитивного творчого іміджу України до населення Нідерландів перед консультативним референдумом щодо асоціації України та ЄС. Для досвідчених науковців мандрівна виставка поставила певні акценти саме на мистецькому наповненні Майдану, а для студентів здебільшого стала відкриттям – і української Революції Гідності, і її мистецтва. Після університету виставка мала продовжити свої мандри Європою, але, на жаль, зникла в стінах університету, де йшли ремонтні роботи. Численні спроби її знайти не мали успіху, однак підтвердили дієвість базової концепції – в далекі подорожі мають вирушати копії мистецьких робот.

Велика Британія. Основна мета проєкту «Мистецтво Майдану» – просвітництво й популяризація України у світі засобами мистецтва. Важливою та цінною є реакція на неї молоді. Зокрема британський студент-історик Сем Монтгомері, зацікавившись Революцією Гідності, знайшов в інтернеті цей проєкт, приїхав до Києва, поринув у світ мистецтва Майдану, зустрічався з митцями, які його творили, а повернувшись додому, видав книжку про це (Montgomery 2016).

Спілкуючись із митцями Майдану, Монтгомері «почав ближче підходити до розуміння величезної пристрасті, яку українці почувають до своєї країни, своїх співвітчизників та в більшому масштабі до того, що означає бути людиною. На мій погляд, це відчуття співвітчизності є воістину невимовним, і найкраще його можна описати та зрозуміти кінестетично, через досвід чи візуально, доступною міжнародною мовою образів» (Montgomery 2016, с. 1).

Якщо британський студент знаходить проєкт у мережі й не тільки представляє його у своєму навчальному закладі (це відбулося у квітні 2017 року), а ще й пише про це дослідження, то мистецтво Майдану його зацікавило. Якщо студенти Кентського

[4] Ініціатива МЗС України з культурної дипломатії для промоції українських культурних проєктів серед дипломатичної спільноти в Києві.

[5] http://uk.theoutlook.com.ua/article/8894/U-Posolstvi-Nimechchini-prezentuvalinimetskij-pereklad-knigi-Mistetstvo-Majdanu.html.

[6] Переклад з англійської: «Артвиставка Революції Гідності: зображення українського Майдану 2013–2014 років».

[7] Переклад із німецької: «Мандрівна виставка мистецтва Майдану».

МАНДРІВНА ВИСТАВКА ТА ПРЕЗЕНТАЦІЇ КНИГИ « МИСТЕЦТВО МАЙДАНУ»

МАНДРІВНА ВИСТАВКА УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ

- The Fulbright Gallery, Kyiv, Ukraine, September-December, 2014
- The Wilson Center, Washington, DC, USA, February-April, 2015
- The Modern Art Center Art Chic, Vinnytsya, Ukraine, April, 2015
- The Embassy of Ukraine in the USA, Washington, DC, USA, May, 2015
- The Picture Gallery, Kamyanets-Podilsky, Ukraine, May, 2015
- The Sweet Art Gallery, Chernivtsi, Ukraine, June, 2015
- The Fortress Gallery Bastion, Ivano-Frankivsk, Ukraine, June-July, 2015
- The Museum-Exhibition Center, Kalush, Ukraine, August-September, 2015
- The University of Arkansas, Fayetteville, Arkansas, USA, August-November, 2015
- The National Museum of the History of Ukraine, Kyiv, Ukraine, November-December, 2015
- The National Library of Ukraine for Children, Kyiv, Ukraine, February-March, 2016
- The University of Amsterdam, Amsterdam, The Netherlands, April, 2016
- Ukrainian Cultural Center, Baltimore, MD, USA, September-December, 2016
- The Ukrainian Museum, New York, NY, USA, February-June, 2017
- Stowe School, Stowe, Buckingham, UK, March-April, 2017
- The Embassy of Germany in Kyiv, Ukraine, February, 2018
- NATO Information and Documentation Centre, Kyiv, Ukraine, April-July, 2018
- Studio 3 Gallery, University of Kent, Canterbury, Kent, UK, September-November, 2018

ПРЕЗЕНТАЦІЇ КНИГИ «МИСТЕЦТВО МАЙДАНУ»

- Вілсон-Центр, Вашингтон, США, 9 листопада 2015
- Національний музей історії України, Київ, 20, 22 листопада 2015
- «Europa Nostra», Люксембург, 27 листопада 2015
- Комітет закордонних справ ВР України, Київ, 9 грудня 2015
- Національна бібліотека України для дітей, Київ, 16 лютого 2016
- «Cultdipclub», Музей історії Києва, Київ, 17 березня 2016
- Амстердамський університет, Амстердам, Нідерланди, 21 березня 2016
- Спеціалізована школа I–III ступенів № 129, Київ, 15 квітня 2016
- Конгрес викладачів та науковців (перша презентація англомовного видання), Рим, Ватикан, 8 вересня 2016
- Франкфуртський книжковий ярмарок, Франкфурт, Німеччина, 20 жовтня 2016
- Тартуський університет, Тарту, Естонія, 24 жовтня 2016
- Університет Святого Андрія, Сент-Ендрюс, Шотландія, Велика Британія, 25 жовтня 2016
- Посольство Федеративної Республіки Німеччини (презентація німецько-українського видання), Київ, 12 лютого 2018
- Фонд Фрідріха Наумана, офіси Києва, Україна, Софії, Болгарія, Тбілісі, Грузія, 23 вересня 2018
- Тбіліський державний університет, Тбілісі, Грузія, 27 вересня 2018
- Вільнюський університет, Вільнюс, Литва, 11 жовтня 2018
- Університет Праги, Прага, Чехія, жовтень 2018
- Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Київ, 2 листопада 2018
- Художня школа Університету Кенту, Кент, Велика Британія, липень 2018
- Культурно-освітній центр «Дивосвіт», Лісабон, Португалія, 17 листопада 2018

Рис. 2. Мапа країн, в яких презентовано мандрівну виставку українських художників та книжку «Мистецтво Майдану».

університету у Великій Британії знаходять проєкт у мережі та роблять мандрівну виставку українських художників частиною своєї великої експозиції «Мистецтво на барикадах» (осінь 2018 року), то мистецтво Майдану є цікавим для них. Адже бачення подій очима митців є спробою розкриття суті екзистенційних процесів.

Україна. У 2015 році виставка побувала в українських містах – Вінниці, Кам'янці-Подільському, Чернівцях, Івано-Франківську та Калуші. У кожному місті у виставці брав участь місцевий художник. Адже на Майдані була вся Україна, й усією Україною прокотилися Майдани (Мусієнко 2015, с. 51–72). У 2016 році виставка повернулася до Києва, де експонувалася в Національному музеї історії України та Національній бібліотеці України для дітей і юнацтва[8], а також у дипломатичних місіях – посольстві Німеччини в Україні (лютий-березень 2018 року) та Центрі інформації й документації НАТО (квітень-липень 2018 року).

За п'ять років мандрів виставка експонувалася в університетах і школах, наукових центрах, бібліотеках, музеях, галереях, дипломатичних місіях. Різні країни, різні аудиторії, різне сприйняття… Кожна локація дає змогу дещо інакше подати матеріал і є по-своєму важливою, особливою та цікавою.

Концепцію афіш мандрівної виставки варто виділити окремо. Для першої її локації – Програми імені Фулбрайта у Києві восени 2014 року афішу виконав Андрій Сидоренко на базі робіт Романа Михайлюка, Олекси Манна, Анастасії Некипілої та Тетяни Русецької. Андрій Сидоренко був співкуратором цієї першої виставки й разом з авторкою проєкту запрошував художників до участі в ньому.

Для промоції всіх 17 учасників авторка проєкту розробила концепцію, згідно з якою кожна локація має нову афішу, створену на основі роботи одного з учасників, щораз іншого. Хоча спершу було невідомо, скільки локацій удасться охопити, в такий спосіб усі учасники мандрівної виставки отримали змогу презентувати свої твори на її афішах. Мар'ян Лунів підготував 17 індивідуальних афіш. Таким чином, хронологія та географія виставки разом з іменними афішами дають змогу представити весь артпроєкт з усіма його учасниками. Отже, після старту в Києві у програмі Фулбрайта це відбувалося так:

1. Олена Голуб, «Вторгнення» – Вашингтон, США: Міжнародний центр підтримки вчених імені Вудро Вілсона, лютий-квітень 2015 року.
2. Тетяна Русецька, «20.02.2014» – Вінниця: Центр сучасного мистецтва «Арт-Шик», квітень 2015 року.
3. Мар'ян Лунів, «Аркан» – Вашингтон: посольство України в США, травень 2015 року.
4. Анастасія Некипіла, «Наша сила в єдності» – картинна галерея Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповіднику, квітень-травень 2015 року.
5. Олекса Манн, «Нове середньовіччя» – Чернівці: галерея «Sweet Art», червень 2015 року.
6. Ірена Хованець, триптих «Чорний птах, сірий птах, білий птах» – Івано-Франківськ: фортечна галерея «Бастіон», червень-липень 2015 року.
7. Андрій Єрмоленко, «Героям слава» – Калуш: Музейно-виставковий центр, серпень-вересень 2015 року.
8. Гліб Вишеславський, «Будинок профспілок» – США, Фаєтвіль: Правнича школа Університету Арканзасу, серпень-листопад 2015 року.

[8] http://cultua.media/pravdiv-svdchennja-vd-revoljuc-gdnost-do-sogodennja_qw.

9. Микита Завілінський, «Євромайдан 2013–2014» – Київ: Національний музей історії України, листопад-грудень 2015 року.

10. Іван Семесюк, «Бандерики» – Київ: Національна бібліотека України для дітей, лютий 2016 року.

11. Роман Михайлюк, «Майдан 2013–2014» – Нідерланди: Університет Амстердама, березень 2016 року.

12. Оксана Чепелик, «Колайдер_100: Київ 2014» – США, Балтимор: Український культурний центр, вересень-грудень 2016 року.

13. Антон Гаук, без назви, – Велика Британія: школа Стов, березень-квітень 2017 року.

14. Андрій Сидоренко, «Коли брехня втрачає силу» – США: Український музей у Нью-Йорку, лютий-червень 2017 року.

15. Мар'яна Гончаренко, «Інформаційні перешкоди» – Київ: посольство ФРН, лютий-березень 2018 року.

16. Марія Павленко, «Нове середньовіччя» – Київ: Центр інформації і документації НАТО, квітень-липень 2018 року.

17. Юлія Бєляєва, «Український бійцівський клуб» – Велика Британія: Кентський університет, галерея «Студіо 3», вересень-грудень 2018 року.

Отже, всі учасники мають іменну афішу в проєкті. Паралельно в Києві було проведено виставки афіш на Форумі культурної дипломатії, в Американському домі, в Міністерстві культури України, на українсько-німецькому семінарі «Потенціал мистецтва й літератури у контексті політичної кризи: революція і війна в Україні» тощо.

Артпроєкт «Мистецтво Майдану» складається з однойменної книжки, яка вийшла українською та в перекладі англійською й німецькою, а також мандрівної виставки, яка об'єднала 17 художників та експонувалася у 18 локаціях України, США, Нідерландів і Великої Британії у період із 2014 до 2018 року.

Історія створення, становлення й розвитку артпроєкту «Мистецтво Майдану» підтверджує, що мистецтво є важливим для зовнішнього та внутрішнього напрямів культурної дипломатії.

Аналіз структури та функціонування артпроєкту «Мистецтво Майдану» свідчить про ефективність стратегії співпраці державних і недержавних інституцій у створенні та промоції іміджу України засобами культурної дипломатії, а також про зацікавленість як академічної світової спільноти, так і широкої аудиторії мистецьким складником Революції Гідності.

Список використаних джерел та літератури

1. Мусієнко, Н. 2015. Мистецтво Майдану. Київ: ПП «Р. К. Майстер-принт». Режим доступу: http://mari.kiev.ua/sites/default/files/inline-images/pdfs/Moussienko_MAIDAN_ART.pdf [Дата звернення 20 травня 2020].

2. Розумна, О. П., Токман, В. В., Черненко, Т. В. (ред.). 2016. Політика культурної дипломатії: стратегічні пріоритети для України. Серія «Гуманітарний розвиток», 5. Київ: НІСД. Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/kult_dyp-cd7f1.pdf [Дата звернення 20 травня 2020].

3. Bertelsen, O. (ed.). 2016. *Revolution and War in Contemporary Ukraine: The Challenge of Change.* Stuttgart: ibidem Verlag.

4. Bound, K., Briggs, R., Holden, J., Jones, S. 2007. Cultural Diplomacy. London: Demos. Режим доступу: http://www.demos.co.uk/files/Cultural_diplomacy_-_web.pdf [Дата звернення 20 травня 2020].

5. Cultural Diplomacy: Recommendations and Research Center for its Arts and Culture. 2003. Center for Arts and Culture. Режим доступу: http://www.interarts.net/descargas/interarts687.pdf [Дата звернення 20 травня 2020].

6. Dyczok, M. 2016. *Ukraine's Euromaidan: Broadcasting through Information Wars with Hromadske Radio.* E-International Relations Publishing.

7. Kozak, N. Art Embedded into Protest: Staging the Ukrainian Maidan. 2017. Art Journal. Режим доступу: http://artjournal.collegeart.org/?p=8682 [Дата звернення 20 травня 2020].

8. Marples, D., Mills, F. (eds.). 2015. *Ukraine's Euromaidan: Analyses of a Civil Revolution.* Stuttgart: ibidem Verlag.

9. Montgomery, S. 2016. *A selection of visual artworks from Maidan from posters to performances. Ineffable adj. too great or extreme to be expressed or described in words.* UK.

10. Moussienko, N. 2016. Art of Maidan. Kyiv: ArtHuss. Режим доступу: http://www.fulbrightcircle.org.ua/fulbrighters_/art-of-maidan [Дата звернення 20 травня 2020].

11. Moussienko, N. 2017. *Die Kunst des Maidan.* Kyiv: ArtHuss.

12. Moussienko, N. 2018. Cultural/Performative Dimensions of Kyiv Maidan 2013–2014. Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society. Identity Clashes: Russian and Ukrainian Debates on Culture, History, and Politics, 4/1, p. 29–52.

13. Moussienko, N. 2014. The Art of Revolution: Creativity and Euromaidan. Washington. D. C: The Wilson Quarterly. Режим доступу: http://wilsonquarterly.com/stories/art-revolution-creativity-and-euromaidan [Дата звернення 20 травня 2020].

14. Moussienko, N. 2018. Barricades of Kyiv Maidan 2013–2014: A Conjunction of Art and Politics. Beyond the Barricade/Studio 3 Gallery Catalogue. Kent University Art School, p. 18–20.

15. Sonevytsky, M. 2019. *Wild Music: Sound and Sovereignty in Ukraine (Music/Culture).* Wesleyan University Press.

16. Stepanenko, V., Pylynskyi, Y. (eds). 2015. *Ukraine after EuroMaidan: Challenges and Hopes.* Bern: Peter Lang International Academic Publishers.

References

1. Moussienko, N. 2015. Mystetstvo Maidanu. Kyiv: PP "R. K. Maister-prynt". Rezhym dostupu: http://mari.kiev.ua/sites/default/files/inline-images/pdfs/Moussienko_MAIDAN_ART.pdf [Data zvernennia 20 travnia 2020].

2. Rozumna, O. P., Tokman, V. V., Chernenko, T. V. (red.). 2016. Polityka kulturnoi dyplomatii: stratehichni priorytety dlia Ukrainy. Seriia "Humanitarnyi rozvytok", 5. Rezhym dostupu: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/kult_dyp-cd7f1.pdf [Data zvernennia 20 travnia 2020].

Nataliia Moussienko,
PdD (Candidate of Philosophical Sciences), Leading Researcher of the Institute of Contemporary Art of the National Academy of Arts of Ukraine, Honored Artist of Ukraine

"Art of Maidan" art project as an instrument of cultural diplomacy of Ukraine

The article analyses the art project "Art of Maidan" as a tool of cultural diplomacy of Ukraine and studies two components of the project: a book and a travelling show. Book "Art of Maidan" by Nataliia Moussienko documents the explosion of artistic creativity in all its diversity during the Revolution of Dignity, 2013–2014, in Kyiv. It was published in Ukrainian (2015), English (2016), and German (2017).

The traveling Show of Ukrainian artists dedicated to the Maidan was displayed in 18 locations in Ukraine, the USA, the Netherlands, and the United Kingdom. The Show presented to the public by 17 Ukrainian artists: Julia Beliaeva, Oksana Chepelyk, Olena Golub, Anton Hauk, Mariana Honcharenko, Irena Khovanets, Marian Luniv, Olexa Mann, Roman Mykhailiuk, Anastasiya Nekypela, Mariya Pavlenko, Tetiana Rusetska, Ivan Semesyuk, Andriy Sydorenko, Glib Vysheslavsky, Andriy Yermolenko, and Nick Zavilinskyi. All 17 artists participated in the events of the Maidan.

Artists work in many techniques: painting, collage, embroidery, and photos; however, this Exhibit presents all the works in poster form. This is very symbolic because the Maidan was a great explosion of all forms and genres of art, but posters were the most effective and popular. The posters were a quick reaction and documentation of major developments during the course of 2013–2014. The poster presentation is conceptual for this show. It also allowed the organizers to forego prohibitive transportation and insurance fees.

The history and development of the "Art of Maidan" project is an example of how art could serve cultural diplomacy, its external and internal vectors. Analysis of the structure and functioning of the art project shows the effectiveness of the strategy of cooperation between state and nongovernmental institutions in creating and promoting the image of Ukraine through cultural diplomacy.

Keywords: *Art of Maidan, cultural diplomacy, travelling Show, Ukrainian artists*

УДК [069:316.4](0)"20"

DIGNITY FOR ALL: CREATING AN ACCESSIBLE REVOLUTIONARY MEMORY THROUGH THE NEW MUSEOLOGY

Emma Murray,
Graduate Student of the Departmentof Germanic and Slavic Studies of the University of Victoria (Canada)

The field of museum studies is currently observing a new and modern tendency of museums developing and reimagining themselves as social institutions that not only educate, but serve and benefit their surrounding communities through the theories of the New Museology and the ecomuseum movement. This gives museums the potential to serve as "Maidans" themselves – as places and forums for understanding, conversation, action, and activism, rather than definitive displays of facts, objects, and information, not only for researchers and academics, but primarily for visitors.

Keywords: *museum, memory, discourse, museology, community*

The field of museum studies is currently observing a new and modern tendency of museums developing and reimagining themselves as social institutions that not only educate, but serve and benefit their surrounding communities. This gives museums the potential to serve as "Maidans" themselves – as places and forums for understanding, conversation, action, and activism, rather than definitive displays of facts, objects, and information. In turn, the museum becomes a space not only for researchers and academics, but primarily working in service of its visitors. The National Museum of the Revolution of Dignity has the opportunity to emerge as a leader of this new movement of museums and take advantage of the growing trend of active and involved institutions. As the meaning and role of museums continue to evolve and change, the new definition of such becomes increasingly aligned with revolutionary values. In order to create involved and accessible education and memory surrounding the revolution, a museum that serves as a forum for learning, education, and meaningful discussion among visitors and the public is necessary, in contrast to an institution and field of expertise that presents objects and information without the space and opportunity for engagement and discussion. The keys to the creation of this active space lie in the construction of strong relationships with the community and the public, incorporating their feedback and including them each step of the way. There exists the opportunity for museums to grow in a way in which they become removed and alienated from the public, making these institutions unreachable and too far removed, existing as an entity that tells and preaches, rather than one that educates and promotes community growth.

Utilizing the theory of the New Museology, this paper argues that the National Museum of the Revolution of Dignity has the potential to serve as a leader in the new wave of ecomuseums and value-driven institutions that depart from the collection focused and authoritative museums of the past. The approach that the New Museology and ecomuseum movement brings to the field of museum studies is in tandem with the creation of discourse surrounding the revolution. The idealized museum based in New Museology ought to serve as a forum and mechanism for encouraging productive and meaningful discourse, not only by academics, but through public input, cooperation, and a continuation of the inclusivity of the revolutionary spirit and values. The creation of an accessible, trustworthy, socially beneficial, and active space is crucial, as the future trajectory of museums is inherently "Maidan", providing dignity for the visitor, dignity for the community, dignity for the revolution, dignity for the heroes, and dignity for all.

Museums and the practices of collecting and curatorship have evolved over time, varying in their purpose and level of accessibility to the public. Beginning in their earliest format as the Greek *mouseion* and the foundation of the Mouseion of Alexandria, these institutions operated as communities of scholars and collections of texts, however, these early museums were not open to the public, and functioned more akin to universities than museums (Abt 2006, p. 116). Over time, museums and collections became increasingly focused on treasures and curiosities rather than texts, often gathered as displays of wealth, power, exploration, or imperial conquest, either by individuals or states (Abt 2006, p. 121). Despite the intention of collecting, museums remained an avenue for exploring, studying, and understanding the world. Following the Renaissance, museums began to open their collections to wider audiences, at first limiting viewership to other wealthy individuals, specific social classes, scholars, and eventually the public, with the intention of increasing the access to social spaces (Abt 2006, p. 125). Although museums opened their access to broader audiences, their core purposes remained focused on extravagance and demonstration of wealth, power, and prestige of the collectors or study by scholars, rather than education or service to the community, and were devoted to serving their objects rather than their visitors (Abt 2006, p. 127). Curatorial practice evolved alongside that of the museums themselves, with the role of the curator originally serving as a prestigious and high ranked position; a cultured individual that selected, collected, interpreted, and cared for timeless treasures and art pieces that reflected their level of education, but this role has gradually shifted toward a more human-centered approach (Kreps 2010, p. 314). Only in recent years has the museum begun its revolution, increasing focus on visitors and their experiences, as opposed to the objects and collections. Values are shifting away from the emphasis of the authoritative voice of the museum, as they instead seek to elevate visitors and acts of public service while benefiting their communities, existing as more than just collections of important treasures that serve to legitimize a wealthy owner or empire.

The New Museology and the ecomuseum are leading theories in the field of museum studies that herald the opening of the museum and increasing the importance of education, cooperation, and community input, whilst acknowledging the decline of the traditional curator and authoritative museum voice. Described by museum expert Stephen Weil, the New Museology and ecomuseum movement are characterized by the emphasis on the empowerment of visitors, equipping them with the tools and opportunities to explore topics and come to well-informed judgments and conclusions about the information they are presented with, along with insights about their own lives, experiences, and heritage (Weil 1989, p. 32). Kiersten F. Latham and John E. Simmons describe the ecomuseum movement as involving the outside environment as part of the museum, "preserving heritage in situ as a cultural landscape so that the museum exists in a continuous process of evolution" (Latham and Simmons 2014, p. 136). Meanwhile, Adam Gopnik describes what he calls "the mindful museum," an institution that practices self-awareness, is conscious of its function, and encourages dialogue and conversation (Gopnik 2007). This movement demonstrates a clear break with museums throughout history and advocates for a critical reexamination of the role museums play in today's society and community. Elizabeth Schlatter also acknowledges the changing nature of museums, as education and educators become a primary focus and the mission of museums shifts away from that of objects and more onto their visitors (Schlatter 2008, p. 35). As these missions change, so too does the role of the long-respected curators, once known for their extensive knowledge and prestige as experts in their fields as noted above. Anthropologist Christina Kreps describes this shift in focus of the curator – alongside that of the museum – as people and socially oriented, arguing that collections and museums only truly hold value and meaning in relation to the people that experience them, with the new wave of curatorship focusing on the "interplay of objects, people, and societies, expressing these relationships in social and cultural contexts" (Kreps 2010, p. 312). Kreps explains that as the understanding of human relationships with objects is further developed and explored, it becomes clear that these relationships with objects are inherently social, thus in turn making the role of the curator – the caretaker and interpreter of objects – one of social practice. As the role of objects declines in favor of the role of the visitor, museums and curators are experiencing the new trend of social orientation and service in opposition to the antiquated, collection focused approach that based its raison d'être on objects rather than individuals (Weil 2010, p. 32). With this shift, the new museum becomes the ideal venue for bridging the gap between academia and the people, as the role and future of museums drastically shift toward being in and of itself a community member, social entity, and force of change, as opposed to the old role of simply a display of impressive information and objects.

The Revolution of Dignity was a social phenomenon, characterized by people uniting to help one another, work together, and make a change through cooperation. What made the community surrounding the Revolution of Dignity so significant was the self-organization and communal leadership that could not be claimed by any individual or party, resulting in resilience and the eventual success of the purely people's movement. Ukraine emerged as a newly civic and political nation, with the people themselves responsible for working toward and organizing for a better future and exemplifying the values of dignity, trust, tolerance, honesty, and hard work, going on to characterize the revolution itself and its continued legacy (Diuk 2014, p. 16). Given these characteristics, the memory of the revolution effectively belongs to the public and no group or individual, with these achievements in need of consolidation and advancement to bridge the interests of civic and political groups, along with nurturing young and emerging leaders (Diuk 2014, p. 15). The new concept of what it means to be a museum plays a crucial role in providing this much needed bridge between institutions and communities. The discourse surrounding the revolution is in a position in tandem with the evolving role of museums and museology, generating an opportunity to develop scholarship that aligns with the theories of New Museology and the ecomuseum movement: emphasizing the role of the community and popular engagement. These trends and theories can be applied to, combined with, and transposed upon the work and scholarship regarding the revolution, bringing an inclusive approach to the creation of discourse and history surrounding this subject. Given that museums are now being reimagined and redefined as social players, they must evolve and change in response to changing social demands, and so too can the history (Abt 2006, p. 132).

The National Museum of the Revolution of Dignity itself is a direct response and descendant of a drastic social change that occurred in Ukraine and has the unique opportunity to respond and build itself accordingly, functioning as an effective microcosm of what it meant to be "Maidan" as an advocate and physical space for social change, whilst also serving as a memorial to the revolution, the heroes, and the public. Through the revolution, Ukrainian society was able to create a powerful movement that had a life of its own, getting people to pay attention in a unique and active way, making deep societal connections and effective change (Diuk 2014, p. 15). Creating this active space provides a dignified tribute to all actors and parties that invested their efforts into changing Ukraine for the better by continuing the

mission of the revolution and fulfilling the desires of the dedicated community and their fallen heroes to build a better future and society (Onuch and Sasse 2016, p. 571). When consolidating efforts to write history and create a scholarship surrounding the revolution, this reality of the investment and dedication of the public must be taken into account in order to preserve this valuable aspect of the revolution. Popular contribution and involvement is crucial to the writing of this new type of history and memory, as the public came together in a new form of demonstration to make a change without clearly defined leadership, and ought to be given the tools and environment to continue to make progress and change, warranting a new method of scholarship that takes this reality into consideration (Diuk 2014, p. 9). Scholars and experts may take the leadership role in the opening of an inclusive and active space, but it is crucial that the community serve as a key component in all aspects of development. The National Museum of the Revolution of Dignity now stands in a position of obligation to society, as a museum itself that exists among this new trend of socially active institutions, but also as a trustee of the public by holding the accessibility to the revolutionary memory through the guardianship and construction of the physical space and the unique objects that have been given a new significance through collection and interpretation (Kreps 2010, p. 314). The museum becomes more than just a museum, but a forum for discussion, exploration, and place of memory.

To become these socially active and involved institutions, museums depend on building confident and trusted relationships with the community and the public, breaking down barriers that have prevented them from building such, and reconsidering their core missions and purposes. New museums must be in communication and cooperation with the public in creating a dignified space, academic discipline, and discourse that reflects changing societal needs, but also demonstrates and recognizes the popular nature of the very event being commemorated and described. There are new methods and recommendations emerging with the development of New Museology theory, the ecomuseum movement, and the redefined role of the curator, that will be effective in breaking down such barriers between institutions and the public which focus on building public trust, community involvement, and the relevancy of the museum. Kreps describes this action as building bridges and closing the distance between people and objects themselves, suggesting that museums work more closely with the communities their objects and collections originate from (Kreps 2010, p. 321). By working with and involving communities, museums can diminish the authoritative voice of the museum and the curator, recognizing and practicing cultural and curatorial sensitivity, in this case, towards the unique nature of popular involvement, and toward the people's heroes. For the National Museum of the Revolution of Dignity, this includes involving more than just academics and professionals, but individuals of all ages and backgrounds, in an effort to reflect upon the diverse nature of the revolution and of Ukrainian society (Onuch and Sasse 2016, p. 571). The creative minds and diversity that came together to create and sustain a revolution can be called upon to contribute to the building of the new active space in service of the community. These forces can be reignited and kept alive if the people are given the space to do so both physically and cognitively and provided with a relevant museum experience that creates meaningful and lasting connections (Simon 2016, p. 30). Nina Simon argues that the key to opening the museum and providing these experiences lies in building its relevance, which involves uncovering what matters to the community and what they want to see from their museums and institutions (Simon 2016, p. 22). The revolution demonstrated what mattered to Ukrainians and what made them passionate and motivated, but to get the community active once again, the museum must discover what is relevant to their audiences, and what will unlock and reignite their creativity (Simon 2016, p. 22). As Ukraine itself is democratized, so too is the museum, for democratizing the museum involves enlisting visitors as participants in all aspects of museum work in an effort to bridge the gap between professionals and non-professionals, as the knowledge, experiences, and resources of the people are invaluable, as has been demonstrated in the revolution itself

(Kreps 2010, p.315). Dedication and commitment to the values of the revolution can be inherently reflected in the operation and practices of the museum, demonstrating and exemplifying public trust and community involvement, providing a space that recreates the inclusivity, cooperation, and camaraderie of the revolution and its initiatives, and respecting the existence of the public's heroes and traditions of remembrance. Given that museums hold objects and collections in public trust, this relationship must remain transparent and ethical, to in turn build the understanding that the museum exists in service of the people (Latham and Simmons 2014, p. 11). Interactivity and feedback are necessary every step of the way, from the creation of the museum to the exhibits and experiences themselves, extending invitations of involvement and feedback, utilizing community outreach to avoid heightening the museum to an unreachable level for the common individual (Simon 2016, p. 30). By emerging as a socially responsible entity, the National Museum of the Revolution of Dignity becomes a place of dignity itself, that heralds the continued involvement of the public and their importance to this historic event.

The history and scholarship of the Revolution of Dignity need to be open to the public to respect its origins and encapsulate its spirit as a force of change for and by the people, growing in tandem with the ecomuseum movement. This can be achieved through a publicly trusted museum and memory space that involves the community builds confidence and serves the public in a new and dynamic way. Given that the revolution was created and sustained by the public, through cooperation, self-organization, and initiatives, lacking in a clearly defined leadership, it is evident that the public, in turn, must be involved in order to take into account and continue the growth of their initiatives, but also to honor the community, honor those that died, and rekindle the productivity of the revolution to move forward in creating an inclusive and multifaceted history and memory. To give dignity to the revolution, the people, and the heroes, it is crucial that the revolution and its scholarship be open and accessible, reflecting and continuing the energy, passion, will, and atmosphere that initially brought it to the fore. For the study of the Revolution of Dignity to be truly meaningful, it must exist as an accessible and dynamic topic and space, not only for all Ukrainians, but for everyone.

Bibliography

1. Abt, J. 2006. The Origins of the Public Museum. In: Macdonald S. (ed.). Companion to Museum Studies. Sussex: Blackwell, p. 115–134.

2. Diuk, N. 2014. Euromaidan: Ukraine's Self Organizing Revolution. World Affairs, 176, 6, p. 9–16.

3. Gopnik, A. 2007. The Mindful Museum. The Walrus, 12 [online]. Access mod: https://thewalrus.ca/the-mindful-museum.

4. Kreps, Ch. 2010. Curatorship as Social Practice. Curator: The Museum Journal, 46/3, p. 311–323 [online]. Access mode: https://doi.org/10.1111/j.2151-6952.2003.tb00097.x.

5. Latham, K. F., Simmons, J. E. 2014. *Foundations of Museum Studies: Evolving Systems of Knowledge.* Santa Barbara: Libraries Unlimited.

6. Onuch, O, Sasse, G. 1016. The Maidan in Movement: Diversity and the Cycles of Protest. Europe Asia Studies, 68, p. 556–587 [online]. Access mode: 10.1080/09668136.2016.1159665.

7. Schlatter, N. E. 2008. Museum Trends Affecting Employment. In: Museum Careers: A Practical Guide for Students and Novices. Walnut Creek: Left Coast Press, p. 33–46.

8. Simon, N. 2016. The Art of Relevance. Santa Cruz: Museum 2.0, p. 20–31.

9. Weil, S. E. 1989. The Proper Business of the Museum: Ideas or Things. Muse. Spring, p. 28–32.

Емма Мюррей,

аспірантка кафедри германістики
та слов'янських студій Університету Вікторії (Канада)

Гідність для всіх: творення загальнодоступної революційної пам'яті шляхом модерної музеології

На сучасному етапі в музеології можна спостерігати нову тенденцію розвитку музеїв і трансформацію їх у соціальні інститути, які не лише навчають, а й служать потребам громади. Це дає музеям потенціал ставати своєрідними «майданами» – платформою для порозуміння, комунікації, заходів, а не лише для віддзеркалення фактів, предметів та інформації.

Національний музей Революції Гідності має можливість стати лідером цієї нової тенденції в музеології та ініціатором продукування різноманітних активностей серед закладів культури. Для поширення інформації та збереження пам'яті про новітні революції потрібен музей, який буде форумом для навчання, освіти та змістовної дискусії серед відвідувачів і широкої громадськості, на відміну від закладу, який презентує предмети й факти без змоги осмислити та обговорити їхнє значення. Ключем до творення такого простору є налагодження тісних стосунків музею з громадою.

Сучасний музей згідно з такими новими тенденціями повинен стати форумом і засобом заохочення до продуктивного та змістовного дискурсу, до якого має бути залучено не лише науковців, а й громадські організації задля розросту здобутків Революції Гідності та плекання цінностей громадянського суспільства. Створення доступного, надійного, відповідного та активного простору є вирішальним, оскільки музей майбутнього за своєю суттю повинен бути «майданом», що забезпечує гідність відвідувача, гідність організації, гідність героїв і гідність для всіх.

Історія музейництва засвідчує трансформацію музею від місця зберігання та обслуговування предметів до інституції, орієнтованої на потреби громади, тобто до закладу, який служить своїм відвідувачам, а не є лише місцем зберігання скарбів для легітимізації статусу їхнього власника чи цілої імперії. На думку музейного експерта Стівена Вайла, можна спостерігати розширення можливостей відвідувачів, які отримують інструменти для всебічного вивчення та обговорення об'єктів їхнього зацікавлення. Елізабет Шлаттер також констатує зміни у моделі музеїв, оскільки освіта стає визначальним курсом діяльності й музейні заклади дедалі більше орієнтуються на потреби своїх відвідувачів, а не на обслуговування музейних предметів. Антрополог Крістіна Крепс, описуючи зміни у музейництві, стверджує, що колекції та музеї по-справжньому мають цінність і значення для людей лише у сенсі «взаємодії об'єктів, осіб та суспільства, виявляючи ці відносини в соціальному та культурному контексті». Ця зміна робить музей ідеальним місцем для подолання розриву між суто науковою спільнотою та пересічними відвідувачами.

У статті зауважено, що Революція Гідності була соціальним явищем, характерною ознакою якого стало те, що люди об'єднувалися, щоб допомагати одне одному. Самоорганізація та колегіальне керівництво зробили громаду під час Революції Гідності настільки значущою, що це привело до успіху протестного руху. Україна постала як нова громадянська та політична нація, яка засвідчила готовність брати на себе відповідальність за своє майбутнє, демонструючи цінності гідності, довіри, толерантності, чесності та працьовитості. Це атестує як саму революцію, так і її еволюцію. З огляду на ці характеристики пам'ять про революцію фактично належить громадськості, а не групі чи окремим особам. До того ж ці досягнення потребують постійної консолідації суспільних та політичних груп. Нова концепція означає, що поступово музей починає відігравати вирішальну роль у забезпеченні необхідного діалогу між інституціями та громадами. Водночас це демонструє зростання ролі громади.

Національний музей Революції Гідності сам по собі є наслідком кардинальних соціальних змін, що відбулися в Україні, і має унікальну можливість відповідним чином реагувати та розбудовувати свою інституцію, функціонуючи як ефективний мікрокосм того, що є «Майданом». Шляхом революції українське суспільство змогло створити потужний рух, який мав своє власне життя, змушуючи людей діяти унікальним та активним способом, продукуючи глибокі суспільні зв'язки й ефективні зміни. Створення цього активного простору забезпечує гідну данину всім дійовим особам та партіям, які доклали зусиль, щоб змінити Україну на краще. Для написання історії та організації наукових досліджень про згадані події треба враховувати нову реальність, щоб зберегти цей цінний аспект революції.

Учені та експерти можуть узяти на себе керівну роль щодо відкриття інклюзивного й активного простору, однак важливо, щоб громада була ключовим компонентом в усіх площинах розвитку. Національний музей Революції Гідності тепер має певні зобов'язання перед суспільством як окремий музей, що функціонує серед нової реальності у середовищі соціально активних інституцій, а також як інституція, що має довіру громадськості. Цю інституцію покликано зберігати й плекати пам'ять про революцію та її учасників шляхом розбудови фізичного простору та турботи про унікальні предмети, які тепер творять нові смисли. Музей стає не просто музеєм, а форумом для обговорення, дослідження та місцем пам'яті.

Для Національного музею Революції Гідності це означає залучення не лише вчених і професіоналів, а й людей різного віку та походження, які прагнуть зрозуміти значення революції та роль у ній українського суспільства. Творчі зустрічі та фахові обговорення можуть сприяти творенню нового активного простору. Це, у свою чергу, забезпечить змістовні та тривалі зв'язки громади й музею. Демократизація музею передбачає залучення відвідувачів до участі в усіх аспектах музейної роботи з метою подолати розрив між професіоналами та непрофесіоналами, оскільки знання, досвід і ресурси громади неоціненні. Зрештою це було наочно продемонстровано під час самої революції. Відданість цінностям Революції Гідності може бути відображено у щоденній роботі музею, який надає простір, що репродукує інклюзивність, сприяє налагодженню тісної співпраці з учасниками революції та громадськими ініціативами й водночас ушановує та плекає пам'ять про героїв. З огляду на те, що музеї зберігають предмети й колекції, цей взаємозв'язок має залишатися прозорим та етичним. Формуючись як соціально відповідальний заклад, Національний музей Революції Гідності стає місцем гідності, що генерує постійну причетність громадськості та її дотичність до цієї історичної події.

У статті підкреслено, що історія та дослідження Революції Гідності повинні бути відкритими для громадськості. Зважаючи на те, що революцію творили самі люди шляхом співпраці, самоорганізації та ініціатив без чітко визначеного керівництва, очевидно, що громадськість теж має бути залучено до діяльності музею, щоб ураховувати та підтримувати їхні ініціативи, а також ушановувати загиблих і підсилювати продуктивність революції щодо творення всеосяжної та багатогранної історії й пам'яті.

Щоб дослідження Революції Гідності було справді осмисленим, воно повинно існувати як динамічний простір і предмет обговорення, доступний не лише для українців, а для всіх, кому ця тема цікава.

Ключові слова: *музей, пам'ять, дискурс, музеологія, спільнота*

УДК "7126"[94-05:001.891]

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ В РЕФЛЕКСІЯХ ІСТОРИКІВ

Леся Онишко,

кандидат історичних наук, учений секретар
Національного меморіального комплексу
Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідності

У статті наведено огляд усноісторичного проєкту «Рефлексії істориків про Революцію Гідності», метою якого стали інтерв'ювання професійної аудиторії для обговорення причин, основних етапів та наслідків Революції Гідності в широкому історичному контексті, а також аналіз протестних рухів, їхнього впливу на суспільно-політичні та соціально-економічні процеси в українському суспільстві крізь призму особистісних і фахових компетентностей істориків.

Ключові слова: *усна історія, Революція Гідності, Євромайдан, інтерв'ю, історик, проєкт, протестні рухи*

Події, які відбувалися в Україні у листопаді 2013 року – грудні 2014 року в період Євромайдану / Революції Гідності, досі не стали частиною історичної пам'яті. До певної міри це продиктовано незначним часовим відтинком, а також цілим рядом інших подій, у першу чергу російською агресією проти незалежної України, воєнним конфліктом на сході країни. Зважаючи на обставини, видається доконечне потрібним активізувати спільноту професійних істориків щодо обговорення питань про нинішнє становище та дальший поступ української держави, причини політичної, економічної, соціальної криз, наслідками яких стали зміна влади у 2014 році, анексія Російською Федерацією Криму та агресія з боку північного сусіда на Донбасі.

Осмислення суспільно-політичних процесів у новітній історії України та глибокий аналіз їх є вельми визначальними з огляду на потребу не лише сформувати джерельну базу та понятійний апарат і верифікувати інформацію в медійних засобах, а й виробити візію причин та наслідків нинішніх подій, щоб краще розуміти особливості модерної доби та сприяти цивілізаційному поступу України. Для виконання цих завдань важливі фіксація, дослідження й синтез рефлексій професійної аудиторії істориків стосовно причини та наслідків зазначених подій, розгляд їх у широкому історичному контексті, визначення цінності Майдану як загальноукраїнського явища, а також аналіз протестних рухів та їхнього впливу на громадські й соціально-економічні процеси в сучасному українському суспільстві.

Огляд історіографії щодо події Революції Гідності свідчить про зацікавленість темою, однак з об'єктивних причин більшість друків є оприлюдненими спогадами безпосередніх учасників Майдану в межах усноісторичних проєктів, ініційованих різними інституціями, зокрема Українським інститутом національної пам'яті (серія «Майдан від першої особи»), науково-видавничим об'єднанням «Дух і Літера», заснованим кількома дослідницькими центрами Києво-Могилянської академії (серія «Майдан. Свідчення»), Національним музеєм Революції Гідності (серія «Майдан. Пряма мова») тощо.

На розповідях учасників Революції Гідності побудовано книжку дослідниці новітньої історії Східної Європи з Єльського університету Марсі Шор «Українська ніч. Історія революції зблизька» (переклад Олександра Буценка). Авторка спробувала відтворити переживання та передати досвід людей, які опинилися у вирі подій (Шор 2018). Прикметно, що спершу праця М. Шор вийшла англійською («The Ukrainian night: An intimate History of Revolution») та стала своєрідним посібником щодо розуміння подій на Майдані протягом 2013–2014 років для англомовної аудиторії (Shore 2017).

Серед розмаїття сучасних розвідок лише незначну кількість наукової літератури присвячено аналізові Революції Гідності в контексті осмислення ключових історичних подій сьогодення. У монографії «25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави», підготовленої авторським колективом Інституту історії НАН України під керівництвом Геннадія Боряка, розглянуто новітній період у плані активності українського суспільства, його внеску в розбудову власної держави (Смолій 2016). У книжці «Україна: що пішло не так і як це виправити» Андерса Аслунда значну увагу приділено розглядові суспільно-економічних процесів, що стали причиною знищення режиму Януковича (Аслунд 2015). У виданні «Революція Гідності 2013–2014 рр. та агресія Росії проти України» описано основні події новітньої історії України без глибокого аналізу причинно-наслідкових зв'язків (Полянський 2015).

З огляду на такий стан речей науковці Національного музею Революції Гідності й ініціювали проєкт під назвою «Рефлексії істориків про Революцію Гідності». Невеликий масив зібраних у межах усноісторичного проєкту матеріалів не дає змоги ґрунтовно проаналізувати в загальноукраїнському й міжнародному аспектах події Євромайдану та їхнє значення, проте дає підставу закріпити в історичному дискурсі тему Революції Гідності, окреслити загальні тенденції у поглядах сучасних істориків, громадських активістів та лідерів думок на суспільно-політичні процеси в Україні кінця XX – початку XXI століття, показати їхнє бачення основних причин революції.

Сама назва проєкту передбачає інтерв'ювання конкретної фокус-групи. Цей вибір невипадковий. Сучасні українські історики, досліджуючи різні суспільні явища та історичні періоди, стали не просто свідками Революції Гідності. Багато хто з них підтримав протестувальників та був безпосереднім учасником революційних подій. З іншого боку, спеціальна освіта дає змогу аналізувати та осмислювати явище Революції Гідності з позиції вченого-дослідника. Саме поєднання професійного й особистого досвіду допомагає історикам не лише реконструювати події минулого та з'ясовувати причинно-наслідкові зв'язки, а й на прикладах відомих суспільно-історичних процесів пояснювати сучасні тенденції розвитку та поступу суспільства в Україні та світі.

Дотепер у фаховому середовищі тривають дискусії про діяльність, місію та функції істориків (Саган 2019, с. 36–43). Однією з головних їхніх ролей, окрім наукової, дидактичної й суспільно-виховної, є роль своєрідних кодифікаторів – «перекладачів», які допомагають суспільству засвоювати драматичні епізоди минулого. На думку окремих учених, історики можуть краще бачити минуле, оскільки вміють правильно «прочитувати», відстежувати й аналізувати перебіг події, здійснювати інтерпретацію та верифікацію їх. Наприклад, в інавгураційній лекції з нагоди ювілейного, двадцятого навчального року в Українському католицькому університеті відомий американський історик, професор Єльського університету Тімоті Снайдер зауважив, що людина не здатна осмислити теперішнє, бо воно є занадто великим. Щоб розуміти події сучасності, потрібні час і терпіння. А історик-учений бачить, як плине час, фіксує зміни навколо себе, інтерпретує факти й шукає закономірності: «історик – це людина, яка пов'язує різні зв'язки, шукає спільні точки дотику в різних документах, з невеликих правд, мов з цеглинок, будує велику правду» (Снайдер 2014).

Мандрівниками часу, які «подорожують» між минулим і сьогоденням, вважають істориків представники відомої школи «Анналів». Французький історик Марк Блок, представник згаданої течії, також вважав, що одне з основних завдань істориків – поєднувати минуле із сучасністю. Він характеризував історію як розуміння зв'язків між людьми. Інший французький вчений П'єр Нора припускає, що місія істориків полягає у поєднанні минулого з майбутнім. Вони мають самі вирішувати, що брати від минулого, щоб утвердити прийдешнє (Плахонін 2003, с. 91). А наводячи мости між давниною та сьогоденням, історики здатні «поліпшити» майбутнє, узявши від минулого потрібні навички.

Із роботою адвокатів, які ведуть перехресний допит свідка у суді, екстрагуючи інформацію, що не лежить на поверхні, порівнює працю істориків знаний американський дослідник Пол Коннертон. Він зазначає: «Ті часточки, які постали з попередньої інформації, в жодному разі не мусять мати перевагу над тими, що обробляє дослідник» (Коннертон 2004, с. 31). Лише після аналізу всіх фактів історик може робити узагальнення, які відповідатимуть істині.

Праця сучасних істориків для суспільства в Україні важлива зокрема щодо фахового аналізу подій на Майдані особливо з огляду на російську агресію, яка виявляється у всіляких формах. Це й маніпулювання, й довільне трактування історичних подій, й активне впровадження методів гібридної/мережевої/інформаційної війни тощо. Усе це застосовують, щоб проштовхувати ідеї «руского міра», який заперечує право українців на власну ідентичність.

За таких умов місія українських істориків полягає у формуванні національної ідентичності, історичної свідомості та історичного мисленням. Історики, використовуючи компаративний аналіз і приклади з минулого, здатні доносити до свідомості громадян України багаторівневу небезпеку з боку північного сусіда, який намагається реанімувати радянську імперію під іншою назвою та в інших економічних формах. Ідеться про можливість утрати національної державності, усунення України з політичної карти світу, знищення національної пам'яті й перетворення українців на малоросів – «етнографічну гілку єдиного російського племені» (Кульчицький 2016, с. 318).

Вивчаючи минуле в усьому його розмаїтті, історик може давати відповіді на чимало запитань, розвінчувати міфи, максимально зрозуміло та повно доносити факти й вибудовувати стрункі конструкції, щоб забезпечити мінімальну історичну обізнаність громади. Цікавим є порівняння А. Портновим, істориком, статті якого друкувалися у вітчизняних і зарубіжних часописах, серед яких «Критика», «Сучасність» тощо, своїх колег із воїнами, які перебувають не лише на фронті «боїв

за історію», а й на фронті баталій за суспільні переконання та поділ світу (Портнов 2011, с. 7).

У цьому контексті варто підкреслити суспільну роль історика, який розуміє потреби своїх співгромадян і має відповідні компетенції, щоб представити людям бачення минулого у достатньо зваженій та адаптованій формі (Галушко 2011). Перефразовуючи відому фразу Нікколо Макіавеллі, можна сказати, що істориком є той, хто уважно розглядає події минулого, вміє робити висновки та здатен спрогнозувати майбутнє, застосовуючи засоби, до яких уже вдавався раніше.

Для реалізації проєкту «Рефлексії істориків про Революцію Гідності» було обрано один із методів дослідження сучасності – усноісторичний, який із середини XX століття й дотепер пройшов кілька етапів становлення та засвідчив свою релевантність у вивченні недавнього минулого, особливо в посттоталітарних і постколоніальних суспільствах (Грінченко 2012; Кісь 2007, с. 7–21).

Проєкт було розпочато наприкінці червня 2019 року, й упродовж перших шести місяців підготовлено три десятки інтерв'ю[1]. Більшість інтерв'ю записано в приміщенні Інформаційно-виставкового центру Музею Майдану, що в Будинку профспілок у місті Києві. Десяток інтерв'ю проведено у Львові, головно у приміщеннях Українського католицького університету. Серед респондентів – насамперед фахові історики, а також політологи та кілька громадських активістів, які були учасниками масових протестів і публічно рефлексували щодо подій Революції Гідності.

Для реалізації проєкту обрано проблемне напівструктуроване інтерв'ю. Усі інтерв'ю тематичні, умовно їх поділено на два основні наративні блоки.

Перший блок передбачає розповідь респондента про себе: зазначено його повне ім'я, вік, походження (родовід), місце проживання, освіту, фах, професійні зацікавлення, а також інформацію про родину, суспільно-політичну діяльність тощо.

Другий блок інтерв'ю передбачає роздуми про причини, перебіг, наслідки Революції Гідності, історичні паралелі з подібними подіями у вітчизняній та світовій історії, а також про вплив Євромайдану на розвиток українського суспільства. Згідно з концепцією після отримання відповідей на перші два об'ємні запитання передбачено вільне вточнювальне опитування респондентів. Із цією метою під час кожного інтерв'ю ведеться протокол розмови, в якому нотуються факти чи твердження, які потребують уточнення, пояснення, конкретизації, поглиблення чи розширення. Кожне інтерв'ю супроводжується угодою з респондентом, стислою біографічною довідкою про нього, протоколом, паспортом інтерв'ю, транскрибованою копією.

Записані в межах проєкту інтерв'ю становлять інтерес як для історичних, так і для соціокультурних досліджень. Попри інтерпретацію загальновідомих фактів, вони розкривають деталі, які сприятимуть формуванню джерельної бази про події Революції Гідності та інших масових протестів, а також накопиченню знань про роль історика та його вплив на суспільні процеси. Окрім зазначеного, результати проєкту може бути використано для підготовки документальних фільмів чи телета радіопередач, адже респондентами виступили професіонали, які мають навички фахового подання інформації.

У цій статті матеріали інтерв'ю розглянуто у двох аспектах. Це, по-перше, визначення основних, на погляд істориків, причин Революції Гідності та, по-друге, виявлення подій в історії України, з якими можна порівняти протести осені 2013-го – зими 2014 року. Більшість опитаних респондентів, аналізуючи новітні

[1] У статті розглянуто інтерв'ю, записані до грудня 2019 року.

процеси в Україні, схиляються до думки, що за останній час в Україні відбулися три революції – Революція на граніті, Помаранчева та Революція Гідності. І хоча всі зазначені події мають спільні риси й форми, однак, на думку дослідників, їхні безпосередні причини та наслідки є різними з огляду на ті вимоги, які ставили учасники масових протестів.

Основною причиною різноманіття сучасного турбулентного суспільства, як вважає більшість респондентів, є те, що після проголошення незалежності у 1991 році українська владна верхівка виявилася неспроможною розбудувати державні інституції, здатні забезпечити сталий демократичний та економічний розвиток суспільства. Вочевидь, це є свідченням ряду невирішених проблем, зокрема до певної міри патерналістських очікувань окремої категорії громадян, які звикли покладатися на державу-«комуну» – колишній СРСР.

Доктор історичних наук, професор Станіслав Кульчицький, відомий фахівець і знавець міжвоєнного періоду XX століття, переконаний: усе, що відбувається після 1990 року, – то одна велика антикомуністична революція, яка має кілька етапів. Загальновідомо, що майже сто років тому Україна зустріла «червоний виклик», на який не спромоглася відповісти належним чином. На думку Кульчицького, це призвело до втрати українцями не тільки державності, а й незалежності. «Радянська номенклатура на чолі з Леніним створила двоканальну державу, – зазначає вчений. – Одна вертикаль була партійна, а друга – радянська. Ось та партійна вертикаль мала диктаторські повноваження, й тому радянська політика в усьому їм підпорядковувалася. Витворилася ситуація, коли суспільство виявилося абсолютно беззахисним перед державою, а держава – беззахисною перед керівництвом компартії. Усіх, хто пручався диктатурі партії, або ліквідували, або ізолювали» (Кульчицький 2016, с. 319).

Провісниками Революції Гідності стали події 90-х років XX століття, коли почав розпадатися Радянський Союз. Проте радянські за ментальністю вже в третьому поколінні люди продемонстрували неготовність жити у вільній країні: «Вони залежали від держави, вони залежали від державного патерналізму, тому що усе було державним – від пологового будинку до цвинтаря. І треба було багато зусиль, щоби поступово суспільство звільнялося від комуністичного минулого» (Кульчицький 2019).

На думку Олександра Мотиля, знаного історика, політолога, письменника та художника, події Революції Гідності варто розглядати у контексті реалізації проєкту незалежної демократичної України. Після утвердження радянської окупаційної влади в Україні ще лишилися сили, ладні боротися за свою країну: «Були визвольні змагання під час Другої світової війни. Були ОУН і УПА, особливо до середини п'ятдесятих років… Україна постійно від середини вісімдесятих, принаймні від кінця вісімдесятих років минулого століття, пропихається до демократичного альянсу. Ну, звичайно, не ціла країна, а сильні, наприклад, актори різні, гравці. Чи то Рух, чи то дисиденти колишні, чи то інші активісти, які займаються тими питаннями. І таким чином це старання створити якнайсвобіднішу, якнайдемократичнішу країну, воно вже існує добрих тридцять, якщо не сорок років. І таким чином Майдан – це просто найновіший останній вияв цього старання» (Мотиль 2019).

Відомий історик та політолог Тарас Кузьо, науковий співробітник Центру трансатлантичних відносин, пропонує розглядати причини Революції Гідності в широкому геополітичному контексті. На його думку, Революція Гідності поставила на порядок денний національне питання, змусивши українців виступити проти реконструкції Радянського Союзу в його найгіршій формі. Режим Януковича під впливом російського керманича, кадебіста й апологета «руского міра» вдався до

жорстких методів, щоб зупинити протести. І це змусило мільйони людей по всій Україні вийти на Майдан. У цих протестах українці продемонстрували як одну з особливостей свого національного характеру здатність рішуче обстоювати демократичні цінності. «Я думаю, що Євромайдан показав, що українці не росіяни. Українці вміють добре самі себе організувати… Янукович і його оточення не зрозуміли, з ким вони мали справу, але вони пішли занадто далеко і почали стріляти» (Кузьо 2019).

Професор Т. Кузьо, який виріс у Великій Британії й добре обізнаний з історією Сполученого Королівства, аналізуючи причини Революції Гідності, порівнює ситуацію в Україні зі стосунками між англійцями й ірландцями. Причиною конфлікту було нерозуміння англійцями національних особливостей ірландців, їхньої окремішності. На думку вченого, переломним моментом у конфлікті стало усвідомлення того, що існують окремий народ та окрема ірландська ідентичність. Росіяни не розуміють, ким є українці. Вони не збагнули, що трапилося у 2014 році й після цього. М'який вплив Росії, яка прагнула відновити «васальну» залежність України, врешті призвів до війни. Доки росіяни не визнають українців як окрему націю, доти й триватимуть конфлікти. «Я не думаю, що можна домовлятися з Росією, тому що там ставлення сьогодні до українців гірше, ніж в радянські часи, – каже Тарас Кузьо. – Я не є фанатом Радянського Союзу і не скучаю за ним, але пропаганда під час СССР була така, що українці і росіяни народились під одним дахом, тобто вони є два близькі братні народи, які завжди хотіли жити разом і завжди будуть разом, але все одно це дві різні нації… А тепер по російському телебаченню говорять, що Україна – це фейкова держава… простежується деградація пропаганди до царизму і білогвардійських позицій» (Кузьо 2019).

Директор громадської організації «Дослідження проблем безпеки», історик, аспірант Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля Олександр Кореньков основну причину Революції Гідності також убачає в намаганні українців вийти з російського імперського проєкту: «Для мене, знаєте, для мене, якщо так розглядати тяглість процесу державотворення починаючи, грубо кажучи, з початку двадцятого сторіччя, з перших національно-визвольних змагань, то для мене скоріше за все є вагомим… цей супротив. Україна фактично для мене стала незалежною в 2014 році. Майдан, як це я розумію, його місія була остаточно розірвати цю пуповину, яка… зв'язувала нас з минулим, ще з російсько-імперським минулим і минулим Радянським Союзом. Тобто ми як відрізали… як остаточно сказали: «Ми не такі. Ми не ви. Ми європейці. Ми цінуємо своє життя, і свою свободу, і права. Ми не готові коритися диктатурі». У цьому… ми фактично відвернулися від Росії – і як від держави, і як від того наративу, який вона впроваджує» (Кореньков 2019).

Відомий український історик, професор Українського католицького університету Ярослав Грицак пов'язує революційні настрої як із політичними, так і з економічними чинниками. На референдумі 1 грудня 1991 року 91% українських громадян проголосував за незалежність. Їхній вибір на користь національної самостійності значною мірою було зумовлено очікуванням економічного благополуччя. Як показали дальші події, попри глибоку економічну кризу 90-х років, українці змогли запустити демократичну систему виборів. Щоб демократія утвердилася, були доконечне потрібні зміни у суспільних цінностях, що є немовби машинним мастилом, яке полегшує зв'язок між шестернями економічного зростання й демократизації. Початок нульових років засвідчив підвищення добробуту громадян України, що, у свою чергу, означало появу середнього класу з відповідними стандартами життя й очікуваннями системних реформ у країні. Розбіжності між цими очікуваннями та реальністю стали головною причиною Майдану: «Ця остання революція була революцією середнього класу, незадоволеного своїм життям. Якраз у цьому є парадокс Майдану 2013–2014 років!» (Грицак 2019).

Володимир Головко, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, підтримуючи концепцію щодо трьох українських революцій, розглядає масові протести кінця XX – початку XXI століття як своєрідний стоп-кран у потязі. Слідом за німецьким філософом та культурологом Вальтером Беньяміном, що вперше порівняв революцію зі стоп-краном, до якого вдається людство, щоб зупинити суспільну катастрофу, в українському варіанті В. Головко розглядає Революцію на граніті як стоп-кран, дія якого зупинила рух країни у квазідержавне радянське тоталітарне минуле та зумовила початок державотворчих процесів 90-х років XX століття. Помаранчева революція стала запобіжником стосовно згортання демократичних процесів та дала зелене світло лібералізації суспільного й економічного життя. Що ж до Революції Гідності, то вона перешкодила втягуванню України в євразійський інтеграційний проєкт, відстоявши державний суверенітет, та внеможливила формування авторитарного політичного режиму в Україні. «Я думаю, що це одне явище з різними етапами… – вважає Володимир Головко. – Мені подобається ідея такого видатного українського історика Станіслава Кульчицького… що все, що у нас відбувається після 1991 року, навіть раніше – 1990 року, це одна велика антикомуністична революція… В українській історії ми бачили принаймні тричі, коли суспільство хапалося за цей стоп-кран: це Революція на граніті, це революція Помаранчева та це, власне, Революція Гідності. Кожен раз верхи, політична еліта намагались завести суспільство не туди, куди воно хотіло йти. І в цьому плані Революція Гідності запобігла тому, щоб Україну втягнули в євразійський інтеграційний проєкт. Це був головний чинник цієї революції… І в цьому всі Майдани були в переважній більшості схожі одне на одного. Тобто вони робили той зліпок України – демократичної, толерантної, поліетнічної, полікультурної, яка йде в Європу, а не намагається слідувати за минулим…» (Головко 2019).

Яна Примаченко, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, розглядає події Революції Гідності в контексті реалізації українського модерного проєкту, який розпочався у 1917 році та який штучно перервали після Першої світової війни через радянську окупацію. І цей період загарбання латентно тривав до Революції Гідності. «У 1991 році Україна отримала свою незалежність, – зазначає дослідниця. – Це було рішення еліт, радянських еліт, які в якийсь момент зрозуміли для себе, що в незалежних республіках вони матимуть більше персональних преференцій, ніж у Радянському Союзі. І фактично, якщо говорити про Україну як про країну, яка була під окупацією (якщо брати таке спрощення, не вдаючись до наукової дискусії), то можемо сказати, що цей період окупації продовжувався, напевно, до Революції Гідності. Фактично існували старі радянські еліти, які дуже швидко перефарбувалися на націонал-патріотичні і які почали вибудовувати сформовану за Кучми олігархічну систему» (Примаченко 2019).

Сергій Єкельчик, канадський історик українського походження, голова Асоціації україністів Канади, під час розмови також провів паралелі між Лютневою революцією 1917 року, Помаранчевою революцією та Революцією Гідності, які лягли в основу теорії про спроби суспільства побудувати демократичну Україну. Спільними рисами Лютневої революції й Революції Гідності стали спроби українців протистояти російському авторитаризмові, переглянути ставлення до минулого, категорично відмовившись від російського імперського проєкту, а згодом – від усього радянського. «Революція – це не одноактна подія, це не вистава, яка відбулась, тобто завіса впала, люди поаплодували, і на цьому все закінчилося. Навпаки,

це насправді тільки початок перетворень, і вартість будь-якої революції вимірюється в тому, наскільки вона зможе реалізувати сподівання людей за допомогою боротьби. В цьому і полягає одна з проблем української революції… Ми знаємо, чим закінчилось революційне піднесення 1917 року в Києві. Скінчилося це тим, що вони не змогли збудувати конструктивного політичного компромісу. І зовнішня агресія, яка розпочалася негайно під приводом внутрішньої української громадянської війни, закінчила цей демократичний експеримент у Києві» (Єкельчик 2019).

Безпосередньо початок Революції Гідності респонденти пов'язують із рішенням Кабінету Міністрів України призупинити процес підготовки до укладення Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Формальним приводом для цього рішення стала вимога, озвучена урядом на чолі з М. Азаровим, щоб Євросоюз виділив Україні фінансову допомогу в розмірі 20 мільярдів євро. До початку саміту лідерів ЄС в Україні почалися мирні акції протесту, основною вимогою яких стало підписання угоди. Однак В. Янукович угоди не підписав, а розгін учасників протесту проти цього рішення розпочав активну фазу Революції Гідності.

Георгій Касьянов, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу новітньої історії та політики Інституту історії України НАНУ, аналізуючи причини Революції Гідності, робить висновок, що в Україні, яка стала продуктом розпаду комуністичної системи й породжених нею нестійких суспільних моделей, назріла масштабна суспільно-політична криза, котра й вилилася у протести. Янукович, наступник Ющенка на посаді президента України, провів зміни в системі влади лише для того, щоб повернутися до президентсько-парламентської республіки. Отримані повноваження він спрямував не на реформування держави, а на розбудову власної фінансово-промислової групи, відомої як «сім'я». Георгій Касьянов згадує: «…стосовно 1991 року… тоді відбулася революція й розпався Союз. В 2000-х зламали прокомуністичну систему, а 2013–2014… стосується періоду, коли було непідписання й дійшло до силового розгону Майдану» (Касьянов 2019).

Революцію Гідності професор Г. Касьянов порівнює з Помаранчевою революцією, однак вказує на суттєві відмінності між обома подіями: «На перших етапах це було повторення того, що раніше називалось Помаранчевою революцією… Була якась проблема. Деякі люди вийшли спонтанно. До них потім підтягнули інші люди… тобто ці події дуже сильно схожі з 2004 роком, аж допоки влада не вдалася до насилля» (Касьянов 2019).

Аналізуючи причини Революції Гідності, Іван Патриляк, доктор історичних наук, декан історичного факультету КНУ, констатував гнітючу атмосферу в середовищі київської інтелігенції після обрання Януковича президентом. Дії влади з часом призвели до масового вибуху в листопаді 2013 року. Вочевидь, протягом 2010–2013 років спостерігалося «сповзання» України у бік авторитаризму. Окремі арешти, акції під СБУ, Мовний майдан, Податковий майдан, події у Врадіївці – усе свідчило про назрівання конфлікту в країні. Порушення справедливості, потоптання людської гідності врешті призвели до того, що народ удався до акції прямої дії на владу й вийшов на Майдан. «І потім уже от так 30 листопада, оця-от ніч божевільна, коли з якогось дідька вони почали розганяти тих студентів… – згадує Іван Патриляк. – Це була якась абсолютно незбагненна… акція. Я абсолютно впевнений, що якби ці діти там просиділи ще дві-три ночі, то розійшлися б. Ну, офіційно акція була згорнута. Це всі чули, що не буде продовження. Чекаємо до весни, йдемо там набиратися сил. Бо всі були впевнені, що весною будуть сфальсифіковані вибори, і тоді якось так думалося, що за сценарієм 2004 року. От вибори сфальсифіковані… А ота група дітей позалишалася, і якого біса було їх там розганяти в такий якийсь абсолютно тваринячий, звірячий спосіб? Теоретично їх можна було там якось щитами виштовхати, якщо вже хотіли виштовхати. Просто відтіснити. А це було просто побиття. Хто за всім цим стояв? …Як я розумію, є дві такі версії. Перша версія: це – ідіотизм. Я, чесно кажучи, знаючи наших людей у владі, більше схиляюся до першої версії, що це ідіотизм. Друга – що це глибока була така спецоперація Путіна, Кремля і т. д., і т. п.? Так як мені доводилося в житті працювати не з одним документом про спецоперації, то всі ці багатоходові спецоперації, вони завжди провалюються…» (Патриляк 2019).

Геннадій Єфіменко, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, також вважає, що різка зміна зовнішньополітичного курсу стала причиною Євромайдану, який після побиття студентів переріс у Революцію Гідності. Головним поштовхом до революції стало, на його думку, потоптання волі громадян: «Основні причини – це те, що були зневажені людські права, права свободи, зневажена гідність, репресивність влади стосовно студентського Майдану і силові методи стосовно активного суспільства. Оце і підживило саму революцію. І тому ця революція для мене є захистом своєї гідності» (Єфіменко 2019).

Відомий журналіст, історик за фахом Віталій Гайдукевич припускає, що до Революції Гідності призвів цілий комплекс причин. Головно, влада не лише знехтувала бажанням громадян щодо євроінтеграції, а й порушила брутально суспільний договір: «Причиною Революції Гідності було не тільки те, що влада зухвало зневажила бажання українців… Влада перейшла червоні лінії. Відбувся розрив суспільного договору між владою та громадою, коли влада абсолютно втратила зв'язок із реальністю. Причина… по накопичуваній йшло усе це… Спершу сам факт, що людина «тричі несудима» змогла стати президентом нашої країни. Далі – спроба побудови ось цієї гопницької держави з усіма «естетичними кліше» людей, які далекі від сучасної цивілізації. І ось той час, що Янукович був президентом, воно усе накопичувалося, накопичувалось, накопичувалося. А історія з провалом асоціації з Євросоюзом, вона як би дала зворотний бік. А вже побиття людей – це остання крапля…» (Гайдукевич 2019).

Віктор Кривоносов, історик, учасник Революції Гідності, науковий співробітник просвітницько-організаційного відділу Національного музею Революції Гідності, також вважає, що основна причина масових протестів криється у політиці Януковича, який зі своїм оточенням мав на меті виключно власні інтереси: «Для мене те, що почалося в 2013 році, це не стало великою несподіванкою, тому що видно було, що до цього все ішло. Ще з того моменту, коли Янукович став президентом, я усвідомлював, що це буде для України дуже… дуже недобре, тому що ми бачили характер його політики ще в 2004 році. Як грубо намагалися тоді переламати цю ситуацію, однак не вдалося! Для себе образом політики Януковича я уявляю бульдозер. В 2010 році у Харкові хотіли… через старий парк прокласти дорогу і звести там котеджне містечко. Люди цьому протестували. Активісти залазили на дерева. Люди лягали під бульдозери – і молодь, і літні люди. Але владі Януковича, там кернесам, добкіним це було байдуже. Вони пиляли дерева, на яких сиділи люди, і давили людей бульдозером… І от я собі так побачив, що вона не дослухається до людей і буде неначе оцим бульдозером перти, в принципі, на все, що пов'язано з Україною, з громадою, і переслідувати виключно власні шкурні інтереси» (Кривоносов 2019).

Історик за освітою Олександр Палій вважає події на Майдані восени 2013-го та взимку 2014 року національно-визвольним повстанням, яке запобігло залученню України в «російське лоно». Він зазначає: «Революція Гідності – це фактично національно-визвольне повстання… Коли почався рух до окупації України Росією… тобто коли ми фактично перебували у початковій стадії окупації… і ця окупація

могла в будь-який момент зацементуватись. І люди це розуміли. Більшість українців були обурені управлінням Януковича і цим глухим кутом, в який Янукович завів Україну. І особливо це посилилось, коли Янукович відмовився від Європейського Союзу під жорстким тиском Путіна. Люди зрозуміли, що еволюції не буде, і тому відбулося повстання» (Палій 2019).

Анастасія Гайдукевич, історик, завідувачка відділу музейної справи Українського інституту національної пам'яті, керівниця проєктів громадської організації «Агенція іміджу України», вбачає причини Революції Гідності у прагненні українців до омріяної свободи, усвідомленні себе як волелюбної нації, окремішньої від росіян: «Мені здається, там є низка причин, і мені, відверто, важко насправді їх ідентифікувати в остаточній формі… Вже тут, будучи на Майдані, намагалася задавати собі це саме питання. Тоді вони, ці відповіді, трішечки були, з одного боку, спрощені. Коли знаходишся всередині цих подій… важко дистанціюватися. А зараз, напевно, я би сказала: це незавершеність ідентифікаційних процесів усвідомлення того, хто я є – як людина, як українець, як громадянин України… Тому для мене в даному випадку це питання недосформованості ідеологічної… Революція Гідності поставила якусь особисту крапку про те, що і як має бути… Зникло остаточно відчуття сумніву в цій ідентифікації… Щоб рухатися… треба розуміти, з якої точки ми виходимо» (Гайдукевич 2019).

Окремі респонденти, обговорюючи причини Революції Гідності, припускають, що злочинні дії влади стали основним каталізатором масових акцій громадянської непокори. Паралельно з Києвом протести відбулися у цілій низці регіонів, зокрема на заході країни.

Мирослав Маринович, віцеректор Українського католицького університету, який у минулому відбув десять років ув'язнення як один із засновників Української Гельсінської групи, припускає, що жорстокі дії влади спонукали громадян до активних протестних акцій. Вони виступили на захист європейського вибору України. А переломним моментом у розгортанні масових протестів стало побиття мітингувальників, які перебували на майдані Незалежності в Києві в ніч на 30 листопада 2013 року. Ці протиправні дії було вчинено бійцями спецпідрозділу МВС «Беркут» нібито задля звільнення місця для встановлення новорічної ялинки. Побиття на Майдані запустило ланцюгову реакцію серед громадян України. Ішлося вже не тільки про підтримку зовнішньополітичного курсу та європейської системи цінностей, а й про покарання винних у злочинних діях та захист основоположних прав і свобод, про гідність громадян України. «Я як колишній правозахисник не можу дивитись на цю байдужість, я був дуже обурений, і тому я не міг зрозуміти, що відбувається з Україною… – розповідає Мирослав Маринович. – І тут відбуваються події, які міняють обличчя України. Коли Янукович зрікся шляху до Європи, бо Путін перекупив його, тоді пробігла якась іскра по українському народові, але передусім по молоді. Це була перша фаза Революції Гідності, яка включала в себе молодь. Я знаю це по Львову. І коли мене запросили виступити у Львові на Майдані, мені було приємно дивитись на ці молоді довірливі очі, які жевріли надією, що ми зможем відстоювати свій європейський вибір... Коли побили молодь, то українці прийшли на захист їм! Справедливість вимагає виступити на їхній захист. Пригадую, що… коли я приїхав на Майдан, я побачив таку картину, яка викликала в мене гордість за громадян… З того часу Майдан набув інших форм. Це був протестний рух, загальноукраїнський! Він набрав політичного характеру! Це була вже не тільки вимога підписати асоціацію, це була вже політична вимога до влади» (Маринович 2019).

Про здатність українців до мобілізації перед лицем загрози розмірковував під час інтерв'ю Олег Турій, кандидат історичних наук, проректор із зовнішніх зв'язків Українського католицького університету. На його думку, основним поштовхом до

протестів стало усвідомлення українцями свого цивілізаційного вибору. «Відбувся другий спалах, набагато потужніший! Уже не просто протест проти несправедливості, а уже, так би мовити… певне розуміння, куди йти. Ми собі сказали: «Так, ми хочемо жити так, як живуть європейці! Ми хочемо демократії, ми хочем справедливості!». Тобто це вже… вищий рівень усвідомлення завдань, які стоять. Більше того, він виявився уже в згуртованості… усвідомленні ціни, яку заплачено за те, щоби бути вільними і щоби зберегти свою гідність як народ» (Турій 2019).

Василь Стефанів, кандидат історичних наук, викладач Українського католицького університету, розглядаючи початок Революції Гідності, вважає, що дії влади стали основним поштовхом до протестів. Практично всі суспільні верстви в Україні відчули на собі утиски та були невдоволені реальним станом справ у країні. А рішення уряду про призупинення підписання угоди з Євросоюзом і масове побиття студентів стало, можна сказати, спусковим гачком для початку революції. «Перше – це бажання… європейського розвитку України. Наступне – це небажання зближення з Росією і ще одне, що тоді визрівало, і це було видно, – це незадоволення різних суспільних груп. В першу чергу середнього бізнесу, який завжди є найактивнішим… незадоволення тими подіями, які відбувалися. І це пов'язано із рейдерським захопленням багатьох підприємств, багатьох невеликих бізнесів! Фактично створення таких умов, що ці бізнеси позакривалися. До тих причин, які вже я назвав, можна додати ще одну, дуже важливу, – це… незадоволення серед практично всіх суспільних верств! Це соціальні проблеми, які тоді нагромаджувалися. І ще… це робота з 2010 року різних громадських середовищ… В Галичині і зокрема у Львові активно працював громадський рух… це рух протидії диктатурі» (Стефанів 2019).

Стислий огляд рефлексій сучасних дослідників у межах усноісторичного проєкту дає змогу твердити, що тема Революції Гідності, з'ясування причин та зіставлення її з подіями минулого залишилися у полі уваги сучасних істориків. Попри різну професійну спеціалізацію, переважна більшість респондентів вважає, що основною причиною масових протестів восени 2013-го та взимку 2014 року стали захист демократичних прав і свобод громадян, доконечна потреба підтвердити цивілізаційний вибір України, захистити державний суверенітет, протистояти поглинанню та агресії з боку Росії, а також скинути корумпований режим Януковича й відновити соціально-економічну справедливість. Більшість дослідників, які спеціалізуються на вивченні новітньої історії, порівнюють Революцію Гідності з Помаранчевою революцією та Українською революцією 1917–1921 років.

У широкому загальноукраїнському контексті поштовхом до Революції Гідності стали приклади державницьких і соборницьких змагань українців у минулому. Хочеться вірити, що історія змушує українців усвідомити важливість розбудови державних інститутів влади та незалежного громадянського суспільства, а Майдан виявився своєрідним запобіжником проти авторитаризму й популізму, дієвим інструментом впливу на владну еліту.

Висловлюємо щиру вдячність учасникам проєкту, які поділилися особистими роздумами про причини й основні етапи Революції Гідності та своїм аналізом революційних подій.

Список використаних джерел та літератури

1. Аслунд, А. 2015. *Україна: що пішло не так і як це виправити.* Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», Інститут міжнародної економіки Петерсона.

2. Гайдукевич Анастасія – запис здійснено 10.08.1019, м. Київ, Інформаційно-виставковий центр Музею Майдану, вул. Хрещатик, 2/18, інтерв'юер Онишко Л. В., оператор Субоч Б. М., розшифровано Онишко Л. В.

3. Гайдукевич Віталій – запис здійснено 22.10.1019, м. Київ, Інформаційно-виставковий центр Музею Майдану, вул. Хрещатик, 2/18, інтерв'юер Онишко Л. В., оператор Субоч Б. М., розшифровано Онишко Л. В.

4. Галушко, К. 2011. Про дві місії історика [online]. Україна Incognita. Режим доступу: http://incognita.day.kyiv.ua/pro-dvi-misiyi-istorika.html [Дата звернення 25 травня 2020].

5. Головко Володимир – запис здійснено 09.07.1019, м. Київ, Інформаційно-виставковий центр Музею Майдану, вул. Хрещатик, 2/18, інтерв'юер Онишко Л. В., оператор Субоч Б. М., розшифровано Сафар'янсом Є. В.

6. Грицак Ярослав – запис здійснено 18.09.1019, м. Львів, корпус № 2 Українського католицького університету, вул. Стрийська, 29-А, інтерв'юер Онишко Л. В., оператор Субоч Б. М., розшифровано Онишко Л. В.

7. Грінченко, Г. 2012. *Усна історія примусу до праці: метод, контексти, тексти.* Харків: ТОВ «НТМТ».

8. Єкельчик Сергій – запис здійснено 17.07.1019, м. Київ, Інформаційно-виставковий центр Музею Майдану, вул. Хрещатик, 2/18, інтерв'юер Онишко Л. В., оператор Субоч Б. М., розшифровано Онишко Л. В.

9. Єфіменко Геннадій – запис здійснено 09.07.1019, м. Київ, Інформаційно-виставковий центр Музею Майдану, вул. Хрещатик, 2/18, інтерв'юер Онишко Л. В., оператор Субоч Б. М., розшифровано Онишко Л. В.

10. Касьянов Георгій – запис здійснено 26.11.1019, м. Київ, Інформаційно-виставковий центр Музею Майдану, вул. Хрещатик, 2/18, інтерв'юер Онишко Л. В., оператор Субоч Б. М., розшифровано Онишко Л. В.

11. Кісь, О. 2007. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади. Україна модерна, 11, с. 7–21. К

12. Коннертон, П. 2004. *Як суспільства пам'ятають.* Київ: Ніка-Центр.

13. Кореньков Олександр – запис здійснено 10.08.1019, м. Київ, Інформаційно-виставковий центр Музею Майдану, вул. Хрещатик, 2/18, інтерв'юер Онишко Л. В., оператор Субоч Б. М., розшифровано Онишко Л. В.

14. Кривоносов Віктор – запис здійснено 13.06.1019, м. Київ, Інформаційно-виставковий центр Музею Майдану, вул. Хрещатик, 2/18, інтерв'юер Онишко Л. В., оператор Субоч Б. М., розшифровано Сокирко А. А.

15. Кузьо Тарас – запис здійснено 25.11.1019, м. Київ, Інформаційно-виставковий центр Музею Майдану, вул. Хрещатик, 2/18, інтерв'юер Онишко Л. В., оператор Субоч Б. М., розшифровано Онишко Л. В.

16. Кульчицький, С. 2016. Історик і влада. В: Історик на зламі епох. Станіслав Кульчицький: матеріали до бібліографії. Інтерв'ю. Спогади. Упоряд. бібліографії І. Кузьміна, О. Юркова; автор історіогр. нарису О. Юркова. Київ: Інститут історії України НАНУ, с. 307–374.

17. Кульчицький Станіслав – запис здійснено 20.06.1019, м. Київ, Інформаційно-виставковий центр Музею Майдану, вул. Хрещатик, 2/18, інтерв'юер Онишко Л. В., оператор Субоч Б. М., розшифровано Онишко Л. В.

18. *Майдан від першої особи. 45 історій Революції Гідності.* 2015. Ковтунович Т., Привалко Т. (упоряд.). Київ: К.І.С.

19. *Майдан. Пряма мова. Книга 1.* 2019. Київ: НМРГ.

20. Маринович Мирослав – запис здійснено 18.09.1019, м. Львів, корпус № 2 Українського католицького університету, вул. Стрийська, 29-А, інтерв'юер Онишко Л. В., оператор Субоч Б. М., розшифровано Онишко Л. В.

21. Мотиль Олександр – запис здійснено 13.06.1019, м. Київ, Інформаційно-виставковий центр Музею Майдану, вул. Хрещатик, 2/18, інтерв'юер Онишко Л. В., оператор Субоч Б. М., розшифровано Онишко Л. В.

22. Палій Олександр – запис здійснено 13.07.1019, м. Київ, Інформаційно-виставковий центр Музею Майдану, вул. Хрещатик, 2/18, інтерв'юер Онишко Л. В., оператор Субоч Б. М., розшифровано Онишко Л. В.

23. Патриляк Іван – запис здійснено 18.07.1019, м. Київ, Інформаційно-виставковий центр Музею Майдану, вул. Хрещатик, 2/18, інтерв'юер Онишко Л. В., оператор Субоч Б. М., розшифровано Левченко В. І.

24. Плахонін, А. 2003. Анналів школа. В: Енциклопедія історії України. Київ: Наукова думка, с. 91–92.

25. Полянський, П. (ред.). 2015. *Революція Гідності 2013–2014 рр. та агресія Росії проти України: наук.-метод. матеріали.* Київ: Ун-т ім. Б. Грінченка.

26. Портнов, А. 2011. *Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії XX століття.* Київ: Критика.

27. Привалко, Т. (ред.). *2017. Майдан від першої особи. Регіональний вимір. Вип. 3. Ч. 1. АР Крим – Луганська область*. Київ: К.І.С.

28. Привалко, Т. (ред.). *2018. Майдан від першої особи. Регіональний вимір. Вип. 3. Ч. 2. Львівська – Чернігівська області.* Київ: К.І.С.

29. Примаченко Яна – запис здійснено 09.07.1019, м. Київ, Інформаційно-виставковий центр Музею Майдану, вул. Хрещатик, 2/18, інтерв'юер Онишко Л. В., оператор Субоч Б. М., розшифровано Колесніковою В. А.

30. Саган, Г. 2019. Сучасна історична думка про роль історика в суспільстві: український дискурс. Київські історичні студії, 2, с. 36–43.

31. Смолій, В. (ред.). 2016. *25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави.* Київ: Ніка-Центр.

32. Снайдер, Т. 2014. Час і терпіння – основні інструменти історика для пізнання правди [online]. Режим доступу: https://ucu.edu.ua/news/timoti-snajder-chas-i-terpinnya-osnovni-instrumenty-istoryka-dlya-piznannya-pravdy [Дата звернення 30 травня 2020].

33. Стефанів Василь – запис здійснено 19.09.1019, м. Львів, Центр Андрея Шептицького Українського католицького університету, вул. Стрийська, 29-А, інтерв'юер Онишко Л. В., оператор Субоч Б. М., розшифровано Жиленко М. Р.

34. Турій Олег – запис здійснено 19.09.1019, м. Львів, Центр Андрея Шептицького Українського католицького університету, вул. Стрийська, 29-А, інтерв'юер Онишко Л. В., оператор Субоч Б. М., розшифровано Жиленко М. Р.

35. Фінберг, Л., Головач, У. (ред.). 2016. *Майдан. Свідчення. Київ, 2013–2014 роки.* Київ: Дух і Літера.

36. Фінберг, Л., Берлянд, І., Андреєва, О. (ред.). 2018. *Майдан. Свідчення. Допомога постраждалим. Міжнародна солідарність.* Київ: Дух і Літера.

37. Шор, М. 2018. *Українська ніч. Історія революції зблизька.* Київ: Дух і Літера.

38. Shore, M. 2017. *The Ukrainian night: An intimate history of Revolution.* Yel University Press.

References

1. Aslund, A. 2015. *Ukraina: shcho pishlo ne tak i yak tse vypravyty.* Kyiv: VD "Kyievo-Mohylianska akademiia", In-t mizhnar. ekonomik Petersona.

2. Haidukevych Anastasiia – zapys zdiisneno 10.08.1019, m. Kyiv, Informatsiino-vystavkovyi tsentr Muzeiu Maidanu, vul. Khreshchatyk, 2/18, interviuer Onyshko L. V., operator Suboch B. M., rozshyfrovano Onyshko L. V.

3. Haidukevych Vitalii – zapys zdiisneno 22.10.1019, m. Kyiv, Informatsiino-vystavkovyi tsentr Muzeiu Maidanu, vul. Khreshchatyk, 2/18, interviuer Onyshko L. V., operator Suboch B. M., rozshyfrovano Onyshko L. V.

4. Halushko, K. 2011. Pro dvi misii istoryka v Ukraina Incohnita [online]. Rezhym dostupu: http:// incognita.day.kyiv.ua/pro-dvi-misiyi-istorika.html [Data zvernennia 25 travnia 2020].

5. Holovko Volodymyr – zapys zdiisneno 09.07.1019, m. Kyiv, Informatsiino-vystavkovyi tsentr Muzeiu Maidanu, vul. Khreshchatyk, 2/18, interviuer Onyshko L. V., operator Suboch B. M., rozshyfrovano Safariansom Ye. V.

6. Hrytsak Yaroslav – zapys zdiisneno 18.09.1019, m. Lviv, korpus № 2 Ukrainskoho katolytskoho universytetu, vul. Stryiska, 29-A, interviuer Onyshko L. V., operator Suboch B. M., rozshyfrovano Onyshko L. V.

7. Hrinchenko, H. 2012. *Usna istoriia prymusy do pratsi: metod, konteksty, teksty.* Kharkiv: TOV “NTMT”.

8. Yekelchyk Serhy – zapys zdiisneno 17.07.1019, m. Kyiv, Informatsiino-vystavkovyi tsentr Muzeiu Maidanu, vul. Khreshchatyk, 2/18, interviuer Onyshko L. V., operator Suboch B. M., rozshyfrovano Onyshko L. V.

9. Yefimenko Hennadii – zapys zdiisneno 09.07.1019, m. Kyiv, Informatsiino-vystavkovyi tsentr Muzeiu Maidanu, vul. Khreshchatyk, 2/18, interviuer Onyshko L. V., operator Suboch B. M., rozshyfrovano Onyshko L. V.

10. Kasianov Heorhii – zapys zdiisneno 26.11.1019, m. Kyiv, Informatsiino-vystavkovyi tsentr Muzeiu Maidanu, vul. Khreshchatyk, 2/18, interviuer Onyshko L. V., operator Suboch B. M., rozshyfrovano Onyshko L. V.

11. Kis, O. 2007. Usna istoriia: stanovlennia, problematyka, metodolohichni zasady. Ukraina moderna, 11, s. 7–21.

12. Konnerton, P. 2004. *Yak suspilstva pamiataiut.* Kyiv: Nika-Tsentr.

13. Korenkov Oleksandr – zapys zdiisneno 10.08.1019, m. Kyiv, Informatsiino-vystavkovyi tsentr Muzeiu Maidanu, vul. Khreshchatyk, 2/18, interviuer Onyshko L. V., operator Suboch B. M., rozshyfrovano Onyshko L. V.

14. Kryvonosov Viktor – zapys zdiisneno 13.06.1019, m. Kyiv, Informatsiino-vystavkovyi tsentr Muzeiu Maidanu, vul. Khreshchatyk, 2/18, interviuer Onyshko L. V., operator Suboch B. M., rozshyfrovano Sokyrko A. A.

15. Kuzo Taras – zapys zdiisneno 25.11.1019, m. Kyiv, Informatsiino-vystavkovyi tsentr Muzeiu Maidanu, vul. Khreshchatyk, 2/18, interviuer Onyshko L. V., operator Suboch B. M., rozshyfrovano Onyshko L. V.

16. Kulchytskyi, S. 2016. Istoryk i vlada. V: Istoryk na zlami epoch. Stanislav Kulchytskyi. Materialy do bibliohrafii. Interviu. Spohady. Uporiad. bibliohrafii Kuzmina, I., Yurkova, O.; avtor istoriohraf. narysu Yurkova, O. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NANU, s. 307–374.

17. Kulchytskyi Stanislav – zapys zdiisneno 20.06.1019, m. Kyiv, Informatsiino-vystavkovyi tsentr Muzeiu Maidanu, vul. Khreshchatyk, 2/18, interviuer Onyshko L. V., operator Suboch B. M., rozshyfrovano Onyshko L. V.

18. *Maidan vid pershoi osoby. 45 istorii Revoliutsii hidnosti.* 2015. Kovtunovych, T., Pryvalko, T. (uporiad.). Kyiv: K.I.S.

19. *Maidan. Priama mova. Knyha 1.* 2019. Kyiv: NMRH.

20. Marynovych Myroslav – zapys zdiisneno 18.09.1019, korpus № 2 Ukrainskoho katolytskoho universytetu, vul. Stryiska, 29-A, interviuer Onyshko L. V., operator Suboch B. M., rozshyfrovano Onyshko L. V.

21. Motyl Oleksandr – zapys zdiisneno 13.06.1019, m. Kyiv, Informatsiino-vystavkovyi tsentr Muzeiu Maidanu, vul. Khreshchatyk, 2/18, interviuer Onyshko L. V., operator Suboch B. M., rozshyfrovano Onyshko L. V.

22. Palii Oleksandr – zapys zdiisneno 13.07.1019, m. Kyiv, Informatsiino-vystavkovyi tsentr Muzeiu Maidanu, vul. Khreshchatyk, 2/18, interviuer Onyshko L. V., operator Suboch B. M., rozshyfrovano Onyshko L. V.

23. Patryliak Ivan – zapys zdiisneno 18.07.1019, m. Kyiv, Informatsiino-vystavkovyi tsentr Muzeiu Maidanu, vul. Khreshchatyk, 2/18, interviuer Onyshko L. V., operator Suboch B. M., rozshyfrovano Levchenko V. I.

24. Plakhonin, A. 2003. Annaliv shkola. V: Entsyklopediia istorii Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka, s. 91–92.

25. Polianskyi, P. (red.). 2015. *Revoliutsiia Hidnosti 2013–2014 rr. ta ahresiia Rosii proty Ukrainy: nauk.-metod. materialy.* Kyiv: Un-t im. B. Hrinchenka.

26. Portnov, A. 2011. *Istorii istorykiv: Oblychchia i obrazy ukrainskoi istoriohrafii XX stolittia.* Kyiv: Krytyka.

27. Pryvalko, T. (red.). 2017. *Maidan vid pershoi osoby. Rehionalnyi vymir.* Vyp. 3. Ch. 1. AR Krym – Luhanska oblast. Kyiv: K.I.S.

28. Pryvalko, T. (red.). 2018. *Maidan vid pershoi osoby. Rehionalnyi vymir.* Vyp. 3. Ch. 2. Lvivska – Chernihivska oblasti. Kyiv: K.I.S.

29. Prymachenko Yana – zapys zdiisneno 09.07.1019, m. Kyiv, Informatsiino-vystavkovyi tsentr Muzeiu Maidanu, vul. Khreshchatyk, 2/18, interviuer Onyshko L. V., operator Suboch B. M., rozshyfrovano Kolesnikovoiu V A.

30. Sagan, H. 2019. Suchasna istorychna dumka pro rol istoryka v suspilstvi: ukrainskyi dyskurs. Kyivski istorychni studii, 2, s. 36–43.

31. Smolii, V. (red.). 2016. *25 rokiv nezalezhnosti: narysy istorii tvorennia natsii ta derzhavy.* Kyiv: Nika-Tsentr.

32. Snaider, T. 2014. Chas i terpinnia – osnovni instrumenty istoryka dlia piznannia pravdy [online]. Rezhym dostupu: https://ucu.edu.ua/news/timoti-snajder-chas-i-terpinnya-osnovni-instrumenty-istoryka-dlya-piznannya-pravdy [Data zvernennia 30 travnia 2020].

33. Stefaniv Vasyl – zapys zdiisneno 19.09.1019, m. Lviv, Tsentr Andreia Sheptytskoho Ukrainskoho katolytskoho universytetu, vul. Stryiska, 29-A, interviuer Onyshko L. V., operator Suboch B. M., rozshyfrovano Zhylenko M. R.

34. Turii Oleh – zapys zdiisneno 19.09.1019, m. Lviv, Tsentr Andreia Sheptytskoho Ukrainskoho katolytskoho universytetu, vul. Stryiska, 29-A, interviuer Onyshko L. V., operator Suboch B. M., rozshyfrovano Zhylenko M. R.

35. Finberh, L., Holovach, U. (red.). 2016. *Maidan. Svidchennia. Kyiv, 2013—2014 roku.* Kyiv: Dukh i Litera.

36. Finberh, L., Berliand, I., Andreieva, O. (red.). 2018. *Maidan. Svidchennia. Dopomoha postrazhdalym. Mizhnarodna solidarnist.* Kyiv: Dukh i Litera.

37. Shor, M. 2018. *Ukrainska nich. Istoriia revolytsii zblyzka.* Kyiv: Dukh i Litera.

Lesia Onyshko,
PhD (Candidate of Historical Sciences),
Academic Secretary of the National Memorial to the Heavenly Hundred Heroes and Revolution of Dignity Museum

The Revolution of Dignity in the historians' reflections

The article provides an overview of the oral history project named "Historians' reflections on the Revolution of Dignity", which aims to interview the professional audiences to discuss the causes, main stages, and significances of the Revolution of Dignity in a wide-ranging historical context, as well as analysis the protest movements, their impact on socio-political and socio-economic processes in Ukraine through the prism of personal and professional competencies of historians.

Modern historians, studying various social phenomena and chronological periods, have become not just witnesses of the Revolution of Dignity. Many of them supported the protesters and participated directly in the revolutionary events. Special education gave them an opportunity to analyze and comprehend the phenomenon of the Revolution of Dignity from the standpoint of a professional researcher. The combination of professional and personal experience helps historians not only reconstruct the events of the past and clarify the causal links, but also explains the current trends in Ukraine and worldwide via socio-historical processes.

The project started at the end of June 2019 and three dozen interviews have been prepared during the first six months. Most of the interviews were recorded in the Information and Exhibition Center of Maidan Museum in the Trade Union Building in Kyiv. A dozen interviews have been conducted in Lviv, mainly at the Ukrainian Catholic University. Among the respondents, there were mostly professional historians, as well as political scientists and several public activists who took part in mass protests and publicly reflected on the events of the Revolution of Dignity.

A problematic semi-structured interview was chosen to implement the project. All interviews are thematic, conditionally divided into two main narrative blocks.

The interviews recorded within the project are of interest to both historical and socio-cultural studies. Despite the interpretation of well-known facts, they reveal details that will contribute to a source base of the Revolution of Dignity events and accumulate knowledge about the role of the historians and their influence on social processes. In addition, the results of the project can be used to prepare films and programs, as the respondents were specialists who have the skills to present information professionally.

Most of the intervened respondents, analyzing the latest processes in Ukraine, accentuated on the three Ukrainian revolutions in the modern period: the Revolution on Granite, the Orange Revolution, the Revolution of Dignity. Although all these events have common features and forms but according to the researchers, their immediate causes and significances were different.

The beginning of the historians' reflection within the project allows us to say that the theme of the Revolution of Dignity, analysis of its causes, and comparison with the past events are in the attention of modern historians. Despite the different specializations, the vast majority of respondents believe that the main reason for the mass protests in autumn-winter 2013–2014 was the protection of democratic rights and freedoms, the vital requirement to confirm Ukraine's civilized choice, protect state sovereignty, fight against Russian aggression, and takeover corrupt Yanukovych's regime and restore socio-economic justice. Most researchers who specialize in modern history compared the Revolution of Dignity with the Orange Revolution and the Ukrainian Revolution of 1917–1921.

In addition, we would like to express our sincere gratitude to the participants, who shared their analysis, personal thoughts on the causes, main stages and significances of the Revolution of Dignity in Ukraine.

Keywords: *oral history, the Revolution of Dignity, Maidan, interviews, historian, project, protest movements*

УДК [069:94](7126)

МУЗЕЄФІКАЦІЯ «СКЛАДНОЇ ІСТОРІЇ»: ВИКЛИКИ, ПРАКТИКИ, СТРАТЕГІЇ

Ігор Пошивайло,

кандидат історичних наук,
генеральний директор Національного меморіального комплексу
Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідності

У статті проаналізовано сучасні комеморативні концепції та практики у контексті подій Революції Гідності та створення Музею Майдану. Дослідження аргументує потребу вивчення світового досвіду у сфері політики та культури пам'яті, створення в Україні потужної інфраструктури, яка живила б суспільну пам'ять, формувала майданчики живих історій і правдивих свідчень, критичного мислення, спільної дії та генерування нових змістів в умовах гібридної війни, вибіркової й суб'єктивної інтерпретації травматичних подій минулого. Меморіалізація та музеєфікація «складної історії» передбачають тривалий процес аналізу контексту й ризиків, планування та розроблення стратегій подолання кризи, багаторівневих консультацій і співпраці з представниками різних сторін конфлікту для осмислення травматичних подій, соціального порозуміння та національної консолідації.

Ключові слова: *Революція Гідності, Музей Майдану, «складна історія», меморіалізація, музеєфікація, пам'ять травми, комеморативні традиції, музей діалогу, гламуризація конфлікту, глорифікація жертв, інклюзивний наратив, емпатія, політичний музей, соціальна відповідальність*

«Ніколи більше», «Ми завжди пам'ятатимемо» – слова, які найчастіше чуємо у громадянських епітафіях, політичних заявах, телевізійних новинах, на комеморативних церемоніях, у меморіальному, музейному чи освітньому просторі. Століттями людство немовби заклинає цими словами себе та майбутні покоління. Їх прямо чи метафорично карбують у меседжах меморіалів жертвам/героям, які з'явилися у вирі революцій, війн, конфліктів, геноцидів, терористичних актів чи стихійного лиха. Але часто за всім цим криються наміри вигоїти травму, домовитися з минулим, примирити сторони конфлікту, зрештою – «пам'ятати, щоб… забути». При віднайденні балансу між забуттям та меморіалізацією більшість постконфліктних громад зазнають впливу правових і політичних чинників, культурних та етичних засобів формування пам'яті та способів її викладу для наступних поколінь.

Ставлення суспільства до свого минулого тісно пов'язано з його системою вірувань: життя та смерть, правильне й хибне, хороше та зле, невинуватість і провина… Межа між правильним і хибним часто стирається, зло стає невід'ємною частиною буденності, а винні вдають святих (Naidu 2016, p. 3).

Учені у своїх працях про концепти й перспективи меморіалізації одностайні: те, що суспільства пам'ятають про своє минуле, хай і засновано на реальних подіях, є, однак, досить вибірковою інтерпретацією їх, що продукує потужні наративи, які часто означують як міфи чи певні дискурси. І ці наративи доволі часто конкурують між собою в разі боротьби між різними групами за ту чи іншу інтерпретацію минулого. При цьому темпи меморіалізації «складної історії» прискорюються, оскільки відстань між самою травматичною подією та її комеморацією скорочується (Mitchell 2003).

Прикметно, що французький психолог Моріс Гальбвакс вважав: колективна пам'ять не збігається з історією, яка починається лише тоді, коли занепадає традиція і тьмяніє соціальна пам'ять (Романовская 2010, с. 42). Тобто це відбувається приблизно через 50 років після події, коли вона вже «вичахла» та коли її можна сприймати очима дослідника, а не учасника.

І ці, здавалось би, суперечності є результатом об'єктивних реалій. Кожне покоління намагається оповідати історію по-своєму, з власного погляду та з власною метою. Утім, нинішні інтенсивні політико-економічні й суспільні зміни потребують створення об'єднавчих наративів і музейного висвітлення часто замовчуваних важливих подій. Тут є своє «підводне каміння», адже існує небезпека вдатися до крайнощів – героїзувати «складну історію» або ж через страх перед нею приховати її незручні моменти.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ

Представники різних соціальних груп створили для себе певні ритуали щодо меморіалізації пам'яті про травматичні події минулого. Проте одночасно з ушануванням пам'яті перед ними постають доволі важливі запитання: «Яку роль відіграє пам'ять у формуванні сучасних дискурсів? Як ці меморіали можуть сприяти примиренню та соціальній реконструкції колишніх ворогів? Які саме спогади та як саме ми хотіли б зберегти? Яка саме кількість спогадів нам потрібна, особливо в разі меморіалізації подій масових убивств або геноциду? Як ми можемо мінімізувати вплив політиків на колективну пам'ять?» (Naidu 2016, p. 3).

Назагал вважається, що меморіалізація покликана зберегти пам'ять про важливі події минулого задля консолідації сучасників довкола цієї пам'яті та формування спільного сприйняття минулого. «Пам'ятання» історії з плином часу набуває традиційних форм, створених суспільством або ж політичними елітами. Зазвичай традиційні підходи такої пам'яті, які домінують і нині, фокусуються на одній стороні конфлікту або ж на певній «бінарній опозиції»: «свої – чужі», «жертви – злочинці», «герої – вороги». У разі масових травматичних подій (війна, революція, геноцид, природні й техногенні катастрофи) загиблі подаються емпатійно як національні герої, мученики або жертви, але знеособлено, їхня індивідуальність і реальні історії приглушуються, а їхні кривдники, вороги та злочинці дегуманізуються. За такого підходу жертовність і смерть усіляко виправдовуються та героїзуються, а складні питання не порушуються ані в політичному, ані в публічному дискурсі. На думку британського професора антропології Майкла Роулендса, «націоналістичні пам'ятники війні… перетворюють травматичну смерть людей на акти національного вшанування й утвердження колективної цінності» (Rowlands 1999).

Загальноприйнято, що пам'ять травми має два основні типи – комунікативну й культурну, тобто живу, повсякденну, предметну, дифузійну та офіційну, інституалізовану, монументальну, канонізаційну. Як стверджує німецький історик релігії та культури Ян Асманн, «культурна пам'ять формується завдяки символічній спадщині, втіленій у текстах, обрядах, пам'ятниках, урочистостях, предметах, священних писаннях та інших засобах, які слугують мнемонічними триґерами для ініціювання смислів, асоційованих із тим, що сталося. Окрім того, вона повертає до міфічних витоків, кристалізує колективний досвід минулого й може зберігатися протягом тисячоліть. З іншого боку, комунікативна пам'ять обмежується близьким минулим, викликає особисті й автобіографічні спогади та характеризується коротким періодом від трьох до чотирьох поколінь (80–110 років). Завдяки своєму неформальному характерові вона не потребує певного досвіду з боку тих, хто її передає. Культурна пам'ять – це «здатність, яка дає нам змогу сконструювати наративну картину минулого й за допомогою цього процесу створити образ та ідентичність самих себе» (Meckien 2013).

Вважається також, що комунікативна пам'ять емоційніша, вона транслює травму на співпереживання й наступним поколінням, при цьому є динамічною, «м'якою». Культурна ж пам'ять тяжіє до притлумлення емоцій, охолодження «гарячої» історії, відсторонює подію від сучасності та надає їй статусу історичного факту, канонізує подію у вигляді як монументів, так і офіційних наративів, а тому є «твердою» (Шагоян 2009, с. 329).

Особливу роль у збереженні та презентації «складної історії», реалізації державної політики пам'яті, а також формуванні культури пам'яті відіграють музеї та меморіальні комплекси. І це невипадково, адже сучасні музейні заклади постають не лише зберігачами минулого, а й відправною точкою для нового бачення і мислення, нових цінностей та ідентичностей, активними чинниками творення майбутнього (Turner 2009, p. 1). Ці інституції формують багатовимірний простір, який у добу «економіки знань» та «суспільства, що вивчає» дає імпульс для творчості й інновацій, а це визначає перспективи урбаністичного й сільського середовищ, моделює ландшафти пам'яті та світогляду як далекого минулого, так і сучасності. До того ж музеї постають активними комунікаційними чинниками, оперуючи не лише експліцитно – на рівні предметів історії, науки, культури, освіти чи дозвілля, а й імпліцитно, торкаючись сфер влади, ідеології, системи цінностей та ідентичності (Falk, Dierking 2000, p. 206).

На думку деяких дослідників, із кінця XVIII століття у музейній сфері сформувався специфічний наратив, покликаний зцементувати націю й історично виправдати національну державу. Складні чи контроверсійні епізоди презентувалися як героїчні звершення народу під мудрим керівництвом влади або принаймні під проводом героїв-визволителів і просвітителів. Негативний соціальний досвід – смерть, страждання, приниження й т. ін. – ставився при цьому за провину природним катаклізмам або ж підступам ворога (Гнедовский, Охотин 2011). Лише наприкінці XX століття у музеях почав формуватися зовсім інший, суб'єктивний, неофіційний наратив, в якому було представлено не тільки пропагандистську версію конфліктної чи травматичної події, а й реальні історії простих людей, їхні мотивації та переживання.

Сучасні музейно-меморіальні інституції виявляють потенційно суперечливі спроби як примирення зі складним минулим, так і активної реінтерпретації важливого ми-

нулого новими поколіннями. При цьому спорудження меморіалів може або знижувати обов'язок пам'ятати, або відображати притлумлену пам'ять чи прагнення забути про «складну історію» (Whitmarsh 2001).

Утім, комеморативні традиції, що виникають унаслідок музеєфікації та меморіалізації травматичної та «складної історії», з часом і під впливом суспільно-політичних трансформацій мають тенденцію до змін через перегляд змісту й наративів, які продукує музей чи меморіал, і навіть деконструювання їх та створення нових індивідуальних або групових інтерпретацій.

Така ситуація викликає чимало дискусій і породжує чимало викликів. Тож до створення принципів та стратегії презентації «складної історії» в музейному просторі взялися різноманітні міжнародні інституції, серед яких Міжнародна рада музеїв (ICOM) та її Міжнародний комітет меморіальних музеїв у пам'ять жертв державних злочинів (ICMEMO), Міжнародна коаліція місць сумління, Платформа європейської пам'яті та сумління.

Наприклад, ICMEMO розробив та ухвалив 2011 року Міжнародну хартію меморіальних музеїв. У ній передбачено основні принципи презентації «складної історії», серед яких, зважаючи на різний історичний досвід і контексти, вказано на важливість співіснування різних комеморативних імперативів, спрямованих на плюралістичні культури пам'яті та позитивні цінності, зазначені зокрема у «Загальній декларації прав і свобод людини». Хартія передбачає науковий підхід до висвітлення травматичних тем в інституціях пам'яті та рекомендує їм ухвалювати важливі рішення щодо змісту та дизайну експозицій, культурно-освітніх програм, видань тощо «шляхом відкритого неієрархічного плюралістичного обговорення зі свідками, вченими, освітянами, політиками й уповноваженими соціальними групами» (International Memorial Museums Charter 2011). Показово, що міжнародні принципи передбачають: «об'єднання історичних подій в єдине ціле має керуватися сучасними історичними дослідженнями й ураховувати академічні принципи дискурсу та множинної перспективи» (International Memorial Museums Charter 2011). Хартія рекомендує залучати історичний досвід у широкий контекст без применшення особистих страждань людей і подавати інформацію про складні історичні події так, щоб вони викликали емпатію до жертв без провокування почуттів помсти, ненависті та образ. І при цьому закликає до представлення різних сторін конфлікту без демонізації злочинців, а з максимальним викладенням і роз'ясненням ідеології, мотивів, біографій, інституційних або соціальних механізмів учинків «антигероїв». Адже важливо не нав'язувати відвідувачам офіційний музейний наратив чи домінантні погляди, а орієнтувати їх на загальні принципи, створювати середовище для пошуку відповідей на складні запитання й поважати їхнє суб'єктивне бачення суперечливих подій. Усе це разом має спонукати відвідувачів таких музеїв пам'яті до критичного переосмислення історії, формування культури пам'яті й актуалізації «складної історії».

Різні музеї світу виробляють власні підходи до репрезентації гострих суспільно значущих тем. Наприклад, Фіона Камерон, культуролог і музейний експерт з Австралії, у своїй статті «Безпечні місця для небезпечних ідей» наголошує, що, з одного боку, відвідувачі прагнуть відкритого обговорення та наявності широкого спектра поглядів у музеях, а з іншого – вимагають від музеїв установлення моральних норм і реформаторських програм для розуміння й оцінювання соціальної поведінки (Cameron 2008, p. 13–14). Її колега Калеб Вільямс із Сіднейського музею правосуддя та поліції вважає, що музеї мають бути місцями світла там, де темне, важке і проблематичне допускається, вільно обговорюється та стає очевидним у середовищі безпечному, відкритому й доброзичливому.

Особливість функціонування сучасних музеїв пам'яті полягає в тому, що вони мають справу з «живою», «свіжою», «гарячою» історією, намагаючись уникати поспішності, неінклюзивності, глорифікації та орієнтуючись на свою кінцеву мету – примирення й консолідацію суспільства. Подібні інституції ще називають «музеями діалогу». Винайдення цього терміна приписують засновникові Музею китайців в Америці Джону Го Вей Ченю. Він гадав, що «музей діалогу – це робочий процес, в якому документи, значення й уявлення разом покликані з'ясовувати, що таке історія… навіщо вона й про що вона» (Норріс 2014, с. 27, 29). За визначенням Ліз Шевченко, фундаторки Міжнародної коаліції місць сумління, існує три основних типи музеїв діалогу. Перший є платформою для публічних дискусій про забуту або заборонену правду, другий пропонує своїм відвідувачам обмінюватися поглядами на перспективи розвитку задля спільного майбутнього, а третій, музей-форум, відкриває нову правду про минуле як майданчик для вирішення проблем минулого (Норріс 2014, с. 27, 29).

Створюючи сучасні експозиції на теми «складної історії», музеї дбають, щоб глядачі мали змогу переходити з епохи в епоху, нелінійно вивчати історію з обов'язковим візіонерським посилом у майбутнє, окресленням орієнтирів і цінностей суспільного поступу, входженням у широкий контекст, а не лише з традиційним фактологічним поданням матеріалів про минуле й теперішнє. Утім, часто музейні куратори прагнуть відкласти висвітлення складних речей або контроверсійних тем на пізніший час. Такі історичні музеї ідуть у фарватері політичних концептів як інститути пам'яті, не продукують самі нові сенси, а лише підсилюють наявні, промотують дискусії, обговорення, виступають переважно модераторами, своєрідними мостами між різними сторонами (Whitmarsh 2001).

Як уже сказано вище, за останні десятиліття відбулася зміна комеморативних практик, які до того мали тривалу традицію гламуризації або вихолощення травматичної історії. Це пов'язано з новими запитами суспільства та викликами для влади щодо домінування наративів про глорифікацію й жертовність, які здебільшого виправдовують владу стосовно завданої суспільству травми, знеособлюють як героїв і жертв, так і антигероїв та злочинців. Навіть у демократичних суспільствах активно критикують музеї за їхні технології створення вихолощеної чи глорифікованої версії минулого, презентації героїв і жертв та їхньої смерті (Whitmarsh 2001). Тож багато музеїв уже відреагували на таку критику, змінивши свої виставкові концепції та історичні наративи, інші – лише на шляху до цього.

У такій ситуації чимало істориків, музеологів, соціологів, культурних антропологів, мистецтвознавців і навіть політиків ретельно аналізують постання музеїв і меморіалів «складної історії», їхньої форми, впливу, сенсів і комеморативних традицій, які ці музеї трансформують чи продукують.

Британський дослідник військової історії Ендрю Вітмарш зазначає, що комеморація загиблих чи жертв травматичної події відбувається з таких основних причин: ствердження та пропагування політичних ідей щодо цієї події або сторони конфлікту, а також потреби виявити й пом'якшити емоційні травми (Whitmarsh 2001). Для влади важливо шляхом комеморації виправдати завдані збитки й жертви, сакралізувати самопожертву та героїзм загиблих чи травмованих, ствердити власну політичну доктрину. Більшість традиційних музеїв і меморіалів світових воєн, геноцидів, терактів тощо прямо чи опосередковано виправдовують дії влади та смерть співгромадян, висвітлюють загиблих знеособлено, мобілізують на дальшу лояльність до влади й готовність до самопожертви, не ставлять у своїх експозиціях гострих і контроверсійних запитань, не підходять до історичної пам'яті інклюзивно та не представляють «складну історію» в різній перспективі (Whitmarsh

2001). У відвідувачів таких «музеїв катастроф» має виникнути однорідна, цілісна емоція, для жертв – це страждання та жертовність, для винуватців – провина й каяття, для аутсайдерів – співпереживання та співчуття (Гнедовский, Охотин 2011).

Слід зазначити, що вже набирають обертів інші підходи, де «складна історія» представляється з різних позицій, співпереживається не через скупу статистику подій і жертв, а через індивідуальні історії, через представлення тих сторін, які до цього не мали голосу, або створення альтернативних наративів. У таких середовищах перед відвідувачами порушуються проблеми й питання, щодо яких музей не нав'язує однозначних відповідей, а, навпаки, заохочує до індивідуального сприйняття та оцінювання контроверсійних подій. Деякі музеї натомість уникають донесення очевидних істин та висновків через міжнародні політичні обставини, надаючи перевагу тому, щоб розповідати своїм відвідувачам про глобальні цінності та проблеми, а не виявляти конкретних винних у злочинах і зазнавати геополітичних ризиків (Whitmarsh 2001). Такими видаються музеї в Японії, які висвітлюють події Другої світової війни, зокрема ядерне бомбардирування Хіросіми та Нагасакі чи битву за Окінаву.

Уникаючи гострих тем, музеї «складної історії», як зазначають дослідники, можуть удаватися до різних прийомів, щоб відволікати увагу своїх відвідувачів від незручних питань. Наприклад, як в Імперському воєнному музеї в Лондоні, фокусуватися на військовій техніці й відповідних технологіях, а не на спричинених війною стражданнях і горі. Детальне заглиблення в технологічні мілітаризаційні досягнення (зброю, військове оснащення, транспортні та промислові інфраструктури тощо) може призвести до гламуризації та глорифікації конфлікту, а не до його засудження. І, навпаки, Музей на полях Фландрії в бельгійському місті Іпр акцентує у своєму загальному меседжі вплив війни на життя військових та цивільних, промотує мир і толерантність, представляє минуле як урок для теперішніх і майбутніх поколінь (Whitmarsh 2001).

Дослідники презентації воєн у сучасних експозиціях також застерігають від наративів, які можуть опосередковано виправдовувати війну, робити її «моральною», як, приміром, акцентування на Голокості в музеях США може ілюструвати причину вступу США у Другу світову війну та виправдання контроверсійних дій (Whitmarsh 2001). Так само Російська Федерація гламуризує війну й виправдовує мільйонні втрати, бездарність і злочинність сталінського режиму «священністю» війни, захисту вітчизни, не стільки вшановуючи у своїх експозиціях і меморіалах жертви війни та продукуючи пацифістичні меседжі, скільки виправдовуючи тоталітарний режим і мілітаризацію.

Подібні міфи зазвичай конструюються на основі різних джерел – воєнної та політичної пропаганди, поглядів ветеранського середовища чи інших спільнот. Вони базуються на дуальності пам'ятання та забуття: визначення груп або націй завжди потребує подвійного процесу включення та виключення; забуття є однією з найпотужніших сил, які формують національне запам'ятовування (Anderson 1991, Hamilton 1994). Адже основна мета меморіалів, на думку вчених, полягає більше у звільненні від травматичних спогадів, аніж у збереженні їх. Майкл Роулендс, як уже було зазначено, називає таке створення «належної» пам'яті «пам'ятаючи, забути» (Rowlands 1999). Учені визнають, що, вивчаючи аспекти пам'яті травми, варто говорити не стільки про проблеми запам'ятовування «складної історії», скільки про проблеми її забуття (Шагоян 2009, с. 329).

КОМЕМОРАТИВНА РОЛЬ МУЗЕЇВ

У цій ситуації знову спливає особлива роль у формуванні культури пам'яті сучасних музеїв «складної історії», які мають представляти багатоперспективні інклюзивні наративи. Марія Влачу, португальська дослідниця культури, директорка ГО «Acesso Cultura», яка вела в Україні семінари з музейного менеджменту й доступності (Актуальний музей 2013), переконана: інклюзивний музей намагається визначити бар'єри – фізичні, соціальні, інтелектуальні, психологічні, психічні, що тримають людей на відстані від музеїв, і шукає способи подолання цих перешкод. Такі музеї спрямовано на те, щоб залучити інших людей, професіоналів або просто сторонніх, до ухвалення спільних рішень, визначення пріоритетів, вироблення стратегій (Vlachou 2013). Суголосна такому підходу й думка Гретхен Дженнінгс, американської фахівчині з музейної справи, яка описує емпатію та емпатійні музеї так: «Емпатія – це взаємний або двобічний процес; вона єднає людину з іншими людьми – й навпаки… Це не питання доброти чи привітності музейних працівників, а того, що місією та лінією поведінки в інституції є послідовне й щире піклування про громаду, якій вона служить, вважаючи це частиною суспільної відповідальності» (Jennings 2014).

Однак музеї, які взяли курс на об'єктивне та багатоперспективне висвітлення «складної історії», можуть зазнавати тиску з боку влади, стейкхолдерів чи представників якоїсь зі сторін конфлікту. І це для таких музеїв пам'яті є досить поширеним викликом, що підтверджується в тому числі й ситуацією з розвитком Музею Майдану в змінених політичних умовах. Навіть уже згадувана вище Міжнародна хартія меморіальних музеїв передбачає у своїх положеннях, що меморіальні музеї як сучасні історичні музеї здебільшого присвячено пам'яті про державні злочини проти певних меншин. Саме тому сучасні держави, уряди й місцеві спільноти мають велику відповідальність перед меморіальними музеями та повинні оберігати їхні колекції й забезпечити їм найвищий ступінь свободи від політичних директив (International Memorial Museums Charter 2011). Утім, схожі загрози стосуються й інших музеїв, які стоять перед складним вибором презентації чи інтерпретації «складної історії» у своїх стінах.

Дейвід Флемінг, ексдиректор Національних музеїв Ліверпуля, віцепрезидент Асоціації музеїв Великої Британії, у своїх наукових працях і виступах послідовно заявляв, що не погоджується з традиційною думкою багатьох його колег про те, що музеї мають бути аполітичними й не втручатися у владні відносини, адже вони – соціальні конструкції, а політика – наріжний камінь соціальної діяльності. Не існує одного без другого (Fleming 2012). Флемінг наводить слова Боба Джонса: «Статус-кво дає змогу значній частині музеїв не зачіпати актуальних питань сьогодення, ховаючись під маскою морального та інтелектуального нейтралітету». Це, мовляв, не для них – бути втягненими у світ реальних людей, подій, суперечок та особистих поглядів. Ми маємо використовувати знання, щоб збирати колекції та дбати про них, щоб презентувати їх у нейтральному вигляді задля суспільного блага, витаючи при цьому у хмарах наукової чесноти й вивищившись над земними реаліями людського життя (Fleming 2012).

«Насправді не буває нейтральних музеїв, – переконаний Дейвід Флемінг, – це величезний обман – стверджувати протилежне. Усі меседжі музеїв створено їхніми працівниками, і, хоча багато хто з них щиро прагне презентувати збалансовані погляди на світ, кожен висловлений коментар – це вже власна думка, якій можна заперечити, кожен експонат, обраний для показу, обтяжено значенням, кожне рішення вилучити щось із показу може бути оскаржено. Музейні працівники, які стверджують, що вони презентують нейтральні погляди на світ, – лицемірні або нерозумні. У будь-якому разі те, що чимало музеїв намагаються показати себе аполітичними

та вільними від будь-яких інтересів, лише дискредитує їх. Бо насправді все навпаки: всі музеї – політичні, кожен музей має власні прихильності» (Fleming 2014).

Цікавою в цьому контексті є ситуація з українськими музеями під час подій Революції Гідності, які стали для музейних закладів своєрідним тестом і новим досвідом та поштовхом для подальшого розвитку. Про це багато писали у світових ЗМІ (Donadio 2014), цю проблематику навіть залучили в музеєзнавчий дискурс (Poshyvailo 2013, Griggs 2014). У 2015 році цю тему порушували не раз на Міжнародному музейному форумі Американського альянсу музеїв у Сіетлі. Зокрема Дейвід Флемінг під час свого виступу на тему «Музеї за соціальну справедливість» на пленарному засіданні згадав і про виклики перед українськими музеями, про відвагу співробітників багатьох із них, що чітко обрали свою позицію та не вдають, ніби навколо нічого не відбувається, не замикаються на своїх колекціях і внутрішніх проблемах, а намагаються бути соціально інклюзивними, виходити за межі традиційного мислення, миттєво реагувати на кризові ситуації, формувати колекції, які відображають новітню міську історію (Fleming 2014a, p. 16). Цю проблему на окремій секції зазначеного форуму ми мали нагоду обговорювати разом ізЛіндою Норріс, Євгеном Червоним та іншими колегами-музейниками з різних країн світу (Norris 2014a).

МУЗЕЙ МАЙДАНУ ЯК МАЙДАНЧИК ПАМ'ЯТІ, ДІАЛОГУ, АКТИВІЗМУ

Не дивно, що Майдан зацікавив світову спільноту як промовистий символ і важливий процес боротьби українців за власний історичний вибір, обстоювання в мирний спосіб суспільних цінностей і громадянських прав. То була яскрава мить народження нації, яку об'єднують віра в демократію та прагнення до свободи. Осмислення, інтерпретація та презентація таких подій потребують суспільного консенсусу чи історичної дистанції, щоб виважено, без емоцій, спираючись на факти, відповісти на запитання: а що ж відбулося з нами взимку 2013–2014 років?

Про загрози музеєфікації «гарячої історії» та перетворення суб'єктів історії на ув'язнені за склом об'єкти експозицій багато дискутували свого часу музейники. Зокрема Зеновій Мазурик, львівський музейний експерт, порушив такі питання: «Чи Майдан уже завершився? Чи став він історією? Музей займається минулим, історією. А коли ж починається історія? Вчора? Є «гаряча історія», і, якщо нею займатися необачно, тобто оцінювати, аналізувати, можна обпектися та обпекти інших» (Мазурик 2014, с. 19). Херсонський музеєзнавець Сергій Дяченко вважає, що музеї не повинні брати участь в обговоренні повсякденних подій і закликати до політичних дискусій, не повинні брати на себе формування будь-якої оцінки сучасності чи минулого. Щодо Музею Майдану, то він мав би розкрити Революцію Гідності «через людей, не політичну ситуацію – за що вони стояли, хто – герой, а хто – ні, а просто розповісти про тих, хто туди прийшов. Розповісти їхніми особистими речами, історіями, епізодами життєпису. Цьому довіряєш…» (Дяченко 2014, с. 29).

Про потребу створення «багатоголосих» рефлексій щодо «складної історії» в музеях відразу після Майдану писали у своєму дослідженні американки Крісті Енн Гофланд та Лінда Норріс: «Події на Майдані продемонстрували, що українці винахідливі: вони можуть створити щось майже з нічого. Багато хто вміло обходить офіційні структури, які рідко служили громадським інтересам. Ці навички сприяють креативності виставок Майдану. Але менш знайомим для українців є процес провадження діалогу всередині виставки або музейного середовища. Одним із виявів іще відчутного радянського спадку є вирішальний голос куратора або художника. Проте музейники-колеги й, ширше, громадськість чули багато голосів на площі та звідусіль. Майдан не є власністю вчених та науковців, він створює основу для перетворення українських музеїв на місця довготривалої громадянської активності» (Hofland, Norris 2015).

Уже тоді, однак, з'ясувалося, що це був великий виклик для українських музеїв, переважна більшість яких – державні, а отже, залежні від влади ідеологічно, адміністративно й економічно. Як діяти таким музеям у час глибокого конфлікту між владою та суспільством? Чи мають вони спостерігати за історичними подіями, сповідуючи аполітичність і нейтралітет? Як фіксувати пам'ять та презентувати «гарячу історію»? Як реагувати на спроби політиків привласнити «історію переможців» та впливати на інклюзивну презентацію «складної історії» у музейному й комеморативному просторах?

Ми вже порушували це питання перед музейною спільнотою у грудні 2013 року, що викликало жваву дискусію й відповідну реакцію (Пошивайло 2013). Своєрідним викликом традиційній практиці розгубленості й вичікування, а також вагомим внеском у громадський спротив стала співпраця музейників та активістів Майдану взимку 2013–2014 років. Вони тоді збагнули, що розгортання протестів набирає історичного масштабу та значення, а розуміння свободи як культурної й суспільної цінності самобутньо виявляється в новітній історії держави. Музейники закликали подбати про збереження для нащадків унікальних свідчень і розпочали збиральницько-просвітницьку роботу як на барикадах, так і в медіапросторі. Так у січні 2014 року виникла ініціатива «Музей Майдану», яка восени цього ж самого року об'єдналася з ініціативою «Музей Свободи». Її головним завданням стало збереження пам'яті про події та людей Євромайдану, зокрема шляхом збирання свідчень, документів, усних історій і предметів, охорони меморіальних місць та об'єктів, створення меморіально-музейного комплексу.

У польових експедиціях до епіцентру протестів невеличкі ініціативні групи записували історії учасників і свідків подій, відтворюючи їхні емоції, радість, біль і надії, збирали предмети, документували нерухомі пам'ятки, фіксували криві настроїв, цінностей та активності суспільства. Було розроблено критерії й методики збирання свідчень та артефактів за окремими групами: елементи барикад і протестного простору, предмети самозахисту та засоби медичного призначення, зразки озброєння силовиків, побутові речі, агітаційні матеріали та символіка, мистецькі об'єкти й інші креативні вияви, світлини, документи тощо.

У різні періоди виникали концептуальні, логістичні, ресурсні, етичні, психологічні, аксіологічні й інші труднощі щодо збирання артефактів Революції Гідності – матеріальних і нематеріальних, зокрема коли речове середовище Майдану було ще органічною частиною барикад і побуту людей, а потім відбулися його «комерціалізація» та «колекціонізація». Спочатку протестувальники не дуже охоче ділилися своїми думками й емоціями, часом мали острах, а вже пізніше через ротацію реальні учасники подій стали недосяжними для документування на місці. Постмайданівські усні історії часто містили елементи суб'єктивного переосмислення та міфологізації подій.

Пізніше виклики стосовно створення Музею Майдану було пов'язано передусім із відсутністю його цілісної концепції та офіційного статусу, території функціонування, стихійністю протестів після повалення режиму, браком людських і фінансових ресурсів, належного досвіду та практики меморіалізації сьогодення, тісної співпраці громадських ініціатив та браку політичної волі для музеєфікації подій, місць та учасників Революції Гідності.

Саме тому громадська ініціатива «Музей Майдану / Музей Свободи» активно діяла, збираючи та зберігаючи артефакти Революції Гідності, організовуючи ви-

ставкові проєкти в Україні й за кордоном, вивчаючи зарубіжний досвід музеїв «складної історії» у навчальних поїздках, залучаючи міжнародних експертів до створення Музею Майдану. Саме фахові музейні виставки із супровідними інформаційно-освітніми програмами стають потужним засобом протистояння пропагандистським кампаніям і міфам, спрямованим проти української держави, майданчиками, які об'єктивно й відкрито через речі, документи та усні історії несуть правду про висвітлювані події.

Про ті перші важливі кроки на шляху до створення Національного меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідності багато свого часу говорила вже згадувана вище Лінда Норріс, яка нині працює у Міжнародній коаліції місць сумління. Вона переконана, що для більшості людей музеї – це місця, де поховано історію, де подано лише одну її версію, ретельно обмірковану та презентовану фахівцями. Але в часи кризи, тривалої чи раптової, музеї мають змогу створити, так би мовити, чернетку, особливо щодо подання складних історичних і сучасних тем. «Звісно, багато виставок про майданівські протести в Україні буде переглянуто з часом, але ці перші експозиції вже активно сприймаються та жваво обговорюються. Бажання написати першу чернетку історії свідчить про тісну взаємодію з нашими громадами. Це означає, що ми маємо бути готові відмовитися від одноосібного контролю як історії, так і її презентації. Це засвідчує готовність помилятися або провадити роботу, яку може бути переосмислено при глибшому перегляді й дослідженні. Замість сприйняття виставок як остаточних висновків ми можемо змінити наше ставлення та бачити їх як наукові експерименти, де теорію тестовано, оцінено, переосмислено та знову тестовано» (Norris 2013).

Елейн Хойман Ґуріан, відомий музейний консультант світового рівня та експерт зі створення музеїв «поганих новин» (bad news museums) та роботи в них, була вражена, що Революцію Гідності музеєфікували ще в час її тривання, адже нічого подібного вона не бачила досі ніде у світі. Наприкінці травня 2014 року дослідниця була в Україні й консультувала ініціаторів постання Музею Майдану. Тоді вона заявила, що концепція цієї інституції повинна включати процес багаторівневих консультацій, співпраці з представниками різних сторін конфлікту, бути «цілительською» та інклюзивною, адже головне на шляху музейного будівництва – не обов'язково повністю прийняти чиїсь погляди, а почути їх. Створення сучасного музейного комплексу передбачає тривалу підготовку та планування, значні інвестиції часу й коштів. Для цього, на думку Елейн Ґуріан, потрібні два типи осіб – «автентичні свідки», такі собі Нельсони Мандели Майдану, тобто харизматичні лідери протестного руху, та «автомеханіки» – організатори, які налаштують музейну систему (Пошивайло 2014, с. 25). Основні питання, які належило вирішити творцям цієї інституції для її постання найближчим часом, – не стільки технічні, скільки філософські, світоглядні. Важливим у процесі розвитку Музею Майдану є використання метафоричного підходу до висвітлення подій, адже його майбутніми відвідувачами будуть люди, які не матимуть безпосереднього стосунку до зими 2013–2014 років. А за умови доступу широкої публіки до музейних цінностей їх можна використовувати для мирних перемовин, обговорень і вирішення найскладніших суспільних проблем і конфліктів (Ґуріан 2014, с. 42).

Нового дихання проєкт «Музей Майдану» набув із легітимізацією цієї ініціативи. Так, спільним рішенням Міністерства культури та Київської міської адміністрації «Про музеєфікацію героїчних подій, пов'язаних з боротьбою українських громадян за права людини та встановлення народовладдя в Україні (2013–2014 рр.)» у квітні 2014 року створено робочу групу з істориків, музейників, пам'яткоохоронців, архітекторів і чиновників. На них було покладено завдання провести

комплекс заходів із виявлення, фіксування, дослідження та документування пам'ятних об'єктів (включно з нематеріальними), що відображають згадані події, та розробити проєкт концепції майбутньої інституції. А у 2016 році ця громадська ініціатива отримала шанс інституалізуватися у Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності, створений розпорядженнями Кабінету Міністрів України на виконання Указу Президента України. Цей музейний заклад нині перетворюється на потужну інституцію пам'яті.

Отож Музей Майдану, віднайшовши свою ідентичність і соціальний попит, озброївшись сучасними методами комеморації та виробивши власну стратегію музеєфікації «складної історії» (Стратегічне бачення 2016) дає змістовну відповідь на виклики й можливості презентації та інтерпретації національно визначальних подій. Він крок за кроком перетворюється на потужний сучасний заклад нового типу, місце збереження історичної пам'яті, простір живих історій і правдивих свідчень, вмістище колективної пам'яті та лабораторію її переосмислення, платформу громадського діалогу та примирення.

Як бачимо, час вивітрює з пам'яті не лише суб'єктивне сприйняття, а й очевидні реалії, набутий досвід, утверджені цінності. Соціологічні дослідження свідчать про те, що пам'ять плинна й селективна. Частина українського суспільства забуває не лише порівняно далеке минуле, а навіть події, свідками яких була, прагне стерти з пам'яті передумови, причини, перебіг і значення подій на Майдані, імена його учасників та героїв. А отже, змінює своє ставлення до історичних процесів, зневірюється, розчаровується у постмайданній Україні, нівелює власні досягнення й можливість позитивних змін. В умовах гібридної війни це небезпечні виклики, пряма загроза тим паросткам демократії та свободи, які високою ціною пробилися крізь колоніальну товщу нашої історії та свідомості радянських часів.

Наймасовіші й найтриваліші в історії Європи мирні протести, щонайповніше задокументовані, зафіксовані та глобально поширені у новітніх цифрових форматах і медіа, усе ж таки потребують потужної інфраструктури, яка живила б суспільну пам'ять, формувала майданчик живих історій і правдивих свідчень, критичного мислення, спільної дії та генерування нових змістів. Відповідно до методичних рекомендацій із меморіалізації у постконфліктних суспільствах «Від пам'яті до дії» під час процесу формування спогадів про травматичні події варто зважати на власну культуру та ідентичність, пам'ятати, що меморіалізація має на меті згуртування людей, а не розділення їх. Треба створювати пам'ятки, які стануть місцем діалогу щодо сучасних проблем, надихатимуть молодь на конструктивні дискусії та спільні дії. Під час створення простору для вшанування пам'яті завжди відбувається поділ політичних сил на ті, що закликають пам'ятати, й ті, що прагнуть забути та розвіяти травматичні чи незручні спогади. Найважливіше у цій ситуації – вибудувати діалог між цими силами (Naidu 2016, p. 4). Адже у світовій практиці музеї «живої пам'яті» створюються за принципом охоплення різних поглядів, наявності багатьох рішень і відкритості до майбутніх змін.

Отже, меморіалізація та музеєфікація «складної історії» передбачає тривалий процес аналізу контексту й ризиків, фундаментальних наукових досліджень, планування та розроблення стратегій подолання кризи, багаторівневих консультацій і перемовин, співпраці з представниками різних сторін конфлікту, соціальної відповідальності при ухваленні консенсусних рішень. «Музеї діалогу» мають охоплювати різні думки, бути «зцілювальними», ставати інклюзивними платформами для рефлексій щодо історичного минулого, сучасності, концептів свободи, для осмислення травматичних подій, соціального примирення та поступу нації.

Список використаних джерел та літератури

1. *Актуальний музей.* 2013. Проєкт. Режим доступу: http://honchar.org.ua/dynamic [Дата звернення 10 лютого 2020].

2. Гнедовский, М., Охотин, Н. 2011. Страдание как экспонат, или Музей строгого режима: Как показывать в музеях «негативную» историю: уроки истории. Режим доступу: http://urokiistorii.ru/article/2528 [Дата звернення 12 травня 2020].

3. Ґуріан, Е. 2014. Питання, які ставлять музеї. Музейний простір, 1, с. 40–43.

4. Дяченко, С. 2014. Спасение музейных коллекций – дело рук самих музеев. Музейний простір, 1, с. 28–31.

5. Мазурик, З. 2014. Майдан у музеї. Музейний простір, 1, с. 19.

6. Норріс, Л. 2014. Створюючи музей діалогу. Музейний простір, 1, с. 27–30.

7. Пошивайло, І. 2013. Музеї України і Євромайдан: вчимося бути з народом. Історична правда. Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/12/17/140428 [Дата звернення 17 квітня 2020].

8. Пошивайло, І. 2014. Музей Майдану: безпечне місце для небезпечних ідей. Музейний простір, 1, с. 20–26.

9. Романовская, Е. В. Морис Хальбвакс: культурные контексты памяти. 2010. Известия Саратовского университета. Т. 10. Серия «Философия. Психология. Педагогика», 3, с. 39–44.

10. Стратегічне бачення розвитку на середньострокову перспективу 2016–2021. Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності. 2016. Київ: НМРГ.

11. Шагоян, Г. 2009. Мемориализация землетрясения в Гюмри. Антропологический форум, 11, с. 328–371.

12. Anderson, B. 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London: Verso.

13. Cameron, F. 2008. Safe places for unsafe ideas? : history and science museums, hot topics and moral predicaments. Social History In Museums, 32, p. 5–16. Retrieved from: http://www.shcg.org.uk/domains/shcg.org.uk/local/media/downloads/journal/Journal%20032.pdf [Accessed 12 March 2020].

14. Donadio, R. 2014. Unfinished Revolution: The Artists Soldier On. 2014. The New York Times. Retrieved from: http://www.nytimes.com/2014/04/30/arts/design/ukrainians-turn-to-the-arts-in-a-time-of-upheaval.html?_r=0 [Accessed 17 March 2020].

15. Falk, J. H., Dierking, L. D. 2000. *Learning from Museums. Visitor Experiences and the Making of Meaning.* Walnut Creek: AltaMira.

16. Fleming, D. 2014. Do museums change lives? 9th Stephen Weil Memorial Lecture. Joint INTERCOM/FIHRM conference, Taipei, 4 May 2014.

17. Fleming, D. 2014a. Museums for Social Justice. 2014 American Alliance of Museums Annual Meeting & MuseumExpo.

18. Fleming, D. 2012. The Political Museum. INTERCOM 27 November 2012, Sydney.

19. Griggs, M. B. 2014. Ukrainian Protesters Are Already Establishing a Museum for Maidan Artifacts. 2014. Retrieved from: https://www.smithsonianmag.com/smart-news/ukrainian-protesters-create-museum-about-protest-180949914 [Accessed 3 May 2020].

20. Hamilton, P. 1994. The knife edge: Debates about memory and history. In: Darian-Smith, K., Hamilton, P. (eds.) Memory and History in Twentieth Century Australia, c. 9–32. Oxford: Oxford University Press.

21. Hofland, C. A., Norris, L. 2015. On the Streets and in the Galleries: Responsive Exhibits in Ukraine. Exhibitionist, 34/1.

22. International Memorial Museums Charter. 2011. Retrieved from: https://www.holocaustremembrance.com/resources/working-definitions-charters/international-memorial-museums-charter#:~:text=About%20the%20international%20memorial%20museums%20charter&text=This%20charter%20puts%20forth%20internationally,or%20nationalization%20of%20their%20memory [Accessed 20 January 2020].

23. Jennings, G. 2014.We Can't Outsource Empathy. The Incluseum. Retrieved from: http://www.iea.usp.br/en/news/cultural-memory-the-link-between-past-present-and-future [Accessed 18 April 2020].

24. Meckien, R. 2013. Cultural memory: the link between past, present, and future. Institute of Advanced Studies of the University of Sao Paulo.

25. Mitchell, K. 2003. Monuments, memorials and the politics of memory. Urban Geography 24, c. 442–459.

26. Naidu, E. 2016. *From Memory to Action: A Toolkit for Memorialization in Post-Conflict Societies.* Retrieved from: https://www.sitesofconscience.org/wp-content/uploads/2016/08/Memorialization-Toolkit-English.pdf [Accessed 20 January 2020].

27. Norris, L. 2013. Do Museums Need Disaster Plans for People?

28. Norris, L. 2014a. Ukraine in Seattle. Uncatalogedmuseum. Retrieved from: http://uncatalogedmuseum.blogspot.nl/2014/05/ukraine-in-seattle.html [Accessed 22 May 2020].

29. Poshyvailo, I. 2013. Uncatalogedmuseum, Our History Museums will Include the Events of These Days. Retrieved from: http://uncatalogedmuseum.blogspot.nl/2013/12/our-history-museums-will-include-events.html [Accessed 18 April 2020].

30. Rowlands, M. 1999. Remembering to forget: Sublimation as sacrifice in war memorials. In: Forty, A., Küchler, S. (eds.), The Art of Forgetting, c. 129–145. Oxford: Berg.

31. Turner, C. 2009. Editorial: Tomorrow's Museums. Humanities Research, 8/1, p. 1–3. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/330570688_Editorial_Tomorrow%27s_Museums [Accessed 10 May 2020].

32. Vlachou, M. 2013. Communication in Museums: Contributing towards sustainability.

33. Whitmarsh, A. 2001. We Will Remember Them. Memory and Commemoration in War Museums. Journal of Conservation and Museum Studies. Retrieved from: https://www.jcms-journal.com/articles/10.5334/jcms.7013 [Accessed 25 March 2020].

References

1. *Aktualnyi muzei.* 2013. Proiekt. Rezhym dostupu: http://honchar.org.ua/dynamic [Data zvernennia 10 liutogo 2020].

2. Gniedovskiy, M., Okhotin, N. 2011. Stradaniie kak eksponat, ili Muzei strogogo rezhyma: Kak pokazyvat v muzeiakh "negativnuiu" istoriiu: uroki istorii. Rezhym dostupu: http://urokiistorii.ru/article/2528 [Data zvernennia 12 travnia 2020].

3. Gurian, E. 2014. Pytannia, yaki stavliat muzeii. Muzeinyi prostir, 1, p. 40–43.

4. Diachenko, S. 2014. Spaseniie muzeinykh kollektsii – dielo ruk samikh muzeiev. Muzeinyi prostir, 1, p. 28–31.

5. Mazuryk, Z. 2014. Maidan u muzeii. Muzeinyi prostir, 1, p. 19.

6. Norris, L. 2014. Stvoriuiuchy muzei dialohu. Muzeinyi prostir, 1, p. 27–30.

7. Poshyvailo, I. 2013. Muzeii Ukraiiny i Evromaidan: vchymosia buty z narodom. Istorychna pravda. Rezhym dostupu: http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/12/17/140428 [Data zvernennia 17 kvitnia 2020].

8. Poshyvailo, I. 2014. Muzei Maidanu: bezpechne mistse dlia nebezpechnykh idei. Muzeinyi prostir, 1, p. 20–26.

9. Romanovskaia, E. V. 2010. Maurice Halbwachs: kylturnyie konteksty pamiati. Izvestiia Saratovskogo universiteta. T. 10. Seriia "Filosofiia. Psikhologiia. Pedagogika", 3, c. 39–44.

10. Stratehichne bachennia rozvytku na seredniostrokovu perspektyvu 2016–2021. Natsionalnyi muzeinyi kompleks Heroiiv Nebesnoii Sotni – Muzei Revoliutsii Hidnosti. 2016. Kyiv: NMRH.

11. Shagoian, G. 2009. Memorializatsiia zemletriaseniia v Giumri. Antropologicheskiy forum, 11, p. 328–371.

Ihor Poshyvailo,

PhD (Candidate of Historical Sciences),
General Director of the National Memorial to the Heavenly Hundred Heroes and Revolution of Dignity Museum

Musefication of a conflicted history: challenges, practices, and strategies

The Euromaidan protests (the Revolution of Dignity) in winter of 2013–2014 is a bright symbol and an important process of Ukrainians' struggle for their identity, historical choice, human values and civil rights. It was a bright moment of the nation's birth characterized by common political belief in democracy and freedom. Comprehension, interpretation and presentation of such events request public consensus and historical distance. However, time erases from public memory not only subjective perceptions, but obvious realities, acquired experience, and established values. Sociological researches display that memory is changing and selective. The largest and long-lasted peaceful protests in European history, carefully documented and globally disseminated still require a powerful infrastructure that strengthen public memory, creates a platform for living stories and testimonies, promotes critical thinking, common actions and generating new senses.

Memorialization and musefication of a conflicted and "hot" history involves a long process of context and risk analysis, planning and developing strategies for overcoming the crisis, multilevel consultations and negotiations, cooperation with representatives of various parties to the conflict, social responsibility in consensus decisions. "Museums of dialogue" should accept different views, be "healing" and inclusive platforms for reflections on history, contemporary events, concepts of freedom, for better understanding of the traumatic events, and for social reconciliation.

A special role in cultivation of multicultural respect between nations and different communities is given to museums, which today turn out to be important communication facilities, community engagement centers and guardians of a nation's memory and identity. Such institutions can be a highly trusted forum for discussing controversial issues, presenting and interpreting traumatic history, gaining mutual understanding, and even consolidating and healing communities from post-conflict traumas.

The Euromaidan events demonstrated a social responsibility, a real hunger for civic and community engagement, a burst of cultural activism and commemoration activities. In order to commemorate the events and preserve artifacts displaying in different ways the unprecedented movement a number of public initiatives launched a joint project – the Maidan Museum, which has been expanded to the national institution.

A group of cultural activists collected objects and stories from the camp. Many items were taken from the trash and saved from destruction. These preserved evidences will form part of the window into Ukraine and tell more about the protest movement and cultural identity from prospective of not only historical and dramatic events but bunches of art expressions, creativity, humor and satire as powerful voices and arms of the communities.

Presently the challenge is not only to preserve the collection and make it available for broad public and professionals – for research and reflections, promoting democratic discourse and narratives of freedom. But to turn the Maidan Museum, as an interdisciplinary platform for preserving the memory about the fight for freedom in Ukraine's recent history, into a dialogue and reconciliation institution which will represent multiply points of view and be relevant both in form and content to various audiences and generations.

Keywords: *the Revolution of Dignity, Maidan Museum, conflicted history, memorialization, musefication, memory of trauma, commemorative traditions, museum of dialogue, glamorization of conflict, glorification of victims, inclusive narratives, empathy, political museum, social responsibility*

УДК [316.423.3:94:353.1](477)"7126"

РЕГІОНАЛЬНІ ВИМІРИ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ

Тетяна Привалко,

кандидат історичних наук,
координатор регіональних записів проєкту «Майдан: усна історія»,
головний спеціаліст сектору обліку та збереження усних джерел
Українського інституту національної пам'яті

Представлено основні результати регіональних записів проєкту «Майдан: усна історія», який реалізується Українським інститутом національної пам'яті. На основі усних розповідей учасників Революції Гідності розглянуто концепт «місце протесту».

Ключові слова: *Революція Гідності, Майдан, регіональні Майдани, протест, місце протесту, усна історія, інтерв'ю, проєкт.*

Масові протестні акції листопада 2013-го – лютого 2014 року, які отримали назву «Революція Гідності», є третьою подібною подією в новітній історії України – після Революції на граніті (жовтень 1990 року) та Помаранчевої революції (листопад-грудень 2004 року). Революція Гідності стала наймасовішою, найтривалішою та найтрагічнішою протестною акцією. Очевидно, це спонукає і громадськість, і політиків, і науковців тримати цю подію в полі уваги. Власне, ми можемо констатувати появу з 2014 року системності в науковому дослідженні цієї події та українських Майданів загалом.

Найдоступнішим джерелом для вивчення Революції Гідності є усні розповіді учасників та очевидців подій. На відміну від попередніх революцій, коли усноісторичні опитування були випадковими та мали здебільшого приватний характер, робота зі збору усних спогадів про Революцію Гідності провадилася системно. Якщо ретроспективно поглянути на ініціативи, які здійснювали збір усних історій про події зими 2013–2014 років, то наймасовіше вони виявлялися під час самого Майдану та відразу після нього. Результатами цих ініціатив стали книжкові видання, документальні фільми, а головне – великий масив зібраних інтерв'ю. Щоб мати загальне уявлення про цей масив, треба назвати осередки, де такі інтерв'ю зібрано та де вони зберігаються. Опитування проводили Центр міської історії Центрально-Східної Європи, Український католицький університет, Центр усної історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Центр досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства Національного університету «Києво-Могилянська академія»,

ГО «Фонд збереження історії Майдану», Український інститут національної пам'яті (УІНП), Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності. Тут названо найбільші інституційні ініціативи, але, окрім них, існувало чимало громадських і приватних.

Проєкт Українського інституту національної пам'яті має назву «Майдан: усна історія» та реалізується з березня 2014 року. Його головною метою є створення електронного архіву усної історії, до якого мали би вільний доступ усі зацікавлені та який міг би прислужитися вивченню Революції Гідності. У цьому архіві планується оприлюднювати повні записи відео- чи аудіоінтерв'ю, їхні текстові розшифровки, світлини та інші документи.

Наразі матеріали усноісторичного опитування оприлюднюються у друкованих виданнях, які становлять серію «Майдан від першої особи». Перший її випуск має назву «45 історій Революції Гідності» (Майдан 2015), другий – «Мистецтво на барикадах» (Майдан 2016), третій – «Регіональний вимір» (Майдан 2017, Майдан 2018). У третьому випуску представлено спогади про події листопада 2013-го – лютого 2014 року, записані в областях України. Робота над регіональними матеріалами тривала 3,5 року – із квітня 2015 року до жовтня 2018-го. Інтерв'ю в областях проводили викладачі, науковці, музейні та архівні працівники, громадські активісти. Записи або здійснювалися на базі місцевих телерадіокомпаній, або ж забезпечувалися власними силами інтерв'юерів. У регіонах вдалося зібрати 415 інтерв'ю, а всього в архіві нараховується понад 1200 записів. Загалом у роботі над матеріалами регіональних майданів узяли участь 120 осіб. Вони долучилися до різних видів роботи – опитування, транскрибування, відбору інтерв'ю та фрагментів спогадів, редагування тощо. Завдяки опитуванню в регіонах проєкт «Майдан: усна історія» можна вважати першим загальноукраїнським усноісторичним проєктом зі збору спогадів про масові протестні акції.

Для організації опитування в усі регіони було надіслано методичні рекомендації, програми опитування та бланки згоди, що мали підписувати оповідачі. Інтерв'юери націлювалися на проведення тематичних усноісторичних інтерв'ю, основу яких мала становити вільна оповідь, а питальник слугував радше допоміжним інструментом.

Як і загалом у проєкті, в регіонах ми рекомендували запрошувати на інтерв'ю оповідачів різних категорій: тих, хто в різний спосіб долучався до місцевих акцій протесту, тих, хто брав участь і в київському, і в регіональному Майдані, просто очевидців, а також тих, кого можна вважати противниками Майдану. З останньою категорією оповідачів удалося записати лише чотири інтерв'ю, відсоток їх дуже малий порівняно із загальною кількістю зібраних матеріалів. Сподіваємося, що згодом зі зростанням взаємної довіри у суспільстві такі люди погодяться поділитися своїми переживаннями й міркуваннями щодо тих подій.

Особливістю усноісторичних опитувань про Революцію Гідності є те, що оповідачами в них стали зокрема люди молодого віку. Зазвичай до запису усних спогадів залучають старших людей, в яких є досвід переживання багатьох історичних подій та змога їх порівняти, відрефлексувати, проговорити вголос. У подіях Майдану 2013–2014 років молодь брала активну участь на різних його етапах та на різних позиціях. Тож розповіді про отриманий нею досвід має бути включено до комплексу наративних джерел про цю подію.

Усні історії про Революцію Гідності насичено багатьма сюжетами. Про окремі з них автор уже здійснив невеликі розвідки (Привалко 2015; Привалко 2018). У цьому матеріали наведено приклади того, як учасники Майдану розуміють значення вислову «місце протесту».

Більшість регіональних Майданів проходила на центральних площах міст. Це пояснюється не лише тим, що такі площі є найбільшими та здатні вмістити багато протестувальників. В історії України відбувалося чимало протестних акцій, і вони мали різні локації. Вибір місця протесту під час Майдану 2013–2014 років, очевидно, пояснюється тим, що він торкнувся різних суспільних верств, сприймався як важлива вирішальна подія не лише для самих громадян, а й для майбутнього їхніх дітей та країни загалом, – про це свідчать самі учасники протесту.

Майдан був акцією, учасники якої ставили собі за мету зміну політичної системи і власне свій протест висловлювали проти чинної тоді влади та її уособлення на місцях – державних адміністрацій, а подекуди й місцевих рад. Адміністративні приміщення цих органів влади здебільшого розміщуються в периметрі центральних площ – Жовтневої (нині Фестивальної) в Запоріжжі (рис. 1), майдану імені Сергія Корольова в Житомирі (рис. 2), а також поблизу бульвару Шевченка, однієї з головних вулиць Донецька (рис. 3).

Рис. 1. Площа Жовтнева, нині Фестивальна, у місті Запоріжжі (світлина з Вікіпедії)

На цих фотографіях можна побачити, що адміністративні будівлі – це приміщення колишніх обкомів партії, які саме для них і будувалися. Із погляду студій пам'яті це варто розглядати як феноменальне явище: центр міста, його головні будівлі визначають уявлення про спільний простір та основні цінності його мешканців. Також треба зауважити, що ці територіальні пам'ятки через ефект наочності, який є найстійкішим, виступають до певної міри охоронцями традицій (зрозуміло, що радянських та пострадянських) і трансляції їх у майбутнє.

Часто держадміністрації та міські чи обласні ради розташовано в одному приміщенні. Під час Майдану в деяких областях їх неодноразово захоплювали протестувальники. Протестний дух, заполонивши владні коридори, на той момент привів до десакралізації влади в очах усього суспільства. Майданівці, облаштувавши в тих приміщеннях свої штаби, кухні, медичні пункти та сервісні центри, наповнили колишні обкоми своїми переживаннями й емоціями – пам'яттю Майдану.

Рис. 2. Майдан імені Сергія Корольова в місті Житомирі (світлина з biz.zt.ua)

Рис. 3. Бульвар Шевченка у місті Донецьку (світлина з Вікіпедії)

На центральних площах багатьох міст стоять пам'ятники. Оскільки вони постали там із санкції влади, то й відображають насамперед уявлення цієї влади про те, яким має бути публічний простір міста. Наприклад, кіровоградський Майдан також мав місце зібрання у центрі тодішнього Кіровограда на центральній площі імені Кірова біля пам'ятника Кірову (рис. 4).

Рис. 4. Колишня площа Кірова, нині площа Героїв Майдану, в Кіровограді, нинішньому Кропивницькому (світлина з pizzatravel.com.ua)

Така концентрація комеморативних елементів, безумовно, була невипадковою та могла свідчити про надзвичайну вкоріненість радянських традицій. Учасники протестних акцій мали на меті зокрема й подолання цих традицій, і під час Майдану саме ця площа Кірова була основним полем зіткнення протестувальників та провладних сил.

Після штурмів біля багатьох ОДА протестувальники вирішили спорудити барикади. Навіщо вони були потрібні, можна зрозуміти, наприклад, із такого спогаду. Тарас Зень, 1985 року народження, журналіст з Івано-Франківська розповідає: «Якщо раніше щовечора на мітинги ми збиралися перед адміністрацією, то тепер усі приходили в адміністрацію, грілися та спілкувалися між собою. Що цікаво, виросли барикади, хоча незрозуміло, для чого вони нам у Франківську. Але було багато людей, які не могли поїхати в Київ і хотіли свою енергію кудись виплеснути, то у Франківську побудували дуже великі барикади – нарівні з київськими (рис. 5). …Ті, хто не міг поїхати в Київ, фоткались там. Ці фотки барикад історично важливі для нашого міста – як ілюстрації найголовніших подій останнього століття». (Майдан 2017, с. 299–300).

Рис. 5. Барикади біля Івано-Франківської ОДА (світлина з firtka.if.ua)

Аналіз усних розповідей учасників Майдану дає змогу не лише розглядати концепт «місце протесту» як фізичну локацію, а й визначати те, як оповідачі бачать свою участь у Майдані, в чому вона виявилася. Найпоширенішою публічною формою протесту був вихід на вулицю з певною демонстрацією цього протесту: встановлення намету, означення себе як протестувальника (пов'язування стрічок, носіння прапорів, наліпок тощо), демонстрація усних чи письмових вимог (звернення, плакати, банери тощо), участь у протестних зібраннях чи інших акціях.

Масовість протесту різнилася залежно від часового проміжку Революції Гідності, населеного пункту, де відбувалися акції, їхнього характеру та локації. При цьому немає прямої кореляції між рівнем масовості акції та її значенням. Бувало так, що одиничні протести набували великого суспільного резонансу. Можна навести уривок зі спогадів Вольги Шейко, 1975 року народження, адвокатеси, переселен-

Рис. 6. Сергій Лисицин улаштував у Краматорську свій Євромайдан (світлина з day.kyiv.ua)

ки з Донецька: «Я побачила, що в Краматорську на центральній площі стоїть одна-єдина людина, Сергій Лисицин. Стоїть з українським прапором і підтримує Євромайдан (рис. 6). Коли я про це дізналася, сказала: «Люди, а давайте на донецькому Євромайдані зберемося машинами та проїдемо по області. Хіба нам не варто познайомитися з цією людиною, приїхати гуртом і підтримати його? Він там стоїть сам-один, а всі навколо ходять і плюють у його бік» (Майдан 2017, с. 171).

Історія Сергія Лисицина стала відомою через поширення у соціальних мережах, також її висвітлено було в багатьох ЗМІ. З огляду на те, що протестувальник вийшов на акцію в проросійському, як заведено було вважати, невеликому місті, його протест посідає особливе місце в революційних подіях.

Відомо, що українське суспільство є політизованим і ця заполітизованість, особливо під час таких поворотних події, як Революція Гідності, виявлялася й у родинному середовищі. Є свідчення про те, що в багатьох сім'ях через Майдан виникали словесні суперечки (аж до відмови спілкуватися) з намаганням переконати незгодних у своїй правоті.

Були й зовсім інші випадки. Софія Мельник, 1980 року народження, голова громадського центру «Форум» у Вінниці, поділилася своєї сімейною історією. Вона якось готувала їжу для протестувальників, які перебували в приміщенні ОДА, і в той час до неї приїхала мама. «І от ми з мамою варимо макарони. Я ці макарони – в друшляк, красиво. Мама дивиться на мене… Мама вважає, що я не хазяйновита дитина. А тут вона дивиться, як я старанно ці макарони готую, щоб вони гарно зварилися, щоб були теплі, красиві, бо ж це для людей, які мають там (в ОДА) бути. І вона каже: «Дивлюсь я на тебе… Ти точно така, як я. Молодець, молодець!». І якось мама так пройнялася тим, що це я для людей роблю… в цій такій брудній політиці… що вона зі мною разом понесла ці макарони. Ми їх там роздали. Їх практично ніхто не їв, бо бутерброди були смачніші, але ми принесли, роздавали цим людям. І мама якось настільки пройнялася й каже: «Може, ти й права. Може, й справді та Росія на нас нападає. Може, таки Янукович був неправий. Може, й справді нам у Європу треба». «Може» й «може»…» (Майдан 2017, с. 76). Відомою під час Майдану стала історія подружжя з Івано-Франківська Михайла Кравчука та Мирослави Калини (рис. 7). Вони передали на потреби Майдану 10 тисяч гривень. Чимало людей засудили активістів Майдану, які буцімто взяли в пенсіонерів останні гроші, відкладені на похорон. Кілька ініціативних груп навіть збирали кошти, щоб повернути їх Мирославі Калині та Михайлові Кравчуку. Але вони відмовилися взяти гроші назад, сказавши: «Нехай за нас не переживають. То не останні наші гроші» (Франківські 2013). На пожертвувані кошти з Івано-Франківська спорядили на київський Майдан майже 70 осіб.

Рис. 7. Михайло Кравчук і Мирослава Калина (світлина з firtka.if.ua)

В особистих історіях учасників Майдану можна знайти безліч варіацій щодо їхнього «місця протесту». Також є й міркування про вибір цього місця. Так, Тетяна Василик, 1995 року народження, помічниця керівника громадської організації «Тепле місто», розповіла: «Я спочатку дуже шкодувала, що була не в Києві, а тут (в Івано-Франківську). Хоча я їздила туди кілька разів, але перебувала там не на постійній основі. Потім я стала думати, яку роль я виконувала тут і яка роль могла мені дістатися там. Це були б зовсім різні речі: я, не живучи в Києві, не маючи там багато знайомих і контактів, була би просто якоюсь малесенькою частиною, яка стояла на Майдані. То було дуже важливо, але я була б тільки частиною того. А тут я могла впливати на рішення і якось більше допомагати, ніж будучи там, принаймні мені так здавалося. І знову ж таки, якби все круто вдалося в Києві, але не було б Майдану в жодному обласному центрі, то революція не відбулася б. Тому що Київ як столицю можна перенести в будь-яку іншу точку і стягнути туди ту саму партію, тих самих чиновників. Тобто столиця має значення як точка на мапі, як обличчя країни, але більше значення має те, де приймаються рішення» (Майдан 2017, с. 308).

Усні історії оповідачів із різних куточків України становлять вагомий сегмент у комплексі усноісторичних джерел з історії протестних акцій листопада 2013-го – лютого 2014 року. У них зокрема розкрито регіональний вимір Революції Гідності. Завдяки цим усним історіям спогади про регіональні Майдани включено до загальнонаціонального наративу про Революцію Гідності. Через концепт «місце протесту» можна побачити різні варіації участі оповідачів у Майдані та простежити за міркуваннями щодо їхнього вибору.

Список використаних джерел та літератури

1. *Майдан від першої особи. 45 історій Революції Гідності.* 2015. Ковтунович, Т., Привалко, Т. (упоряд.). Київ: К.І.С.

2. *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах.* 2016. Вип. 2. Ковтунович, Т., Привалко, Т. (упоряд.). Київ: К.І.С.

3. Привалко, Т. (ред.). 2017. *Майдан від першої особи. Регіональний вимір.* Вип. 3. Ч. 1. АР Крим – Луганська область. Київ: К.І.С.

4. Привалко, Т. (ред.). 2018. *Майдан від першої особи. Регіональний вимір.* Вип. 3. Ч. 2. Львівська – Чернігівська області. Київ: К.І.С.

5. Привалко, Т. 2015. Особисті історії учасників та свідків подій Революції Гідності: джерелознавчий аспект. В: Усна історія (не)подоланого минулого: подія – наратив –

інтерпретація. Матеріали міжнародної наукової конференції. Одеса, 8–11 жовтня 2015 р. Харків: Б/в, с. 184–192.

6. Привалко, Т. 2018. Духовний чинник у подіях Революції Гідності (за матеріалами усноісторичного дослідження). В: Духовна безпека України: погляд суспільствознавства і богослов'я. Матеріали XVII науково-практичної конференції. Київ: Національна академія управління, с. 99–104.

7. Річниця Майдану – опитування громадської та експертної думки [online]. 2014. Офіційний сайт фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Режим доступу: https://dif.org.ua/article/richnitsya-maydanu-opituvannya-gromadskoi-ta-ekspertnoi-dumki [Дата звернення 14 лютого 2020].

8. Франківські пенсіонери обурені, що їм хочуть повернути пожертву на Майдан [online]. 2013. Firtka. Режим доступу: http://firtka.if.ua/blog/view/frankivski-pensioneri-obureni-so-im-hocut-povernuti-pozertvu-na-majdan45082 [Дата звернення 14 лютого 2020].

References

1. *Maidan vid pershoi osoby. 45 istorii Revoliutsii hidnosti.* 2015. Kovtunovych, T., Pryvalko, T. (uporiad.). Kyiv: K.I.S.

2. *Maidan vid pershoi osoby. Mystetstvo na barykadakh.* 2016. Vyp. 2. Kovtunovych, T., Pryvalko, T. (uporiad.). Kyiv: K.I.S.

3. Pryvalko, T. (red.). 2017. *Maidan vid pershoi osoby. Rehionalnyi vymir.* Vyp. 3. Ch. 1. AR Krym – Luhanska oblast. Kyiv: K.I.S.

4. Pryvalko, T. (red.). 2018. *Maidan vid pershoi osoby. Rehionalnyi vymir.* Vyp. 3. Ch. 2. Lvivska – Chernihivska oblasti. Kyiv: K.I.S.

5. Pryvalko, T. 2015. Osobysti istorii uchasnykiv ta svidkiv podii Revoliutsii Hidnosti: dzhereloznavchyi aspekt. Usna istoriia (ne)podolanoho mynuloho: podiia – naratyv – interpretatsiia: Materialy mizhnarodnoi naukovoi konferencii. Odessa, 8–11 zhovtnia 2015 r. Kharkiv: B/v, s. 184–192.

6. Pryvalko, T. 2018. Dukhovnyi chynnyk u podiiakh Revoliutsii Hidnosti (za materialamy usnoistorychnoho doslidzhennia). Dukhovna bezpeka Ukrainy: pohliad suspilstvoznavstva i bohoslov'ia. Materialy XVII naukovo-praktychnoi konferentsii. Kyiv: Natsionalna akademiia upravlinnia, s. 99–104.

7. Richnytsia Maidanu – opytuvannia hromadskoi ta ekspertnoi dumky. 2014 [online]. Ofitsiinyi sait Fondu "Demokratychni initsiatyvy imeni Ilka Kucheriva". Rezhym dostupu: https://dif.org.ua/article/richnitsya-maydanu-opituvannya-gromadskoi-ta-ekspertnoi-dumki [Data zvernennia 14 liutoho 2020].

8. Frankivski pensionery obureni, shcho yim khochut povernuty pozhertvu na Maidan [online]. 2013. Firtka. Rezhym dostupu: http://firtka.if.ua/blog/view/frankivski-pensioneri-obureni-so-im-hocut-povernuti-pozertvu-na-majdan45082 [Data zvernennia 14 liutoho 2020].

Tetiana Pryvalko,
PhD (Candidate of Historical Sciences),
Coordinator of regional project the "Maidan: Oral History",
Chief specialist of the sector of accounting and preservation of oral sources of the Ukrainian Institute of National Remembrance

Regional scopes of the Revolution of Dignity

The Revolution of Dignity has become the most massive, long-term and tragic protest in Ukraine's history. The oral stories of its participants and eyewitnesses might be the most accessible sources for learning about the event. Collecting oral histories during the Revolution on Granite and Orange Revolution were done randomly and mostly in a private manner. During the Revolution of Dignity systematic work was organized to collect oral memories.

The project of the Ukrainian Institute of National Remembrance is called "Maidan: Oral History" has been implemented since March 2014. Its main purpose is to create an electronic archive of oral history with free access for anyone interested in the event. It also could be recognized as a service for studying the Revolution of Dignity. The archive is intended to release full interview recordings (video or audio), their text transcripts, photos, and other documents. At this time, oral history materials have been published in printed editions that make up the series "Maidan from the first person".

The work on regional materials (collecting memories and preparing them for publication) lasted 3,5 years — from April 2015 to October 2018. 415 interviews were collected in the regions and over 1200 records are kept in the archive. In total, 120 people have been working on the materials from the regional Maidans. They were involved in different types of work: polling, transcribing, interviews selecting and fragmenting, editing, etc. Thanks to a survey in the regions, the project "Maidan: Oral History" can be considered the first nationwide all-historical project aimed to collect memories of mass protest actions. Oral stories about the Revolution of Dignity are full of many plots. This article is issued on the cases of the Maidan participants and their understanding of the concept of "place of protest".

Most of the regional Maidans were held in the central squares of the cities. It is due not only to the fact that the squares are the largest spaces in the city that can accommodate many protesters. There have been many protests in the history of Ukraine and they have been held in different locations. The choice of place of protest during the 2013–2014 Maidan is clearly explained by the fact that it affected the citizens from different social groups, and the protesters perceived it as an important significant event not only for themselves but for their children and for the future of Ukraine.

Analyzing the oral stories of the Maidan participants allows us to consider the concept of the "place of protest" as not only a physical location but also as the narrators' involvement in the protest itself. The most common public form of protest was going out on the streets with some demonstration of the protest: setting up a tent, identifying oneself as protestor (tying ribbons, wearing flags, stickers, etc.), demonstrating requirements: verbal or written (requests, posters, banners, etc.), participating in protest assemblies or other actions.

Through the concept of "place of protest" in the stories of Maidan participants, we can discover different variations of participation, follow their thoughts on the choices they made.

Keywords: *the Revolution of Dignity, Maidan, regional maidans, protest, place of protest, oral history, interview, project*

УДК [069:316.423.3:291.3](470+571:477)

МУЗЕЇ, УКРАЇНСЬКІ РЕВОЛЮЦІЇ ТА РОСІЙСЬКІ МІФИ

Катерина Романова,

кандидат історичних наук,
завідувач відділу науково-дослідної роботи Національного меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідності

У сучасних соціальних та гуманітарних науках політичні міфи розглядаються як своєрідна символічна система, за допомогою якої відбувається моделювання навколишнього світу. Політичні міфи здатні сприяти процесам державотворення й консолідувати суспільство або, навпаки, провокувати конфліктні ситуації та розкол усередині суспільства. У статті наведено огляд сучасних теорій політичного міфу. Окрему увагу приділено питанню, як із політичними міфами можуть працювати музеї: висвітлювати роль таких міфів і розповідати про можливі загрози, які вони криють у собі, нівелювати небезпечні міфи та сприяти формуванню у суспільстві критичного ставлення до них.

Ключові слова: *політичний міф, музей, музейний наратив, українські революції, Революція Гідності*

У сучасній західній музеології досить поширеним є погляд на музеї як на інституції, що формують історичну пам'ять і транслюють національні та націєтворчі міфи (Preziosi 2003, Museums 2016). Створення музейного наративу завжди пов'язано з інтерпретацією подій минулого, однак у такий спосіб, щоб ця інтерпретація відповідала певним суспільним вартостям (Вайдахер 2005, с. 180). Це означає, що музейний наратив завжди створюється в межах певної системи цінностей, спільної для тієї чи іншої соціальної групи, найбільшою з яких є нація.

Між нацією та історією існує тісний взаємозв'язок. Як писав один із найвідоміших дослідників сучасних міфів К. Хюбнер, нація визначається відповідно до своєї історії та простору, в якому ця історія відображалася (Хюбнер 1996, с. 324). Історія – це визначні події, що мають непересічне значення та не забуваються. Пам'ять про них зберігається не лише завдяки врочистим заходам до знаменних дат, а й у пам'ятниках, документах, творах мистецтва, реліквіях тощо (Хюбнер 1996, с. 324–325).

Саме тому дослідники політичних міфів кажуть про важливість музеїв, в яких зберігаються артефакти, або знаки, як їх у тому числі визначає Вайдахер (Вайдахер

2005, с. 214), для підтримки цих міфів. Із цього погляду такі знаки виконують кілька функцій.

По-перше, завдяки артефактам людина може сприймати минуле як щось таке, що належить до об'єктивної реальності, та, мало того, не тільки духовно, а й фізично переживати минуле. К. Хюбнер пише про «священне тремтіння», яке відчувають певні особи, ступаючи на місце, де відбувалися важливі історичні події, або ж коли бачать предмети, що відіграли певну роль у цих подіях (Хюбнер 1996, с. 325). Таке переживання подій минулого, на думку дослідника, подібне до переживання міфу: «того матеріально присутнього, нумінозного першопочатку, який існує понад часом та який тотожним чином відновлюється й у вигляді різноманітних варіантів стає новою історичною дійсністю, продовжуючи жити в ній. Отже, нація, яку розуміють крізь призму міфу, визначається через історію, що трактується за допомогою архетипів» (Хюбнер 1996, с. 326). Знаки минулого, в яких «живе» та матеріалізується нація та через які вона переживає минуле, стають частиною сутності кожного, хто належить до цієї нації, а отже, сприяють збереженню її цілісності.

По-друге, ці знаки, які символізують конкретну історичну ситуацію чи які пов'язано з персонажами певного політичного міфу, можуть відігравати роль знаку цього міфу як цілого (Флад 2004, с. 148). Стосовно музею це означає, що той чи інший музейний експонат, який бачить відвідувач, здатен йому нагадувати про існування відповідного міфу.

У той же час сама історія є не чим іншим, як інтерпретацією подій минулого, що відбувається в межах певного політичного поля, в якому існують історики. Це зазначали західні дослідники, які розвивали теорію соціології знання, зокрема П'єр Бурдьє (Бурдье 1993). Така інтерпретація неминуче сприяє міфологізації історії. Використання ж істориками метафор, які зазвичай пов'язано з міфологічним мисленням, сприяє, на думку соціолога, додатковій міфологізації минулого (Бурдье 1993).

У науковому середовищі міф визначається як дещо ірраціональне й таке, що потребує обов'язкового розвінчання. Проте у своїй роботі «Діалектика міфу» О. Лосєв зазначав: «коли «наука» руйнує міф, це означає лише, що одна міфологія бореться з іншою міфологією» (Лосев 1990).

Більше того, міфи відіграють важливу роль у підтримці існування нації та держави як політичних утворів. К. Хюбнер наголошував: «справжні міфи… утворюють одну із засад сучасних національних держав і відповідають глибинним людським почуттям. Досі незрозуміло, як можна від них цілковито відмовитися, не руйнуючи сучасного політичного ландшафту» (Хюбнер 1996, с. 340).

Як і міф, що базується на архетипах, тобто певних символах, знаках, політичну діяльність також значною мірою зумовлено використанням знаків. Їхня конвенціональність підтримує існування соціальних груп. Найчастіше такими знаками виступають символи минулого, використання яких і дає змогу досягти соціального ефекту (Бурдье 1993, с. 34).

Таким чином, виникає тріада «історія – міф – політика», від якої значною мірою залежить розвиток націєтворчих та державотворчих процесів. Вочевидь, тут ідеться не про архаїчний міф, а про міф сучасний – політичний.

Про міф як фактор соціальної мобілізації та конструювання суспільної реальності наприкінці XIX – на початку XX століття писав французький філософ Ж. Сорель (Сорель 2013). Проте глибокі дослідження політичного міфу почалися лише у середині XX століття. Одним із перших, хто заговорив про наявність політичних міфів, був Е. Кассірер, який дослідив функціонування міфу від архаїчних спільнот до сучасності. За Кассірером, якщо давній міф розглядається як результат позасвідомої діяльності, то створення політичного міфу є цілком свідомим процесом, спрямованим на досягнення певної мети. Але функція його така сама – керувати масами людей, адже підкорювати силою уяви легше, аніж силою фізичною (Кассирер 1990).

Пізніше теорію міфу, в тому числі політичного, на Заході розвивали М. Еліаде, Г. Тюдор, Р. Барт, К. Хюбнер, К. Флад.

Західні дослідники визнають, що в сучасному суспільстві міфи відіграють таку ж важливу роль, як і в архаїчних спільнотах. А історичне минуле називають одним із найголовніших складників політичного міфу. Зокрема, англійський дослідник К. Флад визначає політичний міф як «ідеологічно марковану розповідь, яка претендує на статус правдивого уявлення про події минулого, теперішнього і прогнозованого майбутнього та яку прийнято соціальною групою як правильну в основних рисах» (Флад 2004, с. 42). «Ідеологічно маркований» означає, що міф відбиває припущення, цінності, завдання, які є основою певної ідеології, відповідно міф містить явний чи неявний заклик стати на певну ідеологічну позицію (Флад 2004, с. 41).

В Україні дослідження політичного міфу почалося лише на початку XXI століття й найбільше активізувалося після Помаранчевої революції, у тому числі через загострення відносин із Росією, яка почала інформаційну війну проти нашої держави, а також у зв'язку з виборчими кампаніями (Шайгородський 2009, Лютко 2014, Макаренко 2017, Мороз 2010, Пробийголова 2010, Рагімова 2018, Гнатко 2018, Демчук 2017). Ці процеси змусили вітчизняних дослідників звернутися до питання функцій політичного міфу у сучасному соціумі.

Здебільшого українські дослідники розглядають використання політичних міфів як інструменту агітації під час виборів. Теорії політичного міфу досліджено в статті Р. Демчук, яка також акцентує увагу на зв'язку політики та міфу й визнає міфологічність ідеології та ідеологічність міфології (Демчук 2017, с. 15). Дослідниця визначає політичний міф не просто як «текст, символ або образ, що належить певній культурі, і навіть не феномен культури, а вид світосприйняття, що структурує і культуру, і суспільство та домінує у певні періоди задля відновлення/трансформації соціальної картини світу» (Демчук 2017, с. 20).

Загалом дослідники виділяють такі функції, які виконує міф у суспільстві: «аксіологічна (задає певну ціннісну шкалу соціальним явищам та людським взаємовідносинам, визначаючи відповідний шкальний пункт відліку); еволюціоністська (або антропологічна; окреслює напрямок та критерії відповідної соціальної еволюції); компенсаторна (амортизує негативні емоційні переживання «соціального» походження); комунікативна (сприяє формуванню світоглядної основи соціальної комунікації у відповідному соціумі); консолідуюча (відповідає за витворення об'єднуючого підґрунтя для згуртовуючої взаємодії між відповідними соціальними суб'єктами); мобілізаційна (стимулює актуалізацію серед осіб, що складають відповідний соціум, внутрішньоособистісних спонукальних чинників масових спільних дій); нормативно-ритуалістична (імперативно обґрунтовує та утверджує певні соціальні норми і ритуали); онтологічна (абсолютизує буття певної соціальної спільноти, надаючи її існуванню якості надцінності); праксеологічна (освячує вказанням на зв'язок з вищими сенсами певну суспільно-політичну практику); сигніфікативномоделююча (втілюється у формуванні на рівні відповідного соціуму певної символічно-знакової системи відображення дійсно-

сті та моделювання в ній деяких міфовідповідних соціальних процесів і подій); стабілізуюча (забезпечує стійкість існування відповідного соціуму, його імунітет щодо різноманітних деструктивних впливів та процесів на складних етапах свого розвитку); телеологічна (сприяє успішному покладанню відповідним соціумом глобальної, екзистенційної мети власного існування як беззаперечного, самопрограмуючого імперативу останнього» (Гнатко 2018, с. 315).

Не менш важливою функцією міфу, але вже зі знаком «мінус», є, умовно кажучи, деконсолідувальна та дестабілізаційна. Такі міфи спрямовано на провокування конфліктних ситуацій і розкол усередині суспільства. К. Хюбнер називав такі міфи псевдоміфами, оскільки вони, на його думку, не відбивають реальності. До таких міфів він відносив гітлерівські міфи про рейх і націю. І хоча Р. Демчук дискутує з ідеєю про таке співвідношення міфу та реальності, погоджуючись із позицією К. Флада, що міф заглиблює людину в дійсність, яку вона вважає достовірною (Демчук 2017, с. 16), можна зазначити, що такі псевдоміфи, базуючись на домислах або викривленні реальності, рано чи пізно руйнуються. Ці міфи можна назвати пропагандистськими. Таким міфом був, наприклад, радянський політичний міф, російськоцентричний за своєю суттю, який прагнув об'єднати народи, що мали свої національні міфи, виражені більшою чи меншою мірою.

Сьогодні політологи та соціологи, які досліджують політичні міфи у глобальному сенсі як інструменти забезпечення існування держави та нації, кажуть про тотожність політичного міфу й ідеології (Барт 2008) або розглядають ідеологію як таку, що формується на ґрунті міфології (Стрельник 2014). Таким чином, із погляду політичного міфу, користуючись дефініцією К. Флада, державу можна визначити як ідеологічний конструкт / політичний міф, існування якого підтримує суспільство (як державні та громадські інституції, так і окремі індивідууми) завдяки спільним інтерпретаціям минулого, розумінню сучасного та баченню майбутнього.

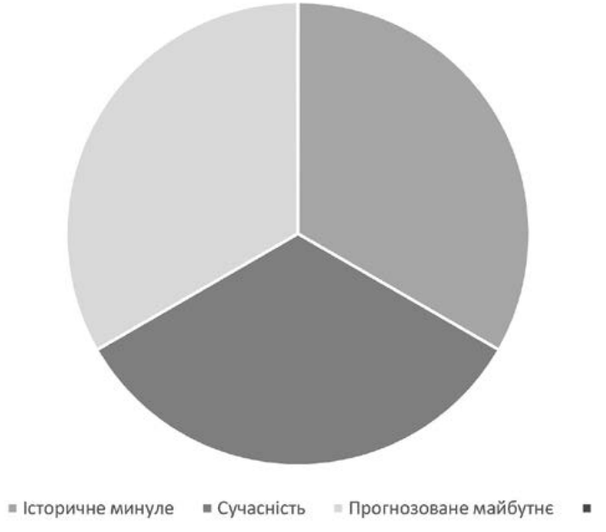

Рис. 1. Національна держава / Національний політичний міф

Звісно, це ідеалізована схема, оскільки всередині держави відбувається боротьба між політичними силами, кожна з яких може пропонувати своє бачення історії, сучасності та майбутнього. Але ця інтерпретація зазвичай є націєцентричною і для ліберальних, і для праворадикальних партій, тобто йдеться про міфи, які вироблено всередині держави[1].

Але якщо застосувати подібну схему в Україні, то матимемо іншу ситуацію.

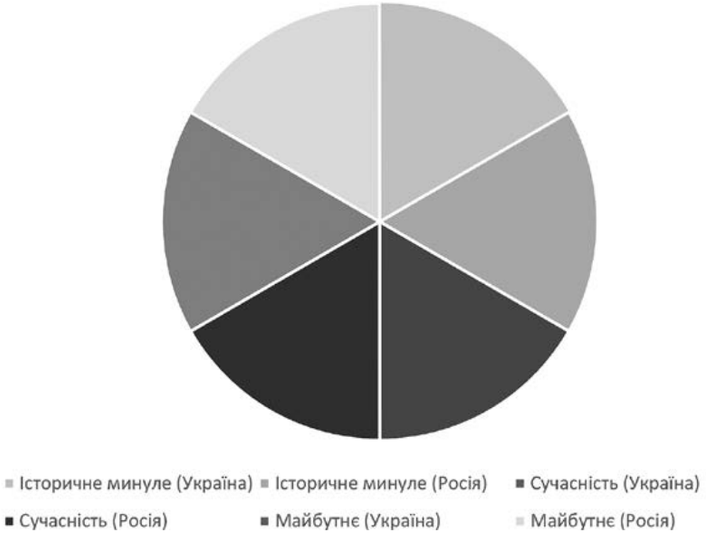

Рис. 2. Національна держава / Національний/антинаціональний політичні міфи

У кожному із секторів співіснують два політичні міфи – український та російський, причому останній, спрямований на національну асиміляцію та знеособлення українців як нації, домінував упродовж кількох століть. Його носієм в Україні й досі є чимало осіб, його пропагують певні політичні сили та транслює частина суспільства. І якщо розглядати українські революції починаючи від визвольних змагань 1917–1921 років і до Революції Гідності з погляду політичного міфу, то можна сказати, що вони виникають тоді, коли частина українського суспільства, яка є носієм українського міфу, намагається збільшити його вплив у відповідних секторах або взагалі витіснити російський міф.

Саме слабкість українського міфу порівняно з російським стала причиною поразки Української революції і, можна сказати, є причиною реваншів проросійських сил упродовж усього періоду існування України як незалежної держави. Тому ця проблема досі актуальна, бо російський міф і сьогодні функціонує у Росії, зумов-

[1] Проблема існування політичного міфу в багатоетнічних державах потребує спеціального дослідження. Вочевидь, у таких державах має складатися політичний міф, який визнає багатоетнічність та існування свого політичного міфу в межах кожної етнічної групи, об'єднуючи при цьому різні етноси в цілісну політичну націю.

люючи її консерватизм, замішаний на націоналізмі, та чинить активний спротив демократизації навіть усередині самої Росії. В основу цього міфу покладено ідеологію месіанізму – уявлення про Москву як про третій Рим.

Одним із перших, хто розглядав визвольні змагання українців 1917–1921 років саме як боротьбу ідеологій, був письменник і публіцист, представник української еміграції другої хвилі Євген Маланюк. У своєму есеї «Ідеї й дії» він зокрема писав, що саме ідея «Москва – третій Рим» «послужила силовим змістом для нової форми цієї ідеї – «Росії-Комінтерну», а матеріалізація цієї ідеї пройшла вже на наших очах з таким розмахом, що залляла й нашу відроджену Батьківщину» (Маланюк 2017, с. 275–276). І саме ця ідея дала змогу напівживій Росії оговтатися після Першої світової війни.

Українці ж, як вважає Маланюк, за всю свою історію не змогли виробити національної ідеї, здатної за глибиною та ступенем месіанізму дорівнювати російській: «замість ідеї куценьке гасло, пошматоване «етнографічною» обмеженістю вихованої в рабстві інтелігенції. В цім і тільки в цім першопричина наших невдач в боротьбі за Націю і Державність, бо поки «ідея Росії» існує, поки володіє цією ідеєю московський народ, – поки ми не спроможемося на створення своєї власної української ідеї, свого панукраїнізму (українського месіянізму), що був би потужною контрідеєю, до тої пори годі уявити собі Україну як щось конкретне» (Маланюк 2017, с. 281–282).

Але, окрім державницького месіанського міфу, що його активно просувала Росія впродовж століть колонізаторської політики, всередині імперії формувався й російський антиукраїнський міф. Це, вочевидь, сталося не в 1917 році, а набагато раніше. У зв'язку з цим певний інтерес становить стаття «Значіння Полтавського бою для Української державности», написана в еміграції ще одним учасником Української революції, громадським діячем Віктором Андрієвським. Розглядаючи перехід Івана Мазепи на бік шведського короля Карла XII як цивілізаційний вибір України між Європою та Азією, автор досліджує історичні передумови, що вплинули на формування українсько-російських відносин напередодні Полтавської битви, а також подальші дії російського імператора Петра I, спрямовані на знеславлення імені українського гетьмана та окупацію України. В. Андрієвський аналізує політику російського царя, складником якої став міф про зраду Мазепою православ'я та його перехід на бік уніатів. Досить цікавим є наведений автором фрагмент відозви Петра I до українців, написаної після того, як російська армія, що перемогла шведів, вогнем і мечем пройшлася по українських землях: «…ні который народ под солнцем такими свободами і привиліями і легкостію похвалитися не может, как по Нашей Царскаго Величества, мілості – народ Малороссійскій. Ібо ні єдінаго пенязя в казну нашу с ніх брать не повелеваєм; но мілостіво іх призираєм с Своїмі войські і іждівєнії Малороссійській край, святия православния церкві і монастирі і городи і жиліша іх от бусурманскаго і єретіческаго наступленія обороняєм… Что же прінадлежіт о той фальшівой укорізнє непріятельской, будто по указу нашему Малоросійскаго народа доми і пожіткі попалени і разорени і то всьо подлогі непріятельскіє к возмущенію народа Малоросійскаго вимишленниє» (цит. за: Андрієвський 1927, с. 19–20).

Андрієвський вказує на живучість подібних текстів і можливість їхньої адаптації до сучасних умов, зазначаючи, що вони нічим не відрізняються від радянських прокламацій: «Поставте замість короля Чемберлена або Пуанкаре чи там «світову буржуазію», замість Мазепи – Петлюру, і ніякий сучасний агітком не вигадає ліпшої відозви до легковірного народу малоросійського» (Андрієвський 1927, с. 20). І так само, як

росіяни за Петра I з Мазепи робили уніата, так у радянські часи з Петлюри більшовики зробили антисеміта (Андрієвський 1927, с. 21).

Апелюючи до сталих архетипів, російська влада й сьогодні маніпулює свідомістю громадян. У сучасних російських та проросійських ЗМІ замість Мазепи та Петлюри з'являються як атавізм радянської повоєнної міфології Бандера та бандерівці (синонім нацистів у пропагандистських виданнях), до яких російська пропаганда відносила лідерів та учасників українських революцій XXI століття, а замість короля та світової буржуазії – НАТО і Європа, яких сучасний політикум Росії вважає своїми головними ворогами.

Пропагандистські міфи про нацистів на чолі з Ющенком та підтримку й організацію Помаранчевого Майдану 2004 року США ширилися у тогочасній російській та проросійській українській пресі. Під час Революції Гідності та російсько-української війни, коли тема України в російських ЗМІ стала чи не найголовнішою, такі міфи активізувалися з новою силою. Обговорювалися теми нацизму, який «підводить голову» в Україні, та право України бути самостійною державою (Петровская 2013), Україну ділили на регіони з різною ментальністю та цивілізаційними прагненнями (Надеждин 2013), писали про те, що заступник Держдепу США привіз в Україну 15 млн доларів «для розігрівання» Євромайдану (Надеждин 2013). Сім основних міфів про Україну, які набули особливого розголосу під час подій Революції Гідності, названо у статті Романа Доброхотова «Сім міфів про Україну» (Доброхотов 2014). Серед них зокрема є такі: в Україні не люблять росіян та заборонили російську мову; на чолі революції стоять праві радикали; революція в Україні призвела до кризи та розрухи; Степан Бандера воював під фашистськими прапорами проти Росії; революція в Україні чаїть загрозу Росії (Доброхотов 2014).

Аналіз таких міфів надано у колективній монографії «Ре-візія історії», що вийшла в Україні минулого року (Ре-візія 2019).

На пресконференції 4 березня 2014 року, обговорюючи ситуацію в Україні, Путін озвучив більшість цих наративів: «я вважаю, що це все дуже добре підготовлено. Звісно, були бойові загони, вони досі є, і ми бачили, як вони ефективно діяли. І в цьому сенсі, звісно, там західні інструктори постаралися. Але річ не в цьому. Якби влада була сильною, впевненою в собі, стійкою, то тоді жодні націоналісти не змогли би здійснити тих погромів і домогтися того результату, який ми зараз бачимо» (Пресс-конференция 2014).

Частина цих міфів також виникла задовго до подій Революції Гідності. Доказом цього є дискусії, які у міжвоєнний період відбувалися між представниками української та російської еміграції. У них відбито уявлення росіян про належність до Росії споконвічних українських земель, про безпідставність державотворчих прагнень України тощо. Зокрема під час проведення одного із заходів у празькому «Руському домі» 1926 року російський історик та політичний діяч Венедикт Мякотін у доповіді, присвяченій українському питанню, казав про ненависть українців до росіян, наголошував, що Харківщина, Крим, Новоросія та Кубань – не українські землі, а колишня українська Центральна Рада була «самочинною установою», яка видавала себе за український національний уряд, і що в можливому військовому конфлікті з Росією Україна може виступити проти Росії (Самовидець 1926, с. 6–8).

Небезпечно, що ці наративи в Росії сприймають як науково доведений факт. Нижче – як квінтесенція таких текстів – фрагмент дисертації, яку було захищено в МДУ 2016 року: «Технології кольорових революцій реалізуються за стан-

дартним шаблоном. Спочатку посилюється дестабілізація внутрішньополітичної обстановки в країні. Приводом є спровоковане загострення реальних проблем, що існують у суспільстві (соціально-економічні, національно-етнічні, релігійні та ін.)… Далі організовуються мітинги й демонстрації (Майдан). Населення, яке вивели на вулиці, мобілізується в агресивний політичний натовп, який спрямовується проти чинної влади. За допомогою спеціально підготовлених воєнізованих формувань, учасники яких видають себе за «мирних» демонстрантів, відбуваються захоплення урядових будівель і блокування діяльності державних органів влади. Потім до процесу втручається політичне керівництво Сполучених Штатів і західноєвропейських країн, а також ангажовані ними міжнародні організації та ЗМІ, які синхронно заявляють про деспотизм і «недемократичність» уряду та про доконечну потребу прийняття чинною владою «демократичного» вибору народу» (Арямова 2016, с. 160).

Можна побачити, що це стійкі міфи, які використовують одні й ті ж самі архетипи та міфологеми, лише осучаснені відповідно до історичного періоду. У них українці виступають зрадниками, українські території є регіонами Росії, які незаконно або «з милості» російських керманичів відійшли до України, Україна використовує підтримку Заходу, щоб послабити та знищити Росію. Той само Андрієвський вказував на загрозу таких текстів для українського суспільства передусім тому, що окупація України була в тому числі наслідком вдалої маніпуляції ними з боку російської держави: «Москва все брала нас на вудочку наших клясових інтересів та виручання одної кляси від другої: Петро виручав українську чернь від української старшини, Муравйов та Пятакови – робочих і крестян від української Центральної Ради, Денікін усіх – від большовиків, большевики – від Денікіна… Не забуваймо ж, що Москва й вічно «виручатиме» нас із ріжних боків, сіючи між нами самими негоду…» (Андрієвський 1927, с. 30).

Уже згадувана пресконференція Путіна підтверджує цю тезу: «На мій погляд, ця революційна ситуація складалася давно, з перших днів незалежності України. Простий український громадянин, простий український мужик, він страждав і за Миколи Кривавого, і за Кравчука, і за Кучми, і за Ющенка, і за Януковича. Нічого на краще або майже нічого не змінилося. Корупція досягла таких меж, які нам і не снилися тут, у Росії. Збагачення та розшарування суспільства, й у нас цих проблем більш ніж досить, й у нас вони мають дуже гострий характер, а в Україні це ще гостріше, ще гірше, піднесено до куба й до квадрата. Розумієте, там це просто неймовірні величини. [...] Що нас непокоїть найбільше? Ми бачимо розгул неонацистів, націоналістів, антисемітів, який зараз відбувається в деяких частинах України й у тому числі в Києві. Ви, представники засобів масової інформації, бачили, напевно, як одного з чинних губернаторів ланцюгами, наручниками на площі прикували до якихось там споруд узимку, в холодну пору, обливали водою. [...] І ось коли ми це бачимо, ми тоді розуміємо, що непокоїть громадян України – і росіян, і українців, взагалі російськомовне населення, яке живе у східних і в південних регіонах України. Що їх непокоїть? Їх непокоїть ось таке свавілля. І якщо ми побачимо, що це свавілля починається в східних регіонах, якщо люди попросять нас про допомогу, а офіційне звернення чинного легітимного президента в нас уже є, то ми залишаємо за собою право використовувати всі наявні у нас засоби для захисту цих громадян. І вважаємо, що це цілком легітимно» (Пресс-конференция 2014).

Тобто йдеться про «захист» того самого «простого українського мужика», якого Росія прагне захистити починаючи з часів Петра І. Саме тому вкрай важливим є не тільки дослідження нав'язуваних іззовні міфів, а й знешкодження їх. І саме тому тема співвідношення музейного наративу та політичного міфу є актуальною та потребує глибшого аналізу.

Як один із різновидів інтерпретації історичних подій (поряд із працями істориків, художніми творами, комеморативними практиками тощо) музейний наратив створюється в межах певного політичного міфу. При цьому, як і сам міф, він є не імітацією реальності, а окремою культурною реальністю (Вайдахер 2005, с. 197), однак такою, що визнається відвідувачем як достовірна. Як репрезентант політичного міфу музейний наратив, відповідно, є частиною символічної культури, представленої в тому числі у знаках – музейних предметах. Ці предмети, з одного боку, є оригінальними елементами дійсності, а з іншого – свідченнями та представниками суспільних цінностей (Вайдахер 2005, с. 129). Як зазначалося вище, ці музейні предмети здатні матеріалізувати міф і підтверджувати його достовірність.

Саме тому історичні музеї, у тому числі вітчизняні, експозиції яких пов'язано з темою українських революцій, можуть відіграти важливу роль у боротьбі з ворожими міфами, транслюючи та формуючи національний, націєтворчий міф.

Вочевидь, сама по собі тема революції не здатна бути консолідаційною для всього суспільства, адже революція – це завжди суспільне протистояння, в основі якого зіткнення різних політичних міфів. Радянські музеї намагалися поєднати штучно та примусово створене багатонаціональне радянське суспільство на основі міфу про Жовтневу революцію та братні народи, але, по суті, це був російськоцентричний міф, міф тоталітаризму, який знецінював основні засади демократичного міфу, у центрі якого такі категорії, як свобода, право вибору, рівність усіх перед законом, відповідальність. Саме тому нинішні музейні експозиції, які розкривають зокрема тему Революції Гідності, мають, аби не перетворитися на музеї радянського зразка, створювати наратив, який утверджував би загальнолюдські цінності, цінності демократичного суспільства.

Створення музейного наративу, присвяченого темі Революції Гідності, має не нав'язувати героїзацію, а давати відвідувачеві змогу самому робити висновки про значущість подій і роль, яку відіграли їхні учасники.

Звісно, міф про Революцію Гідності та її героїв може використовуватися певними політичними силами для підвищення власного рейтингу, але музейний наратив Революції Гідності не повинен транслювати ідеологію цих політичних сил. Він може бути суголосним ідеології політичних груп, які транслюють націєтворчий політичний міф, але при цьому не бути репрезентованим як такий, що належить цим групам. Тому важливо, щоб відвідувач усвідомлював наявність і роль міфів у суспільстві. Із цього погляду музеї можуть виконувати кілька завдань:

1. Вказувати на транслювання в Україні чужих міфів – шляхом демонстрації музейних предметів, що уособлюють такі міфи (наприклад плакати, листівки та інші агітаційні матеріали Антимайдану).

2. Інтерпретувати революцію в тому числі як зіткнення двох політичних міфів шляхом експонування предметів, що під час історичних подій використовувалися як розуміння трансляції чужих міфів (наприклад наліпки громадянського руху «Спільна справа» з написом «Я тут не за гроші», які заперечували поширювану противниками протестних акцій інформацію про те, що учасники цих акцій отримували гроші за участь у них).

3. Виявляти безпідставність чужих міфів та спростовувати їх – через експонування предметів, які суперечать цим міфам (наприклад плакати на конструк-

ції ялинки, на яких містилися заклики до громадян Росії «Россия, вставай!», як спростування міфів про русофобські настрої учасників Майдану, або прапори учасників протестів, котрі приїхали з південних та східних областей України, як спростування міфу про ініціювання та підтримку протестів лише представниками Західної України).

4. Розповідати про наслідки використання чужих міфів – через експонування музейних предметів, що розповідають про потерпілих унаслідок сутичок з антимайданівцями та силовиками учасників протестів або про події Постмайдану, передусім анексію Криму та війну на Сході України (фотографії, залишки зброї, предмети зі слідами від куль).

5. Нарешті головним завданням, безперечно, є підтримка та трансляція національного політичного міфу, тобто така інтерпретація історії, яка змусить відвідувача усвідомити власну відповідальність за події, які відбуваються в країні зараз, і за те, якою ця країна стане в майбутньому.

Вочевидь, музейний наратив не повинен бути однолінійним. Але історія міфів, висвітлення їхньої ролі у житті суспільства може стати одним із сюжетів музейної нарації. Такий підхід до висвітлення теми Революції Гідності, а також інших протестних рухів та акцій, пов'язаних із державотворчими процесами в Україні, – одна з можливостей подолати інерцію минулого, через яку прагнення героїзувати події та їхніх учасників перетворюється на пропаганду. Результатом цього стає, по-перше, цілковита відсутність музейної комунікації, оскільки будь-яка пропаганда передбачає не обмін інформацією, а лише однобічне її сприйняття; по-друге, втрачаються важливі сюжети, адже пропагандистська експозиція зазвичай є однолінійною, а отже, не висвітлює всю складність та багатошаровість історичних процесів і позбавляє відвідувача змоги аналізувати та робити висновки. І, навпаки, усвідомлення відвідувачем того, що історія, у тому числі історія в музеї, – це частина політичної міфології, має активізувати критичне мислення, результатом якого є вміння формувати власні думки та захищати свою позицію, що є запорукою існування будь-якого демократичного суспільства.

Список використаних джерел та літератури

1. Андрієвський, В. 1927. *Значіння Полтавського бою для Української державности. Промова на урочистій академії 10 липня 1927 року в Українській Станиці при м. Калішу.* Варшава: Б/в.

2. Арямова, А. Д. 2016. *Роль технологий цветных революций в трансформации современных политических режимов.* Диссертация канд. полит. наук. МГУ им. М. В. Ломоносова.

3. Барт, Р. 2008. *Мифологии.* Москва: Академический проект.

4. Бурдье, П. 1993. Социология политики [online]. Socio-Logos. Режим доступу: http://bourdieu.name/content/mertvyj-hvataet-zhivogo-ob-otnoshenijah-mezhdu-istoriej-oveshhestvlennoj-i-istoriej-inkorpor [Дата звернення 16 жовтня 2019].

5. Вайдахер, Ф. 2005. *Загальна музеологія.* Львів: Літопис.

6. Гнатко, М. 2018. Політичний міф як інформаційно-психологічний засіб політичної боротьби. Психологічні виміри культури, економіки, управління, 11, с. 310–322.

7. Демчук, Р. В. 2017. Метаморфози міфологічного [online]. Магістеріум. Культурологія, 68, с. 14–21. Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/12330 [Дата звернення 28 жовтня 2019].

8. Доброхотов, Р. 2014. Семь мифов об Украине [online]. Главком. Режим доступу: https://glavcom.ua/columns/dobroxotov/124150-sem-mifov-ob-ukraine.html [Дата звернення 1 листопада 2019].

9. Кассирер, Э. 1990. Техника современных политических мифов. Вестник МГУ, 7, серия «Философия», 2, с. 58–65.

10. Лосев, А. Ф. 1990. Диалектика мифа [online]. Правда. Режим доступу: http://psylib.org.ua/books/losew03/txt03.htm [Дата звернення 20 січня 2020].

11. Лютко, Н. В. 2014. Міфологізація політичної реклами [online]. Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія», серія «Політологія», 228/216, с. 105–108. Режим доступу: http://politics.chdu.edu.ua/article/view/27695/24808 [Дата звернення 4 листопада 2019].

12. Макаренко, Є. 2017. Міф як засіб масової комунікації [online]. Американська історія та політика, 3, с. 244–251. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ahp_2017_3_24 [Дата звернення 30 жовтня 2019].

13. Маланюк, Є. 2017. Ідеї й дії. В: Маланюк Є. Вибрані твори. Київ: Смолоскип, с. 275–283.

14. Мороз, А. 2010. Міфологізація політичних цінностей у контексті президентської кампанії 2010 року [online]. Віче, 2, с. 23–25. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2010_2_10 [Дата звернення 29 жовтня 2019].

15. Надеждин, Д. 2013. Незалежная может развалиться на части. Нынешнее правительство может переехать в Харьков, а запад страны с центром во Львове будет пытаться оставить за собой Киев [online]. Комсомольская правда. Крым. Режим доступу: https://www.crimea.kp.ru/daily/26169/3056548/ [Дата звернення 10 листопада 2019].

16. Петровская, И. 2013. «Майдан захлебывается». В эфире российского ТВ. Благодарные украинцы несут российским телевизионщикам награды. Российские телевизионщики продолжают нести околесицу [online]. Новая газета. Режим доступу: https://novayagazeta.ru/articles/2013/12/13/57631-171-maydan-zahlebyvaetsya-187-v-efire-rossiyskogo-tv?print=true [Дата звернення 10 листопада 2019].

17. Пресс-конференция 2014. Владимир Путин ответил на вопросы журналистов о ситуации на Украине [online]. Режим доступу: http://www.kremlin.ru/events/president/news/20366 [Дата звернення 18 жовтня 2019].

18. Пробийголова, Н. В. 2010. Міф як засіб політичного маніпулювання в процесі проведення виборів. Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Політологія, Соціологія, Філософія», 14, с. 41–44.

19. Рагімова, А. Б. 2018. Політичний міф, міфологізація сучасного суспільства за допомогою соціальних мереж [online]. Грані, 21/4, с. 18–24. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2018_21_4_5 [Дата звернення 6 листопада 2019].

20. *Ре-візія історії. Російська історична пропаганда та Україна.* 2019. Київ: K.I.C.

21. Самовидець. 1926. Ніяких ілюзій. Тризуб, 54, с. 6–11.

22. Сорель, Ж. 2013. *Размышления о насилии.* Москва: Фаланстер.

23. Стрельник, О. Н. Мифологические корни политической идеологии. Вестник РУДН, серия «Философия», 4, с. 18–28.

24. Флад, К. 2004. *Политический миф. Теоретическое исследование.* Москва: Прогресс-Традиция.

25. Хюбнер, К. 1996. *Истина мифа.* Москва: Республика.

26. Шайгородський, Ю. 2009. До визначення сутності поняття «політичний міф». Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї, 16, с. 49–53.

27. *Museums and the Past: Constructing Historical Consciousness.* 2016. Vancouver, Toronto: UBC Press.

28. Preziosi, D. 2003. *Brain of the Earth's Body: Art, Museums, and the Phantasms of Modernity.* University of Minnesota Press.

References

1. Andriievskyi, V. 1927. *Znachinnia Poltavskoho boiu dlia Ukrainskoi derzhavnosty. Promova na urochystii akademii 10 lypnia 1927 roku v Ukrainskii Stanytsi pry m. Kalishu.* Varshava: B/v.

2. Ariamova, A. D. 2016. *Rol tekhnologii tsvetnykh revoliutsii v transformatsii sovremennykh politicheskikh rezhimov.* Dissertatsiia kand. polit. nauk. MGU im. M. V. Lomonosova.

3. Bart, R. 2008. *Mifologii.* Moskva: Akademicheskii proekt.

4. Burde, P. 1993. Sotsiologiia politiki [online]. Socio-Logos. Rezhim dostupu: http://bourdieu.name/content/mertvyj-hvataet-zhivogo-ob-otnoshenijah-mezhdu-istoriej-oveshhestvlennoj-i-istoriej-inkorpor [Data zvernennia 16 zhovtnia 2019].

5. Vaidakher, F. 2005. *Zahalna muzeolohiia.* Lviv: Litopys.

6. Hnatko, M. 2018. Politychnyi mif yak informatsiino-psykholohichnyi zasib politychnoi borotby. Psykholohichni vymiry kultury, ekonomiky, upravlinnia, 11, s. 310–322.

7. Demchuk, R. V. 2017. Metamorfozy mifolohichnoho [online]. Mahisterium. Kulturolohiia, 68, s. 14–21. Rezhym dostupu: http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/12330 [Data zvernennia 28 zhovtnia 2019].

8. Dobrokhotov, R. 2014. Sem mifov ob Ukraine [online]. Glavkom. Rezhim dostupu: https://glavcom.ua/columns/dobroxotov/124150-sem-mifov-ob-ukraine.html [Data zvernennia 1 listopada 2019].

9. Kassirer, E. 1990. Tekhnika sovremennykh politicheskikh mifov. Vestnik MGU, 7, seriia "Filosofiia", 2, s. 58–65.

10. Losev, A. F. 1990. Dialektika mifa [online]. Pravda. Rezhim dostupu: http://psylib.org.ua/books/losew03/txt03.htm [Data zvernennia 20 sichnia 2020].

11. Liutko, N. V. 2014. Mifolohizatsiia politychnoi reklamy [online]. Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia", seriia "Politolohiia", 228/216, s. 105–108. Rezhym dostupu: http://politics.chdu.edu.ua/article/view/27695/24808 [Data zvernennia 4 lystopada 2019].

12. Makarenko, Ye. 2017. Mif yak zasib masovoi komunikatsii [online]. Amerykanska istoriia ta polityka, 3, s. 244–251. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ahp_2017_3_24 [Data zvernennia 30 zhovtnia 2019].

13. Malaniuk, Ye. 2017. Idei y dii. V: Malaniuk, Ye. Vybrani tvory. Kyiv: Smoloskyp, s. 275–283.

14. Moroz, A. 2010. Mifolohizatsiia politychnykh tsinnostei u konteksti prezydentskoi kampanii 2010 roku [online]. Viche, 2, s. 23–25. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2010_2_10 [Data zvernennia 29 zhovtnia 2019].

15. Nadiezhdin, D. 2013. Nezalezhnaia mozhet razvalitsia na chasti. Nynieshnieie pravitielstvo mozhet pierieiekhat v Kharkov, a zapad strany s tsentrom vo Lvovie budiet pytatsia ostavit za soboi Kiev [online]. Komsomolskaia pravda. Krym. Rezhim dostupu: https://www.crimea.kp.ru/daily/26169/3056548/ [Data zvernennia 10 listopada 2019].

16. Pietrovskaia, I. 2013. "Maidan zakhliebyvaietsia". V efire rossiiskogo TV. Blagodarnyie ukraintsy niesut rossiiskim tielievizionshchikam nagrady. Rossiiskie tielievizionshchiki prodolzhaiut niesti okoliesitsu [online]. Novaia gazieta. Rezhim dostupu: https://novayagazeta.ru/articles/2013/12/13/57631-171-maydan-zahlebyvaetsya-187-v-efire-rossiyskogo-tv?print=true [Data zvernennia 10 listopada 2019].

17. Priess-konfierientsiia 2014. Vladimir Putin otvietil na voprosy zhurnalistov o situatsii na Ukrainie [online]. Rezhim dostupu: http://www.kremlin.ru/events/president/news/20366 [Data zvernennia 18 zhovtnia 2019].

18. Probyiholova, N. V. 2010. Mif yak zasib politychnoho manipuliuvannia v protsesi provedennia vyboriv. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, seriia "Politolohiia, Sotsiolohiia, Filosofiia", 14, s. 41–44.

19. Rahimova, A. B. 2018. Politychnyi mif, mifolohizatsiia suchasnoho suspilstva za dopomohoiu sotsialnykh merezh [online]. Hrani, 21/4, s. 18–24. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2018_21_4_5 [Data zvernennia 6 lystopada 2019].

20. *Re-viziia istorii. Rosiiska istorychna propahanda ta Ukraina.* 2019. Kyiv: K.I.S.

21. Samovydets. 1926. Niiakykh iliuzii. Tryzub, 54, s. 6–11.

22. Sorel, Zh. 2013. *Razmyshlieniia o nasilii.* Moskva: Falanster.

23. Strelnik, O. N. Mifologichieskie korni politichieskoi idieologii. Viestnik RUDN, seriia "Filosofiia", 4, s. 18–28.

24. Flad, K. 2004. *Politichieskii mif. Tieorietichieskoie issliedovaniie* Moskva: Progress-Traditsiia.

25. Khiubner, K. 1996. *Istina mifa.* Moskva: Respublika.

26. Shaihorodskyi, Yu. 2009. Do vyznachennia sutnosti poniattia "politychnyi mif". Suchasna ukrainska polityka. Polityky i politolohy pro nei, 16, s. 49–53.

Kateryna Romanova
PhD (Candidate of Historical Sciences), a Head of Research Department
of the National Memorial to the Heavenly Hundred Heroes and Revolution of Dignity Museum

Museums, Ukrainian revolutions, and Russian myths

In modern western museology, there is a common view of the museums as the institutions for modeling historical memory and broadcasting national myths. The very story expressed in the museums is nothing more than an interpretation of the past events which was done within a particular political field. In fact, political field is a political myth – symbolic system, which helps to construct social realities and which enables the interaction and integrity between social groups, from political parties to the whole nation. That is why the researchers of political myths classify them as one of the basics of modern nation-states.

From this point of view, the artifacts or signs of the past stored in the museums, are providing important functions. Firstly, they permit visitors to observe the past, which is articulated in the context of a particular political myth, as something that belonged to objective reality. Secondly, the signs, while symbolizing a particular historical situation or relating to the characters of a particular political myth, can also be viewed as a sign of that myth in general, reminding the visitor that there is a relevant myth.

The article discusses the contemporary theories of political myths presented in the studies of Western scholars such as R. Bart, K. Hübner, K. Flad, and in local periodicals, where the political myths are recognized as an instrument of election campaigning mostly.

Analyzing the studies of Western political scientists and sociologists, it is suggested to define the state as an ideological paradigm (in fact, a political myth), which existence is being supported by society via sharing the interpretations of the past, understanding of the present and having the vision of the future. The situation in Ukraine, in contradistinction to many other states, is characterized by the co-occurrence of two antagonistic myths – Ukrainian and Russian. The last one, anti-Ukrainian, aimed at national assimilation and impersonation of Ukrainians as a nation, started to shape during the development of Russia as an empire and has been dominated in the Ukrainian territories for several centuries. In the context of political myth, Ukrainian revolutions, including the Revolution of Dignity, can be interpreted as an aspiration of a part of the Ukrainian nation, who are exporters of the Ukrainian myth, to displace the Russian myth.

The museum narrative is able to become one of the important tools for discovering and rejecting antagonistic myths with an aim to broadcast the national myth over exhibiting appropriate museum objects and attracting technical means. In particular, the Ukrainian museums which exhibitions are related to the topic of Ukrainian revolutions, including the Revolution of Dignity, can achieve several tasks:

- To point on the broadcasting of foreign myths in Ukraine.

- To interpret the revolution as a fight of two political myths.

- To reveal the baselessness of alien myths.

- To discuss the consequences of using alien myths.

- To support and broadcast the national political myth.

Keywords: *political myth, museum, museum narrative, Ukrainian revolutions, the Revolution of Dignity*

УДК 94(477)"7126"-057.87

СТУДЕНТСЬКИЙ СТРАЙК 2013 РОКУ: ПОЧАТОК ЄВРОМАЙДАНУ

Євгеній Сафар'янс,
кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник
відділу науково-дослідної роботи Національного меморіального
комплексу Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідності

Листопадовий студентський страйк 2013 року посідає окреме місце у хронології подій Революції Гідності. У перші дні протесту Євромайдан у більшості регіонів України мав незначну підтримку. У цей час українські студенти об'єдналися заради спільної мети та взяли на себе відповідальність за майбутнє країни. Якщо для багатьох українських громадян старшої генерації підписання угоди про асоціацію було непринциповим, то для молоді ця угода визначала її майбутнє в найближчі місяці та роки. У статті проаналізовано причини та передумови студентського страйку, здійснено спробу дослідити, як він організовувався, функціонував та наскільки істотно вплинув на подальші події Революції Гідності.

Ключові слова: *Євромайдан, студенти, страйк, громадянське суспільство, Угода про асоціацію України з Європейським Союзом, Революція Гідності*

Від моменту проголошення незалежності одним з основних векторів зовнішньої політики України було визначено курс на участь у загальноєвропейських процесах та європейських структурах. Незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах, закріплені в Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року, впродовж двох десятиліть визначали характер міжнародної політики України. Постійне балансування між інтересами Сходу та Заходу було спричинено конкуренцією між поборниками двох взаємозаперечних векторів розвитку – європейського та євразійського[1]. Політика балансування залишалася ефективною до початку світової економічної кризи 2008 року, від якої відчутно потерпіли Україна, Литва, Латвія, Естонія, Вірменія та Росія. Криза продемонструвала, що економічна орієнтація лише на РФ та сліпе копіювання російської економічної моделі може поставити хрест на майбутньому України. Тодішня влада країни постала перед вибором – відтепер треба було визначити пріоритетний вектор розвитку, й перевагу було надано європейській інтеграції. Проте 21 листопада 2013 року прем'єр-міністр України М. Азаров оголосив про призупинення процесу підписання Угоди про асоціацію з ЄС. На знак незгоди з рішенням уряду в Києві на майдані Незалежності розпочався мирний безстроковий

[1] З історією української політики багатовекторності та аналізом процесу трансформації пострадянського українського суспільства можна ознайомитися в статті «Україна на шляху від євразійської до європейської цивілізації» (Сафар'янс 2016).

протест, який отримав назву «Євромайдан»[2]. На захист європейського майбутнього України стали опозиційні політики, журналісти, громадські активісти, діячі культури, проте найактивнішими в перші дні протесту були саме студенти.

Мета дослідження полягає у визначенні причин та передумов листопадового студентського страйку 2013 року, а також з'ясуванні обставин, в яких його було організовано, та особливостей перебігу страйку, розглянутих у хронологічній послідовності.

Ми використали такі джерела: відеоінтерв'ю з лідерами студентського страйку в Києві (Гордійчук 2019; Грещишин 2019; Чепура 2019) та регіонах (Устименко 2020; Поздняков 2020; Храпський 2020); відеозаписи виступів на ньому (Коваль 2013); відеопроєкт, створений кінооб'єднанням «Вавилон'13» та одним із представників Студентської координаційної ради (СКР)[3] із просвітницькою метою (Грещишин 2017); публікації лідерів студентського страйку в соціальних мережах (Іванов 2014; Кротенко 2014); дані Державної служби статистики (Держстат 2020); усні свідчення з архіву Центру юдаїки Києво-Могилянської академії (Стражний 2016; Стражний 2016а); усні свідчення учасників Євромайдану з різних регіонів України у проєкті «Майдан: усна історія» (Привалко 2017; Привалко 2018); інтерв'ю з лідерами студентських страйків 1990 та 2013 років (Голуб 2017; Ворожбит 2017; Денькович 2018); матеріали журналістів, які були очевидцями Євромайдану (Stern 2013; Куришко, Сидоренко 2013; Іванов 2013; П'єцух 2013; Тимошенко 2013); відеорепортажі ЗМІ (Рятувальники 2013; Народик та ін. 2013); інформація із сайтів (Відсіч 2010). Джерельна база дослідження є достатньо репрезентативною.

Студентській активності на початку Євромайдану приділено увагу в книжках О. Стражного (Стражний 2016; Стражний 2016а) та в монографії Інституту історії України Національної академії наук України (Боряк та ін. 2016). Дослідник східноєвропейських студентських рухів Том Джунс присвятив дві наукові публікації листопадовому студентському страйку 2013 року (Junes 2015; Junes 2016). Він зазначає: попри той факт, що ЗМІ зосереджувалися переважно на виступах опозиційних політиків, насправді рушійною силою перших днів Євромайдану стали саме студенти (Junes 2015). В іншій статті (Junes 2016), яку було перекладено російською та болгарською, автор порівнює українські студентські страйки 1990 та 2013 років, аналізує їхні спільні й відмінні риси; він також зазначає, що саме студентський Євромайдан став прологом Революції Гідності. Як бачимо, за винятком публікацій Тома Джунса, на цей час практично відсутні системні наукові дослідження з обраної теми. Для порівняння ступеня комунітарності та ідеологічної спрямованості представників різних студентських поколінь у роботі використано теорію Н. Гоува та В. Штрауса, яка дає змогу визначити певну модель поведінки та цінності, характерні для генерації – всіх людей, народжених у певний проміжок часу (Howe, Strauss 1991).

Студенти – це окрема соціальна група суспільства. Студентські роки є важливою стадією соціалізації, через яку проходить значна частина молоді. Більшість студентів – це молоді люди віком від 15 до 23 років (в окремих випадках старші). Дослідниця О. Пташник-Середюк зазначає, що студентство як джерело поповнення працівників розумової праці – інтелігенції може бути ініціатором нововведень, установок, ідей, його ціннісні орієнтації «кардинальним чином впливають на перспективи розвитку суспільства в цілому» (Пташник-Середюк 2014, с. 110).

[2] Питання використання дефініцій «Євромайдан» та «Революція Гідності» на позначення протестів листопада 2013-го – лютого 2014 року детальніше розглянуто в окремих публікаціях (Сафар'янс 2019; Сафар'янс 2019а).

[3] Розшифрування абревіатур наведено також у додатку до статті.

Приклади студентської самоорганізації задля обстоювання власних прав та інтересів відомі нам із часів Середньовіччя: ще в XIII столітті виник перший студентський рух у Болонському університеті (Ворожбит 2017). Для кількох поколінь української молоді в незалежній Україні зразком громадянської активності та самоорганізації стало студентське голодування у жовтні 1990 року, відоме під назвою «Революція на граніті».

Журналіст Андрій Голуб зазначає, що «студенти не раз відіграватимуть головну роль у різних акціях, починаючи від «України без Кучми» і Помаранчевої революції та завершуючи Революцією Гідності. Однак більш ніколи вони не виступатимуть настільки організованою силою, як упродовж 15 днів жовтня 1990 року» (Голуб 2017). Голова Української студентської спілки Олесь Доній пригадує, що організованості дій учасників протесту сприяли жорстка ієрархія всередині організації та дисциплінованість студентів: керівництво від самого початку не змінювалося, «і тільки воно мало право ухвалювати рішення як щодо перемовин, так і щодо технологічного проведення акцій: куди повинні рухатися демонстрації, де розбивати намети і так далі» (Голуб 2017).

Згідно з американською класифікацією генерацій, запропонованою Н. Гоувом та В. Штраусом, згадані студенти належать до «покоління № 13», або «покоління X», народженого в 60–80 роках XX століття (Howe, Strauss 1991, p. 319). У реаліях України вони є останнім поколінням, яке було повністю виховане в умовах тоталітарної системи СРСР. Представникам радянського «покоління X» властиві такі риси характеру, як дух колективізму, покірність та жертовність. У подальших масових протестах – уже згаданих вище акції «Україна без Кучми», Помаранчевій революції та Революції Гідності студентський актив складався з представників наступного «14-го покоління», більш відомого під назвою «міленіали» або «покоління Y» (народжені в 1982–2004 роках). Автори книжки «Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069» зазначають, що американські міленіали цінують власний час, є гарними комунікаторами та віддають перевагу роботі в команді (Howe, Strauss 1991, p. 335).

Проте варто врахувати історичний контекст: українські міленіали виявилися більшими індивідуалістами й активніше за своїх попередників із радянського «покоління X» обстоювали свої погляди. У 2000 році М. Остапенко вже виділяла такі риси, властиві українським студентам нового покоління: «формування установок індивідуальних схем виживання, здатність вирішувати свої питання особистою позицією та особистою активністю; політизація окремих груп молоді» (Остапенко 2000, с. 7–8). Відсутність досвіду існування в умовах тоталітарної системи Радянського Союзу також можна назвати перевагою українських міленіалів.

«Покоління Y» сформувало довгостроковий індивідуалістичний тренд: дедалі більше студентів підтримували масові протести, проте самі акції ставали менш керованими. Іншою відмінністю студентських акцій 2000–2013 років від Революції на граніті є те, що представникам старшого покоління вдавалося перехопити ініціативу в студентських лідерів у процесі організації та координації протесту. Так, під час акції «Україна без Кучми» студентство згуртовував Громадський комітет опору (ГКО) «За правду!», створений учасниками Революції на граніті; під час Помаранчевої революції студенти активно підтримували акції громадянської кампанії (ГК) «Пора!», зініційованої учасниками Революції на граніті та акції «Україна без Кучми»; на початку Євромайдану ініціатива щодо координації принаймні студентського руху належала громадянському руху (ГР) «Відсіч», організованому колишніми активістами ГК «Пора!». Проте саме під час листопадового студент-

ського страйку 2013 року сформована студентами СКР[4] змогла конкурувати за впливовістю з учасниками попередніх протестів.

Здається дивним, що українським студентам «покоління Y» за межами західних регіонів України[5] таки вдалося об'єднатися в якусь ініціативу, якщо врахувати їхню активність впродовж попередніх чотирьох років. Журналіст Андрій Голуб зазначає: «Навіть в «антиТабачні рухи»[6] входили представники трьох напрямів: це «Відсіч», учасники якої не мали ідеології та були позапартійними, ліве крило, так звана «Пряма дія», і «права» молодь – переважно це молодіжка «Свободи», які також із тих чи інших причин долучалися до кампанії. У багатьох людей була різна мотивація» (Голуб 2017).

У той же час кількість студентів, які підтримували акції у Києві, була порівняно незначною. Активіст «Відсічі» Мирон Гордійчук згадує: «Із 2009 року, я пам'ятаю, єдине, що об'єднувало студентів, – це запровадження якихось платних послуг, «шкурний інтерес». Він дозволяв вивести до тисячі студентів, а цілеспрямована боротьба проти Табачника чи за закон «Про вищу освіту» гуртувала 200–300 студентів Могилянки[7] (бо це доволі специфічний навчальний заклад) і ще кілька десятків активістів по Києву» (Голуб 2017).

Така студентська пасивність досить різко контрастує з активністю, яка спостерігалася в 1990, 2001 та 2013 роках. Деякі науковці простежують певну циклічність подібних процесів, пов'язуючи їх із транснаціональними чинниками соціальної взаємодії (Kenney 2013) або навіть із коливаннями сонячної активності (Зінченко 2011).

За даними Держкомстату України, в листопаді 2013 року нараховувалося 329 тисяч студентів вищих навчальних закладів I–II рівня акредитації та 1723,7 тисячі студентів вишів III–IV рівня акредитації (Держстат 2020), переважна більшість яких народилася у 1991–1998 роках уже в незалежній Україні.

Історики В. Головко та С. Янішевський у монографії «25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави» наголошують на головній причині, яка спонукала студентів підтримати протест: «Активну участь молоді в Євромайдані можна пояснити тим, що курс на євроінтеграцію небезпідставно сприймався нею як суттєве поліпшення життєвих перспектив, а скасування цього курсу, відповідно, стало чимось на кшталт екзистенційно ворожої дії» (Боряк та ін. 2016, с. 559).

Згадане вище поліпшення мало виявитися на загальнодержавному та особистісному рівнях. Інтеграція з ЄС вмить надавала переваги кожному громадянинові – можливість вільно подорожувати та навчатися за кордоном, а також безмитний доступ до товарів Європейського єдиного ринку. У багатьох студентів було розуміння того, що стагнацію державної системи впродовж кількох десятиліть зумовлено не лише рівнем розвитку громадянського суспільства, а й чинними законами, які визначають характер суспільно-економічних відносин. Угода про асоціацію з ЄС мала максимально наблизити законодавство України до законодавства країн ЄС.

[4] Студентську координаційну раду (СКР), неформальну мережу студентів-активістів, започаткували 25 листопада 2013 року студенти КНУ та НаУКМА, пізніше до неї долучилися представники ГР «Відсіч» і студенти інших вишів України; остаточно СКР оформлено 27 листопада 2013 року.

[5] Вища суспільно-політична активність жителів західних регіонів України пояснюється менш тривалим та інтенсивним ідеологічним впливом на них тоталітарної радянської системи. Про ціннісну орієнтацію жителів різних регіонів України та трансформацію українського суспільства більше інформації є в статті (Сафар'янс 2016); про «львівський центральноєвропейський ренесанс» 1987–1990 років детальніше сказано в статті (Kenney 2005).

[6] Маються на увазі протестні акції, метою яких було звільнення з посади тодішнього міністра освіти й науки України Дмитра Табачника, відомого українофоба.

[7] Поширена розмовна назва Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Проте для тодішньої української влади та частини старшого покоління українців принадною альтернативою інтеграції з ЄС видавався союз із Росією. «Східний вектор» інтеграції базувався на ностальгії частини українців за «спільним радянським минулим» України та Росії, а також на бажанні зберегти тісні культурні й економічні зв'язки з РФ. На той час В. Янукович, М. Азаров та практично вся політична верхівка держави, підтримувана кількома українськими фінансово-промисловими групами, були зацікавлені у збереженні партнерських стосунків із російськими олігархами. Однак регулярні соціологічні дослідження демонстрували, що ситуація в українському суспільстві поступово змінюється, а кількість прихильників проєвропейського шляху почала переважати кількість проросійськи налаштованих жителів України (Сафар'янс 2016, с. 345).

Варто зауважити, що Російська Федерація здійснювала агресивну політику щодо України з моменту проголошення незалежності: втручання у внутрішньоукраїнську політику в 90-х роках, звинувачення України у «крадіжці» газу в 2000–2001 роках, агресія РФ у Керченській протоці в 2003 році стосовно острова Тузла, газові конфлікти в 2005–2006 та 2008–2009 роках, «сирна війна» 2012 року й «шоколадна» 2013-го, тотальна торговельна блокада України Росією в 2013 році. Російська влада була категорично проти зближення України та ЄС. 23 вересня 2013 року тодішній прем'єр-міністр РФ Дмитро Медведєв оприлюднив офіційну позицію щодо Угоди про асоціацію України з ЄС: «Ми просто обмежимо доступ цим товарам – і європейським, і українським. У цьому разі для України особливий режим, скажімо, такий партнерський режим, який діяв досі, закінчиться» (Медведев 2013). Зрозуміло, що такий підхід означав примусову інтеграцію в Митний союз із Росією.

13 листопада 2013 року фракція Партії регіонів у Верховній Раді проігнорувала голосування за євроінтеграційні законопроєкти. Наступного дня заступник голови фракції «Батьківщина» С. Соболев в інтерв'ю газеті «Коммерсант» висловив таку думку: «Президент В. Янукович робить усе можливе, щоб провалити підписання Угоди про асоціацію з ЄС! Щодо настроїв у Партії регіонів можна робити висновки за кількістю присутніх – їх близько 50 осіб, а комуністи взагалі не прийшли» (Куришко, Сидоренко 2013). Учасники місії Європейського парламенту П. Кокс та А. Квасневський зазначили, що «19 листопада – це останній момент, коли можна зробити все, що треба» (Куришко, Сидоренко 2013).

Затягування голосування за євроінтеграційний пакет законів загрожувало зривом процесу підписання Угоди про асоціацію України з ЄС, саме тому 17 листопада 2013 року в неділю у Львові біля пам'ятника Тарасові Шевченку зібралися близько тисячі осіб на віче задля підтримання Угоди про асоціацію з ЄС. На акції були присутні студенти львівських вишів – Українського католицького університету (УКУ), Львівського національного університету імені Івана Франка (ЛНУ) та Національного університету «Львівська політехніка» (НУЛП). Львів'яни закликали киян вийти у вівторок 19 листопада під стіни Верховної Ради, проте у вівторок ніхто не прийшов (Стражний 2016). Об'єднана опозиція призначила віче на неділю 24 листопада 2013 року.

Роль спускового гачка для початку Євромайдану відіграло рішення Кабінету Міністрів України призупинити процес підготовки до підписання Угоди про асоціацію з ЄС. 21 листопада 2013 року о 19:55 у мережі «Фейсбук» з'явився знаменитий пост журналіста М. Наєма із запитанням про готовність вийти на Майдан, а о 22-й на майдані Незалежності почали збиратися люди, опівночі там було близько тисячі осіб. Мітинг підтримали лідери трьох опозиційних партій – А. Яценюк («Батьківщина»),

В. Кличко (УДАР) та О. Тягнибок («Свобода»). Протест назвали «Євромайданом», оскільки головною метою його учасників було підписання Угоди про асоціацію з ЄС, а слово «Майдан» іще з 2000 року використовували також на позначення громадянського протесту.

Саме слово-хештег «#євромайдан» було вперше застосовано акаунтом партії «Батьківщина» у твітері 20 листопада 2013 року. А вже наступного дня ввечері його вжили понад 20 тисяч разів (Сафар'янс 2019, с. 142). Євромайдан підтримали активісти створеного ще 20 лютого 2010 року ГР «Відсіч», який вважався правонаступником ГК «Пора!» – ще однієї молодіжної організації часів Помаранчевої революції (Dailylviv 2004). Основною метою руху була організація мирного ненасильницького спротиву антиукраїнським діям авторитарного режиму В. Януковича (Відсіч 2010). Саме ГР «Відсіч» відіграв ключову роль щодо організації та координації студентського страйку в Києві наприкінці листопада 2013 року. Відомі активісти руху – Катерина Чепура, Михайло Свистович, Артур Переверзєв, Олександр Іванов, Леонід Овчаренко, Ольга Сало, Мирон Гордійчук, Владислав Степаненко, Роман Юхимець.

Катерина Чепура пригадує, що дізналася про Євромайдан увечері 21 листопада 2013 року: «Ми тоді були на рок-опері, присвяченій Голодомору[8], і прямо з неї всі пішли на Майдан…» (Чепура 2019, 2:39–2:44).

Двадцятитрирічний студент Київського національного університету імені Тараса Шевченка Леонід Д. (прізвище респондента приховано з міркувань безпеки) пригадував: «Наші студенти вийшли на Майдан миттєво. Навіщо нам це потрібно? Ну, ось я фізик. В Україні наука не розвивається. Якби ми вступили в Європу, то була б введена спрощена система обміну студентами, і у нас з'явилося б більше можливостей. Тому ми були проти того, що євроінтеграцію відклали. Ми були обурені, що Янукович спочатку сказав: «Я підпишу», а потім відклав підписання на невизначений термін. Як так можна?» (Стражний 2016). Увечері 21 листопада 2013 року постав Євромайдан у Львові (Привалко 2018). У ніч на 22 листопада 2013 року на підтримку протесту в Києві зібралися мітингувальники в Запоріжжі (Храпський 2020, 8:55–11:17), Харкові (Поздняков 2020, 11:20–12:22) та Одесі (Устименко 2020, 12:25–14:13).

Наступного дня, 22 листопада 2013 року, Україною прокотилася хвиля місцевих Євромайданів у Львові, Вінниці, Чернівцях, Сумах, Одесі, Миколаєві, Кривому Розі, Харкові та Донецьку. Уранці у Львові під будівлею облдержадміністрації кількасот студентів із прапорами ЄС закликали владу підписати угоду про асоціацію. Упродовж кількох годин до протесту долучилися студенти інших вишів Львова, які біля пам'ятника Тарасові Шевченку оголосили про створення страйкового комітету. Десятитисячна колона студентів, яка під проєвропейськими гаслами пройшла Львовом, стала цього дня наймасовішою демонстрацією в країні (Junes 2016, с. 79).

Цього ж самого дня у Києві на майдані Незалежності стояла не більш ніж сотня протестувальників. Активіст «Відсічі» Олександр Іванов пригадував пізніше: «Вдень Майдан скорочувався до жалюгідних 20–50 людей. Було очевидно, що потрібно проводити агітацію, особливо на неділю 24-го, коли мав бути опозиційний марш…» (Іванов 2014). Ситуація ввечері стала трохи кращою, аніж днем раніше, – під монументом Незалежності зібралося від 2 до 5 тисяч осіб. Три опозиційні партії – «Батьківщина», УДАР та «Свобода» о 9-й годині встановили на майдані Незалежності три намети,

[8] Ідеться про оперу «Червона земля. Голод» американського композитора українського походження Вірка Балея.

проте міліція знищила табір. Пізно ввечері партійний актив перемістився до Європейської площі, а біля Українського дому було встановлено сцену (Стражний 2016).

23 листопада 2013 року на Європейській площі пройшов протестний мітинг, організований опозиційними партіями. Від журналістів він отримав назву «політичний Майдан». Але на осінь 2013 року молодь настільки розчарувалася в опозиційних лідерах, що віддавала перевагу «Майданові без політиків», який відбувався довкола монумента Незалежності. Станіслав Грещишин, на той час студент магістратури історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (КНУ), пригадує: «23 листопада з'явилась ідея створити паблік у «Вконтакте» про Майдан. Цей паблік став основним джерелом інформації про участь студентів КНУ в подіях. Я був його адміном, потім ми додали людей з інших факультетів» (Денькович 2018). Такі ж пабліки в мережі «Вконтакте» створили студенти Національного університету «Києво-Могилянська академія» (НаУКМА) та Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського (НТУУ «КПІ») (Грещишин 2019, 9:05–9:15).

Олександр Іванов у своїх спогадах написав, що цього дня в нього виникла ідея організувати студентський страйк у Києві: «В суботу зранку… поїхав на Майдан подивитися, чи немає листівок якихось, і дійсно була ударівська агітація під стелою[9]. Я взяв кілька тисяч флаєрів у наплічник, пізніше ще з «Відсіччю» взяли кілька тисяч і роздали ввечері людям на вшануванні жертв Голодомору. Що більш важливо, зустрів Сергія Жегінеса, з яким поговорили про перспективи розвитку Майдану. Він висловив думку, що було б гарно підняти студентів. Мені ідея сподобалася, я подзвонив Михайлу Свистовичу, і ми вирішили з «Відсіччю» робити студентський страйк. Оскільки агітацію на страйк серед студентів можна було проводити лише з понеділка (коли йдуть пари), то було вирішено зробити попереджувальний страйк в середу з 12-ї до 14-ї години під корпусами вишів (аби побачити мобілізаційні можливості) і повний страйк у четвер» (Іванов 2014).

Катерина Чепура зауважує, що «Відсіч» використовувала для агітації не лише листівки, а й соціальні мережі: «Не тільки через листівки, «Вконтакте» тоді використовували всі… Це теж була така величезна ланка роботи. Були люди, які нон-стоп… з ранку до ночі сиділи та надсилали приватні повідомлення всім, хто лайкнув фотку Євромайдану, хто там виставив якусь аватарку…» (Чепура 2019, 16:23–16:41).

Мирон Гордійчук, на той час студент історичного факультету КНУ та активіст ГР «Відсіч», пригадує, що було вирішено «координувати свої дії зі студентським активом інших київських вишів», зокрема НТУУ «КПІ» та Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (НПУ): «Ми мали завдання, загалом «Відсіч», хто з університетів виходить на цю акцію протесту. Влад Степаненко… Роман Юхимець, я, нас відправили в Київський політехнічний інститут, в них там була зустріч… Ми принесли гучномовець, озвучку і сказали: «Хлопці і дівчата! Ми з «Відсічі», наше завдання – вам допомогти! Не подумайте, ми не очолимо нічого вашого». В підсумку з цією колоною ми зав'язали певні зв'язки. Ми знали, що в університеті Драгоманова є Ілля Кротенко, є Кучер, так… є кілька активістів, які були активними в «антиТабачній кампанії»… і ми шукали різні осередки…» (Гордійчук 2019, 13:11–14:01).

Попри сумніви громадськості, 24 листопада 2013 року підтримати вимогу підписання угоди про асоціацію з усіх регіонів України до Києва приїхали від 50 до 100 тисяч

[9] Стелою називають момумент Незалежності в Києві, який став широко відомим після подій Помаранчевої революції та особливо Революції Гідності.

осіб, а мітинг став наймасовішою політичною акцією в Україні за останні вісім із половиною років (Stern 2013). До протесту долучилися кілька сотень студентів київських вишів (Грещишин 2017, 1:17–1:24). Близько 16-ї години активісти опозиційних партій почали встановлювати намети на Європейській площі. Бійці спецпідрозділу «Беркут» спробували «зачистити» табір на Європейській площі, але їхня атака не дала результату. Успішнішими були дії міліції на майдані Незалежності, де силовики змогли демонтувати наметове містечко протестувальників.

Олександр Іванов зазначає, що того ж самого дня представники громадянських рухів «Відсіч», «Чесно», «Ми – європейці», «Воля», політичної партії «Демократичний альянс» ввійшли до Координаційної ради Майдану (КРМ): «У Координаційній раді ми взяли на себе агітацію. У неділю ми також сформували агітаційні групи по найбільших університетах з активістів «Відсічі» і вже в понеділок масово роздавали листівки, заходили в аудиторії і робили короткі виступи із закликами виходити на Майдан. Найдивніше було те, що 90% студентів не чули про те, що відбувається на Майдані. Хтось на нас дивився з подивом, хтось відверто насміхався, а хтось підходив і питав, чим вони можуть допомогти. Контакти таких людей ми залишали, і так почалася формуватися студентська мережа» (Іванов 2014).

24 листопада 2013 року у Вінниці також організували мітинг на підтримку Євромайдану, зокрема до нього долучилися студенти міських вишів (Привалко 2017), у Львові аналогічна акція зібрала близько 20 тисяч осіб. Він також проходив під гаслом «Майдан без політиків». Один зі студентських лідерів Андрій Ткачук пояснив таку позицію: «Ми вийшли без банерів чи символіки жодної політичної партії, щоб продемонструвати свою незалежність від партій. Ми – студенти, ми виходимо як незалежна частина суспільства. Нам не потрібно виходити під партійними прапорами» (Junes 2016, с. 80). Студенти, які були серед організаторів, завадили депутатові Юрію Михальчишину та активістам Всеукраїнського об'єднання «Свобода» використати мітинг для самопіару (П'єцух 2013).

У понеділок 25 листопада 2013 року група студентів київських вишів нарешті домовляється про спільну акцію. Станіслав Грещишин пригадує: «25-го ми зустрілись і познайомились на Майдані з могилянцями[10]… і вони сказали, що давайте робити щось окремо – студентське, молодіжне, тому що політики зіллють цю всю історію. Вони не хочуть… Дуже багато старших людей казали, що це робиться навмисно, щоб протестний настрій «злити» зараз, щоб, коли будуть вибори президента, ніхто не вийшов… тому розхитувати човен не треба, краще тихенько… Була така історія. Вона багато кому звучала раціональною… Але ми все одно вирішили. От Могилянка каже, що ми будемо оголошувати страйк і ми будемо йти на Майдан університетом. Давайте і ви теж до нас приєднаєтесь. Ми за вами зайдемо…» (Грещишин 2019, 10:45–11:44).

Активіст «Відсічі» Олександр Іванов так описував у своїх спогадах ті події: «У понеділок ввечері на Майдані вже почали з'являтися студенти, а не лише громадські активісти. За традицією, деякі студенти брали прапори України і писали на них назви університетів (як це було у 2004 році на Помаранчевій революції). Людей в нас на всі університети не вистачало, і було зрозуміло, що потрібно робити мережу координаторів по різних вишах. У той вечір я просто ходив по Майдану, підходив до студентів з такими-от прапорами і заводив у «Кофе Хауз» за стелою, де була сформована координаційна рада студентів. Туди у перший вечір увійшли представники КНУ, Могилянки, НТУУ «КПІ», КНЕУ[11], НУХТ[12] та інших. Всі студенти були розгублені, бо більшість студентства була пасивною, а частина… залякана репресіями керівництва. Попри це, ми сформували невеличкі осередки студентського спротиву по вишах, і вже у вівторок за день було поширено понад 100 тисяч флаєрів із закликом виходити на попереджувальний страйк у середу. У понеділок ввечері я дізнався, що у вівторок планується похід студентів Могилянки на Майдан. Це, з одного боку, було добре, бо підсилювало Майдан, а з іншого – не дуже, бо виходила певною мірою розсинхронізація студентських протестів. На жаль, нашому осередку у Могилянці не вдалося домовитися з організаторами, аби перенести на середу» (Іванов 2014).

[10] Так називають студентів НаУКМА.

[11] Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

[12] Національного університету харчових технологій.

Окрім активістів руху «Відсіч» та лідера Української асоціації студентського самоврядування Єлизавети Щепетильникової, організаторами протесту в Києві також були Максим Костецький, Руслан Добжинський, Віктор Килимар, В'ячеслав Килимар, Тимур Демчук, Степан Берко, Дмитро Ткачук, Олександр Ковальонок, Євген Єсаков та Младена Качурець від НаУКМА, Софія Бориско, Вікторія Савчук, Микита Боженко, Станіслав Грещишин, Мирон Гордійчук – від КНУ, Юлія Слюсар, Богдан Кучер та Ілля Кротенко – від НПУ, Тарас Бойків від НТУУ «КПІ», Антон Савіді – від ЛНУ, Назар Косендяк – від НУЛП. Частина з них пізніше ввійшла до складу Координаційної ради студентів (КРС), неформальної мережі студентів-активістів, утвореної на ініціативу ГР «Відсіч» 25 листопада 2013 року, та вже згаданої вище СКР.

Один із представників страйкового комітету НПУ Ілля Кротенко зазначав, що зустріч студентів у кав'ярні «Кофе Хауз» того вечора була спланованою: «Не знаю, хто її організував, але я, наприклад, знав про неї заздалегідь і відправив на неї двох студентів з НПУ, бо сам не міг бути присутній. В цей же день зранку могилянці вже вивели першу колону з кількох сотень студентів на Майдан. А на вівторок планувалася спільна акція Могилянки і Шеви[13], до якої приєдналися й капеїшники[14]…» (Кротенко 2014). Спільна ініціатива КНУ та НаУКМА заклала основи майбутньої студентської організації – СКР. Представниця СКР від НаУКМА Младена Качурець сказала, що львівський студентський страйк на той момент став прикладом для киян: «Ми дивилися на те, що у Львові студентські протести з першого дня мали чітко виражений характер. Ми подумали: ну чим ми гірші? І зорганізувались для того, щоб показати студентство як соціальну групу. В Могилянці людей на таке діло підняти легко, всі були на такому піднесенні. Ми вирішили зробити об'єднаний студентський мітинг. Розклеїли оголошення на кожному стовпі і на кожних дверях, що завтра ми виходимо на мітинг, досить вже сидіти на парах» (рис. 1 та 2) (Стражний 2016).

Зовсім інакше склалася ситуація у містах на півдні, сході та північному сході України: 25 листопада 2013 міліція та бійці спецпідрозділу «Беркут» жорстоко розігнали мітинги в Чернігові й Одесі (Устименко 2020, 3:29–5:15).

Наприкінці листопада 2013 року найнебезпечнішим часом на Євромайдані в Києві стала ніч, оскільки тоді коло монумента Незалежності було найменше людей. Існував ризик «зачистки». Молодь активно зголошувалася на такі нічні чергування: із 300–500 прихильників євроінтеграції, які перебували там щоночі, близько половини становили студенти та міленіали.

Уранці у вівторок 26 листопада 2013 року почався попереджувальний студентський страйк, спрямований проти скасування підписання Угоди про асоціацію з ЄС. У ньому брали участь студенти низки вишів із різних міст України (Боряк та ін. 2016, с. 559).

[13] Розмовна назва Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

[14] Розмовна назва студентів НТУУ«КПІ».

Представник страйккому[15] НПУ І. Кротенко пригадує цей день і момент приєднання до студентської ініціативи, яка наступного дня отримає назву «СКР»: «Близько тисячі студентів з Шеви, десь стільки ж з Могилянки та колона з кількох сотень з НТУУ «КПІ» (в цій колоні також були студенти з КНЕУ, НАУ[16] і Богомольця[17] зібралися вдень в парку Шевченка (рис. 2). Ця акція в цілому стала гарною передумовою для масштабніших акцій в середу й четвер. В цей день також була створена СКР. Щоб не було балагану в прийнятті рішень, до основного складу було вирішено включити по два представники від кожного вишу (на початку були студенти з НТУУ «КПІ», КНУ, НПУ і НаУКМА, пізніше приєдналися студенти з КНЕУ). Два представники мали обратися на зібраннях страйккомів цих вишів. Також було запропоновано приєднатися двом представникам від «Відсічі» (за умови, що вони є студентами)» (Кротенко 2014).

Станіслав Грещишин зазначає, що на цей мітинг завітав В. Кличко, проте студенти ввічливо попросили його піти, оскільки акція мала проходити без політичних прапорів та партійної агітації (Грещишин 2017, 2:04–2:28). Після з'єднання студентів у парку імені Тараса Шевченка колона рушила до майдану Незалежності (рис. 3), де перед ними виступили Петро Порошенко, Арсеній Яценюк та депутат Європарламенту від Польщі Павел Коваль (Коваль 2013). Грещишин також зауважував, що для політиків старшої генерації самоорганізовані колони студентів стали сюрпризом: «Ми дуже якісно відрізнялися від стандартних маршів по Києву – це не були бабусі чи партійний з'їзд. Це були молоді студенти – усміхнені, позитивні, з прапорами, розмальовані, з гучними дудками. Пам'ятаю, що сценою тоді займалися В'ятрович, Руслана, Рибачук. Вони були в шоці. Для всіх ми були сюрпризом – молодь організувалась і вийшла» (Денькович 2018).

Цього дня постала проблема мобілізації студентів для страйку: якщо керівництво НаУКМА, НТУУ «КПІ» та історичного факультету КНУ підтримувало Євромайдан і дозволяло студентам брати участь у протестах, то, наприклад, на юридичному факультеті КНУ ситуація була діаметрально протилежною: там почали ретельно реєструвати присутність на парах та складати списки відсутніх. «Вони намагалися не дозволити студентам ходити на протестні акції і контролювати, хто, куди і з ким ходить», – згадує Микита Боженко (Денькович 2018). Схожа ситуація була в Національному медичному університеті (НМУ), НУХТ, Київському національному університеті культури і мистецтв (КНУКіМ) та КНЕУ. Наприклад, уранці 26 листопада 2013 охоронці КНЕУ напали на активістів «Відсічі», які роздавали листівки біля студентського гуртожитку (Іванов 2013).

Удень 26 листопада 2013 року згідно з розпорядженням голови Київської міської державної адміністрації Олександра Попова працівники Міністерства з надзвичайних ситуацій поруч із монументом Незалежності у Києві встановили для мітингувальників великий намет, в якому можна було зігрітися та скуштувати гарячої їжі, однак заборонялося ночувати, хоча цей пункт обігрівання діяв цілодобово. Поблизу намету цілодобово чергував автомобіль швидкої допомоги (Рятувальники 2013).

Олександр Іванов пригадує, що ввечері 26 листопада 2013 року з КРС було узгоджено план подальших дій: «В обігрівальному наметі біля стели ми трохи змінили попередній план і вирішили у середу все-таки зробити похід від університетів на Майдан. Розписали план і рух колон до Майдану. На четвер розпланували рух колон до парку Шевченка. Також на КРМ Світлана Заліщук запланувала ідею походу студентів у середу до Януковича із занесенням звернення щодо підписання угоди про асоціацію. Координаційна рада студентів підтримала цю ідею, і було вирішено, що в середу студентська колона вирушить до Адміністрації Президента і занесе студентське звернення» (Іванов 2014).

[15] Страйкового комітету.

[16] Національного авіаційного університету.

[17] Розмовна назва Національного медичного університету імені О. О. Богомольця.

Увечері 26 листопада 2013 року на заклик Юлії Тимошенко «політичний» Майдан приєднався до «студентського» поруч із монументом Незалежності, де мітингувальники розгорнули величезний прапор ЄС (Тимошенко 2013). Станіслав Грещишин наголошує, що «саме студенти змусили опустити політичні прапори та зробити Євромайдан рухом перш за все за європейські цінності та незалежність України» (Грещишин 2017, 3:42–3:53).

27 листопада 2013 року до студентського маршу долучилися інші виші. Колони учасників цього дня формувалися біля корпусів НаУКМА, КНУ та НТУУ «КПІ», вони обійшли десятки вишів Києва із закликом приєднуватися до протесту. Більш ніж тисяча студентів НПУ (Кротенко 2014) долучилися до об'єднаної п'ятитисячної колони всіх факультетів КНУ, НУХТ, Київського національного лінгвістичного університету (КНЛУ) (рис. 4), яка о пів на другу рушила на майдан Незалежності. «Відсіч» привела колони з НТУУ «КПІ» (рис. 5), КНЕУ, НАУ й Київського національного університету будівництва та архітектури (КНУБА) (Іванов 2014).

Частина студентів НМУ, НУХТ, КНУКіМ та КНЕУ долучилися до страйку попри погрози з боку керівництва цих вишів. Студенти несли саморобні плакати та прапори з назвами факультетів і вишів, скандували гасла «Разом і до кінця!», «Студентський страйк!» і «Приєднуйтеся до нас!» (Народик та ін. 2013). О 14-й годині всі три колони зустрілися біля монумента Незалежності. На той час близько 10–15 тисяч київських студентів брали участь у страйку. Проте саме в цей тріумфальний момент стався остаточний розкол між активістами КРС та СКР. У багатьох активістів обурення викликав той факт, що КРС погодилася передати звернення до В. Януковича від імені всіх студентів без інформування активістів СКР. «Причин називали кілька: з ними не узгодили, під АП[18] можуть бути провокації, спорожніє Майдан» (Іванов 2014). Близько 16-ї години КРС повела частину студентів до АП для того, щоб передати стометрове полотнище з вимогою до В. Януковича підписати Угоду про асоціацію України з ЄС (рис. 6 і 7).

28 листопада 2013 року студенти організували всеукраїнське студентське віче, яке паралельно проходило в багатьох містах України. Чимало студентів приїхали до Києва з інших міст, зокрема з Тернополя, Острога, Львова (Кротенко 2014). Олександр Іванов пригадував: «В різних куточках Києва, у різних вишах, як і було заплановано, відбулися збори студентів і колони вирушили до парку Шевченка, де відбулося загальне студентське віче. Звідти десятитисячна студентська колона вирушила на Майдан» (Іванов 2014). Десятки тисяч студентів по всій Україні долучилися до акції, яка мала назву «Янукович, підпиши!». Увечері Олександр Іванов повідомив про вихід «Відсічі» із СКР. Розрив стосунків між КРС та СКР призвів до занепаду студентського руху.

29 листопада 2013 року в п'ятницю близько тисячі студентів організованою колоною пройшли до майдану Незалежності у Києві. У той же час під впливом відмови президента В. Януковича підписати Угоду про асоціацію України з ЄС у Вільнюсі ввечері представники СКР підготували промову з повідомленням про згортання студентського страйку. Частина студентів відмовилася припинити страйк і в ніч на 30 листопада 2013 року залишилася чергувати на майдані Незалежності в Києві. Жорстока «зачистка» бійцями «Беркуту» табору мітингувальників спричинила обурення по всій країні та поклала початок новому етапові Революції Гідності (Сафар'янс 2019а). Під час Революції Гідності студенти в ініціативах

[18] Під Адміністрацією Президента.

Майдану (Шістнадцята сотня Самооборони Майдану) та під керівництвом СКР іще неодноразово заявляли про себе, але таким організованим та впливовим студентський рух уже не був. Із найвідоміших акцій СКР можна згадати пікет будівлі Міністерства освіти і науки (МОН) 4 грудня 2013 року та Міністерства внутрішніх справ (МВС) 10 грудня 2013 року (Кротенко 2014). Також студенти спромоглися захопити будівлю МОН 21 лютого 2014 року для того, щоб уплинути на обрання нового міністра, який міг би підтримати освітню реформу.

Студентський страйк показав, що представники «покоління Y» – нового покоління громадян, яке виросло вже в незалежній Україні, істотно відрізнялися від попередніх генерацій. Це покоління першим усвідомило ризики, пов'язані з відхиленням України від курсу на євроінтеграцію, а тому й першим стало на захист кращого майбутнього рідної країни. І, хоча представники старших генерацій спочатку скептично ставилися до потенціалу молоді, міленіали змусили владу та опозицію сприймати себе серйозно. Деякі ректори та інші працівники вищих навчальних закладів підтримали студентський рух.

Саме «покоління Y» було найважливішою рушійною силою в перші дні протесту, і представники цього покоління дуже послідовно дотримувалися власних принципів. Це вони залишилися на Майдані в ніч на 30 листопада 2013 року. Бурхливі масові протести, що відбулися в Україні після побиття активістів на майдані Незалежності у Києві, розпочали новий етап Революції Гідності, який закінчився зміною влади й поверненням до курсу на євроінтеграцію.

Список джерел та літератури

1. Відсіч. 2010. Сайт громадянського руху «Відсіч» [online]. Режим доступу: https://vidsich.info [Дата звернення 28 лютого 2020].

2. Ворожбит, О. 2017. Покоління міленіалів: змінити світ / зробити селфі [online]. Український тиждень, 29. Режим доступу: https://tyzhden.ua/World/196759 [Дата звернення 28 лютого 2020].

3. Голуб, А. 2017. Студентський таран. У чому сила і слабкість українських молодіжних рухів [online]. Український тиждень, 29. Режим доступу: https://tyzhden.ua/Politics/196779 [Дата звернення 28 лютого 2020].

4. Гордійчук, М. 2019. Виступ під час дискусії «Студентський Євромайдан: 6 років по тому» [відео]. Facebook. Режим доступу: https://www.facebook.com/watch/live/?v=728131977680477 [Дата звернення 28 лютого 2020].

5. Грещишин, С. 2017. Майдан'2013. Студенти. 21.11–29.11 [відео]. Babylon'13. Youtube. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=68cAAn8P0To&list=PL4R7G-LBUsSvw0z72b0Y9ak2DoaaDG0bS&index=2 [Дата звернення 28 лютого 2020].

6. Грещишин, С. 2019. Виступ під час дискусії «Студентський Євромайдан: 6 років по тому» [відео]. Facebook. Режим доступу: https://www.facebook.com/watch/live/?v=728131977680477 [Дата звернення 28 лютого 2020].

7. Денькович, Т. 2018. Протестувати не можна мовчати. Студентська сотня [online]. Сайт громадської організації «Захист патріотів». Режим доступу: https://patriotdefence.org/heartcore/sotni/protestuvati-ne-mozhna-movchati.-studentska-sotnya.html [Дата звернення 28 лютого 2020].

8. Держстат. 2020. Заклади вищої освіти [online]. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html [Дата звернення 28 лютого 2020].

9. Дмитрий Медведев встретился с членами Совета палаты Совета Федерации [online]. Стенограмма. Сайт уряду РФ. Режим доступу: http://government.ru/news/5990 [Дата звернення 28 лютого 2020].

10. Зінченко, О. 2011. Вплив Сонця на історію. Чому Лівія і скільки часу лишилося в Януковича? [online]. Історична правда. Режим доступу: https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/1/34185 [Дата звернення 28 лютого 2020].

11. Іванов, О. 2013. На студентів – агітаторів за Євромайдан напали [online]. Українська правда. Режим доступу: https://www.pravda.com.ua/news/2013/11/26/7003045 [Дата звернення 28 лютого 2020].

12. Іванов, О. 2014. Як виник студентський ЄвроМайдан? [online]. Facebook. Режим доступу: https://www.facebook.com/oleknsandr.ivanov/posts/881049018572303 [Дата звернення 28 лютого 2020].

13. Коваль, П. 2013. Виступ на Майдані в Києві 26.11.2013 [відео]. Youtube. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=vrpKXUmosng [Дата звернення 28 лютого 2020].

14. Кротенко, І. 2014. Чомусь не можу лишити комент, тому свою позицію висловлю перепостом [online]. Facebook. Режим доступу: https://www.facebook.com/illiakrotenko/posts/787287498003218 [Дата звернення 28 лютого 2020].

15. Куришко, О., Сидоренко, С. 2013. И пусть ЕС подождет [online]. Коммерсантъ Украина, 187. Режим доступу: https://www.kommersant.ru/doc/2342088 [Дата звернення 28 лютого 2020].

16. Народик, І. та ін. Молодь нації за євроінтеграцію. Євромайдан [відео]. 2013. 5 канал. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=pFA_-2SqbUM [Дата звернення 28 лютого 2020].

17. Остапенко, М. А. 2000. Політична культура сучасної студентської молоді в Україні. Автореферат дисертації канд. політ. наук. Інститут держави і права НАНУ.

18. П'єцух, М. 2013. Львівський Євромайдан: месіанство в розколеному вигляді [online]. Українська правда. Режим доступу: https://www.pravda.com.ua/articles/2013/11/25/7002990 [Дата звернення 28 лютого 2020].

19. Поздняков, В. 2020. Виступ під час дискусії «Студентський Євромайдан в регіонах: Харків–Запоріжжя–Одеса» [відео]. Facebook Режим доступу: https://www.facebook.com/504709820032390/videos/2480989235500176 [Дата звернення 28 лютого 2020].

20. Привалко, Т. (ред.). 2017. *Майдан від першої особи. Регіональний вимір. Вип. 3. Ч. 1. АР Крим – Луганська область.* Київ: К.І.С.

21. Привалко, Т. (ред.). 2018. *Майдан від першої особи. Регіональний вимір. Вип. 3. Ч. 2. Львівська – Чернігівська області.* Київ: К.І.С.

22. Пташник-Середюк, О. І. 2014. Студентство як соціальна група. Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Science, 2/18, с. 110–113.

23. Рятувальники встановили на майдані Незалежності намет для обігріву [online]. 2013. 5 канал. Режим доступу: https://www.5.ua/evromajdan/riatuvalnyky-vstanovyly-na-maidani-nezalezhnosti-namet-dlia-obihrivu-video-53608.html [Дата звернення 28 лютого 2020].

24. Сафар'янс, Є. 2016. Україна на шляху від євразійської до європейської цивілізації. Дриновський збірник, 9, с. 342–346. Режим доступу: https://doi.org/10.7546/DS.2016.09.35 [Дата звернення 28 лютого 2020].

25. Сафар'янс, Є. 2019. Поняття «майдан» в суспільній свідомості українців кінця XX – початку XXI століття. В: Матеріали XIII міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Дні науки-2019: Історія» (Київ, 16–18 травня 2019 р.). Київ: КНУ, с. 140–144.

26. Сафар'янс, Є. 2019а. (Р)еволюція Гідності: визначення сутності події та її хронологічних меж. В: Матеріали XVII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Шевченківська весна-2019: Історія» (15 березня 2019 р.). Київ: КНУ, с. 256–260.

27. Смолій, В. (ред.). 2016. *25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави.* Київ: Ніка-Центр.

28. Смугастий рейс [online]. Щоденний Львів. Режим доступу: https://old.dailylviv.com/news/12576 [Дата звернення 28 лютого 2020].

29. Стражний, О. 2016. *Майдан. Події – свідчення – менталітет.* Київ: Дух і Літера.

30. Стражний, О. 2016а. *Менталітет Майдану: Хроніка подій — свідчення очевидців. Нове видання.* Київ: Дніпро.

31. Тимошенко закликала прибрати з євромайдану партійну символіку [online]. Українська правда. Режим доступу: https://www.pravda.com.ua/news/2013/11/26/7003155 [Дата звернення 28 лютого 2020].

32. Устименко, В. 2020. Виступ під час дискусії «Студентський Євромайдан в регіонах: Харків–Запоріжжя–Одеса» [відео]. Facebook. Режим доступу: https://www.facebook.com/504709820032390/videos/2480989235500176 [Дата звернення 28 лютого 2020].

33. Храпський, Я. 2020. Виступ під час дискусії «Студентський Євромайдан в регіонах: Харків–Запоріжжя–Одеса» [відео]. Facebook. Режим доступу: https://www.facebook.com/504709820032390/videos/2480989235500176 [Дата звернення 28 лютого 2020].

34. Чепура, К. 2019. Виступ під час дискусії «Студентський Євромайдан: 6 років по тому» [відео]. Facebook. Режим доступу: https://www.facebook.com/watch/live/?v=728131977680477 [Дата звернення 28 лютого 2020].

35. Howe, N., Strauss, W. 1991. Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069. New York: William Morrow and Company Inc.

36. Junes, T. 2015. Student Protest as the Trigger for the Revolution of Dignity in Ukraine [online]. Vienna: Institute for Human Sciences. Access mode: https://www.iwm.at/transit-online/student-protest-trigger-revolution-dignity-ukraine [Retrieved 28 February 2020].

37. Junes, T. 2016. Euromaidan and the Revolution of Dignity: a case study of student protest as a catalyst for political upheaval. Critique & Humanism, 46/2, p. 73–96.

38. Kenney, P. 2005. Lviv's Central European Renaissance, 1987–1990. In: Czaplicka, J. Lviv: A City in the Crosscurrents of Culture. Cambridge, p. 303–312.

39. Kenney, P. 2013. Electromagnetic Forces and Radio Waves or Does Transnational History Actually Happen? In: Brier, R. Entangled Protest: Transnational Approaches to the History of Dissent in Eastern Europe and the Soviet Union. Osnabrück: Fibre Verlag, p. 43–52.

40. Stern, D. 2013. Huge Ukraine rally over EU agreement delay [online]. Access mode: https://www.bbc.com/news/world-europe-25078952 [Retrieved 28 February 2020].

References

1. Vidsich. 2010. Sait hromadianskoho rukhu "Vidsich" [online]. Rezhym dostupu: https://vidsich.info [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

2. Vorozhbyt, O. 2017. Pokolinnia milenialiv: zminyty svit / zrobyty selfi [online]. Ukrainskyi tyzhden, 29. Rezhym dostupu: https://tyzhden.ua/World/196759 [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

3. Holub, A. 2017. Studentskyi taran. U chomu syla i slabkist ukrainskykh molodizhnykh rukhiv [online]. Ukrainskyi tyzhden, 29. Rezhym dostupu: https://tyzhden.ua/Politics/196779 [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

4. Hordiichuk, M. 2019. Vystup pid chas dyskusii "Studentskyi Yevromaidan: 6 rokiv po tomu" [video]. Facebook. Rezhym dostupu: https://www.facebook.com/watch/live/?v=728131977680477 [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

5. Hreshchyshyn, S. 2017. Maidan'2013. Studenty.21.11–29.11 [video]. Babylon'13. Youtube. Rezhym dostupu: https://www.youtube.com/watch?v=68cAAn8P0To&list=PL4R7G-LBUsSvw0z72b0Y9ak2DoaaDG0bS&index=2 [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

6. Hreshchyshyn, S. 2019. Vystup pid chas dyskusii "Studentskyi Yevromaidan: 6 rokiv po tomu" [video]. Facebook. Rezhym dostupu: https://www.facebook.com/watch/live/?v=728131977680477 [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

7. Denkovych, T. 2018. Protestuvaty ne mozhna movchaty. Studentska sotnia [online]. Sait Hromadskoi orhanizatsii "Zakhyst patriotiv". Rezhym dostupu: https://patriotdefence.

org/heartcore/sotni/protestuvati-ne-mozhna-movchati.-studentska-sotnya.html [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

8. Derzhstat. 2020. Zaklady vyshchoi osvity [online]. Rezhym dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

9. Dmitrii Miedviediev vstrietilsia s chlienami Sovieta palaty Sovieta Fiedeiratsii. Stienohramma [online]. Sait uriadu RF. Rezhym dostupu: http://government.ru/news/5990 [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

10. Zinchenko, O. 2011. Vplyv Sontsia na istoriiu. Chomu Liviia i skilky chasu lyshylosia v Yanukovycha? [online]. Istorychna pravda. Rezhym dostupu: https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/1/34185 [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

11. Ivanov, O. 2013. Na studentiv – ahitatoriv za yevromaidan napaly [online]. Ukrainska pravda. Rezhym dostupu: https://www.pravda.com.ua/news/2013/11/26/7003045 [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

12. Ivanov, O. 2014. Yak vynyk studentskyi YevroMaidan? [online]. Facebook. Rezhym dostupu: https://www.facebook.com/oleknsandr.ivanov/posts/881049018572303 [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

13. Koval, P. 2013. Vystup na Maidani v Kyievi 26.11.2013 [video]. Youtube. Rezhym dostupu: https://www.youtube.com/watch?v=vrpKXUmosng [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

14. Krotenko, I. 2014. Chomus ne mozhu lyshyty koment tomu svoiu pozytsiiu vyslovliu perepostom [online]. Facebook. Rezhym dostupu: https://www.facebook.com/illiakrotenko/posts/787287498003218 [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

15. Kuryshko, O., Sydorenko, S. 2013. I pust YeS podozhdiet [online]. Kommiersant Ukraina, 187. Rezhym dostupu: https://www.kommersant.ru/doc/2342088 [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

16. Molod natsii za yevrointehratsiiu. Yevromaidan [video]. 5 kanal. Rezhym dostupu: https://www.youtube.com/watch?v=pFA_-2SqbUM [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

17. Ostapenko, M. A. 2000. *Politychna kultura suchasnoi studentskoi molodi v Ukraini.* Avtoreferat dysertatsii kand. polit. nauk. Instytut derzhavy i prava NANU.

18. Pietsukh, M. 2013. Lvivskyi Yevromaidan: mesianstvo v rozkolenomu vyhliadi [online]. Ukrainska pravda. Rezhym dostupu: https://www.pravda.com.ua/articles/2013/11/25/7002990 [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

19. Pozdniakov, V. 2020. Vystup pid chas dyskusii "Studentskyi Yevromaidan v rehionakh: Kharkiv–Zaporizhzhia–Odesa" [video]. Facebook. Rezhym dostupu: https://www.facebook.com/504709820032390/videos/2480989235500176 [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

20. Pryvalko, T. (red.). 2017. *Maidan vid pershoi osoby. Rehionalnyi vymir. Vyp. 3. Ch. 1. AR Krym – Luhanska oblast.* Kyiv: K.I.S.

21. Pryvalko, T. (red.). 2018. *Maidan vid pershoi osoby. Rehionalnyi vymir. Vyp. 3. Ch. 2. Lvivska – Chernihivska oblasti.* Kyiv: K.I.S.

22. Ptashnyk-Serediuk, O. I. 2014. Studentstvo yak sotsialna hrupa. Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Science, 2/18, p. 110–113.

23. Riatuvalnyky vstanovyly na maidani Nezalezhnosti namet dlia obihrivu [online]. 5 kanal. Rezhym dostupu: https://www.5.ua/evromajdan/riatuvalnyky-vstanovyly-na-maidani-nezalezhnosti-namet-dlia-obihrivu-video-53608.html [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

24. Safarians, Y. 2016. Ukraina na shliahu vid yevraziiskoi do yevropeiskoi tsyvilizatsii. Drynovskyi zbirnyk, 9. Rezhym dostupu: https://doi.org/10.7546/DS.2016.09.35 [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

25. Safarians, Y. 2019. Poniattia "maidan" v suspilnii svidomosti ukraintsiv kintsia XX – pochatku XXI stolittia. V: Materialy XIII mizhnarodnoi konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh "Dni nauky-2019: Istoriia" (16–18 travnia 2019 r.). Kyiv: KNU, s. 140–144.

26. Safarians, Y. 2019a. (R)evoliutsiia Hidnosti: vyznachennia sutnosti podii ta yii khronolohichnykh mezh. V: Materialy XVII Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh uchenykh "Shevchenkivska vesna-2019: Istoriia" (15 bereznia 2019 r.). Kyiv: KNU, s. 256–260.

27. Smolii, V. (red.). 2016. *25 rokiv nezalezhnosti: narysy istorii tvorennia natsii ta derzhavy.* Kyiv: Nika-Tsentr.

28. Smuhastyi reis [online]. 2004. Shchodennyi Lviv. Rezhym dostupu: https://old.dailylviv.com/news/12576 [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

29. Strazhnyi, O. 2016. *Maidan. Podii – svidchennia – mentalitet.* Kyiv: Dukh i Litera.

30. Strazhnyi, O. 2016a. *Mentalitet Maidanu: Khronika podii — svidchennia ochevydtsiv. Nove vydannia.* Kyiv: Dnipro.

31. Tymoshenko zaklykala prybraty z yevromaidanu partiinu symvoliku [online]. Ukrainska pravda. Rezhym dostupu: https://www.pravda.com.ua/news/2013/11/26/7003155 [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

32. Ustymenko, V. 2020. Vystup pid chas dyskusii "Studentskyi Yevromaidan v rehionakh: Kharkiv–Zaporizhzhia–Odesa" [video]. Facebook. Rezhym dostupu: https://www.facebook.com/504709820032390/videos/2480989235500176 [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

33. Khrapskyi, Y. 2020. Vystup pid chas dyskusii "Studentskyi Yevromaidan v rehionakh: Kharkiv–Zaporizhzhia–Odesa" [video]. Facebook. Rezhym dostupu: https://www.facebook.com/504709820032390/videos/2480989235500176 [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

34. Chepura, K. 2019. Vystup pid chas dyskusii "Studentskyi Yevromaidan: 6 rokiv po tomu" [video]. Facebook. Rezhym dostupu: https://www.facebook.com/watch/live/?v=728131977680477 [Data zvernennia 28 liutoho 2020].

Yevhenii Safarians,

PhD (Candidate of Historical Sciences),
Junior Researcher of the National Memorial to the Heavenly Hundred Heroes
and Revolution of Dignity Museum

The 2013 student strike: start of the Euromaidan

Since the declaration of independence, one of the main vectors for Ukraine's foreign policy has been determined as a participation in the pan-European process and European structures. Over the next 22 years, the authorities have consistently pursued steps aimed at bringing Ukraine closer to the EU. However, on November 21, 2013, Prime Minister of Ukraine M. Azarov suspended the process of signing the Association Agreement with the European Union. A peaceful indefinite protest, known as "Euromaidan", began on the Independence Square in Kyiv as a sign of disagreement with the government's decision. All civil society advocated the European future for Ukraine, but students were the most active in the early days of the protest.

The November student strike of 2013 holds a special place in the chronology of the events of the Revolution of Dignity. In the early days of the protest, Euromaidan had little support in most regions of Ukraine. It was at this time that Ukrainian students united for the common purpose and took responsibility for the future of the country. While the issue of signing the Association Agreement was not so fundamental for many senior citizens of Ukraine, for young people, the Agreement determined their future in the coming months and years. The author analyses the causes and prerequisites of the student strike, as well as attempts to determine its impact on the subsequent events of the Revolution of Dignity.

A student strike showed that representatives of Generation Y, a new generation of citizens who grew up completely in Ukraine, were significantly different from previous generations. This generation was the first to realize the risks associated with Ukraine's deviation from the course on European integration, and therefore it was the first to defend Ukraine's future. Although the older generations were initially sceptical of the potential of young people, the Millennials still forced themselves to be taken seriously by the authorities and the opposition. Some rectors and universities supported the student movement.

Keywords: *Euromaidan, students, strike, civil society, Association Agreement with the European Union, the Revolution of Dignity*

Додаток

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ГК – громадянська кампанія

ГКО – Громадський комітет опору

ГР – громадянський рух

КНЕУ – Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

КНЛУ – Київський національний лінгвістичний університет

КНУ – Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КНУБА – Київський національний університет будівництва та архітектури

КНУКіМ – Київський національний університет культури і мистецтв

КРМ – Координаційна рада Майдану

КРС – Координаційна рада студентів

ЛНУ – Львівський національний університет імені Івана Франка

НАУ – Національний авіаційний університет

НаУКМА – Національний університет «Києво-Могилянська академія»

НМУ – Національний медичний університет імені О. О. Богомольця

НПУ – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

НТУУ «КПІ» – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» імені Ігоря Сікорського

НУЛП – Національний університет «Львівська політехніка»

НУХТ – Національний університет харчових технологій

СКР – Студентська координаційна рада

УКУ – Український католицький університет

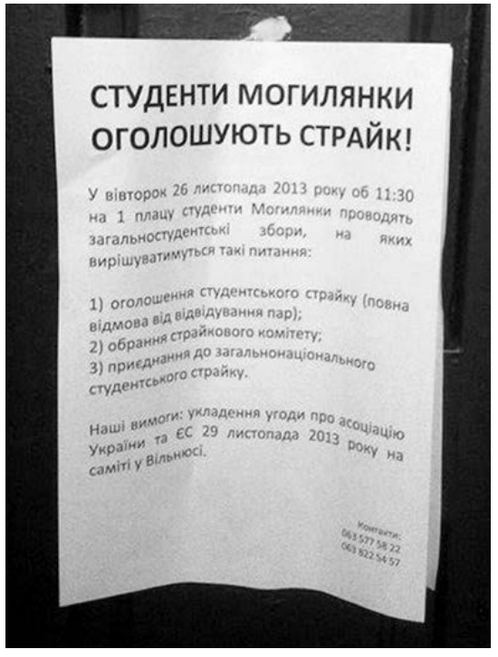

Рис. 1.
Студентська агітаційна листівка, поширювана в НаУКМА. Джерело: https://rivne1.tv/news/28462-studentskiy-strayk-chomu-zamist-teplikh-auditoriy-molod-u-kievi-obrala-morozniy-evromaydan-fotovideo

Рис. 2.
Студенти КНУ зібралися у парку імені Тараса Шевченка на попереджувальний страйк. 26 листопада 2013 року. Світлина з pravda.com.ua

Рис. 3.
Студентський Євромайдан 26 листопада 2013 року. Світлину надав Олександр Іванов

Рис. 4.
27 листопада 2013 року. Колона студентів КНЛУ йде на Майдан. Світлину надав Олександр Іванов

▲ Рис. 5.
Колона студентів із НТУУ «КПІ» прямує на Майдан. Світлину надав Олександр Іванов

▲ Рис. 6.
Колона студентів із Майдану під керівництвом КРС іде до Адміністрації Президента. 27 листопада 2013 року. Світлину надав Олександр Іванов

▲ Рис. 7. Студенти біля Адміністрації Президента розгортають величезний банер зі своїми вимогами. 27 листопада 2013 року. Світлину надав Олександр Іванов

УДК [069.5:7](477)"7126"(091)

МИСТЕЦЬКА КОЛЕКЦІЯ ФОНДОВОЇ ЗБІРКИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА СКЛАД

Анастасія Сокирко,

кандидат історичних наук, науковий співробітник
Національного меморіального комплексу
Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідності

Формування фондів Національного музею Революції Гідності, в тому числі й мистецької колекції, почалося ще до його інституційної появи. Збір артефактів від початку 2014 року здійснювала ініціатива «Музей Майдану». Від 2016 року й донині цю роботу продовжує згадана музейна установа. Мистецька добірка музею включає живописні полотна, графіку, скульптуру, створені під час Революції Гідності й після неї, та предмети, виготовлені на самому Майдані, – каски, щити, плакати тощо.

Ключові слова: *Революція Гідності, Майдан, мистецтво Майдану, Музей Майдану, фонди, колекція, Мистецька сотня, «Мистецький Барбакан», ГО «Артіль Майдан»*

Революційні події зими 2013–2014 років загострили суспільно-політичні процеси, поштовх яким дала Помаранчева революція. Відмінним стало те, що нові протести тривали значно довше, їхні учасники свідоміше ставилися до своєї залученості в події та мали готовність стояти до кінця незалежно від розв'язки. На Майдані зібралися люди різних професій, різних віросповідань, політичних поглядів тощо. Серед них було багато й митців, які відобразили пережите у своїй творчості.

Митці почали підтримувати Майдан іще в листопаді 2013 року. Серед них були музиканти, письменники, поети, художники, фотографи тощо. Помітне місце в художньому доробку, створеному під враженням від Революції Гідності, посідає образотворче мистецтво. У ньому відображено всі події, які відбувалися на Майдані від 30 листопада 2013 року. Мистецтво змінювалося від розважального до сакрального, включаючи в себе елементи й елітарності, і примітивізму. Це був час емоційного піднесення, час, коли багато художників заново відкрили для себе, що таке патріотизм, та набули досвіду безпосередньої участі в революційних подіях.

Формування фондів Національного музею Революції Гідності (НМРГ), в тому числі й мистецької колекції, почалося ще до його інституційної появи. Узимку 2013–2014 років гурт музейників – учасників Майдану, розуміючи важливість революційних подій, вирішив розпочати роботу зі збереження свідчень історії Революції

Гідності. Діяльність поділялася на два різновиди – збиральницьку (безпосередньо на місці подій) та просвітницьку (в медіапросторі). У січні 2014 року виникла ініціативна група «Музей Майдану», яка восени цього ж самого року об'єдналася з ініціативою «Музей Свободи» (Витоки б/д).

Об'єднаний «Музей Майдану / Музей Свободи» почав працювати над концепцією майбутнього музею, збирав і далі свідчення та артефакти, забезпечував основні функції музею – збереження, дослідження та популяризацію предметів, об'єктів і місць, пов'язаних із Революцією Гідності. Ідею та процес створення Музею підтримали інші ініціативи, які виникли під час революційних подій, – Бібліотека Майдану, Пошта Майдану, Мистецька сотня, Самооборона Майдану, Автомайдан, «Майдан-пресцентр» тощо, а також Міністерство культури України, Український інститут національної пам'яті, Київська міська державна адміністрація, Музей Івана Гончара, Національний музей історії України у Другій світовій війні, Національний заповідник «Софія Київська», Музей історії міста Києва, Агенція культурних стратегій, Український комітет ICOM, родини Героїв Небесної Сотні та учасники протестів (Витоки б/д).

Від 2016 року й донині цю роботу провадить Національний музей Революції Гідності. Мистецька добірка музею містить живописні полотна, графіку, скульптуру, створені під час Революції Гідності та після неї. Ці музейні предмети, до створення яких долучилися професійні митці й аматори, є відображенням як безпосередніх подій революції, так і рефлексій щодо неї.

Окрім живописних полотен та графічних рисунків, створених відомими митцями, у збірці є також предмети, на перший погляд узагалі не пов'язані з мистецтвом. Проте Революція Гідності дала художникам змогу під інакшим кутом поглянути на засоби самозахисту майданців і перетворити їх на мистецькі витвори. Так розписані візерунками, різноманітними зображеннями й гаслами щити, каски та обладунки стали символами Майдану.

Наприкінці січня 2014 року професійні художники та студенти мистецьких вишів розгорнули тут свій майданчик. Проте ніякої офіційної організації чи ініціативи в митців не було. До появи мистецького осередку на Європейській площі, окрім Тетяни Чепрасової, яка провадила арттерапію з бійцями Самооборони, в будівлі Київської міської державної адміністрації розписував фломастером каски Юрій «Пікассо» Яськів. Спонтанні зустрічі митців в Українському домі допомогли об'єднати ці два різновиди діяльності та перетворилися на майстер-класи. Вони проходили майже щодня, чому сприяло сусідство художників із бійцями Самооборони. Адже мистецькі заняття відбувалися у вестибюлі будівлі, а майданівці, які розмістилися на поверхах вище, мали обов'язково пройти крізь нього. Серед художників, які під час Революції Гідності долучилися до арттерапії Тетяни Чепрасової та пізніше ввійшли до складу ГО «Артіль Майдан», були Галина Верещинська, Христина Рідзель, Аліса Янович, Анастасія Сіренко, Анна Гузь, Галина Дигас, Олена Кулик, Олена Скицюк, Борис Бистров, Анна Гуцулка, Кирило Журавель та інші.

У серпні 2014 року було офіційно створено ГО «Артіль Майдан» задля збереження мистецької збірки, яка виникла під час Революції Гідності. До ініціативи долучилися художники, випускники мистецьких вишів (рис. 1) та інші охочі (Історична правда 2018).

18–28 лютого 2018 року в Українському домі відбулася виставка ГО «Артіль Майдан» «Артефакти. Творчі барикади. Передача колекції». На її відкритті Тетяна Чепрасова розповіла, що під час Майдану творчий процес відбувався натхненно та було підсвідоме розуміння вагомості його результатів. Художниця чотири

роки зберігала всі витвори, які постали в період Євромайдану, й після закінчення виставки передала їх до фондів Національного музею Революції Гідності. Вона наголосила, що на знак пам'яті про революцію віддала на збереження найціннішу та найгарнішу частину створеного тоді (Українська правда 2018).

ГО «Артіль Майдан» залишила по собі не лише каски та щити. Під час революційної зими увагу майданівців привертали великі шахи (рис. 2), виготовлені Артемом Стрембіцьким і Христиною Захарчук для врізноманітнення дозвілля у спокійні дні. Шахи було подаровано протестувальникам на новорічні свята. Фігури символічно відповідають сторонам протистояння: білі – майданівці, чорні – провладні сили. Пішаки чорних – беркутівці, білих – самооборонівці. Король чорних – пузатий чоловічок із золотою короною, а король білих – лев, складений із маленьких овечок, – метафора того, що малі, слабкі та беззахисні, об'єднавшись, утворюють могутню силу. Розміщувалася шахівниця поруч із пам'ятником засновникам Києва (Стрембіцький б/д). Після наступу «Беркуту» 19 лютого 2014 року шахи було знищено. Їх відновили та передали у фонди НМРГ.

Іще одне творче об'єднання Майдану – Мистецька сотня, створена у січні 2014 року, також не лишалася осторонь і провадила різноманітні мистецькі акції. Так, на її ініціативу 10 лютого 2014 року в Українському домі відбулася акція «Щитопис», яка мала на меті створити щити-обереги для сотень Майдану (23 художники – для 23 сотень) (Корреспондент.net 2014). У цій акції брали участь художники Лев Скоп, Катерина Ткаченко, Марія Діордійчук та інші. За словами засновниці Мистецької сотні Марини Матильди, художники спробували створити унікальний щит, який показуватиме багатоманітність обличчя революції.

На жаль, під час штурму беркутівцями Українського дому в ніч на 19 лютого частину щитів не вдалося врятувати. Проте у фондах НМРГ зберігаються два – «Розквітле серце» Катерини Ткаченко (рис. 3) та «Архангел Михаїл» (цей щит обгорів 18 лютого 2014 року).

До 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка Мистецька сотня приурочила «революційно-екстремальний» пленер «На барикадах». Його темою стало послання поетові від «І мертвих, і живих, і ненароджених земляків твоїх» – назву відомої Шевченкової поеми перефразували. Основною ідеєю акції було втілення подій Майдану на полотнах, що дало змогу зафіксувати рефлексії митців на події зими 2013–2014 років. Приймання заявок тривало до 27 лютого, сам пленер – із 1 до 7 березня. Виставка ж робіт анонсувалася 9 березня. Учасники могли привозити готові роботи та створювати нові на Майдані, на барикадах або в Українському домі (Революційно-екстремальний пленер 2014). Серед митців, які взяли участь в акції, – Катерина Ткаченко, Марія Хомякова, Назар Мартинюк (рис. 4), Софія Дорошенко, Мар'яна Романюк, Марія Діордійчук та інші. Нині майже всі ці твори зберігаються у фондах Національного музею Революції Гідності.

«Мистецький Барбакан» – іще одна творча організація, представлена на Майдані. Її ядром стали Андрій Єрмоленко, Іван Семесюк, Олекса Манн, Сергій Коляда, які називали себе жлобістами: «Жлоб-арт» – це мистецький погляд немовби крізь лупу на жлобів та жлобство як суспільне явище» (Майдан від першої особи. 45 історій Революції Гідності 2015, с. 217). До цих митців із часом приєдналися й інші художники, архітектори, поети, письменники. Напередодні початку Євромайдану у жлобістів саме завершилася виставка в «Мистецькому арсеналі». Уперше вони вийшли на протест 22 листопада, за місяць постала й особлива фортифікаційна конструкція – барбакан, на стінах якого розміщувалися мистецькі роботи, всередині відбувалися творчі зустрічі, а в найгарячіші моменти там готували «коктейлі Молотова». На відміну від Мистецької сотні, барбаканівці не організовували спе-

ціальні мистецькі акції, вони працювали кожен окремо в різний час та в різних художніх напрямах. «Мистецький Барбакан» мав знайомити майданівців із сучасним українським мистецтвом (Костюк 2017). Серед барбаканівців, роботи яких зберігаються у фондах Національного музею Революції Гідності, – Іван Семесюк, Андрій Єрмоленко, Олекса Манн, Марія Золотова.

На стінах «Мистецького Барбакану» було багато плакатів Андрія Єрмоленка із серій «Махновщина» та «Шевченкіана», які він створив іще до Революції Гідності. У грудні 2013 року Єрмоленко намалював уже впізнаваний плакат «Записуйся до лав Самооборони Майдану!» (рис. 5). Проте сам Майдан художник тривалий час не наважувався зобразити – за його словами, щоб не схибити, не показати його неправдиво чи щоб нікому не здалося, начебто він намагається заробити на цій темі (Майдан від першої особи. 45 історій Революції Гідності 2015, с. 212). У фондовій збірці НМРГ зберігаються також плакат Єрмоленка «Голосом народу говорить Бог», на якому зображено Героя Небесної Сотні Сергія Нігояна в образі Христа, та плакат «Героям слава!», присвячений темі російсько-української війни.

На виставці під відкритим небом у «Мистецькому Барбакані» були й плакати російської художниці Марії Золотової. Вона створила їх для того, щоб показати, що насправді відбувалося на Майдані. Це передусім був посил до журналістів, репортерів, які через ЗМІ висвітлювали події в центрі Києва та транслювали своє бачення глядачеві, в тому числі й іноземному. На кожному з п'яти плакатів художниці – символічне зображення та підпис, який розкриває основну думку: «Неваляшки не лягут! В низком поклоне ко всем погибшим на Майдане до конца своих дней…» (рис. 6), «Действительно, а зачем нам рот? Мы уже все сказали…» й таке інше. Ці роботи Золотової всю зиму були на стінах «Мистецького Барбакану», після чого ще майже два роки мандрували по виставках разом із творами інших барбаканівців. Окрім них, Марія подарувала НМРГ ще п'ять своїх робіт – серію колажів «Українські жінки» (рис. 7), створених у 2015 році. У цих роботах авторка втілила власне бачення краси українських жінок, які втратили своїх рідних та близьких. «Українська жінка наповнила свою красу болем, гордістю, терпимістю та змінилася зовні, – вважає мисткиня. – Тому треба вставати та показувати своє обличчя» (Золотова 2020).

Іван Семесюк відомий як художник-жлобіст, представник «Мистецького Барбакану». Упродовж зимових подій на Майдані Іван майже два місяці нічого не створював. Але Майдан і початок російсько-української війни надихнули його взятися за голку та власноруч вишити серію «Бандерики – зворушлива хунта». Цей задум митець обмірковував усю зиму. За його словами, саме тоді настав час творити нову казку – не лише для дорослих, а й для дітей, без кривавих сцен та «екшну». «Бандерики» – це окумеднювання реальності, «щоб потім не настала мить алергії на всю цю історію» (Пінчевська 2014). Нині в НМРГ зберігаються 22 вишиті казкові істоти Івана Семесюка. Одну з них – «Україна понад усе!» (рис. 8) автор присвятив Устимові Голоднюку, зобразивши фантастичного птаха у впізнаваній блакитній касці цього Героя Небесної Сотні (Семесюк 2018).

Олекса Манн був одним з активних учасників «Мистецького Барбакану» й виставляв там свої роботи. Він, як і Семесюк, під час Революції Гідності практично не працював як художник, але після її закінчення повернувся до майстерні, де розпочав проєкт «Нове середньовіччя». Його роботи, створені в той час, фіксували найпоширеніші стереотипи, якими медіа описували революцію. У фондах НМРГ – перша із цієї серії робіт. «Нове середньовіччя» (рис. 9) – так часто називали устрій та спорядження Майдану, окрім того, у центрі столиці стояла катапульта, зроблена протестувальниками для протистояння «Беркуту» (Браиловская 2014).

Художніми символами Революції Гідності також стали твори, які з'явилися задовго до буремних подій зими 2013–2014 років. Так, протестувальникам запам'яталася картина Олександра Мельника «Бачу справи твої, людино!» (рис. 10). Її художник написав іще 2001 року для своєї персональної виставки «Надія» (Подолян 2017). Київського митця здебільшого надихає релігійна та історична тематика. Зазначене вище полотно, на якому зображено величезні очі, нагадує ікону. Унизу підпис: «Бачу справи твої, людино!». Під час Революції Гідності художник вирішив розмістити на звороті картини напис: «Янукович, пам'ятай Чаушеску! Захарченко, пам'ятай Кравченка!» (Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах 2016, с. 154). Але врешті Мельник вирішив звернутися до майданівців: «Ви прекрасні!!! Я вас люблю!».

Від початку протестів митець перебував на Майдані, тримаючи свою картину. Зі своїм тихим протестом він місяцями стояв там у натовпі навіть у дуже небезпечні моменти. 18 лютого художника було поранено, а в картину влучили три гумові кулі. Після того, як полотно потрапило до НМРГ, його відреставрували, проте сліди куль вирішили залишити на спомин про ті дні.

Іще один художній твір, який було створено до подій Майдану, належить народному майстру з Вінниччини Володимирові Зайцю. У 2012 році в митця виникла ідея вирізьбити зі стовбура 200-річного дерева постать Шевченка. Задум народився, коли скульптор побачив на узліссі зрізане старе дерево. Після того як Володимир вирізьбив голову поета, він вирішив, що варто залучити до творчого процесу земляків, адже колективна робота має особливе значення, окрім того, робота над створенням тулуба потребує чимало зусиль і часу. Спочатку Володимир Заєць перевіз скульптуру до школи в сусідньому селі й запропонував учителям та учням зробити на ній надрізи. Підказував, як це виконати, а вони брали дерев'яний молоток-киянку, долото та працювали. Тріски, які при цьому утворювалися, митець віддавав учасникам творчого процесу на згадку. Пояснював, що осика – дерево-оберіг, яке, за повір'ям, захищає людину від усього злого (Скрипник 2018). Спочатку Володимир Заєць записував імена всіх учасників і навіть фотографував їх, але згодом причетних до роботи стало так багато, що майстер не встигав усе це фіксувати.

Після того, як до виготовлення скульптури долучилися односельці Володимира, її було перевезено до міста Бар, де у творчому процесі взяли участь студенти Барського гуманітарного коледжу імені Михайла Грушевського й коледжу транспорту та будівництва. Під час Майдану Заєць привіз скульптуру до Києва. Тут її встановили на подвір'ї Літературно-меморіального будинку-музею Тараса Шевченка поблизу майдану Незалежності. «Відвідувачам музею пропонували долучитися до створення колективного пам'ятника, – розповідав Володимир. – Більшість із них охоче це робили» (Скрипник 2018). Заєць або його син щодня чергували в музеї та допомагали відвідувачам, які брали в руки долото й киянку. Згодом пам'ятник перевезли у Музей народного побуту й архітектури в селі Пирогове на околиці Києва. Саме там до творчого процесу долучилося найбільше іноземців. 4 березня, напередодні 200-річного ювілею Шевченка, скульптуру було встановлено навпроти сцени на майдані Незалежності (Козаченко 2014), де до різьблення долучалися всі охочі (рис. 11). Таким чином, над створенням дерев'яної статуї Тараса Шевченка працювала надзвичайно велика кількість людей. На березень 2019 року, за словами автора, до роботи над дерев'яним Шевченком доєдналися близько 9 000 осіб із більш ніж 60 країн світу. Тепер скульптура експонується в Інформаційно-виставковому центрі Національного меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні – Музею Революції Гідності.

Частина митців плідно працювала під час Майдану в майстернях, але дехто побував і в самому вирі подій. Серед таких художників – Марина Соченко. Вона була учасницею першого мітингу на Європейській площі 24 листопада 2013 року. Пізніше Олександр Мельник, який часто організовує різні виставки, запропонував Марині написати картину для виставки до Дня Свободи. Відтоді мисткиня ходила до студентів-мітингарів, які протестували, й робила замальовки. Так вона почала нотувати всі важливі події Майдану в мистецькій формі (Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах 2016, с. 170). Окрім пейзажів пастеллю, художниця писала портрети протестувальників. У фондах Національного музею Революції Гідності зберігаються три її роботи – «Барикада на Інститутській», «Вулиця Грушевського 18 лютого 2014» (рис. 12) та «Революція Гідності».

На Майдані також багато малювала Леся Хоменко – відома українська художниця, учасниця групи «Р.Е.П.» («Революційний експериментальний простір»). Вона також виходила на Майдан від початку Революції Гідності, перший час навіть зі своєю маленькою дитиною у візочку. На початку грудня 2013 року почала рисувати гелевою ручкою портрети протестувальників. Оригінал віддавала людині, яку зображала, а копію, зроблену під копірку, лишала собі. Спочатку протестувальники не дуже охоче позували, боячись показувати своє обличчя через можливе переслідування. Проте з часом ситуація змінилася. Роботу над серією Леся закінчила після «Вогнехреща» 19 січня 2014 року, адже розпочалася нова фаза протестів, новий проєкт. Загалом вона створила 171 портрет, а серед зображених нею осіб були зокрема Сергій Нігоян (рис. 13), один із представників ООН та ін. (Зашко 2018). Пояснюючи потребу двох примірників портрета, художниця зазначила, що оригінал роботи йде в життя, а в мистецтво – лише копія. У листопаді 2018-го – січні 2019 року ці портрети експонувалися на виставці «Революціонуймо» в «Мистецькому арсеналі». Частину з них та кілька копіювальних паперів мисткиня передала до НМРГ.

Лев Скоп – український мистецтвознавець, художник-реставратор, іконописець, до 2013 року викладач Львівської академії мистецтв, поет, музикант. На Майдані створював ікони й дарував їх учасникам протесту. Його самого називали «іконою Майдану». Пережив бої на Грушевського та Інститутській. Скоп згадував, що після нападу беркутівців 18 лютого дивом залишився живим і кілька місяців був у лікарні. Реабілітація тривала довго, на якийсь час він зовсім перестав малювати (Жито 2016). В Інформаційно-виставковому центрі Національного музею Революції Гідності нині експонується ікона майстра «Свята Анастасія», написана в січні 2014 року (рис. 14). Художник змалював образ святої із колишньої співробітниці Музею Івана Гончара Анастасії Панкової, яку побачив на майдані Незалежності під час Революції Гідності. Також у фондах НМРГ зберігається ікона сина Лева Скопа Михайла «Михаїл б'є нечисть двоглаву», виконана на дошці з Майдану 1 березня 2014 року.

Близький до кола барбаканівців одеський художник Олександр Ройтбурд також не зміг залишитися осторонь подій на Майдані, які дали йому поштовх до створення серії «Обережно, пофарбовано!». Повернувшись до Києва 19 лютого, він застав «зачистку» Майдану та масовий розстріл людей. У своїй майстерні під звуки пострілів митець створив картину «Різня на Хіосі» (рис. 15). Ройтбурд глибоко переймається трагедією народу, втілюючи в роботі весь жах, горе й паніку, які охопили центр Києва. Його полотно виконано в тій самій коричнево-блакитній кольоровій гамі, що й однойменна картина Ежена Делакруа. Ройтбурд проводить паралель між трагедіями грецького народу в 1822 році та українського Майдану. Наступного дня, дізнавшись, що Майдан вистояв, художник пише полотно «Той, що піднімає прапор». Воно, в свою чергу, є парафразом на картину з такою ж самою назвою російського художника Гелія Коржева. Обидві роботи, за слова

Ройтбурда, стали стресовою реакцією на криваві події 18–20 лютого 2014 року (Ройтбурд 2018). У них відображено біль, страх і в той же час надію на світле майбутнє. Серію продовжили характерні для Ройтбурда алегоричні філософські роботи, в яких відчувається тонка іронія (Ройтбурд 2016). Обидві згадані картини сьогодні – у фондах НМРГ.

Митець Гліб Вишеславський брав участь і в Помаранчевій революції, і в Революції Гідності. Як результат творчої роботи у 2004 році вийшов альбом його фотографій «Майдан Свободи». А після трагічних лютневих подій 2014 року художник створив триптих «Небо Майдану» (рис. 16). Він пояснив, що чорне полотно передає стан Майдану після того, як згорів Будинок профспілок. Триптих виконано у техніці асамбляжу. Це тривимірний витвір мистецтва, створений за допомогою різних матеріалів та елементів. Усі деталі Вишеславський підібрав на Майдані – бруківку, рукавички, пляшку з-під «коктейлю Молотова», протигаз, жовто-блакитну стрічку та металевий дріт (Мусієнко 2015 с. 134). Це робить триптих не лише твором мистецтва, а й артефактом Революції Гідності, який нині став музейним предметом.

Вартан Маркар'ян – молодий полтавський художник, який у 2014 році під враженням від перебігу подій Революції Гідності змінив тему дипломного проєкту та присвятив його Майдану. У фондовій збірці НМРГ зберігаються дві його роботи – «Борітеся – поборете, вам Бог помагає!» (рис. 17) та «Героям слава!» (Творчість б/д).

Художник-реставратор Олексій Белюсенко – один із сотень тисяч українців, які вийшли на Майдан. Але він ще й із тих, кому вдалося трансформувати ці події у художній досвід. На Майдані Олексій був із фотоапаратом і постійно фіксував усе, що відбувається. Тільки через п'ять місяців після закінчення Революції Гідності художник почав відтворювати на полотні події зими 2013–2014 років. Митець згадує, що якось на Грушевського зустрів дівчину в будівельній касці з написом «Я екстреміст» і саме тоді зрозумів, що він теж екстреміст. Тому цикл його картин отримав назву «Щоденник екстреміста» (Белюсенко б/д). Іще кілька місяців тривала робота над картинами, і її результат Белюсенко представив до першої річниці Революції Гідності у Музеї історії міста Києва (Браиловская 2014). Саме цей цикл «Щоденник екстреміста» (рис. 18) та серія «Спогади. Вул. Грушевского» (2014–2015 роки) тепер зберігаються у фондах НМРГ.

Художниця Алевтина Кахідзе відома не лише своїми перформансами, а й активною громадянською позицією. Під час Революції Гідності вона нотувала свої рефлексії щодо побаченого на Майдані. Після закінчення революційних подій Алевтина Кахідзе не залишила цю тему. Разом із журналістками «Громадського» Ангеліною Карякіною та Анастасією Станко вона долучилася до проєкту «Справи Майдану», стала його ілюстраторкою (рис. 19). Проєкт розповідає історію Майдану через кримінальну справу, яка містить велику кількість фактів, що стосуються подій зими 2013–2014 років (Карякіна, Станко 2016).

Ангеліна та Настя збирали матеріали, які стосуються жертв, виконавців, підозрюваних у таких гучних подіях, як розгін студентів, убивства перших Героїв Небесної Сотні, спроби штурму Майдану тощо. Разом з Алевтиною вони проілюстрували статистику, цікаві факти, кримінальні провадження, пізніше зробили й анімацію (К. С. 2016). Частину цих малюнків які, безперечно, важливі не лише для мистецтва, а й для історії, тепер передано до НМРГ.

Київський митець Андрій Набока знаний завдяки своїм пейзажам, портретам та натюрмортам, виконаним в імпресіоністичній манері. Проте в 2015 році

зображення подій Майдану замінило звичні для митця квіти, природу та спокійні міські пейзажі. Виникли серії робіт, присвячених Революції Гідності. Серед них – 14 полотен із фондів НМРГ: «Тяжке протистояння», «Майдан», «Зміни», «В очікуванні змін», «Ми – сила», «Революція», «На сторожі-1», «На сторожі-2» та серія «Майдан» (6 робіт) (рис. 20).

Для художника Василя Корчинського Революція Гідності була вже третім Майданом. У Революції на граніті участі майже не брав, на той час він очолював братство Всеукраїнської автокефальної церкви імені Андрія Первозванного, однак трохи допомагав студентам. А вже під час двох наступних щодня був на Майдані в Києві. Під час Революції Гідності не брав участі у сутичках, проте бачив усе на власні очі. Готував «коктейлі Молотова», носив бруківку, шини, мішки з піском для барикад. Василь Корчинський признається, що трошки заздрив художникам, які могли працювати просто на Майдані. Він довго не міг узяти пензля до рук. Лише у 2015 році створив велике живописне полотно «Майдан. Революція Гідності» (рис. 21), яка тепер зберігається у фондах НМРГ. Сам митець так описав свою картину: на ній зображено три світи. Світ зла – чорний змій, світ людей-героїв і над ними – світ янголів, які вогняними списами допомагають побороти темряву (Дубовик б/д).

Українсько-американська художниця Оля Рондяк народилася в США, проте від початку 90-х років XX століття живе переважно в Україні. Іще перебуваючи в Америці, вона цікавилася культурою та історією своїх предків. Події Помаранчевої революції й Революції Гідності дуже вразили її як людину творчу та психолога за фахом і вплинули на творчість. Оля почала створювати колажі, основна тема яких – українська жінка (рис. 22). Багато в чому її ідеї перегукуються з думками Марії Золотової, хоча обидві мисткині задумали свої твори з різних причин і не знайомі між собою. Марія – росіянка, і своїх «Українських жінок» вона створила такими, якими сприймає їх зі сторони. Її бачення – це вишиванки та коси, що стали поширеними й увійшли в моду після Майдану. В Олі так само присутні автентичні українські атрибути, але вона використовує їх як рідні для неї символи. Об'єднавчим чинником для обох художниць є те, що вони асоціюють революцію, війну за незалежність України з українською жінкою. У своїх роботах Оля переплітає історичні події з подіями власного життя, а також із роздумами про своє перебування в Україні. У серії колажних портретів художниці відображено життя України та дві революції – Помаранчеву й Революцію Гідності. Цими творами вона намагалася передати незламний дух і водночас найтонші емоції українського жіноцтва. Мисткиня пояснює, що ці іконографічні портрети відображають його «рішучий і нездоланний дух» (Рондяк 2018, с. 16).

Окрім картин, Рондяк створює скульптурні мотанки. Значення їх для художниці символічне – мотанка не лише оберігає Україну від ворогів, а й об'єднує народ для зцілення від ран минулого. Ось чому вона вирішила створити скульптурну мотанку з гіпсу – матеріалу, який застосовують для зцілення зламаних кісток. Перший крок до зцілення – визнання болю. Це дасть змогу українцям зберегти вірність самим собі та своїм нащадкам (Рондяк 2018, с. 6). Художниця передала до фондів НМРГ частину створених нею колажів і мотанок.

Отже, мистецька колекція фондової збірки Національного музею Революції Гідності почала формуватися ще до появи інституції. Біля витоків музею стояла ініціатива «Музей Майдану / Музей Свободи», яка бере свій початок ще із січня 2014 року. Від часу створення Музею в січні 2016 року відбувається поступове поповнення його фондів, в тому числі й творами мистецтва. Це живописні полотна, графіка, скульптура, твори, виконані у змішаній техніці, тощо, а також засоби

самозахисту майданівців, які художники перетворили на мистецькі предмети, що стали символами Революції Гідності. Серед митців, твори яких представлено у фондовій збірці, – Алевтина Кахідзе, Леся Хоменко, Оля Рондяк, Олексій Белюсенко, Василь Корчинський, Олександр Ройтбурд, Марія Золотова, Іван Семесюк, Андрій Єрмоленко, Олекса Манн, творчі ініціативи «Мистецька сотня», ГО «Артіль Майдан» та інші.

Майдан надихав митців на творчість. Подекуди змушував їх змінювати творчі напрями й техніку. Хтось залишався вірним своїм мистецьким звичкам, проте новими ставали умови творчого процесу. Збірка Музею Майдану репрезентує всі зміни мистецького життя загалом і кожного художника, твори якого стали відображенням революційних подій та рефлексій на них, зокрема.

Список використаних джерел та літератури

1. Белюсенко, О. Б/д. Щоденник екстреміста [online]. Сучасне мистецтво. Художники України, 4. Режим доступу: https://issuu.com/bolsheznat/docs/ab42 [Дата звернення 30 березня 2020].

2. Браиловская, Г. 2014. Олекса Манн: «Сталі величини вже давно нікого не влаштовують». Репортаж із виставки «Теорія вірогідності» [online]. In-Art. Режим доступу: http://be-inart.com/post/view/684 [Дата звернення 30 березня 2020].

3. Браиловская, Г. 2014. Алексей Белюсенко. Выставка «Дневник экстремиста» в Музее истории Киева [online]. In-Art. Режим доступу: http://www.be-inart.com/post/view/791 [Дата звернення 30 березня 2020].

4. Витоки [online]. Б/д. НМРГ. Режим доступу: https://www.maidanmuseum.org/uk/storinka/vytoky [Дата звернення 30 березня 2020].

5. Дубовик, О. Б/д. Ковчег Василя Корчинського [online]. Міжнародний туризм. Режим доступу: http://intour.com.ua/n-80/p-92/atc-1877 [Дата звернення 30 березня 2020].

6. Засновниця «Артіль-Майдану» передає в Музей Революції Гідності колекцію творчості майданівців [online]. 2018. Історична правда. Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/short/5a9535b1a29f6/ [Дата звернення 30 березня 2020].

7. Зашко, О. 2018. Барикади, портрети з Майдану та «мовчання мертвих»: що варто побачити на виставці «Революціонуймо» [online]. Hromadske. Режим доступу: https://hromadske.ua/posts/sho-varto-pobachiti-na-vistavci-revolyucionujmo [Дата звернення 30 березня 2020].

8. Золотова Марія – запис здійснено 11.02.2020, м. Київ, інтерв'юери Романова К. В., Сокирко А. А., розшифровано Сокирко А. А.

9. К. С. 2016. Художниця Алевтина Кахідзе намалювала «Справу Майдану» у фактах та цифрах [online]. Zaxid.net. Режим доступу: https://zaxid.net/hudozhnitsya_alevtina_kahidze_namalyuvala_spravu_maydanu_u_faktah_ta_tsifrah_n1411272 [Дата звернення 30 березня 2020].

10. Карякіна, А., Станко, Н. 2016. 9,5 тисяч свідків та один засуджений – що ми знаємо про «Справу Майдану» [online]. Hromadske. Режим доступу: https://hromadske.ua/posts/9-tysiach-svidky-odyn-zasudzhenyi-sprava-maidanu [Дата звернення 30 березня 2020].

11. Козаченко, О. 2014. На Майдані встановили статую Т. Шевченка з 200-літнього дерева [online]. Українські національні новини. Режим доступу: https://www.unn.com.ua/uk/news/1312401-na-maydani-vstanovili-statuyu-t-shevchenka-z-200-litnogo-dereva-dopovneno-foto [Дата звернення 30 березня 2020].

12. Костюк, Б. 2017. «Барбакан» із університетом Майдану та бібліотекою Майдану став осередком просвіти, культури» – Єрмоленко [online]. Радіо Свобода. Режим доступу: https://www.radiosvoboda.org/a/28934068.html [Дата звернення 30 березня 2020].

13. Лев Скоп: «Ікона майдану», друг студентів і українських захисників [online]. 2016. Жито. Режим доступу: http://zhito.com.ua/?p=2485 [Дата звернення 30 березня 2020].

14. *Майдан від першої особи. 45 історій Революції Гідності.* 2015. Ковтунович Т., Привалко Т. (упоряд.). Київ: К.І.С.

15. *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах.* 2016. Вип. 2. Ковтунович, Т., Привалко, Т. (упоряд.). Київ: К.І.С.

16. Мусієнко, Н. 2015. Відлуння. В: Будуємо нову Україну: збірник матеріалів конференції 26–27 листопада 2014 р. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», с. 125–137.

17. Пінчевська, Б. 2014. Іван Семесюк. Розмова про посттравматичний синдром [online]. Art Ukraine. Режим доступу: http://artukraine.com.ua/a/ivan-semesyuk-rozmova-pro-posttravmatichniy-sindrom/#.XooKxeozbIW [Дата звернення 30 березня 2020].

18. Подолян, Т. 2017. «Тільки розвернувся – в потилицю потрапила куля і розбила голову» – Олександр Мельник постраждав під час Революції гідності [online]. Gazeta.ua. Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/life/_tilki-rozvernuvsya-v-potilicyu-potrapila-kulya-i-rozbila-golovu-oleksandr-melnik-postrazhdav-pid-chas-revolyuciyi-gidnosti/810141 [Дата звернення 30 березня 2020].

19. Революційно-екстремальний пленер «На барикадах» [online]. 2014. Режим доступу: https://www.facebook.com/events/maidan-nezalezhnostii/революційно-екстремальний-пленер-на-барикадах/1409237762665599/ [Дата звернення 30 березня 2020].

20. Ройтбурд, О. 2016. «Осторожно, окрашено!» [online]. Art Ukraine. Режим доступу: http://artukraine.com.ua/a/ostorozhno-okrasheno/#.XooKQ-ozbIW [Дата звернення 30 березня 2020].

21. Ройтбурд Олександр – запис здійснено 19.12.2018, м. Київ, інтерв'юер Онишко Л. В., оператор Пошивайло Б. О., розшифровано Сокирко А. А.

22. Рондяк, О. 2018. *Ідентичність, перервана.* Київ: Б/в.

23. Семесюк Іван – запис здійснено 14.12.2013, м. Київ, Національний музей Революції Гідності, вул. Лаврська, 9, корп. 20, інтерв'юери Наливайко С. Б., Пошивайло І. В., Сало О. К., розшифровано Сокирко А. А.

24. Скрипник, В. 2018. 10 000 людей залучив до створення пам'ятника Шевченку майстер з Вінниччини [online]. 20 хвилин. Режим доступу: https://vn.20minut.ua/Podii/10000-lyudey-zaluchiv-do-stvorennya-pamyatnika-shevchenku-narodniy-may-10678006.html [Дата звернення 30 березня 2020].

25. Стрембіцький, А. Б/д. «Шахи» [online]. Режим доступу: https://strembytskyartem.wixsite.com/sart/11 [Дата звернення 30 березня 2020].

26. Творчість [online]. Б/д. НМРГ. Режим доступу: https://www.maidanmuseum.org/uk/node/439 [Дата звернення 30 березня 2020].

27. Українські художники розмалювали щити бійців Самооборони [online]. 2014. Корреспондент.net. Режим доступу: https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3304011-ukrainski-khudozhnyky-rozmaluivaly-schyty-biitsiv-samooborony [Дата звернення 30 березня 2020].

References

1. Beliusenko, O. B/d. Shchodennyk ekstremista. Suchasne mystetstvo [online]. Khudozhnyky Ukrainy, 4. Rezhym dostupu: https://issuu.com/bolsheznat/docs/ab42 [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

2. Brailovskaia, H. 2014. Oleksa Mann: "Stali velychyny vzhe davno nikoho ne vlashtovuiut". Reportazh iz vystavky "Teoriia virohidnosti" [online]. In-Art. Ynformatsyonno-analytycheskyi portal. Rezhym dostupu: http://be-inart.com/post/view/684 [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

3. Brailovskaia, H. 2014. Aleksei Beliusenko "Dnievnyk ekstriemista" v Muzieie istorii Kiieva [online]. In-Art. Rezhym dostupu: http://www.be-inart.com/post/view/791 [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

4. Vytoky [online]. B/d. NMRH. Rezhym dostupu: https://www.maidanmuseum.org/uk/storinka/vytoky [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

5. Dubovyk, O. B/d. Kovcheh Vasylia Korchynskoho [online]. Mizhnarodnyi turyzm. Rezhym dostupu: http://intour.com.ua/n-80/p-92/atc-1877 [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

6. Zasnovnytsia "Artil-Maidanu" peredaie v Muzei Revoliutsii Hidnosti kolektsiiu tvorchosti maidanivtsiv [online]. 2018. Istorychna pravda. Rezhym dostupu: http://www.istpravda.com.ua/short/5a9535b1a29f6/ [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

7. Zashko, O. 2018. Barykady, portrety z Maidanu ta "movchannia mertvykh": shcho varto pobachyty na vystavtsi "Revoliutsionuimo" [online]. Hromadske. Rezhym dostupu: https://hromadske.ua/posts/sho-varto-pobachiti-na-vistavci-revolyucionujmo [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

8. Zolotova Mariia – zapys zdiisneno 11.02.2020, m. Kyiv, interv'iuery Romanova K. V., Sokyrko A. A., rozshyfrovano Sokyrko A. A.

9. K. S. 2016. Khudozhnytsia Alevtyna Kakhidze namaliuvala "Spravu Maidanu" u faktakh ta tsyfrakh [online]. Zaxid.net. Rezhym dostupu: https://zaxid.net/hudozhnitsya_alevtina_kahidze_namalyuvala_spravu_maydanu_u_faktah_ta_tsifrah_n1411272 [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

10. Kariakina, A., Stanko, N. 2016. 9,5 tysiach svidkiv ta odyn zasudzhenyi — shcho my znaiemo pro "Spravu Maidanu" [online]. Hromadske. Rezhym dostupu: https://hromadske.ua/posts/9-tysiach-svidky-odyn-zasudzhenyi-sprava-maidanu [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

11. Kozachenko, O. 2014. Na Maidani vstanovyly statuiu T. Shevchenka z 200-litnoho dereva [online]. Ukrainski natsionalni novyny. Rezhym dostupu: https://www.unn.com.ua/uk/news/1312401-na-maydani-vstanovili-statuyu-t-shevchenka-z-200-litnogo-dereva-dopovneno-foto [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

12. Kostiuk, B. 2017. “Barbakan” iz universytetom Maidanu ta bibliotekoiu Maidanu stav oseredkom prosvity, kultury” – Yermolenko [online]. Radio Svoboda. Rezhym dostupu: https://www.radiosvoboda.org/a/28934068.html [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

13. Lev Skop: “Ikona maidanu”, druh studentiv i ukrainskykh zakhysnykiv [online]. 2016. Zhyto. Rezhym dostupu: http://zhito.com.ua/?p=2485 [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

14. *Maidan vid pershoi osoby. 45 istorii Revoliutsii hidnosti.* 2015. Kovtunovych, T., Pryvalko, T. (uporiad.). Kyiv: K.I.S.

15. *Maidan vid pershoi osoby. Mystetstvo na barykadakh.* 2016. Vyp. 2. Kovtunovych, T., Pryvalko, T. (uporiad.). Kyiv: K.I.S.

16. Moussienko, N. 2015. Vidlunnia. V: Buduiemo novu Ukrainu: zb. materialiv konferentsii 26–27 lystopada 2014 r. Kyiv: Vydavnychyi dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, s. 125–137.

17. Pinchevska, B. 2014. Ivan Semesiuk. *Rozmova pro posttravmatychnyi syndrom* [online]. Art Ukraine. Rezhym dostupu: http://artukraine.com.ua/a/ivan-semesyuk-rozmova-pro-posttravmatichniy-sindrom/#.XooKxeozbIW [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

18. Podolian, T. 2017. “Tilky rozvernuvsia – v potylytsiu potrapyla kulia i rozbyla holovu” – Oleksandr Melnyk postrazhdav pid chas Revoliutsii hidnosti [online]. Gazeta. ua. Rezhym dostupu: https://gazeta.ua/articles/life/_tilki-rozvernuvsya-v-potilicyu-potrapila-kulya-i-rozbila-golovu-oleksandr-melnik-postrazhdav-pid-chas-revolyuciyi-gidnosti/810141 [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

19. Revoliutsiino-ekstremalnyi plener “Na barykadakh” [online]. 2014. Rezhym dostupu: https://www.facebook.com/events/maidan-nezalezhnostii/revoliutsiino-ekstremalnyi-plener-na-barykadakh/1409237762665599/ [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

20. Roitburd, O. 2016. “Ostorozhno, okrasheno!” [online]. Art Ukraine. Rezhym dostupu: http://artukraine.com.ua/a/ostorozhno-okrasheno/#.XooKQ-ozbIW [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

21. Roitburd Oleksandr – zapys zdiisneno 19.12.2018, m. Kyiv, interv'iuer Onyshko L. V., operator Poshyvailo B. O., rozshyfrovano Sokyrko A. A.

22. Rondiak, O. 2018. *Identychnist, perervana.* Kyiv: B/v.

23. Semesiuk Ivan – zapys zdiisneno 14.12.2013, m. Kyiv, Natsionalnyi muzei Revoliutsii Hidnosti, vul. Lavrska, 9, korp. 20, inter'viuery Nalyvaiko S. B., Poshyvailo I. V., Salo O. K., rozshyfrovano Sokyrko A. A.

24. Skrypnyk, V. 2018. 10 000 liudei zaluchyv do stvorennia pamiatnyka Shevchenku maister z Vinnychchyny [online]. 20 khvylyn. Rezhym dostupu: https://vn.20minut.ua/Podii/10000-lyudey-zaluchiv-do-stvorennya-pamyatnika-shevchenku-narodniy-may-10678006.html [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

25. Strembitskyi, A. B/d. “Shakhy” [online]. Rezhym dostupu: https://strembytskyartem.wixsite.com/sart/11 [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

26. Tvorchist. B/d. [online]. NMRH. Rezhym dostupu: https://www.maidanmuseum.org/uk/node/439 [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

27. Ukrainski khudozhnyky rozmaliuvaly shchyty biitsiv Samooborony [online]. 2014. Korrespondent.net. Rezhym dostupu: https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3304011-ukrainski-khudozhnyky-rozmaluivaly-schyty-biitsiv-samooborony [Data zvernennia 30 bereznia 2020].

Anastasiia Socyrko,

PhD (Candidate of Historical Sciences),
Research Fellow of the National Memorial to the Heavenly Hundred Heroes and Revolution of Dignity Museum

The art collection of the National Museum of the Revolution of Dignity: a history of creation and composition

During the winter of 2013–2014, the events of the revolution caused a huge creative awakening from the professional artists and the protestors. The art became a reflection of everything that happened in Maidan Square, starting with the students' beating by Berkut soldiers.

The process of funds formation for the National Museum of the Revolution of Dignity (including the art collection) began even before its institutional start. A group of museum workers decided to start preserving the history of the Revolution of Dignity in the winter of 2013/2014. The activity was divided into two types: collectional (directly at the barricades) and educational (in the media space). The group created the Maidan Museum initiative group in January 2014. In the following fall, it merged with the Museum of Freedom initiative.

The Maidan Museum / Museum of Freedom initiative group began to work on the concept of the future Museum. It continued to collect testimonies and artifacts and to provide for the main functions of the Museum – the preservation, research, and promotion of the things, objects, and places related to the Revolution of Dignity. The idea and the process of the Museum creation were supported by other initiatives of Maidan, as well as by the Ministry of Culture of Ukraine, the Ukrainian Institute of National Remembrance, the Kyiv City State Administration, a number of museums and the ICOM Ukrainian Committee. The families of the Heroes of the Heavenly Hundred and protesters became participants in the Museum institution creation.

Since the creation of the Museum in January 2016, there has been a gradual enlargement of its funds, including works of art. These include paintings, graphics, sculpture, and mixed technics, as well as self-defense tools of the Maidan protesters. The artists turned them into art objects that became symbols of the Revolution of Dignity.

Artists whose works are represented in the fund collection are Alevtina Kakhidze, Lesia Khomenko, Olia Rondiak, Olexiy Beliusenko, Vasyl Korchynskyi, Oleksandr Roitburd, Maria Zolotova, Ivan Semesiuk, Andrii Yermolenko, Oleksa Mann, the art initiatives of the Mystetska sotnia (the Art Hundred), “Artil Maidan” and others.

The Maidan inspired the artists to create something. Sometimes it made them change creative directions and techniques. Some people remained loyal to their artistic styles, but they adopted new creative processes. The art collection of the Maidan Museum represents all changes in the life of art and each particular artist. Their works became a reflection of the events of the revolution and reflections on them.

Keywords: *the Revolution of Dignity, Maidan, art of Maidan, Maidan Museum, funds, collection, Art Hundred, “Art Barbakan”, “Artil Maidan”*

Рис. 1.
Анастасія Сіренко.
Захисна каска
з художнім
розписом. 2014 р.
Поліетилен,
акрилова фарба

Рис. 2.
Артем
Стрембіцький,
Христина
Захарчук. Шахи.
2014 р. Алебастр,
фарба, лінолеум.
Світлина Тимофія
Рожанського

Рис. 3.
Катерина
Ткаченко. Щит
«Розквітле
серце». 2014 р.
Дерево, акрил

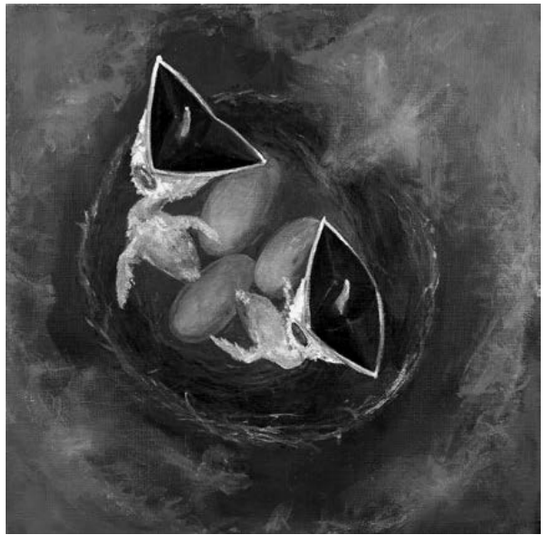

Рис. 4.
Назар Мартинюк. «Палай, вогонь, в ім'я життя». 2014 р. Полотно, акрил

Рис. 5.
Андрій Єрмоленко. «Вступай до лав Самооборони Майдану!». 2013 р. Полівінілхлорид, цифровий друк

Рис. 6.
Марія Золотова. «Неваляшки не лягут!» («Неваляйки не ляжуть!»). 2014 р. Полівініл, кольоровий друк

Рис. 7.
Марія Золотова. Із серії «Украинские женщины» («Українські жінки»). 2015 р. Друк на полотні, акрил, пастель

Рис. 8.
Іван Семесюк. «Україна понад усе!» Із серії «Бандерики – зворушлива хунта». 2014 р. Полотно, нитки, ґудзик, бісер

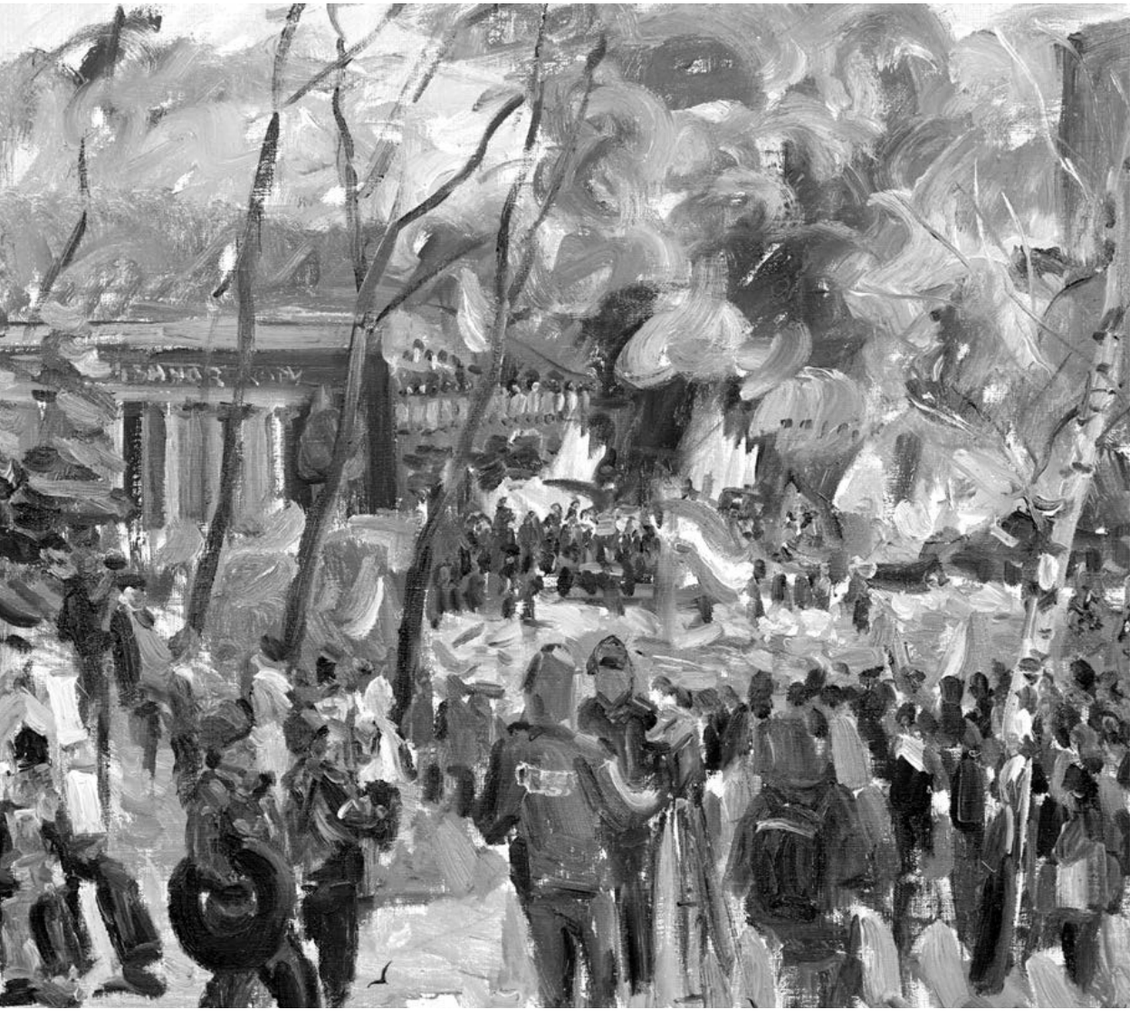
Рис. 9.
Олекса Манн. «Нове середньовіччя». 2014 р. Полотно, акрил

Рис. 10.
Олександр Мельник. «Бачу справи твої, людино!». 2001 р. Полотно, акрил. Світлина Богдана Пошивайла

Рис. 11.
Володимир Заєць. «Тарас Шевченко». 2014 р. Дерево. Світлина Марії Пошивайло

▲ Рис. 12.
Марина Соченко. «Вулиця Грушевського 18 лютого 2014». 2014 р. Полотно, олія

▲ Рис. 13.
Леся Хоменко. Портрет Сергія Нігояна із серії «Портрети з Майдану». 2013 р. Папір, чорнило

▶ Рис. 14.
Лев Скоп. «Свята Анастасія». 2014 р. Дерево, темпера

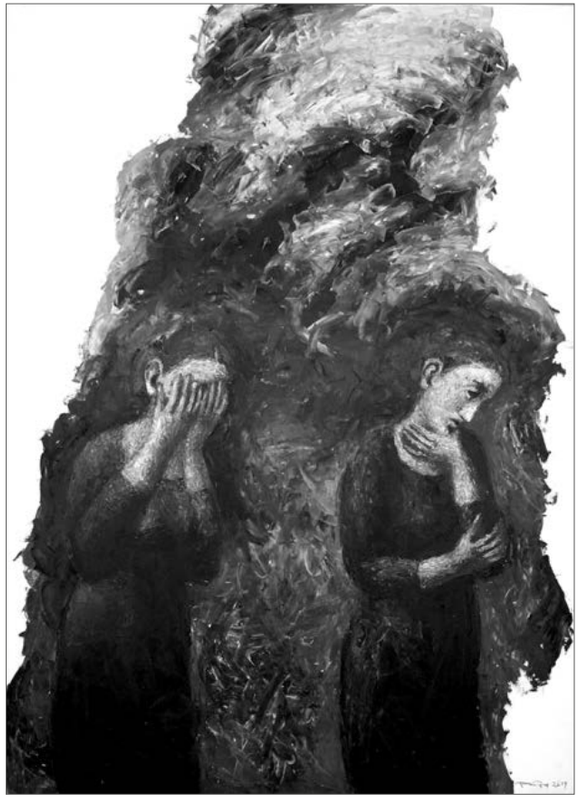

Рис. 15.
Олександр Ройтбурд. «Різня на Хіосі». 2014 р. Полотно, олія

Рис. 16.
Гліб Вишеславський. Асамбляжі «Будинок профспілок у вогні», «Бруківка Майдану», «Коктейль Майдану». 2014 р. Орієнтовано-стружкова плита, скло, тканина, метал, акрил

Рис. 17.
Вартан Маркар'ян. «Борітеся – поборете, вам Бог помагає!». 2014 р. Полотно, акрил

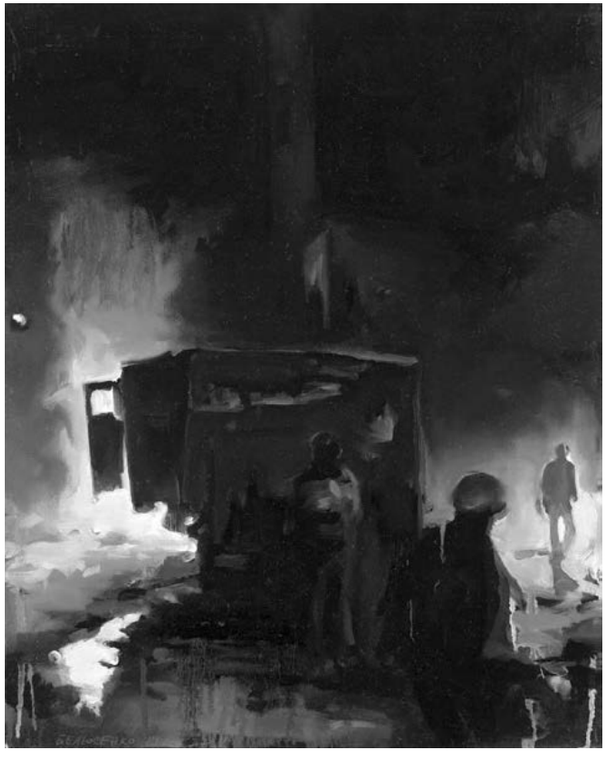

Рис. 18.
Олексій Белюсенко. «21.02.2014, 02:07, вул. Грушевського». Із серії «Щоденник екстреміста». 2014 р. Полотно, олія

Рис. 19.
Алевтина Кахідзе. Із серії малюнків до аудіовізуального твору «Справи Майдану». 2014 р. Папір, ручка-лінер, маркер

Рис. 20.
Андрій Набока. «Майдан IV». Із серії «Майдан». 2014 р. Полотно, олія

Рис. 21.
Василь Корчинський. «Майдан Революції Гідності». 2014 р. Полотно, олія

Рис. 22.
Оля Рондяк. «Далі вільна». 2018 р. Полотно, газетні та журнальні вирізки, акрил

УДК [130:394](477)"7126"

ПРОСТІР МАЙДАНУ: СИМВОЛІЧНИЙ ТА МЕТАФІЗИЧНИЙ АСПЕКТИ

Олена Чебанюк,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України

У статті проводиться аналіз сприйняття учасниками і свідками подій Революції Гідності протестного простору, ремінісценцій, які він породжував, те, з якими історичними подіями співвідносився, які викликав асоціації, образи. Розглядаються віртуальні просторові моделі Майдану, а також міфологеми та неологізми, що виникали у назвах локацій, майданівських мікротопонімів.

Ключові слова: *Майдан, центр, периферія, просторові моделі, локації, мікротопоніми*

Євромайдан у сучасному політичному дискурсі набув міжнародного значення як протестна акція обуреного народу проти несправедливих дій тодішньої української влади. Проте саме слово «Майдан» сьогодні має кілька конотацій: уживається як маркер періоду листопада 2013-го – лютого 2014 року та власне подій Революції Гідності, а також для позначення місця в центрі столиці, де відбувалися протести. У широкому значенні «Майданом» називалися всі протестні акції на підтримку подій Революції Гідності в інших регіонах України та поза її межами.

Мета дослідження – проаналізувати, як сприймався учасниками та свідками подій Революції Гідності протестний простір у центрі столиці, які ремінісценції він викликав, із якими історичними подіями співвідносився, які породжував асоціації, образи, міфологеми, мікротопоніми й неологізми у назвах локацій.

Матеріалом для проведення культурно-історичного й текстуального аналізу є записи усних спогадів про Євромайдан, здійснені автором статті та О. Ковальовою протягом 2014–2019 років і частково опубліковані у виданні «Майдан. Пряма мова» (Майдан. Пряма мова 2019).

Публікацію усноісторичних свідчень учасників подій Революції Гідності, наукове вивчення протестних акцій в Україні активно здійснюють дослідники сучасної історії України (Майдан. Свідчення 2016; Майдан. Свідчення 2018; Майдан від

першої особи 2016; Майдан від першої особи 2017). У цій статті питання хронотопу та своєрідності просторового сприйняття Майдану порушується вперше.

У спогадах учасників Революції Гідності простір Майдану – це «свій» простір, який протиставляється «чужому», загрозливому, ворожому простору за його периметром. Досліджуваний нами протестний простір, власне, був значно більшим за київський майдан Незалежності та простягався з півночі на південь від Михайлівського Золотоверхого собору до урядового кварталу та із заходу на схід від Європейської площі й вулиці Михайла Грушевського, 4 до Бессарабської площі. Цей простір не був сталим протягом усієї акції: він розширювався та звужувався відповідно до подій, які тут відбувалися, кілька разів змінювався центр акцій, периферійні межі й атрибути їхнього маркування, тут виникали та зникали/руйнувалися барикади, що позначали кордони революційного Майдану. Загалом майданівський хронотоп позначається, з одного боку, варіативністю, з іншого – відносною стабільністю часо-просторових *loci communes*. Типовим прикладом цієї тези, на нашу думку, є майданівська сцена як просторовий і політичний центр, що змінював у часі протестних акцій як свої локації, так і соціальний статус.

Майданівська сцена викликає найпершу асоціацію із місцем посеред Майдану. Із сцени до учасників зверталися чільники руху спротиву, виступали політичні діячі, тут відбувалися молебні, концерти й лунали побутові оголошення. На Майдані бінарна опозиція центр/периферія не тільки мала площинний модус, а й набула метафоричного значення протиставлення чільників і рядових протестних акцій, оскільки «сценою» називали всіх, хто публічно озвучував тут політичні доктрини, плани щодо переговорів із владою, мету протестних акцій тощо. Ставлення до такої «сцени» у пересічних майданівців було переважно стримане або й відверто негативне. Своєрідного піка це протистояння досягло 19 січня 2014 року, проте із цього моменту поступово саме сцена стає керівним та інформаційним центром. У своїх спогадах очевидці підкреслюють особливе зростання значення сцени під час подій 18–20 лютого. Але й тут не було одностайної думки щодо її ролі, функцій та значення. Сцена, точніше простір під і за сценою, озвучувався ведучими Майдану як прихисток для жінок, що перебували тут під час протистоянь провладних сил та протестувальників уночі 11 грудня й 18 лютого.

На початку акцій Євромайдану виникли дві локації, які претендували на роль центру протестів. Одна – біля Українського дому на Європейській площі, де збиралися представники опозиційних партій та інтелігенція, яка з кінця 80-х років XX століття регулярно брала участь у політичних акціях. Друга протестна локація – біля стели стала центром студентського Євромайдану із цілком аполітичною програмою й задекларованою опозицією «до всіх». Напередодні розгону, що відбувся у ніч на 30 листопада, ці два Майдани все ж таки об'єдналися під стелою. Це місце історично пов'язано з першою успішною політичною акцією студентів – так званою Революцією на граніті у жовтні 1990 року. Саме у той час площа Жовтневої революції вперше отримала неофіційну назву «Майдан». Відомий митець і бандурист Тарас Компаніченко розповідає: «…я прийшов і побачив там своїх друзів, учасників Революції на граніті… цілий ряд людей, з якими мене пов'язують там давні якісь [дружні стосунки]… Ми завжди жартували так: «О! Ті ж і там само!» (Майдан. Пряма мова. Книга 2. 2019, с. 245).

На кілька днів центром Євромайдану стала Михайлівська площа. У ніч на 30 листопада Михайлівський Золотоверхий монастир відчинив браму та прихистив за своїми стінам побитих студентів. Сюди волонтери доставляли продукти й речі, тут годували й лікували майданівців, тут 18–20 лютого 2014 року розмістився госпіталь, тут відспівували Героїв Небесної Сотні, звідси їх проводжали в останню путь. І хоча на Майдані були представники різних конфесій і кожна зробила свій внесок у перемогу Революції Гідності, безперечно, Михайлівський Золотоверхий монастир посів місце духовного центру Майдану. Розміщення монастиря на Михайлівській горі, що фактично є відрогом літописної Старокиївської гори, актуалізує основну символічну бінарну опозицію міфологічної картини світу – верх/низ, сакральне/профанне, священне/мирське.

У час «снігового протистояння» 11 грудня 2013 «дзвонар Майдану» Іван Сидор, тоді аспірант Київської православної Богословської академії Київського патріархату, скликáв киян на допомогу протестувальникам дзвонами Михайлівської дзвіниці. *Loci communes* майданівського наративу стала згадка, що востаннє михайлівські дзвони алярмували у XIII столітті під час монголо-татарської навали. Ритуальна акція биття у дзвони на сполох викликала появу на Майдані популярного гасла «Київ, вставай!». За спогадами майданівців, такими словами о третій годині ночі зі сцени звернулася до киян ведуча Майдану Руслана Лижичко. Гасло поширилося інтернетом, і кияни вийшли вночі на підтримку протестувальників та відбили штурм Майдану провладними силами.

Михайлівський набат, як і вживання слова «віче» щодо недільних мітингів, викликав підсвідомі асоціації із часами Київської Русі, сприяв появі віртуальної моделі простору Майдану як середньовічного міста. Сприйняття Майдану як міста-фортеці підсилювали номінація «Львівська брама» барикади під аркою на Інститутській, де розташовувалася Львівська сотня, та наявність катапульти на вулиці Михайла Грушевського. У цей контекст цілком вписуються «лучник Майдану» Орест Каракевич та лицарські обладунки Героя Небесної Сотні Владислава Зубенка.

Біля стін Михайлівського монастиря стояли намети Михайлівської сотні, основним завданням якої було контролювати й охороняти тил Майдану. За свідченнями майданівців Андрія Соботи, Володимира Кочеткова, Романа Цехмістра, члени сотні усвідомлювали себе як «охоронний форпост», «перший бастіон». Про захист Майдану напередодні «снігового протистояння» згадує Андрій Собота: «Во-первых, это десятого декабря, как мы тут колонну по дню развернули. Тут же десятого декабря целая колонна стояла, и ее днем развернули, пару человек ее развернуло. Первый – студент, за студентом стал я, дернулся там Вова «Динамо», он фанат, вот. А остальное все – прохожие, они все так, бах-бах-бах, собрались и колонну не пустили. Тут колонна стояла Бог знает какая, автобусы» (Майдан. Пряма мова. Книга 2 2019, с. 139). Михайлівська сотня брала активну участь у подіях 18 лютого, багато її учасників отримали травми й поранення в ніч на 19 лютого, захищаючи Майдан із боку Михайлівської площі.

Існувала й паралельна назва – «Михайлівська Січ», яка логічно вписується у «великий базовий наратив» Майдану як нащадка та продовжувача традицій Запорозької Січі. «Я частенько на сцені казав, що це – Запорізька Січ, що це люди, які прийшли з багатьох областей України. Вони – це вольниця, це те місце, де ми почуваємся [вільними] без всяких міліціонерів, без нікого», – пригадує бандурист та один із ведучих сцени Майдану Віталій Мороз (Майдан. Пряма мова. Книга 2. 2019, с. 297).

Поширенню «козацької» моделі сприяли наявність на Майдані такої локації, як «Козацький редут», вбрані у реконструйовані козацькі строї майданівці, тулумбаси й дуже поширені серед протестувальників зачіски з козацьким чубом-оселедцем. У майданівців популярною була своєрідна репліка ініціальних козацьких обрядів: три етапи «пострижин», які закінчувалися ритуальним

посвяченням у козаки й отриманням нового імені. «Ім'я отаке – Перебийніс або там Хлющ, Хрящ – не заробив ще, прийшлось самому придумувать… Тоді був оселедець, як і положено, з приговорами… добився, щоб мене постригли як би з цим, з ритуалом», – згадує одеський художник Сергій Кириченко (Майдан. Пряма мова. Книга 1. 2019, с. 180).

У майданівців козаки Четвертої сотні мали великий і заслужений авторитет, що спрацювало на функціонування «козацького міфу» та порівняння (аж до ототожнення) Майдану й Січі. Зокрема, лікар Сергій Горбенко високо оцінює роботу козаків-майданівців під час зіткнень між протестувальниками й урядовими силами у найближчому до барикад медпункті на вулиці Михайла Грушевського, 4: «Козаки, оця Козацька сотня, по-моєму, Четверта – ну я, чесно кажучи, поки з ними не роззнайомився… я не люблю, коли зараз оці всі ролєвіки перевдягаються в ігри. Я, скажем, скептично до того ставився. Потім я цих людей дуже зашанував, ми з ними так здружились, незважаючи на те, що я не перевдягаюсь у одяг там військовий, не ношу і чуб, дійсно, не ношу, але ну я вважаю, що то їх право і хочуть – хай носять. Ну вони вели себе, дійсно, дуже гідно і нас захищали. І вони фактично були незамінімі із цією санітарною допомогою…» (Майдан. Пряма мова. Книга 2. 2019, с. 80).

Популярним майданівським гаслом стали слова, приписувані легендарному кошовому отаману Запорозької Січі Іванові Сірку: «Рабів до раю не пускають». Порівняння Майдану із Запорозькою Січчю стало основною козацькою міфологемою майданівського дискурсу. Майдан і Запорозьку Січ об'єднують, на думку респондентів, не тільки зовнішні квазічинники, а, найголовніше, й дух свободи, добра, братерства. У розповідях про Революцію Гідності учасники тих подій часто зазначають особливу атмосферу, що панувала на Майдані. Підкреслення існування особливого, унікального «духу Майдану», який важко передати словами, але який відчував кожен учасник протестної акції, що перебував тут, є загальним місцем спогадів. «Звичайно, найперше, що запам'ятовувалося, закарбувалося в пам'яті… це дійсно той дух, український дух на Майдані, – каже священик ПЦУ Павло Основенко. – Та любов, яка була там присутня, самодопомога одне одному, як допомагали самі люди. І, звичайно, та єдність, яка там існувала» (Майдан. Пряма мова. Книга 1. 2019, с. 38).

Самоорганізація на Майдані дуже різних людей із різними світоглядними уявленнями, з різним баченням майбутнього України у чіткий і злагоджений механізм під час подій 2013–2014 року – один із феноменів Революції Гідності. Деякі представники релігійних громад дають містичне пояснення цього феномена. «І я вам скажу, те, що трапилось на Майдані, – це не тому, що там були такі герої, а це тому, що Бог [допомагав]. Я бачив Бога, його руку над Майданом. Там була надзвичайна атмосфера. Ті люди, які приходили, відчували присутність чогось такого, якась присутність [була], якийсь мир, якась радість внутрішня. І це Господь. Ми знаємо [про] його присутність», – згадує пастир церкви «Нове життя» Анатолій Калюжний (Майдан. Пряма мова. Книга 1. 2019, с. 38).

У своїх розповідях майданівці часто вдаються до містичних рефлексій щодо окремих подій: знайдення не ушкоджених вогнем іконок, Біблій, перенесення фігури Божої Матері на сцену з молитовного намету за п'ять хвилин до його спалення. Але найчастіше згадують таке загадкове явище: дим від спалених шин постійно йшов не на мітингувальників, а в бік силовиків усупереч усім законам фізики.

В усноісторичних спогадах про Майдан боротьба з тодішнім режимом ототожнюється з боротьбою добра зі злом, світла з темрявою, свободи з рабством, що теж набуває не тільки метафоричних, а й цілком містичних конотацій: «Бо за ними

якось чорна туча була, а за нами – сонце світило, – згадує про ранок 18 лютого у Маріїнському парку Сергій Кириченко. – І ще так думалось: от дивись, як добро й зло зійшлося. Реально в небі було отаке. Монументально… Там не помилишся, що так просто це відбувається. Це зійшлося добро і зло, як це було завжди. В цьому парку теж» (Майдан. Пряма мова. Книга 1. 2019, с. 188).

Маріїнському парку в меморатах відводиться особливе місце майже інфернальної локації, «чужого» простору, який протиставляється «своєму» простору Майдану. Літературознавець Олеся Стужук згадує: «…на Михайлівській [площі] заходиш на територію монастиря, вірніше церкви, – і все прекрасно. Тихо, спокійно… Потім виходиш. Щоб бігти на Майдан, і оце або там Трьохсвятительська, або Михайлівська – і уже тут тривога така, тривожність. Спускаєшся на Майдан – і знову ж таки ти серед своїх, і ти собі спокійно [почуваєшся], ти [дієш] виважено, ти дихаєш з цими людьми, ти думаєш з цими людьми однаково, і ти турбуєшся про цих людей, переживаєш, ну так, власне, як і вони самі за тебе турбуються і переживають» (Майдан. Пряма мова. Книга 1. 2019, с. 358).

За периметром майданівцям загрожувало не тільки переслідування владою за певними ознаками (чорні від диму обличчя й руки, запах бензину та гарива від одягу), а й реальна небезпека для життя від так званих тітушок. Волонтерка Іванна Ш. розповідає: «…ми привезли з другом шини і повертались вже назад. Коли по Лютеранській підіймалися, нам на дорогу під колеса вийшов хлопець. Ну, мій Фіма, Юхим, він, так знаєте, затормозив, він думав, що людині допомога потрібна, він відкриває вікно, говорить: «Що з ним?». І вибігає ще три хлопці і починають бити нам машину. Летіло скло взагалі. Ми вирвались звідти. Це просто були тітушки» (Майдан. Пряма мова. Книга 1. 2019, с. 370).

Основним лейтмотивом багатьох усноісторичних спогадів Революції Гідності є сприйняття Євромайдану як своєрідної моделі ідеального суспільства. Він постає в усних розповідях як місце, де панували взаємопідтримка, доброзичливість, взаємна повага, підкреслюються надзвичайна самоорганізація та злагодженість учасників, що справді зробили Революцію Гідності унікальним явищем на загальному тлі соціальних протестів у новітній історії. «В мене… кожна секунда тут життя – це ніби вічність, це ніби поза часом… Тут стріляють, а тут мир в душі. Це неможливо збагнути і неможливо порівняти ні з чим. Може, це небо відкрилось нам того дня, щоб ми відчули справжню присутність Бога? Я впевнена на сто процентів, що так воно і було… А те, що смерть була поруч… так це наш світ такий гнилий, де за правду треба боротись і де кров тече через всю історію… І це відчуття… хочеться, щоб воно тривало вічно. Мабуть, так виглядає рай. Тільки є одна різниця – в раю нема крові, – згадує Алла Мосієвич, волонтерка Кримської сотні, що перебувала в Жовтневому палаці. – Там все було наче… якась країна в країні із зовсім іншими правилами. Дуже все було гарно».

За три місяці свого існування в центрі столиці Майдан не тільки виробив власні етичні та моральні принципи, а й створив мікролокації, які мали свою історію та власну назву. Наприклад, автобус із міста Нетішина привіз людей 1 листопада на майдан Незалежності, але виїхати звідси вже не зміг, оскільки навкруги досить швидко виросло наметове містечко. Упродовж Майдану біля нетішинського автобуса існувала польова кухня, а сам автобус перетворився на всім відомий майданівський орієнтир: якщо треба було вказати місце свого перебування або призначити зустріч, то найчастіше можна було почути: «поряд із нетішинським автобусом», «перед/за нетішинським автобусом», «праворуч/ліворуч від нетішинського автобуса» тощо. Під час штурму Майдану 18 лютого автобус спалили беркутівці, однак він їм відчутно «помстився»– вибухнули газові балони,

які були в ньому. Такими знаковими майданівськими орієнтирами стали молитовний намет, ІТ-намет, стела, «Пекельна кухня», Мальтійська кухня, «Йолка» – незавершена металева конструкція центральної київської новорічної ялинки, встановлення якої комунальниками і стало приводом до жорстокого розгону студентського Майдану. Отримавши назву за обмовкою Януковича, «Йолка» слугувала своєрідною агітаційною тумбою, де вивішувалися листівки, звернення, гасла, вірші та малюнки самодіяльних митців. Варто наголосити, що митці брали активну участь у Революції Гідності, проводилися мистецькі акції, виставки, концерти, що значною мірою впливало на зовнішній вигляд Майдану. Піаніно, піаніст Майдану (й не один) стали помітним топосом майданівського простору

Адміністративними центрами Майдану, які в той же час були і місцем прихистку майданівців, стали КМДА та Будинок профспілок або просто Профспілки у повсякденній мові Майдану. Редукції до Укрдому зазнав Український дім, аналогічно – Жовтневий (палац).

Власне простір Майдану був завдовжки трохи більшим за кілометр (для порівняння: вся довжина Хрещатика – 1,3 км), але сприймався він тими, хто в ньому перебував, таким великим, «як Нью-Йорк», за словами Сергія Кириченка (Майдан. Пряма мова. Книга 1. 2019, с. 178). Уночі 18 лютого простір Майдану звузився фактично до невеликого майданчика навколо сцени. Взагалі аберацію сприйняття простору й часу на Майдані зазначають майже всі респонденти. Олена Руда, старший науковий співробітник Інституту мовознавства, згадує: «…коли розпочалися тут… ці події, палали шини, і вогонь, і купа народу, то таке було враження, ніби простору стало більше. І потім, коли знову поставили дорогу, тут всі ці стовпчики, виявилося, що вулиця геть вузька. А тоді здавалося, що від одного краю до іншого туди – іти і іти просто ну дуже довго. Ну така просто тут стала площа. Так змінюється сприйняття простору, от що цікаво. Ну і деякі люди, коли я висловлювала цю думку, підтримували і казали, що вони теж сприймали це місце по-іншому тоді…» (Майдан. Пряма мова. Книга 1. 2019, с. 320).

Майдан продукував власну мікротопоніміку, яка відрізнялася від офіційної, загальновживаної. Так, вулиця Михайла Грушевського отримала майданівську назву «Груша», п'ять вулиць, що спускаються від Софійської та Михайлівської площ до майдану Незалежності, назвали «Пєрчаткою», а вітражі торгового комплексу «Глобус» біля консерваторії – «Дніпрогесом». Наявність таких мікротопонімів свідчить про підсвідоме сприйняття майданівцями протестного простору як автономного та самодостатнього.

Для багатьох учасників і свідків протестних акцій спогади про такі майданівські місця, як вулиця Інститутська, Маріїнський парк і вулиця Михайла Грушевського, донині є травматичними. «От саме Грушевського, от саме Укрдім – оце для мене територія болюча. Я спокійно ходжу по Майдану, але я не можу пройтись по Грушевського, я навіть не можу проїхатись там. Якщо мені навіть нада в ту сторону, я їду на метро через [станцію] «Арсенальну», тобто отаким способом. Я не можу пройтися, я не ходжу в [Національний] художній музей просто. Щоб ви зрозуміли, я не пішла пару раз в художній музей, тому що він знаходиться на Грушевського і мені потрібно пройтись по цій вулиці», – розповідає Марія Кривенко-Ласкова з Мистецької сотні (Майдан. Пряма мова. Книга 2. 2019, с. 211).

Значущими об'єктами майданівського простору були медпункти, де надавали допомогу хворим і пораненим. Варто зазначити, що меморалізація загиблих Героїв Небесної Сотні на Майдані розпочалася ще у січні 2014 року, ставши невід'ємною частиною простору пам'яті. Саме тоді з'явилися перші кенотафи й саморобні пам'ятні знаки на місці загибелі Сергія Нігояна та Михайла Жизневського. Вони збереглися дотепер на вулиці Михайла Грушевського та на Європейській площі, вписавшись у загальний дискурс меморалізації Революції Гідності й історії Майдану.

Спогади учасників Майдану є не тільки історичним документом про протестні акції кінця 2013-го – початку 2014 року й важливим елементом збереження пам'яті про визначний етап становлення демократичної правової держави в Україні, а й фактологічною базою та джерелом для наукових досліджень антропології політичних протестів. Аналіз майданівського хронотопу, сприйняття простору Майдану як прообразу ідеального суспільства, простору свободи, справедливості, добра дають змогу дослідити особливості індивідуальної та колективної пам'яті, виділити когнітивні моделі й історичні паралелі, що застосовуються при генеруванні загального «великого майданівського тексту».

Список використаних джерел та літератури

1. *Майдан. Пряма мова. Книга 1.* 2019. Чебанюк О. Ю., Ковальова О. Ю. (розшифр., упоряд., прим.). Київ: НМРГ.

2. *Майдан. Пряма мова. Книга 2.* 2019. Чебанюк О. Ю., Ковальова О. Ю. (розшифр., упоряд., прим.). Київ: НМРГ.

3. *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах.* 2016. Вип. 2. Ковтунович, Т., Привалко, Т. (упоряд.). Київ: К.І.С.

4. Привалко, Т. (ред.). 2017. *Майдан від першої особи. Регіональний вимір. Вип. 3. Ч. 1. АР Крим – Луганська область.* Київ: К.І.С.

5. Фінберг, Л., Головач, У. (ред.). 2016. *Майдан. Свідчення. Київ, 2013–2014 роки.* Київ: Дух і Літера.

6. Фінберг, Л., Берлянд, І., Андреєва, О. (ред.). 2018. *Майдан. Свідчення. Допомога постраждалим. Міжнародна солідарність.* Київ: Дух і Літера.

References

1. *Maidan. Priama mova. Knyha 1.* 2019. Chebaniuk O. Yu., Kovalova O. Yu. (rozshyfr., uporiad., prym.). Kyiv: NMRH.

2. *Maidan. Priama mova. Knyha 2.* 2019. Chebaniuk O. Yu., Kovalova O. Yu. (rozshyfr., uporiad., prym.). Kyiv: NMRH.

3. *Maidan vid pershoi osoby. Mystetstvo na barykadakh.* 2016. Vyp. 2. Kovtunovych T., Pryvalko T. (uporiad.). Kyiv: K.I.S.

4. Pryvalko T. (red.). 2017. *Maidan vid pershoi osoby. Rehionalnyi vymir. Vyp. 3. Ch. 1. AR Krym – Luhanska oblast.* Kyiv: K.I.S.

5. Finberh L., Holovach U. (red.). 2016. *Maidan. Svidchennia. Kyiv, 2013–2014 roky.* Kyiv: Dukh i Litera.

6. Finberh L., Berliand I., Andreieva O. (red.). 2018. *Maidan. Svidchennia. Dopomoha postrazhdalym. Mizhnarodna solidarnist.* Kyiv: Dukh i Litera.

Olena Chebaniuk,

Candidate of Philological Sciences, Senior Researcher
of the Department of Ukrainian and Foreign Folklore
by Maksym Rylskyi in Institute of Art History, Folklore
and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine

The space of Maidan: symbolic and metaphysical features

Independence Square/Maidan in Kyiv has been the site of political protests in Ukraine's recent history since the late 1980s. Euromaidan in modern political discourse has gained international significance as a protest action of outraged people against the unjust actions of those days' Ukrainian government. The word "Maidan" is now used as a marker of the time of November 2013 – February 2014, the community of protesters; denotation of the place in the center of the capital city, where the protests took place. The area where the protests took place was larger than the central square of the capital, Independence Square. It had a center and a periphery. The stage on the Maidan was a political, informational and symbolic center. There were barricades on the outskirts that marked the protest area of the Maidan. The center and periphery were not stable. They changed, narrowed and expanded depending on the course of events. After the beating of the students, the protest center was located in the square near the St. Michael's Golden-Domed Monastery for several days.

On November 1st, the center of resistance returned to the Maidan. Mykhailivskyi Zolotoverkhyi (St. Michael's Golden-Doomed Monastery) remained the spiritual center of the Maidan. The Maidan area was symbolically compared to medieval Kyiv, a fortress city. According to another model, Maidan was compared to Zaporozka Sich. In the memories of the protesters, the Maidan was perceived as "their" space. It was opposed to "foreign" space around its perimeter. The common place of memories is the celebration of the Maidan space as a space of freedom, dignity, positivity, goodness. Priests of different denominations explain the unique spirit of the Maidan by the metaphysical presence of God. The main leitmotif of many memories is the perception of Euromaidan as a kind of model of an ideal society. The struggle against the then regime is identified with the struggle between good and evil, light against darkness, and freedom against slavery. During the three months of its existence in the center of the capital, Maidan created micro-locations, which had their own history and their own name. The area of the Maidan was a little over a kilometer, but it was perceived by those who were in it, as large as "New York". Respondents often note the aberration of perception of space and time on the Maidan.

Keywords: *Maidan, center, periphery, spatial models, locations, microtoponyms*

УДК [069.5:316.423.3](477.411)"2014/2019"

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ В ЕКСПОЗИЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ УКРАЇНИ: (Р)ЕВОЛЮЦІЯ СЕНСІВ (2014–2019)

Євгеній Шатілов,

історик,
науковий співробітник Національного військово-історичного музею України,
аспірант Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

У цій статті розглянуто трансформацію частини експозиції Національного військово-історичного музею України, присвяченої Революції Гідності, у контексті ієрархічних практик у публічній історії. Автор доходить висновку, що члени колективу музею почали осмислювати події революції як учасники цих подій. Пізніше експозиція зазнала трансформацій під впливом практик top-down у публічній історії та появи контексту російсько-української війни на Сході України.

Ключові слова: *Майдан, Євромайдан, Революція Гідності, АТО, ООС, Національний військово-історичний музей України, музей, публічна історія*

Через п'ять років після завершення Революції Гідності наукова спільнота підходить до осмислення подій в Україні у листопаді 2013-го – березні 2014 року. Науковий форум, у межах якого відбувся виступ, що став основою для цієї статті, – ще одне підтвердження цього. Навіть для свідків та учасників подій ефект присутності, співучасті, актуальності змінюють узагальнення та інтерпретації. Створення наративу, крізь призму якого майбутні покоління бачитимуть Революцію Гідності, сприйматимуть її сутність та осмислюватимуть її уроки, є важливим завданням для менеджерів у сфері культури, академічної спільноти та влади. Природно, що з появою «канону» втрачається ряд унікальних історій та особливих випадків, змінюються акценти стосовно дійових осіб і подій. Найголовнішими агентами, які ретранслюють наратив, стають музеї. Метою статті є аналіз трансформацій експозиції, присвяченої Євромайдану, в одному з них – Національному військово-історичному музеї України, що був в епіцентрі подій у січні-лютому 2014 року й у тому числі крізь цю призму комунікував із відвідувачами щодо Революції Гідності, а далі істотний внесок у трансформацію теми зробили події війни на Сході України та потреба вписати протести 2013–2014 років у цей контекст.

Сьогодні проблема репрезентації історії для широкого загалу – це завдання публічної історії. Існують два її розуміння.

1. Публічна історія – це весь історичний продукт, який не є академічною історією. Класична наука оперує історичними працями, які відповідають певним вимогам та публікуються у спеціальних наукових журналах, зосереджується у спеціальних інституціях, її представляють фахівці з певною освітою та навичками. До публічної ж історії належать усі неакадемічні формати: науково-популярні праці, історичні твори, музеї, фестивалі, перформанси, мистецькі практики, історичні пабліки, інтернет-ресурси тощо. У цій інтерпретації публічної історії зовсім не важливо, хто створює контент, це цілком може бути журналіст чи театральний режисер, а не обов'язково фахівець-історик. Джером де Гру, британський спеціаліст у царині публічної історії, вважає, що розбудовою цього напряму ми завдячуємо Вальтерові Скотту та його романам, які надзвичайно посилили інтерес до минулого та «прищепили суспільству відчуття історичності» (De Groot 2013).

2. Публічна історія – спроба переслідуваних та дискримінованих груп говорити про себе у контексті минулого, донести його власну версію, стимулювати його осмислення. У цій інтерпретація публічна історія протиставляється історичній політиці – інструментові формування образу минулого у суспільстві державою, елітою, політичними партіями та іншими групами. Для того, щоб нав'язувати суспільству таке бачення, потрібні відповідні фахівці, ресурси та інституції. Сьогодні в умовах наявності великої кількості платформ для поширення ідей саме публічна історія кидає виклик своєрідній державній та академічній монополії, пропонуючи альтернативний погляд на ряд подій, процесів, особистостей (Склокін, 2019).

Проте всі розуміють, що навіть у сфері публічної історії держава чи спільноти, які домінують, мають чимало способів уплинути на просування своєї версії минулого – й виникає проблема ієрархізації. У цьому контексті фахівці виділяють два підходи: *top-down* («згори вниз») та *bottom up* («знизу вгору»). Це класифікація публічно-історичних практик за суб'єктами ініціативи з історизації та комеморації того чи іншого явища або події. Використання їх обгрунтував британський публічний історик Джером де Гру у своїй фундаментальній праці «Consuming History: Historians and Heritage in Contemporary Popular Culture» («Історія, що споживається: історики та спадок у сучасній популярній культурі») (De Groot, 2008). У практиках *top-down* ініціативу просуває держава або домінантна група, така ситуація спостерігається у багатьох країнах і щодо великої кількості ініціатив. В Україні практика регулювання «згори вниз» є основною та часто безальтернативною. Держава прагне визначати зміст шкільних програм з історії та художніх кінострічок про минуле, які фінансує, вузлові теми, що мають висвітлюватися в музеях, календар пам'ятних дат. Апогеєм державної політики стало створення Українського інституту національної пам'яті – чільної інституції стосовно пошуків історичного порозуміння, яка декларує прагнення звести регіональні контексти до загальнодержавних. Разом із дослідницьким компонентом у концепт інституту закладається й репрезентація історії широкому загалові. Практики *bottom up*, навпаки, ініційовано знизу, й держава їх приймає або вони залишаються на рівні неофіційних. Такі практики з'являються тоді, коли в суспільстві чи спільноті як його частині виникає запит на шанобливе ставлення до тих історичних феноменів, які тільки-но постали, або ж тих, що були раніше, однак певні зміни внеможливлювали публічний вияв такого ставлення до них чи, навпаки, відмову від цього в публічному просторі. Хрестоматійними прикладами є події Революції Гідності та «ленінопад» як окремий її епізод. Активна частина суспільства сформувала запит на вшанування пам'яті загиблих учасників протестів. Стосовно них з'явилося визначення «Небесна Сотня» та аматорські пам'ятні знаки по всій Україні. «Ленінопад» є свідомою ініціативою «знизу вгору», відмовою від дальшого впливу пам'ятників Леніну на формування публічного простору міст. Пізніше демонтаж монументів відомих діячів тоталітарних режимів став частиною декомунізаційних процесів і перетворився на складник державної гуманітарної політики.

Своєрідне трактування таких практик дав російський історик В. В. Согрін. Усі дотичні до російської пострадянської історії матеріали він уявив у вигляді трьох субкультур. Перша – народна уособлює сприйняття історії пересічними громадянами загалом, а також на особистому й сімейному рівнях (фактично відповідає практиці *bottom up*), друга – державно-політична відображає бажане означення минулого та його впливу державною елітою (*top-down*). Третьою є академічна субкультура, тобто трактування минулого фаховими істориками. Маємо модель, де перші дві субкультури відображають публічну «неакадемічну» історію, а третя – намагання зберегти монополію на трактування минулого (Согрин, 2013). Своєрідне розуміння підходів *bottom up* та *top-down* запропонував сучасний французький урбаніст Паскаль Ґілен у своїй книжці «Перформування спільного міста. На перетині мистецтва, політики й громадського життя». На прикладі сучасного міського соціуму Ґілен демонструє перехід від міста, де культурні практики впроваджують місцева влада та креативна еліта, до «спільного міста», де такі практики визначає участь жителів у творенні спільного простору (Ґілен, 2018). Дослідник прогнозує поступове зближення практик *bottom up* та *top-down* у контексті символічного ландшафту міста й цілковите знищення такого поділу в майбутньому.

«Майданний» наратив Національного військово-історичного музею України унікальним чином сформовано на основі практик і «знизу вгору», і «згори вниз». Заснований у 1996 році як Центральний музей Збройних сил України, він належав до сфери Міністерства оборони України й мав висвітлювати етапи формування ЗСУ та їхньої історичної традиції відповідно до контекстів, що існували у відомстві й суспільстві. Провідну роль у музейній експозиції відігравав радянський період, а саме події Другої світової війни та історія радянської армії у післявоєнну добу. Усе змінилося, коли музей опинився в епіцентрі протистояння протестувальників та проурядових сил на початку 2014 року. Цей суб'єктивний досвід значною мірою вплинув на подальшу інтерпретацію Революції Гідності музейниками. Завдяки спогадам співробітників ми можемо побачити, як ці події визначили згодом концепцію висвітлення протестів.

У січні-лютому 2014 року вулиця Михайла Грушевського, на якій стоїть музей, стала місцем запеклого протиборства між протестувальниками та силовиками, а Маріїнський парк – осередком дій так званого Антимайдану й тітушок. У таких умовах керівництво музею й співробітники мали за головну мету збереження цілісності колекцій та майна музею. Науковий співробітник Олексій Саливон пригадує, що протягом лютого 2014 року музей не приймав відвідувачів. Будинок офіцерів, в якому розмістився ВНІМУ, охороняла Військова служба правопорядку, а вхід було дозволено тільки за спеціальними перепустками. Дотепер прикметними ознаками входу до музею є дві гармати часів Першої та Другої світових воєн. Співробітники, побоюючись плюндрування чи навіть крадіжки масивної зброї, змушені були вручну транспортувати її у внутрішній двір, який охоронявся (Саливон 2019). Було перекрито всі шпарини, через які до музею теоретично могли потрапити зловмисники. Так, старший науковий співробітник НВІМУ Олександр Шемеляк сфотографував оригінальну барикаду, створену з патронних ящиків біля вікна вбиральні (рис. 1).

18 лютого 2014 року зранку під час ескалації протистояння центром сутичок став Кріпосний провулок, де є вхід у НВІМУ. За кілька метрів від музею було застреле-

но (ймовірно, з рушниці «Форт-500» із патронами, набитими мисливською картеччю) Героїв Небесної Сотні Сергія Шаповала, Володимира Кіщука та Ігоря Сердюка, а Сергій Дідич загинув унаслідок дорожньо-транспортної пригоди, спричиненої діями силовиків. Того дня черговим у НВІМУ був старший науковий співробітник Олександр Шемеляк, у березні 2014 року він в інтерв'ю виданню «MigNews» згадував ті події по свіжих слідах:

«Щойно я почув, що мітингувальники розгортають в Будинку офіцерів медпункт, переодягнувся в свою військову форму, узяв рацію і пішов туди. Побачив, що у медпункті не вистачає людей, і став допомагати в прийомі поранених і наданні їм першої допомоги. Я перемотував рани, водив в туалет, брав постраждалих з вулиці. Завдяки тому, що у мене було посвідчення працівника музею та Будинку офіцерів, я щопівгодини виходив на вулицю, щоб оцінити обстановку, кілька разів мені вдалося забрати поранених у «Беркуту».

«Беркут» заблокував проїзд будь-яких машин до Будинку офіцерів, і перші кілька годин «швидкі» не приїжджали взагалі. Через це загинули три людини. Я бачив, як лікарі відкачували людей, які вмирали, робили їм масаж серця і як їх не вдавалося врятувати. Через кілька годин після початку роботи в медпункт почав вриватися «Беркут». Наше керівництво й воєнізована охорона змогли утримати їх від вторгнення. Коли «Беркут» відійшов від входу, Будинок офіцерів оточили агресивно налаштовані тітушки, але їм теж не вдалося потрапити всередину. Коли «швидкі» почали доїжджати, ми змогли відправляти важкопоранених. Людей з більш легкими травмами забирали родичі, автомайданівці, звичайні люди, які прочитали в інтернеті прохання про допомогу, але для того, щоб їх могли вивезти, потрібно було стримувати агресію «Беркуту», який тримав нашу будівлю весь час під контролем» (Шемеляк 2014).

Олександрові Шемеляку, окрім того, вдалося забрати деякі предмети, які належали протестувальникам (шоломи, спорядження, одяг медиків, імпровізовану зброю тощо), вони стали основою першої виставки НВІМУ, присвяченої подіям Революції Гідності. Більшість з артефактів, що залишилися у Будинку офіцерів, є частиною оновленої експозиції, яка розповідає про тодішнє протистояння (рис. 2). Окрім речей учасників Революції Гідності, в імпровізованому медпункті було знайдено бушлат і потрощені шоломи спецпризначенців. Поява таких експонатів в експозиції є унікальним випадком, адже нечасто музей намагається репрезентувати обидві сторони протистояння.

У лютого 2014 року, щойно завершилося протистояння на Майдані, музейна команда самостійно, без жодних вказівок ізгори, вирішила представити події Революції Гідності в музейному наративі. О. Саливон згадує, що ці події співробітники сприйняли як щось глибоко особисте та вважали, що треба швидко збирати матеріали з місця подій. Було здійснено дві експедиції, під час яких співробітники відбирали артефакти, пов'язані з нещодавніми подіями, безпосередньо на Майдані (рис. 3 та 4). Атмосфера протиборства довго не полишала музей: у березні 2014 року він зазнав атаки з боку невідомих, які назвалися протестувальниками. Ситуацію вдалося залагодити лише за участі наукового співробітника НВІМУ Всеволода Воловика, учасника Революції Гідності, та його побратимів. Відтоді на одних із дверей музею залишилася наліпка про захист будівлі з боку Самооборони Майдану (рис. 5).

Перша виставка, присвячена Революції Гідності, відкрилася вже 3 квітня 2014 року та мала назву «Борімося – поборемо!». У концепції виставки зазначалося, що її актуальність зумовлено потребою «зберегти історію протестів, захисту свободи та прав громадян і суверенітету держави такою, якою її бачили українці, – без цензури. Подібні проєкти спрямовано на увічнення пам'яті героїв, нагадування сучасним і прийдешнім поколінням про жертви заради свободи й демократії, а також є застерогою, аби криваві злочини не повторилися в майбутньому. Фотовиставка покликана проілюструвати етапи протистояння, участь і роль політичних та громадських сил, причини протистояння, хронологію й наслідки подій. Крім того, на прикладах героїчного протистояння української громади на майдані Незалежності виставка має на меті підтримати бойовий дух військовослужбовців Збройних сил України та АР Крим» (Виставка «Борімося – поборемо!» 2014). Треба зазначити, що в її межах демонструвалися зразки імпровізованої зброї та захисного спорядження протестувальників, які ввійшли в пізнішу «майданну» експозицію. Також відповідно до підготовленої концепції простежується осмислення через тему Революції Гідності анексії Криму та конфлікту на Сході України, що надалі відіграватиме важливу роль у виставках, присвячених масовим протестам (рис. 6 і 7). Поява виставки практично через місяць після завершення Революції Гідності є яскравим прикладом застосування практики *bottom up* у публічній історії: музейна команда вимагає вшанування загиблих та означення певних подій минулого як важливих для сучасної історії України. Музей не реагує на запит спільнот, а розпочинає співтворення низових практик ушанування учасників Революції Гідності разом із ними. Інституція ототожнює себе з учасниками протестів і відповідним чином реагує на ситуацію. Про це свідчить і поява банера на честь загиблих Героїв Небесної Сотні, який був частиною фасаду музею аж до серпня 2019 року: саме так, стихійно, в чомусь хаотично формувався меморіальний простір на знак пам'яті про загиблих учасників Революції Гідності у Києві та інших містах України.

Якщо у 2014 році практики комеморації щодо Революції Гідності визначалися знизу спільнотою, то вже наступного року держава підхоплює запропоновані формати та змінює ієрархічну систему на користь практик *top-down.* 11 лютого 2015 року Указом Президента України № 69/2015 було встановлено День Героїв Небесної Сотні 20 лютого та визначено напрями меморіальних заходів, здійснення яких покладалося на центральні органи виконавчої влади та обласні й районні державні адміністрації. В указі є таке формулювання: «на підтримку ініціатив громадськості та з метою увічнення великої людської, громадянської і національної відваги та самовідданості, сили духу і стійкості громадян, завдяки яким змінено хід історії нашої держави, гідного вшанування подвигу Героїв Небесної Сотні, які віддали своє життя під час Революції Гідності (листопад 2013 року – лютий 2014 року), захищаючи ідеали демократії, відстоюючи права і свободи людини, європейське майбутнє України…» (Указ Президента України від 11.02.2015 № 69/2015). Також там чітко зазначено, що пам'ятні заходи є відповіддю на суспільну ініціативу. Цей документ – вагомий результат підходу «знизу вгору», але надалі саме держава стає головним агентом щодо вшанування Революції Гідності та її учасників. У Стратегії з національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки події 2013–2014 років було поставлено в один ряд із боротьбою військ Центральної Ради, Січових стрільців, Української повстанської армії за незалежність України. Серед напрямів такої діяльності, відповідальними за провадження якої стають різні ланки державної влади, згадуються культура, краєзнавство й туризм, тобто те, що реалізується у музеях (Указ Президента України від 18.05.2019 № 286/2019).

На зміни у державній політиці не міг не відреагувати НВІМУ. Разом з іншими подіями зазначені акти визначали важливу роль ушанування борців із російською агресією в межах Антитерористичної операції (АТО) та Операції Об'єднаних сил (ООС). На виконання цих завдань між 2016 і 2019 роками у НВІМУ відбулася велика реекспозиція, що трансформувала й тематику Революції Гідності у музейному наративі. Більшість артефактів із 2013–2014 років було показано на виставці «Збройні сили на захисті суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України». Ця виставка постала у 2016 році, а свого сьогоднішнього вигляду в

цілому набула 2018 року. Увазі глядачів запропоновано ключові епізоди російсько-української війни: початок протистояння під час подій Революції Гідності, анексія Криму, бої за Слов'янськ, Савур-могилу, Донецький аеропорт, Маріуполь, Авдіївку, Іловайський та Дебальцевський котли тощо. Революція Гідності подавалася відвідувачам як головна мотивація для початку агресії Росії. Виставка, присвячена подіям Революції Гідності, починається з великої конструкції, обвішаної захисними щитами протестувальників і силовиків та шоломами різних моделей. Багато які з експонатів супроводжуються світлинами з Майдану, де ці предмети потрапляли в об'єктиви камер. Із них найпомітніший – різнобарвний металевий флюгер та його світлина на тлі шикування силовиків. «Майданівська стіна» завершується гільзами від патронів до рушниці «Форт-500», якими стріляли по мітингувальниках. Там є як травматичні кулі, так і набиті шротом, вони спричинили загибель багатьох Героїв Небесної Сотні. Іще одним важливим аспектом нової експозиції стало примирення, зокрема між протестувальниками та силовиками, коли й ті, й ті захищали державний суверенітет у війні на Сході України. На початку експозиції в однакових капсулах розміщено поруч речі учасників протистояння – і протестувальників, і силовиків. На стенді, присвяченому подіям біля Будинку офіцерів 18 лютого 2014 року, – захисне спорядження й агітаційні листівки, які тоді залишили протестувальники в імпровізованому медпункті. Експлікація розповідає про долю чотирьох загиблих у той день майданівців поряд зі спогадами співробітників музею, які на власні очі бачили розвиток подій. На стенді силовиків розміщено формений бушлат зі стандартним на той момент міським камуфляжем і кілька побитих шоломів «Беркуту» (рис. 8 і 9). Багато осіб, які брали участь у війні та про яких розповідає експозиція, були учасниками Революції Гідності. Їхній вибір тут акцентовано як одну з найважливіших ідей виставки. Люди свідомо ставали учасниками протестів, розуміючи небезпеку, яка їм загрожувала, а потім так само свідомо йшли до армії. Це можна побачити на прикладі майданівця Олександра Гуменюка, який створив батальйон територіальної оборони «Київська Русь Своєрідним апогеєм виставки, її емоційним піком стала історія члена Самооборони Майдану Григорія Тороповського та спецпризначенця Вадима Наумова. Опинившись по різні боки барикад у січні-лютому 2014 року, вони обидва потім боронили свою державу на Сході України. Про те, що лінія фронту не пролягла між ними остаточно навіть і в цих непростих обставинах, свідчить світлина з мобільного телефона В. Наумова, який був у бійця під час його загибелі 1 вересня 2019 року. У телефоні залишилися світлини з Майдану. На одній із цих світлин, представленій на стенді, можна побачити строковиків із Внутрішніх військ та спецпризначенців із «Беркуту» на задньому плані. Перших Наумов позначив підписом «бро», других – «не бро». Це відсилання до популярного в ті роки мему з російського сегменту інтернету, коли порівнювалися дві особи, два предмети чи два явища й потім біля того, що більше припало до вподоби, треба було написали «бро», а біля іншого – «не бро». Вадим Наумов чітко розрізняв тих, хто мав вибір, виступати чи ні проти учасників Євромайдану, й тих, хто такого вибору не мав, бо мусив підкоритися наказу й через те стати співучасником злочину. Це має слугувати прикладом того, що примирення реальне та здійсненне, й можна, так би мовити, знайти спільний знаменник, говорячи про події Революції Гідності (рис. 10).

У 2018–2019 роках перетворень зазнала та частина експозиції, яка стосувалася XX століття. Хоч як дивно, саме у контексті Революції Гідності визначну роль відіграє виставка, присвячена війні в Афганістані. Поки тривало протистояння, музейники готували експозицію до Дня воїна-інтернаціоналіста, який відзначають і сьогодні. З огляду на час проведення виставка отримала ряд елементів, що відсилають до подій Революції Гідності. Працював над створенням цієї частини експозиції Всеволод Воловик – активний учасник згаданих подій, який увесь день

проводив на Майдані, а пізно ввечері йшов готувати виставку. В один із таких днів Всеволод залишив на шнурівці від військової куртки сірникову коробку. Воловик загинув на війні, і його особисті речі сьогодні представлено на цій виставці окремим стендом. Там розміщено світлини, які ілюструють процес створення виставки про Афганістан, а коробка так і зосталася там, де її полишив Всеволод. У 2019 році цей фрагмент експозиції отримав назву «Від Афгану до «Айдару». Відвідувачі можуть ознайомитися з історіями ветеранів війни в Афганістані, які взяли участь у Революції Гідності, утворивши Восьму «афганську» сотню Самооборони Майдану під командуванням Олега Міхнюка. Це був той випадок, коли структура, створена на Майдані, організаційно ввійшла до складу батальйону «Айдар» як «афганська рота» й узяла участь в АТО/ООС. У вітрині представлено не тільки особисті речі, трофеї часів війни в Афганістані, а й артефакти, світлини, документи часів Революції Гідності (світлини «афганців») і війни з Росією (блакитний берет та інші речі, що належали Олегові Міхнюку).

Таким чином, музейна експозиція Національного військово-історичного музею України пройшла шлях від умотивованої особистим досвідом і метою збереження пам'яті ролі музею у громадських протестах до означення Революції Гідності у складній системі подій історії України XXI століття. Утім, навіть при осмисленні подій листопада 2013-го – березня 2014 року в контексті протистояння з Росією та цивілізаційного вибору української нації у виставці НВІМУ залишається місце для індивідуального досвіду музею та його співробітників, що є надзвичайно важливим у процесі «історизації» Революції Гідності. Протягом 2014–2019 років експозиція еволюціонувала від ініціативи співробітників музею щодо збереження пам'яті про Революцію Гідності та вшанування загиблих героїв, що є типовим проявом підходу *bottom up*, до усвідомлення Майдану як частини протистояння на пострадянському просторі від 80-х років XX століття й до війни на Сході України. Органи державної влади пізніше спромоглися створити наратив, який подавав Революцію Гідності як одну з ключових подій у новітній історії України, а це характерно для підходу *top-down.* Не можна, однак, стверджувати, що «майданівська» експозиція НВІМУ втратила свою унікальність: своєрідною її роблять місцезнаходження музею, який опинився в епіцентрі подій, та розконцентрованість артефактів, пов'язаних із протестом, що дає змогу поглянути на все це у ширшому контексті світових трансформацій кінця XX – початку XXI століття, а також крізь призму сприйняття безпосередніх учасників Революції Гідності та російсько-української війни, щоб акцентувати наявний між ними відчутний зв'язок. Хоч експозицію створено згідно з концепцією, затвердженою Міністерством оборони України, команда музею і далі є співтворцем цієї частини експозиції, зберігаючи ряд практик *bottom up,* з яких починалася історія майданівської виставки ще у 2014 році.

Список використаних джерел та літератури

1. Виставка «Борімося – поборемо!» [online]. 2014. Режим доступу: http://nvimu.com.ua/novyny/view_news/31 [Дата звернення 10 травня 2020].

2. Ґілен, П. 2019. *Перформування спільного міста. На перетині мистецтва, політики й громадського життя.* Київ: IST Publishing.

3. Культурное наследие Украины: украинские музеи в эпицентре революции [online]. 2014. MigNews. Режим доступу: http://mignews.com.ua/society/22654.html [Дата звернення 10 травня 2020].

4. Публичная история – это не дисциплина. Интервью с профессором Манчестерского университета Джеромом де Гру. 2013. Артикульт, 11, с. 9–23.

5. Саливон, О. [інтерв'ю]. 2019. Архів Національного військово-історичного музею України. РГ-1.

6. Согрин, В. В. 2013. Три исторические субкультуры в России. Общественные науки и современность, 3, с. 91–105.

7. Указ Президента України «Про вшанування подвигу учасників Революції гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні» від 11 лютого 2015 р. № 69/2015 [online]. Портал ВРУ. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69/2015#Text [Дата звернення 10 травня 2020].

8. Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» від 18 травня 2019 р. № 286/2019 [online]. Портал ВРУ. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text [Дата звернення 10 травня 2020].

9. Чундак, А. 2019. Володимир Склокін: «Держава творить національну пам'ять, але забуває про різноманіття спогадів регіонів» [online]. Historians. Режим доступу: http://www.historians.in.ua/index.php/en/intervyu/2675-volodimir-sklokin-derzhava-tvorit-natsionalnu-pam-yat-ale-zabuvae-pro-riznomanittya-spogadiv-regioniv [Дата звернення 10 травня 2020].

10. De Groot, J. 2008. *Consuming History: Historians and Heritage in Contemporary Popular Culture.* UK: Taylor & Francis.

References

1. Vystavka "Borimosia – poboremo!" [online]. 2014. Pezhym dostupu: http://nvimu.com.ua/novyny/view_news/31 [Data zvernennia 10 travnia 2020].

2. Gilen, P. 2019. *Performuvannia spilnoho mista. Na peretyni mystetstva, polityky y hromadskoho zhyttia.* Kyiv: IST Publishing.

3. Kulturnoie nasliediie Ukrainy: ukrainskiie muziei v epitsentrie revoliutsii [online]. 2014. MigNews. Pezhim dostupu: http://mignews.com.ua/society/22654.html [Data zvernennya 10 travnya 2020].

4. Publichnaia istoriia – eto ne distsiplina. Interviu s profiessorom Manchiesterskogo universitieta Dzheromom de Gru. 2013. Artikult, 11, s. 9–23.

5. Salyvon, O. [interviu]. 2019. Arkhiv Natsionalnoho viiskovo-istorychnoho muzeiu Ukrainy. RH-1.

6. Sogrin, V. V. 2013. Tri istorichieskiie subkultury v Rossii. Obshchiestviennyie nauki i sovriemiennost, 3, s. 91–105.

7. Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro vshanuvannia podvyhu uchasnykiv Revoliutsii hidnosti ta uvichnennia pamiati Heroiv Nebesnoi Sotni" vid 11.02.2015 № 69/2015 [online]. Portal VRU. Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69/2015#Text [Data zvernennia 10 travnia 2020].

8. Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro Stratehiiu natsionalno-patriotychnoho vykhovannia" vid 18.05.2019 № 286/2019 [online]. Portal VRU. Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text [Data zvernennia 10 travnia 2020].

9. Chundak, A. 2019. Volodymyr Sklokin: "Derzhava tvoryt natsionalnu pamiat, ale zabuvaie pro riznomanittia spohadiv rehioniv" [online]. Historians. Rezhym dostupu: http://www.historians.in.ua/index.php/en/intervyu/2675-volodimir-sklokin-derzhava-tvorit-natsionalnu-pam-yat-ale-zabuvae-pro-riznomanittya-spogadiv-regioniv [Data zvernennya 10 travnya 2020].

Yevhenii Shatilov,

Historian, researcher at the National Military History Museum of Ukraine, Postgraduate Student of the State Society "Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine"

The Revolution of Dignity in the exposition of National Military History Museum of Ukraine: (R)evolution of connotations (2014–2019)

The article analyses the approaches to modern attitudes towards the Revolution of Dignity events according to public history methods. The schemes "top down" or "bottom up" are used within the margins of public history. Monuments, which were initiated primarily thanks to social activists, became the basis for establishing the remembrance practices devoted to those events while the next step was the creation of a considerable number of museum expositions. Conventional practices entailed a separate display stand or parts of the exposition within classical, yet educational, linear structure of folk and historical museums and conceptualizing them as viewed by macro level Ukrainian state formation or region development approaches.

The exposition of National Military History Museum of Ukraine devoted to the Revolution of Dignity has several unique features. First and foremost, the museum team was not only an observer but also a participant of the events. Secondly, devoting its activity to represent the Antiterrorist/Joint Forces Operation events, the museum considers the Revolution of Dignity as a very important background for making resistance against separatism and external. The history of Maidan activists who became participants of the war in Eastern Ukraine in different roles do not represent a separate thematic cluster or exhibition because they meet visitors everywhere: from the one side, it demonstrates to visitors that the Revolution of Dignity is not the matter of one generation but, on the contrary, of several generations; from the other side, it shows how events at Maidan emerged from the essential social and political events of Ukrainian history dating back to the end of the 20th century until nowadays. The combination of "bottom up" and "top down" approaches from a participant's and interpreter's point of view respectively helps find out new connotations on the events of 2013–2014. It became possible after the transformation of philosophy of underlining the Revolution of Dignity at the museum exhibition for the last 5 years.

Keywords: *Maidan, Euromaidan, the Revolution of Dignity, Antiteroristic Operation, Joint Forces Operation, National Military History Museum of Ukraine, public history*

Рис. 1. Барикада з ящиків від снарядів на вікні вбиральні в НВІМУ. Лютий 2014 року. Світлина Олександра Шемеляка

Рис. 2. Речі протестувальників, зібрані у Будинку офіцерів 18 лютого 2014 року та під час експедицій на майдан Незалежності. Світлина Євгенія Шатілова

Рис. 3. Співробітниця НВІМУ Ірина Мороз спілкується з членами Самооборони Майдану. 5 березня 2014 року. Світлина Олексія Саливона

Рис. 4. Майдан Незалежності
5 березня 2014 року.
Світлина Олексія Саливона

Рис. 5. Наліпка «Об'єкт під охороною. Самооборона Майдану».
Світлина Євгенія Шатілова

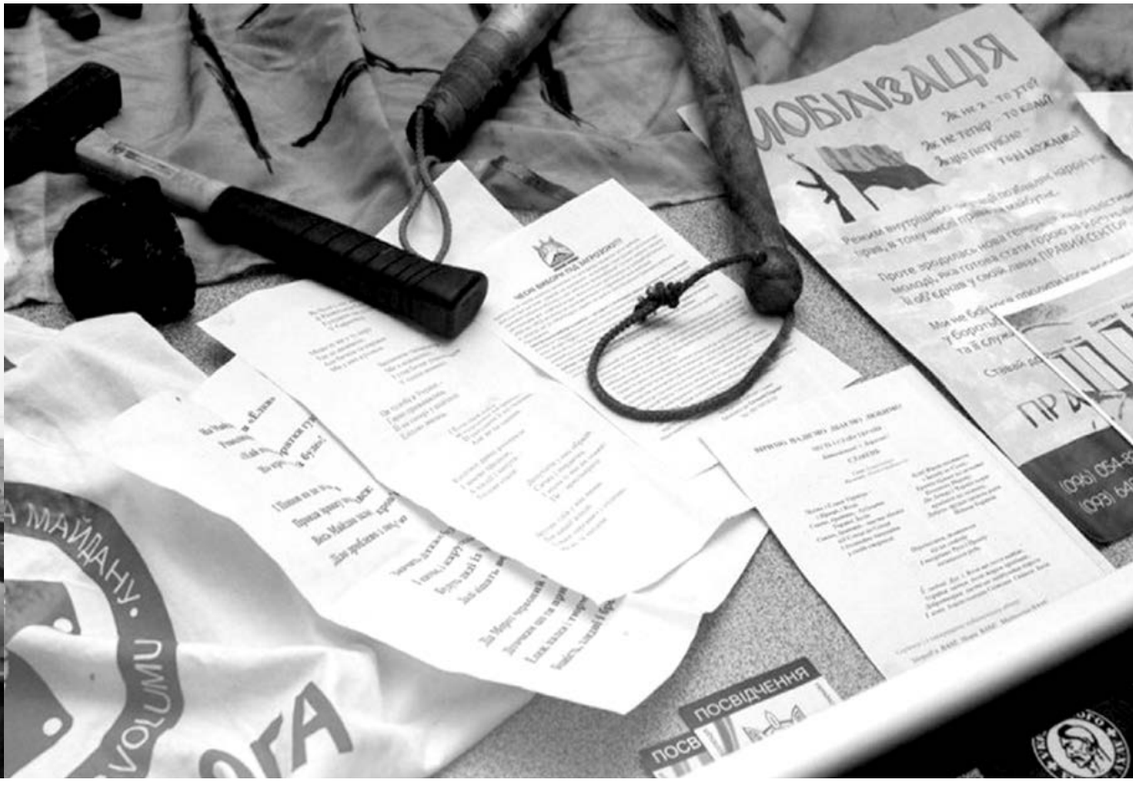

Рис. 6. Прокламації та зброя протестувальників. Виставка «Борімося – поборемо!».
Квітень 2014 року.
Світлина Андрія Швачка

Рис. 8. Речі поранених і загиблих учасників Євромайдану. Виставка «Збройні сили на захисті суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України». 2019 рік. Світлина Євгенія Шатілова

Рис. 9. Речі поранених і загиблих правоохоронців. Виставка «Збройні сили на захисті суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України». 2019 рік. Світлина Євгенія Шатілова

Рис. 10. Речі Вадима Наумова та Григорія Тараповського. Виставка «Збройні сили на захисті суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України». 2019 рік. Світлина Євгенія Шатілова

УДК [069.5:316.423.3](477.63)

КОМПЛЕКТУВАННЯ МУЗЕЙНОЇ КОЛЕКЦІЇ З ТЕМИ «РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ»

Надія Шейміна,

завідувач відділу сучасної історії України
Дніпропетровського національного історичного
музею імені Д. І. Яворницького

У статті використано матеріали про участь представників українського суспільства у демократичному протистоянні тоталітарній владі. Висвітлено долі учасників цього руху, трагічні форми опору, боротьбу за демократизацію суспільства та незалежність України.

Ключові слова: *історична пам'ять, національна свідомість, музейний предмет, комплектування фондів, Майдан, Небесна Сотня*

Одним із найважливіших пріоритетів сучасної політики в нашій країні на нинішньому етапі її історичного розвитку є формування історичної пам'яті. Активне осмислення досвіду минулого, політичних, культурних і моральних традицій українського народу потрібне для розуміння теперішньої ситуації у країні.Історична пам'ять лежить в основі патріотичної свідомості української нації. Дуже важливим завданням сьогодення є забезпечення вільного доступу всіх верств українського суспільства до першоджерел історичної пам'яті. Піднесенню національної свідомості, наповненню історичної пам'яті близькими для людей місцевими реаліями, інтересу до історії може сприяти музейна експозиція (Ковальчук 2012). Музейний предмет завжди бере безпосередню участь в історичному процесі, є його частиною, що дає змогу отримати історичну інформацію з перших рук. Важливою особливістю музейного предмета як носія інформації є його унікальність, пов'язана в першу чергу з унікальністю того історичного процесу, який його створив (Сабов 2015, с. 289).

Відновлення державної незалежності України викликало зростання національної самосвідомості та бажання народу краще і глибше взнати власну історію. Це поставило перед музейною спільнотою завдання повніше та об'єктивніше висвітлити минуле й сучасне своєї країни. Подією сучасності став демократичний рух, що виявив стійкість українського народу, який протягом майже трьох місяців на Євромайдані вів боротьбу проти кримінальної диктатури під орудою В. Ф. Януковича.

При комплектуванні матеріалів про перебіг подій на Євромайдані для співробітників Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького (далі ДНІМ) важливими були критерії добору предметів музейного значення. З огляду на специфіку подій Євромайдану основним став критерій інформативності. Співробітники ДНІМ намагалися збирати такі джерела та свідчення, які змогли би правдиво та всебічно розповісти про Революцію Гідності – події державного значення для нашої країни. Забезпечення об'єктивного висвітлення перебігу подій на Євромайдані в Києві та Дніпропетровську працівники музею здійснювали через речовий, фотографічний і документальний матеріал.

Заява керівництва країни щодо призупинення процесу підготовки угоди про асоціацію України з Європейським Союзом була причиною перших акцій народного протесту. Центром основних подій стала столиця України місто Київ. 21 листопада 2013 року близько 22-ї години на майдані Незалежності почали збиратися перші учасники мітингу, кількість їх становила приблизно 1 500 осіб. Документальні фотознімки, передані до фондів музею, відображають ці події.

За зібраними матеріалами ми можемо достеменно визначити, що головними вимогами учасників протесту було звільнення заарештованих учасників Євромайдану, припинення репресій, відставка уряду та президента, а також підписання угоди з Євросоюзом. Про це свідчать агітаційні буклети, листівки, наліпки під назвою «Ти рослина чи Патріот?», «Наведення ладу в Україні ми починаємо з Майдану», «Країну змінить наша солідарність», «Рінат Ахметов фінансував криваве побиття студентів», «Загадай желание на Новый год: Украина без Януковича», «Бойкот. Праздничный стол без Партии регионов».

Переломним моментом у революційних подіях на Майдані стало застосування сили проти мирних людей, що викликало хвилю обурення в української громадськості. Кривавою виявилася ніч на 30 листопада 2013 року під час розгону студентів на майдані Незалежності. Події 30 листопада 2013 року стали поворотним моментом в українських протестах кінця 2013 року, змістивши акцент протестів із проєвропейського на антиурядовий, а також надавши їм масовості. 9 грудня 2013 року з настанням темряви внутрішні війська та спецпризначенці розпочали атаки на блокпости та барикади Євромайдану в урядовому кварталі. У ніч на 11 грудня 2013 року силовики здійснили спробу штурму Євромайдану. Усі ці події відображено в листівках із Майдану: «Це не за Європу, а за відсутність корупції», «Це не за Європу, а за чисту совість – виходь на Майдан!», «Це не проти Росії, а проти корумпованих чиновників – виходь на Майдан!» (Фонди ДНІМ, НД-34626, 34630), «Народним трибуналом розшукується Захарченко В. Ю.» та «Народним трибуналом розшукується! Кусюк С. М.» (Фонди ДНІМ, НД-34920, 34921, 35059). У День гідності – 15 грудня 2013 року учасники протесту висунули вимогу президентові України В. Януковичу звільнити всіх політв'язнів. Окрім того, учасники Євромайдану прийняли резолюцію, яка забороняла президентові під час візиту до Росії підписувати угоду про вступ України в Митний союз. Про ці події свідчить листівка «Звернення до «гаранта».

На майдані Незалежності відбувалися всеукраїнські народні віча. Кожне віче починалося з виконання «Молитви за Україну». Листівка з текстом «Молитви» є у фондах нашого музею.

Про те, що Майдан став навчально-координаційним центром, який діяв постійно та метою якого була підготовка кадрів для запровадження місцевого самоврядування на всій території України, свідчило створення курсів правової, економічної, соціологічної підготовки. У музеї зібрано відповідні матеріали – листівки,

буклети, брошури: «Асоціація ЄС – Україна: що це дасть вам» (Фонди ДНІМ, НД-34421, 34436), «Міфи про Угоду про асоціацію», «Пам'ятка протестуючому. Правозахисний рух «Взаємодопомога», «Резолюція Європейського парламенту від 6 лютого 2014 року щодо ситуації в Україні», «Громадянська справедливість. Скажи «НІ» фінансовому рабству» (Фонди ДНІМ, НД-34423, 34426, 34428). Щодня в Українському домі, де було розміщено Відкритий університет Майдану, відбувалися лекції та дискусії за участі відомих експертів, перегляди фільмів. Листівки, брошури, запрошення, календарі із символічною назвою говорять про це: «Дорогий українець! У тебе є вибір», «Україна – це Європа», «Революції – так! Імітації – ні!», «Тобі не виплатили зарплату, тому що син президента…», «Громадянин назавжди», значки та стрічки із символікою Євросоюзу та України (Фонди ДНІМ, НД-33078).

Обмеження прав і свобод людини та громадянина внаслідок ухвалення так званих диктаторських законів 16 січня 2014 року на засіданні Верховної Ради України призвело до того, що тисячі людей приєдналися до учасників мітингів на майдані Незалежності. Поширення набули листівки та наліпки, які було потім передано до музею: «Україні не потрібні диктатори» (Фонди ДНІМ, НД-34911) «Оголошено Національні збори. Змінено систему!», «Не ЗЛИЙ Майдан», «Візьми прапор своєї країни», «Це не за Європу, а за чисту совість. Виходь на Майдан!», «Це не за Європу, а проти хабарів у дитсадку. Виходь на Майдан», «Я не піду з Майдану до відставки Януковича», «Януковича під арешт!» (Фонди ДНІМ, НД-34620, 34621, 34624).

Забезпечення постійного захисту Майдану та активістів під час мирних акцій стало першочерговим завданням створеної учасниками Євромайдану народної Самооборони. Було надруковано листівки «Ставай до сотень Самооборони», «Самооборона Майдану. Приєднуйся до спротиву», «Штаб національного спротиву. № 28. Самооборона» (Фонди ДНІМ, НД-34618, 35076).

Захисні наруччя та наколінники, захисні шоломи, палиці, жилети помаранчеві з написом «Преса», гільзи від набоїв – речі, які використовували під час сутичок, також зібрано для фондів. Елементи національної атрибутики були практично всюди. Про це свідчать листівки «Візьми прапор своєї країни. Виходь на Майдан», «Гімн України» та прапори, під якими виступали активісти. Ситуація в країні значно загострилася й набрала радикального характеру – тоді з'явилися автомобільні скати, що палали на Майдані, каміння з бруківки, каністра з-під бензину та пляшки для створення «коктейлів Молотова», захисний саморобний щит. Усі ці речі вдалося долучити до фондів музею. Треба зазначити, що майже по всій країні було організовано центри та пункти допомоги учасникам Євромайдану. Люди приносили гроші, одяг, харчі, медикаменти тощо, допомагали, чим могли. Музейну колекцію поповнили листівки «Киянин! Допомагай Майдану! Разом – переможемо!» (Фонди ДНІМ, НД-34620).

Про найважливіші події на Майдані оперативно сповіщали журналісти різних видань. До музейної колекції потрапили примірники газет «Громадянський рух (матеріал «Спільна справа»), «Віче» (матеріал «Свіжі новини Євромайдану»), «Вечірній Майдан» (матеріал «Оточимо кільцем недобитого яйцем»), «Українська платформа «Собор», «Твоя Свобода», «Демократична Київщина», польського видання «Gazeta Wyborcza» («Польща. Солідарні з Євромайданом»), інформаційний бюлетень «Голос Євромайдану» (Фонди ДНІМ, НД-35050).

Багато матеріалів до фондів Дніпропетровського музею передав безпосередній учасник подій на Євромайдані, друг нашого музею Д. О. Піркл. Під час сутичок із

підрозділами «Беркуту» йому в голову влучила одна пластикова куля, а друга потрапила у груди. Ці кулі, ручка, фотоапарат, задокументовані світлини та документи також поповнили зібрання музею. Завдяки активній громадянській позиції жителів міста вдалося отримати у фонди музею голову від пам'ятника В. І. Леніну, який знесли городяни Дніпропетровська в період «ленінопаду». Музейну колекцію поповнила бронзова меморіальна дошка, встановлена з нагоди перебування у місті Катеринославі Ф. Е. Дзержинського. Світлини, листівки, газети, видання «Хроніка подій», яке поширювали в Дніпропетровську й на міському Євромайдані біля стін адміністрації та облради, також наявні у фондах ДНІМ.

Кривавим для України виявився День Соборності 22 січня 2014 року – близько 200 учасників протесту було поранено. Цього дня внаслідок вогнепального поранення в голову загинув 20-річний патріот України з Дніпропетровської області. То був охоронець Євромайдану Сергій Нігоян, вірменин за походженням. Фотографії й документи, пов'язані з ним, його особисті речі теж зберігаються в нашому музеї.

Протести відбулися також у Львові, Дніпропетровську, Луганську та Харкові. Документи учасників Євромайдану, зібрані в Дніпропетровську, – це посвідчення Володимира Писаренка «Правий сектор. Самооборона, м. Дніпропетровськ», листівка «Громадська приймальня депутата Хоменко М. А.», а також віршована листівка «Золоті слова молодого козака» (Фонди ДНІМ, НД-35073, 35075).

Події 21 листопада 2013 року – 22 лютого 2014 року стали етапом вияву українцями неабиякої сили, мужності, гідності, віри та міцності духу. Вони показали всьому світові, що найвищою метою для українського народу є збереження людських цінностей та засад демократії. За обстоювання ідей суверенності й незалежності довелося заплатити дорогою ціною – кров'ю Героїв Небесної Сотні, 107 патріотів, які поклали життя на вівтар задля захисту Вітчизни.

Поповнення фондів музею матеріалами про буремні та героїчні події українських Майданів дають змогу відобразити їх у подальшій виставковій та експозиційній діяльності Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького. Адже музейні предмети – це особливий різновид джерел, який завжди є безпосереднім учасником історичного процесу й не тільки матеріальним носієм інформації про минуле, а й самим минулим. Свідчення про здобутки українського народу, його жертовність та єдність у скрутний час сприятимуть формуванню позитивного й оптимістичного образу України в майбутньому.

Список використаних джерел та літератури

1. Ковальчук, Є. 2012. Музей у сучасному світі: розробка наукової концепції. Волинський музейний вісник, 3, с. 17–22.

2. Сабов, М. М. 2015. Музейна експозиція як своєрідна форма музейної публікації. Збірник наукових праць з проблем музеєзнавства та краєзнавства. Музейний предмет: атрибуція, систематизація, евристичні можливості. ДНІМ, 12, с. 287–290.

3. Фонди ДНІМ. Книжково-архівний фонд. НД-34920, 34921, 35059.

4. Фонди ДНІМ. Книжково-архівний фонд. НД-34626, 34630.

5. Фонди ДНІМ. Книжково-архівний фонд. НД-34421, 34436.

6. Фонди ДНІМ. Книжково-архівний фонд. НД-34425, 34426, 34428.

7. Фонди ДНІМ. Книжково-архівний фонд НД-33078, 34911.

8. Фонди ДНІМ. Книжково-архівний фонд. НД-34620, 34621, 34624

9. Фонди ДНІМ. Книжково-архівний фонд НД-34618, 35076.

10. Фонди ДНІМ. Книжково-архівний фонд НД-34620, 34646.

11. Фонди ДНІМ. Книжково-архівний фонд НД-35050.

12. Фонди ДНІМ. Книжково-архівний фонд НД-35073, 35075.

References

1. Kovalchuk, Ye. 2012. Muzei u suchasnomu sviti: rozrobka naukovoi kontseptsii. Volynskyi muzeinyi visnyk, 3, s. 17–22.

2. Sabov, M. M. 2015. Muzeina ekspozytsiia yak svoieridna forma muzeinoi publikatsii. Zbirnyk naukovykh prats z problem muzeieznavstva ta kraieznavstva. Muzeinyi predmet: atrybutsiia, systematyzatsiia, evrystychni mozhlyvosti. DNIM, 12, s. 287–290.

3. Fondy DNIM. Knyzhkovo-arkhivnyi fond. ND-34920, 34921, 35059.

4. Fondy DNIM. Knyzhno-arkhivnyi fond. ND-34626, 34630.

5. Fondy DNIM. Knyzhno-arkhivnyi fond. ND-34421, 34436.

6. Fondy DNIM. Knyzhno-arkhivnyi fond. ND-34425, 34426, 34428.

7. Fondy DNIM. Knyzhno-arkhivnyi fond. ND-33078, 34911.

8. Fondy DNIM. Knyzhno-arkhivnyi fond. ND-34620, 34621, 34624

9. Fondy DNIM. Knyzhno-arkhivnyi fond. ND-34618, 35076.

10. Fondy DNIM. Knyzhno-arkhivnyi fond. ND-34620, 34646.

11. Fondy DNIM. Knyzhno-arkhivnyi fond. ND-35050.

12. Fondy DNIM. Knyzhno-arkhivnyi fond. ND-35073, 35075.

Nadiia Sheimina,
Head of the Department of Contemporary History
of Ukraine Dnipropetrovsk National History Museum

Gathering the Museum collection on the topic of the Revolution of Dignity

Historical memory is based on the patriotic consciousness of the Ukrainian nation. The museum exposition plays one of the main roles in increasing the interest in history by rising national consciousness, filling of historical memory by close to people's local realities. Uniqueness is an important feature of a museum object as a carrier of information. The restoration of the state independence of Ukraine caused the growth of national consciousness and the desire of the people to understand their history better and deeper. This set task for the whole museum community to cover the past and present of their country more fully and objectively. The most recent events were the democratic movement and resilience of the Ukrainian people, who fought in the Euromaidan against the criminal dictatorship for almost three months.

While collecting materials devoted to the events of the Euromaidan, we tried to collect such sources and certificates of the past, which could truthfully and comprehensively illuminate the Revolution of Dignity – the events of national importance for our country. We provided objective coverage of the events at the Euromaidan in Kyiv and the city of Dnipropetrovsk through written, photographic and documentary material.

The events of November 21, 2013 – February 22, 2014, became a stage for the Ukrainians to show great strength, courage, dignity, faith, and fortitude. For upholding the ideas of sovereignty and independence, we had to pay a hefty price – the blood of Heavenly Hundred Heroes – 107 patriots who put their lives on the altar of protection of Motherland.

The replenishment of the museum funds with materials about the stormy and heroic events on the Euromaidan allows them to be reflected in further exhibition and expositions. Museum exhibits are a special kind of source, which is always directly involved in the historical process and is not only a material carrying information about the past but the past itself.

Keywords: *historical memory, national consciousness, museum item, collecting funds, Maidan, the Heavenly Hundred Heroes*

Наукове видання

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ: НА ШЛЯХУ ДО ІСТОРІЇ

Збірник наукових праць

ISBN 978-966-97874-9-1

Відповідальні редактори: Ігор Пошивайло, Леся Онишко
Редакційна колегія: Катерина Романова, Вікторія Колеснікова, Дарина Середа
Вступне слово: Ігор Пошивайло
Літературний редактор: Наталія Набока
Коректор: Олена Шарговська
Дизайн та верстка: Ольга Ващевська
Відповідальна за випуск: Ольга Сало

В оформленні використано світлини Сергія Бабенка, Богдана Пошивайла, Ігоря Пошивайла, Сергія Рістенка, Тимофія Рожанського

Видавець:

НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС ГЕРОЇВ НЕБЕСНОЇ СОТНІ – МУЗЕЙ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ
NATIONAL MEMORIAL TO THE HEAVENLY HUNDRED HEROES AND REVOLUTION OF DIGNITY MUSEUM

ВИДАВНИЦТВО МУЗЕЮ МАЙДАНУ
MAIDAN MUSEUM PUBLISHERS

НАДРУКОВАНО ДЛЯ БЕЗКОШТОНОГО РОЗПОВСЮДЖЕННЯ.
У разі, якщо ви придбали це видання,
просимо повідомити на: maidanmuseum@gmail.com

PRINTED FOR FREE DISTRIBUTION.
If you have purchased this publication, please
let us know at: maidanmuseum@gmail.com

НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС ГЕРОЇВ НЕБЕСНОЇ СОТНІ – МУЗЕЙ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ
м. Київ, 01015, вул. Лаврська, 9, корпус 20.
Тел.: (+38 044) 222-5013
maidanmuseum@gmail.com
www.maidanmuseum.org

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК № 6538 від 17.12.2018 р.

Підписано до друку 10.12.2020.
Папір офсетний 80 г/м. Формат 70Х100/16. Наклад 500 шт.
Друк офсетний. Гарнітура Roboto.
Умов. друк. арк. 31,2.

Друк: ТОВ «Друкарня Папуга»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції: ЛВ № 15 від 21.11.2001 р.
м. Львів, вул. Патона, 19/158 +38 032 297 1850

УСІ ПРАВА ЗАСТЕРЕЖЕНО

Передрук чи використання можливі зі згоди редакції та авторів статей.
Перевидання, репродукування, відтворення видання або його частин за допомогою копіювальної техніки чи будь-якими іншими засобами можуть здійснюватися лише з письмового дозволу видавця.

Published by the National Museum of the Revolution of Dignity (Maidan Museum)
PRINTED IN UKRAINE

Пропонований увазі читачів збірник наукових праць підготовлено за матеріалами першого наукового форуму «Революція Гідності: на шляху до історії», який відбувся у Києві 12–13 грудня 2019 року за ініціативи Національного музею Революції Гідності. Статті, написані на основі виступів на форумі, охоплюють широкий спектр питань, пов'язаних із Революцією Гідності, – від теоретико-методологічних до музеологічних. У фокусі досліджень авторів – суспільно-політичний, цивілізаційний і культурологічний виміри Майдану, проблеми формування державної політики пам'яті, комеморації та музеєфікації «складної історії». Збірник адресовано передусім дослідникам історії України й фахівцям із дисциплін політичної, соціальної та гуманітарної сфер, викладачам і студентам вищих навчальних закладів, музейним працівникам.

This collection book presents the research papers by participants of the academic forum "Revolution of Dignity: on its way to history", which took place in Kyiv on December 12–13, 2019 at the initiative of the National Museum of the Revolution of Dignity (Maidan Museum). 27 articles by scholars from Ukraine, Great Britain, Canada and Poland cover a wide range of topics on the Euromaidan protests in Ukraine in 2013–2014 named as the Revolution of Dignity. They are published mostly in Ukrainian with English summaries and highlight various socio-political, civilizational and culturolal dimensions of the Revolution of Dignity, challenges in formation of the national policy and culture of memory, commemoration practices and musefication of a conflicted history.

НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС ГЕРОЇВ НЕБЕСНОЇ СОТНІ – МУЗЕЙ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ

ISBN 978-966-97874-9-1